

BISERKA DUMBOVIĆ BILUŠIĆ
KRAJOLIK KAO KULTURNO NASLIJEĐE

Zahvaljujem svima koji su doprinijeli realizaciji ove knjige - posebno Maji i Sabi.

BISERKA DUMBOVIĆ BILUŠIĆ

KRAJOLIK KAO KULTURNO NASLIJEĐE

METODE PREPOZNAVANJA, VRJEDNOVANJA I ZAŠTITE
KULTURNIH KRAJOLIKA HRVATSKE

SADRŽAJ

PROSLOV	11
UVOD	15
ODREĐENJE POJMOVA KRAJOLIK I KULTURNI KRAJOLIK	21
PODRIJETLO I ODREĐENJE POJMA KRAJOLIK	23
Podrijetlo pojma krajolik	23
Sadržajno određenje pojma krajolik	25
Određenje pojmova krajolik i krajobraz	26
Razlika između krajolika i okoliša	30
RAZVOJ KONCEPTA KRAJOLIKA KAO ZNANSTVENE TEME	31
Uspostava pojma kulturnog krajolika	32
Ekologija krajolika	33
VRSTE KRAJOLIKA	35
SASTAVNICE I OBILJEŽJA KRAJOLIKA	41
Identitet i značenje krajolika	41
Procesi i promjene krajolika	45
Međudjelovanje čovjeka i prirode u stvaranju i oblikovanju krajolika	46
Krajolik kao sustav – kulturna, prirodna, materijalna i nematerijalna obilježja krajolika	47
PRISTUPI ISTRAŽIVANJIMA KRAJOLIKA	49

PРАВNA ЗАШТИТА КРАЈОЛИКА U HRVATSKOJ I USPOREDBA S EUROPSKIM ZEMLJAMA	53
ZAKONSKA I INSTITUCIONALNA ЗАШТИТА КРАЈОЛИКА U HRVATSKOJ	55
Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima	56
Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara	57
Zakon o prostornom uređenju	58
Zakon o zaštiti prirode	59
Zakon o zaštiti okoliša	61
Ostali zakoni	62
Pravilnik o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova	63
ZAŠТИТА КРАЈОЛИКА U STRATEŠKIM DOKUMENTIMA RH	65
Strategija očuvanja, zaštite i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine RH	65
Strategija prostornog uređenja RH	67
Nacionalna strategija i akcijski plan zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti Republike Hrvatske	68
Strategija održivog razvitka RH	68
Ostale strategije	69
KRAЈОЛИK U ZAKONODAVSTVU EUROPSKIH ZEMALJA	71
Krajolik u ustavnom pravu europskih zemalja	71
Krajolik u nacionalnim zakonima europskih zemalja	72
Posredna zaštita krajolika kroz ostale zakone i propise	73
Izrada dokumentacije o krajoliku	74
Institucionalno bavljenje krajolikom	75
METODE ZAKONSKE ZAŠТИTE КРАЈОЛИКА	76
Krajolik u sustavu prostornog planiranja i strateških dokumenata	76
Krajolik kao zakonom zaštićeno područje	77
Pejzažni/krajolični plan	77
PRIMJERI ISTRAŽIVANJA КРАЈОЛИКА U HRVATSKOJ	80
Krajolik – sadržajna i metoda podloga Krajobrazne osnove Hrvatske	80
Inventarizacija, vrjednovanje i planiranje obalnih krajobraza Dalmacije	81
Krajobrazna studija Grada Zagreba	84
TIPOLOŠKI RAZVRSTAJ - KARAKTERIZACIJA КРАЈОЛИКА	89
METODE I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA КРАЈОЛИКА	91
METODE TIPOLOŠKOG RAZVRSTAJA КРАЈОЛИКА	93
Karakter krajolika	95
Krajolične jedinice, tipovi i područja	96
Uzorci krajolika	99
Metoda tipološkog razvrstaja – karakterizacija krajolika	103
Metoda ocjene karaktera krajolika	105
Metoda povijesne karakterizacije krajolika	108
Metoda tipološkog razvrstaja urbanog krajolika	111
Metoda tipološkog razvrstaja obalnog i krajolika mora	114

PRIMJENA METODE TIPOLOŠKOG RAZVRSTAJA KRAJOLIKA	117
Europski tipovi krajolika LANMAP2	119
Tipološka razvrstavanja krajolika u europskim zemljama	121
TIPOLOŠKI RAZVRSTAJ KRAJOLIKA ŽUMBERKA	126
Područje istraživanja	127
Prostorne analize krajolika korištenjem GIS-a	128
Dokumentiranje sastavnica i obilježja krajolika	132
Prepoznavanje i određivanje općih krajoličnih tipova (regionalna razina - 2)	143
Prepoznavanje i određivanje krajoličnih tipova (podregionalna razina - 3)	154
KRAJOLIK KAO VRSTA KULTURNOG NASLIJEĐA	159
KULTURNO NASLIJEĐE	161
RAZVOJ KONCEPTA KULTURNOG KRAJOLIKA U MEĐUNARODNIM POVELJAMA	166
USPOSTAVA KRAJOLIKA KAO KULTURNOG NASLIJEĐA	170
Pojam povijesnog urbanog krajolika	172
Mjesta i područja kulturnog naslijeđa	173
Krajolik u Europskoj konvenciji o krajoliku	174
ODREĐENJE KRAJOLIKA KAO VRSTE KULTURNOG NASLIJEĐA	176
Kulturni krajolik u poveljama UNESCO-a i ICOMOS-a	176
Određenje pojma kulturni krajolik u europskim poveljama	178
Izvan europski pristup određenju kulturnog krajolika	178
Glavna obilježja kulturnog krajolika	179
KATEGORIJE I VRSTE KULTURNIH KRAJOLIKA	181
Vidljivo oblikovani kulturni krajolik	181
Organski razvijeni krajolici	182
Asocijativni krajolici	183
Vrste kulturnih krajolika	185
METODE PREPOZNAVANJA KULTURNOG KRAJOLIKA	190
Plan istraživanja kulturnih krajolika	193
Prepoznavanje svojstava krajolika kao kulturnog dobra	194
Povijesna istraživanja kulturnog krajolika	194
DOKUMENTIRANJE KULTURNOG KRAJOLIKA	198
Međunarodni standardi dokumentiranja kulturnog krajolika	198
Popisni obrazac za dokumentiranje kulturnog krajolika	199
GIS i dokumentiranje kulturnog krajolika	201
PRIJEDLOG VRSTA KULTURNIH KRAJOLIKA U HRVATSKOJ	203
Vidljivo oblikovani krajolici: perivoji, parkovi, vrtovi, arboretumi i sl.	204
Povijesni ruralni i poljodjelski krajolici	205
Povijesni urbani krajolici	206
Povijesni industrijski krajolici	207
Krajolici utvrda	208

Krajolici svetih mjesta – sakralni krajolici	208
Krajolici posebnih povezanosti – asocijativni krajolici	209
Krajolici povijesnih prometnica (cesta, putova i željeznice)	210
Povijesni krajolici mora	210
Krajolici arheoloških područja	211
VRJEDNOVANJE KULTURNOG KRAJOLIKA	213
POJAM VRIJEDNOSTI KULTURNOG KRAJOLIKA	215
Svojstvene i pridružene vrijednosti kulturnog krajolika	216
Tipovi vrijednosti kulturnog naslijeđa u europskim zemljama	217
Tipovi vrijednosti kulturnog krajolika	218
METODE VRJEDNOVANJA KULTURNOG KRAJOLIKA	222
USPOSTAVA KRITERIJA VRJEDNOVANJA	224
Kriteriji vrjednovanja kulturnih krajolika međunarodnih organizacija	224
Kriterij autentičnosti kulturnog krajolika	225
Kriterij integriteta kulturnog krajolika	226
Ostali kriteriji vrjednovanja kulturnog krajolika	228
Stupanj značaja kulturnog krajolika	230
Kriteriji određivanja kulturnih krajolika nacionalnog značaja	232
Određivanje granice zaštite kulturnog krajolika	236
PRIJEDLOG MODELA VRJEDNOVANJA KULTURNOG KRAJOLIKA – primjer Žumberka	238
Odabrani tipovi vrijednosti ocjene kulturnog krajolika	239
Odabrani kriteriji vrjednovanja kulturnog krajolika	240
Ocjena značaja kulturnog krajolika	248
SUSTAV I METODE ZAŠTITE KULTURNOG KRAJOLIKA	267
POLAZIŠTA ZAŠTITE KULTURNOG KRAJOLIKA	269
MEĐUNARODNI SUSTAV ZAŠTITE KULTURNIH KRAJOLIKA	270
Međunarodne organizacije za zaštitu kulturnih krajolika	270
Zaštita kulturnih krajolika u međunarodnim poveljama	272
Međunarodni primjeri zaštite kulturnih krajolika	278
ZAŠTITA, PLANIRANJE I UPRAVLJANJE KULTURNIM KRAJOLIKOM	281
Načela i ciljevi zaštite i upravljanja kulturnim krajolikom	281
Politika i strategija zaštite kulturnih krajolika	283
Plan upravljanja kulturnim krajolikom	284
Plan zaštite kulturnog krajolika	285
Praćenje stanja kulturnog krajolika	285
Provođenje zaštite kulturnog krajolika	286
METODE ZAŠTITE KULTURNOG KRAJOLIKA	287
Pristup zaštiti kulturnog krajolika	288
Osnovne metode djelovanja u kulturnom krajoliku	289
Metode konzervacije i održavanja krajolika	289
Metode obnove, prilagodbe i oporavka kulturnog krajolika	290

PRIJEDLOG SUSTAVA ZAŠTITE KULTURNOG KRAJOLIKA U HRVATSKOJ	293
Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje	293
IZAZOVI OČUVANJA I ODRŽIVOG RAZVOJA KRAJOLIKA	299
ODREĐENJE POJMA KRAJOLIK	301
POBOLJŠANJE PRAVNE ZAŠTITE KRAJOLIKA U HRVATSKOJ	303
PROVOĐENJE TIPOLOŠKOG RAZVRSTAJA – KARAKTERIZACIJE KRAJOLIKA	306
PREPOZNAVANJE, DOKUMENTIRANJE I VRJEDNOVANJE KULTURNIH KRAJOLIKA	308
SUSTAV VRJEDNOVANJA KULTURNIH KRAJOLIKA	310
ZAŠTITA I ODRŽIVI RAZVOJ KULTURNIH KRAJOLIKA	312
SUMMARY	317
PRILOZI	321
TUMAČ POJMOVA	321
LITERATURA	327
Literatura uz određenje pojma krajolik	327
Literatura uz tipološku podjelu krajolika	332
Literatura uz vrjednovanje i zaštitu krajolika	334
Literatura uz istraživanje krajolika Žumberka	336
Međunarodne povelje i preporuke	341
Internetski izvori	342
IZVORI SLIKOVNIH PRILOGA	346
POPIS SKRAĆENICA	346

Krajolik Velikog Tabora

PROSLOV

Teritorij Hrvatske se zahvaljujući svom zemljopisnom smještaju i povijesnim utjecajima srednjoeuropskog i mediteranskog kulturnog kruga odlikuje bogatstvom i raznolikošću krajolika. Stvarani tisućljećima u sintezi čovjekova djelovanja i prirodnih zadanosti, krajolici su oblikovali bogatstvo i prepoznatljivost prostora te ujedno predstavljaju materijalnu osnovu i samosvojnost nacionalnog stvaralačkog izraza. Krajolici odražavaju raznolikosti kulturnog i prirodnog naslijeđa Hrvatske i kao važna sastavnica njezina prostornog identiteta ujedno doprinose kvaliteti i raznolikosti europskog prostora. Stoga se cjelokupni teritorij Hrvatske sagledavan u kontekstu značenja pojma može smatrati krajolikom. Prirodni elementi (klimatski, reljefni, geološki sastav, tla, vode, biljni i životinjski svijet) jesu podloga, a čovjek je svojim tipovima i oblicima naselja, poljodjelskim površinama, prometnicama, uporabnim prostorima i ostalim aktivnostima djelovatelj u prostoru. Krajolik stoga definiramo kao kulturnu tvorevinu nastalu u suživotu čovjeka i prirode, kao sustav stvoren međudjelovanjem prirodnog okoliša te društvenih, gospodarskih i kulturnih snaga određene društvene zajednice.

Krajolici koji su nastajali i oblikovali se stoljećima kao rezultat ljudske intervencije u zadanom, topografski određenom prostoru sagledavaju se i u kontekstu kulturne baštine. Oni su izravno povezani s graditeljskim naslijeđem urbanih i ruralnih cjelina, pojedinačnim građevinama, arheološkim i memorijalnim područjima i ostalim artefaktima u prostoru. U mnogim područjima Hrvatske postoje krajolici u kojima su još očuvani tradicijski prostorni odnosi, povijesni krajolični uzorci i način korištenja. Oni predstavljaju krajolike koji reprezentiraju tradiciju i vrijednosti prošlih naraštaja, međutim nisu u dovoljnoj mjeri prepoznati, vrjednovani ni zaštićeni. Najčešće su zapušteni, slabo naseljeni i korišteni. Zaštitu za sada imaju jedino krajolici uključeni u područja nacionalnih parkova i parkova prirode te oni malobrojni zaštićeni kao kulturna dobra.

U ovom se istraživanju krajolik sagledava kao sveukupni teritorij u kojemu žive i djeluju ljudi, koji ujedno pruža zajednici i pojedincu osjećaj identiteta i pripadnosti. U krajoliku se odvijaju stalne promjene. Kao i u prošlosti, krajolik se stalno mijenja uslijed djelovanja prirode i čovjeka. Razvoj se ne može odvijati bez promjena krajolika,

stoga je izazov koji se postavlja u današnje doba kako omogućiti promjene koje će poštovati bitna svojstva krajolika i koje će stvoriti i nove vrijednosti. Primjerenom zaštitom, upravljanjem i planiranjem krajolici bi mogli doprinijeti ne samo očuvanju i stvaranju prostornog identiteta, već i razvoju gospodarstva, osobito u smislu ekološkog poljodjelstva, ekološkog i kulturnog turizma i poduzetništva.

U suvremenom svijetu krajolici su prepoznati kao jedan od važnih čimbenika prostornog identiteta, bilo da se radi o krajolicima visokog stupnja prirodnosti ili su tijekom vremena oblikovani čovjekovim djelovanjem. Osim identitetskog, često imaju veliko društveno i gospodarsko značenje. Međutim, u Hrvatskoj su značajke i vrijednosti krajolika koje je oblikovao čovjek svojim korištenjem ili naseljavanjem još uvijek nedovoljno prepoznate i zaštićene. Krajolik još uvijek nije shvaćen u dovoljnoj mjeri važnim – ne samo zbog očuvanja identiteta prostora, nego i kao značajan resurs i čimbenik gospodarskog razvoja. Iako se brojne ocjene u kontekstu turizma oslanjaju na ljepote krajolika Hrvatske, on se još ne prepoznaje kao gospodarski i turistički resurs. Nedovoljno je spoznato da se očuvanjem vrijednosti kulturnog krajolika i prirodnih ljepota, njegovanjem krajolične raznolikosti pružaju različite mogućnosti za odmor, uživanje, kulturnu i fizičku rekreaciju.

Budući da velik dio teritorija Hrvatske nije vrjednovan sa stanovišta krajolika, ne postoje mjere zaštite ni usmjerenje razvoja kojim bi se očuvao karakter i vrijednosti krajolika, te se on nedovoljno shvaća kao resurs i vršna prostora. Zbog nerazboritog trošenja prostora, posebice nelegalnom gradnjom i širenjem građevnih i turističkih područja, nestaju krajolici stvarani tisućljećima. Time se gubi zavičajni i nacionalni identitet prostora kao neobnovljivoga nacionalnog resursa. Suvremene promjene često su prijetnja postojećim vrijednostima krajolika. Prepoznavanje karaktera i vrijednosti krajolika kao i njegova zaštita i planiranje nisu sami sebi svrha, već su potrebni da bi se odredili način upravljanja prostorom i mogućnosti unaprjeđenja stanja radi uravnoteženog prostornog i gospodarskog razvoja. Zaštita vrijednosti kulturnog i prirodnog naslijeđa sadržanog u

krajoliku usmjerava se na održivost postojećih, a suprotstavljena je prekomjernom širenju gradnje i pritiscima razvoja turizma i ostalih suvremenih sadržaja. Suočeni s nerazumijevanjem značaja kulturnoga krajolika i njegove važnosti za nacionalni identitet prostora, svakodnevno svjedočimo uništavanju vrijednosti krajolika širom Hrvatske. Da bi se takav proces zaustavio potrebno je stvaranje znanja i podizanje opće svijesti o vrijednostima krajolika te o kulturi građenja u njemu.

Hrvatski prostor određuje raznolikost tipova i vrsta krajolika koji predstavljaju dio srednjoeuropskih i mediteranskih regija, a također i krajolika visokih kulturno-povijesnih vrijednosti, koji potencijalno zadovoljavaju kriterije za upis u *Registar kulturnih dobara*. To su krajolici oblikovani čovjekovim djelovanjem tijekom povijesti, koji posjeduju prepoznatljive uzorke i strukture kulturnog naslijeđa. Kulturni krajolik interpretira se i kao holistički okvir za pojedinačna kulturna dobra koja se nalaze u njemu, kao organizirani sustav unutar kojega su smješteni i ostali posebni elementi kulturno-povijesnih vrijednosti: naselja, građevine, objekti malog mjerila i ostali.

Hrvatska je 2000. godine potpisala *Europsku konvenciju o krajoliku (European Landscape Convention)*, a 2002. godine donijela je *Zakon o prihvatanju Konvencije o europskim krajobrazima*, koja obvezuje zemlje potpisnice na prepoznavanje, dokumentiranje, karakterizaciju i zaštitu vlastitih krajolika. Unatoč tomu, dosad nije provedeno tipološko razvrstavanje krajolika, tj. prepoznavanje krajoličnih regija Hrvatske, što bi omogućilo očuvanje njihova karaktera u okviru sustava prostornog uređenja, niti su u dovoljnoj mjeri prepoznati krajolici kulturnog naslijeđa. Jedan od razloga jest taj što nije uspostavljen usklađeni normativni okvir za brigu o krajolicima. Pojedine discipline na različite načine pristupaju problematici zaštite obilježja i vrijednosti krajolika, primjenjujući različite metode i kriterije prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite.

Iako se *Europska konvencija o krajoliku* odnosi na sve vrste i vrijednosne kategorije krajolika, ovaj je rad usmjeren na istraživanje metoda prepoznavanja, vrjednovanja i

zaštite krajolika koji posjeduju svojstva kulturnog dobra. S obzirom na nepostojanje tipološkog razvrstaja krajolika na nacionalnoj razini, bilo je potrebno obuhvatiti istraživanje metoda karakterizacije krajolika, kao preduvjeta za potonje istraživanje metoda vrjednovanja i zaštite. Drugi je razlog što u Hrvatskoj postoji vrlo malen broj bibliografskih jedinica koje obrađuju pitanja vrjednovanja i metoda zaštite svojstava i vrijednosti krajolika.

Ova knjiga je rezultat dugogodišnjeg bavljenja temom krajolika u okviru višegodišnjih istraživanja koja su provedena tijekom izrade doktorske disertacije¹ u znanstveno-istraživačkom projektu,² te iskustava stečenih stručnim djelovanjem vezanim uz zaštitu krajolika i kulturno-povijesnih cjelina u okviru izrade više od stotinu konzervatorskih podloga i studija za potrebe prostorno-planske dokumentacije, strateškog planiranja te studija utjecaja na okoliš.

Cilj knjige je povećanje znanja o vrijednostima krajolika te doprinos uspostavljanju metodologije prepoznavanja, tipološkog razvrstavanja i vrjednovanja, kao osnovne pretpostavke za zaštitu kulturnih krajolika u Hrvatskoj. Iako je primjenjiv na sve krajolike, ovaj je rad usmjeren prije svega na kulturne krajolike, zemljopisno određena područja visokog stupnja prepoznatljivosti i vrijednosti, izraženih i kroz identitet prostora.

1 Doktorska disertacija: Krajolik kao kulturno naslijeđe – Metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske, mentor prof. dr. sc. Mladen Obad Ščitaroci, obranjena je na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 21. svibnja, 2012. godine.

2 Znanstveno-istraživački projekt Ministarstva znanosti Republike Hrvatske, broj 054-0543089-2967: *Urbanističko i pejzažno naslijeđe Hrvatske kao dio europske kulture*, koji se provodio na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, voditelj prof. dr. sc. Mladen Obad Ščitaroci.

Krajolik otoka Pagai mora

UVOD

Poticaji za istraživanje krajolika proizašli su iz malobrojnih istraživanja i bibliografskih jedinica, nepostojanja sustavnog prepoznavanja i vrjednovanja krajolika te kao posljedica toga nepostojanja mehanizama zaštite, planiranja i upravljanja krajolicima Hrvatske. Osim što ne postoji usklađena i prihvaćena metodologija prepoznavanja i vrjednovanja krajolika, izuzev sektorskih pristupa analiza krajolika, razmjerno dobro očuvani i raznoliki kulturni krajolici Hrvatske nemaju zadovoljavajući stupanj zaštite, posebice ne u prostorno-planskoj dokumentaciji, kao provedbenom alatu prostornog uređenja. Jedan od razloga nedovoljno učinkovite zaštite i brige o krajolicima jesu neslaganja oko sadržajnog određenja pojma *krajolik* jer se on najčešće poistovjećuje sa slikama lijepih prizora i područjima visokog stupnja prirodnosti.

Prihvaćanjem *Europske konvencije o krajoliku* Hrvatska je preuzela obvezu brige o vlastitim krajolicima kao dijelu europske krajolične raznolikosti te uspostavljanja sustava njihove zaštite kroz planiranje i upravljanje. U procesima suvremene globalizacije događaju se velike, često negativne promjene u prostoru, odnosno

krajoliku.³ Suvremeno društvo (država) mora ustanoviti pravila i odredbe te popraviti štetu od negativnih učinaka globalizacije s kojima se u prošlim razdobljima nije suočavala, a koja se prije svega odražava u krajoliku. Alati prostornog planiranja kojima se danas raspolaže u Hrvatskoj nisu dovoljni i učinkoviti, stoga se kroz primjenu *Europske konvencije o krajoliku* istražuju nova rješenja za nastale probleme u prostoru.⁴

3 Snage globalizacije i kapitala po svojoj su prirodi ekstrateritorijalne, izazivaju promjene u današnjem prostoru koji je uglavnom oblikovan i organiziran na temeljima Rousseauove filozofije, prema kojoj su ljudi živjeli u skladu s prirodom. Danas nedostaju instrumenti regulacije za ovladavanje negativnim promjenama i gubitkom prostornog identiteta, uspostavljanje novih pravila i standarda ponašanja te upravljanja promjenama u prostoru.

4 Praktični problemi neučinkovitosti u ostvarivanju zaštite krajolika putem prostorno-planske dokumentacije prisutni su kroz učestale konfliktna situacije u prostoru, primjerice: divlju gradnju, tzv. *betonizaciju* i *apartmanizaciju* obale, kao i zauzimanje neizgrađenih prostora riječnih i potočnih dolina gradnjom i slično. S druge strane, brojni su problemi nastali zbog postojeće administrativne fragmentacije teritorija Hrvatske na velik broj općina i gradova; zbog nepostojanja standarda i metoda za identifikaciju krajolika, ali i zbog zahtjeva pojedinaca ili skupina za korištenjem prostora koji nisu usklađeni s njegovim kapacitetom: vrijednostima i mogućnostima.

Budući da u Hrvatskoj nisu uspostavljeni jedinstveni stručni standardi za prepoznavanje, dokumentiranje, vrjednovanje i zaštitu svojstava – karaktera krajolika, cilj je na temelju provedenih istraživanja predložiti metodološki okvir za primjereniju zaštitu, planiranje i upravljanje. Iz toga se razloga istražuju metode prepoznavanja, tipološkog razvrstavanja, vrjednovanja i zaštite krajolika u međunarodnim okvirima, u europskim i izvaneuropskim zemljama s dugom tradicijom zaštite te se analizira stanje zaštite u Hrvatskoj. Glavni cilj istraživanja jest utvrđivanje i oblikovanje modela dokumentiranja, karakterizacije i vrjednovanja kulturnog krajolika koji bi bio usporediv i sukladan s međunarodnim, u pogledu kriterija i standarda obrade, utemeljen na znanstvenom, objektivnom pristupu. Na temelju analiza mjerodavnih međunarodnih primjera i istraživanja teorijskog pristupa predložene su metode i postupci koji mogu biti polazište za usustavljenje i vrjednovanje hrvatskih krajolika, posebice onih koji posjeduju svojstva kulturnog naslijeđa. Svrha prepoznavanja i vrjednovanja kulturnog krajolika jest zaštita njegovih svojstava i vrijednosti te njihovo prenošenje budućim naraštajima. Usustavljanjem metoda prepoznavanja, dokumentiranja i vrjednovanja krajolika omogućuje se usporedivost i sukladnost s međunarodno prihvaćenim standardima, kao i sudjelovanje u međunarodnim programima i projektima.

Knjiga je sadržajno podijeljena po poglavljima unutar kojih se razmatraju zasebne metode. Prvo poglavlje obrađuje pojam krajolika, drugo se odnosi na pravne aspekte zaštite u Hrvatskoj i u međunarodnim okvirima, treće analizira metode dokumentiranja i tipološkog razvrstavanja krajolika, u četvrtom se istražuju metode vrjednovanja, dok se u petom istražuju metode zaštite i upravljanja naslijeđem krajolika. Zaključno poglavlje ujedno donosi i prijedlog smjernica za uvođenje učinkovitije skrbi o vrijednostima krajolika te za primjenu *Europske konvencije o krajoliku*.

U akademskim i stručnim krugovima različitih područja glede pojma *krajolik* postoje brojne nejasnoće, nesuglasnosti i nesuglasja – kako u jezičnom, tako i u sadržajnom pogledu. U Hrvatskoj se koriste pojmovi *krajolik*, *krajobraz*, *pejsaž*, koji su prema etimološkom

tumačenju istoznačnice, međutim u primjeni se često razlikuju. Sadržajno određenje pojma *krajolik* vrlo je široko, s brojnim značenjima koja se međusobno razlikuju i podložna su različitim interpretacijama. Prema općem određenju krajolik jest *dio teritorija percipiran od čovjeka, čiji karakter proizlazi iz djelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika i njihovih međusobnih odnosa (Europska konvencija o krajoliku)*⁵. Odnosno, *krajolik je slika koju čovjek ima o prostorima i teritorijima koje je otkrio i/ili nastanio, izgradio ili transformirao, prema svojim značenjima i vrijednostima: funkcionalnim, afektivnim i estetskim*. Iz navedenog slijedi da je krajolik kulturna tvorevina, bilo da je oblikovan čovjekovim utjecajem ili da postoji kroz njegovu percepciju (sl. 1).

Posebnost suvremenih hrvatskih teorijskih i stručnih radova jest korištenje riječi *krajolik*, *krajobraz* i *pejsaž* koje odgovaraju pojmu koji se u engleskom jeziku naziva *landscape*, u njemačkom *Landschaft*, u francuskom *paysage*, a talijanskom *paesaggio*. Dok se u jezičnom smislu smatraju istoznačnicama, u stručnoj se primjeni često pokazuju različitima, o čemu svjedoče i različite definicije pojedinih znanstvenih/stručnih područja.⁶ Kulturnim krajolikom smatra se vrsta kulturnog dobra koja je prepoznata i štiti se temeljem *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, a obuhvaća područja posebnih obilježja koja moraju zadovoljiti kriterije spomeničkih vrijednosti. U istraživanju se analiziraju međunarodne konvencije i dokumenti organizacija: UNESCO, ICOMOS, IUCN, COE,⁷ koje je Hrvatska potpisala i prihvatila. Također se analiziraju primjeri zaštite krajolika u zemljama koje imaju učinkovite sustave i/ili dugu tradiciju institucionalne zaštite krajolika, kao što su: Italija, Velika Britanija, Njemačka, SAD i druge. Međunarodne konvencije,

5 COE, 2000., *European Landscape Convention*, Firenca. Republika Hrvatska je potpisala *Konvenciju* 2000. g., da bi 2002. g. donijela *Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima*.

6 Na Zagrebačkom sveučilištu se na tri fakulteta pod različitim nazivima pristupa temi krajolika: na Arhitektonskom fakultetu pod nazivom: *krajolik i pejsažno planiranje*, na Agronomskom, Odjel za krajobraznu arhitekturu: *krajobraz i krajobrazno planiranje*, a na PMF-u, na Geografskom odsjeku: *kulturni pejsaž*.

7 UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation), ICOMOS (International Council for Monuments and Sites), IUCN (The World Conservation Union), COE (Council of Europe).

povelje i dokumenti polazište su i teorijski okvir za uspostavljanje skrbi o krajoliku u Hrvatskoj, koji uključuje: dokumentiranje, vrjednovanje i metode zaštite.

Dosadašnje prepoznavanje i zaštita krajolika jest gran-ska, tj. krajolici su prepoznati i vrjednovani sa stano-višta prirodnih vrijednosti i štite se *Zakonom o zaštiti prirode*, dok je *Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih do-bara* predviđena zaštita krajolika kulturno-povijesnih vrijednosti. Međutim, postoje krajolici prepoznati kao mješovita područja, zajedničkih kulturnih i prirodnih vrijednosti, u kojima su očuvane i prepoznatljive pri-rodne sastavnice, ali je prisutna i visoka vrsnoća čovje-kova svjedočanstva u prostoru tijekom povijesti. Takva su područja primjerice pojedini nacionalni parkovi, par-kovi prirode i regionalni parkovi, koji se štite temeljem *Zakona o zaštiti prirode*. S obzirom na sektorski pristup zaštiti – planiranje, uređenje i djelovanje u navedenim područjima često se ne provodi prema načelima inte-gralne zaštite prirodnih i kulturnih vrijednosti. Budući da je postojeći sustav vrjednovanja kulturnih dobara (u koja se ubraja i krajolik) vrlo općenit i nedovoljno razrađen,⁸ razvidna je potreba za njegovom revizijom i dopunom metoda za prepoznavanje, dokumentiranje, tipološki razvrstaj (karakterizaciju) i vrjednovanje prema jasno uspostavljenim kriterijima. Iako je krajolik *Zako-nom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* prepoznat kao vrsta kulturnog dobra, nije uslijedila detaljnija razrada podzakonskih akata i smjernica s metodama i kriteriji-ma njegova prepoznavanja, dokumentiranja, vrjedno-vanja i zaštite.

Prepoznavanje (identifikacija) kulturnog krajolika, od-nosno prepoznavanje njegovih svojstava jest početni, temeljni dio analiza, zaštite i planiranja krajolika, a obu-hvaća metode povijesnih istraživanja, terenskog pre-gleda i dokumentiranja svih sastavnica krajolika. Tipološko razvrstavanje – karakterizacija jest metoda doku-mentiranja i istraživanja krajolika; proces prepoznavanja, razvrstavanja, opisivanja, kartiranja i podjele područja

na krajolične jedinice – područja različitih, dosljednih i prepoznatljivih svojstava – karaktera. Svojstva, odno-sno karakter krajolika određuju uzorci, koji su nastali kao rezultat kombinacija prirodnih, povijesnih, kulturnih i oblikovnih elemenata.

Pregled teorijskog pristupa, međunarodnih dokume-nata i modela bio je podloga za utvrđivanje modela vrjednovanja kulturnih krajolika i pripadajućih sastav-nica. Istraženi primjeri pokazali su da je međunarodno usvojene metode vrjednovanja uz odgovarajuće prilagodbu i moguće primijeniti i za različite vrste kulturnih krajolika u Hrvatskoj. Za razliku od percepcije - vrjed-novanje jest metoda sustavnog utvrđivanja vrijednosti i značaja krajolika primjenom znanstvenih metoda pre-ma jasno utvrđenim kriterijima i na temelju podataka prikupljenih i analiziranih za tu svrhu. Kulturni krajolici se mogu vrjednovati kvalitativnim i kvantitavnim metoda-ma, objektivnim i subjektivnim pristupom, ovisno o svrsi i zadacima vrjednovanja. Ocjena kulturnog krajolika može biti provedena i subjektivnom metodom, s nagla-skom na estetska svojstva i percepciju. Svrha vrjednova-nja kulturnog krajolika jest ocjena vrijednosti njegovih svojstava, iz čega proizlazi i odabir kriterija.

Postojeći međunarodni pristupi zaštite krajolika, uklju-čujući institucionalni sustav, metode djelovanja, dono-šenje planova zaštite i upravljanje krajolikom uglavnom nisu prepoznati i ne primjenjuju se u hrvatskoj praksi. Zaštita i očuvanje krajolika obuhvaća metode prepozna-vanja, dokumentiranja, tipološke podjele - karakterizaci-je i vrjednovanja, temelja za zaštitu bitnih svojstava – ka-raktera krajolika. Prvi korak zaštite kulturnog krajolika je donošenje Rješenja o zaštiti te upis u Registar kulturnih dobara, određivanje granica te izrada Plana upravljanja, koji uključuje i izradu Plana krajolika – temeljnog doku-menta zaštite, održavanja i planiranja razvitka.

Kulturni je krajolik službeno prepoznat kao nova vrsta kulturnog dobra 1992. godine. Za razliku od ostalih vr-sta kulturnog naslijeđa jedino se kategorija kulturnog krajolika prvo pojavljuje kao Svjetsko naslijeđe u vidu globalnog pristupa, koja se potom upućuje na primje-nu odgovarajućih postupaka zaštite na nacionalnim

⁸ Uputa o vrednovanju kulturnih dobara predloženih za upis u Regi-star kulturnih dobara Republike Hrvatske, Ministarstvo kulture Republi-ke Hrvatske, klasa 612-08/04-01-06/03, ur. broj: 532-10-1/8-5, Zagreb, 21. svibnja 2004.

1. Pučinski krajolik Jadranskog mora

razinama. Konvencija o zaštiti Svjetskog naslijeđa (World Heritage Convention) iz 1992. godine smatra se prvim međunarodnim dokumentom i pravnim instrumentom za prepoznavanje i zaštitu kulturnih krajolika, omogućivši im da mogu biti zaštićeni sa stanovišta iznimnih vrijednosti. Konvencijom je kao temeljno određenje krajolika naglašen zajednički rad čovjeka i prirode.

Na temelju istraživanja teorijske podloge, izražene u međunarodnim poveljama i objavljenim znanstvenim radovima te analizama međunarodnih, mjerodavnih metoda dokumentiranja, ocjenjivanja, karakterizacije i zaštite predložen je metodski okvir⁹ primjenjiv za kulturne

krajolike u Hrvatskoj. Na temelju modela karakterizacije i vrjednovanja krajolika kao kulturnog dobra, provjeren je primjenjivost na istraživanom području kulturnog krajolika Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje.¹⁰ Ujedno se dokazuje da kulturni krajolici, kao homogene regije u velikom mjerilu, sadrže raznolikosti i različitosti krajoličnih tipova na detaljnijim razinama karakterizacije, u pogledu obilježja i njihovih vrijednosti.

Rezultati ovoga istraživanja su inicijalni te se očekuje da će osim znanstvenoga i imati praktično primjenjivi karakter, kao polazište za daljnja znanstvena istraživanja teorijskih pristupa vezanih uz pojedine metode, ali i za

9 Koristi se sintagma metodski okviri, a ne metode jer se zbog različitosti kulturnih krajolika s obzirom na tipove i vrste, kao i mjerilo prostora svaka predložena metoda mora prilagoditi istraživanom području.

10 Kulturni krajolik Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje zaštićen je *Rješenjem o preventivnoj zaštiti* (NN 70/09) kao prvi zaštićeni kulturni krajolik velikog mjerila u Hrvatskoj. Starogradsko polje na otoku Hvaru zaštićeno je kao kulturni krajolik *Svjetskog naslijeđa*.

istraživanje dosad neprepoznatih kulturnih krajolika u Hrvatskoj. Također mogu biti polazište za izradu i donošenje odgovarajućih pravilnika i naputaka za zaštitu i djelovanje u kulturnom krajoliku, prijeko potrebnih za sustavnu zaštitu vrijednosti krajolika. Metodologija istraživanja usmjerena je ostvarivanju ciljeva na nekoliko razina. Na teorijskoj i razini primjene u području zaštite kulturnog naslijeđa te prostornog uređenja, cilj istraživanja jest pridonijeti kvalitetnijem uključivanju kulturnih krajolika u prostorno-plansku dokumentaciju svih razina i vrsta.

Istraživanje je zasnovano kao dio postupka prepoznavanja krajolika koji imaju svojstva kulturnog naslijeđa, ali obuhvaća i tipološko razvrstavanje koje se primjenjuje na svim krajolicima bez obzira na njihova obilježja i vrijednosti. Koristeći podršku geografsko-informacijskog sustava (GIS-a) u ovom se radu utvrđuje model za dokumentiranje, tipološko razvrstavanje – karakterizaciju i vrjednovanje kulturnih krajolika, koji je usporediv s međunarodno prihvaćenim.

Krajolik gradinskih naselja Istre

ODREĐENJE POJMOVA KRAJOLIK I KULTURNI KRAJOLIK

Svaki krajolik stvoren kao rezultat čovjekova boravljenja, korištenja i oblikovanja jest kulturna kategorija. Pojam *krajolik* odnosi se na fizički i mentalni koncept¹ oblikovan međudjelovanjem prirodnih (fizičkih, bioloških) i antropogenih (kulturnih) sastavnica tijekom povijesnog razvoja. Razumijevanje određenja pojma krajolik izaziva nesuglasje i različita tumačenja, što je u hrvatskom jeziku dodatno naglašeno korištenjem riječi – istoznačnica: krajolik, krajobraz i pejzaž. Istraživanje je imalo za cilj dokazati da je krajolik kulturna kategorija koju osim prirodne osnove u najvećoj mjeri određuju i oblikuju kulturni (antropogeni) utjecaji. Slijedom stava da je kulturni krajolik organizirao, oblikovao i uredio čovjek svojim

¹ Pojam *koncept* upućuje na teorijski i spoznajni pristup, prema kojemu koncept u filozofskom određenju označava opću ideju o nečemu (John Locke).

boravljenjem i korištenjem, proizlazi da je svaki krajolik kulturni. Zbog svoje složenosti krajolik se ne može istraživati i razumijevati samo prema prirodnim (biofizičkim) kriterijima, već je potrebno uključiti i kulturne.²

U ovom se poglavlju rasvjetljava značenje različitih termina te se prikazuju dosadašnja istraživanja krajolika u području kulturne geografije, kulturne ekologije i kulturnog naslijeđa. Na temelju brojnih bibliografskih jedinica analiziraju se nastanak i sadržajno određenje pojma krajolik. Različite definicije i tumačenja govore da

² Navedena teza je općeprihvaćeni pristup u mnogim međunarodnim istraživanjima i njihovoj primjeni, međutim u Hrvatskoj još uvijek postoje prijepori i nesuglasice između nekoliko disciplina. To je bilo izraženo u praktičnoj primjeni jer se prema starom *Zakonu o prostornom uređenju i gradnji* krajobrazom smatralo područje percipirano od čovjeka s dominantno prirodnim obilježjima. Iz navedenog su proizlazili i brojni problemi u planiranju i uređenju hrvatskog prostora.

je krajolik prostor u kojem živi čovjek, važan nacionalni resurs, ... iznimno prirodno i kulturno naslijeđe, koje je široko cijenjeno zbog svoje estetske ljepote i važnog doprinosa identitetu regije i osjećaju mjesta (*sense of place*).³ Istodobno, krajolik je subjekt razvoja i promjene, prepoznat kao resurs i vrijednost za razvoj, a time i za buduće naraštaje. Mnogi se teoretičari i istraživači slažu da je većina krajolika u većoj mjeri kulturno, nego prirodno naslijeđe te da nacionalna, regionalna i lokalna identifikacija u velikoj mjeri ovisi o vrijednostima i povezanostima krajolika sa stanovnicima i posjetiteljima. *Radi toga je primjereno krajolik razmatrati kao kulturno naslijeđe, bilo da je kao takav i formalno prepoznat, ili u okviru općeg prepoznavanja, ocjene i vrijednovanja kao njegov integralni dio.*⁴ Ovi navodi jasno pokazuju bavljenje krajolikom, njegovim fizičkim i estetskim svojstvima kao kulturnim naslijeđem, uz koje se veže i drugo važno obilježje, a to je značenje krajolika i njegova povezanost s formiranjem prostornog identiteta. Osim fizičkih svojstava i ljudskog utjecaja, kao što su korištenje zemljišta i građevina, u pojam krajolika uključeni su estetski i doživljajni čimbenici te nematerijalni elementi i povezanosti, posebice s povijesti, tradicijom i kulturom. Slijedom stava da je kulturni krajolik organizirao, oblikovao i uredio čovjek svojim boravljenjem i korištenjem, proizlazi da je svaki krajolik kulturni. Svaki se kulturni krajolik razmatra kao zemljopisno određeno područje koje čine prirodne i antropogene sastavnice, međusobno isprepletene i međuovisne.

Određenje pojma krajolik u *Europskoj konvenciji o krajoliku* vrlo je široko: *krajolik znači područje percipirano od ljudi čiji je karakter rezultat djelovanja i međudjelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika.*⁵ U krajoliku kao *humanom ekosustavu*⁶ njegovi se brojni aspekti i sastavni dijelovi mijenjaju pod utjecajem različitih prostornih i vremenskih uvjeta i ograničenja. Krajolik se mijenja i razvija, a podatci o prošlosti, prepoznavanje njegovih obilježja i značaja važna su podloga za buduće planiranje i

upravljanje njegovim promjenama. Istraživanjem literature prati se razvoj paradigme krajolika koja započinje kao znanstvena tema u humanoj geografiji u drugoj polovini 19. stoljeća, s prvom praktičnom primjenom u području zaštite *Svjetskog naslijeđa*.

Najopćenitija jest podjela krajolika na prirodne i kulturne. Osim krajolika zemlje (*landscape*) prepoznati su i krajolici mora (*seascape*). U ovom se poglavlju obrazlaže se zašto se sintagma kulturni krajolik poistovjećuje s povijesnim kulturnim krajolikom. Često se poistovjećuju pojmovi krajolik i okoliš, iako se suštinski razlikuju. Za razliku od okoliša, koji je vanjska okolina, krajolik ne postoji izvan i bez čovjekove percepcije – on je i fizička i mentalna tvorba. Sastavnice (*components*) kulturnog krajolika dijele se na prirodne i antropogene, materijalne i nematerijalne, što znači da u krajoliku postoje fizičke sastavnice i procesi. Krajolik je ne samo strukturna slika koja stvara poseban jezik odnosa ploha i volumena, već je harmonična i konzistentna povezanost struktura i oblikovanja, formi i sadržaja.

3 Morris; Therivel, 1995: 78.

4 Morris; Therivel, 1995: 79.

5 Council of Europe, European Landscape Convention, 2000.čl.1: *Landscape means an area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and /or human factors.*

6 Naveh, 2001: 12

PODRIJETLO I ODREĐENJE POJMA KRAJOLIK

Podrijetlo pojma krajolik

Pojam krajolik se prema istraživanjima pojedinih autora prvi put u literaturi javlja u *Knjizi psalama*.⁷ Riječi talijanskog jezika *paesaggio*, španjolskog *paisaje* i francuskog *paysage* imaju svoj izvor u latinskoj riječi *pagēnsis*⁸. Riječ *paysage* je ušla u široku uporabu u 16. stoljeću, a njeno se značenje odnosilo na slikom prikazani izgled određenog područja. Talijanska riječ *paese* koja se javlja u 13. stoljeću također označava državu ili zemlju, a u sljedećim je stoljećima dobila i estetski značaj kojim se određuje i slika određenog područja. Jednako značenje ima i oblik talijanske riječi *paessagio* koji se počeo koristiti u 16. stoljeću. U španjolskom se jeziku riječ *pago* javlja u 11. stoljeću, a označava određeno područje ili regiju, da bi u 16. stoljeću dobila oblik *paīs* koji istodobno označava i područje i njegovu sliku. Iz oba se prethodna oblika u 18. stoljeću oblikovala riječ *paisaje*. Izraz *paysage* u francuskom se jeziku javlja u 15. stoljeću, a sve do danas ima dvostruko značenje – označuje određeni dio zemlje, ali i pejzažni prikaz.⁹ Latinska riječ *regiō* u rječnicima se javlja kao prijevod engleskog izraza *landscape* i njemačkog *Landschaft* (pokrajina, krajolik), a drugi izraz je *terre in loca*.¹⁰ Izrazi *regiō* i *terra in loca* danas nisu povezani sa značenjem riječi *landscape*, već se primjenjuju na područje, regiju ili pokrajinu kao na administrativnu jedinicu.

Pojam krajolik, koji određuju riječi *landscape* u engleskom jeziku i *Landschaft* u njemačkom, upotrijebljen je prvi put u kasnom 15. stoljeću, a odnosio se na prikaze

kopnenih prizora u obliku crteža ili slika.¹¹ U njemačkom je jeziku riječ *Landschaft* dvočlana složenica nastala od riječi *Land* (zemlja) i glagola *scapjan/schaffen* (stvoriti). Stari oblik engleske riječi *landscipe* poznat je iz 8. stoljeća, a označavao je područje, da bi se u 17. stoljeću razvio u riječ *landscape* koja se odnosi i na područje i na njegovu sliku.¹² Riječ *landscape* je također dvočlana složenica koja u sebi sadrži riječi *land* i *ship*, kao i u nizozemskom *lands-chap* (neposredni ekvivalent riječi *land* na engleskom i sufixa *-scrap* koji odgovara engleskom sufixu *-ship*).

Sličnog je podrijetla i značenja nizozemska riječ *lantscap* kojom se označava svakodnevno okruženje u kojem žive farmeri, a slika takvog okruženja ruralnu scenu. Riječ *land-chap* imala je ranije jednostavno značenje kao predio, regija, dio zemlje, ali je kroz umjetnički izraz, slično kao i u engleskom jeziku, dobila značenje *slike koja opisuje prizor na zemlji*. Obje riječi jasno označavaju povezanost krajolika s ljudskim aktivnostima, kao označitelja fizičke scene, ali i njezine slikovne pojavnosti.

Koncept krajolika i njegove percepcije ima svoje izvore u europskoj tradiciji pejzažnog slikarstva i literarnog umjetničkog izričaja.¹³ Prvi prikazi krajolika vežu se uz pojavu znanja perspektive, za razdoblje sredine 14. stoljeća, kao podloga kompozicije prizora s ljudskim likovima.¹⁴ Tek na slavnoj Giorgoneovoj slici *Oluja (Tempest)*, naslikanoj oko 1508. godine, krajolik postaje glavnim

7 Keisteri, 1990: 161 (psalam 48, riječima: *nof; yafe*, gdje riječ *nof* označava krajolik, a riječ *yafe* lijep).

8 Riječ *pagēnsis* potječe iz carskog razdoblja između godina 100. i 200. pr. K. Oblik *pagus* označava stanovnika određenoga područja, a potječe iz 2. stoljeća pr. K. Oblici francuskih riječi *paīs* (iz 11. st.) i *pays* (iz 13. st.) označavaju državu tj. zemlju, dok riječ *paysage* također povezuje riječi zemlja (*pay*) i ljude (*paysans*) koji je rade na njoj stvarajući krajolik.

9 Keisteri, 1990: 168.

10 Izraz *terra* prvi put se javlja oko 280. godine pr. K., a označava obrađenu površinu zemlje i boginju plodnosti zemlje, te duh zemlje.

11 Dower, 1993: 18.

12 Keisteri, 1990: 33.

13 Ikonografski se početkom svjesne percepcije krajolika smatra datum 26. travnja 1336. godine, kada je pjesnik Francesco Petrarca, popevši se na vrh Mont Ventoux, bio ushićen viđenim prizorom te u jednom svom pismu opisuje svoj pohod na planinu.

14 Krajolik se kao prikaz prvi put javlja u slikarstvu između godine 1337. i 1339. na slavnoj fresci Ambrogia Lorenzettija, *Buon Governo*, naslikanoj za gradsku vijećnicu u talijanskom gradu Sieni, a na platnu *Madona s djetetom ispred ognjišta*, majstora iz opatije Flemalle Roberta Campina datiranom s godinom 1420., kroz otvoreni se prozor vidi dio krajolika.

2. Izrez sa slike *Oluja, Giorgione, 1508. godine* (Galleria della Accademia, Venezia)

motivom i središtem kompozicije¹⁵ (sl. 2). Brojni europski umjetnici od tada su prizorima pejzaža davali prednost u odnosu na prikaze ljudskih likova, usmjeravajući se na njegova široka i regionalno posebna obilježja¹⁶ (sl. 3).

Budući da krajolik ne može postojati bez čovjekova pogleda, razumljivo je da se polet te vrste slikarstva javlja usporedno s razvojem individualizma, sa željom subjekta da se udalji od kolektivnog iskustva i nastojanjem znanosti da prirodni svijet učini područjem vlastita iskustva i prisvajanja.¹⁷ Krajem srednjega vijeka pogledima putnika najprije se bude interesi za europske planine, a s pojavom renesanse i u poeziji se javlja estetski stav prema prizoru – slici krajolika. U renesansi se pejzaž javlja i u poeziji, a začetnikom se smatra Francesco Petrarca, koji u jednom svom pismu opisuje pohod na planinu. U talijanskoj literaturi 16. i 17. stoljeća nailazi se na veliku primjenu pejzažnog ideala uvelike nadahnutog antičkim piscima Horacijem i Vergilijem. Idilični prizori pastirsko-arkadijevskog krajolika prikazivani su i u krajolicima paladijanskih vila, a kasnije će krajolike

15 Slika *Oluja* poznata je kao prva slika krajolika u povijesti zapadnoga slikarstva. Portretira vojnika i ženu kao sporedne likove u krajoliku, pred nadolazećom olujom.

16 Pannell, 2006: 62.

17 Ljudi srednjeg vijeka pokazuju zanimanje za prirodu, iako još uvijek ne iskazuju potrebu za prepoznavanjem krajolika.

3. *Luka s vilom Medici, Claude Lorraine, 1637. godine* (Galleria Degli Uffizi, Firenca)

nadahnete pogledima dovesti do vrhunca slikarstvo Claudea Lorraina, Nicolasa Poussina, Camillea Pissarroa, Paula Cézannea i ostalih.¹⁸ Suvremeni likovni izričaji također su usredotočeni na širok tematski opseg krajolika, njegova obilježja, značenja i poruke, viđene i interpretirane na osobni način umjetnika. Primjerice, fotografije Gabriele Basilico¹⁹ (sl. 4), ili prizori gromača koje prikazuju slike/grafike Otona Glihe (sl. 5).

Srednji vijek je razdoblje nastojanja čovjeka da zagospodari prirodom, a krčenjem šuma stvara plodno tlo za ratarske kulture i razvoj gradova. Uz to se razvijaju i pojedine pojave dvostruka značenja, poput lova, osnivanja prvih zoooloških vrtova, herbarija, bestijarija, lapidarija, kao svjedočanstva i dokazi odnosa čovjeka s prirodom. Oduševljenje za krajolik koje u odnos prema prirodi uvodi emocije i osjećaj za lijepo posebno se očituje u umjetnosti prijelaznog razdoblja, iz srednjeg vijeka u renesansu, sve do romantizma, u kojem se širi povratak prirodi koji je zahvatio Europu 19. i prve polovine 20. stoljeća. Od početka industrijske revolucije, u prvoj polovini 19. stoljeća, priroda i kultura u zapadnoj

18 Pannell, 2006: 63.

19 Maggio; Basilico, 1999: 117. Osim što su dokumentarne, fotografije izražavaju složene međuodnose čovjekovih utjecaja, izgrađenog i prirodnog okoliša, kao svjedočanstvo urbane slike suvremenih gradova, istražujući odnose arhitekture zgrada, tvornica, mostova.

4. Palermo, Gabriele Basilico, 1998. godine

5. Izrez sa slike Gromače, Oton Gliha, 1974. godine
(privatna zbirka)

civilizaciji često su bile postavljene kao potpune suprotnosti. Priroda je bila promatrana ne kao pandan, dopunski dio kulture, već kao neprijatelj kojega treba kontrolirati i vladati njime pomoću tehnologije i ostalih raspoloživih alata. Tehnološki je napredak u industrijskim društvima smatran kao put za zaštitu i izolaciju ljudi od prirode, a prirodne su strukture bile podložne iskorištavanju i kontroli u najvećoj mogućoj mjeri. Tehničko-tehnološki razvoj, neovisan od prirodnih uvjeta, doveo je do iskorištavanja prirode i sukobljenih odnosa prirode i kulture. Razvitak temeljen na identifikaciji s tehnološkim razvojem i modernom znanosti dosegao je vrhunac u ranim 1970-im godinama, što je dovelo do reakcije u obliku velikog okolišnog pokreta te prve konferencije UN o humanom okruženju u Stockholmu.²⁰ Usporedo s tim, UNESCO je ustrojio međunarodnu *Konvenciju za zaštitu svjetskog kulturnog i prirodnog naslijeđa*,²¹ kao temelj za njihovu zaštitu te poticaj za znanstveno razumijevanje krajolika.

Sadržajno određenje pojma krajolik

Analizirajući uspostavu pojma krajolik, njegovo dvostruko značenje primijenjeno na prostor i prizor (sliku)

²⁰ Delort; Walter 2002: 87.

²¹ UNESCO, 1972., *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage* [95].

koji on reprezentira – kao kontrapunkt između mjesta i portreta tog mjesta, između prirode i umjetnosti – stvoren je pojam koji je u najranije doba mjesto tretirao kao sliku i često ga nastojao poboljšati. Iz takvoga se, piktoralnog razumijevanja krajolika razvila umjetnost vrtova i perivoja, mjesta promijenjenih od svojih izvornih stanja u ona s estetskim doživljajem. Takva mjesta uključuju oblikovane krajolike, koje u Japanu nazivaju *posuđenim krajolicima*, veličanstvene europske perivoje i vrtove, planirane gradove i sela te ostale, ljudskim djelovanjem oblikovane strukture. Međutim, tako promišljena, kreativna ostvarenja nisu jedina mjesta na koja se odnosi pojam krajolik. Ljepota prizora doživljava se na širokom prostoru, u velikom dijelu brojnih gradova, planiranih ili spontano razvijanih, a uspješno oblikovanih na estetskim načelima; na područjima čija obilježja pokazuju malo ili gotovo ništa od utjecaja čovjeka, ili onima koja su kreirana i u sebi nose niz promjena, ne iz estetskih razloga, već prije svega iz utilitarnih, zbog zadovoljavanja čovjekovih životnih potreba i funkcija. U dualizmu sadržanom u samom pojmu krajolika nezaobilazna je uloga promatrača – krajolik se doživljava u odnosu na onog koji ga promatra. Krajolik je prije svega koncept, čovjekova ideja, koja ne postoji izvan (bez) ljudskog opažanja. Pojam krajolik odnosi se na čitav prostor, tj. na velik dio površine kopna i mora. Zbog velikih raznolikosti zemljine površine i načina čovjekova djelovanja stvorene su

Dijagram 1: Određenje krajolika prema: Philips, 1995.

brojne varijacije, različitih svojstava, tako da na svijetu ne postoje dva identična krajolika.

Među najranije znanstveno poimanje i određenje krajolika ubraja se definicija Alexandra von Humboldta izrečena prije više od dvjesto pedeset godina u kojoj je vrlo sažeto i jasno opisan krajolik kao *zajedništvo svih aspekata jedne regije, opažene od čovjeka*.²² Navedeno određenje, koje sagledava pojam krajolika u njegovoj širini i sveobuhvatnosti, čovjeka postavlja u njegovo središte, ne samo u smislu da ga čovjek svojim zahvatima i djelovanjem tijekom vremena u prošlosti oblikuje, koristi i mijenja, već je krajolik suštinski određen upravo kroz njegovu percepciju. Navedeno određenje krajolika smatra se još uvijek najobuhvatnijim i najsažetijim, budući da krajolik predstavlja zbroj svih čimbenika jedne regije: prirodnih, kulturnih, zemljopisnih, geoloških, bioloških, umjetničkih i ostalih, a čovjekovu percepciju smatra određujućim činiteljem krajolika. Uključuje svu širinu aspekata jednog područja/regije, koje tek čovjekovom percepcijom postaje krajolikom. Po svom sadržaju ova je definicija izravna preteča određenju krajolika iz *Europske konvencije o krajoliku (ELC)*, gdje krajolik znači *područje percipirano od ljudi čiji je karakter rezultat djelovanja i međudjelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika*,²³ a odnosi se na cjelokupno područje čovjekova okruženja. Krajolik postoji posvuda, ne samo na posebnim mjestima; može biti urbani, ruralni, krajolik mora ili kopna, degradirani kao i dobro očuvani, uobičajeni ili jedinstveni, iznimne vrijednosti. U krajoliku se prikazuju i ostvaruju veze prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, prirodnih mogućnosti i ograničenja, ali i različitih

kulturnih utjecaja tijekom njegova povijesnog razvoja. Važno svojstvo krajolika jest da sadrži fizičku (strukturnu) i nematerijalnu dimenziju, te da ne postoji bez čovjekove percepcije. Krajolik obuhvaća više od izgleda i grupa fizičkih obilježja i struktura – oni su samo njegova vizualna pojavnost, vanjski izgled (lik, lice, obraz) složenih čovjekovih i prirodnih međudnosa. Često sadrži i prenosi važne duhovne vrijednosti, nematerijalne sadržaje te povezanosti s povijesnim događajima ili znamenitim osobama (dijagram 1). Prema suvremenim teorijama koncept krajolika uključuje tri gledišta: materijalni krajolik ili područje viđeno od čovjeka; iskustvo krajolika potaknuto u čovjekovim mislima na određeno područje te naglašava procese pri djelovanju čovjeka u oblikovanju krajolika.²⁴

Određenje pojmova krajolik i krajobraz

Pojam krajolik označava dio Zemljine površine koji se vidi okom – ono što se pruža oku pri pogledu na prirodu nekoga kraja/područja, odnosno izgled nekoga kraja. U hrvatskom jeziku kao istoznačnice riječi krajolik smatraju se riječi: *predio/predjel, okoliš, okolina, pejsaž, krajina i krajobraz*.²⁵ Prema lingvističkim tumačenjima smatra se da bi najprikladnija hrvatska riječ, ekvivalent pojmovima: *landscape, Landschaft, paysage* bila riječ *krajina*, odnosno *pokrajina* koja ima dvostruko značenje – označava granično područje prema drugoj državi, a drugo joj se značenje poklapa s riječju *krajolik* ili *predio*.²⁶ Glavno značenje riječi je prvo, dok u sekundarnom

22 Alexander von Humboldt (1769. – 1859.) u svom je djelu *Kosmos* (1814.) opisao krajolik kao: *Landschaft ist der Totalcharakter einer Erdgegenend*.

23 COE, 2000., *European Landscape Convention*, čl. 1 [73].

24 Keisteri, 1990. Autorica je analizirala promjene u kulturnim krajolicima na primjeru nekoliko sela južne Finske i Perua. Prema njevoj definiciji krajolici su vidljiva područja percipirana od ljudi, njihovo mentalno iskustvo tih područja, kao i naglašeni prirodni i antropogeni procesi pod čijim su međudjelovanjem nastali.

25 Anić; Goldstein, 2004: 628.

26 Ladan, 2000: 1018.

6. Izrez s karte Slavonije, Hrvatske, Kranjske, ..., A. Hirschvogel, 1570. godine (Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb)

značenju pojma krajolik nije bila u uporabi. Riječ *krajina* je također dvočlana složenica od riječi *kraj* koja je također dio strukture riječi krajolik i krajobraz. Prva riječ *kraj* je jasna i označava dio zemljišta, naselja i sl., odnosno područje Zemlje, jednako kao i riječ *land* u anglosaksonskim jezičnim skupinama. Riječi *predjel* i *predio* također su istoznačnice riječima krajolik i krajobraz; dok im se drugo značenje odnosi na dio prostora bez samostalnog određenja i čvrstih granica, a znači isto što i blizina i okolina.²⁷ U stručnoj se literaturi često riječ *okolish* koristi kao istoznačnica krajoliku, međutim riječju *okolish* se označava i uži okolni prostor, a u ekološkom vokabularu *okolish* označava ukupnost materijalnog i živoga svijeta kojega je čovjek biološki dio, njegova sredina ili okolina.²⁸ Kao istoznačnica riječi *okolish* koristi se i riječ *okolica* koja označava ono što okružuje neko mjesto, okolina. Istoznačnica riječi *okolina* jest i riječ *okruženje* koja znači sredinu, a dolazi od riječi *okrugao* – koji ima oblik kugle, kruga, valjka, koji je blagih linija, obao ili je

zaokružen.²⁹ U običnom govoru, ali i u stručnoj literaturi često se rabe pojmovi kao što su okolina, okoliš, a poistovjećuju se sa značenjem riječi krajolik, međutim postoje suštinske razlike. Riječ *okolish* upućuje na odnos čovjeka s prirodom i životne uvjete. U engleskom jeziku pojam *environment* označava ono što okružuje neki živi organizam, a slično je i s njemačkim jezikom gdje se koriste riječi *umgebende Ausenwelt* (okružujući vanjski svijet) iz čega proizlazi i njemačka riječ za okoliš *die Umwelt*. Pojam okoliš opisan je kao skup elemenata koji svojim složenim vezama tvore okvir, okolinu i životne uvjete čovjeka i društva, a označava okružujuću izvanjsku okolinu.

Riječ *krajobraz* nastala je u hrvatskom jeziku tek u drugoj polovini 19. stoljeća s dva temeljna značenja: jedno se odnosi na mjestopisni prikaz (zemljokaz, zemljovid) (sl. 6), dok drugo označava mjesto, predio, kraj, krajinu, okolinu, okoliš; dakle isto što i riječ krajolik.³⁰

27 Anić, 2000: 856.

28 Riječ *okolina* u jednom svom značenju označava ono što je izgrađeno oko nekog mjesta ili što nekomu mjestu teži, gravitira, prema njemu se usmjerava, ili odmjerava, a u drugom znači društvo u kojem se tko kreće i kojim je okružen u životu i radu; sredina, milje.

29 Anić; Goldstein, 2004: 929. Značenje pojma *okolina* odgovara značenju riječi *Setting* na engleskom jeziku.

30 Ladan, 2000: 101. *Po podrijetlu, tvorbi i značenju, krajobraz je jednako dobra riječ kao i krajolik, samo što naprama ovoj posljednjoj ima prednost što se od krajobraza običnije i lakše izvodi pridjev krajobrazan/ni.*

Značenje riječi krajolik (*landscape, landschaft, paysage*) – ono što se pruža oku pri pogledu na prirodu nekog kraja; predio, okoliš, pejzaž, krajina, krajobraz.³¹ Obje su riječi: krajolik i krajobraz dvočlane složenice i to od riječi *kraj* i *lik*, odnosno *kraj* i *obraz*. Prvi dio složenice je jasan i nije sporan: *kraj*, a označava dio zemljišta, naselja i sl., odnosno područje Zemlje, dok drugi, *obraz*, ima više značenja. Riječ *obraz* nalazi se u svim slavenskim jezicima (pa i staroslavenskome i ruskome), a ustrojena je od dva dijela: *ob* i *raz* (znači *rez*), pa je temeljno značenje riječi ono što je obrezano, izrezano, tj. lik, slika, kip.³² Ostala značenja riječi *obraz* jesu: lik-oblik-obličje; način-oblik; primjer, izgled, ugled. Značenje riječi *lik* je također višestruko³³ – ukupnost crta lica; figura u obrisu; pojava, obličje; a u književnosti označava skup moralnih, misaonih i osjećajnih osobina koje predstavljaju neku osobu. To znači da riječ *lik* označava šira svojstva, skup osobina, što se u riječi krajolik može interpretirati kao ukupnost svojstava i struktura krajolika – za razliku od riječi krajobraz koja se odnosi samo na njegov izgled. Po podrijetlu, tvorbi i značenju, krajobraz je istoznačnica riječi krajolik, samo što se iz riječi krajobraz običnije i lakše izvodi pridjev *krajobrazan/ni*, za razliku od pridjeva *krajoličan/ni* koji nije uobičajen u hrvatskom jeziku. Riječ krajolik ima samo jedno značenje i nedvosmisleno označava ono što se u engleskom jeziku naziva *landscape*, njemačkom *Landschaft*, a u francuskom *paysage*. U hrvatskom jeziku dugo je bila u uporabi riječ *pejsaž/pejzaž* sa svojim pridjevom *pejzažni*.³⁴

Osim dvojbe oko uporabe riječi *krajolik* ili *krajobraz* u stručnim dokumentima i literaturi postoje nesporazumi i dvojbe oko pojmova *kulturni* i *kultivirani* krajolik. U sintagmi kulturni krajolik, riječ koja pobliže određuje

krajolik jest pridjev kulturni. Riječ kulturni ima dvostruko značenje. Iako je njezino podrijetlo povezano s poljodjelstvom, obrađivanjem zemlje, rastom plodina i s aktivnostima vezanim za temeljne ljudske potrebe za hranom, odjećom i zaklonom, pojmom kulturni označavaju se i mnogo sofisticiranije teme, kao što su: umjetnost, kultura, civilizacija. Već i pojmovno određenje govori da je kulturni krajolik povezan s namjerno smišljenim aktivnostima čovjeka prema svojem prirodnom okolišu. Kultura je često opreka i antiteza prirodi. Značenje riječi kultura u višestrukome značenju obuhvaća ukupnost materijalnih i duhovnih dobara, etičkih i društvenih vrijednosti, znanja, vještina, etičkih i socijalnih osjećaja, što je stvorilo čovječanstvo jednog društva ili razdoblja. U užem smislu riječi znači i uzgoj, obradu i obrađivanje biljki na predviđenoj površini, što je ujedno i značenje glagola *kultivirati* koji označava radnje kao što su: odnjegovati, uzgojiti/uzgajati ili uvesti/uvoditi u uporabu, širiti.³⁵ Slijedom toga, kultivirani krajolik podrazumijeva prije svega jedan oblik kulturnog krajolika, a to je onaj koji je obrađen (biljkama) ili prilagođen nekoj svrsi, kao što je agrikulturni ili poljodjelski (sl. 7).

U Hrvatskoj su u stručnoj i znanstvenoj literaturi i praktičnoj uporabi sva tri termina: krajolik, krajobraz i pejsaž. Prema njihovom osnovnom značenju može se zaključiti da je razlika između njih samo lingvističke prirode; istoznačnice krajolik i krajobraz su riječi hrvatskog podrijetla, dok je često korištena riječ *pejsaž/pejzaž* tuđica.³⁶ Prvi stručni dokument u kojemu se u Hrvatskoj integralno obrađuje problematika krajolika pod naslovom *Krajolik – sadržajna i metodska podloga Krajobrazne*

31 Anić, 2004: 628.

32 Ladan, 2000: 1019. Latinski prijevod riječi *obraz*: *imago, species, vultus*, ali je najčešće značenje – ljudsko lice ili jedna njegova strana.

33 Osim značenja vezanih uz riječ *kraj*, *lik* može biti i: površina omeđena crtom, matematički prikaz određene kombinacije geometrijskih elemenata (ravninski-prostorni).

34 Pejzažno slikarstvo, pejzažna lirika, ... Danas se pejzaž koristi u nazivu kolegija na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta (PMF) u Zagrebu i na Arhitektonskom fakultetu.

35 Anić; Goldstein, 2004: 654. Pojam kultura: 1. ukupnost materijalnih i duhovnih dobara, etičkih i društvenih vrijednosti, što je stvorilo čovječanstvo; 2. ukupnost duhovne, moralne, društvene i proizvodne djelatnosti jednog društva ili epohe; 3. ukupnost obrazovanja, znanja, vještina, etičkih i socijalnih osjećaja, društvenog ophođenja i ponašanja nekog pojedinca u odnosu prema drugome; 4. uzgoj, obrada i obrađivanje biljke na predviđenoj površini. Značenje riječi *kultivirati* se prema istom izvoru, str. 653 odnosi na: 1. (od)njegovati, uzgojiti/uzgajati; 2. uvesti/uvoditi u upotrebu, širiti – što je samo jedan aspekt značenja pojma kultura.

36 Klaić, 1982: 1025., *pejzaž*, franc. *paysage* – prikazivanje prirode na slici ili crtežu.

7. Poljodjelski, terasirani krajolik otoka

osnove Hrvatske, već u samom naslovu sadrži oba pojma.³⁷ Iako je u naslovu knjige glavna tema istraživanja nazvana riječju – krajolik, u tekstu bližeg određenja koristi se riječ krajobraz koji je opisan kao vizualna pojava zemljine površine koja uključuje oblik, formu i boje, ali isto tako odražava način na koji se te različite komponente kombiniraju u stvaranju posebnih uzoraka i slika koje su specifične za određeno područje. Krajobraz nije samo vizualna pojava jer njegova obilježja ovise i o fiziografiji te njegovoj povijesti. Na stvaranje krajolika utječu raznoliki činitelji (geologija, reljef, tla, ekologija, arheologija, korištenje površina, arhitektura i sl.), koji svojim međudjelovanjem oblikuju način njegova doživljaja i vrjednovanja.³⁸ Navedena definicija obuhvaća sve mjerodavne pokazatelje kojima je opisan krajolik: vizualnu pojavnost, odnosno oblike, uzorke, prirodne i antropogene sastavnice krajolika, međudjelovanje i povijesni razvoj te elemente njegove percepcije i vrjednovanja. U skladu sa suvreme-

nim, interdisciplinarnim pristupima istraživanja krajolika, unutar knjige u sektorskim pristupima obrade teme, pokazalo se da različite discipline koriste različite pojmove: krajolik i krajobraz.³⁹ Važeći Zakon o prostornom uređenju koristi riječ krajobraz i krajolik i opisuje ga kao: određeno područje, opaženo ljudima, čija je osobnost rezultat međusobnog djelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika. U prvom dijelu objašnjenja pojma koristi dio definicije iz Europske konvencije o krajoliku, uključujući percepciju i međudjelovanje prirodnih i ljudskih čimbenika, ali na kraju dodaje detaljniji opis da su u pojmu krajobraza određujuće prirodne sastavnice. Navedeno određenje u suprotnosti je s daljnjim tekstom Zakona u kojemu se krajobrazne vrijednosti određuju kao svojstvenosti prirodnoga, kultiviranog ili kulturnog krajobraza, koje određuju njegovu prirodnu, kulturnopovijesnu i estetsku osobnost.⁴⁰

37 *** 1999.a.

38 *** 1999.a: 36.

39 U društvenim i pojedinim tehničkim disciplinama, umjetnosti i literaturi uglavnom se koriste riječi krajolik i pejzaž, dok biotehničke i prirodne discipline koriste riječi krajobraz.

40 Zakon o prostornom uređenju, čl. 2.

Razlika između krajolika i okoliša

U literaturi i pojedinim stručnim dokumentima često se poistovjećuje značenje pojmova krajolik i okoliš.⁴¹ Pod pojmom okoliš (*environment*) podrazumijeva se okružujuća izvanjska okolina, definirana kao skup elemenata koji svojim složenim vezama tvore okvir, okolinu i životne uvjete čovjeka i društva. On je ukupnost materijalnoga i živog svijeta kojega je čovjek biološki dio. Okoliš se za razliku od krajolika može opisati kao *sklop ekoloških faktora koji se odnose prema organizmu i osobama čija je on okolina*.⁴² Prema određenju *Zakona o zaštiti okoliša*, okolišem se smatra *prirodno okruženje organizama i njihovih zajednica, uključivo i čovjeka, koje omogućuje njihovo postojanje i njihov daljnji razvoj: zrak, voda, tlo, zemljina kamena kora, energija te materijalna dobra i kulturno naslijeđe, kao dio okruženja koje je stvorio čovjek; svi u svojoj raznolikosti i ukupnosti uzajamnog djelovanja*.⁴³ Okoliš će tek kroz percepciju i ulogu čovjeka postati krajolikom i nijedna rasprava o krajoliku ne može se voditi bez čovjeka u središtu promatranja. On se mijenja u krajolik u očima promatrača, te na taj način stvaraju krajolik od svog materijalnog okoliša. Definirajući krajolik kao svaki prirodni krajolik promijenjen čovjekovim djelovanjem, s namjerom ili spontano, sama činjenica postojanja čovjekove percepcije krajolika, tj. njegove zamisli o svojoj okolini pretvara okoliš u krajolik. Svako istraživanje krajolika, a pogotovo planiranje i upravljanje započinju s čovjekovom zamisli i konceptom o određenom krajoliku. Krajolik podrazumijeva čovjeka kao svoj suštinski element, stoga razumijevanje čovjekove percepcije krajolika znači razumijevanje samoga krajolika. Suštinska je razlika koja određuje pojam okoliša kao prostora čovjekova životnog okruženja, vanjske okružujuće okoline koja postoji neovisno od njegove percepcije, naspram krajolika koji se uspostavlja jedino

kroz čovjekovu percepciju. Stoga se može zaključiti da osnovna razlika pojmova okoliš i krajolik leži u činjenici da krajolik ne može postojati bez čovjeka.

Krajolik je kao entitet zbir svih elemenata određenog područja: prirodnih, kulturnih, zemljopisnih, povijesnih, društvenih, umjetničkih i ostalih, a čovjekova percepcija je njegov određujući element. U svakom istraživanju krajolika nezaobilazna je uloga čovjeka, pojedinca/ društva, njegov odnos prema prirodnom okolišu, načinu na koji ga je kroz povijest koristio, oblikovao, prilagođavao i mijenjao prema svojim potrebama, ali i interpretirao, uspostavljajući ujedno i vlastite *korijene mjesta* i osjećaj pripadnosti. U svojoj je suštini krajolik apstraktni, mentalni koncept,⁴⁴ koji podrazumijeva da u istraživanjima i interpretacijama krajolika osim materijalnih komponenti budu uključene i predodžbe čovjeka, tj. doživljajni i nematerijalni čimbenici.

41 U međunarodnim razmjerima također postoje zabune i nejasnoće oko korištenja pojmova krajolik, okoliš, mjesto. Čak se i u pojedinim člancima *European Landscape Convention* pojmovi okoliš (*environment*) i krajolik (*landscape*) koriste kao sinonimi.

42 Bloemers, Kars, van der Valk, Wijnen, 2010: 6, ... *Environment, the complex of ecological factors that are related to the organism or person whose environment it is.*

43 *Zakon o zaštiti okoliša*, čl. 3.

44 Ermischer, 2003.

RAZVOJ KONCEPTA KRAJOLIKA KAO ZNANSTVENE TEME

Krajolik je kao koncept zastupljen u širokom opsegu društvenih i prirodnih disciplina od 19. stoljeća, a uključuje različite pristupe (geografske, ekološke, biološke, sociološke, umjetničke i druge). Koncept krajolika u geografiju je početkom 19. stoljeća uveo njemački geograf Alexander von Humboldt (1769. – 1859.) definicijom u kojoj je vrlo sažeto i jasno odredio krajolik kao *sveukupnost svih aspekata jedne regije, opažene od čovjeka*.⁴⁵ Krajolik (pokrajina/regija) opisan je kao *potpuni/cjeloviti karakter jednog područja*,⁴⁶ određen oblicima, svojstvima (karakteristikama), estetskim predodžbama, povijesnim područjima i umjetničkim opisima. Navedenom se interpretacijom krajolik (pokrajina/regija) izjednačava s vlastitom slikom, ali se ujedno određuje i kao posebno područje, koje se razlikuje od svoje okoline na temelju prirodnih obilježja i sastavnica stvorenih čovjekovim djelatnostima. Krajolik je određen i opisan kao *veći ili manji prostor na površini zemlje, koji se zbog izrazitih posebnosti, zasebne fizionomije razlikuje od ostalih krajolika pri čemu se ta posebna obilježja prikazuju kroz površine, klimu, vodnu mrežu, vegetaciju i naseljavanje sa svojim fizičkim i psihičkim posebnostima, kao i oblicima čovjekovog djelovanja na vjerskom, političkom, gospodarskom, prometnom i nasebinskom području*.⁴⁷ Ovim pojašnjenjem pojma krajolik proširuje se njegovo značenje, jer se ne ograničava samo na prizor, na ono što određena osoba vidi, već upravo na razlikovna obilježja zemljopisno određenog područja i čovjekovo djelovanje. Različite definicije krajolika iskazuju različite poglede na proučavani prostor – krajolik, a velik broj znanstvenika u središte je postavljao površinske oblike i strukture. Međutim, Humboldtovo određenje krajolika, koje uzima u obzir njegove društvene, estetske, ekonomske i ekološke aspekte, postalo je misao vodilja za mnoge

znanstvenike koji se bave istraživanjem krajolika diljem Europe i Amerike.

Iznimni doprinos razvitku ideje i primjer sagledavanja krajolika kao stvarnog teritorija dao je početkom 20. stoljeća njemački geograf Otto Schlüter, koji naglašava formativne utjecaje čovjekova djelovanja u oblikovanju krajolika. On je prepoznao dva oblika krajolika: *Urlandschaft*, prirodni ili krajolik koji je postojao prije unesenih čovjekovih promjena i *Kulturlandschaft*, kulturni kao krajolik stvoren djelovanjem ljudske kulture. Njegov pristup još uvijek ne uključuje nematerijalne oblike krajolika kao što su klima, gospodarstvo, političke sastavnice, a koje u velikoj mjeri utječu na vidljive oblike u krajoliku.⁴⁸ Doprinos određenju pojma kulturnog krajolika, *Kulturlandschaft* u Njemačkoj je dao i geograf Friedrich Ratzel (1895. – 1896.), koji ga određuje kao *područje promijenjeno čovjekovim djelovanjem*, kao suprotnost primarnom, prirodnom krajoliku.⁴⁹

Francuski geograf Vidal de la Blache (1845. – 1918.) u svojim djelima obrazlaže cjelovitost krajolika (*paysage*) koji je stvoren društvenim razvojem i oblicima prirodnog krajolika. Krajolike sagledava u njihovoj povezanosti s vegetacijskim obilježjima, estetskim i vizualnim utiscima te stalnim promjenama; krajolik se neprestano mijenja, a njegov trenutni oblik prikazuje njegova ranija obilježja. Koncept krajolika u prvim desetljećima 20. stoljeća još uvijek se odnosio na opisivanje seoskih područja u smislu značenja izraza *oblikovati zemlju* u duhu njemačke riječi *Landschaft*. Međutim, krajolik prema istraživanjima geografa predstavlja i unutarnju, vlastitu stvarnost. Unutarnji, vidljivi oblik krajolika omogućava

45 Humboldt, 2010: 14.

46 Humboldt, 2010: 15.

47 *** *Westermann Lexikon der Geographie*, 1973: 297.

48 Otto Schlüter (1872. – 1959.) naglašava formativne utjecaje čovjekova djelovanja u oblikovanju krajolika kao reakcije na objašnjenja tadašnjega prirodnog determinizma (Norbert Krebs, 1922.) koji definira *Kulturlandschaft* kao *Ökumene* koja označava naseljene regije promijenjene ljudskim djelovanjem – suprotnost *Anökumene* kao nenaseljene regije gdje je čovjekov život podređen prirodi.

49 Ratzel, 1901/1902.

istraživanje međusobnog odnosa između prirode i društvenih zajednica. Svojom vidljivom površinom mora doseći ravnotežu osnovnih odnosa između prirodnih značajki, naseobinskih struktura, okolišnih uvjeta, kulturnog naslijeđa i odnosa u razvojnim procesima gospodarskih i društvenih čimbenika. Subjektivno, estetsko gledište koncepta krajolika i utjecaj koji krajolik ima na čovjekov duh pretpostavlja da svaki krajolik ima svoj unutarnji duh zemlje (*spirit of land*), individualnost koja se isprepleće sa subjektivnim i estetskim vrijednostima.⁵⁰ U novijim djelima francuskih geografa iskazan je stav da je krajolik čovjekova kulturna tvorba, stoga bavljenje krajolikom i njegovo istraživanje nužno treba biti usmjereno i na njegovu kulturnu dimenziju.

Uspostava pojma kulturnog krajolika

Uvodeći pojam u englesko govorno područje američki profesor geografije Carl Sauer⁵¹ odredio je kulturni krajolik (*cultural landscape*) kao područje postupno mijenjano (tijekom vremena) čovjekovim kulturnim djelovanjem.⁵² *Kulturni krajolik oblikovan je od prirodnog krajolika djelovanjem kulturnih grupa. Kultura je djelovatelj (agens), a prirodni prostor je medij. Kulturni krajolik je rezultat.*⁵³ Sa-

50 Keisteri, 1990: 41.

51 Geograf Carl Sauer, profesor na University of California, Berkeley provodio je istraživanja krajolika i osnivač je *Landscape School*. Krajolik se u to vrijeme istraživao kao jedna od podkategorija kulturne geografije. Godine 1925. izdaje knjigu *Morfology of Landscape*. Istraživanja na temu krajolika se nastavljaju tijekom 1950. – 1960., a J. B. Jackson počinje 1951. g. u New Mexico izdavati časopis *Landscape* kao forum za objavljivanje prvih istraživanja na temu kulturnog krajolika. Znamenita je njegova rečenica: *Landscape is history made visible*.

52 Sauer, 1925: 37. *The area prior to the introduction of man's activity is represented by on body of morphologic facts. The forms that man has introduced are another set. We may call the former, with reference to man, the original, natural landscape. In its entirety it no longer exists in many parts of the world, but its reconstruction and understanding are the first part of formal morphology... the works of man express themselves in the cultural landscape. There may be a succession of these landscapes with a succession of cultures. They are expressed in each case from the natural landscape, man expressing his place in nature as a distinct agent of modification... the cultural landscape then is subject to change either by the development of a culture or by replacement of cultures.. the divisions of formes into natural and cultural is the necessary basis for determining the areal importance and character of man's activity.*

53 Slobodni prijevod citata: *The cultural landscape is fashioned out of a natural landscape by a culture group. Culture is the agent, the natural area is the medium, the cultural landscape is the result.* U: Sauer, 1925: 46.

uer je u koncept krajolika uveo oblike te utjecaj čovjeka i kulture, kao snage u stvaranju vidljivih obilježja zemljine površine kojima se uspostavljaju njegova glavna obilježja. Na taj su način procesi koji su oblikovali površinu zemlje u englesko-američkom konceptu kulturnog krajolika dobili suštinsko mjesto. Mnogi američki geografi, kritičari Sauerove ideje kulturnog krajolika, posebice njegove suprotnosti prirodnom krajoliku, koristili su pojam kulturnog krajolika za krajolike koji su naseljeni. Njihov je stav da se nepromijenjeni, prirodni krajolici mogu naći samo u područjima koja nikad nisu bila taknuta ljudskom rukom, stoga ih nazivaju divljim (*wild landscapes*) u odnosu na kultivirane krajolike (*cultivated landscapes*). Koncept kulturnih krajolika u američkoj se humanoj geografiji razvijao od usko ekološkoga gledišta⁵⁴ pa do sagledavanja šireg stupnja međudjelovanja između ljudi i njihova okruženja.⁵⁵

Šezdesetih godina 20. stoljeća, kao reakcija na pozitivizam u znanostima, humana geografija razmatra koncept kulturnog krajolika kao glavni pokretač u analiziranju veza između kulture i okoliša. Prepoznata su dva načina istraživanja krajolika: prema metodama povjesničara te prema interpretativnim metodama humane geografije. Prvi isključuje vizualne i nematerijalne detalje krajolika, a dokumentira samo materijalne elemente, kao što su tipovi zgrada, uzorci polja i sl., te ih objašnjava u odnosu na primjenu tehnologija i društvenih procesa. Drugi uključuje kulturne i vizualne percepcije s ciljem razumijevanja čovjekova stava i odgovornosti prema vlastitom okolišu. Humana geografija prepoznaje nekoliko načina i metoda istraživanja kulturnog krajolika:⁵⁶

- krajolik kao ekološki artefakt (*landcaspe as ecological artifact*)
- krajolik kao dokaz podrijetla (*landscape as evidence for origins*)

54 Rowntree, 1996: 128. *A cultural landscape is simply an environment modified by human action and the research emphasis, then, is to document empirically the consequences or process of that interaction, be it subtle or overt.*

55 Rowntree, 1996: 133. Kulturni krajolik opisan je kao segment površine zemlje koji leži između očiju promatrača i njegovog horizonta.

56 Rowntree, 1996: 135.

- krajolik kao materijalna kultura, urbani krajolici (*landscape as material culture, urban landscapes*)
- umjetnost, literatura i značenje krajolika (*art, literature and landscape meaning*)
- krajolik kao vizualni resurs (*landscape as visual resource*)
- krajolik kao ideologija (*landscape as ideology*)
- uloga krajolika u stvaranju i održavanju društvenih kategorija (*landscape's role in the production and maintenance of social categories*)
- krajolik kao tekst, simboli i znakovi (*landscape as text, symbols and signs*).

Kulturni krajolik je u posljednjim desetljećima postao temeljni koncept u humanoj geografiji otvarajući daljnje rasprave između zamisli krajolika i kulturnog krajolika. Uvodeći pojam kulturni krajolik u *The Dictionary of Human Geography*⁵⁷ naglašava se novi smjer u interpretaciji krajolika nazvan – *nova kulturna geografija*.⁵⁸ Prepoznaju se nove uloge krajolika: krajolik kao semiotički resurs i izvor značenja. Značenje ideologije i njena povezanost s krajolikom bila je važna u oblikovanju državnih teritorija i nacionalnih identiteta kroz vizije romantičarskih krajolika i ideje urbanog oblikovanja i njegovu značajnu ulogu tijekom 19. i 20. stoljeća.⁵⁹ Krajolik se interpretira i kao medij za *zajedničko sjećanje* u obliku spomenika i ostalih memorijalnih obilježja, kao svojevrsno spremište slika prošlosti. U praćenju razvoja i razumijevanja koncepta *krajolik* i *kulturni krajolik* vidljivo je da danas dolazi do njihova povezivanja i poistovjećivanja, a oba su viđena kao izraz složenog međudjelovanja čovjekovih ideja, društvenih struktura i fizičkih značajki okoliša, pri čemu su prirodne snage i čovjekovo djelovanje nerazmrsivo isprepleteni.⁶⁰ Nakon Schlüterove prve formalne uporabe pojma i Sauerovog promicanja ideje,

koncept kulturnog krajolika je različito korišten i razvijan u brojnim akademskim raspravama i istraživanjima, da bi se zamisao o kulturnom krajoliku (*cultural landscape*) i njegovu prepoznavanju kao *Svjetskog naslijeđa* iznimnih vrijednosti postavila u središte zanimanja stručnjaka UNESCO-a. Od 1992. godine postalo je moguće uključivanje kulturnih krajolika na listu *Svjetskog naslijeđa* kao dobara koja nisu ni čisti prirodni niti kulturni oblik, odnosno sadrže vrijednosti i jedne i druge vrste.

Ekologija krajolika

Znanstvena disciplina *ekologija krajolika* (*Landschaftsökologie*) uspostavljena je u Njemačkoj 1939. godine, a značajnije se počela razvijati nakon 1972. godine.⁶¹ Usmjerena je na istraživanja relacijskih sustava na površini Zemlje koji se mogu raspoznati prema oblicima. Pristup je izravno naglašen u definiciji: *krajolik je cjelina prirodnih značajki, kao što su polja, brda, šume i vode koja razlikuju jedan dio površine zemlje iz drugog dijela. Općenito, krajolik je dio zemljišta ili teritorija koji oko može obuhvatiti jednim pogledom, uključujući i sve njegove prirodne karakteristike*.⁶² Takvo, vizualno tumačenje u suprotnosti je s prostornim i strukturnim konceptima krajolika koji se razvijaju u disciplinama humane geografije i ekologije krajolika.⁶³ Valja naglasiti da strukture krajolika odražavaju ne samo prirodne čimbenike krajolika, već i komponentu vremena prisutnu kroz utjecaj čovjeka tijekom njegova razvoja. Na taj način stvoreni prostorni uzorci rezultat su ranijih čovjekovih aktivnosti i procesa u krajoliku (sl. 8). Paradigma uzoraka i procesa jest suštinski koncept u suvremenoj ekologiji krajolika. Godine 1992., kada je održivo korištenje svjetskog okoliša, ljudskih i gospodarskih resursa postalo ključnim

57 Cosgrove, 1997: 68.

58 Palang; Fry, 2003: 37.

59 Krajolik je postao oružje agresivnog nacionalizma u Njemačkoj te je korišten općenito na strani tradicije i identiteta, koristeći pri tom pojam životni prostor (*Lebensraum*) koji je uveo geograf F. Ratzel. Postratna rekonstrukcija, nakon Drugoga svjetskog rata, stvorila je moderne krajolike diljem Europe državnim planiranjem na načelima urbanog oblikovanja i idejama ekonomske racionalnosti.

60 Jones, 2003: 87.

61 United Nations Conference on the Human Environment, „Stockholm Conference“, 1972. godine. Na konferenciji je donesena *Povelja o čovjekovom okolišu* (*Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*) kao početak sustavne brige o svjetskom okolišu.

62 Steiner, 1991: 29.

63 Ova se kontradikcija objašnjava određenim stupnjem kartezijanske tradicije preživjele u praktičnoj primjeni znanstveno orijentirane ekologije krajolika, koja na razini projekata i istraživanja ima razmjerno jako usmjerenje na ekološke ciljeve, a isključuje društveno-ekonomsku dimenziju, čovjekove percepcije i prioritete.

8. Krajolik nacionalnog parka Mljet

političkim pitanjem održivog razvitka formuliranog u akcijskom planu *Agenda 21*, znanstvenici koji se bave krajolikom ponudili su metodološke i operativne alate kao pomoć utemeljenju načela *održivosti* i njihovoj primjeni.⁶⁴ Od tada je naglašena potreba za holističkim pristupom analizi krajolika, koji je razvio zahtjev za transdisciplinarnost pristupa,⁶⁵ te metodu ocjene karaktera krajolika (*Landscape Character Assessment*).⁶⁶ Transdisciplinarnost ekologije krajolika omogućuje:⁶⁷ povezivanje različitih, fragmentiranih pristupa, podjelu prema hijerarhijskim, društvenim i prostornim sustavima, primjenu integrativnog i višedimenzionalnog pristupa te osmišljavanje i oblikovanje krajolika u skladu s navedenim. Zasnovan na konceptualnim pristupima *regionalnih*

socio-ekonomskih ekoloških sustava, složenim ljudskim ekosustavima i osnovnim konceptima ekologije krajolika ustrojen je novi koncept, tzv. *ukupni ljudski ekosustav za krajolik* kao nova simbioza ljudskog društva i prirode.⁶⁸ Na taj se način krajolik promatra kao *humani ekosustav*⁶⁹ u kojemu se njegovi brojni aspekti i sastavni dijelovi mijenjaju pod utjecajem raznih prostorno-povijesnih uvjeta i ograničenja.

64 *Agenda 21* jest akcijski plan koji se odnosi na održivi razvitak, kao rezultat *United Nations Conference on Environment and Development* (UNCED), Rio de Janeiro, Brazil, 1992.

65 Potschin, 2002: 40.

66 Podrobnije o metodi *Landscape Character Assessment* vidjeti u poglavlju Tipološki razvrstaj - karakterizacija krajolika.

67 Naveh, 2001: 280.

68 Naveh, Liebermann 1999: 38.

69 Naveh, 2005: 270.

VRSTE KRAJOLIKA

Najopćenitija podjela krajolika jest na prirodne i kulturne.⁷⁰ Pojam prirodnog krajolika obuhvaća područja netaknute prirodnosti čiji razvoj određuju i uređuju isključivo zakoni prirode, bez čovjekovih utjecaja. U prirodnom su krajoliku prisutne samo prirodne sastavnice, a čovjekova prisutnost nije otkrivena. Međutim, čovjekovi utjecaji u suvremeno doba postaju sve izraženiji tako da su posljedice njegova djelovanja gotovo univerzalne.⁷¹ Zbog toga se pojam prirodnog krajolika danas rabi sa zadržkom, budući da gotovo i nema područja na zemlji na kojemu nisu prisutni tragovi čovjekovih djelatnosti. Prirodni krajolik je danas u tolikoj mjeri povezan s učincima ljudskih aktivnosti da se odvajanje prirodnog okoliša od društva čini gotovo idealističkim.⁷²

Kulturni krajolici se mogu opisati kao dijelovi na zemlji izloženi temeljnim utjecajima prirode i čovjeka, koji značajno mijenjaju njegov prvotni izgled.⁷³ Krajolik se opisuje i ocjenjuje u okviru njegovih materijalnih i nematerijalnih obilježja koja ga stvaraju i nisu međusobno odvojena. S druge strane, međudjelovanje između prirodnih i kulturnih elemenata stvara krajolik, stoga se može reći da kulturni krajolik nastaje čovjekovim djelovanjem i oblikovanjem iz određenih funkcionalnih razloga. Svaki krajolik sadrži sličan spektar temeljnih materijalnih elemenata: prirodnih ili poluprirodnih ekosustava, polja, pašnjaka, cesta, naselja i ostalih oblika naseljenosti. Varijacije osnovnih sastavnica su vrlo širo-

ke i kombinacijama stvaraju posebne uzorke krajolika. Krajolike je vrlo teško razvrstati samo na temelju materijalnih elemenata, već je uključivanjem funkcionalnih kriterija krajolike moguće jasnije stupnjevati od prirodnih do urbanih područja. U prirodnim i poluprirodnim krajolicima čovjek može temeljno mijenjati strukture, međutim prirodne kvalitete njegove samoregulacije i samorazvoja su vrlo stare, a čovjek potpuno ovisi o njihovim ekološkim funkcijama. Njegova kultura i način djelovanja u prostoru odražava prirodne prednosti i pogodnosti pripadajuće regije. Tako je u tradicijskim kulturnim krajolicima čovjek potpuno integriran i ovisi o funkcionalnoj pomoći i ograničenjima prirodnih sustava. Razvojem tehnika načina korištenja prostora povećava se potrošnja prirodnih zaliha – mijenjanjem i prilagodbom novim zahtjevima i funkcijama. Pri tome je svijest lokalnih zajednica i odnos prema njihovom okolišu bila vođena s ciljem oblikovanja krajolika u skladu s njihovim tehničkim, vizualnim, kulturnim, tradicijskim, vjerskim i ostalim stavovima. Krajolici se prema funkcionalno-ekološkim stupnjevima razvrstavaju na:⁷⁴

- prirodne i poluprirodne krajolike koji, iako su promijenjeni čovjekovim djelovanjem, još uvijek sadrže prirodne vrsnoće samoregulacije i samorazvoja (sl. 9)
- tradicijske kulturne krajolike, gdje su ljudi u procesu oblikovanja krajolika bili ovisni o ograničenjima prirodnih uvjeta te ovise o njihovim tehničkim, vizualnim, vjerskim, političkim i ostalim stavovima (sl. 10)
- moderne i suvremene agrikulturne krajolike koji ovise o velikom unošenju novih izvora energije i tehnologije (sl. 11)
- urbane krajolike koji imaju veliki unos novih izvora energije i tehnologije, a lokalni stanovnici ne ovise o urbanoj prirodi (sl. 12).

70 Haber, 1995: 39. Schlüter je 1908. godine definirao geografiju kao *Landschaftskunde* čiji je subjekt interesa krajolik koji je podijelio u dva oblika: *Urlandschaft*, prirodni krajolik, tj. krajolik koji je postojao prije uvođenja velikih čovjekovih promjena i *Kulturlandschaft* kao krajolik kreiran ljudskom kulturom.

71 Na europskom kontinentu postoji vrlo malen dio teritorija koji je ostao isključivo prirodan. Radi se o najvišim planinskim vrhuncima i najdivljijim obalama, područjima koja nisu uređena ni oblikovana čovjekovim utjecajem. Najveći dio europskog područja oblikovan je i uređen čovjekovim djelovanjem u vidu naselja, farmi, oranica, vinograda i sl., koji na mnogim mjestima pokazuju starost od nekoliko tisuća godina.

72 Urbanc, 2002: 37.

73 Brown; Mitchell; Beresford, 2005.

74 Plachter, 1995: 28.

9. Prirodne, geološke forme krajolika mora, Rab

10. Tradicijski ruralni krajolik Žumberka

Pojam *kulturni krajolik*, koji je ušao u širu uporabu u geografiji početkom 20. stoljeća,⁷⁵ opisan je kao oblik nastavljen na svoj prirodni okoliš, a stvoren je čovjekovim djelovanjem. U etimološkom tumačenju pojma kulturni krajolik glavni su pojmovi: kultura i čovjek, odnosno: antropogeno i društveno.⁷⁶ Pojedini autori u Hrvatskoj umjesto pojma *kulturni* koriste pojam *kultivirani krajolik*,⁷⁷ sukladno postavkama humane geografije prve polovine 20. stoljeća i podjelama krajolika na: nepromijenjene, prirodne krajolike, netaknute ljudskom rukom, tzv. *divlje (wild landscapes)* te na naseljene i od čovjeka korištene, kultivirane krajolike (*tamed or cultivated landscapes*). Kulturni krajolici opisani su kao *granica (međusklop) između prirode i kulture*.⁷⁸ Oni predstavljaju trajna međudjelova-

nja između ljudi i njihova okoliša, oblikujući površinu Zemlje. Kulturni krajolik sadrži i prikazuje sve sastavnice prirodnoga krajolika iz kojega se razvio, iako su one u većoj ili manjoj mjeri promijenjene u odnosu na intenzitet čovjekova djelovanja. U suvremeno doba, zbog brzih društvenih promjena i gospodarskog razvoja, kulturni krajolici ubrajaju se u najugroženija mjesta. Čovjekovim je djelovanjem nekada homogeni, prirodni krajolik tijekom povijesti raščlanjen u pojedine manje cjeline karakterističnog načina korištenja tla i naseljavanja, čime su stvorena i njihova prepoznatljiva kulturna obilježja i prostorni identitet.⁷⁹

Prema određenjima suvremenih američkih i europskih teoretičara krajolika, *kulturni krajolik je opipljiva pojavnost grupa aktivnosti i vjerovanja čovjeka, protiv i zajedno s prirodnim krajolikom*,⁸⁰ odnosno *kulturni krajolik je svaki krajolik značajno promijenjen, oblikovan i određen čovjekovim djelovanjem*.⁸¹ Pri takvim čovjekovim djelatnostima prirodni okoliš nije bio isključen, naprotiv, na njega se utjecalo, mijenjajući ga, ponekad osiromašujući, ali često je

75 Otto Schlüter je u europskim akademskim krugovima prvi upotrijebio pojam *Kulturlandschaft*, 1908. godine, dok je pojam *cultural landscape* u SAD, u djelu *Morphology of Landscape*, Carl Sauer uveo 1925. godine.

76 Riječ *kultura* – uzgoj, izobrazba, poštovanje – vuče podrijetlo od latinske riječi *coler* – obrađivati, uzgajati; latinski *humanus* – čovjekovo, *homo* – čovjek, latinski *socialis* – društven, *socius* – drug, državnik, saveznik i grčki *ánthroōpos* – čovjek i grčki *génesis* – nastanak, rođenje.

77 Riječ *kultiviran* znači obrađen poljodjelskom kulturom, prema: Anič; Goldstein, 2004. Pojam *kultivirani krajolik* koristi se za krajolike nastale čovjekovim djelovanjem na prirodni okoliš, a razlikuje se od pojma *kulturni krajolik* pod kojim se podrazumijevaju krajolici visokih vrijednosti koji imaju svojstva kulturnog dobra. Krajolikom se u pojednostavljenom značenju korištenja u Hrvatskoj često smatra područje visokog stupnja prirodnosti.

78 Von Droste; Plachter; Rössler, 1995: 76. *Cultural Landscapes are at the interface between Nature and Culture*.

79 Gabrijelčič, 1985: 42. Razlikuje nekoliko stupnjeva promjena krajolika – šumski, šumsko-poljoprivredni, poljoprivredni i industrijsko-urbani.

80 Melnick, 1984: 34. *The cultural landscape is a tangible manifestation of human actions and beliefs set against and within the natural landscape*.

81 Ermischer, 2003: 174. *Kulturlandschaft ist jede Landschaft die maßgeblich vom Menschen verändert, gestaltet oder geprägt wurde*.

12. Suvremeni, ruralni krajolik okolice Zagreba

time bio obogaćivan. Na taj su način stvoreni kulturni krajolici kao odraz živog i stalno razvijajućeg svijeta različitih društvenih grupa i odnosa. Kulturni krajolik stoga odražava međuodnos prirodnih sastavnica i čovjekovih aktivnosti u njemu, uzima u obzir sve pojavnosti ljudskih aktivnosti kroz povijest. Korištenje koncepta krajolika omogućava cjeloviti pristup sadržaju i povijesti mjesta, istražujući način na koji su ljudi formirali i oblikovali naselja i koristili prostor i njegova mjestopisna obilježja. Pojedinačne zgrade i ostale izgrađene strukture teško se mogu razumjeti izvan konteksta krajolika: zbog čega su smještene na određenim mjestima, u kakvim su odnosima s ostalim elementima krajolika, kao što su obradive površine, ceste, vodotoci i slično. Kulturni krajolik, osim ostataka prošlosti, u sebi sadrži podatke i poruke o sadašnjim stanovnicima – njihovim načinima korištenja zemlje, organizaciji naselja, arhitektonskim i graditeljskim oblicima, kao izraz njihovih vrijednosnih sustava i stavova. Također posjeduje metaforički i ideološki sadržaj kao važan izvor podataka za istraživanje nematerijalnih čimbenika društva. Pojedini autori i teoretičari krajolika stoga smatraju da krajolici trebaju biti viđeni kao promjene društvenih i političkih ideologija u različitim fizičkim oblicima, naglašavajući da su krajolici prije mentalne tvorevine nego fizička realnost pa trebaju biti promatrani kao kulturna tvorba.⁸² Slijedom stava da je kulturni krajolik nastao kao

82 Duncan; Duncan, 1988: 125; Cosgrove, 1984: 38.

11. Povijesni urbani krajolik Splita

rezultat čovjekova boravljenja i korištenja, proizlazi da je svaki krajolik kulturni. Pod pojmom kulturnog krajolika razmatra se krajolik s prirodnim i antropogenim sastavnicama koje su međusobno isprepletene i međuovisne. Prirodni krajolik je aktivnostima ljudske zajednice promijenjen u kulturni, u kojemu su njihov način života i aktivnosti postali integralnim dijelom prirodnih struktura. Iako se koncept krajolika u posljednjem stoljeću odvojio od njegove izvorne povezanosti s umjetnošću, još uvijek je dominantan pogled na krajolik kao na upisanu površinu, slično karti ili tekstu, iz koje se može jednostavno čitati kulturno značenje i društveni oblici.⁸³

U akademskim krugovima humane geografije bilo koji sustav međudjelovanja između ljudskih aktivnosti i prirodnih staništa smatra se kulturnim krajolikom. Takvo razumijevanje znatno je šire od određenja pojma kulturnog krajolika koje se primjenjuje u okvirima UNESCO-a. U određenju kulturnih krajolika se kao suštinsko obilježje navodi da su kulturni krajolici zemljopisna područja koja obuhvaćaju *raznolikost pojavnosti između čovječanstva i njegova prirodnog okoliša*.⁸⁴ Oni često odražavaju

83 Pannell, 2006: 63; Porteous, 1996: 45.

84 *** 2005.d [58] ... *a diversity of manifestations of the interaction between human kind and its natural environment. Cultural landscapes often reflect specific techniques of sustainable landuse, considering the characteristics and limits of the natural environment they are established in, and a specific spiritual relation to nature.* Treba podsjetiti da se radi o krajolicima koji se smatraju kulturnim naslijeđem.

posebne tehnike održivog korištenja zemlje, a ustrojeni su u odnosu prema obilježjima i ograničenjima prirodnog okoliša te s posebnim duhovnim odnosom prema prirodi. Krajolik se u tom smislu razmatra kao kulturno naslijeđe, s kulturnim, povijesnim, umjetničkim, ekološkim i simboličkim značenjem, kao kategorija zaštićenog krajolika. U tom načinu sagledavanja kulturni krajolik označava krajolik koji se štiti nakon vrjednovanja njegovih svojstava, koja ilustriraju međudjelovanje u svom oblikovanju prirodnih i antropogenih čimbenika te na taj način odražava snažne religijske, umjetničke i kulturne povezanosti s prirodnim obilježjima. Zaštita takvih krajolika podrazumijeva provođenje posebnih metoda, kao što su: prepoznavanje, dokumentiranje, vrjednovanje, zaštita, planiranje i praćenje stanja. Zadatak zaštite tako prepoznatih krajolika jest povezati prirodne i kulturne čimbenike, što je u ranijim razdobljima bilo razmatrano odvojeno.

Pojam kulturnog krajolika često se poistovjećuje s pojmom povijesnog krajolika,⁸⁵ koji sadrži povijesne vrijednosti koje proizlaze iz povijesnih slojeva njegova razvoja, ali uključuje i ostale vrijednosti, kao što su: etnološka, arheološka, memorijalna i ostale. Povijesni krajolik nije zasebna vrsta kulturnog krajolika, već metoda organiziranja podataka o njegovim resursima i sastavnicama.⁸⁶ S obzirom na širinu i obuhvatnost pojma povijesnog krajolika, prepoznavanje i ocjena takvih krajolika zahtijeva odgovarajuće postupke i metode istraživanja i analiza. U istraživanje i analize uključeni su: povjesničari, povjesničari krajolika, povjesničari urbanizma i arhitekture, arheolozi, etnolozi, geografi, krajobrazni arhitekti, a prema potrebi i ostale struke.⁸⁷

85 NPS, 1999; Melnick, 1984; Birnbaum, Peters, 1996; Jackson, 1986.

86 U SAD je povijesni krajolik sadržan u okviru postojećih kategorija *National Register*, Nacionalnog Registra bilo kao mjesto (*sites*) ili područje (*district*). Format studija krajolika može biti u obliku izvješća, povezanog s odgovarajućim obrascima, ili izvješća za pojedine značajke i pojedine sastavnice kao što su: zgrade, strukture i mjesta koja se nalaze u krajoliku.

87 U Hrvatskoj se još uvijek vode prijevori koje su discipline ključne za bavljenje temom kulturnih krajolika. Primjer SAD pokazuje da su ključni povjesničari, povjesničari arhitekture i arheolozi, a ostali se uključuju prema potrebama određenih područja i tema zastupljenih u krajoliku.

Pojam zaštićeni krajolici (*protected landscapes*) ima vrlo široko značenje i uključuje sve vrste krajolika kopna (*landscapes*) i mora (*seascapes*) u kojima su prepoznate određene vrijednosti i značaj te su podložni mjerama zaštite. U užem smislu značenja uključuje uglavnom zaštićene prirodne krajolike.⁸⁸ Mjestopisno određena zemljopisna područja koja su kroz zadnju promjenu čovjekova oblikovanja i korištenja ostala u prepoznatljivom uzorku i očuvala razmjerno nepromijenjeno stanje mjesta značajnih događaja, ili je u njima krajolik povezan s važnim kulturnim vrijednostima, mogu biti kulturni krajolik. Ako su promjene, događaji i vrijednosti stari preko 50 godina, a krajolik sadrži značaj i integritet prema kriterijima za određivanje kulturnih dobara, krajolik može sadržavati svojstva za upis u *Upisnik (Registar) zaštićenih krajolika*. Prema kriterijima IUCN-a (*World Conservation Union*) to su područja različitog karaktera sa značajnim estetskim, ekološkim i/ili kulturnim vrijednostima i visokom biološkom raznolikošću.⁸⁹ Visoke scenske vrsnoće, povezane s različitim staništima flore i faune, kao i pojavnostima jedinstvenih tradicijskih uzoraka korištenja zemlje, društvenom organizacijom čiji su dokaz naselja, vjerovanja i tradicije – određuju pojam zaštićenih krajolika. Zaštićene krajolike obilježavaju: usklađeno međudjelovanje prirode i kulture, raznolikosti krajolika i naselja, bioraznolikost te zaštita društvenih i kulturnih vrijednosti. U Hrvatskoj je prema Zakonu o zaštiti prirode navedena kategorija prepoznata kao *značajni krajobraz*. Očuvanje cjelovitosti tradicionalnog međudjelovanja određuje je za zaštitu, održavanje i razvoj takvih

88 U Hrvatskoj se prema Zakonu o zaštiti prirode kategorija zaštićenog, značajnog krajobraza odnosi na područja očuvanih prirodnih vrijednosti. Prema klasifikacijama organizacije IUCN (*World Conservation Union*) tzv. kategorija V. *Protected landscapes* obuhvaća kulturne krajolike i krajolike mora (*Cultural Landscapes/Seascapes*). U SAD se naziv *Protecting Cultural Landscapes* odnosi na sve zakonom zaštićene kulturne krajolike. Podrobnije u: Birnbaum, 1994.

89 IUCN (*World Conservation Union*) dijeli zaštićena područja u šest kategorija. Kategorija V. uključuje zaštićene krajolike/krajolike mora (*Protected Landscape/Seascape*) koji su opisani kao: "protected area managed mainly for landscape/seascape conservation and recreation. It is an area of land, with coast and sea as appropriate, where the interaction of people and nature over time has produced an area of distinct character with significant aesthetic, ecological and/or cultural value, and often with high biological diversity. Safeguarding the integrity of this traditional interaction is vital to the protection, maintenance, and evolution of such area. (Philips, 2002: 26.)

13. Bivši industrijski krajolik INA rafinerije Rijeka

područja. Zaštićeni i kulturni krajolik imaju zajedničku osnovu – oba su usmjerena na krajolike gdje čovjekovi odnosi s prirodnim okolišem tijekom vremena određuju njihov suštinski karakter. U zaštićenim krajolicima naglasak je na prirodnom okolišu, zaštiti bioraznolikosti i cjelovitosti ekosustava, za razliku od kulturnih krajolika gdje je naglasak na ljudskoj povijesti, kontinuitetu kulturnih tradicija i društvenim vrijednostima. U mnogim su krajolicima elementi prirodnog i kulturnog naslijeđa neodvojivo povezani pa se zbog učinkovitosti njihove zaštite zahtijeva što više međusobnog povezivanja. Upravljanje i zaštita krajolika složeniji su u slučajevima kad povijesne strukture kulturnog krajolika obuhvaćaju veliku različitost elemenata, a uz to uključuju biljne i geomorfološke strukture. Prirodni elementi krajolika su osjetljiviji na uvjete okoline, promjenu i propadanje, za razliku od povijesnih, graditeljskih struktura.⁹⁰

Urbani krajolik⁹¹ je vrsta kulturnog krajolika, koji u širem značenju može biti promatran kao izgrađeni, antropogeni teritorij koji također obilježavaju kontinuirani procesi. U određivanju načina planiranja i upravljanja važno mjesto ima razumijevanje uzroka i dinamike razvitka. Urbani krajolik se može opisati i kao vizualna percepcija

90 Biljke i drveće mogu prerasti svoje mjesto, a tijekom vremena, erozija tla, nepravilno orezivanje i njega, štete od bolesti i nametnika mogu ubrzati propadanje biljaka.

91 Podrobnije o kategoriji urbanih krajolika u poglavlju Krajolik kao vrsta kulturnog naslijeđa.

14. Ruralni krajolik Istre

posebnih prostornih vrijednosti: estetskih, kao što su pogledi, vizure i pristupne panorame; izgrađenih i otvorenih struktura i mjestopisnih obilježja pripadajućeg teritorija. Unutar pojma urbanog krajolika izdvaja se povijesni urbani krajolik (*historic urban landscape*) nastao prepoznavanjem vrsnoća u povijesnom urbanom području podložnom promjenama i razvitku tijekom povijesti.⁹² U upravljanju urbanim krajolicima važno je održavanje posebnosti i povijesnih vrijednosti, koje trebaju biti prepoznate prema pripadajućim kulturnim, fizičkim i društvenim obilježjima⁹³ (sl. 13).

Ruralni krajolik (sl. 14), osim djelatnosti vezanih uz obradu i korištenje zemlje te u najvećoj mjeri zastupljenosti poljodjelskih površina, određuje prisutnost seoskih naselja koja mogu biti: sela, zaseoci, samotna gospodarstva, stancije, salaši, povremena pastirska boravišta, nastambe za stoku i ostale građevine okružene agrikulturnim površinama. Oblici naseljavanja i posjedi, parcelacija, ograđivanje, smještaj i položaj izdvojenih zgrada te prirodne značajke važni su elementi koji oblikuju uzorke ruralnog krajolika.⁹⁴ U pojedinim su regijama prisutni različiti tipovi naselja, stambenih i poljodjelskih građevina (staje sa sjenicama, spremišta plodina, hambari, mlinovi, klijeti i sl.) te različiti

92 Larkham; Whitehand, 1992.; Hayden, 1997.

93 Cohen, 1999.

94 Claval, 2004; Palang, 2004.

15. Ruralni krajolik Plešivičkog prigorja

povijesni agrikulturni uzorci. Na oblikovanje različitih uzoraka ruralnog krajolika utječu tipovi naselja (rastresiti, zbijeni, linijski...), smještaj i položaj kuća i spremišta u odnosu na prometnice, uobičajene površine gospodarstva, broj i sorte usjeva.⁹⁵ Ruralna područja sastavljena od brojnih povijesnih sela i posjeda čine povijesni ruralni krajolik, a odražavaju poljodjelske uzorke stvarane stoljećima⁹⁶ (sl. 15). Različiti poljodjelski uzorci određuju različite tipove ruralnog krajolika. Rijetko očuvane, povijesne ruralne uzorke nalazimo najčešće na planinskim područjima i na pojedinim otocima. Međutim, pojedina nizinska područja, kao što je dolina rijeke Save u dijelu Lonjskoga polja, očuvala su prepoznatljive povijesne uzorke naselja, koji prate linije nekadašnjih riječnih rukavaca te prateću organizaciju polja provedenu u nizovima vrlo uskih, dugačkih parcela pravilnih oblika. Linije uzoraka parcela u gorskim i planinskim područjima prilagođavaju se reljefnim obilježjima terena, prateći njegove nagibe i strmine. U Hrvatskoj su prepoznata tri različita tipa ruralnog krajolika: ravničarski, brežuljkasto-planinski i primorsko-otočki.⁹⁷ U američkom shvaćanju pojma ruralni krajolik obuhvaća sve vernakularne krajolike, nastale spontanom razvojem

na osnovi korištenja zemlje i mineralnih bogatstava, kao suprotnost urbanom i namjerno, vidljivo oblikovanom krajoliku.

Pojam kultiviranih krajolika ne koristi se u suvremenoj međunarodnoj literaturi, izuzev u geografiji u prvoj polovini 20. stoljeća.⁹⁸ U Hrvatskoj se ovaj pojam danas koristi u literaturi i zakonodavstvu. U istraživanjima i praktičnoj primjeni njegovo se značenje najčešće zamjenjuje s pojmom kulturnog krajolika.⁹⁹ U zakonodavstvu i podzakonskim aktima prostornog uređenja i zaštite prirode koristi se u značenju poljodjelskog načina korištenja, što je uže shvaćanje od pojma kulturnog, koji osim korištenja zemlje obuhvaća naselja i ostale građevine u ruralnom prostoru.¹⁰⁰ Stoga se kultivirani krajolici mogu razumjeti kao poljodjelski, unutar šireg pojma ruralnih krajolika. Navedene su neusklađenosti i usko shvaćanje pojma kultiviranih krajolika doveli do nejasnoća pojma krajolika, iz čega je proizašlo i sadašnje stanje zaštite krajolika i cjelokupnog stava prema zaštiti prostora u Hrvatskoj.

⁹⁸ Usporediti s poglavljem 3.1.2.

⁹⁹ Pojam kultivirani krajolik korišten je u radovima autora: Grgurević; Jurković; Lipovac.

¹⁰⁰ U *Zakonu o zaštiti prirode* (NN 70/13.) u definiciji parka prirode i regionalnog parka koristi se termin kultivirani. Pod parkom prirode i regionalnim parkom podrazumijeva se prostrano prirodno ili dijelom kultivirano područje kopna i/ili mora s ekološkim obilježjima međunarodne, nacionalne ili područne važnosti i krajobraznim vrijednostima karakterističnim za područje.

⁹⁵ Blanc, 2003.

⁹⁶ Na regionalnoj razini istraživanja uzorci krajolika obuhvaćaju veće površine, a obuhvaćaju područje naselja i okružujuće poljodjelske površine, dok u mjerilu istraživanja manjih područja krajolika uzorci obuhvaćaju manje površine, do pojedine parcele u seoskom naselju.

⁹⁷ Cifrić; Trako, 2008.

SASTAVNICE I OBILJEŽJA KRAJOLIKA

Krajolik, dio površine zemlje ili mora, jest homogeno područje sastavljeno od komponenti (sastavnica) i procesa u kojemu se odražavaju odnosi između čovjeka i njegova okoliša. Sastavnice kulturnog krajolika dijele se na prirodne i antropogene; fizičke (materijalne) i nematerijalne, odnosno biotske, abiotske i kulturne.¹⁰¹ Krajolik obuhvaća strukture i oblikovanje, povezanost oblika sa sadržajem. Strukture krajolika odražavaju ne samo prirodnu okolinu krajolika, već i komponentu povijesti, tj. utjecaj čovjeka tijekom proteklih vremena u obliku prostornih uzoraka koji su rezultat ranijih djelatnosti i procesa u krajoliku. Uzorci (*patterns*) i procesi su ključni koncept u suvremenoj disciplini, ekologiji krajolika.¹⁰² Općeprihvaćen je stav da se sastavnice krajolika dijele na prirodne i antropogene. Međutim, važni su njihovi međudodnosi, njihovo povezivanje, utjecaji i uzročno-posljedično djelovanje. Holistička definicija krajolika, kojom je obuhvaćen *sveukupni karakter jednog područja*, kao fizionomija čovjekova materijalnog okruženja oblikovana od materijalnih i nematerijalnih sastavnica posljedično utječe na istraživačke metode. Krajolik nije moguće sagledati i interpretirati kao cjelinu, već se istražuje, analizira i vrjednuje kroz pripadajuće sastavnice.¹⁰³ Na temelju dosadašnjih istraživanja, sastavnice krajolika podijeljene su u osnovne grupe (dijagram 2):¹⁰⁴

- prirodne sastavnice (klima, reljef, geološka sastav, tlo, vegetacija)
- kulturne (antropogene) sastavnice: naselja i građevine, sustavi prometnica, poljodjelske površine i korištenje prostora tijekom povijesnih razdoblja, arheološki slojevi

- oblikovne (fizionomijsko-morfološke) sastavnice: mjerrilo, proporcije, linije razgraničenja, dominante u krajoliku, oblici, boje, vizure, uzorci krajolika
- nematerijalne, osjetilne, perceptivne sastavnice: asocijativne, duhovne, identitet, simboli, običaji, literatura, glazba, osjećaj prostora i dr.

Identitet i značenje krajolika

U kulturnom krajoliku kao holističkom sustavu, raznolikost brojnih značenja i sklad njegovih elemenata sudjeluju u stvaranju njegova identiteta.¹⁰⁵ Dvije stotine godina stara definicija krajolika *Totalcharacter einer Erdgegend*¹⁰⁶ sagledava ga kao holistički entitet percipiran od ljudi, koji ima različiti karakter i identitet. Holistički karakter, određen međudjelovanjem prirode i čovjeka, kao i stalnost promjena prepoznati su kao suštinsko obilježja krajolika.¹⁰⁷ Osim prirodnih zadanosti zajednički ga određuju fizičke strukture i materijalna obilježja (naselja, zgrade, prometnice, prirodna vegetacija, namjena i način korištenja zemljišta), u kojima se očitavaju kulturne vrijednosti i tradicije zajednica. Unatoč stalnim fizičkim promjenama, usklađenost i značenja kulturnog krajolika određujući su za stvaranje i oblikovanje njegova identiteta. Jedinostvenost kulturnog krajolika prije svega određuje *doživljaj mjesta* koje daje značenje određenom području - kulturnom krajoliku. Identitet krajolika povezan je s načinom na koji područje može biti individualizirano, obilježeno (karakterizirano) te sa stupnjem njegove jedinstvenosti.¹⁰⁸ Značenja koja proizlaze iz kulturnog krajolika također doprinose identitetu mjesta. Koncept kulturnog krajolika može poslužiti kao poveznica između različitih podrijetla, interesa, vrijednosti i elemenata koji pridonose identitetu. Pridonoseći identitetu krajolika, čovjek će ne samo izvući značenje

101 Mücher; Bunce; Jongman; Klijn; Koomen; Metzger; Washer, 2003.

102 Crowe; Mitchell, 1988.; Antrop, 2007.

103 Podrobnije o sastavnicama krajolika u Poglavlju 3.

104 Na temelju dosadašnjih istraživanja i praktičnog bavljenja temom izvršena je podjela na sastavnice krajolika. Dumbović Bilušić, 2001; Dumbović Bilušić, 2002; Dumbović Bilušić; Obad Šćitaroci, 2007. i Obad Šćitaroci; Dumbović Bilušić; Bojanić Obad Šćitaroci, 2009.

105 Antrop, 2005: 2.

106 Humboldt, 2010.

107 Antrop, 2000.

108 Antrop, 2005: 21

Dijagram 2: Sastavnice kulturnog krajolika

iz njega, već mu i oni daju značenja te na taj način aktivno sudjeluju u njegovu oblikovanju.

Krajolik kao palimpsest¹⁰⁹ i holistički sustav svoja značenja izvodi iz širokih izvora svojih materijalnih i nematerijalnih sastavnica. Značenja krajolika mogu ovisiti o etičkim stajalištima društvenih, ekonomskih i političkih snaga te ideoloških stavova. Ikonografija krajolika izražava se različitim disciplinama humanističkih i društvenih znanosti nastojeći objasniti status krajolika kao kulturne slike, *slikovitog načina prikazivanja, strukturiranja i simboličkog okruženja*.¹¹⁰ Primjena povijesnoumjetničkih metoda ikonografske interpretacijske razine značenja u umjetničkim djelima krajolika na slikama ili u literarnim djelima doprinosi spoznajama zašto je prikaz krajolika važan kao model značenja. Krajolik se kao mjesto osim njegove fizičke dimenzije i strukture jednako tako promatra i u smislu društvenog i simboličkog značenja.¹¹¹

109 Palimpsest – grč. *palimpsestos* = pergament s kojeg je ostrugan stari tekst da se napiše novi, u doba oskudice u pergamentima.

110 Cosgrove; Daniels, 1988: 40.

111 Relph, 1976.

Identitet i mjesto sadrže trostruku strukturu koja povezuje individualne, kulturne, socijalne, fizičke, afektivne, kognitivne i bihevioralne procese u zajednički opis mjesta. Mjesto se sagledava kao integrativna kategorija koja ujedinjuje više razina međudjelovanja, obuhvaćajući više različitih područja, a sastoji se od tri glavne značajke: zemljopisnog položaja, materijalnog oblika te smisla i vrijednosti.¹¹²

Mjesto ima *fizikalnost*, geografski položaj, koji upućuje da je ono konačno, logično smješteno i elastičnih granica, koje su određene iako su otvorene.¹¹³ Iako prožeto smislom i vrijednošću, značenje ili vrijednost istog mjesta u rukama različitih naroda ili kultura tijekom vremena nije statično, već *labilno-fleksibilno*.¹¹⁴ U konceptu mjesta nastoje se povezati dodane (instrumentalne) i utilitarne vrijednosti s nematerijalnim

112 Gieryn, 2000.

113 Gieryn, 2000: 464. *Geographic location implies that [p]laces have finitude, but they nest logically because the boundaries are (analytically and phenomenologically) elastic. In other words, a place must have specific, though open, boundaries.*

114 Gieryn, 2000: 463.

elementima, kao što su osjećaj pripadnosti, vezanosti, ljepote i duhovnosti. Čovjekova povezanost s prirodnim resursima i krajolicima je višestruka, složena i ispunjena značenjem. Materijalne i nematerijalne vrijednosti su nerazdvojne, obje su sastavni dio značenja koje ljudi dodjeljuju mjestu.¹¹⁵

Identitet mjesta¹¹⁶ pokazuje da je mjesto, koje uključuje i krajolik, suštinsko za oblikovanje i stvaranje prepoznatljivosti. Prema pojašnjenju pojma identiteta mjesta (*identity of place*) ljudi, kroz međudjelovanje s fizičkim okruženjem razvijaju kognitivne strukture koje predstavljaju sjećanja, ideje, osjećaje, stavove, vrijednosti, sklonosti, značenja, koncepcije ponašanja i iskustva vezana uz njihovo fizičko okruženje.¹¹⁷ Pojam identiteta povezan je s raspravama o njegovu formiranju, granicama, sociološkim dimenzijama, značenjima i ostalim kognitivnim tvorbama koje povezuju osobe s mjestom. *Identitet i pripadanja na taj se način mogu stvoriti, izgraditi, oblikovati*

115 Cheng; Kruger; Daniels, 2003: 87 ... *human connections with natural resources and the landscapes in which they occur are multifaceted, complex, and saturated with meaning. Instrumental and intangible values are inseparable; both are part and parcel of the meanings people may assign to place.*

116 Pojam identiteta mjesta prvi je upotrijebio Proshansky, 1978: 147. *Place-identity is defined as those dimensions of self that define the individual's personal identity in relation to the physical environment by means of a complex pattern of conscious and unconscious ideas, feelings, values, goals, preferences, skills, and behavioral tendencies relevant to a specific environment... It is suggested that for each of the role-related identities of an individual, there are physical dimensions and characteristics that help to define and are subsumed by that identity. In addition, there is a general place-identity for each individual which reflects his or her unique socialization in the physical world. This paper argues that it is important to conceptualize place-identity as a specific component (subidentity) of each individual's self-identity.* Tema je potanko obrađena i u doktorskoj disertaciji Lipovac, 2000. Prema: Gieryn, 2000: 468, .. *stvaranje mjesta (Place-making) je identifikacija, određivanje, oblikovanje, izgradnja, korištenje, tumačenje, sjećanje;.. sile koje omogućuju stvaranje mjesta sa snagom i bogatstvom; stručne prakse stručnjaka mjesta; percepcije i pripisivanja običnih ljudi koji doživljavaju mjesta (i djeluju na takvo razumijevanje).* Slobodan prijevod autora sljedećeg teksta: *The making of places - identifying, designating, designing, building, using, interpreting, remembering;.. upstream forces that drive the creation of place with power and wealth; professional practices of place-experts; perceptions and attributions by ordinary people who experience places (and act on those understandings).*

117 Gustafson, 2001: 251, ..*humans, through interaction with the physical environment develop a cognitive structure representing memories, ideas, feelings, attitudes, values, preferences, meanings, conceptions of behavior and experience related to the physical environment.*

*i održavati kroz sudjelovanje u praksi i ponašanjima koja povezuju pojedince s određenim krajolicima.*¹¹⁸

Svaki povijesni krajolik izražava jedinstveni osjećaj i duh mjesta (*spirit of place, genius loci*) koji određuje njegov identitet.¹¹⁹ Duh mjesta utjelovljuju *jedinstvene značajke mjestopisnih obilježja i krajolika koji mjestu daju poseban karakter.*¹²⁰ Sastoji se od nekoliko čimbenika mjesta koji su bez obzira na promjene postojani, a uključuju izgled – pojava, ekonomske i socijalne strukture te kulturno značenje regije, ali ne samo kao njihov jednostavan zbroj. Oblik, funkcija i uzorak promatrani u krajoliku važni su elementi njegova *geniusa loci*. Glas mjesta (*vocation of place*) jest odgovarajući čovjekov odgovor na ograničenja i prirodne resurse mjesta,¹²¹ dok karakter mjesta/krajolika izražava način na koji ljudi uspostavljaju sklad s okolinom. Izričaj *doživljaj mjesta – sense of place* široko je prisutan u akademskim krugovima, a odnosi se na dvije različite koceptualizacije mjesta, s dvjema bitnim razlikama. U prvoj se *doživljaj mjesta* ili *genius loci* koristi za istraživanje različitih obilježja određenog mjesta, uključujući mjestopisna, izgrađeni okoliš i čovjekovo iskustvo, koje čini njegov karakter, tj. lokalnu posebnost. U drugoj, *doživljaj mjesta* je korišten radi postavljanja većeg naglaska na način na koji ljudi doživljavaju, koriste i razumijevaju mjesta, što dovodi do niza konceptualnih podskupova, kao što su: *identitet mjesta, privitak mjestu, ovisnost mjesta i insiderness.*¹²² Pojam *genius loci* uglavnom je povezan s arhitekturom i sve se više koristi u urbanom oblikovanju, gdje se odnosi na *zbroj svih fizičkih, kao i simboličkih vrijednosti u prirodi i ljudskom okolišu.*¹²³ Prepoznate su četiri razine koje čine *genius loci*: *topo-*

118 Sampson; Goodrich, 2009: 901. *[i]dentity and belonging can thus be created, constructed, shaped, and maintained through engaging in practices and behaviors that connect individuals to particular landscapes.*

119 Norberg-Schulz, 1982. Duh mjesta (*genius loci, spirit of place*) je prema klasičnoj grčko-rimskoj mitologiji utjelovljen u određenom božanstvu. Iako suvremeno društvo više ne vjeruje u ta božanstva, još uvijek se koriste ovi pojmovi priznajući život mjestima, njihovu jedinstvenu bit.

120 Norberg-Schulz, 1982.

121 Norberg-Schulz, 1982.

122 Proshansky; Fabian; Kaminoff, 1983: 51: *Place Identity, Place Attachment, Place dependency, Insiderness.*

123 Jiven; Larkham, 2003: 70 ...*the sum of all physical as well as symbolic values in nature and the human environment.*

*grafija Zemljine površine; kozmološki svjetlosni uvjeti i nebo kao prirodni uvjet; građevine; simbolička i egzistencijalna značenja u kulturnom krajoliku.*¹²⁴ Pojam lokalnog karaktera izveden kao zbroj dijelova danas se sve više koristi u akademskim disciplinama povezanim s praktičnim djelovanjem. To je prisutno u urbanom dizajnu koji je sve više usmjeren pojmu izvornosti i vjerodostojnosti, posebno u odnosu prema novim razvojnim programima; u urbanoj obnovi gdje se razmatraju utjecaji građevina simboličkog značaja i građevina znakova (*symbolic, iconic buildings*);¹²⁵ u marketingu koji je usmjeren na brendiranje mjesta (*place-branding*), ili u zanimanju za oblikovanje mjesta (*place-shaping*) u okviru različitih javnih umjetničkih projekata. Suštinska ideja je da mjesto može biti aktivno u smislu poticanja *doživljaja mjesta* s ciljem da se stanovnici aktivnije uključe i sudjeluju u stvaranju svojeg životnog okruženja. *Ono što se pojavljuje kao identitet mjesta jest složenost kognitivnih struktura koje karakterizira niz stavova, vrijednosti, uvjerenja, misli, značenja i pripadanja pojedinim mjestima... Identitet mjesta kao kognitivne pod-strukture samo-identiteta sastoji se od beskrajnih niza spoznaja vezanih uz prošlost, sadašnjost i predviđanja fizičkih postavki koje definiraju i ograničavaju svakodnevni život osobe.*¹²⁶

Prepoznavanje identiteta krajolika usko je povezano s percepcijom i odrazom krajolika u očima promatrača. Koncepti: *doživljaj mjesta (sense of place)* i *duh mjesta (genius loci)* usko su povezani s identitetom svakoga krajolika, naglašavajući pritom njegovu jedinstvenost.¹²⁷ Tako primjerice tradicijski, povijesni krajolici sadrže opsežnu povijest mjesta i pripadajuće regije prepoznate kroz kompoziciju i strukture, dok se nematerijalni čimbenici preklapaju s oblicima, simbolima, znakovima i

memorijom.¹²⁸ Pojedina mjesta ili druge vrste povijesnih građevina i obilježja prenose simboličke vrijednosti kroz *prostorne orijentire (landmarks)* – znakove koji omogućavaju njegovu prostorno-vremensku orijentaciju.¹²⁹ Identitetu krajolika bitno pridonosi skladnosti njegovih dijelova, odnosno sastavnica. Svaki krajolik zbog svoje jedinstvenosti, neponovljive kompozicije, ustroja i karaktera daje različite podatke za stvaranje percepcije, tj. *govori drugu priču*. S jedne je strane krajolik sa svojim podatcima, a s druge strane promatrač koji ga promatra, percipira i interpretira te podatke. Interpretacija podataka određenoga krajolika može biti različita kod različitih promatrača. Jasnoća pojavnosti, odnosno izgled krajolika ovisi o opsegu i stanju očuvanosti podataka iz njegove prošlosti. Krajolik, očuvan kao povijesni prostor, u svom prostornom ustroju može biti izvor podataka o vremenu i povijesti mjesta, svojevrsna prostorna priča (*spatial narratives*).¹³⁰ Prostorna priča uključuje složeni prikaz prostornih, topografskih elemenata i antropogenih struktura (građevina, oznaka, natpisa i sl.) smještenih s ciljem da prenesu *prostornu priču* ili ilustriraju bitne prostorne ili kronološke odnose s određenim povijesnim događajima.

Krajolik se može shvatiti i kao svojevrsni arhiv na otvorenom, koji sadrži podatke o ljudskom razvoju i njegovoj povezanosti s pripadajućim okolišem u kojemu je čitljivo njegovo međudjelovanje s prirodom.¹³¹ Međutim, nisu samo materijalne sastavnice one koje krajoliku daju značenja, već i ideje ljudi, njihovi stavovi i odnos prema okružujućem okolišu, tzv. *mentalni čimbenici* koji određuju njihov način djelovanja i percepcije. Izraz *mentalni krajolik* uključuje nematerijalne čimbenike koji utječu na krajolik, bilo kroz percepciju čovjeka ili njegovo postupanje s krajolikom.¹³² Promjene ili narušavanje obilježja krajolika i njegovih sastavnica mogu dovesti do promjene ili do gubitka identiteta. Zbog toga, osim istraživanja

124 Norberg-Schulz, 1982: 56.

125 Podrobnije o temi u članku: Lipovac; Dumbović Bilušić, 2010.

126 Autorov prijevod citata: Proshansky; Fabian; Kaminoff, 1983: 62. *What emerges as place-identity is a complex cognitive structure which is characterized by a host of attitudes, values, thoughts beliefs, meanings and belonging to particular places... Place-identity as a cognitive sub-structure of self-identity consists of an endless variety of cognitions related to the past, and present and anticipated physical settings that define and circumscribe the day-to-day existence of the person.*

127 Antrop, 2000.

128 Cosgrove, 1989: 45.

129 Lokacija sakralnih građevina (crkvi i kapela) na prostorno istaknutim mjestima.

130 Azaryahu; Foote, 2001.

131 Iz tog se razloga danas i arheolozi bave krajolikom i aktivno se uključuju u istraživanje krajolika i programe uređenja.

132 Ermischer, 2004: 178.

krajolika, važnu ulogu ima komunikacija sa stanovnicima i korisnicima te edukacija o vrijednostima krajolika.

Kulturni krajolik je egzistencijalni prostor; kao sustav percepcijskih predodžbi – slika okoline, strukturiran je *vertikalnim i horizontalnim slojevima*,¹³³ gdje je prirodna podloga tzv. horizontalni sloj na kojoj čovjek svojim naseljima, putovima, načinom korištenja i obrade zemlje te svojim svakodnevnim životom uspostavlja njegovu vertikalnu osovinu. Prostor krajolika ne promatra se kao apstraktna i geometrijska kategorija, već kao prostor egzistencije, složen od više slojeva, tj. *struktura predodžbi*,¹³⁴ u kojem su svi elementi povezani različitim načinima međudjelovanja.¹³⁵ Kao egzistencijalni prostor, krajolik je određen vlastitim bićem (duhom mjesta – *genius loci*),¹³⁶ koje određuje njegov karakter, prepoznatljivost i identitet. Krajolik može biti prostor visoke prepoznatljivosti koji kod promatrača izaziva snažan utisak, stvarajući jasnu predodžbu, sliku o prostoru, a time i snažan osjećaj pripadnosti. Kao naslijeđeni i egzistencijalni prostor, krajolik je izravno povezan sa značenjem, osjećajem pripadnosti i zavičajnosti. Zavičajnost kao preduvjet udomaćivanju, pripadanju i povezanosti ima ključno značenje u stvaranju prepoznatljivosti.¹³⁷ U prostorima

pripadanja koji imaju značajku dvostrukosti, istodobno *usredišnjujući i otvarajući*¹³⁸ zajedno opstaju staro i novo, a čovjek ostvaruje mogućnost kreativnog djelovanja i otvorenosti svijetu.¹³⁹ Krajolik se razmatra i kao *dom zajednice koja u njemu živi*.¹⁴⁰ Zbog sve izraženijeg nestajanja tradicijskih ruralnih krajolika suvremene promjene razmatraju se kao prijetnje jer dovode do gubitka raznolikosti, skladnosti i identiteta postojećih krajolika, što se prepoznaje kao vrijednosti naslijeđa.

Procesi i promjene krajolika

Krajolik nije statičan; razvija se i mijenja, kao i priroda koja se mijenja i bez čovjekova utjecaja. Promjene krajolika se događaju tijekom vremena, kroz povijesna razdoblja njegova formiranja i života pod utjecajem klimatskih, društvenih, gospodarskih, političkih, vjerskih ili nekih drugih okolnosti.¹⁴¹ Pri tome se oblikuje karakter krajolika, kao rezultat međudjelovanja čovjeka i prirode, koji odražava i reprezentira vrijednosne sustave stanovnika koji u njemu žive, oblikuju ga i mijenjaju, prilagođavajući ga svojim potrebama. Kulturna razina određene zajednice jest snaga oblikovanja, a krajolik predstavlja njezin kulturni izraz, bez obzira je li oblikovan spontano, neformalno ili je oblikovan s namjerom. Krajolik se sagledava kao prostor kulturnih promjena, s djelatnostima i procesima raznih kultura i povijesnih razdoblja, u kojima i tehnološka dostignuća imaju velik utjecaj na načine promjena u njemu. Ona ne samo da određuju sposobnost za promjenu krajolika, već određuju i način razmišljanja te utjecaje na pripadajući okoliš.¹⁴² U

133 Norberg-Schulz, 1982: 40.

134 Norberg-Schulz, 1975: 31. Slojevi (razine) egzistencijalnog prostora jesu: zemljopisni sloj, sloj pejzaža, urbani sloj, sloj privatnog prostora (kuće) te sloj stvari (pokućstva i uporabnih predmeta). Slojevi egzistencijalnog prostora predstavljaju strukturu totaliteta prostora koja odgovara strukturi ljudskog postojanja.

135 Na tragu Heideggerove teze koji je prvi ustvrdio da je egzistencija prostorna, niz autora (Lefebvre i dr.) napušta apstraktni smisao euklidovskog prostora i uvode relacijski pristup poimanju prostora kao egzistencijalne kategorije i odnosa čovjeka prema njemu. Knjiga K. Lyncha *Slika jednog grada* (1960.) polazna je točka za istraživanje u području egzistencijalnog i arhitektonskog prostora. Istraživanja C. N. Schulza u knjigama *Egzistencija, prostor i arhitektura* (1975.) i *Genius loci - Landschaft, Lebensraum, Baukunst* (1982.) pokazuju da čovjekov opstanak ovisi o uspostavljanju osmišljene i koherentne slike sredine u kojoj živi, kao višeznačnom, složenom, ali strukturiranom prostoru. P. Boudon (2006.) tvrdi da prostor po sebi nije više euklidski, nego projekcijski ili topološki, a arhitektonski prostor postoji samo ako je koncipiran.

136 Norberg-Schulz, 1982: 11.

137 Bachelard, 2000: 29. Bachelardova je teza da pripadati određenom prostoru znači imati čvrsti osjećaj doma, osjećati se sigurnim i zaštićenim, što u konačnosti predstavlja samu identifikaciju ljudske biti. *Domnost pripadanja valja razlikovati od nostalgije, već kao prostor koji je pun i živ u svojoj povezanosti.*

138 Bachelard, 2000: 209-226. *Pripadanje bezgraničnom, osjećaj pripadnosti i povezanosti s mjestom, otvaranje prema svijetu, kozmičko ispunjavanje ili usredištenje pripadnosti jest proces otvaranja svijetu, u kojemu treba živjeti u skladu i ispravno, preuzeti odgovornost i obveze, ne kao dužnost već kao istinsku povezanost s njim.*

139 Bachelard, 2000: 183. *Samo u doživljaju možemo stvarno postići tu povezanost novoga i arhaičnog; stoga samo fenomenologija – filozofija koja se temelji na našem iskustvu svijeta može djelovati kao metoda za razumijevanja imaginacije i kreativnosti.*

140 Pedrol, 2000: 145-150.

141 Spencer, 2010.

142 Industrijalizacija i razvoj prometnih sustava ubrzali su promjene u krajoliku. Sustavi željeznice i cesta, sustavi kanala i ostale infrastrukture presijecaju krajolik i pojačavaju promjene kroz eksploataciju, nove industrije, urbanizaciju i suburbanizaciju ruralnog prostora.

promjenama i upravljanju krajolikom važni su interesi, namjere i ideje ljudi koji u njemu žive, koriste ga ili ga posjećuju iz nekih razloga.¹⁴³ Postavlja se pitanje zašto je važno razumjeti procese i upravljati krajolikom kad se on ionako stalno mijenja. Stvar je u brzini promjena i opasnosti gubitka specifičnog karaktera različitih krajolika koji se danas pretvara u uniformiranost.¹⁴⁴ Ima mnogo krajolika narušenih ili uništenih obilježja i vrijednosti, koji su izgubili poželjnost za svoje stanovnike, ali i za posjetitelje. Suvremeni gospodarski i društveni razvoj ostavlja velike posljedice u krajolicima. Bogati i raznoliki krajolici imaju veliku društvenu, a često i gospodarsku vrijednost, a time i mogućnosti za razvoj. Pri tome, izražajni i prepoznatljivi karakter krajolika može imati vrijednost za edukaciju, istraživanja i turizam. Osim toga, pozitivno poistovjećivanje stanovnika s vlastitim krajolicima važan je činitelj stvaranja dobrobiti lokalne zajednice. Upravljanje promjenama u krajoliku ne smije biti prepušteno samo investitorima, prostornim planerima, inženjerima i krajobraznim arhitektima, već je potrebno uključiti i ostale profesije, kao što su istraživači povijesti, povijesti umjetnosti, arhitekture, urbanizma, etnologije, arheologije i ostali, a posebno stanovnike i lokalnu upravu.

Međudjelovanje čovjeka i prirode u stvaranju i oblikovanju krajolika

Većina europskih krajolika sadrži određeni stupanj kulturne nazočnosti, bilo da su pod utjecajem čovjekovih djelatnosti ili njegove percepcije. Čovjekovim djelatnostima prirodni okoliš nije bio isključen, na njega se utjecalo, mijenjajući ga, ponekad osiromašujući, ali često je time bio obogaćivan. Na taj su način stvoreni krajolici, reprezentativni dijelovi živog i stalno razvijajućeg svijeta različitih društvenih grupa i odnosa čije su glavno obilježje stalne promjene i procesi.¹⁴⁵ Slika krajolika u velikoj je mjeri određena naseobinskim i arhitektonskim oblicima, a stanovnici i posjetitelji nastoje ih razumjeti. Njihov izgled i karakter u velikoj mjeri ovise o pri-

rodnim zalihama, kao što su lokalni građevni materijali i gospodarska snaga regije (područja) u određenom razdoblju. Osim navedenoga, na oblikovanje krajolika utječu ljudske ideje, religije, vjerovanja, odnosi društvenih grupa i način na koji se oni odražavaju u arhitekturi, naseljima, prometnicama i ostalim tragovima ostavljenim u krajoliku.¹⁴⁶

U definiciji koju je izrekao američki geograf Carl Sauer još početkom 20. stoljeća naglašena je temeljna uloga čovjeka u oblikovanju kulturnog krajolika.¹⁴⁷ Naglašava se da kulturni krajolik nije samo prirodni prostor i oblik prirodnog okruženja, već mjesto na kojemu je od strane čovjeka uspostavljena prostorna organizacija tijekom određenog vremena. On je jedinstveno, zemljopisno određeno područje koje predstavlja *kombinirano djelo prirode i čovjeka*.¹⁴⁸ Na taj je način krajolik djelovanjem, promjenama i razvitkom postao najsloženija prostorna struktura, *priroda koju je oblikovao čovjek*, odnosno prepoznato je da je *krajolik najobuhvatnija umjetnost*¹⁴⁹. Nesporna je činjenica da je kultura oblikujuća snaga krajolika čijim utjecajem krajolik postaje kulturni. Dugo se vremena koncept krajolika poistovjećivao s poljodjelskim, agrarnim područjem, pa je i otuda i kod nas često prisutan stav poistovjećivanja pojma krajolika s agrarnim, poljodjelskim, tzv. kultiviranim područjima. Način korištenja zemlje (*land use*) svakako je jedna od bitnih, ali ne i jedinih obilježja kulturnog krajolika. U određenju kulturnoga krajolika, koji se pojašnjava kao *protezanje zemlje čiji izgled nastaje i odražava karakteristike dugog stvaranja i kontinuiranog odnosa između ljudskih aktivnosti i zemlje*, ističu se riječi karakteristično, dugo stvaranje i kontinuitet, u smislu odvajanja takvog krajolika od onog koji je promijenjen uslijed suvremenog razvoja, izgubivši doživljaj i prepoznatljivost regionalnog i lokalnog. Ri-

143 Lowenthal, 1997.

144 Makhzoumi; Pungetti, 2008.

145 Tilley, 1992.

146 Primjerice, raspela i poklonci sa skulpturom raseptog tijela Krista imaju važnu ulogu u katoličkim regijama. U kontinentalnoj Hrvatskoj, u područjima s mnogo šuma tradicionalno su izvedeni od drva, dok su u mediteranskom području izvedeni od lokalnog kamena.

147 Sauer, 1925: 343. *The cultural landscape is fashioned from a natural landscape by a culture group. Culture is the agent, the natural area is the medium. The cultural landscape is the result.*

148 *** 1999.b ...*Cultural landscape: distinct geographical areas or properties uniquely representing the combined work of nature of man.* [48]

149 Jellicoe, 1987: 7

ječi *protezanje zemlje* naglašavaju suštinu krajolika koja nudi širok, otvoren pogled, a kulturni krajolik posjeduje širinu kao kulturno i povijesno mjesto.¹⁵⁰ Krajolik oblikovan od ljudi strukturira uzorke njihova djelovanja, pri čemu je svaka aktivnost ugrađena u mrežu aktivnosti tijekom vremena i prostora. Ova se mreža sagledava kao sustav referenci, upućivanja, u kojoj svaka aktivnost ima utjecaja na niz ostalih. *Ovaj ciklički proces oblikuje kulturni krajolik, jedno se nadopunjuje u drugom.*¹⁵¹ Društveni procesi izravno su povezani s fizičkom preobrazbom i izgledom krajolika, koji izražava različit stupanj i način povezanosti društva i prirodnog okoliša te prenosi njegove simboličke poruke. Kulturni krajolici stvoreni kroz djelovanje između prirode i ljudi izražavaju njihove kulturne i vrijednosne sustave te ih izrazito određuje *snaga ljudskog otiska*.¹⁵² Mnogi od tih krajolika korišteni su pri donošenju temeljnih načela u kreiranju i umjetnosti krajolika (*art landscaping*).¹⁵³

Krajolik kao sustav – kulturna, prirodna, materijalna i nematerijalna obilježja krajolika

Teorija kulturnog krajolika, razvijana tijekom 20. stoljeća, u posljednja je dva desetljeća jačanjem zanimanja za ovu problematiku značajno napredovala. Prihvaćen je stav da kulturni krajolik uključuje zajedno i kulturna i prirodna obilježja te sadrži opipljive i neopipljive, odnosno materijalne i nematerijalne elemente.¹⁵⁴ On je *međusklop između prirode i kulture, materijalne i nematerijalne baštine, biološke i kulturne raznolikosti, a reprezentira čvrsto tkane mreže međuodnosa čovječanstva i njegova prirodnog okruženja*.¹⁵⁵ Kulturni krajolik je sustav kulturnih i prirodnih sastavnica koje se, zbog svoje međusob-

ne povezanosti, moraju razmatrati kao dio integralnog, holističkog sustava. Prirodne sastavnice krajolika (reljef, geološka podloga, klima, tla i prirodna vegetacija) nisu samo njegov zasebni dio, već zajedno osiguravaju okvir za ljudske djelatnosti. U najširem smislu, kulturni krajolici odražavaju prilagodbu i načine korištenja prirodnih izvora te odgovornost prema okolišu. Isto tako prikazuju načine podjele i organizacije zemlje, uzorke naselja, sustave kretanja i tipove zgrada. Proučavajući kontekst (prostorni i vremenski) te izvorne odnose čovjeka i krajolika, brojni istraživači posežu za istraživanjima tzv. aboridžinskih grupa koje zbog njihova dugog i složenog odnosa sa zemljom izražavaju povezanost i zajedništvo s prirodom i okolišem kao *duhovnim stanjem*, a krajolik obuhvaća njihova tradicijska poznavanja duha zemlje (*spirit of land*), korištenja zemlje i ekologije.¹⁵⁶ Kulturne veze s prostornim kontekstom odražavaju se u usmenoj predaji, posebice u asocijativnim kulturnim krajolicima s vrlo naglašenim nematerijalnim aspektima, legendama i pričama, mitskim sadržajima i legendarnim likovima iz prošlosti; one mogu, ali i ne moraju sadržavati prisutnost materijalnih ostataka.¹⁵⁷

Suvremene teorijske rasprave jedinstvene su u stavu da su krajolici složeni entiteti. Krajolik nije jednostavni oblik prirodnog okruženja, već mjesto na kojemu su uspostavljene strukture i sustavi čovjekove organizacije prostora tijekom vremena.¹⁵⁸ Slažu se i u tome da je kulturne i prirodne elemente krajolika potrebno razmatrati zajedno jer su obje grupe elemenata kao suštinski dijelovi, sastavnice kulturnog krajolika, glavne komponente za stvaranje doživljaja mjesta (*sense of place*).¹⁵⁹ Zajednički čimbenici suvremenog, izgrađenog krajolika *ulice, kuće, polja i mjesta za rad govore o velikom poslu između povijesti i društva, načinu na koji vidimo sami sebe*

150 Unwin, 1992; Unwin, 1994.

151 Gosden; Head, 1994: 114, ... *We can think of this network as a system of reference, because every act implicitly refers to many others. This cyclical process shapes the cultural landscape, one feeding into the other.*

152 Ashworth; Howard, 1999: 16.

153 Jellicoe, 1975: 9.

154 Naglašavaju se opipljivi i neopipljivi elementi krajolika, Cleere, 1996; Head, 2000; NPS 1999; UNESCO, 2005.

155 Rössler, 1999: 15.

156 Parks Canada, 2000. To pokazuju primjeri kulturnog i religijskog značenja planina za narod Maora, koje simboliziraju duhovnu vezu između zajednice i njezina okoliša u kojoj se očituje snaga povezanosti s planinama te snažna zajednička povezanost fizičkih i kulturnih elementa.

157 *** 1999. b [48]

158 Jackson, 1984: 156.

159 Jackson, 1996; ICOMOS, 2004: *Natchitoches Declaration on Heritage Landscapes* [89].

16. Urbani krajolik Zagreba

*i kako se odnosimo prema svijetu. Takvi obični, vernakularni, svakodnevni krajolici su fluidni, duboko povezani s pragmatičnim prilagodbama i osjećajem lokalnog.*¹⁶⁰ Koncept krajolika obuhvaća i označava znatno više od područja zemlje s određenim korištenjem i funkcijama. On je sintezni i integrirani sustav koji uključuje materijalno-fizičku realnost stvorenu iz stalnih dinamičkih međudjelovanja između prirodnih uvjeta i ljudskih aktivnosti, nematerijalnih vrijednosti i simboličkog značaja.¹⁶¹ U kulturnom krajoliku vidljivi su utjecaji ljudskih vjerovanja i aktivnosti tijekom povijesti na pripadajući prirodni krajolik; stoga je on pokazatelj kulturnih uzoraka, vrijednosti i naslijeđa. Krajolik je okolina u kojoj su zastupljene različitosti – mjesto gdje se susreću prirodni i kulturni činitelji te ujediniuju u mjestu kulturne raznolikosti (sl. 16). Važno obilježje kulturnog krajolika jest njegova jedinstvenost; svaki je krajolik međusobno različit, ovisno

o razlici mjesta i ne postoje dva identična krajolika. Svaki kulturni krajolik ima jedinstven sklop kulturnih i prirodnih vrijednosti, iz čega proizlazi i potreba različitih okvira zaštite, načina upravljanja i institucionalnog uređenja.¹⁶² Jedinstvenost i raznolikosti krajolika zahtijevaju različite metode ili će promjenama biti nepovratno uniformiran. Za pojedinačne – individualne krajolike potrebni su posebni – individualni pristupi i strategije.

160 Jackson, 1984: XXI.

161 Antrop, 2006: 189.

162 Tress; Tress; Fry; Opdam, 2006.

PRISTUPI ISTRAŽIVANJIMA KRAJOLIKA

Krajolik je predmet objektivnog znanstvenog proučavanja, ali i subjektivne, često i umjetničke interpretacije, iako on nije slika ili prizor, već prije svega način promatranja, odnosno čovjekova percepcija.¹⁶³ Mnogi pristupi istraživanju krajolika sa stanovišta prirodnih znanosti i ekologije usmjeravaju se uglavnom na fizička obilježja i strukturne čimbenike, a manje na procese i mentalne povezanosti s krajolikom. Budući da osim fizičkih sastavnica sadrži i nematerijalne, estetske i vizualne vrijednosti te komponentu percepcije, krajolik može biti istraživani tj. *čitan* na nekoliko razina – krajolik kao priroda, naselje, artefakt, sustav, ideologija, povijest, mjesto ili estetika, a u svakoj je važno nastojati razumjeti krajolik u kontekstu njegova prostora i vremena. Istraživanja koja su još prije tridesetak godina uglavnom provodili stručnjaci iz područja kulturne geografije bila su usmjerena prema fizičkim obilježjima krajolika, međutim u suvremenom je razdoblju prihvaćen stav da su krajolici odraz čovjekovih aktivnosti te da su povezani i s kulturnim vrijednostima. Krajolici u svojim kombinacijama prostornih sastavnica i povijesnih razdoblja u kojima su oblikovani reprezentiraju njihove političke, gospodarske, socijalne i kulturne odnose. Budući da su se razvijali kroz duža vremenska razdoblja u kojima su i čovjekove aktivnosti bile u stalnim mijenama, sadrže raznolike i složene slojeve značenja koja se mogu analizirati kroz razne vrste istraživanja: povijesna, arheološka, geografska, sociološka i ostala. Tako je u suvremenim istraživačkim pristupima kulturni krajolik postao središtem interesa širokoga kruga disciplina: od prirodnih i tehničkih do humanističkih.

Klasično korištenje pojma kulturnih krajolika u humanističkim i društvenim pristupima jest u opisivanju uloge čovjeka u promjenama fizičke površine zemlje, a težište je na povijesnim promjenama i utjecajima čovjeka, tipovima promjena krajolika, značenju krajolika za različite društvene grupe, povezanosti s kulturom i načinima percepcije. Analiziraju se i istražuju građevine, struktura i

morfolologija mjesta, uz razumijevanje povijesnog razvoja – metodama dijakroničkog i sinkroničkog čitanja – koji je doveo do današnjeg izgleda krajolika i njegovih posebnosti. U suvremenim istraživanjima krajolika kao svojevrsnog povijesnog arhiva, strukturiranog od prirodnih obilježja, biljnog materijala, izgrađenih struktura, temeljni postupci su dokumentiranje i karakterizacija.¹⁶⁴ Metode istraživanja krajolika istodobno stvaraju nove alate i ne ograničavaju se samo na tri dimenzije, već uključuju i četvrtu dimenziju – vrijeme, važnu ne samo za razumijevanje njegove povijesti, već i načina na koji ga treba razvijati za budućnost.¹⁶⁵

Istraživanja krajolika mogu biti objektivna i subjektivna, što je objašnjeno kao objektivna i subjektivna paradigma.¹⁶⁶ Metode razvrstavanja (klasifikacije) krajolika uključuju nestatističke i statističke modele.¹⁶⁷ Statističko, tj. objektivno razvrstavanje krajolika uglavnom se koristi u geografiji, ekologiji, prostornom planiranju i upravljanju krajolikom – pomoću metoda stvaranja kartografskih prikaza, snimanja površina iz zraka te matematičkog modeliranja. Za razliku od objektivne paradigme koja *polazi od pretpostavke da je vrijednost krajolika sadržana u njemu samome*, subjektivna paradigma smatra da se vrijednost krajolika može ocijeniti samo *očima promatrača*.¹⁶⁸ Suvremeno primijenjene metode uglavnom su prilagođene ciljevima istraživanja, primjenjujući i objektivni i subjektivni pristup, pri čemu se niz istraživanja bavi estetskom dimenzijom i percepcijom krajolika, usko povezanom s pitanjima njegova identiteta.

¹⁶⁴ Fairclough, 1999.b.

¹⁶⁵ Ermischer, 2004. Prema navodima autora krajolik je kontinuirani proces, stoga ga je važno sagledavati u vremenskom kontekstu: kroz povijesni razvoj, današnje stanje i budući razvoj.

¹⁶⁶ Steinwender; Gundacker; Wittmann, 2008: 84.

¹⁶⁷ Bryan, 2003.

¹⁶⁸ Lothian, 1999: 193, ...*Why is it important whether the objectivist or subjectivist paradigm applies to landscapes? It is a critical difference - if it is an objective quality then it can be measured and evaluated from surveys of the physical landscape, but if it is subjective, no amount of such surveys will suffice - rather it must be based on an assessment of the community's landscape preferences.*

¹⁶³ Cosgrove; Daniels, 1988.

Različite percepcije krajolika nastoje odgovoriti na pitanja vezana uz estetiku krajolika, odnosno je li vrijednost svojstvena samom krajoliku ili se ona nalazi u oku promatrača. Estetika krajolika otvara pitanja unutar kojih se ocrtavaju razlike u filozofskoj orijentaciji u istraživanjima krajolika, a pitanje čovjekova pristupa središnje je mjesto u razumijevanju estetike krajolika unatrag nekoliko stoljeća.¹⁶⁹ O pitanjima estetike krajolika vodile su se filozofske rasprave ontološke i epistemološke prirode u kojoj je svaka usmjerena na različite koncepcije *prostora* i čovjekova pristupa. Dok je za Leibniza *mjesto samo aspekt prostora, jedan od načina paradigmatičke prostorne situacije*, za Newtona je *mjesto* samo inertni dio prostora, slično kao i za Lockeja koji smatra da je *mjesto* samo *promjena* izvedena od *univerzalnog Prostora*.¹⁷⁰ Navedena tumačenja prostora dio su kartezijanske ideje *prostora* kao neodređenog protezanja (*extensio*) – u kojem mjesto može biti samo podređeni dio *volumetrijskog entiteta*, a ideja *mjesta* je samo varijacija apstraktnog, homogenog i beskrajno protezajućeg *prostora*.¹⁷¹

U filozofskim stajalištima Kanta u estetici krajolika do izražaja dolazi kopernikanski obrat u kojem se *prostor više ne nalazi u fizičkom svijetu, već u subjektivnosti ljudskoga uma koji i formalno oblikuje svijet*.¹⁷² Tu zamisao slijedi i postkantovska filozofija u kojoj opisivanje svijeta (ili u ovom slučaju mjesta/krajolika) nije moguće izvan subjektivnosti ljudskih bića. Negirajući održivost samo objektivističkog pristupa u istraživanjima mjesta/krajolika, pojedini autori navode da *budućnost leži u subjektivističkom pristupu, te da je vrijeme napuštanja*

169 Povijest čovjekova pristupa može se pratiti u dijelu filozofskih stavova koji proizlaze iz djela filozofa i znanstvenika, kao što su: René Descartes, John Locke, Gottfried Leibniz, Isaac Newton te Immanuel Kant, koji je zaslužan za konkretizaciju subjektivističke i pretvaranje u epistemološke i estetske teorije. Detaljno istraživanje povijesti filozofije percepcije može se naći u radu: Lothian, 1999: 44, kao što je praćenje utjecaja klasičnih filozofa poput Platona, Aristotela i Tome Akvinskog, filozofa iz srednjeg vijeka, uključujući Galileja, Keplera, Newtona i Boylea; modernih filozofa kao što je R. Descartes, britanskih estetičara J. Lockeja i D. Humea; njemačkog filozofa I. Kanta, filozofa romantizma kao što su J. J. Rousseau i J. W. Goethe, te suvremenih filozofa estetike, uključujući B. Crocea, Santayana, Deweya i Cassirera.

170 Casey, 2001: 135.

171 Casey, 2001: 200-201.

172 Casey, 1998: 136, *...space is no longer situated in the physical world but in the subjectivity of the human mind that formally shapes the world.*

objektivističkog.¹⁷³ Drugim riječima, prema njima krajolik ne posjeduje unutrašnju, svojstvenu vrijednost, tj. ona se ne nalazi u samom krajoliku, već je njegova vrijednost u iskustvenom odnosu subjekta i krajolika. Iz navedenog je jasno da je potrebno razmisliti napetosti i razlike između subjektivnog i objektivnog pristupa, te da u istraživanjima krajolika treba uključiti oba. Osim istraživanja sastavnica krajolika, vrjednovanje je potrebno temeljiti na ocjenama i uključivanju pojedinaca i zajednice.¹⁷⁴ Pri tome, istraživanja s psihološkim pristupom uključuju sljedeće komponente: afektivne (na koji je način emocionalni osjećaj pripadnosti povezan s mjestom), kognitivne (kako su „sjećanja, vjerovanja i znanja ljudi“ dodana mjestu) i ponašanja (kako se izražavaju djelovanjem u krajoliku).¹⁷⁵

Nova, široko postavljena zamisao krajolika u Europskoj konvenciji o krajoliku uključuje i istražuje krajolik te odnose između ljudi i mjesta, društva i njihova okoliša, a nove izazove predstavljaju i velike promjene u krajolicima u posljednjim desetljećima, koje obuhvaćaju urbano širenje, postindustrijsku obnovu i reurbanizaciju, demografske promjene i promjene načina života, odgovornost prema okolišu i klimatskim promjenama. Sve to zahtijeva novi razvoj i nove oblike upravljanja koji trebaju biti povezani s brigom o kulturnom naslijeđu, narušavanju habitata, bioraznolikosti, kulturnoj raznolikosti i raznovrsnosti, čemu uvelike može doprinijeti široko usmjereni pristup krajoliku. Istraživanja krajolika su važno područje za povezivanje znanosti i humanizma te glavni čimbenik u formuliranju politika održivog razvoja. Posljednjih desetak godina zamjetan je velik napredak u istraživanjima krajolika sa stanovišta humanističkih, društvenih, prirodnih i tehničkih znanosti. Iako još uvijek postoje podjele i prepreke raznih disciplina, pojedina istraživanja krajolika razvila su se u grupe međusobno povezanih, simbiotskih disciplina koje prelaze tradicionalne akademske razlike. Takva, obogaćena istraživanja krajolika mogu se ponuditi kao temeljni, integrirani

173 *The future lies in the subjectivist paradigm, now is the time to abandon the objectivist paradigm.* Lothian, 1999: 195.

174 Antrop, 2005: 21.

175 Appleton, 1996.

pristup za istraživanje percepcija i materijalnog, kulture i prirode, dugotrajnog povijesnog razvoja i današnjega stanja krajolika. Integrativna priroda istraživanja krajolika u posljednjem je desetljeću postala subjektom različitih disciplina i pristupa: prirodnih i kulturnih, vizualnih, društvenih, gospodarskih i sl.¹⁷⁶ Međutim, u *stvarnom krajoliku ove dimenzije ne postoje odvojeno*.¹⁷⁷

Suvremeni prijedlozi zalažu se da se za istraživanje i razumijevanje povezanosti ljudi i krajolika zahtijeva raznolikost metoda da bi se otkrila slojevitost identiteta i značenja koji povezuju ljude s određenim mjestom/krajolikom. Uz kritički pluralizam istraživači su predložili tzv. *ekološke perspektive* da bi se uključilo nekoliko razina analiza te da bi holistički integrirali mjesto, značenje mjesta i njegove društvene, gospodarske i političke okolnosti.¹⁷⁸ Sukladno tom stavu, *holistička ekologija krajolika* nastoji povezati pristupe nekoliko disciplina, kao što su primjerice planeri krajolika, *zaštitari* prirode i konzervatori.¹⁷⁹ Kritički pluralizam, ekološke perspektive te holistička ekologija krajolika naglašavaju da postoji potreba za stvaranjem raznolikih modela unutar pojedinih znanstvenih istraživanja. Na jednom području – krajoliku postoji niz različitih karakteristika i vrijednosti – od biofizičkih, ekološko-okolišnih, kulturno-povijesnih, socioloških, psiholoških i ostalih, prisutnih u fenomenološkom iskustvu pojedinaca koji ga nastanjuju.¹⁸⁰ Fleksibilnost krajolika kao koncepta, u čemu se slažu brojni znanstvenici, jest središnje mjesto njegova razumijevanja. Jedan od razloga jest što je krajolik koncept *između*. U vrijeme kada je napušten jednostavni determinizam, a granice između disciplina se neprestano pomiču, uvedeni koncept krajolika oslobođen je čvrstih okvira, širokog je značenja i *sveobuhvatnog raspona*

mogućnosti.¹⁸¹ U okviru stavova iznesenih u *Europskom programu istraživanja (European Research Programme)* cilj je uspostaviti integrirano istraživanje u području interdisciplinarnog karaktera krajolika, kao važnog potencijala za stvaranje društvene, ekonomske i okolišne dobrobiti. U cilju povezivanja istraživanja krajolika u sljedeća dva desetljeća potrebno je učiniti sljedeće:¹⁸²

- uspostaviti bolji način povezivanja istraživanja s politikama razvoja i praktičnim djelovanjem
- poboljšati zajednički, integrativni pristup između humanističkih, društvenih, tehničkih i prirodnih znanosti
- službeno strukturirati, oblikovati i provoditi interdisciplinarno istraživanje i razumijevanje krajolika.

176 O tome svjedoče brojni znanstveni skupovi, istraživanja, publikacije i knjige na temu krajolika koje sadrže interdisciplinarne pristupe. Krajolikom se bave discipline arheologije, kulturne geografije, ekologije, okolišnih studija, povijesnih studija, krajobrazne arhitekture, pejzažne i perivojne arhitekture, urbanizma, prostornog planiranja, psihologije i sociologije.

177 Bohnet; Smith, 2006: 140.

178 Manzo; Perkins, 2006: 335.

179 Antrop, 2005: 21.

180 Tilley, 1992.

181 Bender, 1993: 205; Pendelbury, 2009.

182 European Science Foundation, Science Policy Briefing 41. October 2010. *Landscape in a Changing World*[117] [118]

Krajolik Dubrovnika i Srđa

PRAVNA ZAŠTITA KRAJOLIKA U HRVATSKOJ I USPOREDBA S EUROPSKIM ZEMLJAMA

Sadašnje stanje pravne zaštite krajolika nije primjereno jer ne osigurava u dovoljnoj mjeri zaštitu krajolika kao važnog elementa prepoznatljivosti i prostornog identiteta Hrvatske. Unatoč potpisivanju i donošenju *Europske konvencije o krajoliku*¹ i donošenju *Zakona o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima* ne postoji temeljni dokument, jedinstveni zakon o krajolicima, već se pitanjima zaštite krajolika pristupa granski sa stajališta nekoliko disciplina i zakonskih okvira, ali pretežito sa stanovišta zaštite prirode. Taj stav proizlazi iz razloga što

se u istraživanjima prirodnih disciplina težište postavlja uglavnom na prirodne sastavnice, u društvenim na perceptivna obilježja, a u tehničkim na estetske i vizualne značajke krajolika. Tome doprinosi i neusklađenost oko terminologije i značenja pojmova krajobraz, krajolik i pejzaž, koji se kao istoznačnice koriste u hrvatskom jeziku, što se posljedično odražava u zakonskim i institucionalnim okvirima. U postojećim je zakonima, u kojima su obuhvaćena pitanja krajolika, prije svega zbog nejasnoće i nesporazuma oko značenja pojma nedovoljno pozornosti posvećeno njegovoj cjelovitosti. Često izostaje poimanje da su osim prirodnih elemenata važan čimbenik krajolika antropogeni utjecaji izraženi u kulturnim sastavnicama. Prostorno planiranje

¹ *European Landscape Convention* prevedena je kao *Konvencija o europskim krajobrazima*, ali bi bilo primjerenije *Europska konvencija o krajoliku/krajobrazu*. Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima (NN 12/02., 11/04.)

je u suvremenom svijetu prihvaćeno kao zajednički i integrativni instrument zaštite krajolika. Međutim, ono je danas u Hrvatskoj nedovoljno učinkovito i ne osigurava primjerenu razinu očuvanja vrijednosti krajolika.

Problematika krajolika u Hrvatskoj još uvijek nije shvaćena sveobuhvatno prema zamisli i načelima *Europske konvencije o krajoliku*. Postojeća zakonska zaštita krajolika u okviru nekoliko zakona u Hrvatskoj nije u dovoljnoj mjeri međusobno usklađena, što se najviše odražava na stanju uređenja prostora i izgledu krajolika. Osim *Zakona o potvrđivanju Europske konvencije o krajoliku* ne postoji jedinstven zakon koji bi regulirao pitanja krajolika, već se uređuju s četiri glavna zakona te strateškim dokumentima iz područja: zaštite prirode i kulturnog naslijeđa, zaštite okoliša te prostornog uređenja. To su: *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, *Zakon o prostornom uređenju*, *Zakon o zaštiti prirode* i *Zakon o zaštiti okoliša*. U nekoliko ostalih zakona, čijim se djelovanjem i provođenjem znatno utječe na stanje i izgled krajolika, kao što su: *Zakon o šumama*, *Zakon o vodama*, *Zakon o regionalnom razvoju RH*, *Zakon o poljoprivredi*, *Zakon o energiji* i *Zakon o cestama*, nije vidljiv odnos prema krajoliku, niti ga se u njima posebno prepoznaje.

Zaštitom su za sada obuhvaćeni krajolici koji su zaštićeni i uključeni u područja nacionalnih parkova, parkova prirode, regionalnih parkova, spomenika parkovne arhitekture i značajnih krajobraza, gdje je zaštita provedena prema *Zakonu o zaštiti prirode*, što ukazuje na nadležnosti i bavljenje uglavnom prirodnim sastavnicama.² Kulturni krajolici za čiju zaštitu postoje pretpostavke prema *Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* dosad su zaštićeni u vrlo malom broju. Razlog tome je nedorečenost zakonske regulative i nepostojanje standarda i kriterija za prepoznavanje i dokumentiranje kulturnih krajolika koji posjeduju vrijednosti svjedočanstva povijesnog razvoja i međudjelovanja čovjeka i prirode. Također nisu uspostavljeni okviri za provođenje zaštite, niti je propisana izrada planova zaštite i upravljanja.

² Takav pristup proizlazi iz činjenice da su u Ministarstvu zaštite okoliša i prirode zastupljeni stručnjaci prirodnih i biotehničkih područja.

Osim o krajolicima visokih vrijednosti, izostaje briga i o običnim, živim krajolicima koji su stoljećima bili naseļeni i kultivirani, a prepoznati su kao tradicijski ruralni i poljodjelski. Danas su mnoga naselja u tim krajolicima bez stanovnika i napuštena, a obradive površine zpuštene i obrasle samoniklom vegetacijom (šumom, grmljem, makijom i sl.). Zbog zahtjeva za otvaranjem novih građevnih i turističkih područja ubrajaju se u ugrožene, jer se njihova zaštita ne osigurava mjerama prostorno-planske dokumentacije. Iako je od donošenja *Strategije prostornog uređenja Republike Hrvatske (1997.)* i *Zakona o prihvaćanju Europske konvencije o krajoliku (2002.)* prošlo više od deset godina, još uvijek nije uslijedila izrada *Krajolične/Krajobrazne osnove Hrvatske*, koja je propisana navedenim dokumentima. Zamišļjena je kao podloga prostorno-planskih dokumenata čime bi se omogućila integralna zaštita prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti prostora te identiteta krajolika. Prema zamisli *Strategije prostornog uređenja RH*, krajolične/krajobrazne osnove su se trebale izrađivati u okviru multidisciplinarnog stručnog tima (prostornih planera, krajobraznih arhitekata, šumara, agronoma, povjesničara, etnologa, geografa...) kao podloga za izradu strateških i planskih dokumenata te za izradu prostorno-planske dokumentacije svake jedinice lokalne samouprave. U ovom će se poglavlju nakon provedene analize stanja i usporedbe s pravnim i institucionalnim sustavima zaštite krajolika u Hrvatskoj i europskim zemljama dati prijedlozi za moguće poboljšanje i unaprjeđenje zaštite krajolika u Hrvatskoj, sukladno stajalištima *Europske konvencije o krajoliku*.

ZAKONSKA I INSTITUCIONALNA ZAŠTITA KRAJOLIKA U HRVATSKOJ

Institucionalna zaštita odnosi se na upravna i stručna tijela te ustanove koje provode poslove vezane uz zaštitu krajolika/krajobraza u Hrvatskoj. Za sada nije usuglašeno koja je institucija ili državno tijelo odgovorno za pitanja prepoznavanja, planiranja i zaštite krajolika prema *Zakonu o potvrđivanju Europske konvencije o krajoliku*.³ Postojeći sustav zakonske i institucionalne zaštite krajolika jest granski, međusobno nedovoljno povezan i neusklađen, što je prisutno već u pitanju terminologije, odnosno značenja i korištenja riječi krajolik i krajobraz, što se odražava na metodama i alatima njegove zaštite. Za brigu o krajolicima do sada su bile nadležne uprave dvaju ministarstava – Ministarstva zaštite okoliša i prostornog uređenja (Uprava za zaštitu okoliša i Uprava za prostorno uređenje) i Ministarstva kulture (Uprava za zaštitu prirode i Uprava za zaštitu kulturne baštine), dok je prema ustrojstvu od siječnja 2012. godine Uprava za zaštitu prirode uključena u Ministarstvo zaštite okoliša i prirode. Zbog nedovoljne povezanosti i usklađenosti njihova djelovanja ne osigurava se primjerena razina

zaštite krajolika. Stoga su u cilju pojašnjenja i rasvjetljavanja problema analizirani postojeći zakonski i institucionalni okviri zaštite, planiranja i upravljanja krajolika u tri tematska okvira (tablica 1):

- određenje i definicije pojma krajolik/krajobraz
- metode i kriteriji prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite
- instrumenti upravljanja, metode i nadležnosti provođenja.

U Hrvatskoj nisu uspostavljene politike zaštite krajolika, niti ne postoji zasebna *Strategija zaštite/očuvanja krajolika*. Krajolik i pitanja njegove zaštite prepoznati su u nekoliko temeljnih strateških dokumenata kojima je moguće na izravan način utjecati na oblikovanje i promjene, dok se u drugoj grupi strateških dokumenata uspostavlja posredni odnos, a krajolik se tretira kao naslijeđe ili razvojni potencijal i resurs.⁴ U grupu temeljnih strateških dokumenata vezanih uz uređenje odnosa i pitanja zaštite krajolika ubrajaju se: *Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske* (1997.)⁵, *Strategija zaštite okoliša* (2002.), *Strategija i akcijski plan zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti* (2008.), *Strategija održivog razvitka* (2009.) te *Strategija očuvanja, zaštite i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine* (2011.). Ostali strateški dokumenti koji na posredan način utječu na oblikovanje i pojedine vrste promjena u krajolicima jesu: *Strategija ruralnog razvoja RH 2008-2013.* (2008.), *Strategija energetskog razvitka RH* (2009.), *Strategija prometnog razvitka RH* (1999.), *Strategija upravljanja vodama RH* (1995./2005.) i *Strategija razvoja turizma* (2012.).

3 *Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima* donesen je 2002., a stupio je na snagu 2004. godine. Treba napomenuti da je *European Landscape Convention* pri tome prevedena kao *Konvencija o europskim krajobrazima*, iako bi bilo ispravnije kao *Europska konvencija o krajoliku*. U razdoblju u kojem je Republika Hrvatska potpisala i potvrdila *Konvenciju*, Uprava za zaštitu prirode, koja se smatrala odgovornom za pitanja krajolika, bila je dio ustroja Ministarstva zaštite okoliša i prostornog uređenja. Stoga je u *Zakonu* određeno da je Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja odgovorno za njezino provođenje. Uprava za zaštitu prirode potom je bila dijelom Ministarstva kulture, do kraja 2011. godine, a zatim prelazi u novoosnovano Ministarstvo zaštite okoliša i prirode. U namjeri da se potakne učinkovitija primjena *Konvencije* osnovana je krajem 2009. godine *Međuresorna skupina za krajolike*, sastavljena od stručnjaka raznih disciplina iz obaju ministarstava: iz zaštite prirode, kulturne baštine, okoliša i prostornog uređenja. Tijekom jednogodišnjeg rada u kojem su analizirani stanje i problemi krajolika u Hrvatskoj radna je skupina predložila nadležnima provođenje mjera u cilju implementacije *Europske konvencije o krajoliku*. Prema novom ustrojstvu ministarstava od siječnja 2012. godine još nisu podijeljene nadležnosti, niti su poduzeti novi koraci o pitanjima zaštite krajolika. Zaključci *Međuresorne skupine za krajolike* prezentirani su i u *Izveštaju Hrvatske u Vijeću Europe* 3. i 4. svibnja 2011. u Strassbourgu na 6. konferenciji o *Europskoj konvenciji o krajolicima* na kojoj se razmatralo aktualno stanje vezano uz primjenu konvencije. Podrobnije vidjeti u: Dumbović Bilušić, 2011: 267.

4 Odnosi se na *Strategije* koje su u Hrvatskoj usvojene nakon donošenja *Europske konvencije o krajoliku* u Firenzi 2000. i njezina prihvaćanja od Republike Hrvatske 2002. godine.

5 U tijeku je izrada *Strategije prostornog uređenja Republike Hrvatske* za koju je izrađena stručna podloga *Krajolik – čimbenik prostornog uređenja*.

Tablica 1: Usporedbena analiza određenja pojma krajobraz/krajobraz – instrumenti prepoznavanja i mjere zaštite propisani važećim zakonima RH

ZAKON	POJAM	VRSTE KRAJOLIKA	INSTRUMENTI PREPOZNAVANJA I ZAŠTITE KRAJOLIKA
Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima (02., 04.)	krajobraz	svi krajobrazi kopna i mora (vrijedni, degradirani, urbani, ruralni...)	prostorno planiranje tipološka podjela/karakterizacija
Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (99., 03., 09., 10., 11., 12., 14)	krajobraz	kulturni	rješenje o zaštiti kulturnog dobra opis u Registar kulturnih dobara
Zakon o zaštiti prirode (2013.)	krajobraz	nacionalni park park prirode regionalni park	rješenje o zaštiti plan područja posebnih obilježja
		značajni krajobraz spomenik parkovne arhitekture	rješenje o zaštiti
Zakon o prostornom uređenju (2013.)	krajobraz/krajobraz		prostorni i urbanistički planovi svih razina
Zakon o zaštiti okoliša (07., 13.)	sastavnica okoliša krajobraz/krajobraz		strateške studije utjecaja na okoliš studije utjecaja na okoliš
Pravilnik o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova (98., 04.), u izradi je novi	krajobraz krajobraz	zaštićeni krajobraz osobito vrijedan prirodni krajobraz kultivirani krajobraz oblikovno vrijedno područje zaštitno područje	Strategija i program prostornog uređenja RH Prostorni plan županije/Grada Zagreba Prostorni plan uređenja Grada/Općine Generalni urbanistički plan Urbanistički plan uređenja Detaljni urbanistički plan

U skladu s općeprihvaćenim međunarodnim stavovima, sustav prostornog uređenja jest glavni alat za provođenje zaštite krajobraza. Prostorno-planska dokumentacija, koja se u Hrvatskoj izrađuje za sve vrste i razine planiranja, uključuje i pitanja krajobraza/krajobraza, međutim metodski okviri i pristupi nisu jednoznačni, što dovodi do nedovoljno učinkovite zaštite. U Hrvatskoj se prostorno-planska dokumentacija izrađuje još uvijek prema standardima *Pravilnika o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova i kartografskih prikaza*. Budući da je navedeni *Pravilnik* donesen 1998. godine, prije donošenja *Zakona o prihvaćanju Europske konvencije o krajobrazu* (2002.), uključivanje i planiranje krajobraza u prostorno-planskoj dokumentaciji nije

usklađeno sa suvremenim i važećim europskim pristupima i standardima njegova prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite. U tijeku je izrada novog *Pravilnika*.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima

Republika Hrvatska bila je među prvim zemljama koje su 2000. godine potpisale i prihvatile *Europsku konvenciju o krajobrazu* (*European Landscape Convention*), da bi 2002. godine donijela i *Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima*.⁶ *Konvencija* se odnosi na cjelokupno područje Europe i obuhvaća prirodna, ruralna,

⁶ *Zakon o prihvaćanju Konvencije o europskim krajobrazima* stupio je na snagu 2004. godine.

gradska i prigradska područja.⁷ Obuhvaća područja kopna i mora, područja kopnenih voda, a odnosi se na sve krajolike, bez obzira na stupanj njihove vrijednosti te obuhvaća: jedinstvene, vrijedne, uobičajene i degradirane krajolike. Ciljevi *Konvencije* jesu potaknuti zaštitu, upravljanje i planiranje krajolika te o tim pitanjima organizirati europsku suradnju i stručnu razmjenu. Slijedom toga proizlaze opće mjere koje svaka zemlja treba poduzeti u skladu sa svojim ustavnim načelima i upravnim uređenjem. Preuzete obveze su sljedeće:⁸

- krajolike priznati zakonom kao bitnu sastavnicu čovjekova okruženja, izraz raznolikosti kulturnog i prirodnog naslijeđa i temelj identiteta prostora
- uspostaviti i provoditi krajolične/krajobrazne politike koje imaju za cilj zaštitu, upravljanje i planiranje, donošenjem posebnih mjera
- uspostaviti postupke sudjelovanja javnosti, lokalnih i regionalnih vlasti te drugih zainteresiranih strana u provedbi krajoličnih/krajobraznih politika
- ugraditi krajolik u politike prostornog (regionalnog) i urbanističkog planiranja te u politike povezane s kulturom, zaštitom okoliša, poljoprivredom, socijalnom i gospodarskom politikom, kao i u sve druge politike koje mogu izravno ili neizravno utjecati na krajolik.

U cilju unaprjeđivanja znanja o vlastitim krajolicima, svaka zemlja potpisnica se obvezala poduzeti sljedeće posebne mjere:⁹

- prepoznati vlastite krajolike na teritoriju države i provesti tipološku podjelu – karakterizaciju krajolika
- analizirati i ocijeniti značajke krajolika te pritiske uslijed kojih se mijenjaju te pratiti promjene
- ocijeniti tako prepoznate krajolike, na temelju stručnih kriterija vrjednovanja, ali i onih koje im pridaju stanovnici.

Međutim, prihvaćanjem navedenih obveza i mjera potrebnih za zaštitu, planiranje i upravljanje krajolikom,

nakon donošenja navedenog *Zakona* u Hrvatskoj nije donesen nijedan dokument koji bi se na cjelovit način odredio prema krajoliku. Pitanja zaštite krajolika kao kulturnog naslijeđa i krajolika prirodnih vrijednosti uređuju se posebnim zakonima: *Zakonom o zaštiti kulturnih dobara*, *Zakonom o zaštiti prirode* i *Zakonom o zaštiti okoliša* s provedbenim mjerama u sustavu prostornog uređenja. Još uvijek izostaje sustavni i objedinjeni zakonski i institucionalni pristup prepoznavanju, tipološkom razvrstavanju, ocjeni i zaštiti obilježja krajolika sukladno *Europskoj konvenciji o krajoliku*.

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara

Krajolik je kao jedna od vrsta kulturnih dobara prepoznat u *Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*. Određenje krajolika u *Zakonu* je vrlo općenito; u navođenju vrsta kulturnih dobara opisuje se *krajolik ili njegov dio koji sadrži povijesno karakteristične strukture koje svjedoče o čovjekovoj nazočnosti u prostoru*.¹⁰ U *Zakonu* ni u podrobnijoj razradi pod zakonskih dokumenata – u obliku uputa i smjernica¹¹ pobliže se ne određuje pojam, niti se propisuju kriteriji i metode njegova prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite. Nisu određeni instrumenti njegove zaštite, niti obveze koje bi se trebale provoditi kroz ostale sektore kojima se uređuju provedbeni postupci zaštite, kao što je *Zakon o prostornom uređenju*. Krajolik koji sadrži povijesne i kulturne vrijednosti može se razumjeti kao jedna od vrsta kulturno-povijesne cjeline, iz čega proizlaze i mjere postupanja. Zakonske obveze koje se odnose na krajolik mogu se poistovjetiti s obvezama koje su propisane za povijesne cjeline. Problem nastaje u provedbi, posebno u prostorno-planskim dokumentima jer se u sadašnjem *Zakonu o prostornom uređenju te Zakonu o gradnji* pitanja krajolika gotovo ni ne spominju. Za kulturno-povijesne cjeline – kulturne

7 U posljednjih nekoliko godina zamjetne su aktivnosti za donošenje Svjetske konvencije o krajoliku – World Landscape Convention.

8 Ibidem, čl. 5.

9 Ibidem, čl. 6.

10 *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, čl. 7.

11 Prema obvezama *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* potrebno je donijeti niz pravilnika i uputa kojima se trebaju podrobnije odrediti mjere za način vrjednovanja, obveznu dokumentaciju i sustav mjera zaštite. Izuzev *Upute o vrjednovanju i mjerama zaštite kulturnih dobara*, dokumenti koji bi se odnosili na pobliže određenje krajolika nisu do sada doneseni.

krajolike zakonskom regulativom nije predviđena izrada prostornog plana područja posebnih obilježja ili sličnog prostorno-planskog dokumenta. Do sada je u Registar kulturnih dobara upisano desetak kulturnih krajolika: Starogradsko polje na otoku Hvaru, koje je prepoznato i kao mjesto *Svjetskog naslijeđa*; ruralni, organski razvijeni krajolik Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje, vinogradi Bakra, otok Palagruža itd., a u pripremi je izrada rješenja o zaštiti za još nekoliko krajolika.

Zakon o prostornom uređenju

U tekstu *Zakona o prostornom uređenju*¹² u pojedinim se poglavljima spominju pojmovi: krajolik, krajobraz, urbani i prirodni krajolik te krajobrazne vrijednosti, međutim u Pojmovniku nije pobliže objašnjen nijedan od navedenih. U *Zakonu* se govori o prostornom planiranju kao interdisciplinarnoj djelatnosti za upravljanje prostornom održivosti, naglašavaju se zaštita i korištenje prirodnih dobara, zaštita prirode i okoliša te kulturno-povijesnih dobara, ali se izriječno ne spominju vrijednosti krajolika. U ciljevima prostornog uređenja pozornost se usmjerava na:

- *razumno korištenje i zaštitu prirodnih dobara, očuvanje prirode, zaštitu okoliša i prevenciju od rizika onečišćenja te*
- *stvaranje visokovrijednog izgrađenog prostora s uvažavanjem specifičnosti pojedinih cjelina te poštivanjem prirodnog i urbanog krajobraza i kulturnog naslijeđa, a posebice uređenja ugostiteljsko-turističkih područja na obalnom i kopnenom području uz zaštitu užeg obalnog pojasa od građenja.*

U poglavlju *Načela prostorne održivosti razvitka i vrsnoće gradnje* navodi se da se prostornim uređenjem podržava održivi razvitak na način da se na temelju praćenja, analize i ocjene razvoja pojedinih djelatnosti i osjetljivosti prostora osigura između ostalog, *učinkovitost gospodarenja zemljišta i prirodnih dobara te očuva prostorna*

*osobnost i dugoročno zaštititi prostor kao osnovu zajedničke dobrobiti.*¹³

Pojam krajolik koristi se samo pri određivanju postupaka u planiranju *Zaštićenog obalnog područja mora* (ZOP). U ZOP-u se prostornim planiranjem mora između ostalog¹⁴:

- *očuvati i sanirati ugrožena područja prirodnih, kulturno-povijesnih i tradicijskih vrijednosti obalnog i zaobalnog krajolika te poticati prirodnu obnovu šuma i autohtone vegetacije, te*
- *uvjetovati razvitak infrastrukture zaštitom i očuvanjem vrijednosti krajolika.*

Podrobnije mjere koje se odnose na krajolik propisane su u *prostorima ograničenja* u kojima se izdvojena građevinska područja izvan naselja ugostiteljsko-turističke i sportske namjene mogu planirati na predjelima manje prirodne i krajobrazne vrijednosti. Smještajne građevine i prateći sadržaji (sportski, rekreacijski, ugostiteljski, uslužni, zabavni i sl.), uz mjere poboljšanja komunalne infrastrukture i zaštite okoliša, trebaju biti *više kategorije koje svojim položajem, veličinom, a osobito visinom u skladu s obilježjem prirodnog krajolika i mjerama zaštite kulturnih dobara.*¹⁵

Ovim je *Zakonom* propisano da dokumenti prostornog uređenja u nadležnosti države, kao što je *Strategija prostornog razvoja Republike Hrvatske*, trebaju sadržavati između ostalog: *razvoj prostornih sustava sa smjernicama za prostorni razvoj na regionalnoj i lokalnoj razini, osobito za razvoj naselja, infrastrukture i zaštitu krajobraza i kulturnih dobara.*

U točki 3.6. *Sadržaj prostornih planova* općenito je propisano da prostorni planovi, ovisno o razini i obuhvatu sadrže, odnosno propisuju prostorne pokazatelje, prostorne standarde, kartografske prikaze namjena prostora, infrastrukturnih koridora, uvjete važne za provedbu prostornog plana, razinu uređenosti naselja, mjere

12 Zakon o prostornom uređenju (NN 153/13)

13 Zakon o prostornom uređenju, članak 10.

14 ibidem, članak 46.

15 Ibidem, članak 49.

zaštite okoliša, zahtjeve zaštite prirode, kulturne baštine i drugih zaštićenih vrijednosti, te druge tekstualne i grafičke dijelove kojima se propisuju uvjeti provedbe zahvata u prostoru s kojima se određuju lokacijski uvjeti. Evidentno je da u navođenju pokazatelja nije naveden krajolik, iz čega posljedično proizlazi i poblizi sadržaj prostornih planova. Predviđeno je da se sadržaj prostornih planova te obvezne prostorne pokazatelje, prostorne standarde, pojmovnik prostornog uređenja, mjerila kartografskih prikaza prostornih planova, standard elaborata prostornih planova i elektronički standard prostornih planova, propišu posebnim *Pravilnikom* koji donosi ministar.

Pojam krajolika ne spominje se ni u izradi i donošenju prostornih planova državne razine, *Državnog plana prostornog razvoja*, izuzev *Prostornog plana područja posebnih obilježja*, koji se donosi za područje nacionalnog parka i parka prirode. Prostorni plan područja posebnih obilježja izrađuje se i donosi ovisno o posebnostima prirodnih, kulturno-povijesnih, gospodarskih i/ili drugih obilježja, odnosno zahtjeva određenog prostora, a njime se propisuju mjere za unaprjeđenje i zaštitu prirode, okoliša, kulturnih dobara i drugih vrijednosti područja.

U Zakonu nije predviđeno da *Prostorni planovi područne (regionalne) razine* (Prostorni plan županije i Prostorni plan Grada Zagreba te Urbanistički plan uređenja županijskog značaja) te *Prostorni planovi lokalne razine* (Prostorni plan uređenja grada, odnosno općine, Generalni urbanistički plan te Urbanistički plan uređenja) određuju i propisuju mjere i uvjete zaštite prirode, kulturnih dobara i krajolika.

Analiza ovog *Zakona* pokazuje da se pod pojmom krajolika/krajobraza smatraju prirodni i urbani krajolici i da se, osim načelno postavljenih ciljeva prostornog razvoja koji zahtijevaju uvažavanje i omogućavanje zaštite regionalnih, prirodnih, krajobraznih i kulturno-povijesnih vrijednosti, ne propisuju detaljniji postupci i uvjeti njihove zaštite i planiranja. Zaštita i bavljenje krajolikom iskazani su samo na načelnoj, deklarativnoj razini, jer se ni u jednom poglavlju detaljnije ne

razrađuju metode i načini ugrađivanja zaštite obilježja krajolika u sustav prostornog uređenja. U *Zakonu* se koriste oba pojma: krajolik i krajobraz, te se pretpostavlja da se odnose na iste entitete.

Zakon o zaštiti prirode

*Zakon o zaštiti prirode*¹⁶ izravno prepoznaje pojam krajobraza i krajobrazne raznolikosti. U Pojmovniku ovog Zakona krajobraz je definiran kao *dio prostora čiji je karakter rezultat međusobnog djelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika*. Krajobrazna raznolikost definirana je kao *strukturiranost prostora nastala na interakciji prirodnih i/ili stvorenih krajobraznih elemenata određenih bioloških, klimatskih, geoloških, geomorfoloških, pedoloških, kulturno-povijesnih i socioloških obilježja*. U članku 7. Zakona koji se jedini izravno odnosi na krajobraz predviđa se:

- *da se pri planiranju i uređenju prostora te pri planiranju i korištenju prirodnih dobara osigurava očuvanje značajnih i karakterističnih obilježja krajobraza, koja su temeljem svoje linearne ili kontinuirane strukture ili funkcije bitna za migraciju, širenje i genetsku razmjenu divljih vrsta*
- *zaštita krajobraza podrazumijeva planiranje i provedbu mjera kojima se sprječavaju neželjene promjene, narušavanje ili uništavanje značajnih i karakterističnih obilježja krajobraza, uključujući i ona koja su na temelju svoje linearne i kontinuirane strukture i funkcije bitna za migraciju, širenje i genetsku razmjenu vrsta, njihove raznolikosti, iznimnosti i kulturnih vrijednosti te omogućavanje održivih multifunkcionalnih i/ili tradicionalnih načina korištenja krajobraza*
- *zaštita krajobraza temelji se na razvrstavanju krajobraza prema njihovim prirodnim i/ili stvorenim obilježjima u krajobrazne tipove te strukturiranju međusobno povezanih i multifunkcionalnih mreža zelene/krajobrazne infrastrukture na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini*
- *zaštita krajobraza provodi se integriranjem u postupke izrade dokumenata prostornog uređenja kao i planova gospodarenja prirodnim dobrima.*

¹⁶ Zakon o zaštiti prirode (NN 80/13.)

Iz navedenih postavki evidentno je da se krajobraz pro-matra isključivo sa stanovišta očuvanja prirodnih vrijednosti, odnosno njegovih karakterističnih obilježja, koja su bitna za migraciju, širenje i genetsku razmjenu divljih vrsta.

U poglavlju VI. *Zaštićeni dijelovi prirode*¹⁷ opisana su područja koja po svom karakteru i obilježjima pripadaju i područjima krajolika, ali ih se izravno tako ne naziva, već ih se određuje kao: nacionalni park, park prirode i regionalni park. Nacionalni park definiran je kao *prostrano, pretežno neizmijenjeno područje kopna i/ili mora iznimnih i višestrukih prirodnih vrijednosti koje obuhvaća jedan ili više sačuvanih ili neznatno izmijenjenih ekosustava, a prvenstveno je namijenjen očuvanju izvornih prirodnih i krajobraznih vrijednosti*. Primjeri hrvatskih nacionalnih parkova ukazuju da njihovo stvarno stanje u cijelosti ne odgovara navedenom određenju. Naime, i u nacionalnim parkovima kao što su: Brijuni, Sjeverni Velebit, Plitvička jezera, Krka i ostali postoji znatan udio antropogenih elemenata, štoviše kulturno-povijesnih obilježja visoke vrijednosti temeljem kojih mogu biti prepoznati i kao kulturni krajolici.¹⁸

Park prirode opisan je kao *prostrano prirodno ili dijelom kultivirano područje kopna i/ili mora velike bioraznolikosti i/ili georaznolikosti, s vrijednim ekološkim obilježjima, naglašenim krajobraznim i kulturno-povijesnim vrijednostima*. Analiza proglašanih parkova prirode u Hrvatskoj, kao što su primjerice: Žumberak – samoborsko gorje, Lonjsko polje, Učka, Medvednica i Papuk pokazala je da sva navedena područja u granicama svoga obuhvata, osim očuvanih prirodnih obilježja, sadrže i visoki stupanj antropogenih, kulturnih elemenata. Unutar granica njihove zaštite nalaze se mnogobrojne povijesne građevine i njihova okolina (prirodna ili kultivirana) koje imaju visoku kulturno-povijesnu vrijednost te su kao

17 Zakon o zaštiti prirode, članak 111.

18 Kulturno-povijesne i arhitektonske vrijednosti povijesnih struktura u nacionalnim parkovima Brijuni i Plitvička jezera dokumentirane su u Konzervatorskim podlogama izrađivanim za potrebe izrade Plana područja posebnih obilježja. Konzervatorska podloga za PPPPO Brijuni, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb, 2000., Konzervatorska podloga za PPPPO Plitvička jezera, Konzervatorski odjel u Zagrebu, 2009., Konzervatorska podloga za PPPPO Sjeverni Velebit, Konzervatorski odjel u Gospiću.

pojedinačne građevine zaštićene temeljem *Zakona o zaštiti kulturnih dobara*. Navedena područja, izuzev parka prirode Žumberak – samoborsko gorje, nisu istovremeno prepoznata i kao kulturni krajolici. Park prirode Lonjsko polje je područje s visokim udjelom čovjekova djelovanja u obliku povijesnih naselja, sustava irigacije, uzoraka parcela poljodjelskog krajolika, radi čega je pokrenut postupak za upis na *Listu svjetskog naslijeđa (World Heritage List)* u kategoriji mješovitih mjesta (*mixed sites*), jer u sličnom omjeru sadrži i prirodne i kulturne sastavnice.¹⁹ Sličan je slučaj i s ostalim parkovima prirode, izuzev područja visokog ili isključivog stupnja prirodnosti, kao što je primjerice Kopački rit.

Regionalni park opisan je kao *prostrano prirodno ili dijelom kultivirano područje kopna i/ili mora velike bioraznolikosti i/ili georaznolikosti, s vrijednim ekološkim obilježjima i krajobraznim vrijednostima karakterističnim za područje na kojem se nalazi*.

Značajni krajobraz opisan je kao *prirodni ili kultivirani predjel velike krajobrazne vrijednosti i bioraznolikosti i/ili georaznolikosti ili krajobraz očuvanih jedinstvenih obilježja karakterističnih za pojedino područje*.

Usporedba opisa parka prirode s regionalnim parkom, pokazuje da su i u regionalnom parku, osim ekoloških, naglašena i krajolična/krajobrazna obilježja, a slično je i s pojmom *značajnog krajobraza*. Kako se ni u Pojmovniku ni u ostalim člancima ovog *Zakona* ne pojašnjava o kojim se krajobraznim obilježjima radi i na koji se način dokumentiraju i dokazuju, možemo pretpostaviti da se radi o obilježjima krajolika kao što je to propisano u međunarodnim dokumentima.

Spomenik parkovne arhitekture opisan je kao *umjetno oblikovani prostor (perivoj, botanički vrt, arboretum, gradski park, koji ima estetsku, stilsku, umjetničku, kulturno-povijesnu, i odgojno-obrazovnu vrijednost*.²⁰ Na ovaj način

19 U *Konzervatorskoj podlozi za Prostorni plan Sisačko-moslavačke županije 1999.*, područje Lonjskog polja je sa stanovišta *Zakona o zaštiti kulturnih dobara* prepoznato i kao kulturni krajolik, kojemu su utvrđene granice zaštite, uža granica koja obuhvaća granice Parka prirode Lonjsko polje i šira, tzv. dodirno područje koje uključuje i okolna područja sličnih obilježja, ali nižeg stupnja vrijednosti.

20 Zakon o zaštiti prirode, čl. 18.

opisan spomenik parkovne arhitekture podudara se s UNESCO-ovim određenjem namjerno, vidljivo oblikovanog krajolika (*clearly designed landscape*),²¹ čija se vrijednost iskazuje temeljem estetskih, stilskih, umjetničkih i kulturno-povijesnih vrijednosti. Kategorija se izravno nadovezuje na povelju o *Povijesnim vrtovima* iz Firence, prema kojoj je *povijesni vrt arhitektonski i hortikulturalna kompozicija od interesa za javnost zbog svojeg povijesnog i umjetničkog gledišta*.²²

Nacionalni park i park prirode proglašava Hrvatski sabor zakonom. Regionalni park i značajni krajobraz, uz prethodnu suglasnost Ministarstva i središnjeg tijela državne uprave nadležnog za poslove poljoprivrede, ribarstva, šumarstva, vodnoga gospodarstva, pomorstva i gospodarstva, proglašava predstavničko tijelo nadležne jedinice područne (regionalne) samouprave. Spomenik prirode, park-šumu i spomenik parkovne arhitekture, uz prethodnu suglasnost Ministarstva, a za park-šumu i središnjeg tijela državne uprave nadležnog za poslove šumarstva, proglašava predstavničko tijelo nadležne jedinice područne (regionalne) samouprave.

Organizacija prostora, način korištenja, uređenja i zaštite prostora u nacionalnom parku i parku prirode uređuju se prostornim planom područja posebnih obilježja, na temelju stručne podloge koju izrađuje Zavod za zaštitu prirode. Upravljanje zaštićenim područjem provodi se na temelju Plana upravljanja. Plan upravljanja zaštićenim područjem koje proglašava Vlada i predstavničko tijelo jedinice područne (regionalne) samouprave, a proteže se na području više jedinica područne (regionalne) samouprave, zajednički donose upravna vijeća javnih ustanova koje njime upravljaju.

U članku *Obavljanje upravnih i stručnih poslova zaštite prirode* ne navodi se tko je nadležan za provođenje poslova vezanih za krajobraze. Treba naglasiti da u Zakonu ne postoje kategorije prirodnog i kultiviranog krajobraza koji se koriste u prostorno-planskoj dokumentaciji.

21 *** 2008.c [62].

22 ICOMOS, 1982., *The Florence Charter: Historic Gardens*, članak 1. *An historic garden is an architectural and horticultural composition of interest to the public from the historical or artistic point of view* i kao takav smatra se kulturnim naslijeđem.

Zakon o zaštiti okoliša

Krajolik se prema *Zakonu o zaštiti okoliša*²³ naziva krajobrazom te je u Pojmovniku definiran kao *određeno područje viđeno ljudskim okom, čija je narav rezultat međusobnog djelovanja prirodnih i ljudskih čimbenika, a predstavlja bitnu sastavnicu čovjekovog okruženja, izraz raznolikosti zajedničke kulturne i prirodne baštine te temelj identiteta područja*. Okoliš je definiran kao *prirodno i svako drugo okruženje organizama i njihovih zajednica uključivo i čovjeka koje omogućuje njihovo postojanje i njihov daljnji razvoj; zrak, more, vode, tlo, zemljina kamena kora, energija te materijalna dobra i kulturna baština kao dio okruženja koje je stvorio čovjek; svi u svojoj raznolikosti i ukupnosti uzajamnog djelovanja*.

U točki *Načela očuvanja vrijednosti prirodnih dobara, bioraznolikosti i krajobraza*²⁴ određeno je da *prirodna dobra i krajobrazne vrijednosti treba nastojati očuvati na razini obujma i kakvoće koji ne ugrožavaju zdravlje i život čovjeka i nisu štetni za biljni i životinjski svijet, te ih koristiti na održivi način tako da se ne umanjuje njihova vrijednost za buduće naraštaje*. U točki *Zaštita sastavnica okoliša* utvrđuje se da se zaštita prirode odnosi na očuvanje georaznolikosti, bioraznolikosti, krajobrazne vrijednosti i raznolikosti te na zaštitu prirodnih vrijednosti.

Iako je *Zakon* opisao krajolik kroz njegova perceptivna obilježja i identitet područja koji čini raznolikost kulturne i prirodne baštine, u ostalim člancima zakona koji se odnose na metode, postupanje i zaštitu okoliša obraća se isključivo prirodnim sastavnicama. Budući da su krajolične vrijednosti prepoznate isključivo kao sastavnica okoliša, slijedi da se i predviđena zaštita određuje isključivo s okolišnog pristupa; *treba ih očuvati na razini obujma i kakvoće koji ne ugrožavaju zdravlje i život čovjeka i nisu štetni za biljni i životinjski svijet*.

U točki V. *Dokumenti održivog razvitka i zaštite okoliša* utvrđuju se: Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske, Plan zaštite okoliša Republike Hrvatske i Program

23 Zakon o zaštiti okoliša (NN 110/07., 80/13.)

24 Zakon o zaštiti okoliša, čl. 11.

zaštite okoliša. Instrumenti zaštite okoliša²⁵ su: *Strateška procjena utjecaja strategije, plana i programa na okoliš i Studija utjecaja na okoliš*. Procjenom utjecaja zahvata na okoliš prepoznaje se, opisuje i ocjenjuje na prikladan način utjecaj zahvata na okoliš, tako da se utvrđuje mogući izravni i neizravni utjecaj zahvata na: tlo, vodu, more, zrak, šumu, klimu, ljude, biljni i životinjski svijet, prirodne vrijednosti, krajobraz, materijalnu imovinu, kulturnu baštinu, uzimajući u obzir njihove međuodnose. *Strateška procjena* je postupak kojim se procjenjuju značajniji utjecaji na okoliš koji mogu nastati provedbom plana ili pojedinog programa, a obvezno se provodi za Prostorni plan županije i Prostorni plan Grada Zagreba. Provodi se na temelju rezultata utvrđenih Strateškom studijom.²⁶ *Studija utjecaja na okoliš* izrađuje se u okviru provođenja postupka procjene utjecaja zahvata na okoliš.²⁷ Kriteriji i standardi za prepoznavanje i vrjednovanje krajolika u navedenim studijama nisu propisani posebnim podzakonskim aktom. *Zakonom* je propisano uspostavljanje Informacijskog sustava zaštite okoliša pod uvjetom da on sadrži podatke o stanju okoliša, a od sastavnica se navode samo prirodna dobra i njihovo korištenje.

Na temelju provedene analize može se zaključiti da krajolik/krajobraz u njegovom složenom značenju i svim sastavnicama nije na dovoljno obuhvatan primjeren način obuhvaćen ovim Zakonom.

Ostali zakoni

Vode su u *Zakonu o vodama* prepoznate kao opće dobro i imaju osobitu zaštitu Republike Hrvatske. Iako su vode važna sastavnica krajolika, ni u jednom članku zakona ne spominje se njihova povezanost s pojmom krajolika/krajobraza²⁸. Jedino se navodi da se *Strategija upravljanja vodama* zasniva na znanstvenim istraživanjima, uvažavanju specifičnosti vodne problematike

svakog vodnog područja i cjelovite zaštite okoliša. Međutim, u daljnjem tekstu prilikom pojašnjenja posebnosti i značajki vodnoga područja ne navode se krajolična obilježja. Jedino se propisuje da se radovi uređenja i održavanja voda (krčenje stabala i košenje raslinja, zemljani radovi na izmjenama na kanalskoj mreži, itd.), koje se nalaze u ekološki značajnom, odnosno zaštićenom području, izvode prema načelima očuvanja biološke i krajobrazne raznolikosti te zaštite prirodnih vrijednosti. Budući da se radovi održavanja voda smatraju jednostavnim radovima u smislu *Zakona o prostornom uređenju*, ne podliježu posebnom propisu. Analiza *Zakona* pokazala je da ne uzima u obzir pitanja krajolika; vode se ne razmatraju kao njegov integralni dio. Tek se u članku koji se odnosi na zaštićena područja prilikom njihova uređenja utvrđuje interes biološke i krajobrazne raznolikosti.²⁹

Prema *Zakonu o šumama*, šume su dio *biološke raznolikosti teritorija države, od važnosti za čuvanje biološke raznolikosti genofonda, vrsta, ekosustava, te imaju utjecaj na ljepotu krajobraza*.³⁰ Vlasnici šuma dužni su gospodariti šumama održavajući i unaprjeđujući biološku i krajobraznu raznolikost. Šume posebne namjene (unutar zaštićenih područja ili prirodnih vrijednosti), zaštićene su na temelju propisa o zaštiti prirode. Šumama i šumskim zemljištima na šumskogospodarskom području gospodari se na temelju *Osnove područja za šume i šumska zemljišta*. Za one koje se nalaze u zaštićenim područjima: parka prirode, regionalnog parka, zaštićenog krajolika i park-šume izrađuju se šumskogospodarski planovi. Ovaj *Zakon* krajolik promatra samo u deklarativnom značenju pojma krajobrazne raznolikosti, koju opisuje kao prostornu strukturiranost prirodnih i od čovjeka stvorenih krajoličnih sastavnica (bioloških, ekoloških, geoloških, geomorfoloških i kulturnih vrijednosti). Iako šume predstavljaju značajnu sastavnicu krajolika Hrvatske, ni u jednoj od mjera, izuzev u područjima koja su zaštićena *Zakonom o zaštiti prirode*, nema obveze odnosa prema krajoličnim obilježjima.

25 Ibidem, točka VI.

26 Sadržaj svake pojedine strateške studije, ovisno o planu ili programu za čije se potrebe izrađuje, određuje tijelo nadležno za provedbu strateške procjene. To znači da sadržaj studije ovisi o zastupljenosti stručnih disciplina članova nadležnog tijela.

27 *Zakon o zaštiti okoliša*, čl. 69.

28 *Zakon o vodama* (NN 153/09, 130/11, 56/13 i 14/14)

29 *Zakon o vodama*, čl. 106.

30 *Zakon o šumama*, čl. 5.

Zakon o cestama ne spominje planiranje cesta i njihov odnos prema krajoliku, tj. ceste ne smatra važnim elementom pojavnosti krajolika. U odnosu prema okolišu poziva se na *Strategiju razvoja cestovnog prometa* u kojoj se među najvažnijim elementima koncepcije razvoja cestovne mreže u Hrvatskoj razmatra i zaštita okoliša od nepovoljnih utjecaja cestovnog prometa.³¹ To znači da smanjivanje nepovoljnih učinaka cestovnog prometa nužno pretpostavlja povezivanje politike zaštite okoliša s prometnom politikom i politikom razvoja cesta.

Zakon o poljoprivredi među ostalim ciljevima poljoprivredne politike navodi čuvanje prirodnih resursa promicanjem održive, poglavito ekološke poljoprivrede te očuvanje i napredak seoskih područja i ruralnih vrijednosti.³² Međutim, u daljnjem tekstu se ne obrazlaže kojim se metodama i postupcima to ostvaruje i koje su to ruralne vrijednosti. Krajolik ili krajobraz izrijeком se ne navode ni u jednom članku zakona.

Zakon o energiji ne spominje krajolik, niti odnos energetske građevine prema njemu. Zaštita okoliša spominje se samo u člancima zakona koji se odnose na *Strategiju energetskeg razvitka* kojom se utvrđuje energetska politika i planira energetskeg razvitak. Ona se među ostalim odnosi na korištenje različitih i obnovljivih izvora energije i osiguranja zaštite okoliša u svim područjima energetskeg djelatnosti.³³ *Zakon*, međutim, ne propisuje nikakve mjere i postupke u odnosu prema krajoličnim obilježjima.

Pravilnik o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova

Struktura i sadržaj prostorno-planskih dokumenata svih razina regulirani su *Pravilnikom o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i*

standardu elaborata prostornih planova.³⁴ Ovaj je Pravilnik stavljen van snage, ali kako dosad nije donesen novi, još se uvijek postupa po njemu. Obrada teme krajolika, njegovo prepoznavanje i mjere zaštite propisane su samo kao načela u ciljevima izrade prostornih planova. Naime, u sadržaju prostornih planova viših razina (prostorni plan županije i Grada Zagreba) u poglavlju 2. *Ciljevi prostornog uređenja* izdvojena je tema zaštite krajoličnih/krajobraznih vrijednosti od teme koja se odnosi na zaštitu prirodnih vrijednosti i posebnosti te kulturno-povijesnih cjelina. U poglavlju 3. *Plan prostornog uređenja* propisana je izrada tabličnog prikaza *Iskaza površina za posebno vrijedna i/ili osjetljiva područja i cjeline*, gdje je osim prirodnih resursa, prirodnih i kulturno-povijesnih cjelina uveden i pojam krajolika. U *Odredbama za provođenje* propisana je izrada *mjera očuvanja krajobraznih vrijednosti*. Nedostatak navedene sadržajne strukture jest taj što se u poglavlju 1. *Polazišta* u analizi prostora izrijeком ne navodi potreba prepoznavanja, analize i ocjene vrijednosti krajolika. Za razliku od navedenog, ostali Zakoni kojima se reguliraju pitanja zaštite prostornih vrijednosti, kao što su *Zakon o zaštiti prirode* i *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, propisuju izradbu stručnih podloga (konzervatorska podloga i stručna podloga zaštite prirode), dok za krajolik to nije regulirano posebnim propisom. Ovim *Pravilnikom*, za prostorni plan područja posebnih obilježja, prostorni plan uređenja općine/grada i generalni urbanistički plan, u poglavlju 1. *Polazišta*, odnosno u analizi prostora nije predviđeno prepoznavanje obilježja, vrijednosti i stanja krajolika, ali se u poglavlju 2. *Ciljevi prostornog uređenja* predviđa zbrinjavanje krajolika u okviru zajedničke točke *Zaštita krajobraznih i prirodnih vrijednosti i posebnosti i kulturno-povijesnih cjelina*.

Za razliku od prostornog plana županije, u ovim su razinama planova sve vrijednosti (prirodne, kulturne i krajolične/krajobrazne) uključene u zajedničko sagledavanje prostora. Slično je i s ostalim poglavljima plana. U grafičkom dijelu plana obvezni je prikaz *Uvjeti*

31 *Strategija razvitka cestovne mreže u Hrvatskoj*, 1996.

32 *Zakon o poljoprivredi*, čl. 3.

33 *Zakon o energiji*, čl. 5.

34 *Pravilnik o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova* (NN 106/98., 39/04., 45/04. – ispravak i 163/04.).

17. Krajolik naselja Liburnijske obale, Mošćenice

korištenja, uređenja i zaštite prostora, koji se izrađuje na temelju propisanog grafičkog standardiziranog znakovlja.³⁵ Planski znak prostornog pokazatelja u kategoriji objekta zaštite prirode obuhvaća područje *zaštićenog krajolika* oznake (ZK). Krajobraz je obuhvaćen kategorijom *područja posebnih ograničenja u prostoru*, a uključuje: osobito vrijedan prirodni krajobraz, kultivirani krajobraz, oblikovno vrijedno područje gradskih i seoskih cjelina, zaštitno područje uz posebno vrijedne ili osjetljive gradske i seoske cjeline, te točke i poteze panoramskih i vizurnih vrijednosti krajolika i naselja. Krajolik je, osim tla (seizmo-tektonski aktivno područje, odron, klizište, erozija i dr.) i vode (vodozaštitno, vodonosno, vodoplavno područje) ovim *Pravilnikom* uključen u kategoriju ograničenja, a ne potencijala i vrijednosti te prostornih i razvojnih resursa (sl. 17).

35 *Pravilnik o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova*, čl. V. *Standard elaborata prostornog plana*.

ZAŠTITA KRAJOLIKA U STRATEŠKIM DOKUMENTIMA RH

Republika Hrvatska je 2000. godine, neposredno nakon donošenja *Europske konvencije o krajolicima*, bila jedna od prvih zemalja potpisnica. Uslijedilo je donošenje *Zakona o prihvatanju Konvencije o europskim krajobrazima* prema kojemu je osnovni zadatak uspostaviti krajolične politike s glavnim ciljem zaštite krajolika i unaprjeđenja njegova stanja. Iako je prošlo više od deset godina, u Hrvatskoj do danas nije donesen osnovni strateški dokument koji bi ukazao na važnost krajolika, potrebu njegova prepoznavanja, tipološkog razvrstavanja i zaštite njegovih obilježja. Razlog tomu je još uvijek nedovoljno osviješten i potvrđen stav da je krajolik cjeloviti koncept koji zahtijeva zasebni pravni i institucionalni okvir zaštite. To se može smatrati jednim od razloga što do sada nije donesena zasebna *Strategija zaštite krajolika*, niti je uspostavljena politika njezine primjene. Pojedini granski pristupi, kao što su zaštita kulturne baštine, zaštita prirode i okoliša te prostorno uređenje djelomice obuhvaćaju i pitanja krajolika, pa se u ovom poglavlju analiziraju važeći strateški dokumenti navedenih sektora. Analizira se njihov strateški pristup u okviru određivanja pojma, planiranja, zaštite i upravljanja krajolikom i u krajoliku (tablica 2).

Strategija očuvanja, zaštite i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine RH

*Strategija očuvanja, zaštite i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011. – 2015.*³⁶ opisuje kulturni krajolik kao vrstu *nepokretnog kulturnog dobra koji sadrži karakteristične povijesne strukture, zajedničko djelo čovjeka i prirode, a ilustrira razvitak zajednice i pripadajućeg teritorija kroz povijest*. Takvim se određenjem naglašava značaj povijesnih sastavnica i djelovanje čovjeka (društvene zajednice) na svoj prirodni okoliš tijekom povijesti. Kulturni krajolici

su izdvojeni iz ostalih grupa kulturnoga naslijeđa, čime je prepoznata njihova uloga i značaj zaštite, budućeg razvitka i gospodarskog korištenja.

Kao životno okruženje, krajolici podliježu promjenama, često se uništavaju zbog niza promjena, širenja gradova i ostalih oblika gradnje, ali i zapuštanja te neodgovarajućeg korištenja. U mnogim područjima Hrvatske postoje povijesni kulturni krajolici u kojima su još očuvani tradicionalni prostorni odnosi, povijesni uzorci i način korištenja (ruralni krajolici Lonjskog polja, Žumberka, središnje Istre, kraških polja Dinarida, Gorskog kotara, doline Neretve, obalnog područja, otoka i sl.). Mogućnosti kulturnih krajolika još nisu prepoznate i vrjednovane u smislu gospodarskog korištenja, stoga su zapušteni i slabo iskorišteni (posebice za ekološku poljoprivredu, eko i kulturni turizam, razne oblike poduzetništva itd.). U posljednjim desetljećima mnogi krajolici doživljavaju značajne promjene uvjetovane političkim, gospodarskim, socijalnim i vlasničkim zahtjevima, uglavnom u obliku nove gradnje bez odgovarajuće stručne i prostorno-planerske podrške, što ima kao posljedicu degradaciju krajoličnih vrijednosti. Ciljevi zaštite krajolika jesu: održivo upravljanje, planiranje i gospodarenje kulturnim krajolicima radi očuvanja njihovih obilježja i prepoznatljivog karaktera. Predloženi su primarni zadatci:³⁷

- uspostaviti ravnotežu planiranih aktivnosti s kulturnim i prirodnim vrijednostima krajolika radi njegova održivog razvitka i kvalitetnijeg korištenja
- ustrojiti ustanovu za skrb o kulturnim krajolicima koja bi provodila: identifikaciju, zaštitu, dokumentiranje, vrjednovanje, te izradu programa upravljanja, korištenja i praćenja stanja
- uspostaviti kriterije i standarde za evidenciju, dokumentiranje, vrjednovanje i zaštitu kulturnih krajolika

36 Strategiju je donijelo Ministarstvo kulture 2011. godine.

37 *Strategija očuvanja, zaštite i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.-2015:* 15.

Tablica 2: Pregled važećih strateških dokumenata RH i njihov odnos prema pitanjima zaštite krajolika

DOKUMENT	POJAM / NAZIV	CILJEVI	AKTIVNOSTI I/ILI MJERE
<i>Strategija prostornog uređenja RH</i> , Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva 1997.	krajolik	Integralna zaštita prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti prostora, odnosno identiteta krajolika. Racionalno korištenje nacionalnih dobara. Usuglašenost interesa korisnika prostora te njegovanje i razvijanje regionalnih prostornih osobitosti.	Izraditi krajobraznu osnovu Hrvatske te atlas prirodnih i kulturnih krajolika Hrvatske. Izraditi krajobrazne osnove županija.
<i>Nacionalna strategija zaštite okoliša</i> , Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva, 2002.	krajolik	Održivo gospodarenje prirodnom baštinom i prirodnim resursima: tlom, vodama, morem, krajolikom te jadranskom obalom i otocima. Očuvanje i unaprjeđenje postojeće biološke i krajobrazne raznolikosti u Republici Hrvatskoj.	
<i>Nacionalna strategija i akcijski plan biološke i krajobrazne raznolikosti</i> , Ministarstvo kulture, 2008.	krajobraz	Primjena <i>Europske konvencije o krajobrazima</i> u suradnji relevantnih sektora, izrada <i>Krajobrazne osnove RH</i> , jačanje svijesti, te obuka i obrazovanje s područja očuvanja krajobraza.	Osnivanje nacionalnog povjerenstva za krajobraze. Donošenje nacionalnog programa za primjenu Europske konvencije u krajobrazima. Sustavni pristup krajobrazu i međusektorska suradnja.
<i>Strategija ruralnog razvoja</i> , Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja, 2008.	krajolik	Obnova kulturnog naslijeđa: tradicijskih vrijednosti, manifestacija i običaja; obnova i razvitak sela; promicanje ekološke proizvodnje.	
<i>Strategija održivog razvitka</i> , Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva, 2009.	krajobraz	Tijekom planiranja i uređenja prostora i korištenja prirodnih dobara osigurati očuvanje značajnih i karakterističnih obilježja krajobraza te održavanje bioloških, geoloških i kulturnih vrijednosti.	Donošenje propisa za uspostavu Krajobrazne osnove.
<i>Strategija regionalnog razvoja RH</i> , Ministarstvo regionalnog razvoja, šumarstva i vodnoga gospodarstva, 2010.	Ne navodi se.	Ne navodi se.	Ne navodi se.
<i>Strategija očuvanja, zaštite i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine RH</i> , Ministarstvo kulture, 2011.	kulturni krajolik zajedničko djelo čovjeka i prirode; sadrži povijesne strukture koje ilustriraju razvoj zajednice i teritorija.	Održivo upravljanje, planiranje i gospodarenje kulturnim krajolicima u cilju očuvanja njihova karaktera.	Uspostaviti kriterije i standarde za dokumentiranje, vrjednovanje i zaštitu kulturnih krajolika. Dopuniti zakonsku regulativu, propisati postupke za planiranje i zaštitu kulturnih krajolika. Provesti evidenciju i izraditi Registar kulturnih krajolika i baze podataka.

- dopuniti zakonsku regulativu, propisati postupke zaštite, planiranja i upravljanja kulturnim krajolicima
- provesti sustavnu evidenciju i inventarizaciju, stvaranje *Registra i baze podataka kulturnih krajolika Hrvatske*
- provoditi strateško planiranje i pripremu programa održivog korištenja pojedinih kulturnih krajolika, posebice onih u priobalju, na otocima i planinskim područjima
- integrirati politiku zaštite krajolika u ostale sektore korištenja i upravljanja kako bi se postigla ravnoteža potreba i korištenja
- uspostaviti postupke za aktivno sudjelovanje dionika (služba zaštite, lokalna i područna /regionalna/ samouprava, turističke zajednice, građani, investitori...) u donošenju odluka i izradi programa i projekata za korištenje i razvitak kulturnih krajolika s gospodarskim (osobito turističkim), kulturnim i obrazovnim mogućnostima
- provoditi programe edukacije za stanovnike o vrijednostima njihovih kulturnih krajolika
- pripremati programe korištenja i upravljanja na temelju potencijala i posebnosti svakog kulturnog krajolika
- uspostaviti kontinuiranu suradnju s istraživačkim ustanovama, stručnim organizacijama i međunarodnim tijelima radi uključivanja u zajedničke programe i projekte istraživanja, dokumentiranja, izrade programa zaštite i razvitka krajolika
- uključiti sve dionike (služba zaštite kulturne baštine, lokalna i regionalna samouprava, turističke zajednice i sl.) u aktivnosti promicanja održivog korištenja krajolika kao naslijeđa i važnog razvojnog resursa pojedinih regija, ali i Hrvatske u cjelini.

Smjernice i zadaci navedeni u Strategiji nisu detaljno razrađeni na potonjim razinama programa, stoga su ostali samo na deklarativnoj razini.

Strategija prostornog uređenja RH

Strategija prostornog uređenja RH usvojena 1997. godine, prije donošenja *Europske konvencije o krajoliku*, veliku je pozornost posvetila krajolicima i njihovim

posebnostima.³⁸ Do danas je to jedini strateški dokument koji krajolik sagledava u njegovoj cjelovitosti, jedinstvu kulturnih i prirodnih sastavnica i u skladu s takvim određenjem propisuje metode i postupke djelovanja. Pojam krajolik ili krajobraz u prostorno-plan-skom kontekstu označava *cjelovitu prostornu, biofizičku i antropogenu strukturu, u rasponu od potpuno prirodne do pretežito ili gotovo potpuno antropogene (visoko urbanizirani ili tehničko-tehnološki prostori)*.³⁹ U duhu tadašnjih spoznaja o potrebi odgovarajućeg vrijednovanja i obzirnog korištenja cjelokupnog prostora države, a ne samo pojedinih predjela visoke vrijednosti, planirala je izradu *Krajobrazne osnove Hrvatske*, kao prostorno-plan-ske podloge za *integralnu zaštitu prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti prostora, odnosno identiteta krajolika*. Naglašava se da *Krajobraznu osnovu* treba uspostaviti i održavati na državnoj, županijskoj i gradskoj/općinskoj razini, pri nadležnim službama prostornog uređenja, uz multidisciplinarnu suradnju službi zaštite prirodne i graditeljske baštine, zaštite okoliša te nositelja relevantnih znanstvenih i stručnih projekata.

Prema navodima Strategije *krajobrazna osnova* objedinjava odgovarajuće podatke o prirodnim, ekološkim, kulturnim, povijesnim, estetskim, rekreacijskim i gospodarstvenim vrijednostima prostora i trajno se dopunjava sukladno novim znanstvenim i stručnim spoznajama. Takva podloga omogućava određivanje područja zajedničkih obilježja i njihovo sintezno vrijednovanje koje pruža uvid u pogodnost, osjetljivost ili ugroženost određenih cjelina tj. krajolika s obzirom na moguće namjene i zahvate u prostoru te oblikovanje preporuka, smjernica i mjera za integralnu zaštitu krajolika kroz stupnjevanje i diferencirane režime uređenja i korištenja prostora.

Krajobrazne osnove koriste će se pri izradi dokumenta prostornog uređenja (države, županija i gradova/općina) kao i za prethodne informacije prilikom izrade studija podobnosti smještaja i/ili utjecaja na okoliš, za značajnije objekte ili veće graditeljske zahvate u

³⁸ U tijeku je izrada Strategije prostornog razvoja RH, a njezino se usvajanje očekuje krajem ove, 2015. godine.

³⁹ *** 1997: 162.

prostoru. Krajobrazne osnove u obliku *Atlasa prirodnih i kulturno-povijesnih krajolika Hrvatske*, koje bi se trebale izraditi po županijama, trebale bi biti u funkciji podizanja javne svijesti i svih korisnika prostora o značenju, ugroženosti i osnovnim smjernicama zaštite kroz primjereno korištenje baštine.⁴⁰ Jedna je od mjera vezanih uz racionalno korištenje nacionalnih dobara, zaštitu integralnih vrijednosti prostora te zaštitu i unaprjeđenje stanja okoliša usuglašenost interesa korisnika prostora te njegovanje i razvijanje regionalnih prostornih osobitosti.

Ova strategija je dokument koji je dosad na najobuhvatniji način sagledao pitanja vrijednosti krajolika i načina njihova uključivanja u dokumente prostornog uređenja. Na temelju ove strategije izrađena je studija *Krajolik – metodska podloga za izradu krajobrazne osnove Hrvatske*.

Nacionalna strategija i akcijski plan zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti Republike Hrvatske

Jedan od strateških dokumenata koji se izrijeком odnosi na krajolik jest *Strategija i akcijski plan zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti Republike Hrvatske*.⁴¹ Navedena *Strategija* među ostalim sadrži i *smjernice za očuvanje krajobraza, ekoloških sustava, stanišnih tipova, divljih svojti i zavičajnih udomaćenih životinja*.⁴² Prema strukturi i opsegu obrade pojedinih poglavlja, koja se odnose na pojmove vezane uz *Zakon o zaštiti prirode* o krajoliku, koji se naziva krajobraz, u vrlo kratkim crtama govori

40 Do sada je nekoliko županija izradilo *Krajobrazne studije*: Grad Zagreb, Zagrebačka županija i Primorsko-goranska županija.

41 *Strategija i akcijski plan zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti RH* usvojena je 2008. godine. Izrađena je na temelju *Izveštaja o stanju prirode i zaštite prirode u Republici Hrvatskoj*, koje sadrži podatke o stanju krajolika, ekoloških sustava, stanišnih tipova, divljih svojti i zavičajnih udomaćenih svojti s analizom ugroženosti, te razloge ugroženosti i probleme zaštite, podatke o utjecajima korištenja prirodnih dobara na biološku i krajobraznu raznolikost, podatke o utjecajima pojedinih zahvata na prirodu, ocjenu provedenih mjera očuvanja biološke i krajobrazne raznolikosti i zaštićenih prirodnih vrijednosti, analizu provedbe *Strategije* i drugih dokumenata značajnih za zaštitu prirode, ocjenu provedenog nadzora, podatke o korištenju financijskih sredstava za zaštitu prirode, procjenu potrebe izrade novih ili izmjene i dopune postojećih dokumenata te druge važne podatke za zaštitu i očuvanje prirode.

42 Ibidem, poglavlje 1.

se u poglavlju *Očuvanje krajobraza*.⁴³ Postavlja se nekoliko zadataka:

- sustavni pristup očuvanju krajobraza kroz međusektorsku suradnju
- osnivanje nacionalnog povjerenstva za krajobraz u nadležnosti Ministarstva kulture
- donošenje nacionalnog programa za primjenu *Europske konvencije o krajolicima*.

Također se zahtijeva osiguranje primjene *Konvencije* u suradnji mjerodavnih sektora (prostorno planiranje, zaštita prirode, zaštita okoliša, kultura, promet, šumarstvo, poljoprivreda, vodno gospodarstvo, rudarstvo, energtika, prosvjeta, znanost). Jedan od ciljeva jest i poticanje aktivnosti koje imaju za cilj jačanje svijesti, edukaciju i obrazovanje s područja očuvanja krajolika. Navedene mjere su općeniti stavovi koji su preuzeti iz ciljeva *Europske konvencije o krajolicima*. Jedinu konkretan prijedlog jest osnivanje *Nacionalnog povjerenstva za krajobraz*, međutim, u planu aktivnosti taj se cilj detaljnije ne razrađuje. U cilju spoznavanja vrijednosti krajolika predlaže se *identifikacija, tipologizacija i znanstveno-stručno vrednovanje krajobraza te izrada Krajobrazne osnove Hrvatske kojoj treba osigurati primjenu*.⁴⁴

Strategija održivog razvitka RH

Strategija održivog razvitka RH usvojena 2009. godine među osam ključnih izazova na koje se Hrvatska mora usredotočiti radi postizanja održivog razvitka izrijeком ne navodi krajolik/krajobraz, ali ga smatra dijelom okoliša i prirodnih dobara. *Strategija* objedinjuje različite razvojne politike nastojeći pronaći prikladna rješenja za sve tri sastavnice održivog razvitka – gospodarski rast, socijalnu ravnotežu i okoliš. Usmjerena je, uz poštivanje preuzetih međunarodnih obveza, na dugoročno djelovanje u osam ključnih područja, među kojima je i zaštita prirode i prirodnih dobara, a provodi se očuvanjem biološke i krajobrazne raznolikosti te zaštitom prirodnih vrijednosti. Pri tome se postavlja zadatak da tijekom planiranja i uređenja prostora te korištenja prirodnih dobara treba osigurati

43 Ibidem, poglavlje 3.

44 Ibidem: 36.

očuvanje značajnih i karakterističnih obilježja krajobraza te održavanje bioloških, geoloških i kulturnih vrijednosti.

*Strategijom se ocjenjuje da Hrvatska posjeduje različite tipove krajobraza, a da je izrazita krajobrazna raznolikost ugrožena jednoličnom i ambijentalno neusklađenom urbanizacijom, lokacijski i arhitektonski neprikladnom gradnjom, krupnim infrastrukturnim zahvatima, te poljoprivrednim djelatnostima.*⁴⁵ Mjere koje se predlažu za učinkovitu zaštitu biološke i krajobrazne raznolikosti jesu primjena i unaprjeđenje postojećih i donošenje novih zakonskih propisa, te razumno gospodarenje i zaštita prirodnih vrijednosti. Nadalje se navodi da su *Zakonom o prostornom uređenju i gradnji propisana pravila uređenja prostora s ciljem njegove zaštite i održivog gospodarenja, a osobito obalnog i otočnog područja te donošenje propisa za uspostavu i izradu Krajobrazne osnove Hrvatske.*⁴⁶ Među općim načelima navodi se da u planiranju i uređivanju prostora te planiranju i korištenju prirodnih dobara treba osigurati očuvanje značajnih i karakterističnih obilježja krajobraza te održavanje bioloških, geoloških i kulturnih vrijednosti koje određuju njegovo značenje i estetski doživljaj.

Ostale strategije

U *Strategiji regionalnog razvoja Republike Hrvatske 2011.-2013.* Ministarstva regionalnog razvoja, šumarstva i vodnoga gospodarstva, usvojenoj 2010. godine, pojam krajolika nije uključen u određivanje hrvatskih regija. Unatoč široko prihvaćenom mišljenju da je različitost hrvatskih regija s prirodnoga, zemljopisnoga, društvenoga, gospodarskog i političkog motrišta veliko bogatstvo za državu, navedene prednosti još uvijek nisu jasno prepoznate ni integrirane u regionalno određivanje, niti se njima upravlja na odgovarajući način.⁴⁷

45 *Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske*: 15.

46 *Ibidem*: 18.

47 Postojeća administrativna podjela Republike Hrvatske udovoljava kriterijima EUROSTAT-a o podjeli države na prostorne jedinice za statistiku na razini NUTS 1 (cijela Republika Hrvatska) i NUTS 3 (županije). Prostorne jedinice za statistiku na razini NUTS 2 u Hrvatskoj čine tri neadministrativne jedinice nastale grupiranjem županija kao administrativnih jedinica niže razine: Sjeverozapadna Hrvatska sa šest županija, Središnja i Istočna (Panonska) Hrvatska s osam županija te Jadranska Hrvatska sa sedam županija.

Strategija ruralnog razvoja za razdoblje 2008.-2013. usvojena je 2008. godine, a u jednoj od točaka prioriteta obuhvaća i očuvanje, zaštitu i održivu uporabu okoliša, krajolika, prirodnog i kulturnog naslijeđa.⁴⁸ Prioritet obuhvaća: održivo korištenje poljodjelskoga i šumskoga zemljišta, potporu poljoprivrednicima u područjima s težim prirodnim uvjetima gospodarenja; provedbu poljodjelsko-okolišnog programa; kultiviranje neobrađenog poljodjelskog zemljišta te poticanje i promicanje ekološke proizvodnje. U izdvojenom prioritetu: očuvanje i obnova kulturnog naslijeđa i tradicijskih vrijednosti, misli se na obnovu i razvitak sela te očuvanje i obnovu duhovne i materijalne kulture, naslijeđa, seoskih običaja i manifestacija.

Iako je *Strategija energetskega razvitka* donesena 2009. godine, nakon stupanja na snagu *Europske konvencije o krajolicima*, u svojim se polazištima ne poziva na nju, već na niz ostalih međunarodnih konvencija koje je Hrvatska prihvatila. *Strategijom energetskega razvoja* povezuju se ciljevi i mjere zaštite okoliša i nacionalne politike ublažavanja prije svega klimatskih promjena. Predviđeno je da se ostali problemi utjecaja na okoliš rješavaju lokalno, u sklopu rješenja pojedinog energetskega objekta. Problem izbora smještaja i gradnje novih energetskega građevina vezan je i uz prihvatljivost objekta prije svega za lokalnu zajednicu, stoga se naglašava komunikacija s javnošću i lokalnom zajednicom, te pravo javnosti da sudjeluje u odlučivanju u pitanjima zaštite okoliša. Hrvatska ima dobre prirodne mogućnosti za iskorištavanje obnovljivih izvora energije, kao način ostvarenja ciljeva zaštite okoliša. *Strategija* predlaže mjere za smanjivanje i reguliranje lokalnih čimbenika utjecaja na okoliš promišljenim planiranjem, zakonodavstvom i dozvolama.⁴⁹ Instrumenti zaštite okoliša jesu strateška procjena utjecaja plana i programa na okoliš, procjena utjecaja zahvata na okoliš, ocjena prihvatljivosti za prirodu te objedinjene uvjete zaštite okoliša za postrojenja. U strategiji se navodi da će dosljednom

48 *Strategija ruralnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje 2008.-2013.*, prioritet 8.1.1. i 8.1.2. očuvanje i obnova kulturnog naslijeđa i tradicijskih vrijednosti.

49 *Strategija energetskega razvitka*, Poglavlje 11.

18. Povijesni krajolik franjevačkog samostana Gospe od Anđela, Orebić

primjenom navedenih instrumenata zaštite okoliša planirani zahvati u energetskom sektoru poštivati načelo najmanjeg mogućeg utjecaja na biološku i krajobraznu raznolikost, a posebno u zaštićenim područjima.

*Strategija razvoja turizma RH do 2020. godine*⁵⁰ koju je donijelo Ministarstvo turizma, 2013. prepoznaje da su glavne atrakcije Hrvatske prirodni prostor i bogatstvo kulturno-povijesne baštine. Među prirodnim atrakcijama najvažnije mjesto imaju more, razvedena obala te mnoštvo otoka, brojne očuvane prirodne plaže, kao i zelenilo i šumovitost velikog dijela teritorija. Strategija zaključuje da se Hrvatska, s obzirom na svoju ukupnu površinu, ističe i izuzetno velikim brojem turistički atraktivnih zaštićenih prirodnih područja, a prema bioraznolikosti nalazi se u europskom vrhu. Kao važan resurs

prepoznata je i kulturna baština, posebno ona na listi UNESCO-a te ostale vrste kulturno-povijesne baštine, više od tisuću dvoraca, kurija, utvrda, napuštenih industrijskih i vojnih građevina. Zahvaljujući tome određeni su ciljevi koji su vezani uz razvoj kulturnog, eko, ruralnog, planinskog, pustolovnog, cikloturizma. Međutim, izostaje prepoznavanje krajolika, koji se izriječom ne spominje kao moguća prostorna atrakcija (sl. 18).

50 *Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine* (NN 55/13.)

KRAJOLIK U ZAKONODAVSTVU EUROPSKIH ZEMALJA

Mnoge europske zemlje imaju dugu tradiciju zakonske i institucionalne zaštite krajolika i prije donošenja *Europske konvencije o krajoliku*. U ovom se poglavlju analizira legislativa i institucionalni ustroj te metode izravne i posredne zaštite krajolika u pojedinim zemljama Europe. Osim što je prepoznat u sektorskim zakonima krajolik je kao zasebni entitet ili kao dio okoliša zbrinut u temeljnim zakonima, *Ustavima* velikog broja zemalja (dijagram 3). Osim izravne zaštite krajolik je predmetom posebne vrste planiranja, a osim prostornih i urbanističkih planova u pojedinim zemljama postoji obveza izrade pejzažnog/krajoličnog plana. Pejzažni/krajolični planovi izrađuju se na različitim razinama, od regionalne do lokalne.

Krajolik u ustavnom pravu europskih zemalja

*Ustav Republike Hrvatske*⁵¹ govori da su najviše vrednote ustavnog poretka, između ostalih, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, dok pojmovi krajolik i kulturna baština nisu izravno uključeni. U analizama ustava desetak europskih zemalja sadržaj ustava izravno se odnosi na pojam krajolika. Ovaj podatak pokazuje da unatoč određenoj nedorečenosti koncepta krajolika i manjkavosti njegove definicije, on u suvremenim društvima predstavlja ključnu jezgru vrijednosti, koja je u nekim zemljama dobila zakonsko prepoznavanje na najvišoj razini u hijerarhiji pisanih zakona.⁵² Iako u užem shvaćanju od današnjeg, krajolik je bio obuhvaćen u sadržaju četiriju starijih ustava, kao što je *Ustav Republike Italije* iz 1947. godine, gdje se navodi da *Republika garantira zaštitu krajolika te nacionalne povijesne i umjetničke baštine*.⁵³ Slično je i s *Ustavom Savezne Republike Njemačke* iz

1949. godine prema kojemu je država (federacija) *nadležna donositi zakone za zaštitu prirode i upravljanje krajolikom, a umjetnički, povijesni i spomenici prirode te krajolici trebaju biti zaštićeni od strane pojedinih država*.⁵⁴ Najbliže suvremenom poimanju krajolika jest *Ustav Švicarske*, dopunjen 1962. godine, koji je ovlastio kantone za zaštitu prirode i krajolika, navodeći da je zadaća konfederacije u provođenju svojih dužnosti *očuvanje i zaštita karakterističnih obilježja krajolika*.⁵⁵ *Ustav Portugala* donesen 1976. godine obvezuje državu da u planiranju korištenja zemlje osigura da krajolici budu biološki uravnoteženi i da ih klasificira u skladu s njihovim potrebama zaštite te *da osigura sigurno očuvanje prirode i kulturnih vrijednosti povijesnih i umjetničkih obilježja*.⁵⁶

U važećim *Ustavima* ostalih istraživanih zemalja izražen je odnos prema okolišu kao novoj odgovornosti države ili kao nova ljudska prava, a krajolik je uključen kao integralni dio okoliša. Tako primjerice *Ustav Grčke* iz 1976. godine osigurava zaštitu prirodnog i kulturnog okoliša,⁵⁷ a članci *Ustava Španjolske* iz 1978. godine koji se odnose na okoliš upućuju na racionalno korištenje svih prirodnih resursa, uključujući i zaštitu i očuvanje krajolika.⁵⁸ *Ustav Turske* prepoznaje pravo svake osobe da živi u zdravom okolišu,⁵⁹ što se na neizravan način odnosi na krajolik. *Ustav Nizozemske* sadrži odnos prema okolišu kao temeljnom pravu, a zaštita okoliša postavljena je kao glavna obveza vlade.⁶⁰ *Ustav Belgije* odnosi se na prava okoliša u koja je uključen i krajolik, čiji su oblici

51 *Ustav Republike Hrvatske*, čl. 3.

52 Analizirani su primjeri sljedećih država: Austrije, Italije, Mađarske, Francuske, Belgije, Nizozemske, Češke, Slovačke, Njemačke, Irske, Grčke, Španjolske i Portugala.

53 *Ustav Republike Italije*, 1947., čl. 9.2.

54 *Weimarski ustav*, 1949., čl. 150

55 *Ustav Švicarske* iz 1962. godine, čl. 24, postavlja obvezu zaštite močvara i močvarnih tla te mjesta posebnih ljepota, zabranjujući ondje bilo kakvu izgradnju.

56 *Ustav Portugala*, 1976., čl. 66.

57 *Ustav Grčke*, 1976., čl. 24.

58 *Ustav Španjolske*, 1978., čl. 45.

59 *Ustav Turske*, 1978., čl. 56.

60 *Ustav Nizozemske*, 1983., čl. 21.

Dijagram 3: Izravna i posredna zaštita krajolika zakonskom regulativom

integralni dio okoliša.⁶¹ Na razini regija, saveznih država Njemačke, o krajoliku se govori u okviru povezanosti sa zaštitom umjetničkih, povijesnih, kulturnih i prirodnih spomenika.⁶² U Bavarskoj je revizijom *Ustava* iz 1984. godine osigurano da pojedinci i društvo moraju čuvati i štiti tipični vanjski izgled gradova, sela i krajolika, a javna uprava mora osigurati upravljanje i zaštitu krajolika te omogućiti svakome pristup područjima prirodnih i panoramskih ljepota. Slično je i u Brandenburg, gdje je zaštita prirodnog okoliša i krajolika oblikovanog čovjekovim djelovanjima suštinski dio života današnjih i budućih naraštaja, čije obveze zaštite leže na državi i građanima.⁶³ U *Statutima* talijanskih i španjolskih regija, odnosno pokrajina, također je izravno obuhvaćen pojam krajolika i njegova zaštita.

Krajolik u nacionalnim zakonima europskih zemalja

U europskim zemljama rijetki su primjeri izričitog bavljenja krajolikom u posebnom zakonu. Postoji samo nekoliko zakona o krajoliku na državnoj razini i to u Njemačkoj, Francuskoj, Italiji, Češkoj i Slovačkoj. Pojedine zemlje razmatrale su mogućnost donošenja takvog zakona, kao što je Mađarska, ali ga nije donijela, te je ponovno aktualizirala njegovo donošenje. Irska ima zakon

o povijesnoj prirodnoj baštini. Njemački federalni zakon iz 1976. godine, *Zakon o zaštiti prirode i upravljanju krajolikom*,⁶⁴ iako je usko povezan sa zaštitom prirodnih ekosustava bavi se krajolikom, uključujući urbane i neurbane okoline (krajolike), a uključuje kulturne i povijesne aspekte. Njegov je cilj održavanje raznolikosti i ljepote krajolika kao prirodne osnove života, preduvjeta blagostanja i dobrobiti ljudi. Načela i ciljevi zaštite uključuju i čuvanje krajolika koji su oblikovani djelovanjem čovjeka tijekom povijesti, povijesni kulturni krajolici (*historische Kulturlandschaften*). Radi zaštite prirode i krajolika potrebno je poduzimati posebne mjere u izgrađenim područjima, stoga je tim zakonom uvedena obveza izrade pejzažnih programa i planova (*Landschaftsplan*), što je omogućilo uvođenje, osim prostornog i urbanističkog, i pejzažnog planiranja. Zakoni pojedinih zemalja pokrajina detaljno razrađuju temeljna federalna načela.⁶⁵ Federalni *Zakon o zaštiti prirode i krajolika*, donesen u Švicarskoj 1966. godine, dopunjen je 1995. godine. Cilj ovog zakona jest očuvanje i zaštita karakterističnih obilježja krajolika i pojedinih mjesta povezanih s prošlošću, prirodnih rijetkosti i nacionalnih spomenika te promicanje njihove zaštite i upravljanja. *Zakon* sadrži i mjere očuvanja, pod uvjetom da u događajima i opasnim postupcima za prirodna mjesta savezni odjel odredi

61 *Ustav Belgije*, 1944., čl. 24.

62 *Ustavi saveznih država*: Baden Württemberg, 1953., čl. 86 i 141; Bavarska, 1946., čl. 62; Hessen, 1946.

63 *Ustav savezne države Brandenburg*, 1992., čl. 42.

64 *Das Gesetz über Naturschutz und Landschaftspflege (Bundesnaturschutzgesetz - BNatSchG)* 1998. [120]

65 U pokrajini Saar građevine se trebaju prilagoditi karakteru krajolika. Prometni putovi i linije prijenosa energije moraju biti postavljeni s obveznim uvažavanjem obilježja krajolika.

privremene mjere potrebne za zaštitu mjesta.⁶⁶ *Zakon* predviđa da u područjima gdje se tlo intenzivnije koristi (zbog kultivacije ili urbanog razvoja) kantoni budu odgovorni za tzv. ekološku kompenzaciju u pejzažnim oblicima prilikom sadnje i održavanja grmlja, živica i ostalih vrsta vegetacije.⁶⁷

S obzirom na tradiciju zaštite krajolika u Francuskoj je već 1906. godine bio donesen tzv. *Zakon Briand* kojim su propisane metode zaštite prirodnih lokaliteta i spomenika umjetničkog karaktera. Važeći *Zakon o zaštiti okoliša* donesen 1993. godine obuhvaća zasebno poglavlje o krajolicima.⁶⁸ Njegov je glavni cilj bio uključiti brigu o krajolicima u brojne postojeće zakonske instrumente (prostorne planove, korištenje zemljišta i sl.). Drugi cilj toga zakona bio je pomoći državi u obvezi i propisivanju smjernica zaštite krajolika lokalnim vlastima odgovornim za prostorno planiranje. Teme zaštite krajolika zastupljene su i u *Zakonu o urbanizmu*.⁶⁹ Prema *Zakonu o zaštiti prirode i krajolika*⁷⁰ u Češkoj je ustrojen sustav prema kojemu se krajolik zonira prema posebnim namjenama i potrebama, s posebnom zaštitom značajnih područja krajolika koja su vrjednovana prema svojim estetskim i geomorfološkim obilježjima.

Italija ima poseban *Zakon o zaštiti kulturnih i pejzažnih dobara*, što može zahvaliti senzibilitetu za zaštitu krajolika, posebice njegove estetske komponente.⁷¹ Već je 1939. godine u Italiji donesen prvi zakon o pejzažu kojim su

prirodne ljepote izjednačene s povijesnomjetničkim naslijeđem.⁷² Veliki doprinos toga zakona bilo je uvođenje načela obvezne zaštite određenih prirodnih ljepota te uvođenje pejzažnog planiranja kao provedbenog instrumenta zaštite. Prvi put se govori o pejzažnom planu za područja pod zaštitom. Tzv. *Urbanistički zakon* br. 1140 iz 1942. godine, koji je na snazi i danas, uredio je urbanistička pitanja te odredio pravila za planiranje urbanih središta i njihov odnos prema okolini. *Zakon* br. 431, donesen 1985. godine, odredio je obvezu zaštite svih državnih teritorija koji posjeduju vrijednosti i značajna obilježja te je odredio obvezu izrade pejzažnih ili prostornih planova za njihovo vrjednovanje, planiranje i upravljanje. Novost toga zakona jesu pejzažni i prostorni planovi obvezni za velike dijelove teritorija, kao potvrda modela planiranja zaštite krajolika. Zahvaljujući tomu danas je oko 70% teritorija Italije pokriveno zaštitom i planovima zaštite. Godine 1999. donesen je *Zakon* br. 490, jedinstveni tekst pravnih propisa o kulturnim i ambijentalnim dobrima, koji je objedinio tada važeće zakone o zaštiti krajolika i povijesnomjetničkoj baštini, tzv. *Galassov zakon*. U *Zakonu o kulturnim i pejzažnim dobrima* iz 2004. godine⁷³ određena su nova načela kojima se određuje prilagodba urbanističkih planova te suradnja između javnih uprava i uloga Ministarstva za kulturna dobra i aktivnost planiranja⁷⁴ u slučaju nezainteresiranosti regije. Tu su uključene nove kategorije krajolika, kao što su pojas širine 150 m uz tok rijeke, pojas od 300 m od obale mora te prostor visoravni iznad 1200 m, za koje svaka regija ima obvezu izrade pejzažnog i prostornog plana.

Posredna zaštita krajolika kroz ostale zakone i propise

Dva su osnovna pristupa u zaštiti krajolika: izravna ili neposredna zaštita koja se provodi posebnim zakonom o zaštićenim područjima krajolika te neizravna ili posredna

66 *Bundesgesetz über den Natur- und Heimatschutz*, Švicarska, 1966., čl. 16 [123].

67 Prema *Uredbi o zaštiti prirode i krajolika*, iz 1991. godine, svrha tzv. *ekološkog nadomjestka (kompenzacije)* jest stvaranje povezanosti između izoliranih biotopa radi promicanja raznolikosti vrsta, te postizanja najviše moguće ostvarljivog prirodnog i usklađenog korištenja zemlje, pripojenjem prirodnih obilježja izgrađenim područjima radi oživljavanja krajolika.

68 *Code de l'environnement, Titre V : Paysages* [121].

69 *Code de l'urbanisme, Chapitre IV : Architectes-conseils et paysagistes-conseils* [122].

70 *Zákon o ochraně přírody a krajiny*, 244/1992.

71 Zanimanje za prirodu i krajolik javlja se još u vrijeme Rimskog carstva s pojavom prvih napetosti između gospodarskog razvoja i očuvanja estetskog statusa prirode. U 18. stoljeću, u razdoblju romantizma, kultura otkriva etičke, moralne i društvene motive, smještene u prirodne i estetske vrijednosti krajolika kojima je potrebno očuvanje. U 19. stoljeću estetski aspekti krajolika izazivaju fenomen uzdizanja prirodnih vrijednosti kao nacionalnih simbola i izraza identiteta.

72 *** 2010a., *Zakon* br. 1497 o *Zaštiti prirodnih ljepota*. U postupku donošenja toga zakona te nakon njegova usvajanja započelo je kulturno i pravosudno sazrijevanje, koje je kroz rasprave i kontinuirano suočavanje s prirodom različitih instrumenata planiranja i njihova djelovanja dovelo do tzv. zakonodavne evolucije vezane uz zaštitu krajolika.

73 *Codice dei Beni Culturali e del Paesaggio* [124].

74 *Ministero per i Beni Culturali e Ambientali*, od 1998. godine imenuje se u *Ministero per i Beni e le Attività Culturali*.

zaštita koja se provodi zakonom o prostornom uređenju i ostalim sektorskim zakonima. Potonji način zaštite krajolika osobito je prisutan u Belgiji, Danskoj, Grčkoj, Luksemburgu, Finskoj, Engleskoj, Norveškoj, Portugalu, Rumunjskoj, Slovačkoj, Švedskoj i Švicarskoj. Sljedeće je gransko (sektorsko) zakonodavstvo, koje je u najvećem broju zemalja odgovorno za pitanja krajolika, primjerice: *Zakon o prostornom planiranju* (Švicarska, Njemačka, Danska); *Zakon o prirodnim mjestima i spomenicima* (Belgija 1931., Francuska 1930.); *Zakon o zaštiti prirode* (Belgija 1973., Francuska 1976., Nizozemska, Švedska, Norveška, Luksemburg, Danska 1992.); *Zakon o povijesnoj i kulturnoj baštini* (Švedska, Slovenija, Norveška); *Zakon o morskoj obali* (Francuska 1986., Španjolska 1988.); *Zakon o urbanom planiranju i razvitku* (Norveška, Velika Britanija, Francuska, Belgija, Malta, Finska, Mađarska, Cipar, Španjolska, Danska); *Zakon o šumama* (Rumunjska, Grčka, Danska) i *Zakon o urbanizmu* (Francuska 1977.)⁷⁵

U vrlo malom broju zakona europskih zemalja krajolik je opisan u okviru njegova značenja i metoda djelovanja. Tako se primjerice *Benelux Convention* (1982.) odnosi na očuvanje prirode i zaštitu krajolika opisanog kao *materijalni dio zemlje kojeg određuju odnos i međudjelovanje čimbenika – tla, reljefa, voda, klime, flore, faune i čovjeka*. Tako prepoznate jedinice krajolika (*landscape unit*) ocrtaavaju uzorci (*patterns*) koji su rezultat kombinacije prirodnih, kulturnih, povijesnih, funkcionalnih i vizualnih čimbenika.⁷⁶ U Nizozemskoj je krajolik opisan u *Zakonu o zaštiti prirode* (1995.), kao otvoreno ili izgrađeno područje koje zbog svojih struktura, formi, sastavnica, vizualne pojavnosti ima javni interes. U Portugalu je zaštita krajolika dio ruralnog prostora u poluprirodnom i kultiviranom stanju, a rezultat je skladnog međudjelovanja čovjeka i prirode, te ima veliko estetsko ili prirodno značenje.⁷⁷ U Belgiji se krajolik prepoznaje kao djelo prirode ili kombinirani rezultat djelovanja čovjeka i prirode, koji sadrži dovoljno obilježja i homogenosti.⁷⁸ Krajolik je u

Luksemburgu, u *Zakonu o zaštiti prirode* (1981.) shvaćen kao zaštićeno mjesto, dio teritorija, manji nego park prirode te je predmetom posebne brige za očuvanje svojih prirodnih resursa, tipične pojavnosti i rekreacijske uloge.⁷⁹

Izrada dokumentacije o krajoliku

U posljednjem je desetljeću, posebice nakon potpisivanja *Europske konvencije o krajoliku*, velika pozornost usmjerena krajolicima, a velik broj europskih zemalja proveo je tipološko razvrstavanje i dokumentiranje krajolika diljem nacionalnih teritorija i prije donošenja *Konvencije* i to sa stanovišta njihovih prirodnih vrijednosti i bioraznolikosti.⁸⁰ Cilj razvrstavanja i dokumentiranja bio je poboljšati znanje o krajoliku te omogućiti bolju informiranost javnosti i lokalne uprave o stanju i vrijednostima krajolika. Dobiveni podatci služe kao polazišta za urbanističke i prostorne planove, kao i za informiranje javne uprave pri donošenju odluka upravljanja. Iako je to u osnovi informativna dokumentacija, javna uprava ima obvezu njezine primjene.⁸¹ Inventarizacija (popisivanje) krajolika provodi se za:

79 [128]

80 Misli se prije svega na programe dokumentiranja krajolika: *Corine land cover*.

81 Primjerice, u Irskoj je dio inventarizacije krajolika obavljen još 1977. godine u sklopu projekta IUCN (World Conservation Union) kad je izrađen tzv. *Green paper on outstanding landscape* za obalni pojas. [129].

U Finskoj je inventarizacija obavljena 1993. godine, pri čemu je popisano 171 ruralni krajolik nacionalnog značaja i 1772 krajolika povijesnog i kulturnog značaja. Baza podataka planirana je za krajolike iznimnog značaja (*Outstanding Landscapes*). Švedska je izradila inventarizaciju poljodjelskoga krajolika. Slovenija je izradila tipološku podjelu krajolika i prepoznala arhitektonske krajolike (arhitektonske krajine). Španjolska je provela inventarizaciju svih prirodnih prostora, osjetljivih područja, vrsta i staništa, a pri tome su uključeni svi tipovi krajolika. HISPANAT je centralna baza podataka pri vladi Španjolske u koju je uključeno preko 2400 područja od ekološkog interesa. [130]

Francuska nema zakonsku obvezu organizirati inventarizaciju na nacionalnoj razini, već na razini regija, ali je za potrebe prostornog planiranja obavljena tipološka klasifikacija krajolika. U Francuskoj se preklopa nekoliko organizacija u području brige o krajoliku: IFEN (l'Institut Français de l'Environnement) i National information and documentation agency, koji su odgovorni za prikupljanje podataka o krajoliku u sklopu programa *The Corine Land Cover Programme, European Cartographic Inventory of the Bio-Physical Land Use*. Klasificirana su područja za koja su izrađene zaštitne mjere za konzervaciju i razvitak prostora, temeljem čega se donose prostorni planovi. [131] i [132]

75 *** 2010.a

76 *Benelux Convention on Nature Conservation and Landscape Protection* 1982., čl. 1 i 2 [125].

77 *Zakon 19/93*, čl. [127].

78 *Code wallon de l'aménagement du territoire, de l'urbanisme, du patrimoine, et de l'énergie*. 1984. (dopune svake godine do 2010.) [126].

- posebnu zaštitu ili za tipološko razvrstavanje krajolika. Pojedine zemlje provele su inventarizaciju krajolika za posebnu namjenu, tj. za zakonsku zaštitu sa zadatkom prepoznavanja krajolika visokih vrijednosti ili onih koji zahtijevaju posebnu zaštitu⁸²
- pejzažne planove (*landscape plan, Landschaftsplan, piano paesaggistico*). Pejzažni planovi uključuju pripremu sustavne inventarizacije i identifikacije tipova krajolika koji ovisno o prepoznatim vrijednostima i tipovima krajolika imaju različite stupnjeve zaštite.

Institucionalno bavljenje krajolikom

Način na koji se u pojedinim europskim zemljama upravlja resursima krajolika ovisi o nacionalnom pristupu zaštiti krajolika te o institucionalnom ustroju. Na razinama vlada najčešće su uključena sljedeća ministarstva: Ministarstvo za kulturna i pejzažna dobra (Italija), Ministarstvo za okoliš (Francuska, Češka, Danska, Njemačka) te Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i prirode (Nizozemska). U slučajevima gdje javna politika krajolika nije jasno određena i nema zasebne odgovorne uprave, različiti odjeli iz ministarstava zajednički se dogovaraju o pitanjima krajolika. Oni se povezuju u okviru koordinacije unutar koje se određuju i uspostavljaju pristupi i načela djelovanja; ovisno o temi jedno ministarstvo ima glavnu ulogu te organizira radne grupe i povjerenstva.⁸³

82 U Švicarskoj je 1963. godine provedena početna inventarizacija krajolika i prirodnih područja nacionalnog značaja. Posebno osnovano povjerenstvo za inventarizaciju krajolika odredilo je regije (područja) koja imaju prioritet za zaštitu. Od 1977. godine zacrtane su razlike između inventarizacije biotopa i inventarizacije krajolika, a od 1987. godine postoji inventarizacija močvarnih mjesta i posebnih ljepota nacionalnog značaja. Norveška je 1992. godine započela inventarizaciju iznimnih krajolika radi njihova ekološkog i povijesnog značaja. U Češkoj su regionalni planovi zacrtali da krajolici trebaju biti kartirani u skladu sa *Zakonom o zaštiti prirode i krajolika* iz 1992. godine. [132]

83 Tako je primjerice u Švicarskoj odgovorni ured Federalni ured za okoliš i krajolik, koji ima odjel za zaštitu krajolika. U Češkoj je odgovorna *Agencija za zaštitu prirode i krajolika*, u Francuskoj od 1945. godine postoji *Bureau de l'Architecture* koji je odgovoran za estetsku zaštitu posebnih mjesta kao i za cjelokupni nacionalni krajolik. Od 1971. godine u Francuskoj je za urbane i ruralne krajolik odgovorno Ministarstvo okoliša (Ministère de l'Environnement), a od 2002. postaje *Ministère de l'Écologie et du Développement durable* da bi (2007) postalo *Ministère de l'Écologie, de l'Énergie, du Développement durable et de l'Aménagement du territoire* s odjelom *Construction, urbanisme, aménagement et ressources naturelles*. [133]

U analizi učinkovite skrbi o krajolicima važno je istaknuti ustanovu za zaštitu krajolika, *The British Countryside Commission*, osnovanu 1968. godine, kao sljednik *National Park Commission* uspostavljene još 1949. godine. Ova ustanova ima široko područje djelovanja, a pokriva obje vrste zaštićenih područja: prirodni i kulturni krajolik, kao i sve ostale krajolike diljem nacionalnog teritorija.⁸⁴ Kao neovisna vladina agencija ima niz uloga: organizaciju, istraživanje, izradu dokumentacije, promociju, informiranje i javnu edukaciju, a usko surađuje sa svima koji djeluju u krajoliku. Ima funkciju savjetovanja vlade i parlamenta o pitanjima krajolika i ostalih zaštićenih područja. Organizacijsku strukturu čine lokalni i regionalni uredi, budući da veliku ulogu u odgovornosti prema krajoliku imaju lokalna i regionalna samouprava. Kao i u Velikoj Britaniji, i u mnogim europskim zemljama odgovornost i briga o krajolicima povjereni su lokalnoj i regionalnoj upravi (Irska, Francuska, skandinavske zemlje itd.).⁸⁵

84 U tom se pogledu briga o krajoliku, kao što ga danas vidi *European Landscape Convention*, u Velikoj Britaniji počela provoditi već nakon Drugoga svjetskog rata osnivanjem *National Park Commission* – 1949. godine.

85 U pojedinim slučajevima, kao što je Švicarska, služba je bolje organizirana na federalnoj razini nego u kantonima. U Španjolskoj, gdje su autonomne zajednice odgovorne za okoliš, lokalna uprava (*consejerias*) djeluje zajedno sa službom zaštite okoliša i krajolika. Neke od zemalja u Njemačkoj odgovornost za krajolik radije povjeravaju Ministarstvu poljoprivrede, nego Ministarstvu okoliša. U zemljama u kojima regionalna uprava nema posebno organizirane službe za zaštitu krajolika i nema odgovarajućih tijela koja bi predstavljala lokalnu upravu, osnivaju se posebna tijela kao npr. u Francuskoj, gdje je regija Provence Cote d'Azur 1990. godine organizirala eksperimentalni program za krajolik uz pomoć države i Arhitektonskog fakulteta u Marseillesu. Taj je program uključivao nekoliko razina, od inventarizacije regije, stalnog praćenja mediteranskog krajolika do specijalističkih, edukacijskih programa.

METODE ZAKONSKE ZAŠTITE KRAJOLIKA

Analizirani primjeri europskih zemalja pokazali su da provođenje postupaka prepoznavanja (identifikacije) i dokumentiranja (inventarizacije) krajolika bez zakonskih mjera za osiguranje njihove zaštite nije dovoljno učinkovito. Zakonski sustav omogućuje, ovisno o vrijednostima krajolika, različite metode zaštite i stupnja zakonskog utjecaja (tablica 3). Postoji nekoliko instrumenata zakonske zaštite krajolika kao što su (dijagram 4):

- ugrađivanje krajolika u prostorno planiranje, razvojne programe i strateško planiranje
- sustav zakonske zaštite zaštićenih krajolika karakterističnih za određeno područje
- izrada pejzažnog/krajoličnog plana.

Krajolik u sustavu prostornog planiranja i strateških dokumenata

Zaštita krajolika u sustavu prostornog planiranja putem prostornih i urbanističkih planova primjenjuje se u nizu zemalja; u Švedskoj planiranje korištenja prostora mora temeljem *Zakona o prirodnim resursima* na kartama označiti područja prirodnih i kulturnih vrijednosti. U Norveškoj se prostornim planom zaštićuju prirodni i kulturni okoliš i svi tipovi krajolika. U Švicarskoj se zaštita krajolika provodi na nekoliko razina: planovima kantona (*Master Plan*) i planom korištenja prostora (*Land Use Plan*).⁸⁶ U Engleskoj i većem dijelu Velike Britanije prostorni planovi određuju područja zaštite vodeći brigu o njihovim prirodnim, ekološkim i estetskim značajkama, uključujući mjesta nacionalne baštine.⁸⁷ U Danskoj je *Zakon o razvojnog planiranju* iz 1992. godine uključio osim zaštite prirode i okoliša

86 Plan kantona dijeli krajolike na različite načine: očuvanje mješovitih izgrađenih i otvorenih prostora za sprječavanje trenda prema jednoličnosti i rascjepkanosti (fragmentaciji) krajolika, promicanje poljoprivrede i šumarstva u brdskim područjima u vezi s konzervacijom krajolika, zadržavanje mješovitih šumovitih područja i krčevina, očuvanje izgleda gradova i sela.

87 Važan dio razvojnih, urbanističkih i lokalnih planova vizualna su obilježja urbanog krajolika kao što su pogledi na lokalitet izvana, pogledi i panorame s prilaznih cesta i slično.

i zaštitu urbanog okoliša i krajolika.⁸⁸ U Portugalu se u okviru regionalnog plana određuju područja krajolika visoke vizualne izloženosti, lijepog izgleda te elementa prirodne i arhitektonske baštine. U Španjolskoj se prostornim planom moraju odrediti područja zaštite prirode, ekosustava i krajolika te dati smjernice za njihov razvoj.⁸⁹

U Belgiji je za ruralna područja na temelju *Zakona o pregrupiranju ruralnog područja* prije bilo kakvih planiranja obvezatna izradba tzv. *istražnih planova*. Navedeni *istražni* planovi rezultiraju smjernicama za *plan regrupiranja*.⁹⁰ Obilježja svakog istraživaniog područja utvrđena su na temelju posebnih vrijednosti krajolika, koje se ocjenjuju s estetske i društvene točke gledišta, te posebnosti agrikulturnog karaktera pripadajuće regije. Agrikulturne vrijednosti analiziraju se s gospodarske točke gledišta te s ekološkog i biološkog gledišta. U Francuskoj je krajolik, na temelju *Zakona o urbanizmu*,⁹¹ ugrađen u urbanistički razvojni plan, s obvezom očuvanja prirodnog i urbanog krajolika, a u zoniranju se prepoznaju i određuju krajolici i mjesta koja će biti zaštićena zbog svojih estetskih, povijesnih ili ekoloških vrijednosti. Briga o krajoliku u širem prostoru uključena je u *okolišni plan gradova* i u povelju

88 Svaka od 14 pokrajina ima regionalni plan s posebnim ciljevima za: urbani razvoj, ruralno područje, zaštitu prirode i okoliša. Svaka od 275 jedinica gradske uprave izrađuje gradski plan (*Municipal Plan*) čiji je glavni zadatak poštivanje regionalnog plana i posebnih propisa, kao npr. za krajolik, oblikovanje pročelja, reklame, znakovlje i sl. Postoje lokalni planovi za zaštitu obilježja krajolika, a povezani su s razvojem i širenjem urbanih područja ili za gradnju ljetnikovaca i slično.

89 Plan mora sadržavati standarde za zaštitu krajolika koji trebaju biti ugrađeni u ostale planove korištenja. Osim standarda za zaštitu krajolika moraju biti propisane zabrane za radove koji bi mogli promijeniti ili uništiti obilježja krajolika i dovesti do oštećenja, za građevine koje degradiraju vizure i onemogućavaju poglede. Predlažu se i programi za postupanje i rehabilitaciju krajolika i oštećenih mjesta zbog nepovoljnog vizualnog utjecaja, premještanja energetskih vodova i slično.

90 Te analize trebaju odrediti kriterije krajolika: staništa, uzgojene usjeve, pašnjake, šume, nizine i sl.; razvoj krajolika i korištenje zemlje; prirodu i utjecaj na prirodne činitelje kao što su pedologija, topografija, hidrografija, klimatologija i mikroklimatologija; poluprirodne činitelje (faunu i floru); vizualne aspekte, ovisno o kriterijima usklađenosti, raznolikosti, linearnih ravnoteža i sl.; posebna područja značajnih estetskih, znanstvenih i povijesnih aspekata.

91 *Code de l'Urbanisme*, čl. 122 [121].

za lokalni okoliš. Ti dokumenti imaju zakonsku snagu i potiču lokalne jedinice – općine i odjele na integrirani pristup okolišu i krajoliku kao dijelu naslijeđa.

Krajolik kao zakonom zaštićeno područje

Krajolici mogu kroz različite zakone biti razvrstani i vrjednovani kao posebna područja zaštite. Na taj način krajolik je zbrinut zaštitnim instrumentima, s različitim pravnim režimima i stupnjevima zaštite – od potpune zabrane promjena sve do posebnog korištenja i programa praćenja. U Velikoj Britaniji je zaštita krajolika sustavno ugrađena u sustav zoniranja koji se provodi metodama karakterizacije krajolika, koju provodi *Countryside Commission* kroz metode prepoznavanja područja za zaštitu prirode te područja očuvanja krajolika (*Landscape Conservation Areas*). Područja krajolika koja se štite sa stanovišta zaštite prirode uključuju nacionalne parkove (*National Parks*), područja izvanrednih prirodnih ljepota (*Areas of Outstanding Beauty, OAB*), nacionalna panoramska područja (*National Scenic Areas*), baštinu obale (*Coast Heritage*), šumske parkove, okolišno osjetljiva područja, željezničke i seoske parkove (*Trails and County Parks*). U Francuskoj su pitanja zaštite krajolika uređena važećim *Zakonom o okolišu* iz 1993. godine,⁹² te ostalim zakonima: urbanističkog planiranja, poljoprivrede i šumarstva. Postoje dvije vrste zaštićenih područja – klasificirana (evidentirana) i registrirana (upisana u Registar). Drugi oblik zaštite provodi se kroz prostorne planove u kojima se uspostavljaju granice zaštite arhitektonskog, urbanističkog i pejzažnog naslijeđa.⁹³ Francuska je 2007. godine uspostavila i

92 Zakonska zaštita krajolika u Francuskoj ima tradiciju od 1930. godine, kada je donesen *Zakon o zaštiti prirodnih spomenika i područja*, a odnosio se na područja od značaja za umjetnička, povijesna, znanstvena, tradicionalna djela i panoramske vrijednosti.

93 Zaštita je uspostavljena s člankom 70. *Zakona o okolišu (Code de l'Environnement)* od 7. siječnja 1983., a proširena je na krajolike 1993. godine. Određena je kao posebni oblik zoniranja koji se odnosi na zaštitu na razini države i općina, a može biti izrađivan za područja određena za zaštitu ili za zaštićena povijesna područja i za krajolike. Dosad je izrađeno preko 1000 takvih planova. Svako područje zaštite pokriveno je pravilima i smjernicama koje se primjenjuju na cijelu površinu zaštite ili samo na dijelove zaštićenog krajolika, arhitekture ili grada.

usvojila politiku zaštite krajolika (*La Politique Nationale des Paysages*). U Češkoj je *Zakonom o zaštiti prirode i krajolika* propisana klasifikacija krajolika te uspostavljanje kategorije zaštićenih područja – nacionalni park, područja zaštićenog krajolika, nacionalni prirodni rezervat i spomenik prirode.⁹⁴

Pejzažni/krajolični plan

Njemačka je primjer zemlje koja ima dugovremensku, integriranu politiku zaštite krajolika kroz izradu pejzažnih planova (*Landschaftsplans*) na državnoj, regionalnoj i općinskoj/gradskoj razini.⁹⁵ Sukladno federalnom *Zakonu o zaštiti prirode i krajolika* iz 1977. (*Das Gesetz über Naturschutz und Landschaftspflege, Bundesnaturschutzgesetz*), u nastanjenim i nenastanjenim područjima krajolik i prirodu treba zaštititi, konzervirati i razvijati tako da kapacitet ekosustava, raspoloživost i dostupnost prirodnih elemenata, raznolikost flore i faune te karakter i ljepota krajolika, kao osnova kakvoće života, budu očuvani u održivom obliku. Zaštita se temelji na načelima očuvanja kulturnih i povijesnih krajolika, sprječavanju destrukcije i smanjenja vrijednosti te očuvanja vegetacije i ostalih krajoličnih obilježja. Sadržajna struktura pejzažnog programa i regionalnih planova određena je zakonom. Općinski/gradski pejzažni planovi moraju

94 *Zákon o ochraně přírody a krajiny*, prepoznata su 23 područja zaštićenog krajolika koja pokrivaju 14% državnog teritorija. Ona moraju biti očuvana u njihovu prirodnom stanju, a optimalni razvoj treba biti usuglašen s ekološkim karakteristikama. Mjere i pravila regulacija koja se primjenjuju za zaštićene krajolike temeljeni su na povezanostima s cijelim teritorijem te posebnim odedbama u odnosu na vanjski sustav zoniranja. Te su zone/razdjeli podijeljene u tri područja od kojih je prvo strogo zaštićena zona, gdje je zabranjena nova gradnja, vađenje mineralnih sirovina i slično.

95 Prema federalnom *Zakonu za zaštitu prirode i krajolika (Das Gesetz über Naturschutz und Landschaftspflege)* planiranje je hijerarhijsko; postoje pejzažni planovi (*Landschaftsplan*) i planovi korištenja prostora (*Raumplan*) s nekoliko razina planiranja, na državnoj, regionalnoj, općinskoj/gradskoj, lokalnoj (*Bundes-, Landes- und Regionalebene und die Gemeindeebene*). Oni su povezani s ostalim sektorskim planovima (prometom, planom voda itd.). Pojedine savezne zemlje koriste dvije različite metode za uključivanje pejzažnih planova u opći plan korištenja prostora. Neke prakticiraju tzv. primarnu formu uključivanja putem kojeg se različiti pejzažni planovi izravno uključuju kao posebni dio gradskog plana (*Stadtplan*-, primjerice Bavarska, Hessen, Rheinland-Pfalz, Sachsen), ostale prakticiraju uključivanje pomoću kojeg različiti pejzažni planovi formuliraju odvojene dokumente koji se onda djelomično ugrađuju u prostorni ili gradski plan (*Baden Württemberg, Saarland*). U najviše slučajeva institucije su odgovorne za pejzažno planiranje, uključene u planerski proces (*Raumplan, Landesplan*).

Dijagram 4: Metode zakonske zaštite krajolika

odrediti mjere potrebne za ostvarivanje ciljeva zaštite krajolika. Za tu namjenu potrebno je dijagnosticirati sadašnje stanje krajolika, njegov povijesni razvoj te odrediti planske mjere zaštite ili obnove. Pejzažno planiranje u Njemačkoj koncipirano je kao dio integralnog pristupa planiranju sveukupnog okoliša, odnosno kao zasebna vrsta planiranja uključena je i u održivo prostorno planiranje.

Italija također ima dugodišnju tradiciju izrade pejzažnih planova. Krajolik se u pejzažnom planu percipirao u svjetlu prirodnih ljepota i vidljivih tragova povijesti, sukladno *Zakonu* iz 1939. godine⁹⁶ i obuhvaćao je četiri kategorije pejzažnih dobara:

- a) nepokretne strukture karakteristične za prirodni okoliš i njihovu geološku posebnost
- b) perivoje, vrtove i parkove koji nisu pokriveni zakonom o kulturnoj baštini, ali posjeduju karakterističnost i ljepotu
- c) grupirane strukture i tipični izgled krajolika koji posjeduju estetske i tradicionalne značajke
- d) lijepe panorame koje se odnose na prirodno okruženje, vanjske točke i vidikovce, lijepe poglede (*belvedere*) za uživanje u pogledu.

Izrada pejzažnog plana bila je obvezatna za područja oznake c i d, s ciljem zaštite od korištenja koje bi moglo narušiti njihove panoramske vrijednosti. *Zakon o kulturnim i pejzažnim dobrima* iz 2004. godine⁹⁷, kojim se dopunjuje *Zakon o zaštiti prirodnih ljepota* iz 1939. godine, uvodi nove kategorije zaštite, te uključuje

strukturna obilježja prirodnog okoliša i ekosustave, obalni pojas u širini od 300 m, obale jezera, pojaseve uz rijeke, izvore vode, visoravni iznad 1200 m visine, parkove i rezervate, šume i šumska zemljišta, močvare, područja od arheološkog interesa, vulkane, poljoprivredna sveučilišta i područja javnog korištenja.⁹⁸ Zakon je obvezao regije na izradu regionalnih pejzažnih planova, koji moraju biti koordinirani s planovima urbanističkog razvoja. Talijanski pejzažni planovi sagledavaju krajolik zajednički, sa stanovišta prirodnih i kulturnih gledišta, a usmjeruju se na tri područja: geomorfologiju, ekologiju te povijesne i kulturne čimbenike, slično njemačkim pejzažnim planovima koji uključuju kulturnu i povijesnu baštinu. Sadržaj regionalnih pejzažnih planova pokazuje određene razlike, ovisno o karakteru obrađivanog prostora,⁹⁹ a njihov pravni doseg, ovisno o zakonskim odredbama pojedine regije, kreće se od smjernica do obvezatnih uvjeta koji se ugrađuju u urbanističke razvojne planove.

⁹⁸ To pokazuje jasnu liniju razvoja koncepta krajolika od isključivo i potpuno estetskih kriterija do krajolika okolišnih i arheoloških vrijednosti.

⁹⁹ Pojedini planovi imaju težište na prirodnim značajkama i rizicima promjena u krajoliku. Plan Ligurije, izrađen u mj 1:25000, sadržavao je sljedeće: opće odredbe, tematske podjele (geologiju, geomorfologiju, botanički plan, povijest i kulturu), teritorijalnu potpodjelu, kategorije krajolika, inventarizaciju prirodnih sastavnica, inventarizaciju povijesnih i kulturnih sastavnica, zahvate i promjene, razvitak i obnavljanje, konačne odredbe i kartografske prikaze.

⁹⁶ Zakon br. 1497 iz 1939. godine o *Zaštiti prirodnih ljepota*.

⁹⁷ *Codice dei beni culturali e del paesaggio* [124].

Tablica 3: Usporedbeni pregled zakonske zaštite krajolika u pojedinim europskim zemljama

DRŽAVA	POSEBNI ZAKON ZA KRAJOLIK	POSREDNA ZAŠTITA KRAJOLIKA	DOKUMENTIRANJE KRAJOLIKA	PROCJENA UTJECAJA NA KRAJOLIK
Austrija		DA	DA	DA
Belgija		DA	DA	DA
Cipar		DA	NE	DA
Češka	<i>Zákon o ochraně přírody a krajiny, 1992.</i>	DA	DA	DA
Danska		DA	DA	DA
Estonija		DA	NE	DA
Finska		DA	DA	DA
Francuska	<i>Code de l'environnement - Paysages, 1993., 2006.</i>	DA	DA	DA
Grčka		DA	NE	NE
Italija	<i>Codice dei Beni Culturali e del Paesaggio 2004.</i>	DA	NE	DA
Irska		DA	DA	DA
Luksemburg		DA	NE	NE
Mađarska	U pripremi	DA	NE	DA
Malta		DA	NE	DA
Nizozemska		DA	DA	DA
Norveška		DA	DA	DA
Njemačka	<i>Das Gesetz über Naturschutz und Landschaftspflege, 1977.</i>	DA	DA	DA
Portugal		DA	NE	DA
Rumunjska		DA	NE	DA
Slovačka	<i>Zákon o ochrana přírody a krajiny, 2002</i>	DA	NE	DA
Slovenija		DA	DA	NE
Švedska		DA	DA	NE
Švicarska	<i>Bundesgesetz über den Natur- und Heimatschutz 1966., 1996.</i>	DA	DA	DA
Velika Britanija	<i>Wildlife and Countryside Act , 1981. Environmental Protection Act, 1990. Natural Heritage (Scotland) Act, 1991.</i>	DA	DA	DA

PRIMJERI ISTRAŽIVANJA KRAJOLIKA U HRVATSKOJ

U Hrvatskoj postoje malobrojna istraživanja krajolika. *Krajolik – sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske*¹⁰⁰ izrađena je 1999. godine kao interdisciplinarni pristup pitanjima vezanim uz izradu *Krajobrazne osnove Hrvatske*. Deset godina nakon njezina donošenja izrađene su prve studije na temu prepoznavanja i zaštite krajolika, za priobalno područje u projektu *Inventarizacija, vrednovanje i planiranje obalnih krajobraza Dalmacije*.¹⁰¹ Godine 2010. *Strategijski ured za planiranje i razvoj Grada Zagreba* naručuje izradu *Krajobrazne studije Grada Zagreba*.¹⁰² Na inicijativu Zavoda za prostorno uređenje Zagrebačke županije za potrebe izrade Izmjena i dopuna Prostornog plana Zagrebačke županije izrađena je *Krajobrazna studija Zagrebačke županije za razinu općih krajobraznih tipova*, a za Grad Svetu Nedjelju za potrebe izrade Izmjena i dopuna Prostornog plana Grada Sveta Nedjelja izrađena je *Krajobrazna studija Grada Sveta Nedjelja*. Javna ustanova za zaštitu prirode Primorsko-goranske županije inicirala je izradu *Krajobrazne osnove županije*. Osim navedenih studija, slijedom zakonske obveze koja proizlazi iz *Zakona o zaštiti okoliša* i potrebama izrade *Strateške procjene utjecaja na okoliš* i *Studije utjecaja na okoliš* izrađuju se studije koje se u jednom dijelu odnose na pitanja krajolika. Međutim, ne postoji pravilnik, niti drugi dokument koji bi odredio standarde, kriterije, sadržaj i način njihove izrade, stoga se i studije izrađuju na temelju zasebnih i različitih metodskih pristupa.

Krajolik – sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske

Studija *Krajolik – sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske* izrađena je 1999. godine kao

100 *** 1999.a.

101 U okviru projekta COAST UNDP-GEF izrađene su 2009. godine tri studije: *Inventarizacija, vrednovanje i planiranje obalnih krajobraza Dalmacije*, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Oikon, d.o.o. Zagreb.

102 Izradu studije *Krajobrazna osnova Grada Zagreba, 1. Etapa Strateške smjernice za zaštitu općih krajobraznih tipova Grada Zagreba* naručio je *Gradski zavod za strateški razvoj i planiranje razvoja Grada Zagreba* za potrebe izrade strategije razvoja Grada Zagreba.

stručna podloga za nastavak rada na izradi *Krajobrazne osnove Hrvatske*, koja je zacrtana *Strategijom prostornog uređenja Republike Hrvatske* (1997.). Svrha studije bila je doprinijeti pripremi njezine uspostave, kroz gledišta i pristupe višedisciplinarnih skupina stručnjaka iz institucija i područja vezanih uz planiranje korištenja i zaštite prostora/krajolika.¹⁰³ U navedenoj stručnoj podlozi naglašeno je da je svrha izrade *Krajobrazne osnove* kao prostorno-planske podloge prepoznavanje obilježja krajolika, njihove vrijednosti i osjetljivosti ili ugroženosti, te donošenje preporuka za korištenje, uređenje i zaštitu kako bi se u procesu prostornog planiranja osigurala odgovarajuće mjere. Smjernice za očuvanje i unaprjeđenje krajolične raznolikosti zacrtane su u okviru tri prepoznate prirodno-zemljopisne regije:

- Panonske Hrvatske (nizinski prostor s gorskim masivima slavonskoga gorja te Medvednice, Ivančice, Kalnika, Moslavačke i Petrove gore, Žumberka i Samoborskog gorja)
- Gorske Hrvatske
- Jadranske Hrvatske.

U stručnoj podlozi prepoznata je uloga krajolika naselja, posebno gradskih krajolika i njihova uloga u oblikovanju nacionalnog prostornog identiteta. Utvrđeno je da su

103 Studija *Krajolik – sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske* obrađuje sljedeće teme:

- *Europski pristupi i iskustva u zaštiti, upravljanju i planiranju krajobraza* (Vesna Koščak, Branka Aničić, Marijan Bužan)
- *Opći okviri zaštite krajobraza za krajobraznu osnovu Hrvatske – poljodjelski krajobraz* (Vesna Koščak, Branka Aničić, Marijan Bužan, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za ukrasno bilje i krajobraznu arhitekturu)
- *Osnova šumskih krajobraza* (Vladimir Kušan, Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)
- *Krajobrazna osnova i prostorne vrijednosti jadranske obale* (Lido Sošić)
- *Krajobrazno diferenciranje s obzirom na prirodna obilježja* (Ivo Bralić, Državna uprava za zaštitu prirode)
- *Zaštita, očuvanje i korištenje kulturne baštine* (Biserka Dumbović Bilušić, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu)
- *Perceptivne vrijednosti krajobraza Hrvatske – Studija za vizualno determiniranje krajobraza* (Sonja Jurković, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zavod za urbanizam).

naselja njegovi najznačajniji, najsloženiji, ali i najkonfliktniji dijelovi jer se u njima sukobljavaju različiti interesi mnogih korisnika prostora. Osim toga, ubrzani proces urbanizacije dovodi do rasta velikih gradova i preobrazbe nekadašnjih sela te slabljenja i odumiranja ruralnih djelatnosti. Stoga je predloženo da se u izradi *Krajobrazne osnove* postavi naglasak na krajolike naselja i način planiranja razvitka naselja u krajoliku. Prepoznat je i problem infrastrukturnih i gospodarskih sustava koji su rezultat mjerodavnih odluka drugih institucija odlučivanja, a u prostornim planovima se pojavljuju kao obvezni ulazni elementi. U zaključcima je istaknuto da je *Krajobrazna osnova*¹⁰⁴ kojom se trebaju sintezno razmatrati obilježja i vrijednosti krajolika:

- jedna od bitnih podloga za prostorne planove i ostale stručne programe, studije utjecaja na okoliš i ostale studije
- kao dugoročni projekt zasnovana je na višedisciplinarnim, znanstvenim i stručnim podlogama i istraživanjima
- provodi se hijerarhijski, za nacionalnu, regionalnu i lokalnu razinu planiranja.

Preporuke za daljnji rad na *Krajobraznoj osnovi Hrvatske*¹⁰⁵ odnose se na usklađivanje terminologije, izradu pilot projekta za prostor jedne županije, izradu *Krajobrazne osnove* za cijeli državni teritorij, prijedlog iznimnih krajolika Hrvatske i pokretanje projekta istraživanja tipologije naselja.

Inventarizacija, vrjednovanje i planiranje obalnih krajobrazna Dalmacije

Studija *Inventarizacija, vrjednovanje i planiranje obalnih krajobrazna Dalmacije*¹⁰⁶ izrađena je u okviru projekta COAST, koji je obuhvaćao obalno područje četiriju dalmatinskih županija: Zadarske, Šibensko-kninske,

104 *** 1999a: 178.

105 Ibidem, 179.

106 U okviru projekta COAST UNDP-GEF project 00050301 izrađena je 2009. godine *Inventarizacija, vrednovanje i planiranje obalnih krajobrazna Dalmacije*, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Oikon, d.o.o. Zagreb. Zbog svoje iznimne biološke i krajobrazne vrijednosti odabrana su četiri pilot područja: 1) Pelješac, Dubrovačko primorje, Malostonski zaljev i Mljet; 2) Vis i viški akvatorij; 3) šire područje ušća rijeke Krke; 4) otok Pag (jugoistočni dio u Zadarskoj županiji) i područje uz Novigradsko i Karinsko more.

Splitsko-dalmatinske i Dubrovačko-neretvanske. Istraživana područja bila su: (Lot)1 – općina Ston i Janjina s Malostonskim zaljevom, (Lot)2 – otoci Vis i Biševo, (Lot)3 – estuarij rijeke Krke i (Lot)4 – jugoistočni dio otoka Paga. Osnovni cilj projekta bio je usmjeren na učinkoviti utjecaj poduzetničkih aktivnosti u turizmu, poljodjelstvu, ribarstvu i marikulturi, kako bi u svoje djelovanje uključile održivo korištenje, te očuvanje biološke i krajolične raznolikosti. Glavni cilj studija bio je istražiti i preporučiti modele razvitka odabranih obalnih područja koji neće utjecati na smanjenje biološke i krajolične raznolikosti, niti na smanjenje prirodnog i kulturnog identiteta.

Osnovni dio svake studije obuhvaćao je poglavlja:

- inventarizaciju, tipološko razvrstavanje i vrjednovanje krajolika
- analizu pritiska prema tipovima krajolika te prema glavnim razvojnim zahtjevima (turističko-rekreacijska djelatnost) radi utvrđivanja njihove ranjivosti
- mjere za svaki tip krajolika koje bi trebale istovremeno osigurati razvoj djelatnosti i zaštitu krajoličnih vrijednosti.

Provedeno je tipološko razvrstavanje krajolika, odnosno podjela na tipove/područja s izraženim zajedničkim, vidljivim, prostorno-vizualnim obilježjima uz korištenje digitalne obrade podloga i podataka alatima GIS-a. Glavni kriterij za klasifikaciju krajolika u mjerilu obrade 1:25000 bio je reljef, a na područjima neizražajnog reljefa bio je površinski pokrov. Krajolični tipovi/područja prepoznati su kao morfološke jedinice s vidljivim prostorno-vizualnim obilježjima, koja su kao prostorne slike raščlanjeni uzorcima. Prepoznavanje uzoraka krajolika, kao nositelja detaljnijih podataka o krajoličnim tipovima/područjima, obavljeno je na temelju glavnog kriterija površinskog pokrova i načina korištenja (turistička, gospodarska područja). Uzorci krajolika podijeljeni su na prirodne (šuma, makija, more, obala, šikare i travnjaci, vode) i kulturne/antropogene koji se dijele na naselja (gradska, ruralna, *periurbana*, industrijska, turistička, itd.) te poljodjelske uzorke (poljodjelske površine u polju, na terasama, vinogradi, maslinici, itd.). Krajolični tipovi/

19. Tipološka podjela krajolika otoka Visa

područja određeni su prema kriteriju reljefnih osobina: zaravan, hrbat, kanjon, riječna dolina, otok (sl. 19).

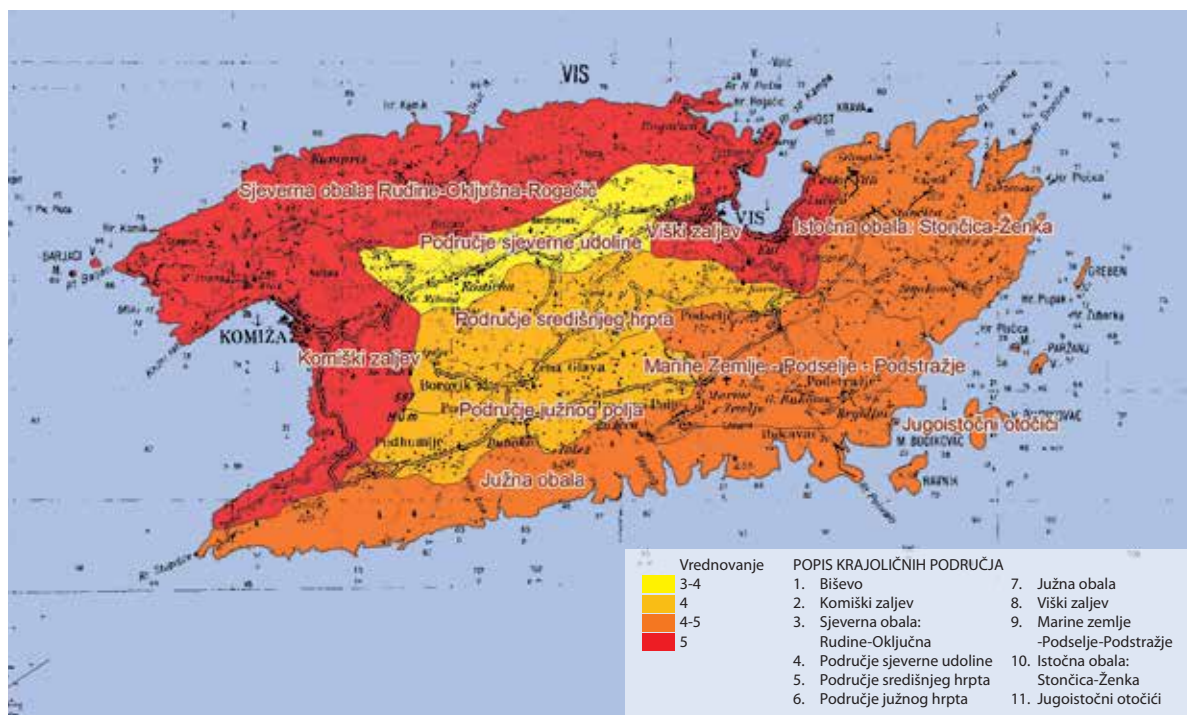
Vrjednovanje krajoličnih područja provedeno je na temelju dvaju kriterija: mišljenja stručnjaka i mišljenja javnosti. Vrjednovanje obavljeno od strane stručnjaka imalo je za cilj odrediti doživljajnu vrijednost, dok je vrjednovanje od strane javnosti imalo za cilj pokazati sustav vrijednosti anketiranih osoba (lokalno stanovništvo, turisti, posjetitelji područja) i njihov odnos prema krajoliku. Konačne vrijednosne ocjene dobivene su kao zajednički rezultat stručne procjene svake vrjednovane karakteristike. Odabrani parametri vrjednovanja bili su:

- prirodna očuvanost prirodnih elemenata, odnosno percepcija prostora kao prirodnog
- raznolikost oblika (različitost oblika pojavljivanja šuma, razvedenost reljefa, kombinacije šume, reljefa i vode, kombinacije poljodjelskih uzoraka i naselja, vode i sl.)

- stupanj prostornog reda, odnosno prisutnost elemenata prostornog reda kao što su ponavljanje, ritam, smjer, stupnjevanje i drugo
- harmoničnost – najvažniji kriterij vrjednovanja doživljajne vrijednosti krajoličnih područja, uključuje vrstnoću slike krajolika kao rezultat dobre/loše promjene prirodnih uvjeta, stupanj prilagodbe postojećim prirodnim uvjetima, transparentnost i prepoznatljivost uzoraka.

Dodana su i dva kriterija simboličnog značenja prirodnih i kulturnih elemenata krajolika, na temelju kojih se odlučivalo u kojoj je mjeri pojedino krajolično područje prepoznato na državnoj, regionalnoj i lokalnoj razini.¹⁰⁷ Oba kriterija simboličnog značenja nisu iskazana

¹⁰⁷ Sustav vrjednovanja i izbor kriterija vrjednovanja preuzet je iz slovenskog modela primjenjenog u izradi tipološke klasifikacije krajolika Slovenije - (1998.) *Metodološke osnove, regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji*, Ministarstvo za okolje in prostor, Odelek za krajinsko arhitekturo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

20. Vrijednovanje krajolika otoka Visa

brojčano, već samo opisno, odvojeno od ostala četiri kriterija. Krajolična područja ocijenjena su skalom vrijednosti od 1 do 5 (od najmanje vrijednih do visokovrijednih područja), pri čemu je prilikom statističke obrade podataka dodatna težina stavljena na kriterij harmoničnosti, kao presudan kod vrjednovanja doživljajne vrijednosti krajoličnih područja (sl. 20). Istraživan je i model ranjivosti krajolika, opisan kao *vrijednosna i specifična prostorna slika zaštitnih zahtjeva koji uključuju: vizualne, ekološke (prirodne) i kulturne vrsnoće krajolika*.¹⁰⁸ Model ranjivosti vrsnoće krajolika temeljio se na simuliranju mogućih utjecaja pojedinih djelatnosti na njegove prepoznate vrijednosti, čime se omogućila procjena prihvatljivosti ili neprihvatljivosti djelatnosti u prostoru na temelju primijenjenog jednostavnog razmišljanja – ondje gdje je stupanj vrsnoće veći stupanj prihvatljivosti zahvata u prostor je manji. Predložene

su glavne mjere za zaštitu i održivo korištenje krajolika,¹⁰⁹ koje se odnose na:

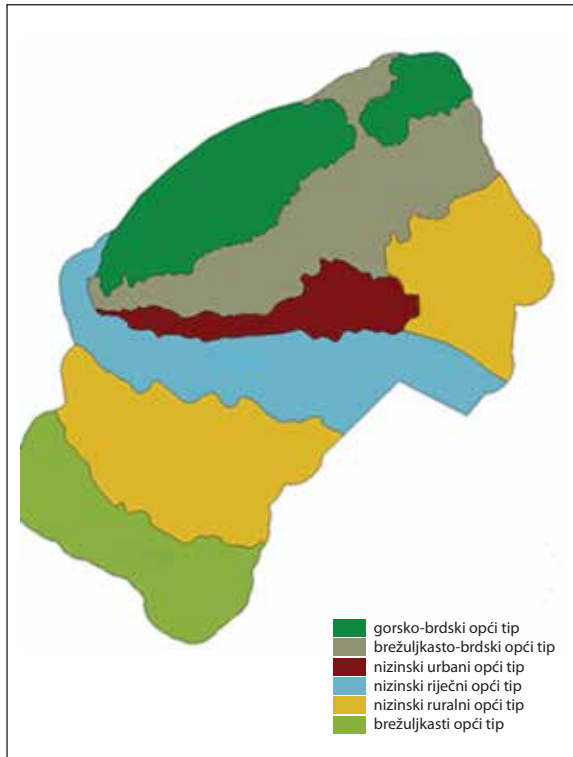
- zaštitu najvrijednijih krajoličnih područja i najranjivijih prostora
- poboljšanje degradiranih krajolika s naglaskom na područja nekontroliranog razvoja
- zaštitu karaktera i identiteta vrijednih tradicijskih naselja
- revitalizaciju vrijednih agrikulturnih (ruralnih) krajolika i napuštenih poljodjelskih površina
- zaštitu vrijednosti krajolika u područjima planirane turističke namjene.

Primijenjeni metodološki postupak bio je identičan za sva četiri istraživana područja. Unatoč nedostacima u odabiru pokazatelja za klasifikaciju tipova i područja krajolika¹¹⁰ u kojem nisu u dovoljnoj mjeri uključene

108 *** 2009: 86.

109 Ibidem, 98.

110 Podrobnije u poglavljima 3.4. i 5.4.

21. Opći tipovi krajolika Grada Zagreba

antropogene sastavnice, niti specifičnosti morskog krajolika te necjelovito obuhvaćenim čimbenicima vrjednovanja, studija je donijela vrijedne podatke koji mogu poslužiti u planerskim postupcima i odlukama upravljanja navedenih područja.

Krajobrazna studija Grada Zagreba

*Krajobrazna studija Grada Zagreba – 1. etapa Strateške smjernice za zaštitu karaktera općih krajobraznih područja Grada Zagreba*¹¹¹ izrađena je za potrebe izrade *Strategije razvoja Grada Zagreba*. Osim zakonskih obveza, koje proizlaze iz *Zakona o prihvaćanju Europske konvencije o krajoliku* i *Strategije prostornog uređenja Republike Hrvatske*, razlozi izrade proizašli su iz današnjih problema razvoja Grada Zagreba. Prekomjerno širenje gradnje u neizgrađena područja, promjena

111 Studiju je izradio Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za ukrasno bilje i krajobraznu arhitekturu i Oikon, d.o.o., Zagreb (autori: Dumbović Bilušić, B.; Koščak Miočić Sošić, V.; Kušan, V.).

urbanih uzoraka, planiranje prometnica i niz ostalih infrastrukturnih građevina, otvara potrebe za novim pristupom prostornom i urbanističkom planiranju. Za prepoznavanje obilježja i vrijednosti krajolika primijenjene su međunarodno prihvaćene metode ocjene karaktera krajolika (*Landscape Character Assessment*) i urbanog karaktera (*Urban Character Assessment*).¹¹² Povezivanjem pristupa urbanizma i krajolika – korištenjem tehnika kartiranja, katalogiziranja, modeliranja, preklapanja, slojevitosti, zoniranja i sl., stvoren je alat za cjeloviti pristup sagledavanju pitanja uređenja i upravljanja krajolikom Zagreba. Glavni cilj studije bio je prepoznati opće krajolične tipove/područja, ocijeniti njihov karakter, osjetljivosti i značaj, analizirati pritiske te izraditi strateške smjernice za očuvanje karaktera krajolika. Zadatak je bio ukazati na raznolikost i značaj prepoznatih općih krajoličnih tipova, izraditi strateške smjernice kako bi se u okviru *Strategije razvitka Grada Zagreba (ZagrebPlan)* osigurale metode za zaštitu njihovih posebnosti, a u okviru procesa planiranja i upravljanja i ostale potrebne aktivnosti.

Budući da se radi o prvoj studiji koja u Hrvatskoj uključuje najvećim dijelom urbani krajolik,¹¹³ posebni zadatci su bili:

- pripremiti metodologiju za prepoznavanje i ocjenu karaktera krajolika sukladno važećim međunarodnim metodama te korištenjem dostupnih izvora podataka
- na temelju predložene metodologije provesti tipološku podjelu (karakterizaciju) krajolika
- provesti postupak tipološke podjele, karakterizacije krajolika kroz sagledavanje njegove prirodno-mjestopisne i povijesne određenosti
- ocijeniti stanje općih krajoličnih tipova/područja: jačinu karaktera, krajolične i vizualne osjetljivosti te pritiske na promjene

112 Podrobnije o metodama tipološkog razvrstaja: ocjene karaktera krajolika (*Landscape Character Assessment*) i urbanog karaktera (*Urban Character Assessment*) u poglavlju 3.

113 Radi se o prvoj studiji ne samo u Hrvatskoj, već i u zemljama jugoistočne Europe koja se odnosi na urbana područja. Primjerice *Studija krajine za područje Grada Ljubljane* iz svojeg obuhvata isključuje urbana/izgrađena područja.

- ukazati na potrebu ugrađivanja rezultata studije u prostorno-plansku dokumentaciju, kao i za ostale potrebe i korištenje stručnjaka, upravnih tijela i stanovnika
- ukazati na raznolikost i značaj prepoznatih krajoličnih tipova/područja, jačati svijest o potrebi njezina očuvanja da bi se razvitak temeljio na očuvanju krajoličnih obilježja i posebnosti, kao važne sastavnice prostornog identiteta Zagreba
- na temelju rezultata istraživanja: prepoznatih krajoličnih tipova/područja, ocjene njihova značaja, analize osjetljivosti i pritiska, izraditi smjernice za postupanje i preporuke za njihovo uključivanje u procese prostornog, društvenog i gospodarskog planiranja
- izraditi strateške smjernice zaštite obilježja općih krajoličnih tipova/područja za potrebe izrade *Strategije Grada Zagreba*, za primjenu u procesima prostornog i urbanističkog planiranja te u ostalim aktivnostima upravljanja prostorom.

Pristup i metodologija bili su prilagođeni obilježjima istraživanog područja; složenost i heterogenost područja Grada Zagreba uključuje područja različitih vrsta krajolika: urbanih, poluurbanih, ruralnih, poljodjelskih, šumskih, prirodnih i doprirodnih obilježja.¹¹⁴ Morfološka i fizička obilježja krajolika urbanih i ruralnih područja oblikovanih dugogodišnjim graditeljskim, gospodarskim, poljodjelskim i ostalim aktivnostima zahtijevala su prilagođen pristup provedbe tipološke podjele, karakterizacije krajolika. Tipološka podjela tj. karakterizacija krajolika temeljila se na grupama prirodnih i kulturnih pokazatelja. Prirodni (bio-fizički) pokazatelji uključili su klimu, reljef, geološki sastav, vrste tla, vode i površinski pokrov. Kulturni pokazatelji na kojima se temeljila klasifikacija krajolika bili su podatci o antropogenim utjecajima, kao što su:

- vrste i tipovi izgrađenosti – urbana morfologija (složenost, centralnost, kompaktnost, gustoća) i urbani uzorci

114 Prema udjelu zastupljenosti korištenja površina na području Grada Zagreba oko 1/3 prostora pripada izgrađenom (urbaniziranom), poljodjelskom i šumskom krajoliku. Podaci iz PPG Zagreba, Službeni glasnik Grada Zagreba 8/2001, 16/2002, 11/2003, 2/2006, 1/2009 i 8/2009).

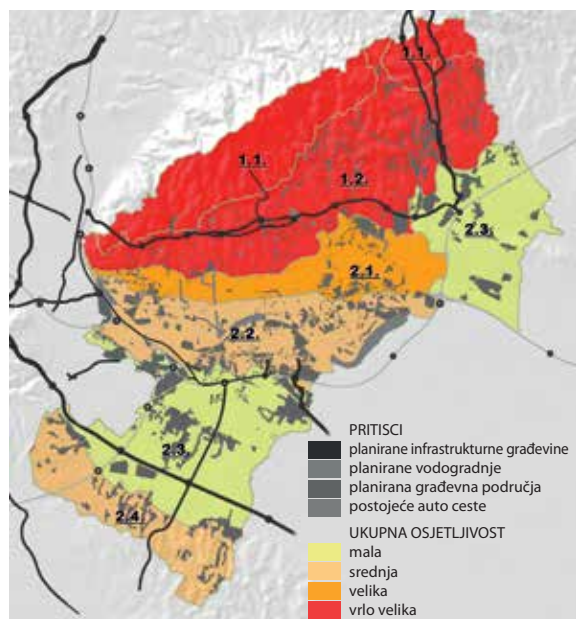
- uzorci poljodjelskih površina i korištenje prostora
- povijesna dimenzija krajolika
- kulturno naslijeđe i prirodno-okolišne vrijednosti.

Pokazatelji karaktera krajolika obuhvatili su: sadašnje korištenje i namjenu prostora, povijesno korištenje, morfologiju područja (veličina, oblici, grupe uzoraka, gustoća) načine korištenja i gradnje, urbane uzorke, krajolične elemente: vrste prometnica (ceste, ulice, pruga i sl.), perivojno uređene prostore, vodene tokove i ostale vodene površine itd. Navedeni atributi uključuju čimbenike prirodnog i izgrađenog okoliša koji su oblikovani ljudskim aktivnostima tijekom povijesti. Podjela krajolika na tipove/područja međusobno različitog, prepoznatljivog i dosljednog karaktera prikazana je kartom općih krajoličnih tipova/područja (sl. 21). Opći krajolični tipovi i područja opisani su na temelju njihovih prepoznatih osnovnih i posebnih svojstava.¹¹⁵ Svako opće krajolično područje analizirano je i opisano uvažavajući smještaj, vizualna (strukturna), povijesna i ekološka obilježja te pritiske razvoja.

Vrjednovanje svakog općeg krajoličnog područja na temelju postavljenih pokazatelja vrijednosti uključilo je: ocjenu stanja i jačine karaktera, negativnih obilježja te krajolične i vizualne osjetljivosti. Kriterij vrjednovanja jačine karaktera uključio je prisutnost zaštićenih područja. Na temelju analiza vanjske vizualne izloženosti područja Grada Zagreba iz bitnih i najučestalijih smjerova kretanja kartirana su područja najveće vizualne osjetljivosti. Preklapanjem podataka vizualne osjetljivosti i vrijednosti krajoličnih područja proizašli su podatci za ukupnu krajoličnu osjetljivost.

Zaključeno je da pojedina opća krajolična područja imaju različite stupnjeve vrijednosti te da opća krajolična područja nisu homogenih uzoraka i struktura, iz čega proizlazi da jačina krajoličnog karaktera nije jedinstvena na cjelokupnom području. Svako opće krajolično područje ima različite stupnjeve vrijednosti – od visoko prepoznatljivih krajoličnih uzoraka, kombinacije prirodnih

115 Na području Grada Zagreba prepoznato je 6 općih krajoličnih tipova: gorsko-brdski, brježuljkasto-brdski, nizinski urbani, nizinski riječni, nizinski ruralni i brježuljkasti krajolik. Podrobnijom klasifikacijom unutar šest općih prepoznato je 25 krajoličnih tipova.

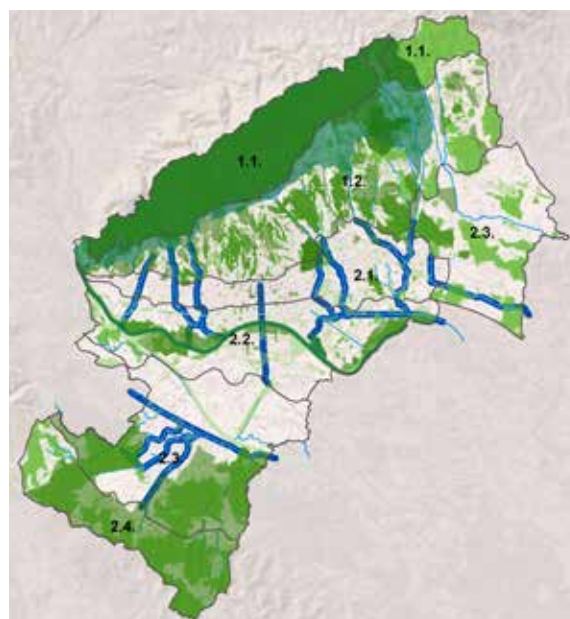

22. Osjetljivost općih krajoličnih područja i pritisci na obilježja krajolika Grada Zagreba

i kulturnih elemenata kojima se stvara doživljaj mjesta, do onih čija su obilježja promijenjena ili narušena.¹¹⁶ Navedeni podatci u izravnoj su povezanosti s kapacitetom krajoličnog područja za promjene te sa smjernicama i preporukama upravljanja promjenama i budućim prostornim razvojem grada. Analizirani su glavni utjecaji na karakter krajolika. Prepoznate su glavne grupe pritiska uslijed kojih se mijenjaju krajolična obilježja Grada Zagreba, a odnose se na:

- širenje grada na neizgrađene prostore, vizualno izložene i ekološki vrijedne lokacije

116 U skupinu krajoličnih tipova/područja visoke vrijednosti ubrajaju se područja općeg krajoličnog tipa brježuljkasto-brdskog i nizinskog urbanog krajolika Zagreba, čiji slijed prevladavajućih i prepoznatljivih urbanih uzoraka čine elementi srednjovjekovnih struktura Gornjega grada i Kaptola, donjogradska blokovska matrica 19. st., brojna radnička naselja s početka 20. st. oblikovana prema konceptima urbanizma vrtloga grada, kvartovi višestambene izgradnje nastali na CIAM-ovim načelima 1960-ih i 1970-ih godina. Osim dvodimenzionalnih uzoraka i matrice prostora, razmatrala se i treća dimenzija, tzv. vertikalna matrica u kojoj se ističu važni činitelji vizualnog karaktera krajolika kojima se oblikuju siluete i karakteristične panorame Zagreba. To su građevine vertikalni prostorni akcenti (*landmarks*), tornjevi povijesnih sakralnih građevina, infrastrukturne građevine te visoke zgrade stambene i poslovne namjene.

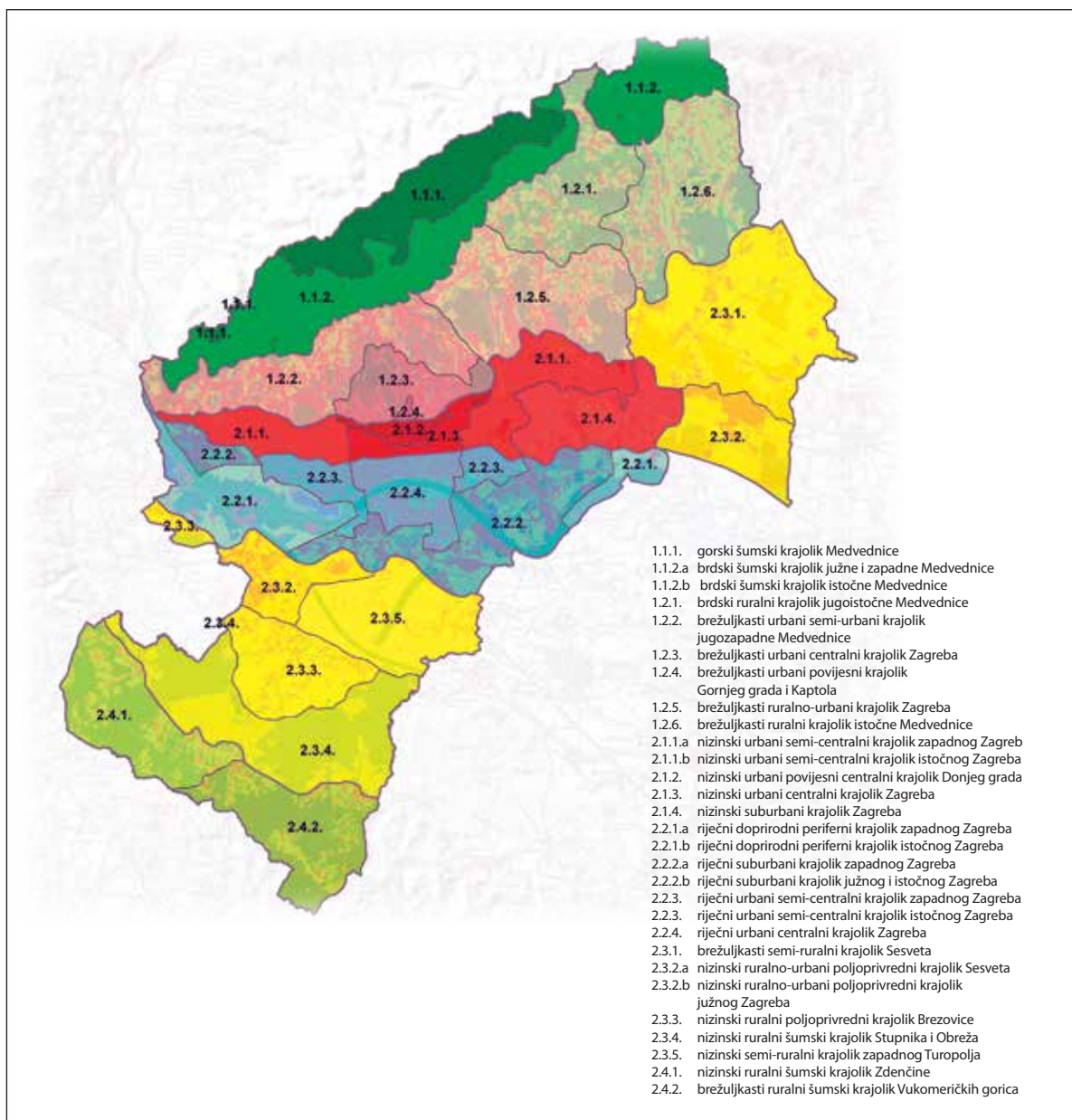

23. Elementi za uspostavu Zelenog sustava Grada Zagreba

- unošenje novih tipova gradnje i urbanih uzoraka koji ne uvažavaju naslijeđena obilježja
- razvoj novih sadržaja u područjima visoke vrsnoće i osjetljivosti koji negativno mijenjaju karakter područja
- planiranje nove prometne i energetske infrastrukture koja ne uključuje odnos prema obilježjima krajolika (sl. 22).

Strateške smjernice i preporuke studije naglasile su osnovne mjere za zaštitu prepoznatih raznolikosti karaktera pojedinih krajoličnih područja kroz:

- uključivanje krajolika u procese planiranja te uspostavu politike zaštite krajolika
- preporuke za prostorno i urbanističko planiranje
- smjernice za oblikovanje i projektiranje u krajoličnim područjima visoke vrsnoće te u osjetljivim područjima radi zaštite njihovih obilježja
- strateški značajna područja za oblikovanje i izradu *Zelenog sustava Grada Zagreba* kojima se uspostavljaju kontinuirani potezi nasada – pejzažni pojasevi

24. Tipovi krajolika Grada Zagreba

koji povezuju šumska područja Medvednice s riječnim krajolikom Save i nizinskim područjem, kao mogućim polazištem za izradu *Strategije zelenog sustava Grada Zagreba* (sl. 23).

Krajobrazna studija Grada Zagreba izrađena je na razini općih krajoličnih tipova/područja, iz čega su proizašla

samo opća i strateška usmjerenja za budući razvitak na načelima zaštite obilježja i vrijednosti krajolika. U zaključcima *Studije* navedeno je da je za utvrđivanje svih obilježja krajolika potrebno provesti detaljniju razinu tipološke podjele u mjerilu krajoličnih tipova, podtipova i uzoraka (sl. 24).

Krajolik ušća rijeke Krke

TIPOLOŠKI RAZVRSTAJ - KARAKTERIZACIJA KRAJOLIKA

Međunarodno usvojene metode tipološkog razvrstaja – *karakterizacije* i ocjene karaktera krajolika uz određene su prilagodbe primjenjive i za krajolike u Hrvatskoj. Takvim se pristupom postiže mogućnost usporedbe s krajolicima susjednih zemalja te sudjelovanje u sustavu europskog tipološkog razvrstaja krajolika i pridruženim projektima. Na temelju analiza teorijskih polazišta i recentno primijenjenih međunarodnih modela dokumentiranja i razvrstavanja krajolika te prepoznavanja i određivanja krajoličnih tipova i područja, predlaže se model primjenjiv za karakterizaciju krajolika u Hrvatskoj. U ovom se poglavlju analizira teorijski pristup istraživanjima i metodama koje se u zadnja dva desetljeća rabe u pojedinim zemljama u kojima su sustavi skrbi o krajolicima dugovremenski i učinkoviti. Analiziraju se informacijski sustavi i metode vođenja, kartiranja i organiziranja podataka te dosad provedeni primjeri tipološkog razvrstaja krajolika. Osim za potrebe prepoznavanja i dokumentiranja, metoda tipološkog razvrstaja

jedna je od osnovnih pretpostavki odgovarajuće zaštite krajolika na različitim razinama i mjerilima. Međunarodno prihvaćeni pristupi na višim razinama karakterizacije (međunarodna) dosad su u maloj mjeri u tipološko razvrstavanje uključivali kulturno-povijesne sastavnice. Dosadašnji stupanj uključivanja kulturnih sastavnica u metode europskog tipološkog razvrstaja krajolika zbog toga se smatra nedostatnim te je u međunarodnim stručnim krugovima zaključeno da je na nižim razinama karakterizacije – nacionalnim, regionalnim i lokalnim – potrebna njihova veća zastupljenost. Na temelju provedene analize teorijskog pristupa i praktično primijenjenih metoda tipološkog razvrstavanja i ocjene karaktera krajolika predlaže se model koji se provjerava na istraživanom području Žumberka, odnosno na zaštićenom kulturnom krajoliku Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje.

Dosad ustrojene i primijenjene metode tipološkog razvrstavanja, odnosno karakterizacije krajolika razlikuju se

25. Krajolik otoka i mora, Viški zaljev

u pojedinim zemljama, ovisno o posebnostima vrsta i tipova krajolika. Stoga su u mnogim europskim i izvan-europskim zemljama uspostavljene i u praksi provjerenе različite metode, modeli i tehnike. S obzirom na složenost krajolika kao cjelokupnog prostora i njegovo zasebno bavljenje u pojedinim znanstvenim/stručnim područjima (geografije, prostornog planiranja, pejzažne arhitekture, biologije, ekologije, arheologije, etnologije i ostalih) danas je prihvaćena zajednička metodologija za dokumentiranje i klasifikaciju krajolika u obliku analize i ocjene njegova karaktera (*landscape character assessment*). To je integralni pristup koji uključuje analize sastavnica i svojstava krajolika i ne sastoji se od zbirke pojedinih, zasebnih dijelova, već se oni razmatraju zajedno kao dio cjelovita sustava. U ishodištu istraživanja su svojstva – karakter krajolika, opisana različitim i prepoznatljivim uzorcima elemenata koji se dosljedno pojavljuju u pojedinom tipu krajolika. Na taj način određen karakter krajolika odražava posebnost kombinacije geološkog sastava, vrste tla, geomorfoloških oblika, vegetacije, namjene i korištenja prostora, naselja i graditeljskih oblika kojima se oblikuje doživljaj određenog mjesta – krajolika. Glavne kulturne, tj. antropogene aktivnosti koje sudjeluju u oblikovanju krajolika jesu: korištenje prostora

i upravljanje, tipovi i obilježja naselja, zgrade i ostale građevine te uzorci i tipovi poljodjelskih i ostalih neizgrađenih površina. Na temelju pregleda literature i dosad provedenih tipoloških razvrstaja krajolika odabranih primjera istražuju se različiti pristupi i metode:

- tipološki razvrstaj, odnosno karakterizacija krajolika, koja se odnosi na sve krajolike oblikovane čovjekovim djelovanjem, a ne samo one koje zadovoljavaju kriterije kulturnog naslijeđa
- ocjena karaktera krajolika koja uključuje ocjenu krajolika osjetljivosti, vizualne osjetljivosti i kapaciteta krajolika, a u izravnoj je povezanosti sa zaštitom i stupnjem promjena te mogućnostima novih zahvata u krajoliku.

Metodama tipološkog razvrstaja i ocjene karaktera krajolika obuhvaćeni su svi krajolici oblikovani čovjekovim djelovanjem, bez obzira na stupanj njihove vrijednosti ili teritorijalnu određenost, a ne samo krajolici koji posjeduju svojstva kulturnog dobra. To mogu biti krajolici kopna ili mora, urbani, ruralni i drugi. Navedene metode mogu biti osnova i za prepoznavanje krajolika kulturnog naslijeđa (sl. 25).

METODE I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA KRAJOLIKA

Krajolici su po određenju složene oblikovne i prostorne strukture, višeznačnog karaktera.¹ Oblikovani su i strukturirani kao kolaž prepoznatljivih prostornih jedinica u kojima su prostorni i vremenski – povijesni procesi izravno povezani s uzorcima krajolika. Tri glavna obilježja krajolika jesu: struktura, funkcija i promjena. *Struktura određuje prostornu raspodjelu energije i materije u krajoliku, a funkcija opisuje međudjelovanje i odnose prostorno raspoređene energije i materije. Promjena je određena zamjenom strukture i/ili funkcije tijekom vremena. Svojstva vremenske i prostorne dimenzije u krajoliku imat će duboke učinke u razumijevanju i određivanju uzoraka i procesa u krajoliku.*² Svrha istraživanja i tipološkog razvrstaja krajolika jest prepoznavanje područja homogenih obilježja provođenjem posebno ustrojenih metoda. Predstavlja složen zadatak, prije svega zbog teško raspoznatljivih granica između prirodnih obilježja, procesa i funkcija te višestrukih mjera na kojima se te granice promatraju. Ostale poteškoće vezane su uz složenost prepoznavanja procesa i međudjelovanja između struktura, tj. pojedinih sastavnica krajolika.³ Prema općem određenju *mjesto/krajolik* može se opisati i kao zbirka značenja, vjerovanja, simbola, vrijednosti i doživljaja koje pojedinci ili skupine povezuju s određenim lokalitetom.⁴ Međutim, istraživanja složenih međudjelovanja često su svedena na jednu kategoriju ili grupu međudjelovanja, koje se pri tome udaljuju od *holističke, socijalne i kontekstualne vrsnoće mjesta*.⁵ Pri tome je metoda kartiranja mjesta/krajolika osnovna djelatnost koja se zasniva na praktičnim pitanjima kako odrediti granice te koje se

grupe obilježja prikazuju i naglašavaju u određenom istraživačkom projektu.⁶

Danas je opće prihvaćeno stajalište da ni jedan element, tj. ni jednu vrstu kulturnog naslijeđa, a posebice krajolik nije moguće sagledavati izdvojeno i zasebno.⁷ Za jasnije razumijevanje odnosa i promjena jednog elementa u odnosu na drugi i njegove uloge u širem kontekstu ili u pripadajućoj grupi, važno je razumijevanje prostornih odnosa, zemljopisnog pripadanja, posebnosti kulture, povijesnog razvoja i ostalih čimbenika. To je posebno naglašeno u složenim, naseljenim prostorima, urbanim krajolicima u kojima arhitektonski i urbanistički elementi, njihove funkcionalne povezanosti i estetske vrsnoće doprinose percepciji i stvaranju doživljaja mjesta. Tijekom povijesnog razvoja različite kulturne, društvene, gospodarske i političke okolnosti i uvjeti, kao i stupanj industrijskog, tehničko-tehnološkog razvoja, iskustvene tehnike, vještine i znanja stanovnika utjecali su na promjene fizičkog izgleda i korištenja krajolika, izgrađenih, agrikulturnih, industrijskih ili ostalih namjena. Krajolici su podložni stalnim promjenama – kako u izgrađenim područjima, naseljima i građevinama, tako i na poljodjelskim i ostalim neizgrađenim površinama.⁸ Složenost struktura krajolika određuje i složenost metoda i postupaka njegova prepoznavanja i dokumentiranja, zbog čega metode istraživanja, dokumentiranja i ocjenjivanja – primijenjene u različitim područjima i zemljama svijeta – nisu jednoznačne ni univerzalne. Krajolik je sustav koji odražava međuodnos prirodnih sastavnica i čovjekovih aktivnosti u njemu, uzimajući u obzir sve pojavnosti ljudskih aktivnosti tijekom

1 Rogge; Nevens; Gulinck, 2007: 162.

2 Forman; Godron, 1986: 64; Coleman, 2008.

3 Izravno je povezano s određenjem krajolika i kulturnog krajolika. Podrobnije u poglavlju 1.

4 Gieryn, 2000.

5 Williams; Stewart, 1998: 19.

6 O programu i planu istraživanja vidjeti u potpoglavlju 4.6.1.

7 *** 2005.b [57].

8 Stoga se povijesni pristup u istraživanju razvoja i promjena u krajoliku provodi različitim metodama i tehnikama, od istraživanja arhivske građe, kartografskih podataka, katastarsa zemljišta, fotografija, literature te terenskom obradom.

26. Panorama grada Dubrovnika s mora sredinom 19. stoljeća i danas

povijesti.⁹ Koristeći se pristupom krajolika omogućava se cjeloviti pristup sadržaju i povijesti određenog mjesta/krajolika, istražujući načine na koje su ljudi formirali i oblikovali naselja te koristili prostor s obzirom na njegova mjestopisna obilježja, ograničenja i mogućnosti (sl. 26).¹⁰

9 Usporediti s poglavljem 1.

10 Povijesna naselja, zgrade i ostale graditeljske strukture teško se mogu razumjeti izvan konteksta krajolika; razlog zbog kojih su smješteni na određenim mjestima, u kakvom su odnosu s ostalim elementima krajolika, kao što su obradive površine, ceste, vodotoci i slično.

METODE TIPOLOŠKOG RAZVRSTAJA KRAJOLIKA

Svaka znanstvena disciplina nastoji razvrstati (klasificirati) predmete svojih istraživanja,¹¹ a u ovom se istraživanju to odnosi na krajolik kao složen i dinamičan prostorni sustav, promjenjiv kroz vrijeme.¹² U znanstvenom pristupu mnogih disciplina istraživanja i tipološka razvrstavanja krajolika predstavljaju složeni zadatak.¹³ Svrha praktične primjene tipološkog razvrstaja – karakterizacije krajolika sastoji se u širokom spektru metoda ocjene i vrjednovanja, koje su povezane s budućim razvojem kroz procese planiranja i upravljanja krajolikom. Prema njemačkom geografu C. Trollu,¹⁴ još su 1939. godine prepoznate i uspostavljene dvije metode tipološkog razvrstaja krajolika: holistička (integralna) i parametarska metoda. Načelo cjelovite, holističke metode jest hijerarhijska podjela područja, koja se temelji na detaljnim dokumentima predstavljanja sinoptičkog pogleda na krajolik (prema modelu *ptičjeg oka*) te *Gestalt* teorija i parametarska metoda.¹⁵ Parametarska metoda počinje s preklapanjem tematskih karata, gdje se prema prostornim poligonima GIS-a određuju jedinice krajolika u kombinacijama s opisima pojedinih značajki, tj. atributa krajolika.¹⁶

U posljednjih nekoliko godina provođenje istraživanja za potrebe karakterizacije krajolika usmjereno je na primjenu parametarske metode. Na globalnoj su razini prisutna tri pristupa tipološkog razvrstaja krajolika, kao *Atlasi krajolika* koji mogu biti izrađivani u različitim

mjerilima: nacionalnom, regionalnom i lokalnom.¹⁷ Nacionalni atlasi i karte tipova krajolika koriste se kao instrumenti u planiranju razvoja, procjena utjecaja na okoliš, za zaštitu biološke raznolikosti i u ostalim politikama razvoja.¹⁸ Pojedine europske zemlje, kao što su Velika Britanija, Norveška, Španjolska, Portugal, Slovenija, Mađarska, Češka, Italija izradile su tipološka razvrstavanja krajolika na nacionalnoj razini, dok su pojedine, kao što su Velika Britanija, Francuska, Italija i Belgija provele tipološke podjele i u regionalnom te lokalnom mjerilu.¹⁹ *Atlasi krajolika*, kao osnovni alat podataka o vrsnoćama krajolika, prvi su korak za stvaranje nacionalnih krajoličnih politika, a time i održivog prostornog razvoja. Osim prepoznavanja krajoličnih jedinica, određuju se područja koja posjeduju visoke vrijednosti ili ona koja su ugrožena i čije su vrijednosti oštećene. Time se omogućuje prepoznavanje prioriteta za usmjeravanje razvoja, za zaštitu vrijednih krajolika te za održivo upravljanje i planiranje prostorom.²⁰ Tipološko razvrstavanje – karakterizacija krajolika usko je povezana s pitanjima ocjene karaktera krajolika, odnosno vrjednovanja krajolika kao kulturnog naslijeđa te s tim povezanih metoda zaštite. Osnovno polazište jest da različiti tipovi i vrste krajolika zahtijevaju posebne metode zaštite, planiranja i upravljanja. Svaki se krajolik može razvrstati, odnosno karakterizirati na dva različita načina:²¹

11 Cohen; Lefebvre, 2005.

12 Gustafson, 2001.

13 Metode tipološkog razvrstaja krajolika razvile su se najprije u znanstvenim istraživanjima geografije i ekologije krajolika, a *Europska konvencija o krajoliku*, 2000. godine naglasila je potrebu hitne provedbe klasifikacije krajolika na europskoj i nacionalnim razinama.

14 Njemački geograf Carl Troll je u svojim istraživanjima koristio fotografije iz zraka i uveo pojam *Landscape Ecology*. Prvi je u ekologiji krajolika primijenio pojam *ecotope* (ökotop), kao najmanje prostorne objekte ili komponente geografskog krajolika. (Troll, 1939.)

15 Van Eetvelde; Antrop, 2009.a.

16 Ibidem.

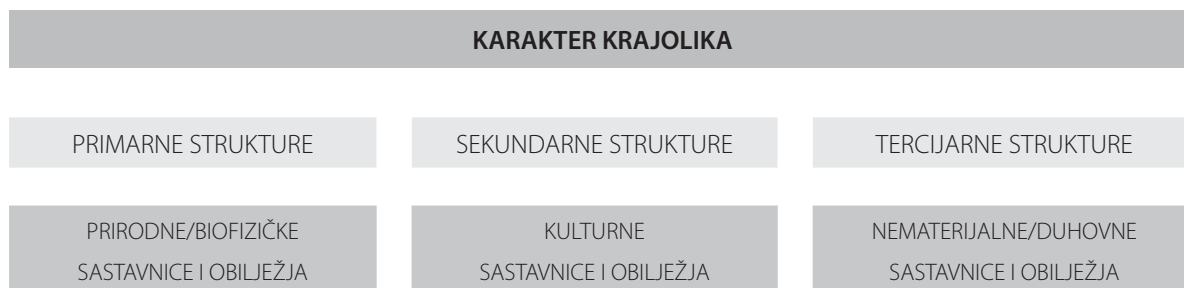
17 Wascher, 2005. Prvu tipološku klasifikaciju predstavlja tzv. *World Map of Present-day Landscapes*, koju su izradili Milanov i suradnici 1993. godine u Rusiji, drugu *Anthropic Landscapes Map* koju je pripremila organizacija *American Natural Resources Conservation Service, USDA* i treća – *European Landscape Map* koju je izradio J. H. Meeus 1990-ih, kao dio *European Environmental Report*, u organizaciji *European Environment Agency*.

18 Tako se primjerice karta *European Landscape Character Areas* koristi za stvaranje scenarija koji pripadaju mogućim promjenama u korištenju zemljišta na regionalnoj razini i promjena gospodarskih, socijalnih i okolišnih čimbenika u funkciji razvoja krajolika. Wascher, 2005.

19 U potpoglavlju 3.3.2. su podrobniji podatci o navedenim klasifikacijama krajolika.

20 Melnick, 1985.

21 Meeus, 1995: 173

Dijagram 5: Strukture – čimbenici karaktera krajolika

- sa stajališta prema kojemu karakteristična i posebna obilježja krajolika razlikuju zasebne krajolične jedinice koje se pojavljuju isključivo u jedinstvenim područjima i nigdje drugdje, a rezultat su regije krajolika
- traženje općih svojstava, koja izdvajaju krajolik od okoline i povezuju ga s krajolicima sličnih obilježja te se mogu javiti odvojeno i na drugim mjestima. Takva se sistematizacija temelji na sličnosti obilježja, a krajnji rezultat su krajolični tipovi.²²

Karakterizacija, razvrstavanje krajolika na krajolične regije i na krajolične tipove može se provoditi deduktivnom i induktivnom metodom, tj. podjelom većih jedinica u manje ili grupiranjem malih jedinica u veće cjeline.²³ Kartiranjem i određivanjem jedinica krajolika uspostavlja se tzv. *tipologija krajolika*, tj. tipološki razvrstaj na krajolične jedinice. Krajolične jedinice, odnosno krajolični tipovi i regije prepoznaju se u hijerarhijskom slijedu, koristeći se različitim mjerilima obrade i kartiranja – od lokalnog, regionalnog i nacionalnog do europskog.²⁴ Za razliku od prirodnih krajolika, ili krajolika visokog stupnja prirodnosti, tipološka klasifikacija krajolika nastalih djelovanjem čovjeka predstavlja

22 Richling 1989.; Chuman; Romportl, 2010.

23 Richling, 1989.

24 Antrop, 2000.a. Da bi tipologija bila što detaljnija potrebno je polaziti od vrha prema dolje (*top-bottom*), a na nižim se razinama obogaćuje detaljnijom razinom podataka i regionalizacijom krajolika. Na nižim razinama klasifikacije uključuju se podatci o tipovima naselja, uzorcima čestica, obilježjima pretežite povijesne izgradnje i slično.

znatno složeniji proces.²⁵ Zbog određenja i prirode takvih krajolika kao složenih i dinamičnih sustava za klasifikaciju je potrebno uzeti u obzir tri glavne grupe struktura koje sudjeluju u oblikovanju i stvaranju karaktera i pojavnosti krajolika. To su (dijagram 5):

- primarne (prirodne, biofizičke) strukture
- sekundarne (kulturne) strukture
- tercijarne (nematerijalne, duhovne) strukture.

Većina krajolika u Europi i Hrvatskoj rezultat su povijesnog razvoja i čovjekova djelovanja dugog često nekoliko stoljeća, pa i tisućljeća.²⁶ Podatke o povijesnim obilježjima krajolika, nastalim dugovremenskim razvojem, potrebno je na odgovarajući način uključiti u postupke provođenja tipološke podjele i ocjene karaktera krajolika.²⁷ Tipološko razvrstavanje, karakterizacija krajolika temelji se na analizi uzoraka krajolika na kojima se zasniva određenje njegova karaktera, koji određuju *nizovi*

25 Richling, 1989. – ukazuje na dva temeljna pristupa za klasifikaciju krajolika u fizičkoj geografiji i ekologiji krajolika: prvi je način fizičko-geografski, a drugi geokemijski.

26 Delort; Küster, 2004.

27 Jedan od razloga usmjerenja na biofizičke pokazatelje, kao osnove za stvaranje tipološkog razvrstaja krajolika, jest opseg i dostupnost podataka za potrebno mjerilo. U Hrvatskoj su u kartiranom, digitalnom obliku dostupni podatci o prirodnim sastavnicama: reljefu, klimatskim i litološkim obilježjima, tlima, staništima i pokrovu. Primjerice, pokazatelji povijesnog stanja krajolika, koji su ujedno i podatci o vremenskoj (*povijesnoj dubini* (*time-depth*)), odnosno razdoblju formiranja pojedinih područja ili naselja nisu obrađeni na prikladan način. Izvode se iz georeferenciranja povijesnih karata iz određenih povijesnih razdoblja karakterističnih za istraživano područje. Primjer je klasifikacija krajolika provedena u studiji *Krajobrazna osnova Grada Zagreba*.

ponovljenih i dosljednih uzoraka elemenata.²⁸ Pokazatelj karaktera krajolika pri tome nije samo prostorno izražen podatak, već i sažeto razumijevanje razmatranih uzoraka koji čine svaku jedinicu krajolika prepoznatljivom i različitom od druge. Razumijevanje uzoraka uključuje analize međuodnosa i procesa te povijesnog razvoja područja. Za razliku od pokazatelja krajolika koji pokazuju kako se pojedine sastavnice ili svojstava kojima se opisuje krajolik mijenjaju u prostoru i vremenu, pokazatelji karaktera krajolika u većoj su mjeri cjeloviti pokazatelji koji omogućavaju razumijevanje načina na koji promjene mijenjaju uzorke krajolika, a području daju doživljaj mjesta (*sense of place*).²⁹

Važeća sveeuropska podjela krajolika predstavljena u *Europskim tipovima krajolika LANMAP2*³⁰ temelji se na četirima čimbenicima: klimi, topografskim obilježjima, geološkom sastavu, tlima (*parent material*) te na korištenju prostora (*land use*).³¹ Uočeni su njezini nedostaci i na međunarodnoj je razini zaključeno da je potrebno proširiti raspon dosadašnjih te uključiti čimbenike tla, oborina i prirodnih mogućnosti vegetacije.³² Posljedica i rezultat takvog stava jest da će se u sljedećem razdoblju tipološka podjela krajolika i dalje uglavnom temeljiti na biofizičkim čimbenicima. Zbog nedostatka uključivanja čimbenika kulturne komponente takvo razvrstavanje neće biti u mogućnosti temeljito predstavljati stvarne krajolike, sagledavane u svjetlu određenja *Europske konvencije o krajoliku* kao o područjima koja su *percipirana od ljudi i čija je narav rezultat djelovanja i međudjelovanja*

prirodnih i/ili ljudskih faktora.³³ Zbog toga je u znanstvenim i stručnim krugovima preporučeno visoki prioritet u budućem radu *razvoju tipološke podjele krajolika s mnogo izraženijom kulturnom dimenzijom*.³⁴ Međutim, usmjerenje na biofizičke pokazatelje, temeljne za stvaranje paneuropske tipološke podjele krajolika, jest zasada neizbježno zbog opsega i dostupnosti potrebnih podataka za mjerilo kartiranja.³⁵ Radi unaprjeđenja uključivanja antropogenih – kulturnih pokazatelja krajolika na europskom je mjerilu preporučeno da se postojeća europska tipološka podjela – *LANMAP2* koristi kao okvirni podatak za izradu nacionalnih razvrstaja krajolika.³⁶ U budućnosti bi tipološko razvrstavanje trebalo biti usredotočeno i na ostale pokazatelje kulturnih komponenti krajolika koji su trenutno mjerljivi i dostupni u prikladnim računalnim tehnikama, a doprinose nacionalnoj, regionalnoj ili lokalnoj različitosti.³⁷

Karakter krajolika

Bitna svojstva kojima je određen karakter krajolika (*landscape character*)³⁸ opisuju se kao *izrazit, prepoznatljiv i dosljedan uzorak elemenata koji se dosljedno javlja u pojedinom tipu krajolika, koji jedno mjesto čini različitim od drugog, a ne boljim ili lošijim. Karakter je ono što jedno područje čini jedinstvenim i neponovljivim*.³⁹ Karakter krajolika ovisi o kombinaciji sastavnica kao što su: geološka i reljefna obilježja, tla, vode, vegetacija, korištenje i organizacija prostora, uzorci neizgrađenog krajolika i naselja

28 Swanwick, 2002.; Swanwick, 2004.

29 Antrop, 2005.

30 Europska karta krajolika (*The European Landscape Map, LANMAP2*) izvedena je na temelju podataka o klimi, visinskoj podjeli reljefa, geološkom sastavu i korištenju prostora. Pokriva cijelo europsko područje od Islanda na sjeverozapadu, Azerbajdžana na jugoistoku, Gibraltara na jugozapadu i Nove Zemlje na sjeveroistoku. Prikaz *LANMAP2* podijeljen je u četiri stupnja: stupanj (1) je zasnovan na klimatskoj podjeli u 8 razreda. Stupanj (2) je temeljen na klimi i visinskoj raščlambi reljefa i ima 31 razred. Stupanj (3) se temelji na klimi, visinskoj raščlambi i geološkom sastavu i ima 76 razreda. Stupanj (4) se temelji na sva četiri sloja podataka i broji 350 krajoličnih tipova. Podrobnije u potpoglavlju 3.3.1.

31 Washer, 2005.

32 Washer, 2005: 43.

33 COE, 2000., *European Landscape Convention*, čl. 1 [73].

34 Washer, 2005: 28.

35 Wascher; Pérez-Soba, 2004. Dosadašnje i predložene tipologije mogu biti korištene kao okvir za formiranje indikatora i interpretacije krajolika, međutim, za metode ocjene karaktera krajolika radi potpunijeg opisivanja karakteristika koje ih čine prepoznatljivim moraju biti uključeni i kulturni indikatori.

36 Pérez-Soba; Wascher, 2005., Wascher; Pérez-Soba, 2004.

37 Múcher; Wascher, 2007.; Van Eetvelde; Antrop, 2009.b

38 Značenje riječi karakter (*character*) označava suštinska svojstva kojima se na sveobuhvatni način sagledavaju mnogobrojne sastavnice mjesta s ciljem njegova što kvalitetnijeg i potpunijeg razumijevanja.

39 Swanwick, 2002: 9. *Landscape character is 'a distinct, recognizable and consistent pattern of elements in the landscape that makes one place different from another, rather better or worse. Particular combinations of geology, landform, soils, vegetation, land use, field patterns and human settlement create character.*

te ostalih izgrađenih struktura, građevina, prometnih građevina i ostalih obilježja, a razmatraju se u okviru njihova povijesnog razvoja, u prošlosti te u današnjem stanju. Karakter krajolika određuju uzorci (*Patterns*) koji su nastali kao rezultat posebnih kombinacija prirodnih (fizičkih i bioloških), povijesnih, kulturnih i oblikovnih elemenata.

U određenju suštinskih svojstava – karaktera krajolika naglašen je međuodnos biofizičkih – prirodnih te kulturnih sastavnica. *Karakter krajolika stoga može biti promatran kao izraz načina na koji su prirodni i kulturni elementi složeni u stvaranju jedinstvenih krajolika – posebnih ekoloških, gospodarskih i socijalnih funkcija i vrijednosti.*⁴⁰ Kao složeni, prostorni, kulturno-povijesni i društveno-ekonomski sustav s regionalno različitim geomorfološkim oblicima – tlom, vodama, vegetacijom i načinom korištenja prostora (*land use*) – današnji je izgled krajolika rezultat čovjekovih djelatnosti i prirodnih procesa pod utjecajem političkih, demografskih, gospodarskih te klimatskih uvjeta i promjena. Karakter krajolika određuje stupanj međudjelovanja čovjeka i prirodnih procesa u prošlosti, ali i danas. Iako karakter krajolika može biti predmetom čovjekove percepcije i ocjene, pojam karaktera ne može biti zamijenjen pojmom vrсноće i vrijednosti krajolika, koji uglavnom ovise o njegovim funkcijama.⁴¹ Nesporno je da je karakter krajolika usko povezan sa strukturnim izgledom, tj. fizičkom pojavnošću, društvenim i kulturnim vezama, povijesnim razvojem, te da je uvjetovan i procesom vizualne percepcije.⁴² Osim toga, utvrđeno je da su strukturni aspekti krajolika samo djelomično određeni fizičkim pojavama kao što su klimatske, geološke, geomorfološke, uvjeti tla, te da društveni, kulturni, politički povijesni događaji i okolnosti djeluju i kao nezavisni elementi kojima je moguće objasniti određene tipove i uzorke krajolika.⁴³

40 Groom, 2005: 32. *Character can hence be seen as an expression of the way in which natural and cultural elements are combined in landscapes to create unique areas with specific ecological, economic as well as social functions and values.*

41 Washer; Perez-Soba, 2004.

42 Lothian, 1999.

43 Antrop, 2000.b.

Krajolične jedinice, tipovi i područja

Krajolične jedinice (*landscape character units*), krajolični tipovi (*landscape character types*) i krajolična područja (*landscape character areas*) glavni su rezultat metoda tipološkog razvrstavanja – karakterizacije i ocjene karaktera krajolika. To su predjeli krajolika različita karaktera, prepoznatljivih i razlikovnih obilježja, koja se na različitim mjerilima (ovisno o mjerilu istraživanja) prepoznaju i određuju metodama kartiranja i opisivanja. Mogu biti određeni ručnim načinom ili korištenjem računalnih metoda klasifikacije, kao što su tehnike GIS-a.⁴⁴ Klasični oblik rada karakterizacije kroz opisivanje različitih tipova i područja krajolika te kartiranje na temelju kriterija korištenih za njihovo određenje oslanja se na strukturna svojstva krajolika. Krajolične jedinice, ovisno o mjerilu i razini klasifikacije mogu biti: opći tipovi, tipovi, podtipovi i uzorci krajolika, odnosno krajolične regije i krajolična područja (dijagram 6).

Povijesni krajolik sadrži različita obilježja razvoja u prošlosti koja s odgovarajućim opsegom podataka također trebaju biti uključena u karakterizaciju. Ovisno o mjerilu obrade – državno, regionalno ili lokalno – razlikuje se i stupanj detaljnosti koji, ovisno o mjerilu istraživanja, koristi odgovarajuće podatke i analize o obilježjima i sastavnicama krajolika. Za navedene kategorije i različita mjerila kartiranja terminologija nije standardizirana, već se prilagođava posebnostima regije ili zemlje.⁴⁵

44 Prvi stupanj metode *ocjene karaktera krajolika* – karakterizacija jest organiziranje (tj. sintetiziranje) skupa prostornih podataka sukladno pojmu karaktera krajolika. Sadrži opise i grafičke prikaze prostorno razgraničenih, omeđenih područja – krajoličnih jedinica te njihovo tumačenje bez donošenja sinteze i ocjene. Značajno svojstvo ovog načina rada jest to da su omeđenje (delineacija) i kartiranje krajoličnih jedinica izrađeni isključivo na osnovi odabranih čimbenika karakterizacije, bez uključivanja ostalih elemenata, kao što su razgraničenja upravnih jedinica, granica posjeda, povijesnih međa ili slično. Veličina poligona povezana je s jedinicom dokumentiranja, a ovisi o mjerilu krajolika i razini tipološke klasifikacije. (Lang; Blaschke, 2010.)

45 Fairclough, 1999.a; Birnbaum; Peters, 1996. U britanskim i američkim primjerima model za analizu povijesnog krajolika u različitim mjerilima prepoznaje krajolične jedinice (*landscape units*) koje mogu biti: a) elementi i pojedine značajke kao što su zgrade, ceste, šume; parcele i polja, elementi kombinirani s proizvodnjom, a mogu se grupirati u skupine; b) komponente su veće grupe parcela, grupe naselja; c) tipovi, različite i ponovljive kombinacije komponenti koje određuju opće tipove krajolika kao što su npr. povijesne šume; d) podregije se razlikuju na osnovi njihove jedinstvene kombinacije i međuodnosa komponenti, tipova i područja podijeljena na čitavom zemljopisnom području. Najmanje mjerilo na kojem se pokazuju čestice i zgrade je 1:25000.

Tablica 4: Vrsta krajolične jedinice u odnosu na mjerilo i vrstu prostorno-planskog dokumenta

MJERILO KARTIRANJA	VRSTA PROSTORNO PLANSKOG DOKUMENTA	VRSTA KRAJOLIČNE JEDINICE
1:100.000	Program prostornog uređenja/razvoja RH Strategija prostornog uređenja/razvoja RH	Krajolična regija Krajolična podregija
1:25000	Prostorni plan županije/PPUG Zagreba Plan područja posebnih obilježja	Opći krajolični tip Opće krajolično područje
1:5000	Prostorni plan uređenja Grada/Općine	Krajolični tip Krajolično područje
1:1000	Urbanistički plan uređenja Detaljni plan uređenja	Podtip Krajolični uzorak

Metoda karakterizacije – tipološkog razvrstavanja krajolika provodi se na različitim razinama, od nacionalne do lokalne. Primjenom metoda karakterizacije i ocjenom karaktera krajolika utvrđuju se: tipovi krajolika/krajolični tipovi i područja krajolika/krajolična područja. Krajnji rezultat karakterizacije, kao dio procesa prepoznavanja svojstava krajolika, jest karta krajoličnih tipova i područja. Provodi se hijerarhijski i može se primijeniti za različita mjerila od nacionalnog, regionalnog do lokalnog. Za klasifikaciju na nacionalnoj i regionalnoj razini uobičajeno se primjenjuju karte u mj. 1:250.000 koje pokrivaju područje cijele zemlje ili velike regije. Za klasifikaciju područja regije ili županije prikladno je mjerilo karata 1:50000 ili 1:25000, dok se za lokalnu razinu primjenjuje mjerilo 1:10000, 1:5000 ili po potrebi i manje (tablica 4).

Dijagram 6: Hijerarhijski poredak (slijed) krajoličnih jedinica

Krajolični tip (*landscape type*) označava predjele krajolika koji su po strukturi i uzorcima razmjerno homogenih obilježja. Po svojoj su prirodi opći, a pojavljuju se u različitim područjima na kojima dijele istovjetne, odnosno slične kombinacije geoloških i mjestopisnih struktura, uzoraka, vegetacije, korištenja i uzoraka zemljišta, uzoraka naselja, tipova zgrada, poljodjelskih građevina i ostalih gradbenih struktura.⁴⁶ Krajolični tipovi općenito označavaju opća i srodna obilježja; određuju prostorne cjeline sličnih obilježja u različitim područjima; najdetaljnije predstavljaju svojstva, tj. karakter krajolika; imenuju se opisnim imenima koristeći dvije ili tri riječi dominantnog utjecaja na karakter (npr. brježuljkasto-brdski, vinogradarski krajolik)⁴⁷ te omogućavaju usporedbu različitih krajolika.

Krajolični tipovi, koji su po svojoj prirodi opći, mogu se pojaviti u različitim zemljopisnim područjima zemlje; primjerice kao: oranice ili ograđeni, suhozidni terasirani krajolici; agrarni, nizinski riječni krajolici i slično. Tipološka podjela krajolika jest sustavna klasifikacija tipova krajolika koja se uspostavlja na temelju atributa kojima se opisuju osnovna obilježja, a na nižim razinama i pojedinosti, kao što su oblici korištenja prostora, slikovita svojstva, kulturne značajke ili posebnosti vezane uz povijest krajolika.⁴⁸ Tipološka podjela krajolika

46 Swanwick, 2002: 38.

47 Usporediti s potpoglavljem Tipološki razvrstaj krajolika Žumberka.

48 Van Eetvelde; Antrop, 2007: 90-91.

27. Krajoblični tipovi lokalne (3) razine karakterizacije (Swanwick, 2002.)

temelji se na kartiranju atributa krajoblične jedinice koji se na prvoj razini (međunarodna i nacionalna) temelje na četiri osnovna: klimi, reljefu, geološkom sastavu i korištenju prostora (slika 27). Na taj način izvedene granice između različitih krajobličnih tipova u realnom su području teško vidljive, jer se uglavnom temelje na stručnim znanjima i temeljnim izvorima podataka.⁴⁹ Osim kartografskog prikaza za svaki krajoblični tip tekstualno se opisuju: položaj, vizualni, povijesni i ekološki karakter, odnosno uzorci i elementi, ovisno o razini karakterizacije i mjerilu prikaza. Različiti krajoblični tipovi prepoznati u GIS okruženju dobiveni su preklapanjem slojeva podataka uz pripadajuće tablične prikaze za statistički opis točaka odabranog tipa.⁵⁰ Pojedini krajoblični tipovi imaju slične uzorke geologije, reljefa, tla,

korištenja prostora, uzoraka naselja i polja u svakom području u kojem se javljaju.⁵¹

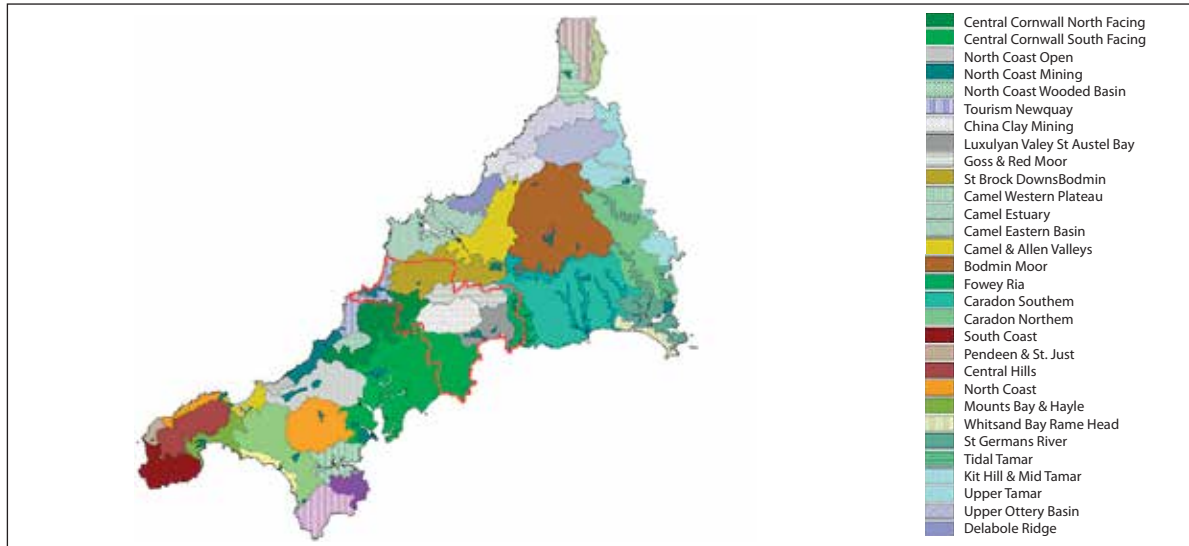
Krajoblična područja (*landscape character areas*) su jedinstvena, zemljopisno određena područja u kojima se pojavljuje određeni tip krajoblika.⁵² Po svojim su obilježjima to jedinstvena područja, geografski, odnosno prostorno specifična; imaju osobni identitet, ali dijele opće karakteristike s ostalim područjima istoga tipa. Imenuju se po posebnim mjestima (primjerice, gorski šumski krajoblik Medvednice ili nizinski urbani krajoblik Zagreba i sl.). Na taj način prepoznata krajoblična područja uključuju prostore s jedinstvenim značajkama i odražavaju zemljopisna obilježja pripadajućeg teritorija. Granice tipova i područja razlikuju se u mjerilu i detaljnosti karakterizacije. U stvarnosti krajoblik je kontinuiran i karakter se ne mijenja odsečeno i iznenada, već postupno. U sredini krajobličnog

49 To se ujedno smatra i glavnom prednosti metode klasifikacije koja je u potpunosti dosljedna i jasna u određivanju granica između tipova krajoblika. Znanstveno utemeljeni i provjerljivi podatci koriste se u karakterizaciji i opisu tipova krajoblika, a razgraničenje se temelji na egzaktnim geografskim grupama podataka.

50 Statistički podatci korišteni su kao numerička baza za generiranje modela prostorne raspodjele tipova krajoblika. Na taj su način slični uzorci krajoblika, grupirani i prepoznati kao krajoblični tip, nastali kao rezultat *cluster* analiza.

51 Zajednički uzorci mogu biti uočeni terenskim istraživanjima i računalnim generiranjem podataka te kartiranjem. Tipovi krajoblika na međunarodnoj i nacionalnoj razini reprezentiraju prirodne i kulturne utjecaje sa širokim općim imenima kao što su: alpski planinski krajoblik, atlanski nizinski krajoblik i sl., dok je na lokalnoj razini naglasak na načinu korištenja i uzorcima naselja (gorski doprirodni, brježuljkasti vinogradarski i sl.).

52 Swanwick, 2002: 40.

28. Krajolična područja - The Cornwall Landscape Character Areas

područja/tipa svojstva i uzorci su jasno određeni, a prema rubovima manje. Osim kartiranja svaki krajolični tip ili područje sadrži i pisane opise kojima se pobliže određuju njegova obilježja (sl. 28). Opisuju se prema glavnim, tj. suštinskim obilježjima te u okviru njegova vizualnog, povijesnog i ekološkog karaktera.⁵³

Uzorci krajolika

Uzorci krajolika (*landscape patterns*) predstavljaju prostorni raspored njegovih struktura, kulturnih i prirodnih sastavnica i temelj su za izradu tipološke podjele krajolika. Kao prostorno izražene strukture krajoličnih elemenata prepoznaju se u složenom izgledu današnje pojavnosti krajolika. Prostorna organizacija, kompozicija krajolika te raspored njegovih elemenata/strukture određuju uzorke, a ujedno su važni čimbenici vrсноće krajolika. Većina krajolika sadrži izgrađena i neizgrađena područja, a uzorke možemo podijeliti na:

- uzorke izgrađenog krajolika koje čine različite vrste i tipovi naselja (urbanih, ruralnih, industrijskih, turističkih, ribarskih, pastirskih, vinogradarskih i sl.)

- uzorke neizgrađenog krajolika koje čine različiti oblici poljodjelskih, rekreacijskih ili drugih otvorenih površina.

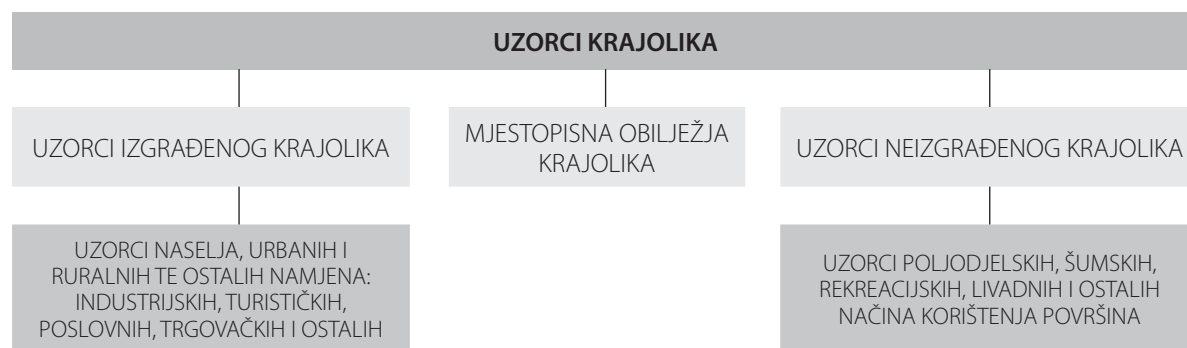
Uzorci neizgrađenog krajolika, poljodjelskih ili otvorenih površina druge namjene određeni su geometrijom imovinskih odnosa, parcelacijom ili načinom ograđivanja, kao što je slučaj s terasastim, suhozidnim ili ostalim ograđenim poljodjelskim krajolicima. Strukturne i funkcionalne promjene naselja, korištenja zemlje kroz povijest ujedno mijenjaju i uzorke krajolika.⁵⁴ Uzorak krajolika može se opisati kao *moгуćnost prepoznavanja posebnosti jednog krajoličnog tipa za razliku od drugog (susjednog) tumačenjem skupa njegovih strukturnih komponenti. Atributi kojima se pri tome opisuju strukturni elementi krajolika jesu: tipologija, raznolikost/jedinstvenost, prirodnost, odnosno izgrađeni, umjetno stvoreni objekti, kao što su građevine, kameni zidovi, živice i sl., kao i uzorci, linije i točke.*⁵⁵

Uzorci nisu izolirani entiteti, *svaki uzorak postoji samo u mjeri kojom podržava ostale, predstavljajući najbolju*

53 Podrobniji opis krajoličnog područja vidjeti u: *** 2011.a.

54 Van Eetvelde; Antrop, 2004.

55 Wascher, 2003: 156

Dijagram 7: Vrste uzoraka krajolika

predodžbu uređenja fizičkog okoliša.⁵⁶ Za prepoznavanje uzoraka koje pomaže razumijevanju odnosa čovjeka prema okolini stvoren je poseban način opisivanja i analiza. Na taj se način omogućuje razumijevanje odnosa između različitih uzoraka, procesa i promjena krajolika te estetskih i emotivnih odnosa prema njima.⁵⁷ Uzorak krajolika osim struktura odražava i procese koji su ih oblikovali tijekom povijesnog razvoja i važan je kao jedan od modela za upravljanje promjenama u krajoliku. On isprepliće teorije estetike, vizualne percepcije, etike i doživljaj mjesta, s geološkom evolucijom i utjecajima čovjeka kroz stoljeća.⁵⁸ Složenost krajoličnih uzoraka razlikuje se s obzirom na mjerilo istraživanja i ocjene krajolika.⁵⁹

56 Alexander; Ishikawa; Siverstein, 1977: XI, XXXV. *Each pattern can exist in the world, only to the extent that is supported by other patterns: the larger patterns in which it is embedded, the patterns of the same size that surround it, and the smaller patterns which embedded in it. This is a fundamental view of the world. All 253 patterns together form a language. They create a coherent picture of an entire region, with the power to generate such regions in a million forms, with infinite variety in all the details.*

57 Bell, 1999: 3.

58 Bell, 2004: 11. *He interweaves theories of aesthetics, visual perception, ethics, and sense of place, with geological evolution and human impacts over the ages.*

59 Dorner; Lertzman; Fall, 2002: 730. Analize krajoličnih uzoraka dobile su veliku pozornost u istraživanjima u posljednjem desetljeću, posebno u ekologiji krajolika, međutim dosad primijenjene metode analize uzoraka krajolika nisu oblikovane na način kojim bi bili uključeni svi čimbenici krajolika, kao što su npr. mjestopisna obilježja – važan faktor oblikovanja uzorka. Standardne metode temelje se na analizi karata *Corine Land Cover* i satelitskih snimaka visoke rezolucije. Pojedina, novija istraživanja uključuju topografska obilježja u analize uzoraka krajolika, koje bilježe povezanosti i odnose uzoraka naselja i obilježja topografskih struktura.

Razumijevanje kombinacija i odnosa struktura, sastavnica i uzoraka kojima je određen povijesni, kulturni krajolik uključuje i razumijevanje njihovih promjena. Sastavnice krajolika obuhvaćaju prirodne i kulturne elemente, a krajolični uzorci – položaj i raspodjelu prirodnih, fizičkih, materijalnih i kulturnih elemenata – krajoličnih struktura. Određivanje i opisivanje obilježja i karaktera krajolika povezano je s procesom podjele u područja različitog prepoznatljivog i dosljednog, zajedničkog karaktera. Tipološko razvrstavanje krajolika stoga zahtijeva prepoznavanje krajoličnih uzoraka u kojima su prirodni i kulturni utjecaji zajednički oblikovali njegov karakter.⁶⁰ Uzorak krajolika određen je strukturnim obilježjima povezanim s načinom korištenja prostora, njegovom povijesti i biofizičkim komponentama.⁶¹

Krajolici Hrvatske uglavnom su obilježeni čovjekovim djelovanjem i sadrže povijesno bogatstvo iz različitih razdoblja, izuzev pojedinih područja visokog stupnja prirodnosti, kao što su: visoke planine, stjenovite obale ili močvare, područja u kojima je čovjekov utjecaj neznatan. Nažalost, dostupnost podataka za uzorke

60 Glavno obilježje kulturnog krajolika jest povijesno, na što upućuje niz antropogenih, kulturnih pojava u krajoliku, koje odražavaju zadane fizičke uvjete. Smještaj i prostorna organizacija tradicijskih naselja i položaj poljodjelskih površina povijesno su bili uvjetovani klimatskim i mjestopisnim svojstvima prostora. Uzorci izgrađenog i neizgrađenog krajolika na taj način odražavaju biofizičke uvjete, kao i prostorne i vremenske (povijesne) utjecaje korištenja zemljišta (primjerice: korištenje tehnika upravljanja, veličina polja, vrste granica, sezonalnost usjeva, kulturne i arheološke komponente i sl.).

61 Mitchell, 2002: 5.

29. Kartogramski prikaz uzoraka izgrađenog krajolika

krajolika koji uključuju strukture naselja ili polja, linearne ili točkaste antropogene elemente krajolika, arheološka nalazišta, građevine i povijesna obilježja jest ograničena, ne samo na hrvatskoj, već i na europskoj razini. Za potrebe istraživanja krajolika ti su podatci važni, ali su zasad nepotpuni i nisu kartirani ni obrađeni georeferenciranjem.⁶² Podatci o kulturnim sastavnicama u europskim primjerima istraživanja koriste se iz zračnih fotografija, a pretpostavlja se da se sustavno obrađeni podatci o povijesnim i arheološkim obilježjima krajolika ne mogu očekivati još neko vrijeme (sl. 29 i 30).⁶³

U kategoriji organski razvijenih krajolika ključnu ulogu u prepoznavanju i ocjeni karaktera krajolika imaju uzorci izgrađenog krajolika, odnosno uzorci naselja (*settlement patterns*).⁶⁴ Povijesni krajolici razvijani tijekom nekoliko stotina ili tisuća godina povijesti sadrže tragove prošlih razdoblja – bilo u svojoj sadašnjoj pojavnosti ili u

62 Za potrebe ovoga istraživanja georeferencirani su podatci o kulturnim sastavnicama istraživanog područja Žumberka. Radi se o podacima o kulturnim dobrima, tipovima i vrstama povijesnih naselja te o vertikalnim obilježjima krajolika. Vidjeti u poglavlju 9. Prilozi: Kartogramski prikaz 9.4.12.

63 Za razliku od podataka prirodnih, biofizičkih komponenti krajolika koji su dostupni u računalnim tehnikama, glavnina podataka kulturnih komponenti, primjerice kulturna baština, još uvijek su dostupni samo u analognim formatima. (Mücher; Wascher; Kljin; Koomen; Jongman, 2006.; Van Eetvelde; Antrop, 2009.b.)

64 Bintliff, 1982.

30. Uzorci ruralnog krajolika Plemenščine, Hrvatsko zagorje

arheološkim slojevima.⁶⁵ Analize odnosa naselja i okružujućih prostora, istraživanja gdje i kako su ljudi živjeli u prošlosti – započinju s proučavanjem izgleda mjesta stanovanja, sustava naselja diljem ruralnog prostora, s posebnim naglaskom na njihov odnos prema prirodnom okolišu i korištenju zemljišta te u odnosu prema društvenim i gospodarskim uvjetima.⁶⁶ Cilj jest odrediti općenite zakonitosti ljudskog kretanja u prostoru – primjerice analiza pristupačnosti mjesta i geometrijske vrste uzoraka

65 U posljednjim su se desetljećima uz arheologiju naselja (*settlement archaeology*) razvile: arheologija krajolika (*landscape archaeology*) i arheologija okoliša (*environmental archaeology*). Arheologija naselja je narasla postupno u svojem opsegu i metodologiji tijekom duge povijesti discipline, tako da suvremene studije posjeduju širok raspon tema i pristupa. Većina suvremenih istraživanja o prošlosti zajednica i njihovoj okolini usmjerena je na farme, sela, pa čak i područje sustava običnih ljudi u prošlosti, koji su najvećim dijelom bili ratari i stočari. Taj aspekt arheologije naselja pokrenut je u prvoj polovini 20. stoljeća u Europi, kao i u mnogim drugim dijelovima svijeta. S jedne strane došlo je do šire edukacije javnosti i aktivnog uključivanja amatera u arheologiju, ali i utjecaja trendova u istraživanjima povijesti u sve većoj pozornosti na svakodnevni život ljudi svih društvenih slojeva. Navedeni trend je u kombinaciji sa širokim utjecajem tehničkih dostignuća, poglavito dostupnosti zračnih fotografija, koje su bile glavni poticaji za europsku arheologiju krajolika. Zajedno su ti čimbenici doprinijeli uspostavi suvremene arheologije naselja i krajolika.

66 Usporedno s tim, arheologija okoliša osigurava izravnu vezu između ostataka pronađenih u naselju ili u fosilnim slojevima tla povezujući ih s drugim nalazima u istodobnom krajoliku. Pojedini istraživači usmjerili su arheologiju naselja u istraživanja međukulturne pravilnosti prostora s vrlo točnim ili čak matematičkim odnosom među naseljima. Osim istraživanja unutarnjih oblika naselja (*intrasite settlement*), analiziraju se sustavi naselja u krajoliku s ciljem otkrivanja dominantnih, pravilnih uzoraka naselja u korelaciji s mjerljivim prirodnim, tj. ekološkim pokazateljima. (Bintliff, 2003.)

koji odražavaju prostorne uzorke naselja na regionalnoj razini.⁶⁷ Osim navedenog, suvremena istraživanja sve su više usmjerena prema humanističkom, kulturnom i antropološkom pristupu.⁶⁸ Stoga se u novim istraživanjima nastoji uskladiti antropološke (kulturne) i matematičke pristupe. To znači da se pojedina mjesta, naselja i zgrade sagledavaju u svjetlu odraza povijesnog načina poimanja pripadajućeg društvenog razdoblja.⁶⁹ Položaj naselja i drugih naseljenih mjesta u prošlosti je bio značajno uvjetovan mikroklimatskim i mjestopisnim obilježjima, ali i geološkom građom, vrstama tla te prisutnošću vode.⁷⁰ Osim prostorne organizacije naselja, njegove strukture i fizičkih svojstava važni su odnosi između naselja i prirodnih obilježja krajolika, odnosi između susjednih i udaljenijih naselja. Prema funkcionalnim obilježjima povijesni tipovi naselja, kao što su zaseoci i sela, kao naselja primarnog karaktera, u srednjem su vijeku i ranom modernom dobu bili usluženi od prostorno odvojenih tzv. *središnjih mjesta*, sekundarnih naselja koja su osiguravala administrativne, vjerske i trgovačke funkcije.⁷¹ Vrijeme

putovanja uglavnom je bilo odlučujući čimbenik, osim za svakodnevni rad u poljima, također i za lokaciju središnjeg naselja.⁷² Analize seoskih naselja u kojima su glavne aktivnosti poljodjelstvo i pašnjačko iskorištavanje neposrednog zaleđa pokazuju da su stanovnici u prošlosti na vrlo racionalan i ekonomičan način odlučivali o njihovu smještaju.⁷³ S druge strane, pojedini položaji mogu otkriti da su izabrani iz obrambenih, vjerskih ili drugih neekonomskih čimbenika.⁷⁴ Osnovni pokazatelji, kao što su fizička svojstva okoliša, klimatski uvjeti ili stupanj tadašnjih tehnologija, međuodnos sa susjednim naseljima, odnos prema obrambenim i sakralnim građevinama te značajkama krajolika simboličke vrijednosti, važni su činitelji organizacije i korištenja krajolika.⁷⁵ Osim navedenih, prisutni su i čimbenici kao što je *među-vidljivost* naselja, vjerskih i strateških mjesta i srodnih oblika percepcije krajolika. U tom se kontekstu pojam *među-vidljivosti* odnosi na načine na koje su nekadašnji stanovnici mogli promatrati i na taj način vizualno sudjelovati u događanjima, obredima te na simbolički način povezati različite dijelove svojega prostornog svijeta.⁷⁶

67 Suvremena znanstvena analiza ljudskog ponašanja u prostoru primjenjuje se na arheološkim istraživanjima te ima i računalnu primjenu za provjeru uzoraka unutar i između naselja, ili u odnosu na različite aspekte prirodnog okoliša. To su uglavnom znanstvene tehnike usvojene iz geografije od 1990-ih, prvenstveno metoda računalnog kartiranja alatima GIS-a.

68 Tzv. *postmoderni pokret* u društvenim znanostima. Mogućnost korištenja alata GIS-a, ne samo za usporedbu smještaja povijesnih naselja s različitim vrstama tla, izloženosti suncu i prevladavajućim vjetrom, već i nastaviti u dijelu ljudskog vizualnog ili zvučnog iskustva sela (predstaviti načine na koje su prošli ljudi zamišljali, vizualizirati, pa čak i čuli svijet oko sebe).

69 Bintliff, 2003: 60. Organizacija krajolika, odnosno regije u pogledu smještaja naselja i ostalih građevina, izbora njihove lokacije interpretira se u okviru tzv. *mentalnih karti* ili *svete geografije* koja ilustrira odnose ljudi, njihove kulture prema prostoru koji ih okružuje. Primjer smještaja velikih crkvenih građevina srednjeg vijeka na istraživanom području Žumberka također pokazuje stvaranje tzv. *svetog mjestopisa*. Vidjeti u poglavlju 9. Prilozi: Kartografski prikaz 9.4.14.

70 Stanovnici su u prošlosti birali mjesta stanovanja zbog blizine određenih vrsta obradivog tla, voda, mineralnih sirovina ili drugih resursa. Karta povijesnih naselja, sela na Žumberku preklapljen na pedološku kartu prostora, pokazuje odnos naselja prema obradivim površinama. Vidjeti u poglavlju 9. Prilozi: Kartografski prilozi 9.4.8. i 9.4.9.

71 U tu kategoriju sekundarnih naselja ubrajaju se tržni gradovi, sjedišta općina i crkvenih župa. Na području istraživanja kulturnog krajolika Žumberka u primarna naselja koja datiraju iz srednjeg vijeka ubrajaju se sela: Cernik, Grič, Sopote, itd. Središnja naselja sjedišta crkvenih župa u kojima su se u 19. st. nalazile i pučke škole su Sošice, Krašić, Petrovina, Pribić, itd. Srednjovjekovni tržni gradovi smješteni na rubnim područjima Žumberka jesu: Samobor, Jastrebarsko, Trg kod Ozlja. Vidjeti u poglavlju 9. Prilozi: Kartografski prikaz 9.4.7.

72 Europski tržni gradovi u kasnom srednjem vijeku i početkom novoga bili su dostupni u dan hoda, kako bi se seljaci vratili svojim kućama na dva do tri sata putovanja. Na taj su način ruralna naselja smještena na razmacima od oko 20 do 30 km od središnjeg. Bintliff, 2003.

73 Tzv. *catchment analysis* može otkriti da je grupa mjesta u određenoj regiji i razdoblju sve stavila u vrlo racionalan odnos da bi povećala učinkovito korištenje pojedinih vrsta zemljišta ili krajolika. (Bintliff, 2003: 61.) Na primjeru istraživanog krajolika Žumberka analiza odnosa smještaja naselja prema obilježjima reljefa i vrsta tla pokazala je da su u brdsko-gorskom i brježuljkastom krajoličnom tipu uglavnom lokacije vezane uz rubove plodnih polja koja su nastala krčenjem šuma, na padini ili hrptu brjega.

74 Za smještaj srednjovjekovnih gradova i utvrda koristile su se teško pristupačne uzvisine radi lakše obrane. Tezu ilustriraju primjeri starih feudalnih gradova na istraživanom području Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje: Lipovac, Tuščak, Samobor, Stari grad Žumberački, Novi grad Žumberački, Ozalj.

75 Tradicijska znanja poljodjelaca i detaljno poznavanje svojstava svakog polja u njihovu krajoliku, istančan osjećaj za prednosti i nedostatke lokalnih terena za uspješan opstanak usjeva ili proizvoda svojih kultiviranih biljaka i domaćih životinja, kao i njegove učinke na oblik i položaj naselja, bitno su utjecali na prostoru organizaciju krajolika. U strukturi i znakovima krajolika prisutne su također vjerske, društvene i političke ideje stanovnika i vlasnika.

76 Zanimanje arheoloških istraživanja sa simboličkim prikazima prošlosti krajolika oko naselja i odnosa između naselja istražuju se na prošireni način, izvan samo ekonomskih i socijalnih čimbenika. Istražuje se u kojoj su mjeri naselja i ostale važne građevine (vjerske, obrambene, reprezentativne) bile smještene da bi se postigao vizualni učinak i dojam na posjetitelja ili za označavanje posvećenih mjesta i putova u krajoliku.

31. Povijesni krajolik Motovuna

Analiza sustavnog stvaranja uzoraka ruralnih naselja: sela i zaselaka kroz povijesna razdoblja ilustrira razvoj krajolika i daje uvid u razvoj, izgradnju, a time i popunjavanje područja novim oblicima. Veličina i oblici uzoraka naselja kao i udaljenosti između njih često su isti u različitim kulturama i različitim povijesnim razdobljima. Mreža takvih, primarnih sela i zaselaka⁷⁷ u pravilu je zgušnjuta je oko *središnjeg naselja*.⁷⁸ Povijesni razvoj krajolika koji uključuje analize organizacije i korištenja prostora, ovisnosti odnosa između središnjeg mjesta i sela, izbor njihova smještaja te interpretacije arheoloških tragova krajolika ilustrira promjene uzoraka krajolika. Popisi kulturnih dobara, rezultati arheoloških istraživanja i njihovo kartiranje sadrže podatke koji omogućuju rekonstrukciju

77 Misli se na seoska naselja s primarnim funkcijama stanovanja vezanim uz tradicionalnu obradu zemlje.

78 Teoriju *središnjeg mjesta* primjenjenu u arheološkim istraživanjima naselja uspostavili su geografi u prvoj polovini 20. stoljeća. Navedeni koncept započinje od jednostavnog zapažanja da je većina seoskih naselja grupirana oko tržnih gradova, gdje su dostupne različite važne usluge i da su ta žarišta nadomak većini stanovnika ruralnih područja. Pojedini teoretičari geografije, potaknuti željom za pronalaskom zakonitosti ljudskog ponašanja i matematičkih uzoraka usporedivih sa zakonima fizike i geometrije u mnogim aspektima prirodnoga svijeta, predložili su vrlo razrađen sustav preklapanja pravilnog oblikovanja u izgledu i razmaku između područja (*distrikta*) i regionalnih žarišta političke i ekonomske kontrole.

organizacije krajolika u pojedinim povijesnim razdobljima te interpretaciju njegovih uzoraka (sl. 31).⁷⁹

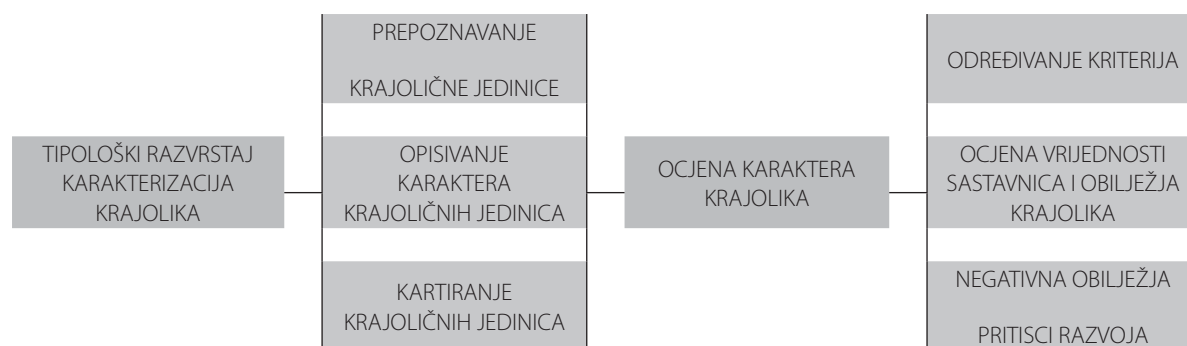
Metoda tipološkog razvrstaja – karakterizacija krajolika

Ocjena karaktera krajolika (*landscape character assessment*) uključuje dvije komponente i provodi se u dva stupnja.⁸⁰ Prvi stupanj je tipološka podjela – karakterizacija (*landscape characterization*)⁸¹ koja uključuje opi-

79 Moguća međudjelovanja između izmjene uzorka naselja, organizacija i struktura krajolika te socijalne, političke i ekonomske okolnosti pružaju mogućnost za razumijevanje temeljnih procesa u povijesti i prapovijesti krajolika. Mnogi dijelovi Europe dokaze usmjeravaju prema uzorcima naseljavanja u ranom srednjem vijeku, iako je srednji vijek ponovio već ranije uspostavljene jezgre naselja i podjelu zemlje. Primjerice, srednjovjekovna sela na Žumberku, kao što je Budinjak, bilježe naseobinski sloj iz antike.

80 Wascher, 2005: VIII.

81 Primijenjena metoda karakterizacije detaljno je predstavljena u nekoliko recentnih europskih radova od kojih se u najznačajnije ubrajaju: Clark, 2000.; Clark, 2005.; Clark; Darlington; Fairclough, 2004.; Ede; Darlington, 2002.; Ede; Darlington, 2003.; Ede; Fairclough, 2004.; Ede; Grenville; Fairclough 2005.; Fairclough, 1999.b; Fairclough, 2001.; Fairclough, 2002.; Grenville; Fairclough, 2005.; Herring, 1997.; Herring, 1998.; Mùcher; Bunce; Jongman; Klijn; Koomen; Metzger; Wascher, 2003.; Mùcher; Garcia-Feced; Perez-Soba; Wascher, 2005.; Mùcher; Wascher; Klijn; Koomen; Jongman, 2006.; Mùcher; Wascher, 2007.; Mùcher; Klijn; Wascher; Schaminée, 2010.; Parsons; White, 2009.; Roger, 2004/5.; Swamwick, 2002.; Swamwick, 2004.; Thomas, 2005. i ostali.

Dijagram 8: Proces provođenja metode ocjene karaktera krajolika

sivanje, razvrstavanje i kartiranje svojstava krajolika, pokazujući razlike između pojedinih područja metodom analitičke podjele te kartografskog prikaza razvrstaja krajolika na jedinice različitog, prepoznatljivog i zajedničkog karaktera. Ovisno o vrsti, odnosno kategoriji krajolika razlikuje se nekoliko zasebnih metoda:

- metoda povijesne karakterizacije (*historic characterization*)
- metoda urbane karakterizacije (*urban characterization*)
- metoda karakterizacije krajolika mora (*seascape characterization*).

Drugi stupanj koji uključuje ocjenu krajolika (*landscape assessment*) jest proces izrade i iznošenja ocjene o svojstvima krajolika na temelju razumijevanja njegova karaktera, a provodi se za potrebe donošenja različitih odluka za zaštitu, planiranje i ostale buduće promjene u krajoliku. Pri tome trebaju biti prepoznata obilježja, vrsnoće, vrijednosti i osjetljivosti pojedinih krajoličnih područja (dijagram 10).

Karakterizacija krajolika jest metoda dokumentiranja i istraživanja krajolika – *proces prepoznavanja, razvrstavanja (klasificiranja), opisivanja i kartiranja područja sličnog karaktera*.⁸² Metoda obuhvaća prepoznavanje obilježja krajolika tehnikom *čitanja*, odnosno razumijevanja

82 Swanwick, 2002: 8. *Characterisation – the process of identifying of similar character, classifying and mapping them and describing their character.*

njegova karaktera, bez obzira na njegovu vrstu i vrsnoću.⁸³ Osim prikupljanja podataka o elementima tj. sastavnicama (prirodnim obilježjima, naseljima, građevinama, rijetkostima, arheološkim mjestima, povijesnim okolnostima i ostalim) omogućava stvaranje predodžbe o tome što jedno mjesto/krajolik određuje kao cjelinu, odnosno ono što ga čini različitim od drugog. Glavni cilj karakterizacije krajolika jest što potpunije razumijevanje njegove cjelovitosti – totaliteta obuhvaćanjem ukupnosti njegova značenja, a ne samo njegova *dokumentiranja u vidu zbroja pojedinih podataka*.⁸⁴ Osnovna načela metode karakterizacije usmjerena su na svojstva krajolika i na razlike između područja, a manje na njihove vrijednosti. Određivanje krajoličnih tipova i područja može se provoditi na nekoliko razina, od nacionalne, regionalne do lokalne te je usko povezano s povijesnom karakterizacijom krajolika.⁸⁵

Istraživanje i razumijevanje karaktera krajolika zahtijeva sustavna istraživanja mnogobrojnih čimbenika koji su ga formirali i oblikovali te na njega imaju utjecaj. Oni uključuju geološke i reljefne oblike, tla, vode i

83 Karakterizacija je alat koji se primjenjuje na svim krajolicima, a proizlazi iz posebnih mjera *Europske konvencije o krajolicima*, članak 6. stavak I. ... *to identify its own landscapes trough its territory*; stavak II... *to analyse their charactersistic and the forces and pressures transforming them.*

84 Grenville; Fairclough, 2004/5: 2.

85 Prepoznato je da povijesna karakterizacija ima veliku ulogu u klasifikaciji krajolika. Stoga je u novijem razdoblju pozornost usmjerena na istraživanja i razvoj metoda povijesne karakterizacije. Podrobnije u potpoglavlju Povijesna karakterizacija krajolika.

vegetaciju, povijesne i sadašnje sadržaje, način korištenja te oblikovanje prostora, naselja, građevina i ostalih elemenata opreme prostora (tzv. građevina malog mjera). Međudjelovanjem i međunosima svih navedenih sastavnica zajednički se oblikuje karakter krajolika.⁸⁶ Metoda karakterizacije, kao prva etapa metodološkog slijeda ocjene karaktera krajolika, obuhvaća praktične modele prepoznavanja područja različitih obilježja, a uključuje kartiranje, opisivanje, analiziranje i razumijevanje njihova karaktera.⁸⁷ Zadatak karakterizacije jest izraditi podjelu teritorija na krajolične jedinice – tipove i područja na nekoliko razina: međunarodnoj, nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj.⁸⁸ Karakterizacija se usredotočuje na ono što suštinski čini jedno područje drugačijim ili različitim od drugog, a prikazuje se kao krajolični tip i kao krajolično područje. Konačni rezultat karakterizacije jest karta krajoličnih tipova i/ili područja, zajedno s opisom njegovih određujućih svojstava koja su najvažnija za opisivanje njegova karaktera, bez iznošenja vrijednosne prosudbe. Prema britanskom modelu karakterizacija uključuje sljedeće praktične korake: prepoznavanje i klasificiranje područja različitog karaktera, kartiranje i opisivanje njihova karaktera.⁸⁹

Metoda karakterizacije provedena u pojedinim europskim zemljama u svojim je analizama uglavnom obuhvaćala ruralna područja, tako da su se u obzir uzimali

86 Teza je povezana s aktualnom definicijom krajolika koja ga određuje kao procese i međunosima, kao i poteškoće na koji se načinovi mogu dokumentirati i vrjednovati. Usporediti s potpoglavljem 1.5.

87 To je tehnika koja prethodi procesu ocjene, a sastoji se od razvrstavanja (klasificiranja), opisivanja i razumijevanja fizičkih, prirodnih i kulturnih sastavnica krajolika, odnosno abiotskih, biotskih i kulturnih. Usmjeren na pojašnjenja što jedno područje čini različitim od drugog, uključuje kabinetska istraživanja i kartiranje tipova krajolika u raznim slojevima podataka, terenska istraživanja i kao rezultat klasifikaciju, tj. prepoznavanje i opisivanje tipova, odnosno područja krajolika. U okviru kabinetskog rada prikupljeni su podatci koji omogućuju pripremu karata za preklapanje različitih čimbenika, kao osnovu za određivanje tipova/područja zajedničkog karaktera, koji se moraju verificirati podacima terenskih istraživanja. Metodski postupak uključuje pripremu baze podataka koju čine analize i priprema kartografskih prikaza za preklapanje kojima se dokumentiraju prirodne sastavnice: geomorfološka obilježja, tla, vode i vegetacijski pokrov, dok kulturne sastavnice uključuju podatke o: korištenju terena, uzorcima naselja, uzorcima polja, te povijesnim elementima krajolika – kulturnom naslijeđu.

88 Usporediti s potpoglavljem Krajolične jedinice, tipovi i područja.

89 Swanwick, 2002.

fizički i prirodni atributi, a manje izgrađeni. Pogotovo se pozornost nije obraćala krajolicima mora (*seascape*) i urbanim krajolicima (*urban landscape*). Treba naglasiti da je karakterizacija kao metoda planiranja i upravljanja krajolicima potvrđena i od *Europske konvencije o krajoliku* te je prihvaćena u međunarodnim krugovima ICOMOS-a.⁹⁰ U ranim radovima tijekom 1980-ih godina pokazalo se spornim odjeljivanje tehnike klasificiranja i opisivanja (karakterizacije) krajolika od iznošenja ocjena o njihovim vrijednostima. Cilj razvrstavanja i opisivanja krajolika bio je utvrditi što čini jedan krajolik različitim ili različitim od drugog, za razliku dodjele relativne vrijednosti krajoliku kojim se ocjenjuje njegova vrsnoća. Kao rezultat sustavnog procesa razvrstavanja i opisivanja te dodavanja relativne (brojčane) vrijednosti odabranim sastavnicama ili pokazateljima krajolika nastala je metoda ocjena karaktera krajolika (*landscape character assessment*).⁹¹

Metoda ocjene karaktera krajolika

Metoda ocjene karaktera krajolika odnosi se na prepoznavanje i određivanje elemenata i svojstava koji čine krajolike (krajolične jedinice) međusobno različitim; opisivanje razlika u njihovu karakteru te ocjenu vrijednosti pojedinih, za karakter krajolika određujućih svojstava, kao osnove za planiranje i buduće upravljanje promjenama.⁹² Prvi stupanj metode ocjene karaktera krajolika, tipološko razvrstavanje – karakterizacija ne sadrži proces vrjednovanja, za razliku od potonjeg, koji uključuje donošenje ocjene o vrijednostima obilježja i sastavnica krajolika. Metoda ocjene karaktera krajolika zasnovana je na strukturnom pristupu usmjerenom na prepoznavanje karaktera, tj. svojstava kao razlikovnih obilježja krajolika i uključuje donošenje ocjene o obilježjima i karakteru krajolika radi dobivanja podataka za stvaranje i donošenje odluka održivog upravljanja i

90 [74]

91 Swanwick, 2002.

92 Takozvana *Warwickshire Method* brzo je prihvaćena kao strogi i temeljiti pristup ocjeni povijesnog krajolika, kao osnova za planiranje i upravljanje krajolikom. *Assessment and Conservation of Landscape Character – the Warwickshire Landscapes Project Approach* (Countryside Commission, 1991).

32. Ocjena karaktera krajolika i krajolične osjetljivosti područja Grendon and Baddesley, Ensor

planiranja krajolika ili za neke druge potrebe.⁹³ Uključuje analize i opise krajoličnih elemenata i njihovih svojstava u okviru odgovarajućeg popisa i podataka o sastavnicama krajolika. Kartografski se prikazuju područja određenog stupnja krajolične vrijednosti i osjetljivosti (sl. 30). Osim opisa i tabelarnih podataka u obliku grafičkih prikaza – karata i kartograma – opisuju se pojedina obilježja krajolika – krajolične jedinice, kao opća, povijesna, vizualna, ekološka obilježja, analizira se stupanj vizualne i krajolične osjetljivosti, negativna obilježja te pritisci izazvani razvojem. Cilj provođenja metode ocjene karaktera krajolika jest na temelju razumijevanja karaktera krajolika donošenje ocjene o vrijednosti pojedinih krajoličnih jedinica te izrada smjernica za buduće postupanje.⁹⁴ Osnovna obilježja metode ocjene karaktera krajolika jesu sljedeća:

- određuju se i ocjenjuju krajolična područja, kao što je npr. brdsko-gorski krajolik Žumberka, te opći krajolični

tipovi, kao što je npr. nizinski ruralni krajolik, gorski prirodni i sl.

- provodi se na višim i nižim razinama i u različitim mjerilima
- za kartiranje svakog krajoličnog tipa ili područja pomoću GIS-a koristi se jedan topografski poligon, koji je na nižim razinama podijeljen na skup poligona.⁹⁵ Područje obuhvata ocjene karaktera krajolika može biti kontinuirano, na području teritorija države, a može obuhvaćati regiju ili samo pojedina područja.

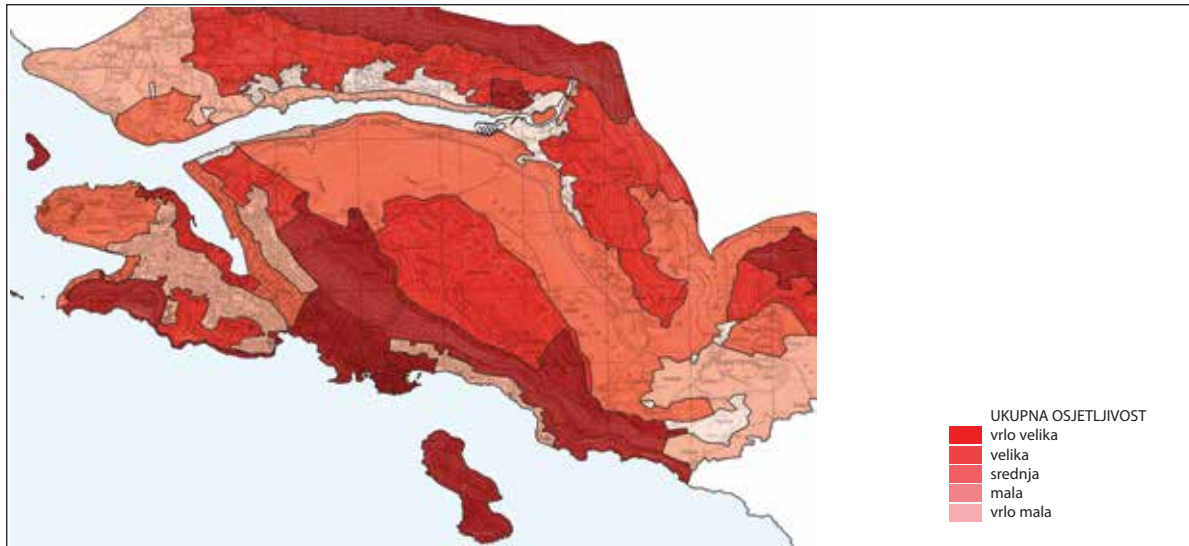
Metoda ocjene karaktera krajolika (*landscape character assessment*)⁹⁶ jedan je od suvremenih alata u planiranju održivog razvitka prostora te predstavlja novi pristup čitanja krajolika i razumijevanje načina na koji različiti elementi doprinose doživljaju mjesta. Ocjena karaktera krajolika smatra se sredstvom za povezivanje prostora

93 Karakterizacija krajolika može se koristiti kao ulazni podatak za planiranje razvoja područja, projektiranje posebnih područja zaštite ili ciljane agroekološke mjere u višefunkcionalnim krajolicima. Može se koristiti i kao okvir ili kao ulazni podatak u prepoznavanju i procjeni ekosustava ili studija krajolika za širu primjenu.

94 Usporediti s potpoglavljem 2.6.

95 Böhler; Heinz; Scherer; Siebold, 1999.

96 *Landscape character assessment* se kao inovativna metoda i nova znanstvena disciplina započela primjenjivati kasnih 1960-ih godina, a prvi put kao podloga za izradu *Warwickshire County Structure Plans*. Težište je tada bilo na korištenju raznolikih statističkih analiza i na podjele elemenata, sastavnica krajolika, kao što su stabla, šume, ograde. Godine 1987. Warwickshire Countryside Commission je publicirala *Landscape Assessment: a Countryside Commission Approach* (CCD 18), koji daje smjernice za strukturirani pristup ocjeni te određivanju i planiranju zahvata u krajoliku.

33. Ocjena osjetljivosti krajolika područja grada Dubrovnika s obzirom na kulturne sastavnice

i funkcije, ili riječima C. Swanwicka, *povezivanja mjesta s ljudima*.⁹⁷ Iz tog je proizašao zadatak razviti alat koji omogućava ocjenu, te analizu na koji način promjene utječu na glavne funkcije krajolika. Njezini su rezultati omogućili uspostavu načela koja su postala temeljem za daljnje aktivnosti na karakterizaciji krajolika, koje su se počele provoditi u nekoliko europskih zemlja. U Engleskoj je ova metoda provedena na više od 80% jedinica uprave, od lokalnog do regionalnog mjerila.⁹⁸ Ocjena karaktera krajolika i tipološko razvrstavanje – karakterizacija važan su dio europske prostorne politike, posebice nakon donošenja *Europske konvencije o krajoliku* u kojoj su formulirani glavni zadatci vezani za očuvanje raznolikosti europskih krajolika.⁹⁹ Usporedno s razvojem ove metode u Velikoj Britaniji i u Sloveniji je započeo rad na tipološkoj razvrstavanju krajolika, koji je rezultirao podjelom teritorija države na tipove i područja (*krajine*).¹⁰⁰ Izrada novih nacionalnih tipologija krajolika

te integriranje povijesne dimenzije u zajedničku ocjenu karaktera krajolika postaje u posljednjim desetljećima u Europi općeprihvaćeni pristup. Ocjena karaktera krajolika koja uključuje elemente vrjednovanja i ocjene krajolika te izradu smjernica za njegovu zaštitu i razvoj pokazala je široku praktičnu primjenu.¹⁰¹ Metode tipološkog razvrstavanja i ocjene karaktera krajolika istraživački su alat sa svrhom održivog prostornog planiranja. Pomažu boljem razumijevanju prostora, od pojedinačnih vrijednosti kulturnog i prirodnog naslijeđa prema cjelini prostora. U Velikoj Britaniji, kao primjeru zemlje očuvanih vrijednosti krajolika, jedna od najvažnijih prednosti ove metode jest dostupnost i preglednost podataka i omogućavanja participacije, tj. zajedničkog mjesta javnog i osobnog mišljenja te stručnog vrjednovanja o posljedicama predloženih promjena na krajolik. Korisnici nisu samo konzervatori i stručnjaci koji se bave zaštitom, već i prostorni planeri, lokalna samouprava, stanovnici i ostali dionici uključeni u razvoj (sl. 32 i 33).¹⁰²

97 Swanwick, 2002: 12.

98 Swanwick, 2004.

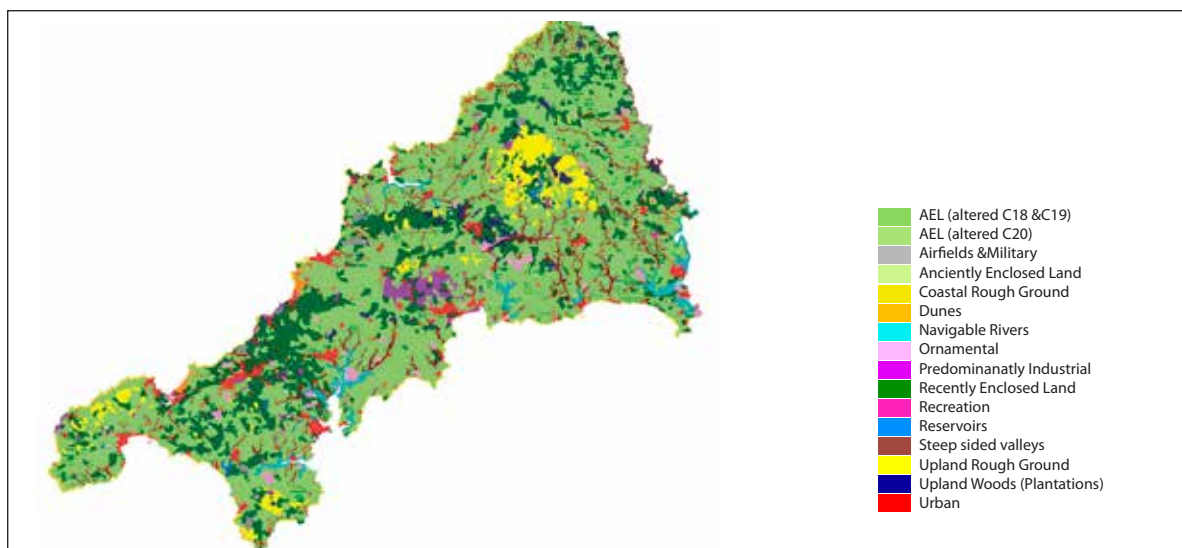
99 *European Landscape Convention*, čl. 6. ...to recognise landscapes in law as an essential component of people's surroundings, an expression of the diversity of their shared cultural and natural heritage, and a foundation of their identity.

100 Ogrin, 1997.; Marušić, 1998.; Marušić; Jančić 1998.

Studija ocjene karaktera krajolika pozornost usmjerava na očuvanje i poboljšanje njegovih suštinskih obilježja, a prilagođena je mjerilu i vrsti dokumenta za koji se

101 Wascher, 2005: 35.

102 *** 2010.b; Manzo; Perkins, 2006.

34. Karta povijesnih tipova/područja krajolika, Cornwall

izrađuje.¹⁰³ Raspon primjene studije može biti vrlo širok, a izrađuje se za potrebe:¹⁰⁴

- opće strategije ili politike razvoja krajolika
- prepoznavanja posebnog statusa, zaštite krajolika
- studija nosivosti (kapaciteta) prostora i sposobnosti krajolika za smještaj novih namjena kao što su

npr. vjetroelektrane, gospodarski i turistički predjeli i slično.

- prostornog i urbanističkog planiranja, posebice za otvaranje novih građevnih područja
- za planove zaštite i upravljanja krajolikom
- za izradu i donošenje strateških dokumenata upravljanja raznih sektora i slično.¹⁰⁵

103 Metodski slijed izrade studije obuhvaća ključna poglavlja: a) definiranje ciljeva, svrhe, mjerila, razine i detaljnosti izlaznih podataka za dionike, vrste ocjenjivanja koje će utjecati na pristup; b) kabinetska istraživanja, prikupljanje podataka za prirodne i kulturne sastavnice krajolika; c) terenska istraživanja za koja se koristi unaprijed pripremljeni obrazac za snimanje podataka, pisane opise, skice, fotografije, ankete za estetske i perceptivne aspekte; d) klasificiranje i opis dobivenih karata za krajolične tipove i područja - opisivanje i imenovanje tipova i područja te točno prepoznavanje i opisivanje glavnih karakteristika (mogu biti pozitivne i negativne), e) ocjena postojećeg stanja, analiza pritisaka i planiranih promjena, f) prijedlog strategije i smjernica za razvoj i zaštitu karaktera krajolika.

104 Swanwick, 2002. *Studija ocjene karaktera krajolika* koristi se za: planiranje razvoja i donošenje planskih dokumenata – politike, planova i programa razvoja područja/krajolika; za politike i planove razvoja županija i jedinica lokalne samouprave; za regionalne i lokalne strategije upravljanja krajolikom; kao temeljni input za planove upravljanja zaštićenim područjima, nacionalnim, regionalnim i parkovima prirode te ostalim kategorijama zaštićenih područja; osigurava podatke za nacionalne i planove zaštite okoliša (npr. biološke raznolikosti, prirodne baštine i sl.); upravljanje i korištenje zemljišta na održiv način, uključujući preporuke za korištenje ugroženih i narušenih područja; sudjeluje u poljoprivredno-okolišnim pitanjima.

Metoda povijesne karakterizacije krajolika

Prema jednom od određenja, metoda povijesne karakterizacije (*landscape characterization*) i ocjene povijesnog karaktera krajolika (*historic landscape characterization*) jest alat koji omogućava razumijevanje povijesnih

105 Zahvaljujući prepoznavanju obilježja, karaktera i vrijednosti pojedinih krajoličnih tipova, odnosno područja, *Studija ocjene karaktera krajolika* pomaže u planiranju promjena u krajolicima usmjerujući se posebice na procese potaknute ljudskim čimbenicima, kao što su nove namjene i način korištenja krajolika, čime se pomaže izbjegavanje ili umanjeње negativnih učinaka, planiranje promjena i razvoja koji neće narušiti svojstva – karakter krajolika. Primjerice, *Studija zaštite karaktera krajobraza Grada Zagreba* izrađivana je za potrebe izrade *Strategije razvoja grada – Zagrebplan* za razdoblje 2011. – 2014. godine.

razdoblja u današnjem krajoliku.¹⁰⁶ Prihvaćena je kao inovativni pristup upravljanju promjenama u povijesnom krajoliku, povezujući pojmove povijesnog okoliša (*historic environment*) i kulturnog naslijeđa (*heritage*).¹⁰⁷ Metoda povijesne karakterizacije krajolika usmjerena je na materijalne ostatke prošlosti, percepciju i interpretaciju povijesti koja je prisutna u današnjim obilježjima i karakteru krajolika.¹⁰⁸ Povijesna karakterizacija prepoznaje da je svaki krajolik koji ima povijesni značaj stvoren kao rezultat čovjekovih aktivnosti i korištenja zemljišta tijekom povijesnog razvoja. *Podrobnije ispitivanje krajolika otkriva da se u pojedinim grupama i uzorcima sastavnica, koje se ponavljaju kroz prostor, može vidjeti da su određeni sličnom povijesti... povijesni krajolik stoga može biti karakteriziran, kartiran i opisan, koristeći konačan broj kategorija ili vrsta povijesnog karaktera krajolika.*¹⁰⁹ To znači da se u današnjem krajoliku, koristeći suvremene tehnike istraživanja i kartografske izvore, mogu prepoznati povijesni tipovi krajolika kao što su: prapovijesni, antički, srednjovjekovni, renesansni, barokni, krajolik 19. stoljeća te suvremeni krajolik.

Glavni cilj metode povijesne karakterizacije usmjeren je na određivanje različitih povijesnih razdoblja u današnjem, urbanom ili ruralnom krajoliku. Pri tome su obuhvaćene prostorne i povijesne analize, razvoj karakterističnih prostornih uzoraka i ostalih povijesnih obilježja u krajoliku, a temelji se na arhivskim istraživanjima, povijesnoj, grafičkoj i kartografskoj dokumentaciji, rezultatima arheoloških i etnoloških istraživanja te na ostalim izvorima.¹¹⁰ U Velikoj Britaniji su povijesni tipovi

¹⁰⁶ Clark, 2003: 90.

¹⁰⁷ U Engleskoj je povijesna karakterizacija djelomično bila i reakcija na dotadašnji način određivanja područja kulturnoga naslijeđa (*designation system*) koji je bio usmjeren na zgrade, a ranije na spomenike. Sada se proširuje na šira područja, prije svega na ruralne i ostale vrste krajolika. Primjeri inovativnog pristupa bili su poslije industrijski gradovi Cornwall i Lancashire te veliki program obnove područja London-Stansted-Cambridge i Thames Gateway Growth Areas. U ovim primjerima osim ruralnog krajolika bila je uključena i metoda urbane karakterizacije (*Townscape*). Clark, 2003.

¹⁰⁸ Aldred; Fairclough, 2003.

¹⁰⁹ Herring 1997: 71.

¹¹⁰ Opisana metoda izrade povijesne karakterizacije krajolika dosad nije provedena u Hrvatskoj. Metoda zahtijeva opsežna kartiranja povijesnih podataka i georeferenciranje povijesnih karata.

krajolika razvrstani, karakterizirani i kartirani prema unaprijed određenim obilježjima, tj. kategorijama sličnog povijesnog načina korištenja (sl. 34).¹¹¹ Nesporno je da ostatci prošlosti te povijest krajolika značajno utječu na njegov današnji karakter, što dokazuje i usku povezanost između metoda karakterizacije i povijesne karakterizacije krajolika.¹¹² Postupci koji se koriste u metodi povijesne karakterizacije djelom su izvedeni iz metode ocjene karaktera krajolika, što omogućava povezivanje rezultata i ugrađivanje metode povijesne karakterizacije u metodu ocjene karaktera krajolika.

Metoda povijesne karakterizacije i ocjena povijesnog karaktera krajolika zajednički omogućuju jasnije prepoznavanje i analize krajoličnih područja.¹¹³ Prema primjerima iz Velike Britanije i povijesni tipovi krajolika kartiraju se koristeći se tehničkom podrškom GIS-a.¹¹⁴ Kartiranje se obavlja po načelima povijesne stratigrafije: najsuremeniji, tj. najnoviji elementi krajolika kartirani su prvi, a najstariji posljednji.¹¹⁵ U glavna načela povijesne karakterizacije krajolika ubraja se pravilo karakteriziranja cijeloga krajolika, a ne samo pojedinih, izdvojenih područja. Obuhvaćeni su: obični, uobičajeni, jedinstveni i prepoznatljivi krajolici, koji se prepoznaju kroz povijesnu analizu.

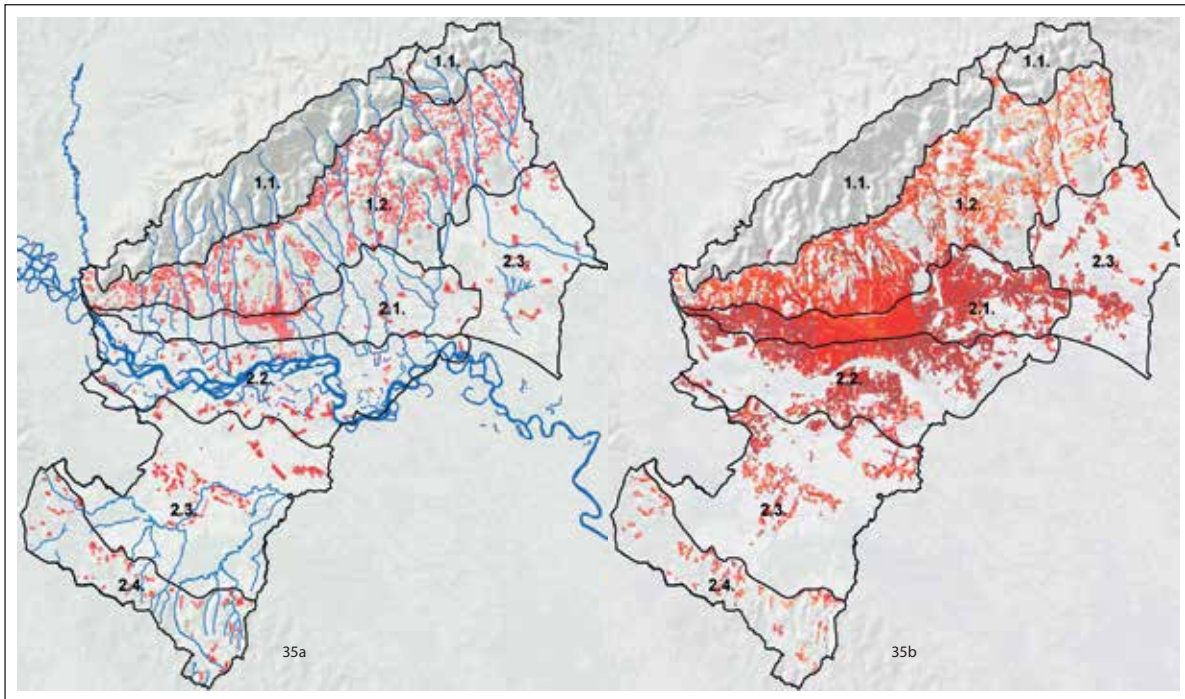
¹¹¹ U okviru povijesne karakterizacije Cornwalla (*historic landscape characterisation*) prepoznato je 17 tipova krajolika: 1. Rough ground, 2. Prehistoric enclosures, 3. Medieval enclosures, 4. Post-medieval enclosures, 5. Modern enclosures, 6. Ancient woodland, 7. Plantations and scrub woodland, 8. Settlement (historic), 9. Settlement (modern), 10. Industrial (disused), 11. Industrial (active), 12. Communications, 13. Recreation, 14. Military, 15. Ornamental, 16. Water (reservoirs etc.), 17. Water (natural bodies).

¹¹² Thomas, 2004/5: 11.

¹¹³ Clark; Darlington; Fairclough, 2004.

¹¹⁴ U različitim područjima Velike Britanije različiti tipovi će biti određeni zbog razlike u povijesti krajolika ili zbog karakterizacije krajolika koja je određena koristeći veće ili manje mjerilo. Metode mogu biti fleksibilne, tako da je u slučaju Cornwalla karakterizacija obavljena u mj. 1:10000 i 1:2500.

¹¹⁵ Međutim, javlja se problem razvrstavanja u različite povijesne tipove te dosljednog prepoznavanja područja u odgovarajuće razvrstajne grupe (kategorije) u slučajevima kad pojedina područja pokazuju obilježja nekoliko povijesnih razdoblja i nije potpuno jasno koje treba karakterizirati. U takvim slučajevima, kad područje pokazuje više povijesnih razdoblja, pomažu različite tehnike i matematičke analize prema kojima je svakom području pridružen poligon GIS-a koji može imati nekoliko opisnih obilježja.

35. Stanje izgrađenosti krajolika Grada Zagreba u razdoblju sredine 19. (35a) i 20. stoljeća (35b)

U današnjem krajoliku karakteriziraju se kroz različita povijesna razdoblja.¹¹⁶ Krajolik je glavni izvor podataka za kabinetska i terenska istraživanja, analize karata i fotografija iz zraka, koristeći tehničku podršku GIS-a.¹¹⁷ Posebno je važna uloga i korištenje povijesnih karata i ostalih dokumenata za potrebne podatke o povijesnim obilježjima, za rekonstrukciju karakterističnih povijesnih

razdoblja krajolika, koja se provede kroz analize i baze pripremljenih podataka (*metadata*).¹¹⁸ Povijesna klasifikacija krajolika može se sagledavati na dva načina:

- kroz vremenska razdoblja (*time-slice*), rekonstruiranjem stanja povijesnog krajolika u različitim razdobljima (sl. 35)¹¹⁹
- vremenskom dubinom (*time-depth*) u današnjem krajoliku, na temelju morfološke analize i razumijevanja promjena i procesa.

116 Fairclough, 1999.b. Povijesni karakter krajolika određuje se u današnjem krajoliku kartiranjem područja povijesnog karaktera na kartama odgovarajućeg mjerila. Potrebno je poopćiti, tj. prepoznati dominantan povijesni karakter krajolika i koristiti unaprijed određene podjele u povijesne kategorije. Koristiti koncept vremenske dubine (*time-depth*) vidljiv kroz duža povijesna razdoblja.

117 Atributi koji se pridružuju pojedinim sastavnicama uključuju pokazatelje prirodnog i izgrađenog prostora koji su oblikovani ljudskim aktivnostima u prošlosti, a mogu biti: raspodjela šuma i ostalih poluprirodnih staništa, oblici polja i njihove granice, linije cesta, ulica i staza, smještaj zgrada u selima i zaseocima, posebna obilježja u prostoru i slično. Radi operativnosti i izrade kartografskih prikaza podatci se grupiraju u zajedničke kategorije atributa prema pojedinim tipovima krajolika, pri čemu se naglašava da pojedini uzorci krajolika mogu biti promatrani kroz slično korištenje prostora danas i u povijesti.

118 Temeljni pristup jest kroz GIS (obično: MapInfo ili ArcView) povezan s posebno strukturiranim bazama podataka (npr. Access). Osnovni je zaključak da slične strukture podataka treba koristiti gdje god je to moguće da bi se omogućila usporedba između projekata. U skladu s tim načelima krajolik se dijeli u GIS poligone koji se klasificiraju u preddefinirane kategorije. Ostali podatci se koriste iz baze podataka povezane s kartama GIS-a koji uključuju ostale podatke za svaki poligon. Veličina poligona korištena u pojedinim projektima je srednje veličine između 18 i 61 ha. (Fairclough, 2001: 23-26.)

119 Metoda povijesne karakterizacije po vremenskim razdobljima (*time-slice*) izrađena je za područje Grada Zagreba u sklopu izrade *Krajobrazne osnove Grada Zagreba*.

Morfološke i funkcionalne analize karaktera krajolika izvode se pomoću povijesnih karata i dokumentarnih podataka o pojedinim povijesnim razdobljima. Današnji izgled krajolika polazište je određivanja povijesnog karaktera krajolika, pri čemu se sagledavaju: korištenje prostora u prošlosti i danas, arheološko tumačenje, vremenska dubina, oblikovanje krajolika, povijesna naselja i građevine. Temeljni rezultat povijesne karakterizacije krajolika jest određivanje povijesnih krajoličnih tipova i područja.¹²⁰ Metoda ocjene povijesnog karaktera krajolika (*historic landscape assessment*) proizašla je iz metode ocjene karaktera krajolika, a ustrojena je kao ocjena vremenske (povijesne) dimenzije krajolika kojom se omogućuje karakterizacija, razvrstaj u opće tipove povijesnog karaktera krajolika te ocjena njihovih obilježja.¹²¹

Metode povijesne karakterizacije krajolika i ocjene povijesnog karaktera krajolika uspostavljene su u Velikoj Britaniji početkom 1990-ih godina.¹²² Razvoj navedenih metoda javio se s rastućom potrebom za prepoznavanjem i ocjenom krajolika kao kulturnog naslijeđa.¹²³ Kriteriji ocjene povijesnog karaktera krajolika korišteni u primijenjenim istraživanjima u Velikoj Britaniji bili su

120 Metoda povijesne karakterizacije još uvijek je u procesu učenja i usavršavanja. Začetnici ovoga projekta u Velikoj Britaniji sada dolaze do drugog kruga izrade povijesne karakterizacije i detaljnije obrade na lokalnoj razini. Također se zalažu za što veću standardizaciju, čime će se postići mogućnost usporedbe i stratigrafije krajolika. Izvor: Alfred; Fairclough, 2003.

121 Dyson-Bruce, 2003: 65.

122 Metoda povijesne karakterizacije krajolika prvi put je primijenjena u Cornwallu u Engleskoj, 1992. – 1994. godine i ubrzo se razvila u široki nacionalni program koji je koordinirao *English Heritage*. Povijesnom karakterizacijom do danas je pokriveno gotovo čitavo područje Velike Britanije. Kao rezultat nije proizašao jedan nacionalni pristup, već je uspostavljena jezgra koncepta i prepoznate su metode koje odražavaju široki opseg interesa. (Alfred; Fairclough, 2003.) Razvoj sustava povijesne karakterizacije prikazan je u radu: Fairclough, 1999. Treba naglasiti da je koncept analize povijesnog karaktera krajolika uspostavljen najprije za urbana područja u Velikoj Britaniji već 1967. godine te da je mao veliku ulogu i prilikom donošenja zakonskih akata o područjima konzervacije (conservation areas). (Clark, 2005.)

123 Uspostava ove metode vezana je i nastavlja se na metodu primijenjenu u Velikoj Britaniji u Cornwallu: *historic character types*. U Škotskoj je razvijen pristup kartiranja *historic landuse* (1998.), a Wales je izradio *Register of Landscapes* (1999.) – krajolici kao područja iznimne ljepote (*Areas of Outstanding Beauty, OAB*). English Heritage je pripremio metodologiju *Historic Landscape Character* na temelju korištenja alata GIS-a.

sljedeći:¹²⁴ lokalni karakter/svojstvenost, rijetkost, čitljivost, krhkost/ranjivost, povijesna dubina, kulturne povezanosti, tipičnost/karakterističnost i potencijal za istraživanja. Vrijednost karaktera povijesnog krajolika izražena je kroz matricu ocjene od vrlo visoke do beznačajne. Ocjena karaktera povijesnog krajolika prema analiziranim primjerima u Velikoj Britaniji izražena je sljedećim vrijednosnim kategorijama:

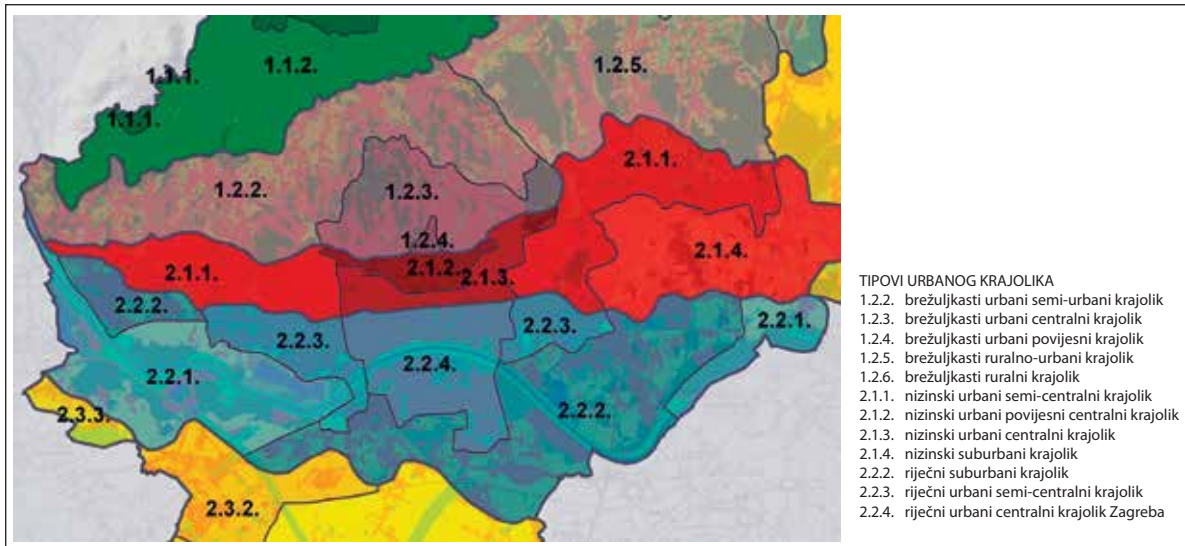
- vrlo visoka: izuzetno dobro očuvani povijesni krajolici s iznimnom skladnosti, povijesnom dubinom ili drugim bitnim čimbenikom, odnosno oni koji imaju iznimnu međunarodnu vrijednost Svjetske baštine bez obzira jesu li dosad upisani ili ne
- visoka: dobro očuvani povijesni krajolici koji pokazuju znatnu skladnost, povijesnu dubinu ili drugi bitni čimbenik; namjerno oblikovani povijesni krajolici izuzetnog interesa te krajolici visoke kvalitete nacionalnog značaja
- srednja: prosječno očuvani povijesni krajolici koji pokazuju znatnu skladnost, povijesnu dubinu ili drugi bitni čimbenik. Povijesni krajolici regionalnog značaja.
- niska: povijesni krajolici čija je vrijednost ograničena zbog slabe očuvanosti povijesnih struktura. Imaju lokalni značaj.
- zanemariva: krajolici s malo ili bez značajnog povijesnog interesa.¹²⁵ Navedena metoda ocjenjivanja krajolika u pristupu je podudarna s metodom vrjednovanja kulturnog krajolika kao kulturnog naslijeđa.

Metoda tipološkog razvrstaja urbanog krajolika

Karakter urbanog krajolika određen je oblicima, fizičkim strukturama, uzorcima i funkcijama kojima se stvaraju njegove fizičke, kulturne i percepcijske vrsnoće. U određivanju urbanog krajolika suštinski su kulturni elementi koji određuju stilsku, odnosno povijesnu pripadnost te pojavnost pripadajućih otvorenih prostora i zgrada kojima je izgrađen i oblikovan. Na identitet grada u velikoj

124 Parsons; White, 2009.

125 [150]

36. Tipovi urbanog krajoblika Grada Zagreba

mjeri utječu stanovnici te njihove tradicije i kultura. Metoda ocjene urbanog krajoblika (*urban landscape/townscape assessment*)¹²⁶ uključuje analize i ocjene urbanog prostora, njegova fizička, vizualna i društvena obilježja te percepciju kojom se prepoznaje njegov doživljaj mjesta i identitet.¹²⁷ Metoda ocjene krajoblika povezuje opisivanje, razvrstaj, tipološku klasifikaciju, analize i ocjenu prema dosad, u međunarodnim krugovima, korištenim stupnjevima ocjene.¹²⁸ Urbani karakter (*townscape/urban landscape character*) ocjenjuje se u različitim mjerilima, od regionalnog do lokalnog (detaljnog).¹²⁹ U procesu prepoznavanja tipoloških obilježja urbani se krajoblik, kao šire područje istraživanja, razvrstava u područja različitih urbanih obilježja (*townscape/urban landscape areas*), koja se određuju kao područja različitih, prepoznatljivih i dosljednih zajedničkih obilježja. Tipovi urbanog krajoblika, tj. zajedničkih urbanih obilježja (*townscape/urban landscape types*) su općeniti, imaju uglavnom slične urbane uzorke

u svakom području u kojemu se pojavljuju, dok su područja urbanog karaktera posebna, mjestopisno određena područja na kojima se pojavljuje određeni urbani tip. Urbani krajoblik se tipološki razvrstava – karakterizira uvažavajući osnovna gledišta: veće je složenosti nego prirodni jer sadrži prirodne i čovjekovim radom stvorene strukture. Međudjelovanje između krajoblika i promatrača prema Kevinu Lynchu¹³⁰ postoji u pogledima (*views*) te u urbanim pojasevima – koridorima (*corridors*)¹³¹ koji sudjeluju u stvaranju javne percepcije urbanog krajoblika. Pri tome se sadržaj *slike grada* istražuje u odnosu na fizičke oblike koji se mogu podijeliti u pet tipova: putovi, rubovi, područja, čvorovi i oznake (*landmarks*). Sastavnice urbanog krajoblika dokumentiraju se i opisuju prema javnoj percepciji, čime se povezuje ocjena urbanog krajoblika s pojmom slikovitosti grada. Međutim, jasnoća i čitljivost nisu jedini važni čimbenici vrsnoće i skladnosti grada,

¹²⁶ Samuels; Clark, 2008.

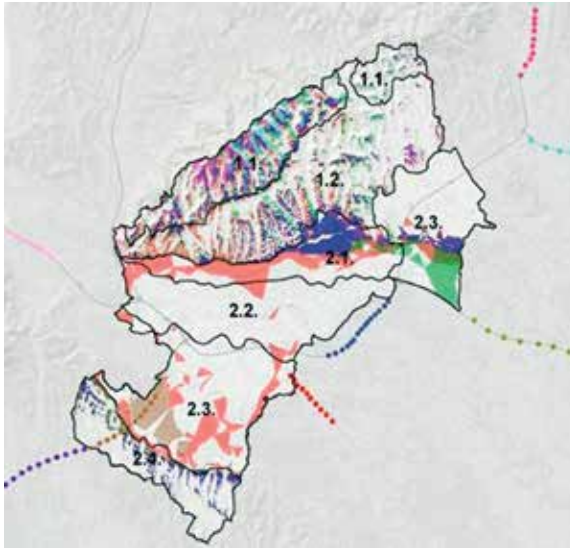
¹²⁷ [65]

¹²⁸ Unwin; Nash, 1992. Ocjena krajoblika obuhvaća: mjerenje krajoblika; popisivanje onoga što stvarno postoji u krajobliku; istraživanje i mjerenje ocjene vrijednosti u krajobliku; ocjenu vrsnoće krajoblika u okviru pojma pojedinačnih ili društvenih sklonosti prema različitim tipovima krajoblika.

¹²⁹ Roger, 2004/5.

¹³⁰ Lynch, 1960. Teorija Kevina Lyncha jest pogled javne percepcije urbanog krajoblika sa stanovišta stručnog gledišta.

¹³¹ Urbani pojasevi (*koridori*) su glavne ulice u kojima su smještene značajne zgrade. Ove ulice, koje vode prema središtu grada i drugim urbanim centrima, u funkciji su važnih prometnica (za automobile, bicikliste, pješake i sl.). U pravilu su u njima smješteni trgovački, poslovni i ostali javni gradski sadržaji koji služe stanovnicima u prolazu, kao i okolnim gradskim četvrtima. Njima se ujedno povezuje urbana matrica susjedstva koju čini mreža ulica manjeg mjerila. U pravilu ove ulice imaju vrsnoće i kao ulični pogledi (*streetscaping*).

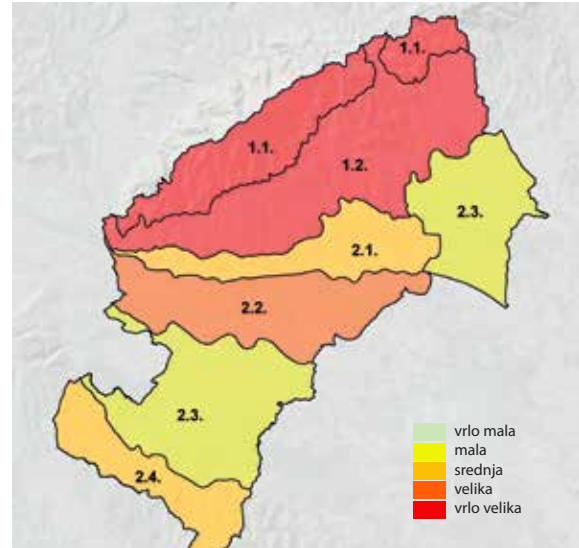

37. Analiza vizualne izloženosti krajolika Grada Zagreba s glavnih prometnica

njihovo je posebno značenje u prisutnosti prirode u urbanom mjerilu, veličini, vremenu i složenosti.

Glavna svrha i zadaća ocjene karaktera urbanog krajolika jest pomoć u planiranju i upravljanju promjenama određenog gradskog područja. Svaka promjena sadrži brojne mogućnosti budućeg oblikovanja urbanog krajolika. Kroz temeljito razumijevanje i analizu postojećeg stanja urbanih oblika, tipova i uzoraka omogućuje se da buduće promjene stvore pozitivan doprinos, posebice u planiranju obnove i zaštite povijesnih gradova.¹³² Povezivanje metoda ocjene karaktera krajolika i ocjene urbanog krajolika (*landscape character assessment, townscape/urban character assessment*) u zamisli je s *Europskom konvencijom o krajoliku* koja jasno govori da se krajolik ne zaustavlja na granicama grada. Analiza je pokazala da u istraživanjima urbanog krajolika provedenim u Engleskoj

132 Roger, 1997. Analiza urbanog krajolika usko je povezana s pitanjima kulturnog naslijeđa, kao što je planiranje obnove i zaštite povijesnih gradova. *English Heritage* je 1992. godine u Velikoj Britaniji pokrenuo nacionalni program istraživanja arheologije, povijesnih građevina, povijesnih mjesta i gradova s namjerom korištenja rezultata kao pomoć lokalnim vlastima, službama zaštite i drugima koji se brinu za očuvanje povijesnih gradova. Program je opisan u izvaji o politici *Managing the Urban Archaeological Resource*.

38. Ocjena vrijednosti općih krajoličnih tipova/područja Grada Zagreba

i Hrvatskoj postoje razlike.¹³³ Primjeri ocjene urbanog krajolika u Engleskoj posebno su se odnosili na tipove urbanog krajolika i na područja urbanog krajolika,¹³⁴ za razliku od tipološke podjele krajolika Grada Zagreba gdje su krajolični tipovi pridruživanjem zemljopisnog određenja postali područja urbanog krajolika (sl. 36) te su opisivana prema sljedećim temama: lokacija i odnos prema susjednim područjima, glavna obilježja, povijesni razvoj i kontekst, vizualna i ekološka obilježja, pritisci i negativna obilježja te smjernice za upravljanje.¹³⁵

Pristup uobičajenih metoda tipološkog razvrstaja, koje su obuhvaćale uglavnom ruralna područja razlikuje se

133 Analizirani su i uspoređeni primjeri engleske i hrvatske karakterizacije urbanog krajolika, kao što su: *Havant Borough Council, Landscape Character Assessment* i *Krajolobrazna osnova Grada Zagreba, Strateške smjernice zaštite karaktera krajobrza Grada Zagreba*.

134 Tipovi urbanog karaktera su se opisivali prema sljedećim temama: opći opis, fizička obilježja, bioraznolikost i uzorci vegetacije, povijesni utjecaji, izgrađeni oblici i uzorci naselja, doživljajne vrсноće, te smjernice za krajolik i izgrađene oblike. Opisi područja urbanog krajolika sadržavali su sljedeće: položaj (lokaciju), odnos prema susjednim područjima, povijesni razvoj i kontekst, ključne karakteristike (fizički krajolik, geomorfološka svojstva i pokrov tla), povijesni i izgrađeni okoliš, doživljajni; vizualni: otvorenost/zatvorenost, vidljivost...

135 Za Grad Zagreb dosad je izrađena strateška razina klasifikacije krajolika, s podjelom na opće tipove i tipove krajolika, pri čemu su potanko analizirani i opisani samo opći tipovi i područja.

od tipološkog razvrstaja – karakterizacije urbanog krajolika. Pojedini primjeri određuju samo područja urbanog karaktera, a drugi i urbane tipove i urbana područja, pri čemu se pojam urbanog karaktera primjenjuje i na ocjenu karaktera i na ocjenu povijesnog urbanog krajolika. Na engleskim primjerima vidljivo je da je opći tip urbanog krajolika, koji je oblikovan tijekom povijesnih razdoblja rasta ili funkcije grada zapravo povijesni tip krajolika u urbanom području.¹³⁶ Tipovi urbanog krajolika preklapaju se s povijesnim tipovima krajolika, a svaki se može primijeniti i na ostale gradove, na isti način kao što se tip krajolika može primijeniti na različitim dijelovima zemlje.¹³⁷ Ocjena urbanog krajolika temelji se na objektivnim kriterijima, koji se zasnivaju na pokazateljima povijesnog razvoja i rasta grada, prostornom ustroju, kompoziciji, vizualnoj izloženosti, obilježjima i urbanim uzorcima (sl. 37 i 38).

Metoda tipološkog razvrstaja obalnog i krajolika mora

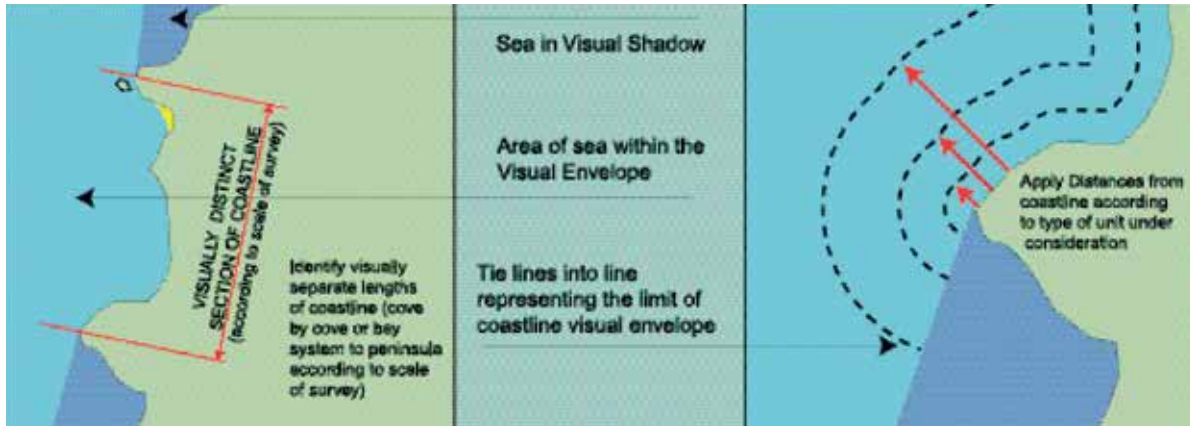
Obalni, otočni i krajolik mora čine važan dio teritorija pojedinih država, pa i Hrvatske. Osim značenja povezanih s identitetom različitih razina, od nacionalnog do lokalnog, pruža velike mogućnosti za turistički i gospodarski razvoj. Svjedočimo da se suvremenim razvojem događaju velike promjene u mnogim obalnim, otočnim i krajolicima mora.¹³⁸ Spoznata je svijest o vrijednostima krajolika mora kao mjestima identiteta, jednako kao što su to krajolici gradova i ruralnih područja. Različiti suvremeni pritisci razvoja usmjereni prema obalnom

području i moru sve su intenzivniji i izazivaju sve veće promjene, stoga je u donošenju odluka te u alatima planiranja i upravljanja od izuzetne važnosti sustavni pristup. Iz navedenih razloga krajolik mora zahtijeva posebnu pozornost i zaštitu u kojoj se odluke trebaju zasnivati na razumijevanju svojstava – karaktera i njemu pridruženih vrijednosti. Posebnost obalnog, otočnog, kao i krajolika mora u odnosu na ostale vrste krajolika jest učinak na krajolik izazvan dodiranjem kopna i mora, visoka vizualna izloženost i otvaranje pogleda s obale prema moru, s mora na obalu te pogledi duž obale. Ocjene obilježja i vrijednosti obalnog i krajolika mora (*coastal and seascape assessment*) temelje se na sličnom pristupu koji se primjenjuje u metodi ocjene karaktera krajolika.¹³⁹ Uključuje ne samo vizualne i doživljajne čimbenike, već i utjecaj povijesti i kulture na oblikovanje današnjeg krajolika mora te podatke o bioraznolikosti, mjestopisnim i maritimnim obilježjima. Cilj je razumjeti i dokumentirati odnose između zemlje i mora u povijesnom slijedu razvoja te na temelju analiza i ocjena izraditi smjernice za budući razvoj i očuvanje cjelokupnog karaktera. Kriteriji za određivanje tipova obalnih i krajolika mora jesu: vremenska dubina, povijesno i postojeće korištenje prostora (obale, mora), geomorfološka obilježja obalnog pojasa i podmorja, odnosi plime i oseke, utjecaj vjetrova i slično. Ocjene se temelje na antropogenim djelovanjima kroz povijest (moreplovstvo, brodogradnju, ribarstvo i sl.), te na suvremenom korištenju obalnog pojasa i mora kojim se narušava, prijeti ili negativno utječe na krajolik. Slično kao i u metodi ocjene karaktera krajolika, ocjena krajolika mora odvija se u dva stupnja. Prvi stupanj je karakterizacija – opisivanje, razvrstavanje i kartiranje obilježja krajolika mora kojim se pokazuje različitost među tipovima i područjima. Uključuje analize triju grupa sastavnica: kopna, mora i obalne linije te prepoznavanje i određivanje jedinica krajolika mora: tipova i područja obalnog, otočnog i krajolika mora prema pripadajućim različitim i prepoznatljivim zajedničkim obilježjima. Metodom je obuhvaćeno kartiranje raspodjele i smještaja krajoličnih

136 Povijesni tip krajolika u Engleskoj/Velikoj Britaniji dijeli se prema sljedećim kategorijama: rana i srednjedobna viktorijanska naselja, kasna viktorijanska naselja, Edwardian stanovanje, stanovanje prije, stanovanje nakon drugog rata, stanovanje 1960-1970-ih godina, stanovanje kasnog 20. stoljeća, sela i zaseoci prije 1810. godine, srednjovjekovne i poslijesrednovjekovne jezgre, obnovljene povijesne jezgre, škole 20. stoljeća i igrališta, groblja, sportski tereni, otvoreni prostori, industrijski sklopovi i tvornice.

137 Karakterizacija urbanog krajolika Grada Zagreba primjer je pristupa u kojem su povezane metode povijesne karakterizacije i konvencionalne metode tipološke podjele urbanog krajolika.

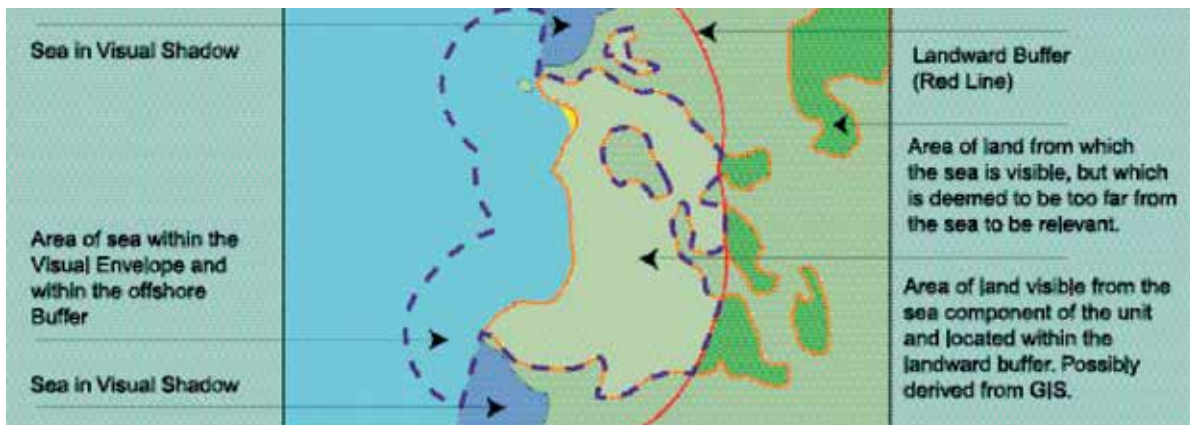
138 Velike promjene u obalnom području i na otocima u Hrvatskoj izazvane planiranjem i gradnjom apartmana, turističkih predjela, luka, nautičkog turizma, nasipavanjem mora, gradnjom u zaštićenom obalnom pojasu i sl. često dovode do narušavanja krajoličnih vrijednosti.

39. Određivanje jedinice krajolika mora (seascape unit)

40. Određivanje granice obuhvata krajolične jedinice kopna i mora

41. Jedinica krajolika mora – uspostavljanje vizualno značajnog područja kopna i mora

42. Krajolik otoka i mora, Komiža sa zaljevom i otočićem Biševo

jedinica zajedničkih obilježja (sl. 39, 40 i 41).¹⁴⁰ Drugi stupanj uključuje ocjenu – proces donošenja ocjene o obilježjima i vrijednostima obalnog, otočnog i krajolika mora koja je podloga za donošenje odluka o budućem razvoju. Pri tome trebaju biti prepoznate vrijednosti i osjetljivost pojedinih područja krajolika mora. Proces opisivanja tipa/područja krajolika mora (seascape character type/areas) obuhvaća podatke o fizičkim/prirodnim sastavnicama, čovjekovom djelovanju i vizualnim obilježjima. Za razliku od ostalih vrsta krajolika, povezivanje obalne linije mora i zaleđa suštinski je čimbenik prepoznavanja karaktera krajolika mora (sl. 42).

140 *** 2001.a [53].

PRIMJENA METODE TIPOLOŠKOG RAZVRSTAJA KRAJOLIKA

U posljednjim je desetljećima naglašena uloga i značenje prepoznavanja tipova krajolika, prije svega zbog velikih utjecaja globalizacije na izgled i stanje krajolika i to u obliku promjena korištenja prostora, urbanog širenja (*urban sprawl*), promjena načina agrikulturne proizvodnje i slično. Pitanja kao što su bioraznolikost, održivost, klimatske promjene, ruralni razvoj i promjene u korištenju zemljišta zahtijevaju međunarodni, a ponekad i kontinentalni ili globalni pristup. Europska razina pri tome postaje sve važnija, osobito u istraživanjima zaštite okoliša i krajolika. Složenost navedenih problema često dovodi do i preklapanja, a znanstveni pristupi zahtijevaju jasne, sustavne i dosljedne metode koje bi trebale pokriti što veći broj država i stvoriti podatke da bi se premostila rascjepkanost (fragmentiranost) i još više povezali nacionalni pristupi. Stoga je na međunarodnoj razini glavni izazov oblikovati jedinstven pristup, pojmove, tipološko razvrstavanje i sustave pohrane podataka, uzimajući pri tome u obzir potrebe nacionalnih i regionalnih vlasti.¹⁴¹ To se prije svega odnosi na metode tipološkog razvrstavanja krajolika koje imaju široki opseg primjene, od ocjene i vrjednovanja pa do odluka vezanih uz buduće planiranje i upravljanje promjenama u krajoliku. U posljednjem desetljeću pokrenuta su dva europska projekta; jedan predstavlja *Environmental Classification of Europe*¹⁴² s naglaskom na bioklimatske uvjete za floru i vegetaciju, a drugi je pokušaj uspostavljanja *European Landscape Classification*, povezivanjem različitih slojeva najnovijih geografskih podataka te nadovezivanjem na postojeće nacionalne pristupe. Prvo kartiranje tipova krajolika za područje Europe izradio je 1995. godine Johan Meeus koristeći se metodom ocjene koja se temeljila na njegovoj osobnoj procjeni i znanju, što je dovelo

do općih, holistički prepoznatih i razvrstanih tipova krajolika (sl. 43). Glavni tipovi krajolika bili su opisani na vrlo općenit način i ilustrirani crtežima. Budući da je kartiranje provedeno u malom mjerilu i u premalom broju različitih tipova (prepoznata su trideset dva opća tipa)¹⁴³, ta tipološka podjela nije imala veću primjenu u politikama i planiranju razvoja europskog prostora. Meeusova tipološka podjela krajolika, s prvom kartom takve vrste, još uvijek potiče rasprave o stvarnom izgledu krajolika i njegovu razvoju u europskom kontekstu. Kritički stav prema toj tipološkoj podjeli doveo je do aktualne europske tipološke podjele krajolika *LANMAP2*.¹⁴⁴

Najvažniji dokument koji je posvećen zaštiti, planiranju i upravljanju krajolicima jest *Europska konvencija o krajoliku*¹⁴⁵ koja je potaknula stvaranje popisa krajolika za potrebe donošenja ocjene njihova stanja te upravljanja promjenama. Pojedine europske zemlje u tome imaju dugu tradiciju, ali se još uvijek uglavnom oslanjaju na dostupne grupe podataka korištenja prostora koji se izvodi iz podataka *corine land cover* i to pretežito u odnosu na bioraznolikost. Međutim, u pojedinim europskim zemljama razvijene su nove klasifikacije krajolika s određivanjem i kartiranjem krajoličnih područja kao osnove za provođenje potonje metode njegove ocjene. Osim ocjene, planiranja i upravljanja uvode se sustavi praćenja stanja i promjena (*monitoring*) krajolika.

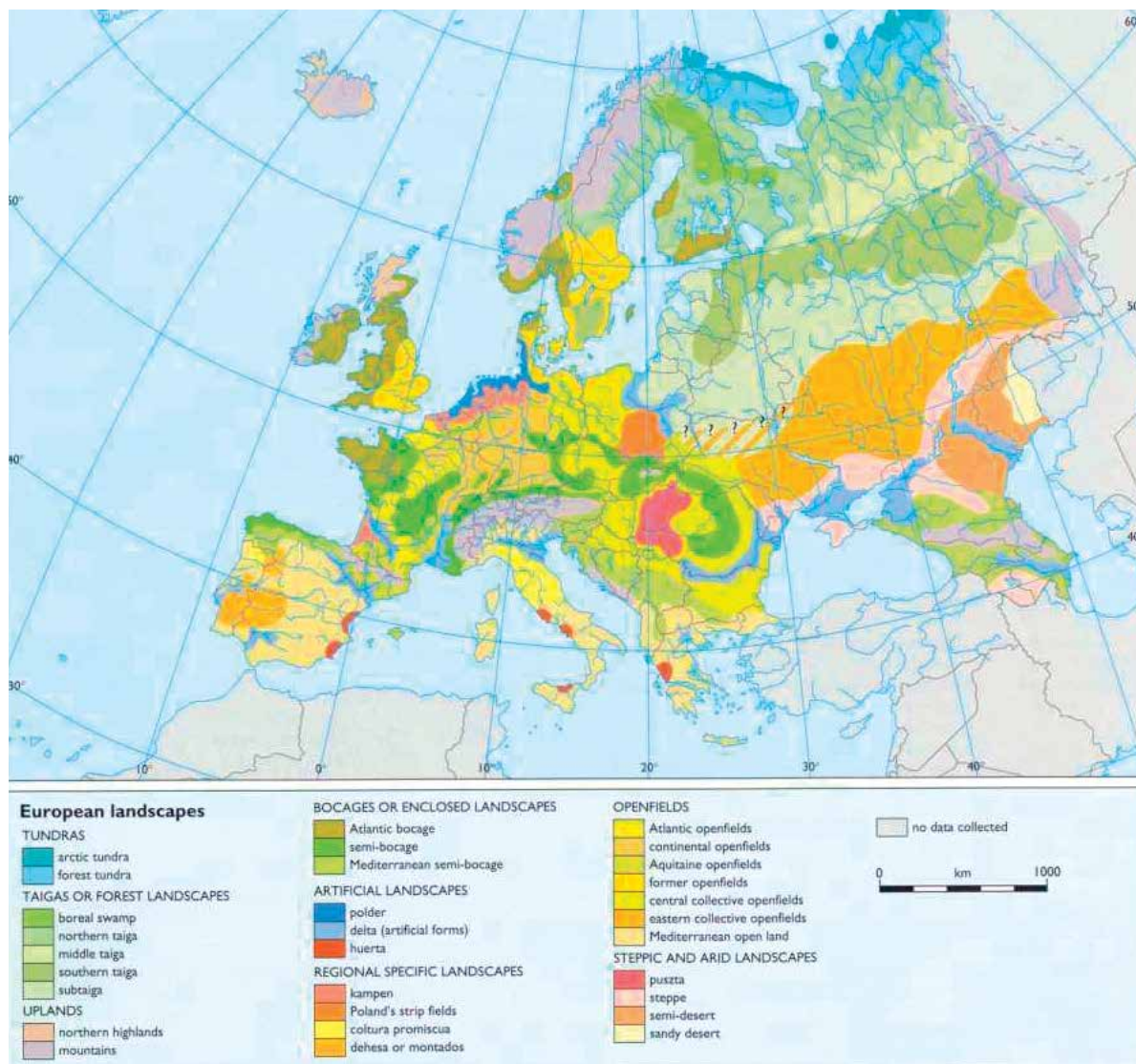
141 Mücher; Bunce; Jongman; Klijn; Koomen; Metzger; Wascher, 2003: 7.

142 *Environmental Classification of Europe* (EnC) – na temelju analize i statističkoga grupiranja klimatskih i topografskih čimbenika dobivene su osamdeset četiri klase okoliša.

143 Meeus, 1995: 31. Klasifikacija se temeljila na sljedećim pokazateljima: 1. main land forms characterising geological and climatic zones; 2. economic potential of land use and landscape; 3. characteristics based on a combination of ecologically sound process and sustainable use of natural resources; 4. importance of extensively managed areas for the experience of nature and wildlife; 5. regionally specific settlement patterns, ancient field systems, old trees, terraces and vernacular architecture as indicators of local inhabitant's need to express their cultural heritage; and 6. scenic quality and visual characteristics of the region itself.

144 *The European Landscape Classification, LANMAP2* [140].

145 COE, 2000., *European Landscape Convention* [73].

43. Europski tipovi krajolika, J. Meeus, 1995. godine

Obveze koje za svaku zemlju potpisnicu proizlaze iz Konvencije¹⁴⁶ su sljedeće:

- prepoznati krajolike na čitavom teritoriju (analizirati njihova obilježja, snagu i pritiske)
- ocijeniti tako prepoznate krajolike uzimajući u obzir pojedine vrijednosti koje im dodjeljuju stanovnici i ostali dionici.

¹⁴⁶ Ibidem, čl.6. *Landscapes Identification and Assessment* [73].

Konvencija se primjenjuje na čitav prostor zemalja članica i pokriva prirodna, ruralna, urbana i peri-urbana područja. Riječ je o krajolicima koje bi se moglo smatrati iznimnim, kao i svakodnevnim i uništenim krajolicima.¹⁴⁷ Slijedom navedenog proizlazi jasna obveza pokrivanja čitavog teritorija tipološkim razvrstavanjem krajolika,

¹⁴⁷ Ibidem, čl. 2. *The Convention applies to the entire territory of the Parties and covers natural, rural, urban and peri-urban areas. It concerns landscapes that might be considered outstanding as well as everyday and degraded landscapes.* [73]

44. Europski tipovi krajolika LANMAP2, 2003. godine

a ne samo krajolika iznimnih vrijednosti. Priznato je značenje tipološke klasifikacije kao važnog koraka u planiranju i upravljanju krajolicima, jer se analizom obilježja i karaktera krajolika, stanja i pritisaka na krajolik dobivaju pokazatelji odlučujući za donošenje odluka upravljanja promjenama i planiranje održivog razvoja krajolika.

Europski tipovi krajolika LANMAP2

Razvrstaj *Europski tipovi krajolika (The European Landscape Typology) LANMAP2* izrađen je u okviru programa *European Landscape Character Assessment Initiative*

– *ELCAI*.¹⁴⁸ Razvrstavanje krajolika prema metodi *LANMAP2* zasniva se na trima grupama pokazatelja karaktera krajolika, a uzima u obzir sljedeće biotske, abiotske i kulturne elemente (sl. 44):¹⁴⁹

- reljefna obilježja (prema podatcima digitalnog modela GTOPO30 koji pokazuje 18 tipova)

148 Mücher; Bunce; Jongman; Klijn; Koomen; Metzger; Washer, 2003.. U projektu pod imenom *European Landscape Character Initiative (ELCAI)* koordinirano je 14 nacionalnih pristupa izvedenih iz različitih oblika ocjene karaktera krajolika provedenih u Austriji, Belgiji, Češkoj, Danskoj, Francuskoj, Njemačkoj, Mađarskoj, Irskoj, Nizozemskoj, Norveškoj, Portugalu, Španjolskoj, Švicarskoj i Velikoj Britaniji.

149 Wascher, 2005.; Pérez-Soba; Wascher, 2005.

- tla i geološki sastav (*parent material*), izveden iz podataka FAO-UNESCO *Soil Map, European Soil Database* i pokazuje 15 kategorija
- korištenje prostora (*land use*) prema podacima *Corine Land Cover Database* u mjerilu 1:100.000 s podjelom u 10 kategorija.

Za obradu podataka i kartografske prikaze pri tome je bio korišten posebno oblikovani računalni program,¹⁵⁰ kojim je prepoznato 375 europskih tipova krajolika. Korištenjem navedenog programa, alatima GIS-a određeni su tipovi krajolika s pripadajućim granicama. Svakom je tipu pridodan trodijelni digitalni znak – prvo veliko slovo označava topografsku klasu (*topography*), drugo veliko slovo sastav tla (*parent material*), a treće korištenje (*land use/land cover*).¹⁵¹ Svakoj jedinici krajolika kao poseban atribut dodana je okolišna (klimatska) zona (primjerice: Alpine, Atlantic, Continental, Pannonian...) te je na taj način povezana okolišna klasifikacija (EnC) s klasifikacijom krajolika. Izbor pokazatelja u klasifikaciji *LANMAP2* pokazuje da se glavnina njih odnosi na prirodne sastavnice krajolika, iako se korištenje zemljišta, odnosno pokrov (*land use, land cover*) može smatrati i kulturnom i prirodnom komponentom. Podatci za korištenje prostora dostupni iz *Corine Land Cover* podataka interpretirani su kao jedini pokazatelj kulturnih obilježja krajolika, međutim pojedini autori ih smatraju nezadovoljavajućim izvorom jer je nedovoljno uključena kulturna raznolikost

150 *Ecognition softver* (Definiens Imaging GmbH München, Njemačka) korišten je za klasificiranje objekata kao slika na takav način da su se sukcesivno analizirale različite tematske karte za pretvaranje slike u jedinice krajolika s jedinstvenim kombinacijama preklapanja pojedinih sastavnica (klima, visina, geološki sastav i tla, korištenje zemlje) u približnom mjerilu 1:2. Rezultat je oko 14.000 kartiranih jedinica, a najmanja iznosi 11 km². Na temelju *cluster* analize grupirale su se navedene jedinice u 375 tipova krajolika.

151 Topografska obilježja podijeljena su u pet klasa i označena kodovima: L - Lowlands (0 - 100 m), H - Hills (100 - 500 m), M - Mountains (500 - 1500 m), H - High Mountains (1500 - 2500 m), A - Alpine (2500 m+). Geološki sastav i tla *Parent material* podijeljen je u 13 razreda i označen kodovima: A - River and marine alluvium, I - Glaciao-fluvial deposits, C - Calcareous rocks, L - Soft clay materials, H - Hard clay materials and siltstones, S - Sands, R - Sandstones, T - Soft loam, D - Detrial formations, G - Crystalline rocks and Magmatites, V - Volcanic rocks, O - organic materials.

Land cover je definiran kao: a - arable land, p - permanent crops, g - pastures, h - heterogenous agriculture, f - forests, s - shrubs, b - open spaces, w - wetland.

krajolika, kao npr. povijest korištenja prostora, gustoća naselja, oblici krajolika i slično.

Usporedno s razradom *Europskih tipova krajolika* pokrenuta su mnoga nacionalna i regionalna razvrstavanja krajolika, koja su kao osnovu za vrjednovanje i ocjenu koristila *LANMAP2* tipološku klasifikaciju. Pokazalo se da takav način stvaranja nacionalne karakterizacije ostaje upitan jednako kao i pridruženi projekti transgraničnih krajolika.¹⁵² Europsku *LANMAP2* tipološku klasifikaciju može se smatrati orijentiranjem i zajedničkim okvirom za buduća nacionalna razvrstavanja prilikom daljnjih koraka ocjene karaktera krajolika, strateškog planiranja, praćenja i modeliranja promjena u krajoliku. Na nacionalnim i regionalnim razinama metodološki pristup razvrstaju treba biti mnogo detaljniji, budući da se obilježja krajolika temelje na regionalno-zemljopisno prepoznatljivim međuodnosima između različitih grupa prirodnih (biofizičkih) i kulturnih značajki. Kulturni čimbenici krajolika, dosad prikazani kroz komponentu korištenja prostora kao što su tipovi i intenzitet korištenja prostora, nisu uvijek ili su tek djelomično izravno povezani s karakterom krajolika.

Spoznato je da se karakter krajolika temelji na regionalno osebujnoj, raznolikoj povezanosti između različitih skupova biofizičkih i kulturnih obilježja.¹⁵³ Slijedom navedenog, autori projekta *LANMAP2* uočili su nedostatke sadašnjeg pristupa tipološkog razvrstavanja *LANMAP2*, koji se temelji na kombinacijama abiotskih i biotskih sastavnica te podacima o korištenju prostora kojima se zanemaruje i ne uključuje raznolikost ostalih važnih regionalnih i kulturnih značajki prostora.¹⁵⁴ S obzirom na uočene nedostatke, zaključak projekta jest da je potrebno proširiti raspon dosadašnjih pokazatelja te uključiti čimbenike tla, oborina i prirodnih potencijala vegetacije. Međutim, posljedica i konačni rezultat navedenog stava bit će taj da će se u sljedećem, srednjoročnom razdoblju tipološka podjela krajolika i dalje uglavnom temeljiti na biofizičkim čimbenicima.¹⁵⁵ Također je zaključeno da

152 Wascher; Pérez-Soba, 2004.

153 Wascher, 2005.

154 Wascher, 2005: 10.

155 Wascher, 2005: 12.

zbog nedostatka uključivanja čimbenika kulturne komponente takva tipološka podjela neće biti u mogućnosti temeljito predstavljati stvarne krajolike, sagledavane u smislu definicije *Europske konvencije o krajoliku*, kao područja *percipirana od ljudi, čija je narav rezultat djelovanja i međudjelovanja prirodnih i/ili ljudskih faktora*.

Karte i podatci *Europski tipovi krajolika LANMAP2* mogu poslužiti kao polazna osnova za razvrstavanja koja bi se dosljedno trebala provoditi i propitati na nacionalnim razinama. Pri tome je važno preispitati dosad korištene ulazne podatke kao što su: klimatska, geološka, geomorfološka, hidrološka obilježja, tla, prirodna flora, fauna, korištenja zemljišta i uzorci krajolika.¹⁵⁶ Iako je *LANMAP2* još uvijek uglavnom ograničen na biofizički pristup, karakter krajolika snažno je povezan sa strukturnim izgledom i kulturnim naslijeđem, a prije svega predstavlja proces vizualne percepcije određenog krajolika.¹⁵⁷ Uzorci krajolika mogu se interpretirati kao sposobnost prepoznavanja posebnosti tipa krajolika kroz tumačenje njegovih strukturnih komponenti, pri čemu su često povezani i s arheološkim, povijesnim i arhitektonskim značajkama.¹⁵⁸ Brojni autori su zaključili da su kulturne sastavnice često previše složene da bi se mogle kategorizirati na zajednički i međunarodno prihvaćen način.¹⁵⁹ *Europski tipovi krajolika LANMAP2* i usporedba s primjerima nacionalnih tipoloških razvrstavanja osigurat će općenite, ali točne i usporedive kartografske pokazatelje

156 Wascher, 2005.; Mücher; Wascher; Klijn; Koomen; Jongman, 2006: 233-243.

157 Kulturno naslijeđe se kao društvena sastavnica krajolika pojavljuje i u obliku društvenih povezanosti ruralnog stanovništva i u usklađenosti društveno-gospodarskih interesa. Utvrđeno je da su strukturni aspekti samo dijelom određeni fizičkim pojavama, kao što su klima, geološka i geomorfološka obilježja i uvjeti tla. Demografska kretanja, kulturna i politička povijest objašnjavaju pojedine, nekadašnje tipove korištenja zemljišta ili uzorke.

158 Wascher, 2003.

159 Mücher; Wascher; Klijn; Koomen; Jongman, 2006. Rasprave o tome kako tumačiti i klasificirati podatke kulturnih sastavnica još nisu postigle dovoljan međunarodni konsenzus, za razliku od analize abiotičkih i biotičkih podataka. Iz navedenog slijedi da se budućnost europske klasifikacije *LANMAP2* umjesto statičkog i zaključnog produkta karata *LANMAP2* može smatrati živom, referentnom osnovom. Kratkoročni prioritet i zadaci su: integrirati podatke o specifičnostima kulturnog naslijeđa regije, dopuniti *LANMAP* bazu podataka s postojećim podacima o europskom okolišu, uvesti politiku podataka (npr., za zaštićena područja). [36]

i ostale rezultate. Prema ujednačenim tumačima i prikazima područja unutar različitih krajoličnih jedinica vrlo brzo će se uočiti opća obilježja koja mogu ukazivati na sličnosti ili različitosti između područja, čime omogućavaju usporedbe i ocjenu susjednih krajolika i krajolične tipove u pojedinim europskim regijama.¹⁶⁰

Tipološka razvrstavanja krajolika u europskim zemljama

Osim paneuropske tipološke podjele krajolika većina europskih zemalja provela je nacionalni tipološki razvrstaj, a među prvim zemljama bile su Engleska i Slovenija. U posljednjem je desetljeću, posebice nakon potpisivanja *Europske konvencije o krajoliku*, velika pozornost usmjerena planiranju i upravljanju krajolika, a velik broj europskih zemalja proveo je podjelu i popisivanje vrijednih krajolika nacionalnih teritorija. Cilj popisivanja jest poboljšati znanje o krajoliku te omogućiti bolju informiranost javnosti i lokalne uprave o stanju i vrijednostima krajolika. Navedena dokumentacija treba biti dostupna, služiti kao polazni materijal za urbanističke i prostorne planove, ali i za javnu upravu pri donošenju odluka upravljanja. Iako je u osnovi informativna, javna uprava ima obvezu njezine primjene. U Irskoj je dio popisivanja krajolika obavljen 1977. godine,¹⁶¹ u Finskoj je 1993. godine prepoznat 171 ruralni krajolik nacionalnog značaja te 1772 krajolika povijesnog i kulturnog značaja. Švedska je izradila popisivanje poljodjelskog krajolika. Slovenija je izradila tipološku podjelu krajolika i prepoznala arhitektonske krajolike. Francuska nema zakonsku obvezu popisivanja krajolika na nacionalnoj razini, već na razini regija, ali je za potrebe prostornog planiranja provedeno tipološko razvrstavanje krajolika.¹⁶²

160 Mücher; Wascher, 2007.

161 U sklopu projekta IUCN (International Conservation Union) u Irskoj je 1977. godine izrađen tzv. *Green Paper on Outstanding Landscape* za obalni pojas.

162 U Francuskoj se preklapa nekoliko organizacija koje brinu o krajoliku: Institut za okoliš Francuske (IFEN) i nacionalna agencija za informiranje i dokumentaciju, koji su odgovorni za prikupljanje podataka o krajoliku u sklopu europskog programa *The Corine Land Cover Programme, European Cartographic Inventory of the Bio-Physical Land Use*. Ministarstvo okoliša i Ministarstvo javnih radova i urbanog razvoja zajedno su klasificirali i prepoznali (registrirali) područja za koja su izrađene zaštitne mjere za konzervaciju i razvitak prostora te zajednički donose plan.

Tablica 5: Provedba tipološkog razvrstavanja i popisivanja krajolika u pojedinim europskim zemljama

DRŽAVA	POPISIVANJE/ ATLAS KRAJOLIKA	TIPOLOŠKA PODJELA KARAKTERIZACIJA KRAJOLIKA
Austrija	DA	DA
Belgija	DA	DA
Cipar	NE	DA
Češka	DA	DA
Danska	DA	DA
Estonija	NE	NE
Finska	DA	NE
Francuska	DA	DA
Grčka	NE	DA
Hrvatska	NE	NE
Italija	DA	DA
Irska	DA	DA
Luksemburg	NE	DA
Mađarska	NE	DA
Malta	NE	NE
Nizozemska	DA	DA
Norveška	DA	DA
Njemačka	DA	DA
Portugal	DA	DA
Rumunjska	NE	NE
Slovačka	NE	DA
Slovenija	DA	DA
Španjolska	DA	DA
Švedska	DA	DA
Švicarska	DA	DA
Velika Britanija	DA	DA

Španjolska je provela prepoznavanje i popisivanje prirodnih elemenata, osjetljivih područja, vrsta i staništa te svih tipova krajolika.¹⁶³ Po donošenju *Europske konvencije o krajolicima* i ostale europske zemlje provele su prepoznavanje krajolika na nacionalnim i/ili regionalnim razinama. Ostao je malen broj zemalja, među njima i Hrvatska, koje dosad nisu provele prepoznavanje krajolika nacionalnog teritorija, niti izradile atlase krajolika (tablica 5). Prepoznavanje i popisivanje krajolika može

163 HISPANAT je središnja baza podataka pri vladi Španjolske u koju je uključeno preko 2400 područja od ekološkog interesa. Podrobnije u poglavlju 2.3.3.

se provoditi u svrhu posebne zaštite, za izradu atlasa ili za potrebe izrade pejzažnih planova. Pojedine zemlje provele su popisivanja krajolika za posebnu namjenu, tj. za zakonsku zaštitu, sa zadatkom prepoznavanja iznimnih krajolika ili onih koji zahtijevaju posebnu zaštitu.¹⁶⁴ Pejzažni/krajolični planovi (*Landscape Plan, Landschaftsplan, Piano paesaggistico*) uključuju pripremu sustavnog prepoznavanja i popisivanja tipova krajolika koji ovisno o prepoznatim vrijednostima i tipovima krajolika imaju različite stupnjeve zaštite.¹⁶⁵

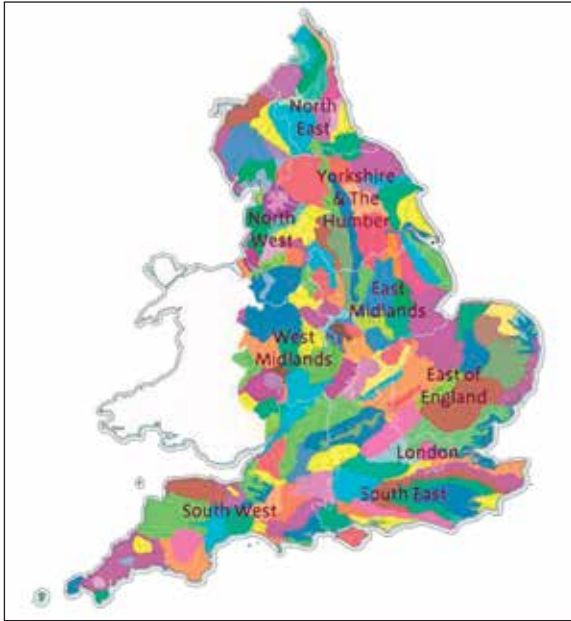
Engleska karta tipova krajolika pripada grupi nacionalnih tipoloških podjela u kojima su tipovi predstavljeni slovnim kodom, što je usporedivo s tipološkom podjelom Europe LANMAP2. Velika Britanija je tipološku podjelu krajolika provela samo za područje Engleske,¹⁶⁶ a rezultat je karta krajoličnih tipova i područja u mjerilu 1:250.000. Sedamdeset i pet krajoličnih tipova određeno je s oko 1.800 poligona korištenjem metode slične metodi LANMAP2. Krajolični tipovi (*landscape character types*) kao osnovna krajolična jedinica do razine lokalnog i regionalnog karaktera određuju se i opisuju s po tri glavna atributa, s tri slova koda.¹⁶⁷ Područje Engleske podijeljeno je u osam regija, a na detaljnijoj razini u 159

164 U Švicarskoj je 1963. godine provedeno početno popisivanje i pregled krajolika i prirodnih područja nacionalnog značaja. Posebno osnovano povjerenstvo za popisivanje krajolika odredilo je regije (područja) koja imaju prioritet za zaštitu. Od 1977. godine zacrtane su razlike između popisivanja biotopa i popisivanja krajolika, a od 1987. godine postoji popis močvarnih mjesta i krajolika posebnih ljepota nacionalnog značaja. Norveška je 1992. godine započela prepoznavanje i popisivanje iznimnih krajolika radi njihova ekološkog i povijesnog značaja. U Češkoj su regionalni planovi zacrtali da krajolici trebaju biti kartirani u skladu sa *Zakonom o zaštiti prirode i krajolika* iz 1992. godine.

165 U Njemačkoj, Italiji, Francuskoj i Španjolskoj postoji obveza izrade prostornih i pejzažnih planova.

166 Tijekom 1990-ih je tadašnja *Countryside Commission (Countryside Agency)* kao dio NGO *Natural England* započela s inicijativom *Countryside Character Initiative* koja je rezultirala kartom krajoličnih tipova i područja Engleske. [138]

167 Prema tumaču kodova, prvo slovo označava fiziografiju u pet atributa: *high hills* (H), *low hills* (U), *upland vales and valleys* (V), *intermediate* (R), *lowlands* (L). Drugo slovo označava *land cover* u šest klasa: *wetland* (W), *health and moorland* (D), *chalk and limestone* (L), *other light land* (B), *clayland* (CP), *other heavy land* (P). Treće slovo predstavlja kulturne uzorke u devet kategorija: *wooded-ancient wooded* (A), *wooded-estateland* (E), *wooded-secondary* (S), *dispersed unwooded* (D), *nucleated wooded* (N), *wetland/waste unwooded* (W), *unsettled/open land* (O), *coalfields* (C), *urban* (Ur).

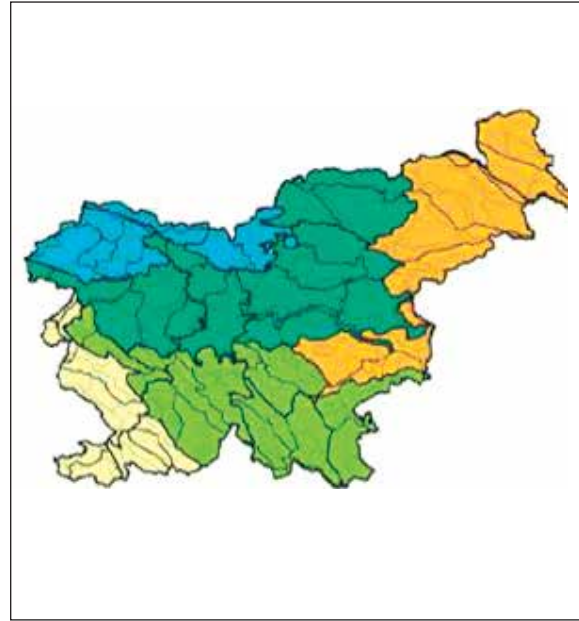
45. Karta tipova krajolika Engleske, 2003. godine

krajoličnih područja (*Character Areas*).¹⁶⁸ Prevladavajući tipovi krajolika jesu: atlantska nizina (pretežu sedimenti i heterogena agrikultura područja, približno 27,2% površine), atlantska brda (pretežu sedimenti i pašnjaci, približno 12,5% površine), atlantska nizina (pretežu sedimenti i heterogena agrikultura područja, približno 11,9% površine), atlantska brda (pretežu stijene i pašnjaci, približno 11,2% površine) i atlantska brda (sedimenti i mozaične površine, zapremaju približno 7% površine).¹⁶⁹ Ostali krajolični tipovi pojedinačno zauzimaju znatno manje površine (sl. 45).

Analize dosad izrađenih tipoloških razvrstaja krajolika pokazale su da su nacionalne klasifikacije krajolika vrlo različite u pogledu korištenja ulaznih podataka, metoda i stupnja poopćavanja, vrste i broja tipova krajolika, mjerila i vremena izrade, stoga su teško usporedive.

¹⁶⁸ Swanwick, 2002: 15 *While forming character areas, twelve national databases were used including altitude, land form, ecological characteristics, land capability, surface geology, farming styles, settlement pattern, woodlands, field density and pattern, visible archeology, industrial history and designed park areas.*

¹⁶⁹ Kindler, 2005: 62.

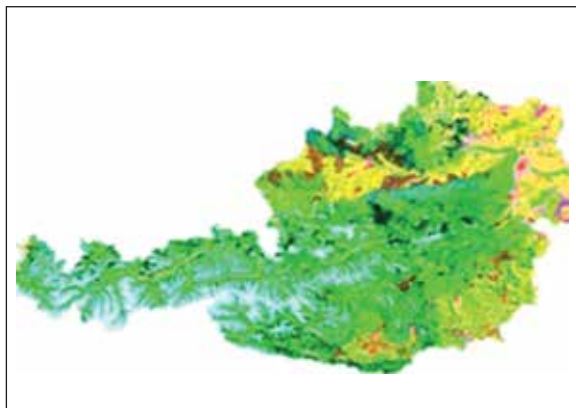
46. Karta tipova krajolika Slovenije, 1998. godine

Sagledavaju se tri grupe načina tipološkog razvrstavanja – karakterizacije krajolika:¹⁷⁰

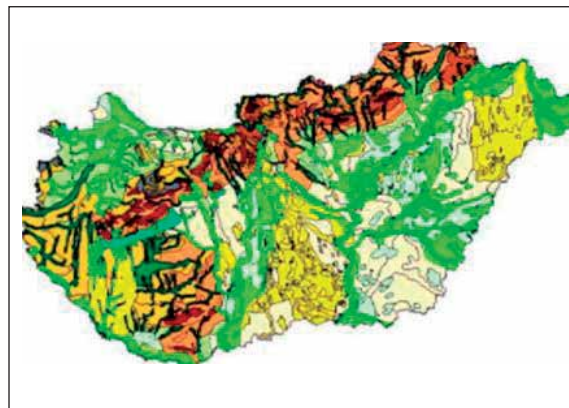
- tipovi krajolika, odnosno jedinice krajolika su samo opisane (Njemačka, Austrija, Mađarska, Španjolska, Portugal, Norveška, Nizozemska)
- tipovi krajolika prikazani u obliku slovnog koda (Engleska, Belgija)
- tipovi krajolika temeljeni na prostornim regijama, slično upravnim jedinicama (jedini primjer je Švicarska).

Dva su pristupa izradi tipološke podjele krajolika; prvi prikazuje karakterizaciju izrađenu na temelju korištenja prostora (*land use*) ili pokrova (*land cover*) koji pokazuje stupanj i intenzitet čovjekova utjecaja na prirodni krajolik. Standardizirane metode karakterizacije koriste karte *land use* i *land cover* podjele temeljene na interpretacijama satelitskih i zračnih snimki teritorija. Drugi način tipološkog razvrstavanja krajolika sastoji se od složene metode temeljene na sintezi prirodnih i kulturnih obilježja, korištenjem hijerarhijskog pristupa. Koristeći se

¹⁷⁰ Kindler, 2005: 50.

47. Karta tipova krajolika Austrije, 1999. godine

48. Karta tipova krajolika Mađarske 1989. godine

tom metodom sastavljena je karta krajolika Češke u mj. 1:500.000, kao sinteza primarnih (prirodnih) i sekundarnih (*land use/cover*) struktura krajolika. Međutim, osim primarnih i sekundarnih struktura dodane su i tercijarne (duhovna obilježja kao što su povijest i memorija).¹⁷¹

Slovenija je provela razvrstavanje na tipove krajolika još 1998. godine.¹⁷² Područje državnog teritorija podijeljeno je na pet krajoličnih regija: alpska, predalpska, subpanonska, kraški krajolici unutrašnje Slovenije i primorska regija. Unutar svake regije prepoznati su uzorci krajolika kao osnovne jedinice promatranog područja. Područje Slovenije podijeljeno je na 454 uzorka¹⁷³ koji su hijerarhijski uređeni po širim tipološkim skupinama, a tipovi krajolika su poopćeni u model od nekoliko uzoraka krajolika. Pokazatelji temeljem kojih su određeni uzorci bili su: klima koja određuje osnovna obilježja, reljef zajedno s vodama, korištenje zemljišta i biljni pokrov (sl. 46).

171 U recentnom radu analiziranja europskih nacionalnih klasifikacija krajolika, autorice Annete Kindler, nije obrađen primjer Slovenije, iako je klasifikacija provedena 1998. godine, jer je bila izrađivana analognim tehnikama.

172 Marušič, 1998.

173 Marušič; Jančič, 1998. Na prvoj razini klasifikacije temeljna odrednica uzoraka krajolika bila je klima (podneblje). Na drugoj razini temeljna je odrednica reljef, što se odražava i u nazivu uzorka. Na trećoj razini je dodan površinski pokrov koji najbolje određuje uzorak krajolika.

U Austriji je tipološko razvrstavanje krajolika izrađeno na temelju vizualne interpretacije satelitskih slika (*LANDSAT TM5*), a razgraničenje tipova krajolika prema serijama tipova u mjerilu 1:200.000 (sl. 47).¹⁷⁴

Razgraničenje je temeljeno na kartama *Land Use* i reljefu, a izvedeno je ručnim i računalnim tehnikama. Korišteni su slični kriteriji kao i za *LANMAP2* te hijerarhijski pristup, što je dovelo do podjele teritorija zemlje u 42 tipa krajolika organiziranih u 12 grupa tipova krajolika (sl. 48). Četiri glavna tipa su:

- planine Alpa, gdje pretežu stijene i šume (približno 19,0% površine)
- kontinentalne planine, pretežu stijene i šume (približno 15,4% površine)
- kontinentalna brda, pretežu sedimenti i mozaične površine (približno 12,8% površine)

174 Wrbka, 1998., Wrbka; Erb; Schulz; Peterseil; Hahn; Haberl, 2004., Szerencsits, 1999.

A. Alpine rocks and areas of ice, B. Alpine and subalpine grassland landscapes, C. Elongated forest landscapes, D. Areal forest landscapes, E. Upland dairyfarming landscapes with high proportion of permanent grassland, F. Dairyfarming landscapes of glacial valleys and basins with high proportion of permanent grassland, G. Lowland mixed farming landscapes with high proportion of permanent grassland, H. Cultural landscapes with mixed arablegrassland agriculture and foddercrop production, I. Arable landscapes of extra-alpine down- and lowlands, J. Viniculture landscapes, K. Viniculture landscapes with high proportion of arable land i L. Settlement- urban and industrial landscapes.

49. Kulturni krajolik Toscanne

- visoke planine Alpa, gdje su prisutne stijene i šume (zauzimaju 10,6% površine).

Ostali tipovi pojedinačno zauzimaju znatno manje površine. Na detaljnijim razinama tipološke podjele krajolika osim biofizičkih pokazatelja korišteni su i podatci kulturnih sastavnica.¹⁷⁵ Tipološko razvrstavanje krajolika Mađarske izrađeno je 1989. godine u mjerilu 1:500.000 kao dio *Nacionalnog atlasa*, a uključuje 48 tipova krajolika podijeljenih u 14 grupa tipova krajolika i četiri glavna tipa (sl. 35).¹⁷⁶ Glavni tipovi krajolika jesu:

- kontinentalni brježuljci sedimentnih stijena s oranica-
ma zapremaju oko 54,2% teritorija

- kontinentalna nizina sa sedimentima i oranica-
ma uzima oko 23,1% teritorija

- kontinentalni brježuljci sa sedimentima i šumom za-
premaju oko 11,3% površine Mađarske, dok ostali ti-
povi zauzimaju ostatak površine (slika 49).¹⁷⁷

¹⁷⁵ Jeschke, 1995.

¹⁷⁶ U okviru četiriju glavnih tipova krajolika: A. *Plain with moderately continental climate; landscape types dominantly used by agriculture*, B. *Erosion landscape types dominantly used by agriculture and locally by industry*, C. *Forested landscape types in mountains of medium height*. D. *Some peculiar landscape types*, nalazi se 14 grupa tipova s daljnjom podjelom svake na ukupno 48 tipova krajolika.

¹⁷⁷ Kindler, 2005: 68.

TIPOLOŠKI RAZVRSTAJ KRAJOLIKA ŽUMBERKA

Izrada tipološkog razvrstaja krajolika jedna je od obveza koja proizlazi iz *Strategije prostornog uređenja RH* (1997.), Programa prostornog uređenja RH (1999.) te Zakona o potvrđivanju Europske konvencije o krajoliku (2002/2004.). Glavna zadaća izrade tipološkog razvrstaja – karakterizacije¹⁷⁸ jest prepoznati krajolik u okviru njegovih svojstava i posebnosti kojima doprinosi stvaranju prostornog identiteta. Kao područje istraživanja za utvrđivanje metode tipološkog razvrstaja krajolika odabran je prostor Žumberka, koji je u dosadašnjim istraživanjima prepoznat kao zasebna, homogena krajolična regija.¹⁷⁹ U okviru krajolične regije Žumberka nalazi se područje kulturnog krajolika Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje, koje je kao kulturno dobro zaštićeno Rješenjem o preventivnoj zaštiti u kategoriji kulturnog krajolika. Područje Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje prepoznato je kao povijesni ruralni krajolik čije je osnovno prostorno obilježje bogato raščlanjeni gorsko-brdski splet Žumberačko-samoborskog gorja koji se prema jugu otvara svojim brježuljkastim prigorjima: Plešivičkim, Krašičkim i Vivodinskim. U gorskom se dijelu velike šumske površine otvaraju manjim površinama livada, pašnjaka i oranica, a blago položene padine prigorskih brježuljaka, na kojima su stoljećima smješteni brojni vinogradi, zatvaraju široke, prirodno oblikovane amfiteatralne forme. Brojni arheološki lokaliteti, koji datiraju od paleolita, neolita, brončanog doba, antike do srednjeg vijeka, govore o brojnosti naselja središnjeg dijela Žumberka i njegovih prigorskih područja pogodnih za poljodjelstvo i stočarstvo te korištenje rudnih sirovina. U razdoblju od ranog srednjeg vijeka pa do uskočkog naseljavanja ovoga područja dolazi do izražaja njegov granični položaj, a očituje se u gradnji niza utvrđenih

gradova za čije su lokacije korištene mjestopisne pogodnosti terena. Osim utvrda, sjedišta vlastelinstava i obrane, kao podgrađa, nastao je na temelju kraljevskih privilegija niz naselja s funkcijama trga, sudova i sjedišta župa. Ta su naselja sa stečenim povlasticama slobodnog kraljevskog trgovišta: Samobor, Jastrebarsko i Trg kod Ozlja smještena na rubnim, najnižim predjelima gorja, na dodiru s nizinama. Pojedine seoske općine su tijekom 13. stoljeća dobile status plemenitih te su u njima izgrađene i najstarije župne crkve ovog područja.

U drugoj polovini 15. stoljeća, u namjeri sprječavanja turskih pustošenja, započelo je na Žumberku naseljavanje novih stanovnika – uskoka, koji prihvaćaju vojnu obvezu. Područje Žumberka bilo je od 1578. godine uključeno u sastav Vojne krajine sve do njezina ukidanja 1881. godine. Među doseljenim uskocima, osim katoličke, bilo je i pripadnika pravoslavne vjeroispovijesti, a u novoosnovanim selima je uspostavljanjem unije započelo osnivanje grkokatoličkih župa. Prestankom turskih opasnosti pojedine se utvrde preuređuju u stambene zgrade (dvorce i kurije), a proces otvaranja Vojne krajine trgovini, korištenju šuma i mineralnih sirovina dovodi do otvaranja rudnika i manufakture. Stanovnici koji su živjeli združnim načinom života i bavili se poljoprivredom i stočarstvom bili su vezani uz feudalni ili crkveni posjed te kao krajišnici Vojne krajine. Ukidanjem feudalizma i diobom krupnih posjeda vlastelinstava, većinom porodica Zrinski i Erdödy, dolazi do formiranja niza manjih plemićkih dobara i gradnje kurija, čime se mijenja slika krajolika. Istovremeno, zadružna obiteljska organizacija koja se održala do kraja 19. stoljeća, kao i razvojačanje Vojne krajine doveli su do usitnjavanja ionako skromnih seoskih posjeda. Posebnosti su i razlike Žumberačko-samoborskog gorja u odnosu na naša ostala gorska područja, osim vrlo slikovitog mozaika šumskih i otvorenih livadno-pašnjačkih prostora, povijesna sela i zaseoci očuvanih povijesnih graditeljskih struktura, smješteni i do 800 m nadmorske visine.

178 Podrobnije o metodi tipološke podjele u poglavlju Metode tipološkog razvrstaja krajolika.

179 Pojedini autori koji su istraživali područje Hrvatske s povijesnog, geografskog, prirodno-znanstvenog stajališta i prepoznaju Žumberak kao posebnu hrvatsku regiju. To su: Skala, 1984., Klemenčić, 1990., Marković, 2003., Rogić, 2006.

Osim očuvanih prirodnih vrijednosti: geomorfoloških i geoloških struktura, brojnih vodotoka i bogatstva biljnog svijeta, posebno obilježje prostora jest očuvanost i veliko bogatstvo graditeljskog naslijeđa: starih gradova, crkvi i kapela, dvoraca, samostana, povijesnih sela, tradicijskih klijeti, vodenica i arheoloških lokaliteta, kojima su oblikovani prepoznatljivi uzorci krajolika. Za razliku od gorskog dijela Žumberka, brježuljkasta su prigorja stoljećima bila kultivirana vinogradima. Plešivičko prigorje, u kojem se slikoviti nizovi tradicijski oblikovanih klijeti linijski pružaju po hrptovima brjegova, ubraja se među najstarije i najvrjednije vinogradarske krajolike u kontinentalnom dijelu Hrvatske. Krajolik Žumberka, zahvaljujući prirodnim obilježjima i povijesnim događanjima koja su ga ostavila izvan glavnih tijekova urbanizacije i gospodarskog razvoja, ostao je i danas prostor ruralnog karaktera s bogato očuvanim kulturno-povijesnim, arheološkim i etnološkim naslijeđem. Skladni odnosi prirodnog i kulturnog, međutjecaji čovjeka i prirodnog okoliša kroz više od dvije tisuće godina dugu povijest oblikovali su krajolik prepoznatljivih uzoraka. U krajoliku su očuvana brojna povijesna naselja tradicijske arhitekture, seoskih kuća s otvorenim trijemovima – drvenim ganjcima, brojni primjeri gospodarskih zgrada, klijeti, mlinova vodenica, kozolaca i slično. Očuvani su i brojni arheološki lokaliteti te visoko vrjednovani primjeri graditeljskog naslijeđa: stari gradovi, samostani, crkve i kapele dviju konfesija. Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje je tijekom niza stoljeća ručno oblikovani kulturni krajolik, čije je povijesno trajanje i danas očuvano u njegovom izgledu.

Radi se o području koje zauzima oko 650 km² površine pretežito gorskog i brježuljkastog reljefa, organski razvijenog ruralnog krajolika, više od dva tisućljeća dugog povijesnog razvoja, složene prostorne organizacije i višenamjenskog načina korištenja. U svojim je obilježjima i današnjoj pojavnosti očuvao prostorne odnose i međudjelovanja prirodnih i antropogenih čimbenika, brojne sastavnice i uzorke povijesnog, tradicionalnog načina života. Budući da se radi o krajoliku velikih dimenzija i vrlo složenom prostornom sustavu, cilj istraživanja bio je provjeriti predloženi model tipološkog razvrstaja koji uključuje većim dijelom kulturne sastavnice, te na taj način

dati doprinos uspostavi metode prepoznavanja i tipološkog razvrstaja krajolika, određivanjem krajoličnih tipova i područja na regionalnoj razini, koja bi bila usporediva s *Europskim tipovima krajolika* i regionalnim podjelama krajolika susjednih zemalja. Dosadašnjim istraživanjima na europskoj razini zaključeno je da bi metode karakterizacije krajolika koje se primjenjuju na nacionalnim i regionalnim razinama trebale kao polazište i opći okvir prihvatiti metode europske tipološke klasifikacije *LANMAP2*. Također je zaključeno da aktualni pristup karakterizaciji europskog krajolika uključuje najvećim dijelom pokazatelje prirodnih sastavnica krajolika, te da bi na nižim razinama trebalo uključiti i kulturne.¹⁸⁰ Sustav pokazatelja karaktera krajolika za istraživano je područje odabran na temelju usporedbe s pokazateljima primijenjenim za tipološke podjele u europskim zemljama i u Hrvatskoj.¹⁸¹ Primijenjene metode obrade, struktura podataka i odabrani pokazatelji tipološke klasifikacije krajolika određeni su i s obzirom na posebnosti istraživanog krajolika.

Područje istraživanja

U zemljopisnom pogledu Žumberak je određen administrativnim, prostornim i fizičkim granicama: rijekom Savom na sjeveru, Kupom na jugu, na zapadu državnom granicom s Republikom Slovenijom, dok je istočna granica određena prometnicom, državnom cestom Zagreb – Karlovac na području grada Jastrebarsko i općina Klinča sela i Krašić, odnosno cestom Zagreb – Brezana na području gradova Samobor i Sveta Nedjelja (slika 50). Povijesno je središnji dio toga prostora nekoliko stoljeća bio u sastavu Vojne krajine, što je imalo presudni utjecaj na socijalni, kulturni i gospodarski razvitak, koji se odrazio na izgledu kulturnog krajolika. U razvrstaju krajolika Hrvatske sa stanovišta prirodnih obilježja, kao i prema klasifikaciji *LANMAP2*, područje

180 *** 2000.c, *Agenda 2000*. U stavu Vijeća Europe (COE) vezanom uz prostorno-planski pristup podcrtano je značenje kulturnog naslijeđa i prirodnih bogatstava koji zaslužuju posebnu pažnju, posebice u području prostornog planiranja i politike zaštite krajolika u Europi. Na tom tragu doneseni zaključci *Agende 2000*, Vijeća Europe usmjereni su prema svim međunarodnim, nacionalnim i regionalnim razinama, naglašavajući da zastupljenost tema kulturnog naslijeđa i krajolika još nije potpuno djelotvorno u tom segmentu. [52]

181 Usporediti s poglavljima: Primjeri istraživanja krajolika u Hrvatskoj i Metode tipološkog razvrstaja krajolika.

50. Istraživano područje Žumberka

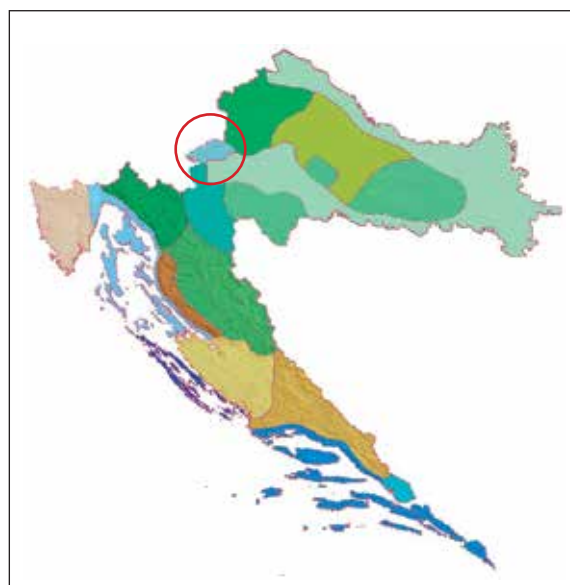
Žumberka je izdvojeno kao zasebna krajolična regija (sl. 51)¹⁸² što se uglavnom poklapa s obuhvatom ovog istraživanja.¹⁸³

Unutar područja istraživanja nalaze se *Park prirode Žumberak – Samoborsko gorje*, zaštićen temeljem *Zakona o zaštiti prirode* i kulturni krajolik *Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje*, zaštićen prema *Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*.¹⁸⁴ Granice stroge zaštite kulturnog krajolika uglavnom se podudaraju s

182 Autori koji su se bavili istraživanjima agrarnog krajolika Žumberka (Skala 1984., Klemenentić, 1989. i 1990.) u svojim radovima pod pojmom Žumberak smatraju regiju koja se prostire između Save, Kupe i granice s Republikom Slovenijom. Pojedini autori pod Žumberkom podrazumijevaju samo područje koje je pripadalo Vojnoj krajini. U razvrstaju krajolika Hrvatske u *Strategiji prostornog uređenja Republike Hrvatske* iz 1997. godine, Žumberak je izdvojen kao zasebna krajolična regija.

183 Obuhvat istraživanog područja određen je administrativnom podjelom i pripada: gradovima Jastrebarsko, Samobor i Ozalj, te općinama Klinča Sela, Krašić i Žumberak. Vidjeti u poglavlju 9. Prilozi: Kartografski prikaz 9.4.1.

184 Park prirode Žumberak – Samoborsko gorje proglašen je na sjednici Sabora 2. lipnja 1999. godine (NN 58/99). Kulturni krajolik *Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje* zaštićen je Rješenjem o preventivnoj zaštiti Ministarstva kulture, Konzervatorskog odjela u Zagrebu, klasa: UP/I-612-08/09-05/0224, urbroj: 532-04-05/06-09-1, od 13. 05. 2009. godine (NN 70/09).

51. Područje Žumberka na karti krajoličnih područja Hrvatske

granicom zaštite parka prirode, dok područje umjerene zaštite obuhvaća dijelove jugoistočnih i sjeverozapadnih prigorja.

Prostorne analize krajolika korištenjem GIS-a

Prema modelu uspostavljenom za potrebe ovoga istraživanja kulturni krajolik se analizira u slojevima podataka GIS-a u okviru većih organizacijskih elemenata: prostorne organizacije, uzoraka neizgrađenog krajolika te uzoraka naselja istraživanog područja Žumberka. Prostorne analize provedene u obliku kartografskih prikaza, osim prirodnih sastavnica, bile su usredotočene na uzorke naselja, razmještaj i međuodnose naselja i mjestopisnih obilježja prostora, obilježja karakteristične i prepoznatljive građevne strukture te na očuvane elemente povijesnog razvoja – kulturno naslijeđe. U analize su, osim fizičkih struktura, uključena i vizualna obilježja, nematerijalne vrijednosti te doživljaj krajolika. Predloženi model karakterizacije krajolika provodio se na razini općeg krajoličnog tipa i krajoličnog tipa,¹⁸⁵ a

185 Usporediti s poglavljem Tipološki razvrstaj krajolika Žumberka.

uključeno je tekstualno, tablično i kartografsko dokumentiranje pojedinih sastavnica – pokazatelja karaktera krajolika. Odabir pokazatelja karaktera krajolika proizašao je iz glavnih obilježja istraživanog područja. Korišteni su pokazatelji prirodnih (biofizičkih), kulturnih (društveno-gospodarsko-povijesnih) i estetsko-perceptivnih sastavnica, koji su dokumentirani i analizirani u slojevima podataka korištenjem GIS-a.¹⁸⁶ Prostorni prikazi obuhvaćaju analize prirodnih (biofizičkih) i kulturnih sastavnica krajolika, a prilagođeni su za tipološku klasifikaciju regionalne razine. Prirodne sastavnice uključuju: klimatska, reljefna, geološka, pedološka, hidrografska i vegetacijska obilježja.

Prema klimatskim obilježjima na području Žumberka zastupljeni su tipovi: umjereno hladne, jako vlažne; umjereno tople, jako vlažne; umjereno tople, poluvlažne i umjereno tople, vlažne klime (sl. 52).¹⁸⁷

Reljefna obilježja, geomorfološke strukture i oblici (*landforms*) dominantno su prirodno obilježje krajolika koje obuhvaća fizičke značajke i elemente reljefa, koji su rezultat visina, hipsometrijskih odnosa, nagiba i ekspozicija. Oblikovanje i intenzitet pojave pojedinih reljefnih oblika rezultat je međuovisnosti geoloških, pedoloških i klimatskih obilježja. Geomorfološke strukture i oblici zastupljeni na Žumberku su: vrhovi, padine, grebeni, jaruge te doline. Zastupljeni su reljefni oblici koji obuhvaćaju: ravan, valovit, brežuljkast, nagnuti oblik te strmine, koji prema podjeli na vrste obuhvaćaju: doline, duboke kotline, ravnice, brežuljkaste ravnice, visoravni i strmine. Reljef je sukladno mjerilu kartiranja podijeljen na visinske zone: visina 0-100 m razvrstava se u nizinu/ravnicu, 100-300 m brježuljci, 300-500 m brda, 500-750 niže gorje, 750-1000 više gorje, dok su iznad 1000 m planine. Geomorfološka obilježja mogu imati i zasebnu fizičku, kulturnu i estetsku, funkcionalnu, znanstvenu i obrazovnu vrijednost. Mnoge pojave vezane su uz povijest naseljavanja, kao što su špilje i polušpilje te imaju arheološku, povijesnu i memorijalnu vrijednost (npr. Židovske spilje, jama Jazovka...) (sl. 53 i 54).

186 Vidjeti: kartografske priloge, sl. 52-58.

187 Karta klimatskih obilježja istraživanog područja Žumberka izrađena je na temelju podataka iz *Karte klimatske podjele Hrvatske*.

Geološke i geomorfološke pojave pridonose raznolikosti krajolika te ga čine posebnim i prepoznatljivim (pojedine stijene, špilje, istaknuti vrhovi, slapovi). Na prostoru Žumberačkog gorja prevladavaju krški geomorfološki oblici, a do sada je istraženo 130 podzemnih objekata, špilja i jama. Posebno je zanimljiv spomenik prirode Grgasova špilja, koja se nalazi na ulazu u selo Otruševac, značajna zbog bogatstva kalcitnih ukrasa. Vrste, oblici i obilježja vodnih struktura, uz geomorfološka obilježja u osnovi bitno utječu na određenje tipa krajolika.¹⁸⁸

Geološki sastav u središnjem dijelu Žumberka čine dolomitne, klastične i magmatske te karbonatne stijene, dok građu nizinskog dijela čine lapori i nepovezane naslage¹⁸⁹ (sl. 55). Sastav tla na području gorskog, brdskog i brježuljkastog reljefa čine: rendzine, eutrično smeđe tlo, kiselo smeđe tlo, smeđe tlo na dolomitu, nešto crnice i crvenice dok su u nizinskom dijelu zastupljena: lesivirana, aluvijalna i močvarna glejna tla¹⁹⁰ (sl. 56). Hidrološke strukture dijele se na linearne i površinske, prirodne i umjetne, nadzemne i podzemne. Na području Žumberka zastupljene su sve navedene vrste (sl. 57). Od stajaćih voda prisutne su lokve, a od tekućih: izvori, potoci i slapovi. Umjetne vrste vodnih oblika su: ribnjaci, bunari, vodospreme i sl.¹⁹¹ Vegetacija uključuje raslinje i biljni pokrov te obuhvaća: listopadne i vazdazelene šume, pašnjake, livade, travnjake, oranice, tradicijske i intenzivne vinograde, trajne nasade, mozaične poljodjelske površine, zapuštene poljodjelske površine, kamenolome i dr.¹⁹² (sl. 58).

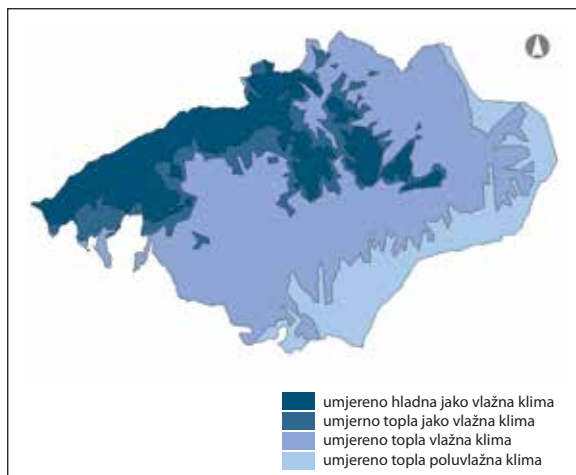
188 Reljefna obilježja, geomorfološke strukture i oblici (*landforms*) su dominantno prirodno obilježje koje obuhvaća fizičke značajke i elemente reljefa, koji su rezultat visina, hipsometrijskih odnosa, nagiba i ekspozicija. (Bognar, 1999.)

189 Analiziraju se podatci strukturnih sklopova litološkog i pedološkog sastava koji zajedno s klimatskim osobinama utječu na geomorfološka obilježja. Navedene podatke obuhvaća *Osnovna geološka karta Hrvatske* u mj. 1:100.000.

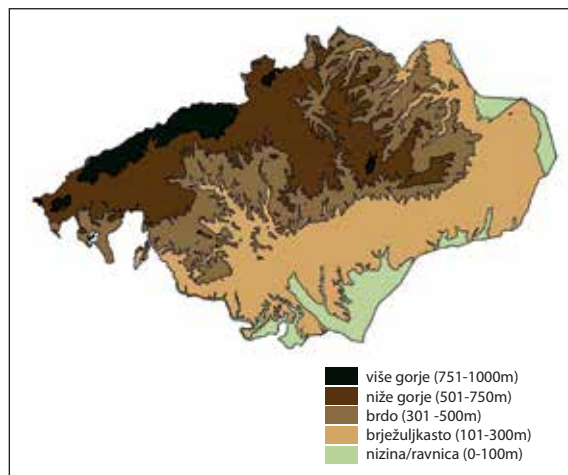
190 Izvori podataka: *Pedološka karta Hrvatske*, dostupna u mj. 1:100.000.

191 Hidrološka obilježja prikazana su kartografski.

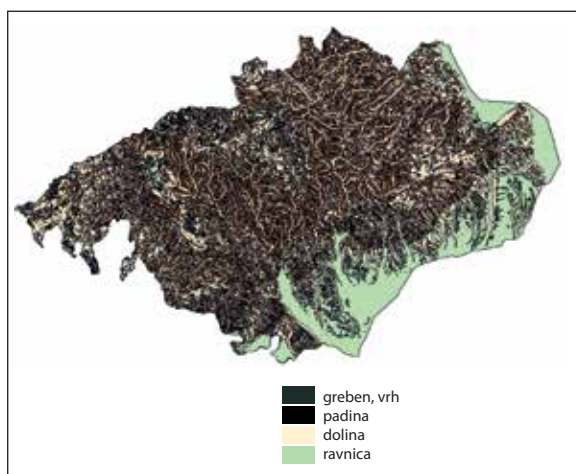
192 Podatci se izvode iz: Topić, 2006.; Antonić; Kušan; Jelaska; Bukovec; Križan; Bakran-Petricioli; Gottstein-Matočec; Pernar; Hećimović; Janeković; Grgurić; Hatić; Major; Mrvoš; Peternel; Petricioli; Tkalčec, 2005.; *** 2000., *Vegetacijska karta Parka prirode Žumberak – Samoborsko gorje*.

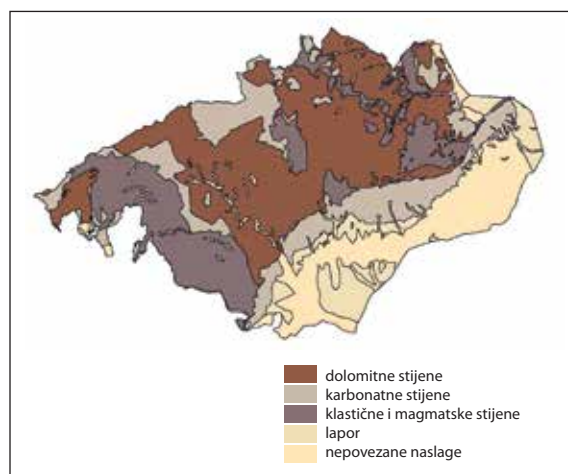
52. Klimatska obilježja Žumberka

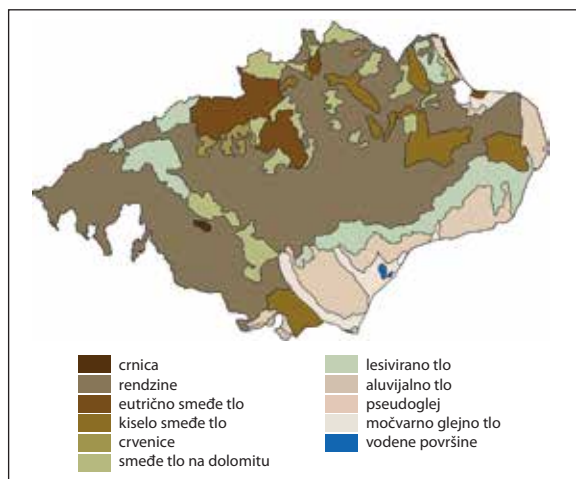
53. Reljefna obilježja (visine) Žumberka

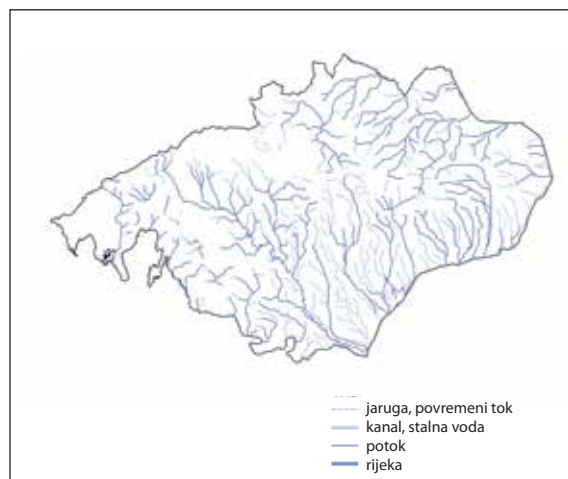
54. Reljefna obilježja (nagibi) Žumberka

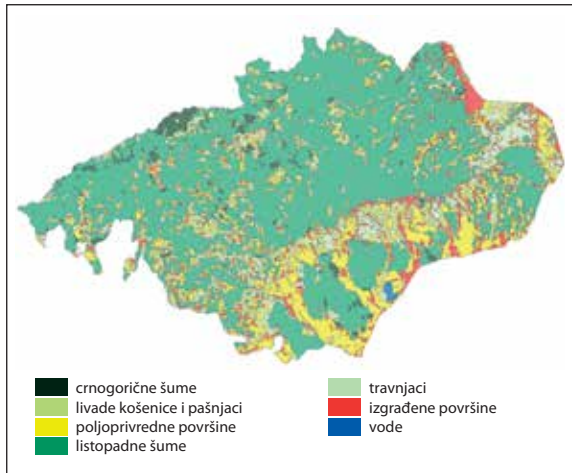
55. Geološka obilježja Žumberka

56. Pedološka obilježja Žumberka

57. Vodna obilježja Žumberka

58. Pokrov tla Žumberka

Pokrov tla smatra se antropogenom odnosnom kulturnom sastavnicom krajolika.¹⁹³

Kulturne (društveno-gospodarsko-povijesne) sastavnice krajolika obuhvaćaju povijesne elemente povijesnog razvoja i pojedinih razdoblja. Osim vremena formiranja, tj. ustroja krajolika, ovisno o stupnju očuvanosti prepoznaje se dominantno povijesno razdoblje koje je danas prisutno u krajoliku. Spontano razvijeni ruralni krajolici u sebi najčešće sadrže tragove nekoliko povijesnih slojeva. Međutim, razdoblje koje je određujuće za krajolik prepoznaje se kao razdoblje značaja. Prema razdoblju nastanka i/ili značaja povijesni krajolici (jedinica krajolika) razvrstavaju se u pet općih kategorija, a uključuju: srednji vijek i ranije; razdoblje 15. – 17. stoljeća; razdoblje

193 Izvori podataka za biljni pokrov i korištenje zemljišta za krajolike većeg mjerila jest karta *Corine land cover*. (Kušan, 2010.) Pojmovi „korištenje zemljišta“ i „pokrov zemljišta“ upotrebljavaju se kao sinonimi iako se radi o dva različita podatka. Glavna je razlika između načina korištenja zemljišta i pokrova zemljišta u tome što je pokrov zemljišta posljedica (bio)fizičkih obilježja zemljine površine (često je povezan s ekosustavima), a način korištenja zemljišta očituje se u funkcionalnoj podjeli zemljišta sa stajališta potrebe čovjeka i njegovih gospodarskih aktivnosti. Funkcija i sadržaji povezani su s djelatnostima područja i načinom korištenja krajolika, a u velikoj su mjeri povezana i određuju tip, odnosno vrstu površinskog pokrova. Pokazatelji kulturnog značaja odražavaju suštinska svojstva pojedinih kulturnih elemenata i njihova prostornog konteksta te djelatnosti i sadržaje koje ih čine kulturno značajnim. Za područje istraživanog područja Žumberka karta namjene i korištenja prostora izvedena je iz podataka satelitskih snimaka područja prema standardima izrade karte *Corine land cover*, za prostor Hrvatske.

od početka 18. do sredine 19. stoljeća; razdoblje od druge polovine 19. do polovine 20. stoljeća; razdoblje druge polovine 20. stoljeća. U kategoriji ocjenjivanja povijesne dubine krajolika najveća se vrijednost pridodaje najstarijem sloju. Treba naglasiti da vrijeme, tj. razdoblje nastanka naselja i krajolične jedinice nije ključni element u vrjednovanju, već se uzima kao dodatna vrijednost i eventualna dopuna ili ispravak u postupku vrjednovanja.¹⁹⁴

Osim toga obuhvaćaju ostale kulturne čimbenike krajolika: prostornu ustrojbu, mrežu kretanja/prometa, naselja; funkcije i sadržaje, način korištenja prostora; uzorke neizgrađenog krajolika; uzorke izgrađenog krajolika/naselja; elemente kulturnog naslijeđa (naselja, građevine, arheološka mjesta, memorijalna područja i dr.), vrste i tipove naselja u odnosu na reljefna i mjestopisna obilježja, povijesnu organizaciju prostora i vremensku odrednicu naselja, gustoću i prostornu zastupljenost kulturnih dobara te prostorni smještaj povijesnih naselja i zgrada vizualnih akcenata. Estetska i perceptivna obilježja krajolika odnose se na vizualnu izloženost, scenske i estetske vrsnoće te nematerijalno naslijeđe. Ostale sastavnice koje nisu dokumentirane u slojevima prostornih podataka GIS-a uključene su u postupak klasifikacije dokumentiranjem povijesnih naselja i svake krajolične jedinice putem popisnih listova (tablice 6 i 7).¹⁹⁵

194 Vrijeme nastanka i povijesni razvoj, tj. oblikovanje današnjeg izgleda krajolika, može biti vezano uz samo jedno povijesno razdoblje, ili je u krajoliku prisutna slojevitost, kao etape razvoja od nekoliko povijesnih razdoblja. Vrijeme nastanka je podatak koji se odnosi na prvo javljanje toponima područja koje obuhvaća krajolik ili njegovu krajoličnu jedinicu, pripadajućih naselja ili posjeda u raznim povijesnim dokumentima. Razdoblje nastanka, osim u povijesnim dokumentima, razvidno je i u vidu materijalnih ostataka u arheološkom sloju, a ukoliko je istraženo dokumentira se podatkom posebnih obilježja (vidjeti obrazac za naselje i krajoličnu jedinicu), kao arheološki nalazi i nalazišta. Postoji mogućnost da razdoblje značaja bude identično i za krajolike koji su nastali u srednjem vijeku, kao i one čiji povijesni ustroj pratimo iz 16. stoljeća. Za namjerno oblikovane krajolike razdoblje značaja podrazumijeva najkvalitetnije razdoblje koje je krajolik dosegao u pogledu svoje prostorne kompozicije, matrice, krajoličnih struktura, opreme i sadržaja.

195 Sadržajna struktura obrasca predviđena je za dokumentiranje svojstava krajolične jedinice u krajoliku velikog mjerila (više od km²) ili kulturnog krajolika malog mjerila (veličine od nekoliko hektara do 1 km²).

Dokumentiranje sastavnica i obilježja krajolika

Osim popisnih listova za potrebe *Upisnika (Registra) kulturnih krajolika*¹⁹⁶ u istraživanju krajolika koriste se obrasci za prikupljanje podataka o sastavnicama i obilježjima krajolika. Podatci se prikupljaju istraživanjem dokumentacijskih i arhivskih izvora, grafičke i pisane građe, bilježenjima i snimanjima na terenu te istraživanjem podataka iz mjerodavnih ustanova i stručnih tijela državne uprave. Na popisnim obrascima oblikovanim i prilagođenim ovom istraživanju (tablice 6 i 7)¹⁹⁷ unose se pisani i grafički podatci o obilježjima i sastavnicama krajolika. Budući da su povijesna naselja i njihovo poljodjelsko okruženje važna kulturna sastavnica istraživanog područja Žumberka, oblikovan je obrazac kojim se dokumentiraju sve važne sastavnice naselja. Obrazac za podatke krajolične jedinice uključuje listove s pisanim, kartografskim i slikovnim prikazima, kao i numeričke pokazatelje ocjene vrijednosti.

Popisni obrazac sastoji se od četiri lista na koje se unose pisani, grafički i kartografski podatci, a obuhvaća:

- list *N1* s opisnim podacima
- list *N2* s grafičkim prikazom povijesnog razvoja naselja na kartama 18. i 19. stoljeća
- list *N3* s grafičkim prikazom postojećeg stanja na preklapljenom prikazu katastarske karte i DOF 5
- list *N4* s fotografskim prikazima: položaj naselja, izgled, panorama naselja, javni prostori i ulični pogledi, javne zgrade, karakteristične stambene i gospodarske zgrade.

Struktura pisanih podataka na listu *N1* podijeljena je u nekoliko grupa te obuhvaća:

- osnovne podatke o naselju, kao što su: naziv, tip, površina, broj stanovnika (najveći i danas)

¹⁹⁶ Podrobnije vidjeti u poglavlju metode prepoznavanja kulturnog krajolika.

¹⁹⁷ Obrasci za krajoličnu jedinicu prilagođeni su mjerilu istraživanja. Za kulturne krajolike manjeg opsega i površine ili za ostale vrste krajolika, kao što su urbani ili namjerno oblikovani, obrazac se u pojedinim točkama prilagođava njihovu mjerilu i specifičnim obilježjima. Pisani podatci uključuju obrazac 1 (listovi 1 i 2) i grafički obrazac 2 (kartografske i slikovne listove 3-5).

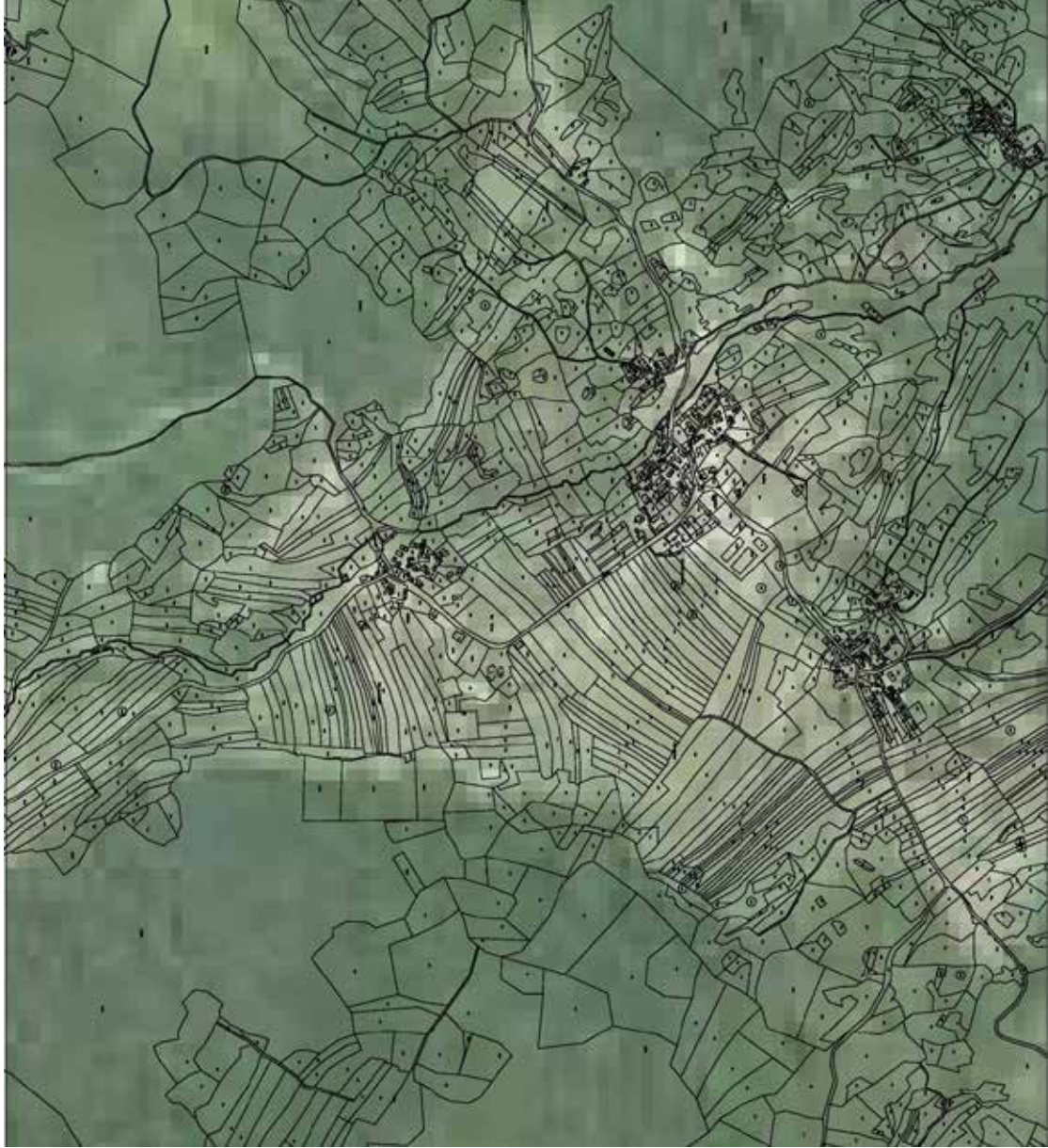
- podatke o povijesti naselja i razdoblju njegova značaja, koji uključuju povijesne, društvene i gospodarske čimbenike koji su utjecali na oblike i organizaciju naselja te na povijesne i današnje funkcije i sadržaje u naselju
- podatke o smještaju i okolini naselja, očuvanoj u izvornoj namjeni ili promijenjenoj novom gradnjom; o stupnju vizualne izloženosti naselja s prilaznih putova ili obližnjih viših položaja
- podatke o kompoziciji naselja, volumenu i prepoznatljivoj pojavnosti – slici naselja, koju oblikuje uobičajena izgradnja, njezina gustoća, raspred i oblici, kao i zgrade prostorni orijentiri
- podatke o prostornom ustroju – organizaciji, dvodimenzionalnoj matrici tj. *planu* naselja koji određuje mreža ulica i javnih prostora, odnos izgrađenih i otvorenih prostora, a odražavaju se u uzorcima naselja, oblicima vlasništva, parcelaciji, funkcijama i korištenju prostora
- podatke o javnim prostorima, uređenju i urbanoj opremljenosti naselja koji odražavaju kulturne i oblikovne čimbenike koji se očituju u stanju uređenosti naselja
- podatke o obilježjima tipične stambene i gospodarske izgradnje na karakterističnim zemljišnim česticama, a odražavaju znanja i vještine stanovnika, tehnike i oblike gradnje, tradicijske tipove i oblike zgrada, materijale gradnje i sl.
- podatke o posebnim obilježjima naselja koja mogu biti prostorni orijentiri, vertikalni akcenti, oprema prostora i ostale posebne građevine; estetsko-oblikovna obilježja, karakteristične vizure, te nematerijalna kultura (tradicija, jezik, toponimi i sl.)
- podatke o ocjeni vrijednosti i mogućnostima za razvoj te za poboljšanje stanja
- podatke o izvorima i literaturi korištenoj za prikupljanje podataka i obradu obrazaca.

Osim navedenih podataka dio obrasca čini i ocjena odabranih pokazatelja prema predloženim kategorijama ocjene: vrlo visoko (5), visoko (4), umjereno (3), nisko (2), vrlo nisko (1) u odnosu na kriterije kao što su: povijesna očuvanost, integritet, izvornost, usklađenost, reprezentativnost, rijetkost, raznolikost, mogućnosti za razvoj.

Tablica 6: Popisni obrasci za povijesno naselje u krajoliku (N1-N4)

Ime naselja: SOŠICE	Grad / općina / županija: Žumberak/Zagrebačka	Koordinate smještaja: 45°44'53" i 15°23'56"	ID: 39
Vrsta naselja (izvorno/danas): seosko naselje	Tip naselja: zbijeni		
Površina: 6 ha	Broj stanovnika (najveći / danas): 515 (1900. g.) / 99 (2001. g.)		
Povijesno razdoblje / nastanak / razvoj: Ime naselja Sošice prvi put se javlja u povijesnim dokumentima u 12. stoljeću, iako postoje indicije nastanjivanja ovog područja i u antici. Tada se nalazilo na cesti koja je povezivala dolinu rijeke Save s dolinom Kupe.	srednji vijek i starije od kraja 16. do 18. st. od kraja 18. do pol. 19. st. od druge pol. 19. do prve pol. 20. st. 2. pol. 20. st.	5 4 3 2 1	
Funkcije / sadržaji naselja: U 16. stoljeću dobiva pravo održavanja sajмова i postaje sjedištem župe. Uspostavom Vojne krajine postaje sjedište 11. kompanije za čije se potrebe 1765. godine otvara trorzredna dječja škola.	povijesne, vrlo rijetke pretežito povijesne, uobičajene nove, prihvatljive, uobičajene nove, neprihvatljive napušteno/bez sadržaja	5 4 3 2 1	
Smještaj i okolina: Smješteno na zaravni, na oko 600 mnv, na zapadnom dijelu Sošičkog polja kultiviranog oranicama. Parcelacija polja, pravilnih, izduženih oblika upućuje na kontinuitet iz antičkog razdoblja.	potpuno očuvana, vrlo izloženo jako izloženo, dobro očuvana umjereno izloženo, prihvatljiva nisko izloženo, promijenjena devastirana	5 4 3 2 1	
Kompozicija naselja / obris / slika naselja / prostorni orijentiri: Horizontalni obris naselja stambenih i gospodarskih zgrada prizemne ili jednokatne visine u kojemu se ističu vertikalne dvaju crkvenih zvonika, rimokatoličke i grkokatoličke vjeroispovijesti.	homogena, upečatljiva skladna prihvatljiva neskladna devastirana	5 4 3 2 1	
Prostorna organizacija / matrica / plan naselja: Naselje je organizirano od triju prostornih cjelina povezanih cestom: Crkveno selo, Gornje selo i Sošice.	povijesna, potpuno očuvana povijesna, dobro očuvana promijenjena, umjereno očuvana potpuno promijenjena devastirana	5 4 3 2 1	
Javni prostori i zgrade / oprema naselja: U središtu južne prostorne cjeline smještene su dvije crkve, neposredno uz njih dvije školske zgrade (danas bez izvorne namjene). Starija škola iz 18. st. obnavlja se za potrebe društvenog doma i knjižnice. Na raskrižju srednje prostorne cjeline nalazi se kapelica.	povijesni, iznimno uređeni povijesni, vrsno uređeni povijesni, prihvatljivo uređeni promijenjeni, neuređeni devastirani	5 4 3 2 1	
Obilježja karakteristične zemljišne čestice /okućnice: Zemljišne čestice naselja su nepravilna oblika, relativno malih dimenzija, a nastale su parcelacijom vezanom uz podjelu imovine zadruga krajem 19. stoljeća. Na karastarskoj karti iz 1860. godine parcele su bile znatno veće.	potpuna očuvanost > 80% visoka očuvanost > 60% umjerena očuvanost < 40% niska očuvanost < 20% devastirano	5 4 3 2 1	
Obilježja tipične stambene i gospodarske izgradnje: Stambene kuće su prizemne visine s podrumom, ili kao jednokatnice. Prizemni/podrumski dio građen je lomljenim kamenom, obrađen žbukom, a katni dio je od drvenih platica. Krovovi su dvostrešna, nagiba 45°, pokrov lim, eternit ploče ili crijep.	potpuna očuvanost > 80% visoka očuvanost > 60% umjerena očuvanost < 40% niska očuvanost < 20% devastirano	5 4 3 2 1	
Posebna obilježja naselja /vizualna izloženost: Na istoj čestici crkve dviju konfesija, pored njih dvije zgrade starih škola. Zbog položaja u polju, naselje ima visoki stupanj izloženost s viših točaka obližnjih gora, te s prilaznih cesta.	vrlo visoka visoka umjerena niska bez vrijednosti/devastirano	5 4 3 2 1	
Vrjednovanje: Naselje ima dobro očuvanu kompoziciju i matricu te velik broj tradicijskih kuća iz razdoblja značaja – kraja 19. i početka 20. stoljeća. Okolina naselja nije značajnije promijenjena, a nova gradnja je uglavnom usklađena s povijesnim obilježjima naselja.	nacionalni značaj regionalni značaj lokalni značaj bez vrijednosti		
Bilješke / izvori podataka: Demian, 1810.; Muraj, 1989.; Cvitanović, 1984. i 1985.; Kruhek, 1993.; Sabljar, 1866.; Ćuk, 1942.; Cuvaj, 1910.; Barle, 1903.; Gjetvaj, 1965.; Gjetvaj, 1985.; Muraj, 1989.; Gjetvaj, 1996.			
Status zaštite: evidentirano	Obradio/la: BDBilušić	Datum obrade: 2010.	N1

Ime naselja: SOŠICE	Katastarska općina: SOŠICE	mj.: 1:2880 < 1:5000
Povijesni razvoj - naselje na povijesnim kartama 18. i 19. st.		
<p data-bbox="564 324 1002 350">Sošice na izrezu iz Jozefinske karte 1763-85. godine</p> <p data-bbox="544 955 1027 981">Sošice na izrezu iz karte katastarske izmjere 1863. godine</p> 		
Izvori podataka: HDA, Zagreb, Grafička zbirka, fond DGU		N2

<p>Ime naselja: SOŠICE</p>	<p>Katastarska općina: k.o. Sošice</p>	<p>Mj: 1:2880 1:5000</p>
<p>Postojeće stanje (katastar/orto foto):</p>		
		
<p>Izvori podataka: DGU, Zagreb, ARKOD</p>		<p>N3</p>

<p>Ime naselja: SOŠICE</p>	<p>FOTOGRAFIJE: 1. POLOŽAJ I PANORAMA NASELJA 2. i 3. JAVNE, STAMBENE I GOSPODARSKE ZGRADE 3. i 4. JAVNI PROSTORI, ULIČNI POGLEDI</p>	
		
<p>Panorama naselja Sošice s jugozapada</p>		
		
<p>Crkva sv. Petra i Pavla i kapela Blažene Djevice Marije</p>	<p>Prepoznatljiva tradicijska gradnja</p>	
		
<p>Raskrižje s kapelicom</p>	<p>Pogled na glavnu ulicu</p>	
<p>Snimio/la: BDBilušić</p>	<p>Datum: 2010.</p>	<p>N4</p>

Tablica se sastoji od četiri lista na koje se unose pisani, grafički/kartografski i slikovni podatci, a obuhvaća:

- list *K1* s opisnim podacima
- list *K2* s grafičkim, kartografskim prikazom povijesnog razvoja na kartama 18. i 19. st.
- list *K3* s prikazom postojećeg stanja na preklapljenom prikazu katastarske karte i DOF5
- list *K4* s fotografskim prikazima: izgleda, slike krajolične jedinice/krajolika, karakterističnih uzoraka izgrađenog i neizgrađenog krajolika te uobičajenom i prepoznatljivom gradnjom.

Struktura pisanih podataka podijeljena je u nekoliko grupa podataka:

- osnovni podatci o krajoličnoj jedinici, kao što su: naziv jedinice i položaj u prostoru¹⁹⁸
- prirodna obilježja: klimatski uvjeti, geomorfološka, litološka, pedološka, hidrološka (nadzemne i podzemne vode) i vegetacijska obilježja te staništa
- kulturna (antropogena) obilježja krajolika, koja uključuju: povijesne čimbenike koji su utjecali na oblike i organizaciju prostora; društvene i gospodarske čimbenike koji se odražavaju u tipovima i uzorcima naselja, oblicima vlasništva, parcelaciji, funkcijama i korištenju prostora, vještinama stanovnika; kulturne i oblikovne čimbenike koji se očituju u prostornoj organizaciji, korištenju i prostornim uzorcima, tehnikama i oblicima gradnje, graditeljskim tipovima i oblicima, vertikalnim akcentima, prometnim građevinama, opremi prostora i ostalim malim građevinama; estetsko-oblikovnim obilježjima, vizualnoj izloženosti, vizurama, te nematerijalnoj kulturi (tradicija, jezik, toponimi, prostorni identitet i sl.)
- ocjena vrijednosti i mogućnosti za razvoj te za poboljšanje stanja
- izvori i literatura korištena za prikupljanje podataka i obradu obrazaca.

198 U krajolicima nižeg stupnja složenosti (jedan krajolični tip) i manjeg mjerila (veličine nekoliko hektara) unose se podatci o površini i geografskim koordinatama.

Osim navedenih podataka, dio obrasca čini i ocjena odabranih pokazatelja prema predloženim kategorijama ocjene: vrlo visoko (5), visoko (4), umjereno (3), nisko (2), vrlo nisko (1) u odnosu na kriterije kao što su: povijesna očuvanost, integritet, izvornost, usklađenost, reprezentativnost, rijetkost, raznolikost, mogućnosti za razvoj.¹⁹⁹ Završni dio obrasca čine podatci o izvorima istraživanja, literaturi i dokumentaciji te cjelokupna ocjena krajolične jedinice.²⁰⁰ Terenska istraživanja važna su zbog detaljnosti podataka za određivanje granica između krajoličnih tipova i područja.²⁰¹

199 Navedeni podatci izravno su povezani s matricom vrjednovanja krajolika Žumberka, potpoglavlje Prijedlog modela vrjednovanja kulturnog krajolika - primjer Žumberka.

200 Ocjenjivanje parametara (sastavnica) krajolika u obuhvatu krajoličnih jedinica dio je matrice vrjednovanja krajoličnog područja. Podrobnije vidjeti u potpoglavlju Prijedlog modela vrjednovanja kulturnog krajolika - primjer Žumberka.

201 Granice krajoličnih tipova/ područja na detaljnijem mjerilu prikazivanja određuju se prema fizičkim, vizualnim, administrativnim ili vlasničkim granicama.

Tablica 7: Popisni obrazac za krajoličnu jedinicu (K1-K4)

Krajolična jedinica: Gorsko, prirodno opće krajolično područje Žumberačkog gorja	Administrativna jedinica: Općina Žumberak, dio gradova Samobor i Ozalj	Površina: 132 km²	Koordinate smještaja: 45°43'06" do 45°49'38" 15°29'32" do 15°32'53"
Klimatska obilježja: Čitavo gorsko, prirodno opće krajolično područje u višem gorju, iznad 750 m pripada umjereno hladnoj, jako vlažnoj klimi, a na južnim, nižim dijelovima (500-700 m) umjereno toploj, jako vlažnoj klimi.			
Geološki sastav i vrste tla: Najveći dio ovog područja pripada krškom području; sastoji se od dolomitnih i karbonatnih stijena, a samo je jugozapadni dio građen od klastičnih i magmatskih stijena. Tla su po sastavu uglavnom rendzine i eutrično smeđe tlo, a u poljima na zaravnima se nalazi smeđe tlo na dolomitu, nešto crvenice te područja s lesiviranim tlom.			
Topografska obilježja: Visoko i niže gorje raščlanjeno je brojnim uvalama i grebenima koji se uglavnom pružaju u smjeru sjever - jug, čije doline prate bujični tokovi potoka. Osobitost ovoga područja su zaravni s kraškim poljima.	jedinstvena raznolika, prepoznatljiva karakteristična uobičajena, bezizražajna devastirana	5 4 3 2 1	
Hidrološka obilježja: Potoci su malobrojni, osim stalnih tokova, ima i nekoliko povremenih. U središnjem dijelu ima nekoliko gorskih potoka koji pripadaju slivu riječice Kupčine, a na zapadu slivu rijeke Kupe. Jedinstven Sopotski slap.	potpuno očuvana visoko očuvana umjereno očuvana promijenjena devastirana	5 4 3 2 1	
Vegetacijska obilježja i staništa: Pretežu šume: 72% bjelogorične, 7% crnogorične, livadne površine zauzimaju 10%, travnjaci 5%, oranice i ostale poljodjelske površine zauzimaju 5%, a izgrađena područja naselja 1% ukupne površine krajolične jedinice.	očuvana, rijetka, raznolika dobro očuvana umjereno očuvana promijenjena devastirana	5 4 3 2 1	
Povijesno razdoblje: Područje je bilo intenzivno naseljeno u neolitu i antičkom razdoblju, o čemu svjedoče brojni arheološki nalazi. Kontinuitet se nastavlja i u ranom te u srednjem vijeku. U razdoblju srednjeg vijeka do osnutka Vojne krajine formirana su sva današnja sela.	srednji vijek i starije od kraja 16. do 18. st. od kraja 18. do pol. 19. st. od druge pol. 19. do prve pol. 20. st. 2.pol.20.st.	5 4 3 2 1	
Prostorna organizacija / kompozicija: Sjeverni dio područja višeg gorja obilježava jedinstveni šumski pokrov, odijeljen šumskim putovima. Glavna povijesna cesta koja prati niže obronke gorja povezuje glavna naselja smještena u podgorju: Sošice, Gornju Vas, Tomaševce, Budinjak...	upečatljiva, vrlo izražajna homogena, izražajna skladna, uravnotežena neizražajna neskladna, devastirana	5 4 3 2 1	
Funkcije i korištenje prostora: Korištenje šuma je osnovna funkcija ovog pretežito šumskog područja – šume zauzimaju 80% površine, a obradive površine i livade ostalih 20%. Nekada je stočarstvo bilo važna grana te poljodjelstvo za potrebe stanovnika.	povijesne / vrlo rijetke pretežito povijesne / rijetke nove prilagođene nove neprilagođene napušteno / bez sadržaja	5 4 3 2 1	
Uzorci neizgrađenog krajolika: Područje određuju uzorci velikih šumskih površina koji su dominantno obilježje krajolika. Zaravni kraških polja raščlanjene su geometrijom izduženih parcela pravilnih oblika.	povijesni, vrlo očuvani dobro očuvani, usklađeni umjereno očuvani neskladni devastirani	5 4 3 2 1	
Uzorci naselja / izgrađenog krajolika: Zbijena sela smještena na rubovima plodnih polja, ili uz glavnu cestu. Danas usitnjenih čestica nepravilnih oblika. U središtu naselja javni prostor s crkvom i školom.	povijesni, visoko očuvani povijesni, dobro očuvani promijenjeni, usklađeni novi, slabo usklađeni novi, neusklađeni	5 4 3 2 1	
Povijesne građevine (stambene, gospodarske): Tradicijske stambene i gospodarske zgrade građene od kamena u zoni prizemlja ili djelomično ukopanog podruma te od drvene građe kata. Zidovi kuća izvedeni od drva obrađeni su žbukom. Strma krovništa nekada su bila pokrivena šindrom ili slamom.	očuvane > 80% očuvane 60-79% očuvane 30-69% očuvane < 30% neznatno očuvane	5 4 3 2 1	

Ostale povijesne građevine: Posebnost naselja su crkve dviju konfesija smještene jedna uz drugu (Sošice) ili u blizini. Očuvane su zgrade starih škola i <i>kapetanova kuća</i> iz razdoblja Vojne krajine. Na potocima ima očuvanih drvenih mlinova – vodenica.	očuvane > 80% očuvane 60-79% očuvane 30-69% očuvane < 30% neznatno očuvane	5 4 3 2 1
Oprema prostora, strukture malog mjerila: Uz povijesnu cestu – cestovna oprema s kraja 19. st., spomen obilježje, izvori vode. Drvene naprave za sušenje trave na livadama. Grkokatolička groblja smještena izvan naselja.	očuvano > 80% očuvano 60-79% očuvano 30-69% očuvane < 30% neznatno očuvano	5 4 3 2 1
Vertikalne dominante: Stari gradovi na istaknutim lokacijama uzvisina. Zvonici crkava dominiraju u obrisu naselja ili izvan naselja.	potpuno očuvane visoko očuvana umjereno očuvana promijenjena/nema devastirana/neocijenjeno	5 4 3 2 1
Vizualna obilježja: Dinamična reljefna obilježja, snažno izraženih kontrasta grebena i dolina, pokrivenih jednoličnim pokrivačem šuma naglašavaju izrazitu plastičnost reljefa. Nasuprot tome su utisnuta polja na zaravnima, pravilne geometrije parcela, homogenih oblika naselja. Nema izdvojene gradnje u krajoliku.	vrlo visoka izloženost visoka izloženost umjerena izloženost niska izloženost nije vizualno izloženo	5 4 3 2 1
Oblikovna i estetska obilježja: Dinamičnost reljefnih oblika gorskog krajolika pokrivenog šumom koji rastvaraju polja s poljodjelskim površinama. Naselja zatvorenih formi smještena su na rubovima polja, ili na južnim padinama.	homogena, upečatljiva skladna prihvatljiva neskladna devastirana	5 4 3 2 1
Nematerijalno naslijeđe (tradicije, običaji, mjesta povijesnih događaja i drugo): Tradicije i povezanost s krajiškim načinom života. Na istom području paralelno žive dvije vjeroispovjesti.	potpuno preživjelo visoko očuvano umjereno očuvano promijenjeno/novo nestalo	5 4 3 2 1
Elementi materijalnog naslijeđa (kulturnog i prirodnog): Osim prirodnih vrijednosti Sopotskog slapa, brojnih kraških spilja i endemskih vrsta, unatoč niskom stupnju naseljenosti prisutan je velik broj pojedinačnih kulturnih dobara, arheoloških lokaliteta, starih gradova, crkvi i kapela, tradicijske arhitekture u selima.	> 130 elemenata naslijeđa > 100 elemenata naslijeđa > 70 elemenata naslijeđa > 10 elemenata naslijeđa bez elemenata naslijeđa	5 4 3 2 1
Mogućnosti za razvoj: Visoki stupanj očuvanih prirodnih obilježja u obliku šuma, gorski potoci sa slapovima i izvorima pitke vode, velik broj povijesnih seoskih naselja s očuvanom prepoznatljivom arhitekturom, vrijedni kulturno-povijesni spomenici: crkve, stari gradovi i arheološki lokaliteti.	vrlo visoke visoke umjerene slabe neznatne	5 4 3 2 1
Vrjednovanje: Gorsko, prirodno opće krajolično područje Žumberačkog gorja ocijenjeno je dobro očuvanim, reprezentativnim i rijetkim tipom krajolika.	međunarodni značaj nacionalni značaj regionalni značaj lokalni značaj bez značaja	69
Negativna obilježja: Gradnja u izvangađevnim područjima naselja kojom se mijenjaju krajolični uzorci i obilježja.		
Izvori podataka: Valvasor, 1689., Laszowski, 1889., 1902. Lopašić, 1885., Hefe, 1893., Hietzinger 1817., Kruhek, 1984., Valentić, 1984., Krmpotić, 1997., Fras, 1988., Valentić, 1981., Predović, 1965.; Lapajne, 1996., Škoberne, 1999., Tkalčić, 1874., Smičklas, 1879., i 1882., Mlinarič, 1972., Laszowski, 1902., Kos, 1987., Močanin, 1984., Pavličević, 1989., Cvitanović, 1984., Cvitanović, 1985., Kruhek, 1993. Sabljar, 1866.; Ćuk, 1942. Cuvaj, 1910.; Barle, 1903. Gjetvaj, 1965., Gjetvaj, 1985., Muraj, 1989., Gjetvaj, 1996. Skala, 1984., Dugački 1949/1950.		
Obradio/la: BDBilušić	Datum obrade: 2010.	K1

<p>Krajolična jedinica: Gorsko, prirodno opće krajolično područje Žumberačkog gorja</p>	<p>Katastarske općine: Sošice, Sopote, Žumberak</p>	<p>Mj: 128800</p>
<p>Povijesni razvoj (karte 18. stoljeća)</p> 		
<p>Povijesni razvoj (karta 19. stoljeća)</p> 		
<p>Izvori podataka: karta Jozefinske izmjere civilne Hrvatske 1765.-83., Kriegsarchiv, Beč Katastarska karta 1863. k.o. Sošice i k.o. Žumberak, HDA, Zagreb</p>		<p>K2</p>

<p>Krajolična jedinica</p> <p>Gorsko, prirodno opće krajolično područje Žumberačkog gorja</p>	<p>Katastarska općina:</p> <p>Sošice</p>	<p>Mj: 1:10000</p>
<p>Postojeće stanje (dio općeg krajoličnog područja)</p> <p>The image shows a detailed aerial view of a mountainous region. The terrain is characterized by deep, narrow valleys and steep, forested slopes. A prominent red line is drawn across the landscape, following the contours of the terrain and likely representing a boundary or a specific geographical feature. The vegetation is dense and green, with some lighter patches indicating open areas or different types of terrain.</p>		
<p>Izvori: ARKOD</p>	<p>K3</p>	

<p>Krajolična jedinica Gorsko, prirodno opće krajolično područje Žumberačkog gorja</p>	<p>FOTOGRAFIJE: IZGLED, PANORAMSKA SLIKA KRAJOLIKA KARAKTERISTIČNI UZORCI KRAJOLIKA I GRADITELJSKO NASLIJEĐE</p>
 A wide-angle landscape photograph showing rolling green hills and valleys. In the foreground, there are fields of corn and other crops. The background features more distant, hazy mountain ranges under a clear sky.	
<p>Vizualna obilježja krajolika</p>	
 An aerial photograph of a village nestled in a valley. The houses have red-tiled roofs and are surrounded by green fields and dense forests with autumn-colored trees. A road winds through the settlement.	
<p>Prepoznatljivi uzorci naselja i neizgrađenog krajolika</p>	
 Two photographs of traditional buildings. The left one shows a two-story house with a stone base, a wooden balcony, and a thatched roof. The right one shows a large, dark wooden barn with a stone base and a steep gabled roof.	
<p>Uobičajena i prepoznatljiva stambena i gospodarska tradicijska izgradnja</p>	
<p>Snimila: BDBilušić</p>	<p>Datum: 2010. K4</p>

Prepoznavanje i određivanje općih krajoličnih tipova (regionalna razina - 2)

Tipološko razvrstavanje krajolika uključuje prepoznavanje krajoličnih uzoraka u kojima su prirodni i kulturni utjecaji zajednički oblikovali njegova današnja obilježja. Prepoznavanje i određivanje krajoličnog tipa/područja obuhvaća nekoliko postupaka; položaj u prostoru se opisuje te prikazuje grafičkim/kartografskim prikazom. Kriteriji za određivanje granice područja su hidrografska mreža, rubovi, prostorna orijentacija, zajedničke značajke (kulturne, prirodne). Opisni podatci odnose se na: prirodna obilježja (klima, reljef, visina, raščlanjenost, nagibi, geološki sastav i vrste tla, pokrov tla, korištenje zemljišta; na kulturna obilježja: vrste, tipove i uzorke izgrađenih područja, naselja i ostalih karakterističnih graditeljskih struktura i oblika, uzorke neizgrađenog krajolika, oblike i tipove polja, parcelaciju i način korištenja poljodjelskog zemljišta. Za prepoznavanje i određivanje krajoličnog tipa/područja veliku ulogu imaju i statistički podatci, podatci o geološkim obilježjima, tlima, reljefu, nagibima, vodama, pokrovu, korištenju, broju stanovnika i drugo. Slikovnim prikazima ilustriraju se karakteristična obilježja: reljefa, pokrova, uzoraka krajolika, naselja, korištenja prostora i slično. (tablica 8).

Temeljno obilježje kulturnog krajolika Žumberka jest povijesno, na što upućuje niz antropogenih, kulturnih pojava u krajoliku, koje na poseban i prepoznatljiv način odražavaju zadane fizičke uvjete. Smještaj i prostorna organizacija tradicijskih naselja²⁰² te položaj poljodjelskih površina povijesno su bili uvjetovani klimatskim i mjestopisnim svojstvima prostora. Uzorci izgrađenog i neizgrađenog krajolika na taj način odražavaju prirodne uvjete, kao i povijesne razloge i uvjete korištenja zemljišta (vlasničke odnose, način upravljanja, veličinu polja, ograđivanje, usjeve, arheološke nalaze i sl.). Prostorni ustroj – organizacija krajolika u pogledu smještaja naselja i crkvenih zgrada, izbora njihove lokacije, interpretira se u okviru tzv. *mentalnih karti* ili *svete geografije*, koja

ilustrira odnose ljudi i njihove kulture prema prostoru koji ih okružuje.²⁰³ Kao primjer regionalne i podregionalne tj. druge i treće razine karakterizacije proveden je tipološki razvrstaj krajolika, odnosno prepoznavanje općih krajoličnih tipova i krajoličnih tipova krajolične regije Žumberka. Potvrđena je pretpostavka o raznolikosti, a istodobno jedinstvenosti prostora Žumberka, kao homogene krajolične regije prepoznate na nacionalnoj razini klasifikacije sa stanovišta prirodnih obilježja. Metodom karakterizacije krajolika na istraživanom su području prepoznata četiri opća krajolična tipa: gorski prirodni, brdsko-gorski prirodni, brježuljkasto-brdski mješoviti i brježuljkasto-nizinski ruralni opći krajolični tip (tablica 9, sl. 59).²⁰⁴

Prepoznati opći krajolični tipovi pridruživanjem posebnih mjestopisnih obilježja postaju sljedeća opća krajolična područja:

1. brježuljkasto-nizinsko, ruralno, opće krajolično područje Jastrebarskog Pokuplja i Samoborskog polja
2. brježuljkasto-brdsko, mješovito, opće krajolično područje Samoborsko-plešivičko-vivodinskog prigorja
3. brdsko-gorsko, prirodno, opće krajolično područje Žumberačko-samoborskog gorja
4. gorsko, prirodno opće krajolično područje Žumberačkog gorja (tablice 6 i 7).

Opća krajolična područja, tj. područja zajedničkih svojstava krajolika uključuju zemljopisno određena područja jedinstvenih značajki reljefa, geološkog i sastava tla te dominantnog tipa korištenja prostora (tablice: 10a, 10b, 10c, 10d, 10e). Nazivi su im određeni atributima kao što su: gora, brda, brježuljci, nizine itd., odnosno: prirodni, mješoviti, ruralni, kojima se dodaje vlastito ime, te glavni toponim određenoga područja. Granice općih krajoličnih tipova i područja označene su na kartogramskom

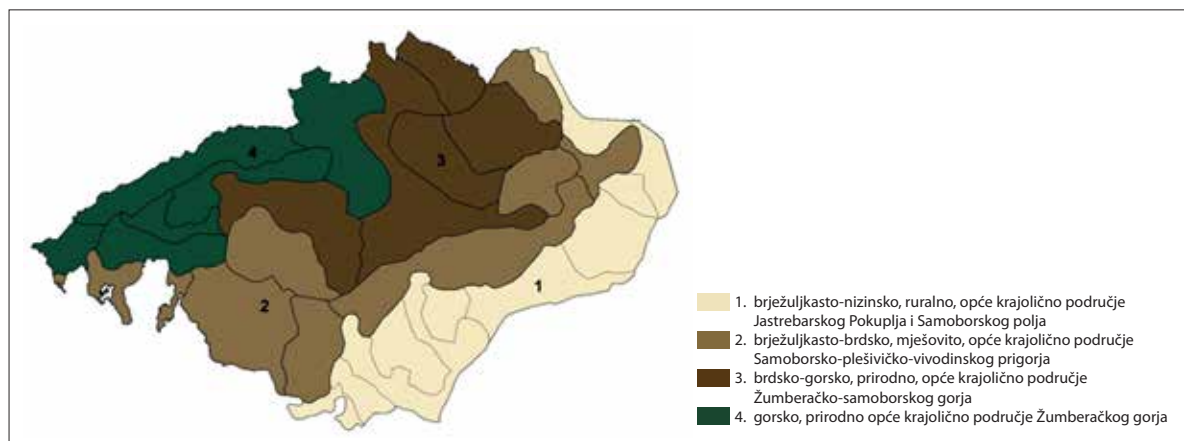
202 Morfološka obilježja, odnosno tipovi naselja razlikuju se prema kriteriju gustoće: a) rastresito, raštrkano, disperzno, razbijeno selo; b) zbijeno, zgusnuto, u gomili, aglomerirano selo. Marinović Uzelac, 2001: 86.

203 Primjer smještaja velikih crkvenih građevina srednjeg vijeka na istraživanom području Žumberka također pokazuje stvaranje tzv. *svetog mjestopisa*.

204 Vidjeti kartogramski prikaz: Tipološki razvrstaj krajolika regionalne razine (2) – opći krajolični tipovi.

Tablica 8: Matrica prepoznavanja i određivanja krajoličnih tipova/područja

KRAJOLIČNI TIP/ PODRUČJE	POSTUPAK
POLOŽAJ U PROSTORU	opis i grafička ilustracija, karta
GRANICE	kriteriji za određivanje granice: hidrografska mreža, rubovi, prostorna orijentacija, zajedničke značajke (kulturne i prirodne)
OPISNI PODATCI	prirodna obilježja: klima, reljef, visina, raščlanjenost, nagibi, geološki sastav i vrste tla, pokrov tla, korištenje zemljišta kulturna obilježja: vrste, tipovi i uzorci izgrađenih područja, naselja i ostalih karakterističnih graditeljskih struktura i oblika, uzorci neizgrađenog krajolika, oblici i tipovi polja, parcelacija i način korištenja poljodjelskog zemljišta
STATISTIČKI PODATCI	podatci o geologiji, tlima, reljefu, vodama, pokrovu, korištenju, gustoći izgrađenosti, broju stanovnika i dr.
FOTOFOKUMENTACIJA	prikaz karakterističnih obilježja: reljefa, pokrova, uzoraka krajolika, naselja, korištenja prostora i sl.

59. Opća krajolična područja Žumberka

prikazu.²⁰⁵ Osim kartiranja svaki krajolični tip ili područje sadrži i pisane opise kojima se pobliže određuju njegova svojstva. Svako opće krajolično područje analizira se i opisuje prema sljedećoj strukturi podataka:²⁰⁶ smještaj, suštinska, povijesna, vizualna i ekološka obilježja te negativna obilježja i pritisci, a na kraju se opisuju smjernice za upravljanje i razvoj. Struktura podataka na kojoj se temelji ova razina podjele, osim geomorfoloških, obuhvaća najvećim dijelom kulturne sastavnice krajo-

²⁰⁵ U realnom prostoru krajolik je kontinuiran i njegov se karakter ne mijenja naglo i odsječeno, već postupno – od sredine područja (tipa) gdje su svojstva i uzorci jasno definirani, a prema rubovima manje.

²⁰⁶ Podatci prikupljeni putem obrazaca za istraživanja svakog naselja i krajolične jedinice interpretiraju se u predložene kategorije obilježja krajoličnog područja.

lika, kao što su naselja i korištenje prostora (tablica 9).²⁰⁷ Uključuju se i analize povijesnog formiranja prostora, na temelju georektifikacije i analize povijesnih karata, koje prikazuju prostorni ustroj i uzorke krajolika određenog povijesnog razdoblja.²⁰⁸

²⁰⁷ Kao izvor podataka korištena je karta Korištenje prostora (*Land Use*) izrađena za potrebe ovoga istraživanja na temelju satelitske snimke iz 2010. godine. Vidjeti u poglavlju 9. Prilozi: Kartogramski prikaz 9.4.7. Navedeni podatci su nadopunjeni podatcima dobivenim iz popisnih obrazaca za povijesna naselja i krajolične jedinice. Popisne obrasce za povijesna naselja i krajolične jedinice vidjeti u tablicama 6 i 7.

²⁰⁸ U analizu su uključene karte Jozefinske izmjere civilne Hrvatske: Zagrebačke županije i Slunjske pukovnije iz 1765. – 1783. godine te karte *Prve katastarske izmjere* iz 1860.-62. godine za katastarske općine na području istraživanja.

Tablica 9: Prepoznavanje i određivanje općih krajoličnih tipova (OKT) i krajoličnih tipova (KT)

OZNAKA	SVOJSTVO OKT/KT-a	RELJEFNA OBILJEŽJAOKT/KT-a	SVOJSTVO OKT/KT-a	OBILJEŽJE OKT/KT-a	NAZIV OKT	NAZIV KT
KT 1.1.	ruralni	široke doline potoka	ruralni	ratarski	brježuljkasto-nizinski ruralni	ruralni ratarski širokih dolina potoka
KT 1.2.	ruralni	brježuljkasti	šumski		brježuljkasto-nizinski ruralni	brježuljkasti šumski
KT 1.3.	ruralni	nizinsko-brježuljkasti	ruralno-urbani	mješoviti	brježuljkasto-nizinski ruralni	nizinsko brježuljkasti ruralno-urbani
KT 1.4.	ruralni	brježuljkasti	ruralni	mješoviti	brježuljkasto-nizinski ruralni	brježuljkasti ruralni mješoviti
KT 1.5.	ruralni	nizinski	urbani	semi-ruralni	brježuljkasto-nizinski ruralni	nizinski urbano ruralni
KT 2.1.	mješoviti	brdski krški	ruralni	mješoviti	brježuljkasto-brdski mješoviti	brdski krški ruralni
KT 2.2.	mješoviti	brježuljkasto-brdski	ruralni	mješoviti-mozaični	brježuljkasto-brdski mješoviti	brježuljkasto-brdski ruralni ratarsko-vinogradarski
KT 2.3.	mješoviti	brježuljkasti	ruralni	ratarski	brježuljkasto-brdski mješoviti	brježuljkasti ruralni ratarski
KT 2.4.	mješoviti	brježuljkasti	ruralni	ratarski-vinogradarski	brježuljkasto-brdski mješoviti	brježuljkasti ruralni vinogradarsko-ratarski
KT 2.5.	mješoviti	brdski	ruralni doprirodni		brježuljkasto-brdski mješoviti	brdski ruralni mješoviti
KT 2.6.	mješoviti	brježuljkasti	ruralni		brježuljkasto-brdski mješoviti	brježuljkasti ruralni ratarsko-vinogradarski
KT 2.7.	mješoviti	brježuljkasti	ruralni doprirodni		brježuljkasto-brdski mješoviti	brježuljkasti ruralni mješoviti
KT 3.1.	prirodni	brdski	ruralni	mješoviti-mozaični	brježuljkasto-brdski mješoviti	brježuljkasto-brdski ruralni mješoviti
KT 3.2.	prirodni	brdski	doprirodni	ruralni	brdsko-gorski prirodni	brdski doprirodni ruralni
KT 3.3.	prirodni	brdsko-gorski	šumski		brdsko-gorski prirodni	brdsko-gorski šumski
KT 3.4.	prirodni	brdsko-gorski	doprirodni		brdsko-gorski prirodni	brdsko-gorski doprirodni ruralni
KT 3.5.	prirodni	brdsko-gorski	doprirodni	ruralni	brdsko-gorski prirodni	brdsko-gorski ruralni mješoviti
KT 3.6.	prirodni	brdski	doprirodni	semi-ruralni	brdsko-gorski prirodni	brdski ruralni doprirodni
KT 4.1.	prirodni	gorski	šumski		gorski prirodni	gorski šumski
KT 4.2.	prirodni	gorski	ruralni	mješoviti	gorski prirodni	gorski ruralni mješoviti
KT 4.3.	prirodni	visokogorski	šumski		gorski prirodni	visoko gorski šumski
KT 4.4.	prirodni	gorski krški	ruralni		gorski prirodni	gorski krški ruralni
KT 4.5.	prirodni	gorski krški	doprirodni	ruralni	gorski prirodni	gorski krški doprirodni ruralni

Tablica 10a, 10b, 10c, 10d, 10e: Način korištenja prostora u općih krajoličnih tipova (OKT) i krajoličnih tipova (KT)

10a	NAČIN KORIŠTENJA PROSTORA							
OKT1	travnjaci (ha)	livade i pašnjaci (ha)	bjelogorične šume (ha)	crnogorične šume (ha)	poljodjelske površine (ha)	vode (ha)	izgrađena područja (ha)	ukupna površina (ha)
KT 1.1.	503	1	188	45	2.455	101	440	3.733
KT 1.2.	175	0	3.823	134	102	0	9	4.245
KT 1.3.	175	56	758	50	1.058	0	514	2.613
KT 1.4.	360	70	1.287	0	594	0	151	2.462
KT 1.5.	679	0	142	1	851	0	657	2.332
UKUPNO	1.894	127	6.200	230	5.060	101	1.773	15.387

10b	NAČIN KORIŠTENJA PROSTORA							
OKT 2	travnjaci (ha)	livade i pašnjaci (ha)	bjelogorične šume (ha)	crnogorične šume (ha)	poljodjelske površine (ha)	vode (ha)	izgrađena područja (ha)	ukupna površina (ha)
KT 2.1.	98	193	578	41	273	0	80	1.265
KT 2.2.	326	754	2.335	19	622	0	200	4.259
KT 2.3.	432	411	563	6	664	0	152	2.230
KT 2.4.	1.106	1.291	724	37	1.455	0	610	5.225
KT 2.5.	90	175	1.097	0	279	0	86	1.729
KT 2.6.	685	23	177	0	148	0	112	1.145
KT 2.7.	159	0	783	55	91	0	105	1.195
UKUPNO	2.899	2.850	6.261	159	3.535	0	1.346	17.051

10c	NAČIN KORIŠTENJA PROSTORA							
OKT 3	travnjaci (ha)	livade i pašnjaci (ha)	bjelogorične šume (ha)	crnogorične šume (ha)	poljodjelske površine (ha)	vode (ha)	izgrađena područja (ha)	ukupna površina (ha)
KT 3.1.	226	595	1.452	46	410	0	112	2.842
KT 3.2.	101	343	3.131	65	247	0	49	3.934
KT 3.3.	38	149	5.827	3	58	0	9	6.084
KT 3.4.	78	369	2.065	25	134	0	13	2.685
KT 3.5.	158	95	2.521	8	135	0	66	2.984
KT 3.6.	64	68	1.235	16	203	0	12	1.598
UKUPNO	664	1.622	16.232	163	1.186	0	260	20.128

10d	NAČIN KORIŠTENJA PROSTORA							
OKT 4	travnjaci (ha)	livade i pašnjaci (ha)	bjelogorične šume (ha)	crnogorične šume (ha)	poljodjelske površine (ha)	vode (ha)	izgrađena područja (ha)	ukupna površina (ha)
KT 4.1.	58	53	1.795	29	26	0	0	1.962
KT 4.2.	148	154	1.424	18	200	0	51	1.996
KT 4.3.	134	257	2.063	606	50	0	0	3.110
KT 4.4.	119	398	1.175	133	233	0	92	2.151
KT 4.5.	139	472	3.089	140	169	0	15	4.024

10e	NAČIN KORIŠTENJA PROSTORA U OPĆIM KRAJOLIČNIM TIPOVIMA (OKT)										
	NAČIN KORIŠTENJA	OKT 1 (ha)	OKT1	OKT 2 (ha)	OKT 2	OKT3 (ha)	OKT3	OKT4 (ha)	OKT 4	PODRUČJE ISTRAŽIVANJA	
										(ha)	(%)
TRAVNJACI	1.894	12%	2.899	17%	664	3%	600	5%	6.058	9%	
LIVADE	127	1%	2.850	17%	1.621	8%	1.334	10%	5.933	9%	
BJELOGORIČNE ŠUME	6.200	40%	6.261	37%	16.232	81%	9.545	72%	38.239	58%	
CRNOGORIČNE ŠUME	230	1%	159	1%	163	1%	925	7%	1.478	2%	
POLJODJELJSKE POVRŠINE	5.060	33%	3.535	21%	1.186	6%	679	5%	10.461	16%	
VODENE POVRŠINE	101	1%	0	0%	0	0%	0	0%	101	0%	
IZGRAĐENE POVRŠINE	1.773	12%	1.346	8%	260	1%	158	1%	3.538	6%	
UKUPNO	15.387		17.051		20.128		13.243		65.811		

Analiza svojstava krajolika temelji se na uzorcima krajolika i ocjeni njihova stanja. Uzorci krajolika, koji čine svaku jedinicu krajolika prepoznatljivom i različitom od druge, razlikuju se u pojedinim područjima po zastupljenosti pojedinih tipova sastavnica: šuma, poljodjelskih površina, livada, voda, naselja, izdvojenih građevina, opreme krajolika, prometnica, infrastrukturnih građevina te neizravno i po geomorfološkim obilježjima (nadmorskim visinama, raščlanjenosti reljefa, nagibima, sastavu stijena i vrstama tla).²⁰⁹ Uzorci krajolika obuhvaćaju izgrađena i neizgrađena područja, a njihovo prepoznavanje odgovara posebnostima istraživog područja (tablica 11).

Karakter svakog općeg krajoličnog tipa ovisi o složenoj i različitoj kombinaciji prirodnih i kulturnih sastavnica te korištenja i organizacije prostora, uzoraka neizgrađenog krajolika i naselja te ostalih izgrađenih struktura i obilježja, koje su tijekom povijesnog razvoja oblikovale njegov izgled i današnje stanje. Današnji izgled krajolika rezultat je čovjekovih aktivnosti i prirodnih procesa pod utjecajem političkih, demografskih, gospodarskih i klimatskih uvjeta i promjena.²¹⁰ Karakter krajolika

²⁰⁹ Usporediti s tablicom 9.

²¹⁰ Pokazatelji demografskih kretanja su statistički podatci o broju stanovnika i kuća u naseljima u pojedinim razdobljima popisivanja stanovnika. Za sva povijesna naselja na području kulturnog krajolika Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje analizirani su podatci o broju stanovnika iz prvog popisa 1857. godine, zatim razdoblje najvećeg broja (oko 1900. godine) te broj stanovnika iz posljednjeg popisa 2001. godine. Podatci se unose u Popisnu tablicu 9.5.2.

određen stupnjem i načinom međudjelovanja čovjeka i njegovog prirodnog okoliša prisutan je u pojavnosti uzoraka izgrađenog i neizgrađenog krajolika po kojima se međusobno razlikuju pojedina krajolična područja.

Opće krajolično područje gorskog, prirodnog krajolika Žumberka smješteno je na sjeverozapadnom dijelu krajolične regije Žumberka na granici sa Slovenijom. Na jugoistočnom dijelu graniči s brdsko-gorskim prirodnim općim krajoličnim područjem Žumberačko-samoborskog gorja, a na jugoistočnom s brježuljkasto-brdskim mješovitim područjem Vivodinsko-samoborsko-plešivičkog prigorja. Suštinsko obilježje općeg gorskog prirodnog krajoličnog područja Žumberka određuje prirodni, šumski karakter višeg gorja građenog od različitih vrsta stijena: na najvišim visinama i u zaravnima od dolomitnih stijena, te od karbonatnih i magmatskih stijena. Područje šume kao dominantno obilježje ovoga područja pokriva najveći dio teritorija. Bjelogorične šume zapremaju 72,1% površine, crnogorične 7,0%; slijede površine pokrivene livadama u iznosu od 10,1% teritorija; udio poljodjelskih površina iznosi 5,1%, travnjaka 4,5%, a izgrađene površine naselja zauzimaju 1,2% površine.²¹¹ Velike šumske površine povremeno se otvaraju prostorima livada i pašnjaka, dok su oranice zastupljene na dvjema prostranim zaravnima, u kraškim poljima. Zbog malo obradiva tla i nepovezanosti agrarnih

²¹¹ Usporediti s tabličnim prikazom 9.5.5.

Tablica 11: Uzorci izgrađenog i neizgrađenog krajoлика Žumberka

TIP UZORKA	2. RAZINA KARAKTERIZACIJE	3. RAZINA KARAKTERIZACIJE
UZORAK NEIZGRAĐENOG KRAJOLIKA	ORANICE	pravilni oblici čestica nizinskih područja pravilni oblici čestica kraških polja nepravilni oblici čestica brdskih i gorskih područja
	LIVADE	travnjaci, livade košenice, pašnjaci, livade za rekreaciju itd.
	TRAJNI NASADI	vinogradi voćnjaci, rasadnici i sl.
	ŠUME	crnogorične/bjelogorične šume mješovite šume
	VODE	vodotoci (rijeke, potoci, slapovi, izvori...) vodene površine (lokve, ribnjaci...)
UZORAK IZGRAĐENOG KRAJOLIKA	GRADSKA NASELJA	povijesni dijelovi grada dijelovi grada modernog i suvremenog razdoblja gospodarska i industrijska područja
	SEOSKA NASELJA	povijesni tipovi zbijenih sela (linijskih, grupiranih...) povijesni tipovi rastresitih sela sa zaselcima nova područja seoskih naselja dispersna gradnja u krajoлиku
	INDUSTRIJSKA /GOSPODARSKA NAMJENA	povijesni gospodarski sklopovi punionice vode, skladišta farme, gospodarstva itd.
	PODRUČJA KLIJETI U VINOGRADIMA	nizovi tradicijskih klijeti, vinogradarski podrumi nova gradnja u vinogradima
	OSTALE VRSTE GRADNJE I KORIŠTENJA	turistički i rekreacijski sadržaji lječilišta, itd.
	IZDVOJENE ZGRADE U KRAJOLIKU	utvrde – stari gradovi, dvorci crkve i kapele, samostani, škole, planinarski domovi...
	MEMORIJALNA PODRUČJA I GROBLJA	groblja izvan naselja memorijalna područja i obilježja, itd.
	OBJEKTI MALOG MJERILA	javna plastika, raspela, poklonci, oprema poljodjelskog krajoлика
	PROMETNICE I PROMETNE GRAĐEVINE	ceste, mostovi, cestovna oprema itd. biciklističke i planinarske staze
	KOMUNALNE I INFRASTRUKTURNE GRAĐEVINE	stari vodospremnici, bunari i sl.
EKSPLOATACIJSKE POVRŠINE	KAMENOLOMI	kamenolomi u funkciji i/ili napušteni
ARHEOLOŠKA NALAZIŠTA	ARHEOLOŠKI LOKALITETI	istraženi i prezentirani arheološki lokaliteti, potencijalni i neistraženi

površina naselja su smještena na zaravnima, kao zaseoci od svega nekoliko kuća (Rajakovići, Grič, Jezernice i dr.) ili veća sela uz kraška polja (Sošice, Mrzlo Polje Žumberačko, itd.).²¹² Osim prirodnih mogućnosti i ograničenja, povijesne okolnosti i uvjeti kolonizacije (naseljavanja) ovog prostora utjecali su na smještaj, oblike, organizaciju naselja i prostora.²¹³ Prostorna organizacija i način korištenja zemljišta u odnosu na srednjovjekovno razdoblje u vojno-krajiškom dijelu Žumberka promijenjeni su početkom 16. stoljeća. U razdoblju od 10. stoljeća pa do uskočkog naseljavanja Žumberka dolaze do izražaja njegov granični položaj, sukobi interesa njemačkih knezova i hrvatske feudalne države, akvilejskih patrijarha i biskupa Zagrebačke biskupije, a očituju se u gradnji nekoliko utvrđenih gradova. Područjem Žumberka prolazila je potkraj 10. stoljeća državna granica između njemačke i austro-ugarske države. Ta se granica počela formirati isprva dolinom rijeke Krke, a u 12. st. prelazi na vrhove Žumberačke gore, gdje se do početka 16. st. oblikovala kao današnja. Žumberak je pripadao Hrvatskoj, a njegovo je stanovništvo rimokatoličke vjeroispovjesti bilo od 1081. godine pod jurisdikcijom zagrebačke biskupije. Krčenje šume u graničnom pojasu započelo je u drugoj polovini 12. st., kad je feudalna obitelj Spanheim započela kolonizaciju područja oko Krke u Gorjancima

i na Žumberku. Razdoblje druge kolonizacije odvija se od početka 16. stoljeća (1530. godine) naseljavanjem izbjeglog stanovništva pred turskim osvajanjima i organizacijom Vojne krajine. Područje Žumberka je 1578. godine uključeno u sastav Vojne krajine. U namjeri da spriječi daljnja turska pustošenja, uprava tada već osnovane Vojne krajine potiče organizirano naseljavanje stanovnika iz Bosne, Srbije i Raše, a potom Like i zapadne Bosne, okolice Srba, Unca i Glamoča te iz Cetinske krajine, koji će umjesto kmetskih imati vojne obaveze. Doseljavanje pojedinih skupina novopridošlih stanovnika vezano je uz plodne, obradive ili pašnjačke površine. Doseljeno stanovništvo živjelo je u zajedničkim domaćinstvima – zadrugama. Zadrugni posjedi obuhvaćali su veće prostore za pašnjake koje su se postepeno proširivali krčenjem šume. Doseljenici nisu bili naseljivani na plemićkim imanjima uz kmetove, već su se sa svojim stadima ovaca i koza smjestili uz livade i pašnjake na proplancima. Razlike u toponimima podupiru podatke o prvoj i drugoj kolonizaciji. Tako se primjerice, naselja u dolini Kupčine nazivaju Kostanjevac, Tupčina, Kupčina, a najveći broj zaselaka drugoga razdoblja kolonizacije je patronimijskog oblika: Vukovići, Tomaševići, Đurići, Golubići, Popovići, Sekulići isl. Od tada na Žumberku žive dvije skupine koje se razlikuju po vjerskoj i etničkoj pripadnosti, dijalektima i kulturnim tradicijama. Prestankom turskih opasnosti započinje proces otvaranja Vojne krajine trgovini, korištenju šuma i mineralnih sirovina, što dovodi do otvaranja rudnika bakra i željeza u Rudama te tvornice stakla u Osredku. Stanovnici koji su živjeli zadrugnim načinom života i bavili se poljodjelstvom i stočarstvom za vlastite potrebe, bili su vezani uz feudalni ili crkveni posjed, ili kao krajišnici Vojne krajine. Ukidanjem feudalizma i razvojačenjem Vojne krajine dolazi do promjena u društvenim odnosima koje su se izravno odrazile i na izgled krajolika.²¹⁴ Doseljeni stanovnici nisu bili naseljivani na plemićkim imanjima

212 Podatci se prikupljaju i analiziraju u popisnoj tablici 9.5.2.

213 Arheološki nalazi s područja Žumberka iz paleolitika, neolitika i brončanoga doba govore o pogodnosti područja za organiziranje trajnih oblika naseljenosti. Žumberačka prapovijesna naselja ili gradine (utvrđena naselja) nastala su prema dosadašnjim saznanjima tijekom kasnog brončanog i starijeg željeznog doba. Područje je prepuno toponima: gradina, gradišće, gradište, gradec, gračec, budim, gradna. Žumberački prostor bio je uključen u sastav Rimskoga carstva u okviru Gornje Panonije. Prirodni uvjeti i povijesni razvitak u svim su povijesnim razdobljima određivali mjesto nastanjivanja. Naseljavanje uz plodna tla, vode, pašnjake, šume, u nizinama – karakteristično je za mirnija razdoblja 1. i 2. stoljeća, dok se u 3. i 4. te početkom 5. stoljeća, kad se naziru prve opasnosti od upada barbarskih plemena, naselja sele na vrhove brda s kojih se lakše uočava neprijatelj i priprema obrana. Na temelju dosadašnjih arheoloških nalaza može se zaključiti da je naseljavanje središnjeg dijela Žumberka i njegovih prigorskih područja u prapovijesnom i antičkom razdoblju bilo vrlo izraženo, zahvaljujući pogodnostima položaja za poljodjelstvo i stočarstvo te za korištenje rudnih bogatstava. Iako naseljavanje Žumberka možemo pratiti od prapovijesti i antike, o čemu svjedoče brojni arheološki nalazi, povijesni podatci o naseljima pouzdano se mogu pratiti od srednjeg vijeka, razdoblja prve kolonizacije Žumberka. (Klaić, 1898, Klemenc, 1903, Vinski Gasparini, 1973, Vinski Gasparini, 1975, Malez, 1984, Gregl, 2006, Čučković, 1993, Čučković; Težak Gregl, 1994, Gregl, 1996, Lapajne, 1996, Škoberne, 1999, Škoberne, 2002., Škoberne, 2006.)

214 Tkalcic, 1874., Smičiklas, 1879., i 1882., Mlinarić, 1972., Laszowski, 1902, Kos, 1987., Valvasor, 1689., Laszowski, 1889., Lopašić, 1885., Hefe, 1893., Hietzinger 1817., Kruhek, 1984., Valentić, 1984., Krmpotić, 1997., Fras, 1988., Valentić, 1981., Predović, 1965., Laszowski, 1903., Rožić, 1907., Radmilović, 1942., Bičanić, 1951., Despot, 1956., Despot, 1962., Despot, 1970., Žeželj, 1971., Močanin, 1984., Pavličević, 1989., Sudnik, 1989., Karaman, 1991., Kruhek, 1975: 196)

60. Brježuljkasti krajolik naselja Slavetić

uz kmetove, već su se sa svojim stadima ovaca i koza smjestili uz livade i pašnjake na proplancima. Stočarski način života uvjetovao je tip raštrkanih sela sa zaseocima koja su dobila patronimička imena.²¹⁵ Osim ratovanja, glavno zanimanje im je bilo stočarstvo, a ne ratarstvo. Od tog vremena na središnjem prostoru Žumberka žive dvije skupine koje se razlikuju po vjerskoj i etničkoj pripadnosti, dijalektima, kulturnim tradicijama. Proces pridobivanja pravoslavnog stanovništva na prihvaćanje sjedinjenja s rimskom crkvom, koji se provodio od kraja 16. st. i u drugim europskim zemljama s konfesionalno različitim stanovništvom, događao se i na Žumberku. U vrijeme kada su osnivane grkokatoličke župe nastajale su i crkve, koje su većinom bile građene od drva te nisu ostale očuvane i njihov nam je izgled danas nepoznat. Na njihovom mjestu danas stoje zidane crkve, građene

215 Srednjovjekovna naselja Cernik, Kravljak, Cerovica, Sošice, Prisjeka, Grabarak, Kostanjevac, Tupčina, Kupčina, i sl., a najveći broj sela i zaselaka uspostavljen u 16. stoljeću ima nazive patronimijskog oblika: Vuković, Tomaševići, Đurići, Golubići, Popovići, Sekulići, itd. (Sabljar, 1866.; Ćuk, 1942.; Cuvaj, 1910.; Barle, 1903.)

većim dijelom u 18. stoljeću ili kasnije.²¹⁶ Osim upravnih funkcija, sjedišta komandi, crkvenih župa i sajмова, novi društveni vid života potiče se otvaranjem škola.²¹⁷ Važnu sastavnicu izgrađenog krajolika čine zgrade starih škola smještenih u većim selima, kao što su Sošice,

216 Ujedinjenjem vjernika osnovana je najstarija grkokatolička župa u Badovincima 1620. godine, a potom i crkva sv. Petra i Pavla u Mrzлом Polju, sv. Nikole u Badovincima, sv. Petke u Budinjaku, sv. Jurja u Stojdragi i mnoge druge. Rijetkost predstavlja crkva sv. Ilije na sv. Geri, jedna od najstarijih, ako ne i najstarija grkokatolička crkva u Hrvatskoj, izgrađena u doba prvog doseljenja uskoka u Žumberak. Jedna od najvrjednijih grkokatoličkih crkava na Žumberku je crkva sv. Petra i Pavla u Sošicama, uz koju se nalazi i katolička kapela Blažene Djevice Marije. (Abodić; Predović, 1967.; Horvat, 1975.; Horvat; Matejčić; Prijatelj, 1982.; Cvitanović, 1984.; Cvitanović, 1985.; Kruhek, 1993.)

217 Službeni početak školstva u Vojnoj krajini vezan je uz terezijanske naredbe o školama u Vojnoj krajini iz 1775. godine. U okviru Vojne krajine bila je uvedena obveza osnovnog školovanja za dječake, tako se 1769. godine u Sošicama otvara škola za područje 11 kompanije. Iste godine u Mrzлом Polju Žumberačkom započela je s radom škola za područje 12. kompanije, kao *trivijalka*, trirazredna škola. Zgrade javne namjene na području Vojne krajine gradile su se prema projektima koje je odobravalala *građevinska direkcija Generalne komande*, uglavnom na temelju tipiziranih nacрта te su svojim različitim oblikovanjem unosile nove obrasce u dotadašnju sliku tradicionalne gradnje u krajoliku. (Cuvaj, 1910.; Barle, 1903.)

Mrzlo Polje Žumberačko, Kalje, Stojdraga itd.²¹⁸ Važan oblik srednjovjekovnog društvenog života bila je zadruga obiteljska organizacija koja se održala do kraja 19. stoljeća, a koja je imala veliki utjecaj na organizaciju i oblikovanje krajolika.²¹⁹

Ukidanje Vojne krajine i dioba zadruga doveli su do usitnjavanja i dotada skromnih seoskih posjeda i promjene u uzorcima neizgrađenog krajolika. Posljedica diobe zadruga jest podjela čestica na niz manjih, tako da je današnji izgled poljodjelskog krajolika obilježen usitnjenom parcelacijom nepravilnih oblika, prilagođenom geomorfološkim oblicima, koja je usko povezana s lokacijom povijesnih naselja.²²⁰ Do 1848. godine vladali su propisi urbara Marije Terezije u pogledu iskorištavanja pašnjaka i šuma.²²¹ Početkom 19. stoljeća zahvalju-

218 Jedino naselje na području Žumberka koje je razvilo određeni stupanj središnjih funkcija i sadržaja lokalnog središta su Sošice, smještene unutar najvećeg polja – zaravni na Žumberku. Smješteno je na jednom od najstarijih prometnih pravaca prema jugu; put što se od Sošica preko Kostanjevca, Pribića, Krašića veže na cestu Zagreb – Karlovac, u smjeru zapada veže se s pravcem Metlika – Karlovac, a prema istoku s Breganom i Samoborom. Sošice su u razdoblju početka 19. stoljeća bile središnje naselje Žumberka gdje su se odvijali tjedni sajmovi. (Demian, 1810.; Muraj, 1989.)

219 Uskoci su se izvan svojih vojničkih dužnosti najviše bavili stočarstvom (krupnom i sitnom stokom). U doba uskočkog naseljavanja pojedine zadružne obitelji nastanile su se uz pašnjake i obradivu površinu. Budući da takvih površina nije bilo u izobilju, te su se mnogočlane obitelji smještavale na udaljenim zemljišnim česticama. To je jedan od razloga zašto je umjesto većih naselja nastao velik broj malih zaselaka. Zadruga je bila ne samo gospodarska, već i posjedovna i naseobinska jedinica. Kućne zadruge nisu bile samo posebnost vojnokrajškog područja, već su bile preuzete kao sustav nastao prastarim narodnim običajima i potrebama. (Čelap, 1957.)

220 Podatci se temelje na analizi karata katastarske izmjere iz 1860. godine i reambulacije provedene 1903. godine. (Gjetvaj, 1965., Gjetvaj, 1985., Muraj, 1989., Gjetvaj, 1996.)

221 Najveći broj zemljišnih zajednica nastao je nakon ukidanja kmetstva 1848. godine, odnosno u razdoblju segregacije poljoprivrednog i šumskog zemljišta od 1848. do 1857. godine. Bivšim kmetovima je 1871. godine tzv. *Krajškim zakonom*, odnosno razvojačenjem i integracijom Vojne krajine s banskom Hrvatskom u jedinstvenu upravno-političku cjelinu podijeljena zemlja. Vezano uz segregaciju došlo je na nekim mjestima do potpune promjene krajolika. Seljaci su sjekli šumu u strahu da će izgubiti ono na što su bili uvjereni da imaju pravo. Pašnjaci koje su do tada uživali postali su njihovim vlasništvom u okviru zemljišne zajednice, dok su šume proglašene državnim dobrom. U državnim šumama svi uživaju određene povlastice – dozvoljena je: besplatna građa i gorivo drvo za kućnu uporabu; paša i žirenje za stoku i svinje, sabiranje žira, bukve, kestena; skupljanje suvadi tri dana svakog tjedna te rov za svinje i pravo brati list i sitno granje za stelju. (Skala, 1984., Dugački 1949/1950.)

jući prirodnim resursima šuma, tzv. *zelenim rudnicima*, otvorena je manufakturna proizvodnja stakla u Osredku, unijevši u krajolik nove uzorke i tradicije.²²² Taj je gospodarski uzlet trajao vrlo kratko. Zbog izoliranosti od glavnih prometnica, bez jače razvijenijeg središnjeg naselja – Sošica i gospodarskih aktivnosti, sa Žumberka je početkom 20. stoljeća iseljen velik broj stanovnika. Danas je to zapušteno područje sa stanovnicima starije dobi.²²³

Očuvanost povijesnih međuodnosa prirodnog okoliša i čovjekovih djelatnosti izraženih u prepoznatljivoj pojavnosti i uzorcima i danas je naglašeno obilježje ovog krajoličnog područja (sl. 60) Osim ekološke vrsnoće i geoloških znamenitosti ovoga područja, velik je udio i zastupljenost svih vrsta graditeljskog naslijeđa.²²⁴ Velik broj primjera očuvane tradicijske arhitekture (stambene i gospodarske), uzorci seoskih naselja i neizgrađenog krajolika, brojni i vrlo vrijedni arheološki lokaliteti i nalazišta (Budinjak), crkvene građevine dviju konfesija, zgrade starih škola – potencijali su na kojima je moguće graditi budući razvitak. Međutim, vrlo su izražena i negativna obilježja, kao što su zapuštenost poljodjelskih površina i travnjaka, napuštena sela i zaseoci, izuzev većih naselja uz važnije ceste, kao što su Sošice i Mrzlo Polje Žumberačko. Pritisci razvoja koji izazivaju promjene obilježja krajolika izraženi su kroz pojačano zanimanje i gradnju kuća u izvangrađevnim područjima naselja, kao što su kuće za odmor, spremišta voća, zgrade turističke namjene, gradnja uz potoke, gradnja telekomunikacijskih antena i slično.

Brježuljkasto-brdsko, mješovito opće krajolično područje Samoborsko-plešivičko-vivodinskog prigorja proteže se od sjeveroistočnog do jugoistočnog dijela Žumberka prateći granicu brdsko-gorskog mješovitog krajoličnog područja Žumberačko-samoborskog gorja. Glavno obilježje ovoga područja jest dinamičnost reljefa i *kolažni*

222 Drvo iz krajških šuma koristilo se kao ogrjev i građa. Iskorištavanje drva potaknulo je izgradnju prometnica, cesta i željeznice, ne samo na području Vojne krajine, već i šire.

223 Štambuk, 1995.

224 U ovom krajoličnom području smješteno je 112 pojedinačnih kulturnih dobara, od toga najviše povijesnih seoskih naselja (37). Usporediti s Tablicom 42.

61. Panorama brježuljkastog krajolika Plešivickog prigorja

uzorak mješovitog načina korištenja prostora (sl. 61). Udio bjelogoričnih šuma iznosi 36,7%, crnogoričnih 0,9%, poljodjelskih površina 20,7%, travnjaka 17,0%; livada 16,7% i izgrađenih površina 7,9% ukupne površine ovog krajoličnog područja (tablice 10d, 10e). Opće krajolično područje prigorja razlikuje se u svom protezanju od sjeveroistočnog do jugozapadnog područja. Južna prigorja Plešivickog gorja su najslikovitijih geomorfoloških, prirodnih oblika. Blago položenim padinama prigorskih izdanaka Plešivčke gore prirodno su oblikovani prepoznatljivi i jedinstveni amfiteatralni uzorci geomorfologije terena. Pojavnost i obilježja krajolika povezani su s tradicijskim načinom korištenja zemljišta i u velikoj su mjeri određeni povijesnim razvojem.

Brojni arheološki nalazi potvrđuju da je ovo područje bilo naseljeno tijekom prapovijesnih razdoblja – mlađeg kamenog doba, neolitika i brončanog doba. Većina brončanodobnih nalaza potječe iz jugoistočnog dijela Žumberka, Plešivickog prigorja (Plešivica, Draga

Svetojanska, Novo selo Okičko) te iz Bregane, lokaliteta Kosovac. Posebno se ističu naselja i gradine na rubnom pojasu Žumberka, od Bregane preko Okića, Plešivickog prigorja do Vivodine. Razmjerno brojni nalazi pokazuju da je to područje bilo gusto naseljeno. Na ovu tvrdnju ne upućuju samo nalazi groblja, nego i niz prapovijesnih gradina na sunčanim, južnim obroncima. Osim brojnih nalaza keramike i predmeta na jugoistočnim padinama Plešivice ustanovljeno je postojanje utvrđenih naselja – gradina i nekropola. Poznato je da je glavna antička cesta prolazila dolinom Save, povezujući Emonu i Sisciju, a jedan se njezin krak kod Samobora odvajao prolazeći preko sedla Plešivice te uz njezine južne obronke, izbjegavajući nizinska i močvarna područja, skretao prema sv. Petru na Mrežnici i dalje prema Lici i moru. Nalazi na sedlu Plešivice i nalaz miljokaza kod sela Izimje upućuju na tu cestu.

U srednjem vijeku u administrativno-upravnom pogledu južni dio Žumberka pripadao je Podgorskoj

62. Uzorak povijesnog naselja Petrovine

županiji sa sjedištem u gradu – *castrum Podgoria*. Područje Žumberka bilo je utvrđeno s nekoliko gradova: Sichelberg, Žumberak, Slavetić, Turen, Jastrebarsko, Pavlovčan, Lipovec, Okić, Samobor, Tuščak i Ozalj. U ispravi bana Stjepana iz 1249. godine navode se trgovište Jastrebarsko, potok i selo Slavetić, potok i zemlja Brebrovac, Krašić, potok Bukovac. Iz 13. stoljeća na lipovačkom se vlastelinstvu nalaze 34 sela: Gorica, Slavetić, Brebrovec, Belčiči, Reka, itd. Na lipovečkom je vlastelinstvu u drugoj polovici 15. st. živjelo 280-330 obitelji u sljedećim selima: Belčiči, Brebrovac, Breznik, Bukovec, Celine, Dragovandol, Goljak, Hrašće, Lokošin dol, Kupeč dol, Malunje, Pavlovčan, Prilipje, Prodin dol, Rastoki, Reka, Slavetić, Toplica, Vlaškovec, Volavje, Zdihovo. Navode se i ostali feudalni posjedi: Slavetić, Stankovo, Volavje, Petrovina i Pribić, dok je Petrovina bila kaptolski posjed. Sela su organizirana kao seoske općine i sudčije. U proizvodnji vina ističu se sela Slavetić i Brebrovac, a podatak da se na lipovačkom vlastelinstvu u 15. st.

desetina ubirala u žitaricama i vinu govori o strukturi poljodjelskih površina.²²⁵ Suncu izloženi obronci obrađeni su vinogradima, ocjeditije potočne doline koristile su se kao oranice, vlažne doline i strmije strane brježuljaka obrasle su šumom, dok su ostatke davnih šuma (gajeve) sve do kraja 19. stoljeća seoske općine čuvale i koristile kao zajedničku imovinu. Sela smještena na južnim obroncima Plešivičkog prigorja okružena su vinogradima, koji su prema povijesnim dokumentima bili gospodarska osnova razvoja ovoga područja još od srednjeg vijeka.²²⁶ U dolinama potoka prevladava

225 Klaić, 1898., Klemenc, 1903., Vinski Gasparini, 1973., Vinski Gasparini, 1975., Malez, 1984., Gregl, 2006., Čučković, 1993.; Čučković; Težak Gregl, 1994.; Težak Gregl, 1994., Gregl, 1996., Lapajne, 1996., Škoberne, 1999., Škoberne, 2002., Škoberne, 2006., Laszowski, 1897., Laszowski, 1899., Laszowski, 1914., Laszowski, 1926., Laszowski, 1929., Noršič, 1942., Adamček, 1975., Adamček; Kampuš, 1976., Adamček, 1980., Barle, 1903., Rožić, 1907., Lang, 1911., Korenčić, 1975., Pavličević, 1989.

226 Pisani podatci o porezima i feudalnim nametima koji datiraju iz 15. stoljeća podrobno govore o poljodjelskim kulturama gdje se osim vinograda spominju i žitarice: proso, heljda, raž. (Adamček, 1980.)

zbijeni tip sela, izdužene tlocrtne osnove, izduženih pravilnih oblika čestica vezanih uz cestu, kao što su primjerice: Petrovina, Volavje i slično (sl. 62). Sela smještena na višim predjelima, na hrptovima brježuljaka, ili na padinama većinom su manja, nepravilne tlocrtne osnove, kao što su: Plešivica, Orešje Okičko, Ivančići i dr. (slika 60).²²⁷ Svojstva krajolika usko su povezana s njegovim fizičkim strukturama i izgledom, tj. pojavnosti, te društvenim i kulturnim vezama, povijesnim razvojem i vizualnom percepcijom.²²⁸ Uzorci neizgrađenog krajolika podređeni su geomorfološkim obilježjima. Osim povijesnih naselja važna kulturna sastavnica ovog općeg krajoličnog područja su stari plemićki gradovi, srednjovjekovne utvrde smještene na istaknutim vrhovima brježuljaka.²²⁹ U panorami prigorskog krajolika ističu se zvonici župnih crkvi – prostorni orijentiri smješteni na istaknutim položajima ili u tkivu povijesnih naselja.²³⁰ U krajoliku su očuvani i brojni primjeri povijesnih tipičnih, tradicijski građenih seoskih kuća s otvorenim trjemovima – drvenim ganjcima te gospodarskih zgrada – sjenika, *kozolaca*, klijeti, mlinova vodenica i pilana.

227 Mala sela i veliku raštrkanost kuća zbog većih površina obradive zemlje oko kućišta koja je karakteristična za predtursko doba s vremenom se pomoću određenih propisa nastoji zamijeniti većom gustoćom izgrađenosti i stvaranjem većih sela prikladnijih za upravu i sigurnost stanovnika. Takva sela mogla su u 18. i 19. st. biti i zasebne općine. (Desinec, Cvetković, Krašić, Sveta Nedjelja...)

228 Znakovi u krajoliku važan su element vizualne percepcije krajolika Žumberka. Podrobije vidjeti u: Lipovac; Dumbović Bilušić, 2010.

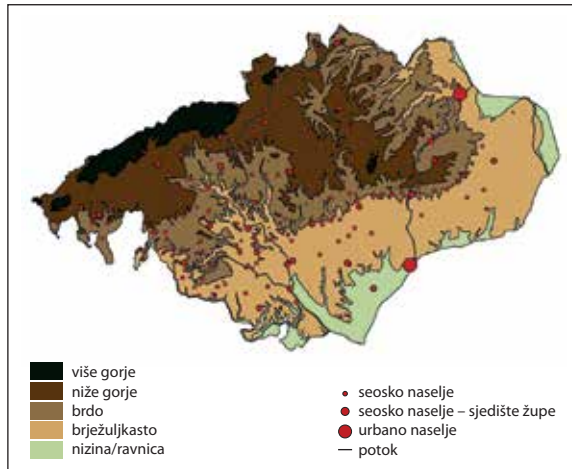
229 Stari gradovi: Okič, Lipovac, Tuščak, Turen, Samobor-grad, Sichelberg (Stari grad Žumberak), Novi grad Žumberak i Ozalj građeni od 12. do 16. stoljeća čine jedinstveni obrambeni sustav Žumberačke gore. (Kukuljević Sakcinski, 1864., Kukuljević Sakcinski, 1891., Lopašić, 1895., Hirc, 1903, Noršić, 1912., Szabo, 1920., Horvat, 1957., Gvozdanović Sekulić, 1960., Horvat, 1964., Kampuš, 1965., Gvozdanović Sekulić, 1973., Miletić, 1987.). Smješteni su na istaknutim lokacijama s kojih je moguća među vidljivost i međusobna vizualna komunikacija za dojavu dolaska neprijatelja. Stari gradovi zajedno s mjestopisnim i obilježjima vlastite lokacije predstavljaju karakteristični kulturni uzorak brdsko-gorskog krajoličnog tipa. Vidjeti u poglavlju 9. Prilozi: kartogramski prikaz 9.4.14. *Kulturno-povijesno naslijeđe – prostorna raspodjela povijesnih naselja i zgrada prostornih akcenata*.

230 Glavno obilježje brježuljkasto-brdskog krajoličnog tipa su uzorci seoskih naselja, danas rastresitog tipa u čijem su tkivu sakralne građevine koje se spominju u popisu iz 14. st.: crkva sv. Jurja u Plešivici, sv. Marije u Volavju, sv. Petra u Biškupcu (Petrovini), sv. Siksta u Pribiču, sv. Trojstva u Krašiću, sv. Anastazije u Samoboru te kapele sv. Ivana u Desincu i sv. Pavla u Pavlovčanu, sv. Helene, sv. Ane i sv. Mihalja u Samoboru. (Antoljak, 1939., Buturac, 1984., Horvat, 1964., Noršić, 2000.)

Prepoznavanje i određivanje krajoličnih tipova (podregionalna razina - 3)

Kulturno-povijesne sastavnice u metodi razvrstaja krajoličnih tipova uključile su podatke o vrsti, tipovima, veličini i smještaju naselja u odnosu na reljefna obilježja i vrste tla, zastupljenosti pojedinih vrsta povijesnih zgrada te zgrada prostornih akcenata u krajoliku, kao i o vremenskoj dimenziji naselja. Prostorne analize pomoću GIS-a rezultirale su tabličnim i kartogramskim prikazom kulturnih sastavnica: točkama su prikazana naselja malih površina, crkve i kapele, stari gradovi, dvorci itd., linijama (povijesne ceste i vodotoci) i poligonima (arheološka područja, naselja većih površina, poljodjelska područja, šume, vodene površine i sl.). Naselja su se kartirala točkama ili poligonima (tlocrni obris naselja) te su povezana s podacima u tablicama. Glavni izvori podataka o kulturnim sastavnicama krajolika bili su arhivski: pisani i grafički podatci; bibliografske jedinice i povijesne karte koje sadrže podatke za određivanje povijesnog razdoblja, vremenske dubine i uzoraka naselja. Drugi važan izvor bili su statistički podatci, kao što je broj stanovnika naselja u pojedinim povijesnim razdobljima, broj tradicijskih kuća i njihova starost, tipovi karakterističnih povijesnih građevina (klijeti, mlinovi i sl.) koji se razlikuju u pojedinim jedinicama krajolika. Analize naselja prema tipovima i uzorcima te ostale povijesne građevine bile su presudne za utvrđivanje povijesnog razvoja i strukturnih obilježja krajolika. Prostorni pokazatelji kao što su oblici, prostorna organizacija, kompozicija i gustoća naselja, namjena i korištenje prostora izvedeni su iz karata, fotografija iz zraka i terenskih analiza. Prikazani su na kartama po administrativnim, teritorijalnim jedinicama i povezani s podacima izveđenim iz statističkih izvora.

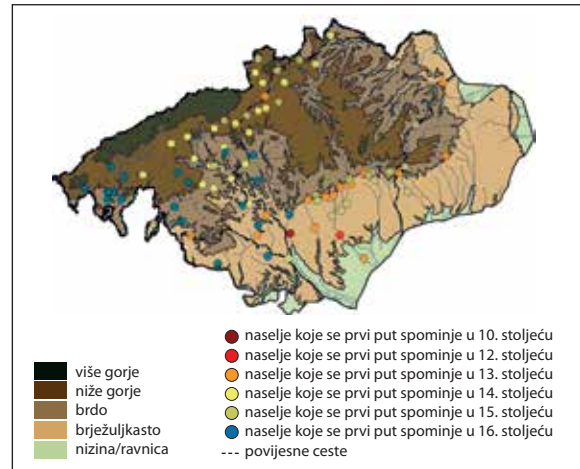
Estetska obilježja, percepcija i doživljaj krajolika prema određenju Europske konvencije o krajoliku pripadaju suštinskom dijelu određenja krajolika i važan su dio u donošenju ocjene njegove vrijednosti. Međutim, podatci o percepciji krajolika i estetskim značajkama uglavnom su dostupni u opisima, što stvara teškoće u njihovu korištenju prilikom izrade tipološkog razvrstaja krajolika, posebice u kartografskom prikazivanju. Podatci o vizualnim i oblikovnim obilježjima krajolika

63. Smještaj i vrste povijesnih naselja Žumberka u odnosu na reljefna obilježja i važnije ceste

moгу se povezati i izvoditi iz karata namjene i korištenja prostora, slično kao i ostali podaci o izgrađenim, poljodjelskim ili šumskim površinama. Iz analize spomenutih karata i reljefnih obilježja mogu se odčitati obilježja krajolika, kao što su: otvoreni prostori, prostorni red, složenost, jednoličnost, vizualni rubovi, kontrasti i slično. Estetska, oblikovna i vizualna obilježja krajolika i naselja, kao suštinskih prostornih sastavnica krajolika, dokumentirana su opisnim načinom i fotografijama u popisnim obrascima. Na taj su način uključena u metodu ocjene krajoličnih svojstava, odnosno vrjednovanje kulturnog krajolika. Za razliku od modela tipološkog razvrstavanja krajolika u Engleskoj/Velikoj Britaniji, kojim se u zasebnim, vrlo složenim i opsežnim istraživanjima provode metode povijesne karakterizacije i karakterizacije krajolika, predloženim modelom primijenjenim na istraživanom području Žumberka objedinjene su obje metode. Povezani su podaci kulturno-povijesnih sastavnica i obilježja krajolika s prirodnim sastavnicama u zajednički, sintezni način određivanja krajoličnih tipova. U tipološku su podjelu na taj način zajednički uključeni podaci koji dokumentiraju obje grupe sastavnica.

Prostorni ustroj i matrica naselja u suglasju s reljefnim obilježjima mjesta stvaraju posebne uzorke izgrađenog krajolika, karakteristične i razlikovne za krajolične

64. Povijesna organizacija prostora i vremenska odrednica povijesnih naselja Žumberka

tipove.²³¹ Naselja smještena na hrptovima brježuljaka ili u nizinama slijede linijske reljefne oblike terena i oblikuju zbijena naselja linijskog prostornog ustroja, za razliku od naselja na padinama koja su u pravilu rastresitog tipa, sastavljena od zaselaka.²³² Strukturne komponente uzoraka krajolika osim naselja čine i zasebno smještene zgrade, kao što su utvrde, vjerske zgrade (crkve i kapele) i sl. u odnosu prema mjestopisnim obilježjima lokacije. Osim prostorne organizacije naselja, njegove strukture i fizičkih svojstava, u oblikovanju krajoličnih uzoraka značajnu ulogu imaju odnosi između naselja i fizičkih obilježja krajolika, te odnosi između susjednih i udaljenijih naselja.

Položaj naselja i drugih naseljenih mjesta (starih gradova, samotnih gospodarstava) u prošlosti bio je uvjetovan mikroklimatskim i topografskim obilježjima, ali i geološkom građom i vrstama tla.²³³ Prema funkcionalnim obilježjima povijesni tipovi naselja, kao što su

231 Navedeno obilježje primijenjeno je u metodi tipološkog razvrstavanja krajolika, dokumentirano na Kartografskom prikazu 9.4.11.

232 Analiza tipova naselja u odnosu na krajolične tipove prikazana u tablicama 6 i 7.

233 Stanovnici su u prošlosti birali mjesta za stanovanje zbog blizine određenih vrsta obradivog tla, voda, mineralnih sirovina ili drugih resursa. Karta povijesnih naselja, sela na Žumberku preklapljena na pedološku kartu prostora, pokazuje odnos naselja prema obradivim površinama.

zaseoci i sela, u srednjem vijeku i ranom modernom dobu kao naselja primarnog karaktera bili su servisirani od prostorno odvojenih tzv. *središnjih mjesta*, sekundarnih naselja koja su osiguravala administrativne, vjerske i trgovačke funkcije (sl. 63 i 64). U kategoriju sekundarnih naselja ubrajaju se tržni gradovi i naselja (nekadašnji *slobodni kraljevski gradovi i trgovišta*), sjedišta općina i crkvenih župa.²³⁴

Analiza tipoloških svojstava krajolika temeljila se na uzorcima krajolika i ocjeni njihova stanja. Istraživanjem je utvrđeno da je glavno svojstvo ruralnog kulturnog krajolika Žumberka povijesno, na što upućuje niz očuvanih kulturnih uzoraka u krajoliku. Smještaj i prostorna organizacija tradicijskih naselja i položaj poljodjelskih površina povijesno su bili uvjetovani klimatskim i mjestopisnim svojstvima prostora. Uzorci izgrađenog i neizgrađenog krajolika na taj način odražavaju prirodne uvjete, kao bitna ograničenja i/ili mogućnosti korištenja zemljišta. Uzorci krajolika, koji čine svaku jedinicu krajolika prepoznatljivom i različitom od druge, razlikuju se u pojedinim područjima po zastupljenosti tipova sastavnica: šuma, poljodjelskih površina, livada, voda, naselja, izdvojenih građevina, opreme krajolika, prometnica, infrastrukturnih građevina, kao i po geomorfološkim obilježjima (nadmorskim visinama, raščlanjenosti reljefa, nagibima, sastavu stijena i vrstama tla).

Analizom je ustanovljeno da prepoznata opća krajolična područja Žumberka nisu u cijelosti homogenih uzoraka i struktura, već su detaljnijim prepoznavanjem i grupiranjem zajedničkih ili srodnih krajoličnih uzoraka unutar njih prepoznati pojedini krajolični tipovi. Daljnjom su podjelom, koja se temelji na detaljnijim podacima o uzorcima krajolika, unutar četiri opća tipa prepoznata 23 krajolična tipa (sl. 65).

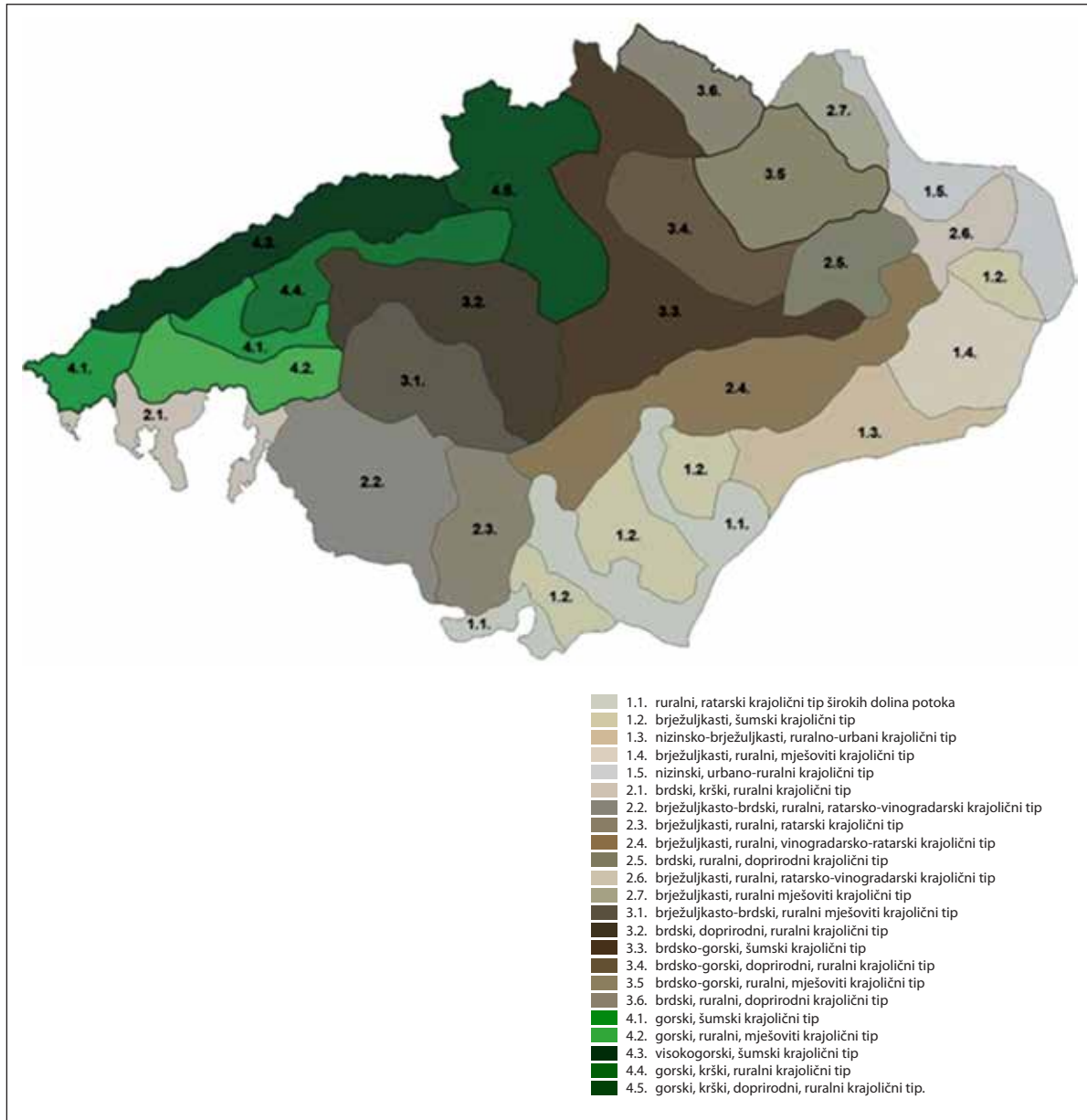
1.1. ruralni, ratarski krajolični tip širokih dolina potoka

1.2. brježuljkasti, šumski krajolični tip

²³⁴ U kategoriju sekundarnih naselja ubrajaju se tržni gradovi, sjedišta općina i crkvenih župa. Na području istraživanja Žumberka u primarna naselja koja datiraju iz srednjeg vijeka ubrajaju se sela: Cernik, Grič, Sopot, itd. Središnja naselja sjedišta crkvenih župa u kojima su se u 19. st. nalazile i pučke škole su Sošice, Krašić, Petrovina, Pribič, itd. Srednjovjekovna tržna naselja smještena na rubnim područjima Žumberka jesu srednjovjekovna slobodna kraljevska trgovišta: Samobor, Jastrebarsko, Trg kod Ozlja.

- 1.3. nizinsko-brežuljkasti, ruralno-urbani krajolični tip
- 1.4. brežuljkasti, ruralni, mješoviti krajolični tip
- 1.5. nizinski, urbano-ruralni krajolični tip
- 2.1. brdski, krški, ruralni krajolični tip
- 2.2. brježuljkasto-brdski, ruralni, ratarsko-vinogradarski krajolični tip
- 2.3. brježuljkasti, ruralni, ratarski krajolični tip
- 2.4. brježuljkasti, ruralni, vinogradarsko-ratarski krajolični tip
- 2.5. brdski, ruralni, doprirodni krajolični tip
- 2.6. brježuljkasti, ruralni, ratarsko-vinogradarski krajolični tip
- 2.7. brježuljkasti, ruralni mješoviti krajolični tip
- 3.1. brježuljkasto-brdski, ruralni mješoviti krajolični tip
- 3.2. brdski, doprirodni, ruralni krajolični tip
- 3.3. brdsko-gorski, šumski krajolični tip
- 3.4. brdsko-gorski, doprirodni, ruralni krajolični tip
- 3.5. brdsko-gorski, ruralni, mješoviti krajolični tip
- 3.6. brdski, ruralni, doprirodni krajolični tip
- 4.1. gorski, šumski krajolični tip
- 4.2. gorski, ruralni, mješoviti krajolični tip
- 4.3. visoko-gorski, šumski krajolični tip
- 4.4. gorski, krški, ruralni krajolični tip
- 4.5. gorski, krški, doprirodni, ruralni krajolični tip.

Regionalna i podregionalna razina razvrstaja krajolika prikazana je u ovom istraživanju u obliku tematskih karata općih krajoličnih tipova i krajoličnih tipova, koje su temelj za ocjenu vrijednosti, a potom za zaštitu i oporavak te za ožvljavanje kulturnog krajolika Žumberka.

65. Krajolični tipovi/područja Žumberka

Krajolik Kvarnerskog zaljeva

KRAJOLIK KAO VRSTA KULTURNOG NASLIJEĐA

Uspostavljanju koncepta kulturnog krajolika, osim kulturne geografije, doprinijeli su i međunarodni krugovi zaštite kulturnog naslijeđa, koji ga prepoznaju kao novu vrstu, najprije *Svjetskog naslijeđa*. Kroz pregled međunarodnih povelja istražuje se razvoj koncepta kulturnog krajolika, koji započinje od *mjesta* naslijeđa (*heritage site*), povijesnog, arhitektonskog i urbanog područja (*historic, architectural, urban areas*) do kulturnog krajolika, te se analiziraju razlozi koji su pridonijeli uspostavi krajolika kao nove vrste kulturnog naslijeđa. Određenje i sadržaj pojma kulturnog krajolika mijenjali su se od njegovog prvotnog poimanja kao statičnog prizora i slike, do krajolika kao procesa, složenog i dinamičkog prostornog sustava. Uspostava pojma kulturnih krajolika započela je povijesnim vrtovima i perivojima, namjerno oblikovanim krajolicima, urbanim i ruralnim, a proširila se na široki raspon organski razvijenih i asocijativnih krajolika. Prepoznavanje krajolika kao kulturnog naslijeđa zahtijeva sustavna istraživanja, sistematiziranje,

razvrstavanje prema vrstama, dokumentiranje i izradu *Upisnika (registra)* i *Popisnika (inventara)* kulturnih krajolika. Za to je potrebno utvrditi jedinstvene metode dokumentiranja i sistematiziranja njegovih sastavnica koji bi omogućili prepoznavanje i zaštitu kulturnih krajolika Hrvatske. Na temelju pregleda literature i međunarodnih povelja istražuju se različiti pristupi i metode za:

- prepoznavanje (identifikaciju) kulturnog krajolika, odnosno prepoznavanje njegovih svojstava, razvrstavanje, tj. podjelu prema vrstama, kao početni i temeljni dio analiza, očuvanja i planiranja zaštite. Metodom prepoznavanja obuhvaćena su povijesna istraživanja, terenski pregled, utvrđivanje svojstava te dokazivanje postojanja svojstava kulturnog dobra.
- dokumentiranje uključuje evidenciju, popisivanje svojstava kulturnog krajolika i pripadajućih sastavnica, kao jednu od glavnih metoda kojom se omogućava razumijevanje i prepoznavanje njegovih vrijednosti kulturnog naslijeđa. Obuhvaća prikupljanje podataka kojima

66. Povijesni krajolik naselja Istre, Draguč

se opisuju fizička struktura, stanje i korištenje krajolika i njegovih kulturnih i prirodnih sastavnica, s oznakom razdoblja nastajanja i promjenama izazvanih razvojem. Podatci se unose u *bazu podataka*, organiziranu prema grupama podataka o krajoliku i njegovim sastavnicama. Prema određenoj strukturi opisuju se obilježja i sastavnice te njihovi međuodnosi.

Hrvatska posjeduje različite vrste kulturnih krajolika koji zasad nisu u dovoljnoj mjeri prepoznati, dokumentirani ni zaštićeni (sl. 66). Cilj istraživanja bio je provesti analize međunarodno ustrojenih sustava prepoznavanja, sistematiziranja i dokumentiranja kulturnih krajolika, kako bi se na temelju usporedbenih kriterija utvrdile odgovarajuće metode primjenjive u Hrvatskoj.

KULTURNO NASLIJEĐE

Kulturni krajolik je priznat kao zasebni entitet, posebna vrsta kulturnog naslijeđa. Kulturno naslijeđe jest *grupa resursa naslijeđenih iz prošlosti koje ljudi prepoznaju neovisno od vlasništva, kao odraz i izraz njihovih stalno razvijajućih vrijednosti, vjerovanja, znanja i tradicija. Ono uključuje sve aspekte okoliša kao rezultat međudjelovanja ljudi i mjesta kroz vrijeme.*¹ Vrijednovane elemente kulturnog naslijeđa nastoji se očuvati, održati i prenijeti ih budućim naraštajima. Čimbenici naslijeđa krajolika obuhvaćaju materijalne i nematerijalne, kulturne i prirodne elemente i vrijednosti naslijeđene iz prošlosti. Interpretacija njihova opsega i vrijednosti tradicionalno je bila na razini mjesta ili građevine, s težištem zaštite na njezinu očuvanju u nepromijenjenu obliku.

U suvremenom su razdoblju u slučaju mjesta baštine (*heritage site*) i kulturnih krajolika zamjetna dva pomaka u pristupu:² prvi koji uključuje sve vrste i kategorije krajolika, od spontano razvijenog do namjerno oblikovanog, ruralnog, urbanog, krajolika mora i sl. te drugi, kojim se uvodi novi, dinamički pristup u zaštiti naslijeđa u vidu upravljanja budućim promjenama, zamjenjujući dotadašnji kojim se usredotočuje uglavnom na zaštitu fizičke građe iz prošlosti. Kulturni krajolik, kao temeljni i široko obuhvatni koncept, uključuje i povezuje različite oblike i vrste naslijeđa – kulturne i prirodne, materijalne i nematerijalne. Osim toga, suvremeni stavovi zaštite krajolik postavljaju kao ključnu vrstu naslijeđa, naglašavajući njegovu važnu ulogu u stvaranju *doživljaja mjesta (sense of place)*.

Kulturno naslijeđe obuhvaća vrijedne i fizički ograničene strukture koje treba očuvati.³ U središtu koncepta

naslijeđa su ljudi i njihove potrebe, stoga jedno od njegovih suvremenih određenja glasi: *naslijeđe je sve što ljudi žele očuvati, zaštititi, sabrati i prenijeti budućim naraštajima.*⁴ Pri tome temeljnu ulogu ima prepoznavanje – identifikacija, jer naslijeđene pojave, građevine i tvorevine postaju kulturnim naslijeđem tek postupkom njihova prepoznavanja. Koncept kulturnog naslijeđa usko je povezan s konceptima memorije i identiteta, a posebno se pokazuje kod kulturnih krajolika, koji su prikladni za analiziranje značenja i funkcije naslijeđa, prije svega zbog njihove složenosti.⁵

Krajolik nije samo izraz međuodnosa čovjeka i prirode u sadašnjosti, već i odraz društveno promjenjivih odnosa u prošlosti. Osim toga, koncept naslijeđa može se smatrati dinamičkim i dogovornim procesom u kojemu se iskazuju kulturni stavovi i potrebe sadašnjeg društva.⁶ Kulturno naslijeđe je usko povezano s identitetom, koji se ne iskazuje samo kroz njegovu identifikaciju, već i s pojmom kulture.⁷ Međutim, naslijeđe i kultura nisu sinonimi za identitet, već kao njegov sastavni dio koji uključuje i način djelovanja.⁸ Na taj način naslijeđe omogućava materijalnu i simboličku podršku, služeći kao izvor reprezentacije identiteta.⁹ U današnje vrijeme naslijeđe više nema sposobnosti osigurati si postojano značenje, već postaje zamjena za izražavanje *fragmentiranih identiteta* suvremenog svijeta.¹⁰

Suprotno tradicionalnom poimanju naslijeđa, danas se nastoji težište s materijalne osnove premjestiti na unutarnja, intrinzična obilježja kulturnih vrijednosti i

1 COE, 2005., *Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, čl. 2. *Cultural heritage is a group of resources inherited from the past which people identify, independently of ownership, as a reflection and expression of their constantly evolving values, beliefs, knowledge and traditions. It includes all aspects of the environment resulting from the interaction between people and places through time.* [74]

2 Fairclough, 2008: 297, *...the management of future change rather than simply the protection of the fabric of the past.*

3 Ashworth, Howard, 1999: 5. *Heritage is a precious and strictly limited physical asset which has to be preserved, often in the sense of being protected from people.*

4 Howard, 2003: 6.

5 Schama, 1995.

6 McDowell, 2008: 49.

7 Ashworth; Larkham, 1994.a: 22.

8 Peralta; Anico, 2009: 13.

9 Kulturno naslijeđe je snažan i vrlo utjecajan medij stvaranja nacionalnih država politikama identiteta. Zbog posljedica globalnog razvoja u suvremenim društvima ključne riječi postaju različitosti i raznolikosti, fragmentacija. U tom je kontekstu kulturno naslijeđe više okrenuto pitanjima suprotstavljanja i proturječnosti, a manje prema jedinstvenom i stabilnom pogledu na prošlost.

10 Ashworth; Graham, 2005.

značaja. Materijalnost zapadne ideje naslijeđa očituje se u velikim mogućnostima njegova kartiranja, istraživanja, upravljanja i zaštite, a njegova je zaštita subjektom nacionalnih zakonodavstava i međunarodnih sporazuma, konvencija i povelja. Važno svojstvo kulturnoga naslijeđa jest uvjetovanost metodama upravljanja i očuvanja, tj. konzervatorskim postupcima i metodama. Konzervatorski postupci nisu samo upravljanje i zaštita, već su sami po sebi konstitutivni dio procesa prepoznavanja građevina i mjesta koja zadovoljavaju svojstva i značenje kulturnog naslijeđa, odražavajući pri tom aktualne stavove, vrijednosti i nastojanja određenog društva. Koncept kulturnog naslijeđa koristi se u stvaranju, obnovi i dogovaranju razine identiteta društvenih i kulturnih vrijednosti i njihova značenja i uloge u društvu.

Kulturno naslijeđe ima više razina djelovanja: od posjećivanja, upravljanja, interpretacije, istraživanja do zaštite i konzervacije, ali i stvaranja doživljaja mjesta (*sense of place*).¹¹ Često nije samo odraz kulturnih vrijednosti i značenja prošlosti, već uključuje i prilagodbu tih značenja sadašnjim kulturnim, društvenim, javnim i političkim potrebama. Koncept kulturnog naslijeđa i krajolika može se razumjeti i kao diskurs koji se odnosi na dogovor i reguliranje društvenog značenja i postupaka povezanih sa stvaranjem i rekreiranjem nacionalnog identiteta.¹²

Razvoj stručnih stavova o kulturnom naslijeđu, koji se odvija u posljednjim desetljećima, ponekad na vrlo sažeti način izražava dogovorene vrijednosti i značenja društvenog i kulturnog identiteta određene zajednice.¹³ Od 1990-ih godina u svijetu je zamjetan velik multidisciplinarni interes za način na koji različite kulturne zajednice stvaraju, održavaju i dogovaraju vlastite identitete, pri čemu se vidi rast etnografskog pristupa.¹⁴ Kulturno naslijeđe pri tom kao simbolički prikaz identiteta

osigurava fizičku reprezentaciju objekata i prostora iz prošlosti koji govore o doživljaju mjesta i pripadanju zajednici.¹⁵ Kulturni krajolici oblikovani međudjelovanjem ljudi i prirode, koji izražavaju njihove kulturne, ekonomske i duhovne sustave, zauzimaju danas ključno mjesto u konceptu kulturnog naslijeđa, prije svega zbog svoje posebnosti i stvaranja prostornoga identiteta.¹⁶ Često su vrjednovani zbog svoje estetske i kulturne pojavnosti, ali zbog određivanja značaja, razumijevanja sadržaja i načina interpretiranja zahtijevaju cjelovita povijesna, arheološka, urbanistička i ostala istraživanja. Današnji karakter mnogih krajolika razvijanih višestoljetnim, povijesnim razvojem shvaćen je kao *palimpsest elementa prošlosti i sadašnjosti*.¹⁷ Zamisao kulturnih krajolika kao naslijeđa dovodi u zajednički okvir široki opseg fizičkog prostora i različite slojeve vrijednosti i značenja koji zajedno čine zamisao mjesta baštine (*heritage site*).¹⁸ Kulturno naslijeđe pri tome ne čine samo građevine, mjesta i ostali materijalni objekti, već i kulturni i društveni procesi te ostale čovjekove djelatnosti koje su oblikovale mjesto. U suvremenom poimanju i opisivanju kulturnog naslijeđa uključeni su materijalni i nematerijalni elementi, koji ilustriraju pojedine odnose koje su određene ljudske zajednice uspostavile s teritorijem tijekom povijesnog razvoja.¹⁹

Kad se govori o krajolicima kao kulturnom naslijeđu, oni su prepoznati kao zasebna vrsta, međutim u njima se mogu nalaziti i različiti elementi ostalih vrsta naslijeđa koji također mogu biti i zasebna kulturna dobra. Krajolik je svojevrsni *kišobran* za ostale vrste kulturnog naslijeđa kao što su:

- naselja i ostale vrste krajolika malog mjerila (vrtovi, perivoji, manja poljodjelska područja, terasasti krajolici i sl.)
- građevine – zgrade za stanovanje, proizvodnju, spremišta, javne zgrade, crkve i kapele, infrastrukturne i građevine malog mjerila, oprema prostora i sl.

11 Ashworth; Graham, 2005.

12 Kučan, 1998; Johnson, 2007.

13 Mcdowell, 2008: 38.

14 Brojne društvene zajednice definirane bilo geografski ili po kulturnim, društvenim, etičkim, ekonomskim ili ostalim iskustvima dobivaju veliku potvrdu legitimnosti svojih kolektivnih identiteta i društvenih, političkih i kulturnih iskustava. To je osobito prisutno u kategoriji Svjetskog naslijeđa u krajolicima i nematerijalnoj baštini.

15 Smith, 2006: 30.

16 U Engleskoj su danas krajolici (mjesta naslijeđa/*heritage sites*) glavni koncept kulturnog naslijeđa.

17 Ashworth; Howard, 1999: 96 *...their present character is palimpsest of elements from the past and present.*

18 Howard, 2003: 163.

19 *** 2003/4: 8.

- pokretno naslijeđe, kao što je pokućstvo za stanovanje ili za liturgijske svrhe, alati i oruđa, itd.
- rijetke biljne i životinjske vrste.

Nematerijalno naslijeđe kulturnog krajolika čine:

- tehnike i vještine koje su omogućile oblikovanje pojedinih dijelova krajolika, gradnju kuća i ostalih elemenata u prostoru
- lokalni govor, dijalekti, glazba, folklor, usmena predaja, literatura koja je proizašla iz nepisane tradicije (priče i legende, opisi pojedinih mjesta, toponimi koji odražavaju posebnosti korištenja prostora i sl.)
- način organizacije društvenog života i posebnih oblika društvenih događaja, svečanosti, festivali i slično.

U Hrvatskoj se kulturno naslijeđe dijeli u dvije osnovne grupe: materijalno i nematerijalno. Materijalno se dalje razvrstava u nepokretno, pokretno i kulturne krajolike. Elementi kulturnog naslijeđa koji posjeduju zakonsku zaštitu prepoznaju se kao kulturna dobra. U nepokretna kulturna dobra ubrajaju se povijesne građevine, kulturno-povijesne cjeline, memorijalna područja i obilježja, te arheološka nalazišta. Kulturni krajolici su izdvojeni u posebnu grupu, a dijele se ne kulturne i povijesne (tablica 12).²⁰ Navedena podjela kulturnih krajolika nije usklađena s međunarodno usvojenim kategorijama, koje će se detaljno analizirati u potpoglavlju Kategorije i vrste kulturnih krajolika. Rezultat analize bit će prijedlog sistematiziranja vrsta kulturnih krajolika Hrvatske predložen u potpoglavlju Metode prepoznavanja kulturnog krajolika.

U pitanjima provođenja zaštite kulturnih krajolika, koji obuhvaćaju i pripadajuće kulturno i prirodno naslijeđe, uključene su brojne međunarodne organizacije.²¹ Kul-

turne krajolike kao važan dio kulturnog naslijeđa svijeta nastoji se očuvati u okvirima održivog korištenja, koje se često temelji na unošenju novih funkcija i sadržaja koji imaju i gospodarsku ulogu. Tako, primjerice u danas rastućem sektoru kulturnog turizma, u koji su već uključene brojne povijesne građevine i gradovi, kulturni krajolici postaju također važna atrakcija. Na taj način oni neizravno otvaraju mogućnosti za održavanje, uglavnom ruralnih područja, čime doprinose lokalnom društvenom i gospodarskom razvoju.²²

U programu *Zajednička agrikulturna politika (Common Agricultural Policy)* za održavanje europskih ruralnih krajolika, temeljenih na poljodjelskoj proizvodnji, oblikovane su različite strategije, koje ovise o vrijednostima obilježja povijesnih ruralnih krajolika.²³ U tom je dokumentu formulirano šest strategija: u najbolje očuvanim i najautentičnijim kulturnim krajolicima trebaju biti zaštićeni poluprirodni tipovi vegetacije i tradicionalni, stoljećima održivi agrikulturni sustavi, kao model za budućnost. Osim toga, podupiru se revitalizacija i intenzifikacija polja i farmi niske jačine te farmi koje održavaju biološko-tradicijske, povijesne vrijednosti, organsko poljodjelstvo i šumarstvo, lokalne tradicije koje se kombiniraju s krajoličnom ekologijom kojima se razvijaju novi kulturni krajolici i agro-sustavi. Te strategije usmjeravaju na prilagodbu i funkcionalnost krajolika, na krajolično temeljeno znanje i njegov povijesni razvoj i prošle funkcije. U tom se svjetlu pojam *održivi krajolici (sustainable landscapes)* odnosi na posebnu primjenu ekoloških načela u oblikovanju krajolika i arhitekture te u mjerama upravljanja krajolikom.²⁴ Nedostatak ovog pristupa jest taj što su izostavljeni mali gradovi i naselja,

20 Prema *Pravilniku o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske*, kulturni krajolik se izdvaja u posebnu grupu kulturnih dobara, a dijeli se na kulturni i povijesni. U grupu povijesnih krajolika ubrajaju se memorijalna područja. Nedosljednost ove podjele pokazuje podatak da su namjerno oblikovani krajolici (perivoji, vrtovi, parkovi i ostale vrste vrtne arhitekture) uključeni u kulturno-povijesne cjeline, a ne u kulturne krajolike.

21 UNESCO, World Heritage Center (WHC); Council of Europe (COE); World Conservation Union (IUCN); International Council of Monuments and Sites (ICOMOS); International Federation of Landscape Architects (IFLA); International Association of Landscape Ecology (IALE) i ostali.

22 Sadržaji turizma i rekreacije koji ulaze u očuvane i nepromijenjene povijesne ruralne krajolike često znače i uništavanje njihovih temeljnih vrijednosti. Pri tome su najviše ugrožena obalna i planinska područja koja imaju i veliku ekološku vrijednost. Gubitak prirodnih vrijednosti pri tome se nadomješta promjenama u socijalnoj strukturi i rastu lokalnih ekonomija.

23 *** 2011.c, *Common Agricultural Policy*, [67]

24 Antrop, 2006: 190. Tzv. ekološki pristup usmjerava se na interaktivne procese između prirode i ljudskih aktivnosti uz poremećaj ekološke ravnoteže, a temelji se na zamisli prirodnih vrijednosti. Drugi pristup se temelji na kulturnom značaju, kontekstu i procesima u oblikovanju krajolika, povezan je s konceptom humanih, socijalnih i intelektualnih vrijednosti, a naziva se semiotičkim.

Tablica 12: Važeća podjela kulturnog naslijeđa RH prema vrstama

VRSTE KULTURNOG NASLIJEĐA KULTURNIH DOBARA U HRVATSKOJ		
MATERIJALNO NASLIJEĐE	NEPOKRETNO: POJEDINAČNO	Sakralni sklop Povijesna zgrada: sakralna, sakralno-profana, stambena, javna, stambeno-poslovna, obrambena, itd. Urbana oprema, javna plastika Memorijalno obilježje Memorijalna građevina Arheološko nalazište (kopneno, podvodno)
	NEPOKRETNO: POVIJESNA CJELINA	Povijesne cjeline naselja (gradskih, seoskih, industrijskih, ostalih) Memorijalna područja i obilježja Arheološka nalazišta i područja (kopnena i podvodna) Vrt, perivoj, park i ostale vrste vrtne arhitekture
	POKRETNO	Arhivsko gradivo Muzejska, etnografska građa Knjižnična građa Sakralni predmeti, arheološki predmeti Likovna umjetnost, primijenjena umjetnost Glazbeni instrumenti Znanost i tehnika, prijevozna sredstva i ostalo
	KULTURNI KRAJOLIK	Kulturni krajoblik Povijesni krajoblik
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE		Izvedbene umjetnosti Usmena predaja, izričaji, jezik Običaji, obredi i svečanosti Umijeća, vještine Tradicijski obrti

kao i ostale vrste izgrađenih struktura, budući da naselja oblikuju suštinske elemente ruralnog krajoblika. Naselja imaju različit utjecaj na razvoj okružujuće okoline, a održivi razvoj nastoji poboljšati vrsnoću života u gradovima i naseljima, ali i u njihovom ruralnom okružujućem području.²⁵

25 *** 2003.b. U Hrvatskoj su pitanja odnosa maloga povijesnoga grada i njegove okoline bila jedna od tema međunarodne znanstveno-stručne konferencije *Revitalizacija malih povijesnih gradova* u Primorsko-goranskoj županiji, održane 22. – 23. 10. 2009. u Mošćenici. Podrobnije vidjeti u Zborniku sažetaka *Revitalizacija malih povijesnih gradova i njihva okruženja u Primorsko-goranskoj županiji*, Zagreb, 2009.

Holistički temelj kulturnih krajoblika u pristupima održivog razvoja podrazumijeva povezivanje prirodnih i antropogenih čimbenika. Suvremene promjene često su prijetnja postojećim vrijednostima krajoblika. Zaštita vrijednosti kulturnog i prirodnog naslijeđa sadržanog u krajobliku usmjerava se na održivost postojećih, a suprotstavljena je prekomjernom širenju gradnje i pritiscima razvoja turizma i ostalih suvremenih sadržaja. Za tradicijske ruralne krajoblike ostale prijetnje proizlaze kao posljedice dvaju suprotnih stavova – *intenzifikacije* i *ekstenzifikacije* korištenja zemlje te promjena značenja krajoblika za stanovnike, ali i za stručnu javnost. Takvi

67. Povijesni krajolik utvrde-burga Veliki Tabor

krajolici posjeduju vrijednosti naslijeđa koje treba biti očuvano zajedno s vrsnoćama koje su potencijal za buduću održivi razvitak²⁶ (sl. 67). Kulturni krajolici povezuju brojne tipove i načine korištenja zemlje, naselja, zgrade i ostalo, stoga se za razliku od ostalih kulturnih dobara kulturni krajolik interpretira i kao holistički okvir za pojedinačna kulturna dobra koja se nalaze u njemu, kao organizirani sustav, *kišobran (umbrella)* unutar kojega su smješteni i ostali posebni elementi kulturnih vrijednosti (naselja, izgrađene strukture, obilježja i sl.).²⁷ Slijedom

navedenog načina promišljanja – značenje krajolika za kulturne vrijednosti može se usporediti sa značenjem ekosustava za prirodne.

26 Međunarodna radionica *Krajolik Hrvatskog zagorja: prošlost, stanje, perspektive* održana u Tuhejskim Toplicama 21. – 22. 10. 2010. godine imala je za cilj odgovoriti na pitanja na koji način omogućiti razvitak, a da se ne obezvrijede vrijednosti krajolika. Podrobnije u: Dumbović Bilušić, 2010.

27 Antrop, 2006.b.

RAZVOJ KONCEPTA KULTURNOG KRAJOLIKA U MEĐUNARODNIM POVELJAMA

Kategorije entiteta (objekata) zaštite (*conservation objects*) odnosno kulturnih dobara²⁸ značajno su se promijenile od donošenja *Atenske povelje*²⁹ iz 1931. godine do danas, uključivanjem raznih vrsta materijalnog i nematerijalnog naslijeđa. U tom je razdoblju koncept kulturnog naslijeđa obuhvaćao povijesne, umjetničke i arheološke spomenike, da bi tijekom vremena bili uključeni gradovi i okolina, grupe građevina, pokretno naslijeđe i zbirke, urbana i ruralna naselja i njihova okolina, podvodna nalazišta, povijesni perivoji i vrtovi, prirodne i umjetno stvorene cjeline, urbana i ruralna područja, industrijsko i tehničko naslijeđe, nematerijalno naslijeđe i kulturni krajolici.³⁰ Već je prva konvencija UNESCO-a, donesena nakon razaranja brojnih povijesnih građevina, gradova i sela tijekom Drugog svjetskog rata, tzv. *Haška konvencija*,³¹ 1954. godine, u okviru brige o zaštiti nekoliko vrsta kulturnih dobara: spomenika arhitekture, povijesti umjetnosti, arheoloških mjesta, uvela i pojam *grupe zgrada* (*groups of buildings*).

Pod utjecajem Engleske i njezine vrlo izražene skrbi o vlastitom kulturnom naslijeđu, kao i cjelokupnom izgledu prostora, UNESCO je 1962. godine usvojio *Preporuku o brizi za očuvanje ljepote i karaktera krajolika i mjesta* (*Recommendation Concerning the Safeguarding of the Beauty and Character of Landscapes and Sites*).³² Preporuka je uspostavila osnovni okvir za buduće kategorije zaštićenih mjesta i krajolika naglašavajući da se zaštitena ne bi smjela ograničiti samo na prirodne krajolike, već bi trebalo uključiti i one, čije je oblikovanje rezultat čovjekova djelovanja. U tom su dokumentu također pro-

pisane posebne mjere koje je potrebno poduzeti za očuvanje urbanih krajolika, za koje je prepoznato da su pod najvećim prijetnjama, posebno zbog nove gradnje i trgovanja građevnim zemljištem.³³ Konvencijom su posebno izdvojene tzv. korektivne i preventivne mjere zaštite. Preventivnim mjerama se usmjeravaju postupci i djelovanje u krajolicima u cilju očuvanja njihovih obilježja, dok korektivne mjere imaju cilj popraviti štetu koja je već nanesena krajolicima te po mogućnosti provesti obnovu prema izvornom stanju.³⁴ Iz navedenih je stajališta vidljivo da se krajolik tretirao statički, kao slika i lijepi prizor koji se nastojalo obnoviti metodama pojedinačnog spomenika. Pristup krajoliku – kao prizoru i statičnom spomeniku – mijenjao se i razvijao nakon 1970-ih godina, usporedno s jačanjem ekološke brige za okoliš.³⁵

Zamisli o zaštiti urbanih područja prethodilo je sagledavanje pojma grupe zgrada, odvojenih ili povezanih, koje zbog svojih arhitektonskih obilježja, homogenosti položaja u krajoliku imaju visoku vrijednost sa stanovišta povijesti, umjetnosti ili znanosti.³⁶ Tom su stavu, tijekom 1950-ih godina, prethodile brojne inicijative za zaštitu povijesnih urbanih područja na nacionalnim razinama. Posebice su bile izražene u Italiji, gdje je 1960. godine *Nacionalno udruženje za očuvanje urbanih središta* (ANCSA) oformilo grupu stručnjaka za prepoznavanje

28 Sinonim engleskom pojmu *conservation object* jest današnji pojam kulturno dobro, ranije – spomenik kulture.

29 *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*, prihvaćena je na International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Atena, 1931. godine. [69]

30 Jokilehto, 2007: 12.

31 UNESCO, 1954., *Hague Convention* [93].

32 UNESCO 1962., *Recommendation Concerning the Safeguarding of the Beauty and Character of Landscapes and Sites* [94].

33 Ibidem, čl. 5. *Protection should not be limited to natural landscapes and sites, but should also extend to landscapes and sites whose formation is due wholly or in part to the work of man. Thus, special provisions should be made to ensure the safeguarding of certain urban landscapes and sites which are, in general, the most threatened, especially by building operations and land speculation.* Tu se već uvodi pojam urbanih krajolika i mjesta te zbog prijetnji novom gradnjom potreba njegove zaštite. [94]

34 Ibidem, čl. 10. *Corrective measures should be aimed at repairing the damage caused to landscapes and sites and, as far as possible, restoring them to their original condition.* [94]

35 Usporediti s poglavljem *Određenje pojmova krajolik i kulturni krajolik*.

36 UNESCO, 1972., *World Heritage Convention, Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, čl.1 [95]

povijesnih i urbanih vrijednosti gradova.³⁷ Na drugom, međunarodnom kongresu arhitekata i tehničara povijesnih spomenika održanom u Veneciji 1964. godine usvojena je tzv. *Venecijanska povelja*³⁸ u kojoj je bilo prepoznato značenje okoline spomenika, ali se još uvijek nije primjenjivalo na povijesna urbana područja, već je naglasak bio na zaštiti i rehabilitaciji isključivo povijesnih središta gradova (*centri storici*). U sljedećim je godinama ICOMOS koji je osnovan 1965. godine usmjerio pozornost na povijesna urbana područja, da bi UNESCO-va *Preporuka iz Quita (Norms of Quito)* iz 1967. godine naglasila da je prostor neodvojivi dio koncepta spomenika te da pozornost zaštite treba biti proširena i na *okolinu urbanog ambijenta i prirodni okoliš*.³⁹

Uspostava pojma prostornog naslijeđa i začetak koncepta kulturnih krajolika razvijali su se od zamisli o prostornom naslijeđu, mjestu (*site*), iznesenoj u *Konvenciji o Svjetskom naslijeđu (World Heritage Convention, Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage)*, UNESCO, 1972. godine.⁴⁰ Tada je prvi put bio uveden pojam krajolika (*landscape*) u okviru prepoznavanja mjesta (*site*), *kao rada čovjeka, ili složenog rada čovjeka i prirode te područja, uključujući i arheološka mjesta, koja imaju iznimnu, opću vrijednost s povijesnog, estetskog, etnološkog i antropološkog stanovišta*.⁴¹ Konvencija se temeljila na stajalištu da je kultura vitalni uvjet za dobrobit ljudskog društva, a naslijeđe kao kulturni proizvod sadrži suštinsku povezanost s pojmom univerzalnosti te kao takvo posjeduje opću, univerzalnu vrijednost.⁴²

37 Organizacija *L'Associazione Nazionale Centri Storico-Artistici*, ANCSA čiji je cilj bio poticanje istraživanja te uključivanje privatnog sektora i javne vlasti u procese valorizacije i rehabilitacije povijesnih urbanih područja. Jedan od takvih pristupa bila je izrada urbanističkih planova povijesnih jezgri gradova Assisija i Bologne.

38 ICOMOS, 1964., *Venice Charter* [77].

39 UNESCO, 1967., *Norms of Quito* (Ecuador) [78].

40 UNESCO, 1972., *World Heritage Convention, Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, konvenciju je ratificiralo 175 zemalja sudionica. [95]

41 UNESCO, 1972., *World Heritage Convention*, čl. 1 ... *sites: works of man or the combined works of nature and man, and areas including archeological sites which are of outstanding universal value from the historical, aesthetic, ethnological or anthropological points of view*. [95]

42 Univerzalnost je u okviru kreativne raznolikosti prepoznata u: UNESCO, 2005.a, *Universal Declaration on Cultural Diversity i subsequent Convention on the Protection and Promotion Cultural Expressions*. [99]

Prepoznat je pojam *mjesta (site)* kao zaštićenog krajolika (*protected landscape*) i to najprije kao ruralnog krajolika. Konvencijom su lokaliteti *Svjetskog naslijeđa* podijeljeni u dvije vrste: prirodne i kulturne, sagledavane kao dvije suprotnosti. Službe za zaštitu prirode smatrale su da je prostor pogodniji za zaštitu ako je stupanj čovjekovog utjecaja na njega što manji. Pojam kulturnog naslijeđa tada je obuhvaćao pojedinačne spomenike i strukture, građevine i ruševine, kao izdvojene pojave naglašenog estetskog doživljaja, s vrlo malim naglaskom na prostorni kontekst i krajolik. Ipak je istaknuto da se u kulturno naslijeđe mogu uključiti i grupe, sastavljene od pojedinačnih ili povezanih građevina, koje zbog svojih *mjesta u krajoliku (place in the landscape)* imaju iznimnu vrijednost.⁴³ Navedeno prepoznavanje *mjesta (place)* kao kulturnog naslijeđa, koje se sporadično u Konvenciji naziva i krajolicima (*landscape*) bilo je uspostavljeno, prije svega zbog nemogućnosti predlaganja pojedinih područja na listu *Svjetskog naslijeđa* koja nisu mogla biti uključena na temelju tada važećih kriterija.⁴⁴

U ranim sedamdesetim godinama prošlog stoljeća još uvijek nije bila jasna zamisao krajolika kao prostornog entiteta i kao posebne vrste kulturnog naslijeđa, već je krajolik bio razmatran kao mješovita vrijednost sastavljena od kulturnih i prirodnih obilježja. Kulturni krajolik se i u kasnijim godinama u dokumentima često poistovjećivao s *mješovitim mjestima (mixed site)*,⁴⁵ čija opća, univerzalna vrijednost proizlazi iz pojedinih, značajnih mješavina kulturnih i prirodnih obilježja. I nakon što je kulturni krajolik postao vrstom *Svjetskog naslijeđa* i dalje se koristi pojam *mješovitih mjesta* s namjerom da se pojedinim mjestima iznimnog značaja ne isključi mogućnost uključivanja na *Listu* u odnosu na oba

43 *** 1972. *World Heritage Convention* čl. 2. ...*groups of buildings: separate or connected buildings which, ... because of their place in the landscape are outstanding universal value from the point of view of history, art or science*. [95]

44 Za upis na listu *Svjetskog naslijeđa* 1987. godine predlagano je područje *The Lake District National Park* u Velikoj Britaniji. U tim godinama za upis na listu *Svjetskog naslijeđa* nije bilo moguće nominirati cijelo područje, kao što je bio slučaj s Lake District. Kategoriju *mjesta*, nazvanu kulturni krajolik uspostavio je UNESCO, World Heritage Centre radi omogućavanja nominacije mjesta, koja prethodno nisu mogla biti tretirana prema tada važećim kriterijima.

45 *** 1999.b, čl. 18 [48].

kriterija.⁴⁶ U takvim slučajevima njihova iznimna vrijednost mora biti zadovoljiti obje grupe kriterija, kulturnih i prirodnih, a vrjednovanje se temelji na njihovom linearnom zbrajanju. Treba naglasiti da se suvremeni koncept kulturnog krajolika u okvirima *Svjetskog naslijeđa* razvijao upravo iz prevladavajućeg uključivanja ruralnih krajolika na njegovu listu, kao i zbog nezadovoljstva s kategorijom *mješovitih mjesta (mixed sites)*.⁴⁷ Od toga su se vremena u krugovima UNESCO-a i *Svjetskog naslijeđa* pojačale rasprave o međuodnosima prirodnog i kulturnog naslijeđa i načinu na koji ih je moguće povezati u jedinstveni sustav zaštite.

Europska povelja o arhitektonskom naslijeđu (European Charter of Architectural Heritage) donesena u Amsterdamu 1975. godine, u godini arhitektonskog naslijeđa,⁴⁸ usmjerila je pozornost na probleme grupe zgrada u gradovima i selima, u njihovu prirodnom ili umjetno oblikovanom okruženju,⁴⁹ te na pristup povezane, integrirane zaštite. Naglašeno je da politika tzv. integrirane zaštite (*integrated conservation*) ovisi o zakonskoj, administrativnoj, financijskoj i tehničkoj potpori te da treba biti temeljena na suradnji dionika, javnog i privatnog partnerstva. Naglašava se uloga i odgovornost lokalne zajednice i građana kao sudionika takvih inicijativa.⁵⁰ Načela vrjednovanja i zaštite kulturnog naslijeđa od tada su se počela temeljiti na spoznaji da je arhitektonski spomenik bilo koje vrste i značenja nedjeljivo povezan s pripadajućom, neposrednom okolinom, a samim time i širim regionalnim prostorom. Jedan od osnovnih zahtjeva zaštite graditeljskog naslijeđa bio je usmjeren na sprječavanje ugrožavanja i umanjivanja vrijednosti neposredne okoline, kako bi arhitektonski spomenik očuvao svoje izvorno pro-

storno okruženje, a time i svoje prostorne vrijednosti i cjelovitost. Uvođenjem načela integrirane zaštite poticao se cjelovit, zajednički pristup vrjednovanju i zaštiti kulturnog i prirodnog naslijeđa, s težištem na cjelovitosti (integritetu) koja osim fizičkih struktura uključuje funkcije i sadržaje. Cjelovitost (integritet) predstavlja ključno mjesto u ustroju i zamisli *prostornoga naslijeđa*. Pod *prostornim naslijeđem* podrazumijevaju se *mjestopisno određena područja u kojima je osobito izražen vrstan suživot kulturnoga naslijeđa i prirodnih osobitosti sredine, odnosno kao cjelina je iznimnih povijesnih, arheoloških, umjetničkih, kulturnih, znanstvenih, socijalnih i tehničkih vrijednosti*.⁵¹ Polazeći od stava da kulturno i prirodno naslijeđe predstavlja skladnu cjelinu, čiji su elementi nedjeljivi, uspostavljen je koncept zajedničke zaštite kulturnih i prirodnih obilježja u pojmu *prostornoga naslijeđa*. Takav je stav prethodio suvremenim pristupima očuvanja prirodnih, krajoličnih, kulturno-povijesnih, urbanih i graditeljskih vrijednosti prema zamislima sveobuhvatne i povezane (integralne) zaštite u kojemu je teško utvrditi njihovu međusobnu granicu. Prirodne, krajolične, graditeljske i ostale materijalne, ali i nematerijalne vrijednosti međusobno se isprepleću, često i međusobno uvjetuju, kao u slučaju kulturnoga krajolika.

Navedeni se pristup uvodi i u svjetske okvire u *Preporuci o očuvanju i suvremenoj ulozi povijesnih područja (Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas)* donesenoj na konferenciji UNESCO-a u Nairobiju 1976. godine,⁵² koja uvodi pojam *povijesnih i arhitektonskih područja (historic and architectural areas)*. Povijesna i arhitektonska (uključujući i vernakularna) područja obuhvaćaju *svaku grupu zgrada, struktura i otvorenih prostora uključujući arheološka i paleontološka mjesta, sastavljena od ljudskih naselja u urbanom i ruralnom okolišu, čija je kohezija i vrijednost prepoznata s arheološkog, arhitektonskog, prapovijesnog, povijesnog, estetskog i sociokulturnog*

46 Primjer je područje Lonjskog polja čija je nominacija za listu *Svjetskog naslijeđa* pokrenuta upravo u kategoriji mješovitih mjesta.

47 Na listu *Svjetskog naslijeđa* osim namjerno oblikovanih, dizajniranih krajolika kao što su Lednice, Versailles i sl. do 2000. upisan je najveći broj ruralnih krajolika: Neusiedler See-Ferto, Cinque Terree, itd.

48 Council of Europe, 1975., *European Charter of Architectural Heritage* [70].

49 Ibidem, čl. 2 ...*the groups of lesser buildings in our old towns and characteristic villages in their natural or manmade settings.* [70]

50 Council of Europe, 1995., *Recommendation on the Integrated Conservation of Cultural Landscape Areas as Part of Landscape Policies.* [72]

51 Fister, 1992: 27.

52 UNESCO, 1976., *International Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas*, Nairobi [96].

stajališta.⁵³ Osim toga, uvodi se pristup cjelovitog sagledavanja svakog povijesnog područja i njegove okoline, uključujući građevine, prostornu kompoziciju i funkcije, međuovisnost i značaj svih elemenata za cjelovitost prostora.⁵⁴ Preporuka iz Nairobija određuje pojam prostornog naslijeđa u odnosu prema povijesnim i arhitektonskim područjima (*historic and architectural areas*), koje sagledava u značenju svake grupe zgrada, struktura i otvorenih prostora (*groups of buildings, structures and open spaces*). Pod kategorijom grupa zgrada smatraju se i mjesta u koja se ubrajaju povijesna urbana područja. Na taj se način uvodi i pojam povijesnog urbanog krajolika (*historic urban landscape*). Dotadašnje sagledavanje urbanog krajolika uglavnom je bilo korišteno kao dio opisa naselja, koje je izgrađeno na takav način da slijedi i prilagođava se zemljopisnim oblicima pripadajućeg teritorija i na taj način postaje krajolikom. Jedno od ograničenja postojećih međunarodnih doktrina, dotada usredotočeno uglavnom na arhitektonsko naslijeđe, sada se usmjerava prema povijesnom urbanom području. Urbano područje, tj. grad opisan je u svojoj cjelovitosti, kao povijesni, prostorni entitet te kao rezultat socijalnih procesa. Štoviše, urbana područja viđena su i kao dio šireg područja, njihove prirodne, ruralne ili izgrađene okoline, koja je pod stalnim utjecajem dinamičnih procesa, razvitka i promjene. Preporuka naglašava da svako povijesno područje i njegova okolina trebaju biti sagledavani u svojoj cjelovitosti kao cjelina (*totality as a coherent whole*),⁵⁵ čija ravnoteža i posebna priroda ovise o povezanosti dijelova od kojih je sastavljena, a uključuje rezultate

čovjekova djelovanja, kao što su zgrade, prostorna organizacija i njihova okolina.⁵⁶ Jasno je naglašeno da je jedno od glavnih obilježja urbanog područja njegova suštinska raznorodnost (*intrinsic heterogeneity*).⁵⁷

Ovim je stajalištima dana podrška i u zaključcima *Povelje za očuvanje povijesnih gradova i urbanih područja* (*Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas*) koju je 1987. godine u Washingtonu usvojio ICOMOS.⁵⁸ U toj se povelji kao novina pojavljuje pojam raznolikosti u urbanim cjelinama, bilo da su se razvijale postupno tijekom vremena ili su stvorene planskim mjerama, a sve sadrže izraz *raznolikosti društva tijekom povijesti*.⁵⁹ ICOMOS-IFLA (*International Committee on Cultural Landscape*) objavio je *Povelju iz Firence za očuvanje povijesnih perivoja i vrtova* (*The Florence Charter on the Protection of Historic Parks and Gardens*) 1982. godine,⁶⁰ čime je otvoren put dokumentiranju i zaštiti povijesnih vrtova i perivoja. Iste je godine predložen jedinstveni popisni (inventarski) list, čime su se stvorile pretpostavke za upisivanje (registraciju) i standardizirano dokumentiranje povijesnih vrtova i perivoja, kao preduvjeta zaštite, sa zamisli da se može primijeniti na ostale vrste kulturnih krajolika.⁶¹

53 Ibidem, čl. 1. *Historic and architectural (including vernacular) areas' shall be taken to mean any groups of buildings, structures and open spaces including archaeological and palaeontological sites, constituting human settlements in an urban or rural environment, the cohesion and value of which, from the archaeological, architectural, prehistoric, historic, aesthetic or sociocultural point of view are recognized the archaeological, architectural, prehistoric, historic, aesthetic or sociocultural point of view are recognized.* [96]

54 Ibidem, čl. 2. *Every historic area and its surroundings should be considered in their totality as a coherent whole whose balance and specific nature depend on the fusion of the parts of which it is composed and which include human activities as much as the buildings, the spatial organization and the surroundings. All valid elements, including human activities, however modest, thus have a significance in relation to the whole which must not be disregarded.* [96]

55 Ibidem, čl. 3 [96].

56 Brojni teoretski radovi toga razdoblja bavili su se područjima urbanog krajolika (*townscape*), slike grada, morfologije i socijalnih odnosa. Među ostalima: Norberg Schulz, 1981.; Lynch, 1974.; Cullen, 1961.; Choay, 1978. itd.

57 Jokilehto, 2003: 29.

58 UNESCO, 1987., *Washington, Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas*, [82] Podrobnije u članku: Dumbović Bilušić, 2010.

59 UNESCO, 1987., *Washington Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas*, čl.1 -[82]. *All urban communities, whether they have developed gradually over time or have been created deliberately, are an expression of the diversity of societies throughout history.*

60 ICOMOS-IFLA, 1982., *The Florence Charter on the protection of historic parks and gardens*. [80]

61 Podrobnije o dokumentiranju kulturnih krajolika u potpoglavlju 4.7.

USPOSTAVA KRAJOLIKA KAO KULTURNOG NASLIJEĐA

Kulturni je krajolik službeno prepoznat kao nova vrsta kulturnog dobra 1992. godine. Za razliku od ostalih vrsta kulturnog naslijeđa jedino se kategorija kulturnog krajolika (*cultural landscape*) prvo pojavljuje kao *Svjetsko naslijeđe* u obliku globalnog pristupa, koja se potom upućuje na primjenu odgovarajućih postupaka na nacionalnim razinama. *Konvencija o zaštiti Svjetskog naslijeđa (World Heritage Convention)*⁶² iz 1992. godine smatra se prvim međunarodnim dokumentom i pravnim instrumentom za prepoznavanje i zaštitu kulturnih krajolika, omogućivši im da mogu biti zaštićeni sa stanovišta iznimnih vrijednosti. Konvencijom je kao temeljno određenje krajolika naglašen *zajednički rad čovjeka i prirode*.⁶³ Na temelju detaljnijih kriterija iznesenih u pratećem dokumentu: *Smjernice za primjenu Konvencije o Svjetskom naslijeđu (Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention)* otvorena je mogućnost uključivanja kulturnih krajolika na listu *Svjetskog naslijeđa* kao dobara koja nisu ni čista prirodna, ni čista kulturna forma, odnosno sadrže vrijednosti i jedne i druge vrste.⁶⁴ Taj je stav izravno bio povezan s dotadašnjim nezadovoljstvom zbog uključivanja isključivo ruralnih krajolika na listu *Svjetskog naslijeđa*, ali i s definicijama pojma *mješovite baštine (mixed heritage)*, čija opća, univerzalna vrijednost proizlazi iz *pojedinih, značajnih kombinacija kulturnih i prirodnih obilježja*, kao njihove ključne značajke. Od 1999. godine, donošenjem

novih smjernica *Operational Guidelines*⁶⁵ zemlje članice bile su poticane da uključe dobra u kategoriji mješovitih mjesta (*mixed sites*), koja svoju iznimnu vrijednost izvode iz značajnih kombinacija kulturnih i prirodnih obilježja, a čije se vrjednovanje temelji na linearnom zbrajanju kulturnih i prirodnih kriterija.⁶⁶ Namjera je bila pokazati da nema velike konceptualne razlike između mješovitih mjesta i kulturnih krajolika, jer je u oba pojma težište na kombinaciji kulturnih i prirodnih elemenata. Međutim, za razliku od mješovitih mjesta, koncept kulturnog krajolika temeljen je na načelima da je krajolik više od zbroja njegovih sastavnica, jer prikazuje zajedničko djelo prirode i čovjeka, *ilustrira razvitak ljudskog društva i naselja kroz povijest kao integrirani sustav stvoren međudjelovanjem svoga prirodnog okoliša te društvenih, gospodarskih i kulturnih snaga društva* (tablica 13).⁶⁷

Sljedeće suštinsko određenje kulturnih krajolika *Svjetskog naslijeđa* su iznimne vrijednosti i reprezentativnost u okviru prostorne, jasno određene geokulturne regije, kao i njihova sposobnost ilustriranja i predstavljanja *suštinskih i razlikovnih kulturnih elemenata takve regije*.⁶⁸ U daljnjem razvoju koncepta sve se više prepoznaje potreba da se kulturni i prirodni elementi razmatraju zajedno, a njihova univerzalna, pri čemu njihova opća, iznimna vrijednost (*universal outstanding value*) proizlazi iz značajnih kombinacija kulturnih i prirodnih

62 UNESCO, 1992., *World Heritage Convention* [97].

63 Ibidem, čl.1. *Cultural landscapes represent the 'combined works of nature and man'. Čl. 39. They should be selected on the basis both of their outstanding universal value and of their representativity in terms of a clearly defined geo-cultural region and also for their capacity to illustrate the essential and distinct cultural elements of such regions. Čl. 37. ... cultural landscape embraces a diversity of manifestations of the interaction between humankind and its natural environment'* [97].

64 UNESCO, World Heritage Center u Parizu je 1992. godine na sastanku grupe stručnjaka, specijalista za temu krajolika, dao zadatak za pripremu *Smjernica za primjenu Konvencije o Svjetskom naslijeđu / Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*) za moguće uključivanje kulturnih krajolika na listu *Svjetskog naslijeđa* kao dobara, koja nisu ni čista prirodna ni čista kulturna forma, odnosno sadrže vrijednosti i jedne i druge vrste.

65 *** 1999.b [48].

66 Ibidem, članci 18. i 42, prema kojima se postavlja zahtjev koji se ne temelji na kombinaciji, već na jasnoj brojčanoj jednakosti: 2 prirodna + 2 kulturna kriterija = mješovito mjesto. [48]

67 UNESCO, 1992., *World Heritage Convention*, čl. 1. *They are illustrative of the evolution of human society and settlement over time, under the influence of the physical constraints and/or opportunities presented by their natural environment and of successive social, economic and cultural forces, both external and internal.* [97]

68 UNESCO, 1992., *World Heritage Convention*, čl. 36. *...They should be selected on the basis both of their outstanding universal value and of their representativity in terms of a clearly defined geo-cultural region and also for their capacity to illustrate the essential and distinct cultural elements of such regions.* [97]

Tablica 13: Razvoj koncepta kulturnog krajolika u poveljama zaštite kulturnog naslijeđa

DOKUMENT	ORGANIZACIJA GODINA	KONCEPT
Atenska povelja <i>Athens Charter</i>	ICIC 1931.	- estetika okoline spomenika
Haška konvencija <i>Hague Conventiion</i>	UNESCO 1954.	- grupa zgrada
Preporuka o očuvanju ljepote i karaktera krajolika i mjesta <i>Recommendation Concerning the Safeguarding of the Beauty and Character of Landscapes and Sites</i>	UNESCO 1962.	- ljepota i karakter povijesnih krajolika i mjesta - ljudskom rukom stvoreni krajolici i mjesta - urbani krajolici i mjesta
Venecijanska povelja <i>Venice Charter</i>	ICOMOS 1964.	- povijesna središta - okolina povijesnih mjesta
Načela iz Quito-a <i>Norms of Quito</i>	UNESCO 1967.	- okolina, sastavni dio spomenika - zaštita urbane i prirodne okoline
Konvencija o očuvanju i zaštiti Svjetskog kulturnog i prirodnog naslijeđa <i>Convention on Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage</i>	UNESCO 1972.	- mjesto (<i>site</i>) - zaštićeni krajolik - urbani, ruralni i prirodni krajolik - mješovita mjesta
Europska povelja o arhitektonskom naslijeđu <i>European Charter of Architectural Heritage</i>	COUNCIL OF EUROPE 1975.	- prostorna baština - vrjednovanje i integralna zaštita kulturne i prirodne baštine
Preporuka o zaštiti i suvremenoj ulozi povijesnih područja <i>Recomendation on Protection and Contemporary Role Historic Areas</i>	UNESCO 1976.	- povijesna i arhitektonska područja - okolina - cjelovitost i heterogenost
Povelja iz Firence o zaštiti povijesnih perivoja i vrtova <i>Charter of Florence for the Protetcion of Historical Parks and Gardens</i>	ICOMOS/IFLA 1982.	- povijesni vrtovi/perivoji
Povelja o povijesnim gradovima <i>Charter on Historic Towns</i> Washington	ICOMOS 1987.	- povijesni gradovi - raznolikost urbanih cjelina
Konvencija o Svjetskom naslijeđu / Provedbene smjernice za prijemenu Konvencije o Svjetskom naslijeđu <i>World Heritage Convention / Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention</i>	UNESCO 1992.	- kulturni krajolik - kombinirano djelo čovjeka i prirode - namjerno, vidljivo oblikovan - organski razvijeni - asocijativni
Preporuka o zajedničkoj zaštiti područja kulturnih krajolika kao dijelu politika krajolika <i>Recommendation on the Integrated Conservation of Cultural Landscape Areas as Part of Landscape Policies</i>	COUNCIL OF EUROPE 1995.	- krajolik je povijesni, dinamički sustav - stalnost promjena - značenje za stanovnike kao baština
Konvencija o očuvanju nematerijalne kulturne baštine <i>Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage</i>	UNESCO 2003.	- nematerijalno naslijeđe krajolika
Deklaracija o krajolicima kulturnog naslijeđa <i>Declaration on Heritage Landscapes</i> Natchitoches	ICOMOS/US 2004.	- krajolici odražavaju vrijednosti ljudi koji su ih oblikovali - krajolik je njihov kulturni izraz
Bečki memorandum o suvremenoj arhitekturi – upravljanju povijesnim urbanim krajolikom <i>Vienna Memorandum Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape</i>	UNESCO 2005.	- urbani krajolici - autentičnost i integritet povijesnog grada - gradnja visokih zgrada u područjima okoline povijesnog urbanog krajolika
Deklaracija o zaštiti okoline struktura, mjesta i područja naslijeđa <i>Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas</i> Xi'an	ICOMOS 2005.	- okolina građevina, mjesta i područja kulturnog naslijeđa - neposredni i okružujući okoliš pridonosi značaju i karakteru područja baštine, kulturnih krajolika
Europska konvencija o krajolicima <i>European Landscape Convention</i>	COE 2000.	- svi krajolici

obilježja.⁶⁹ Na taj način uspostavljeni koncept kulturnih krajolika utemeljen je na načelu da krajolik znači znatno više od zbroya svojih sastavnica te obuhvaća raznolikost pojavnosti međudjelovanja čovjeka i njegova prirodnog okoliša.⁷⁰

Preporuku o integralnoj zaštiti područja kulturnih krajolika kao dio krajoličnih politika (Recommendation on the Integrated Conservation of Cultural Landscape Areas as Part of Landscape Policies) usvojilo je Vijeće Europe 1995. godine.⁷¹ U odnosu na ranija, proširuje se određenje pojma kulturnih krajolika. Krajolik se određuje kao *formalni izraz brojnih odnosa u određenom razdoblju između pojedinaca i društva sa zemljopisno određenim teritorijem, čija je pojava rezultat djelovanja kroz povijest prirodnih i čovjekovih faktora te njihovih kombinacija.*⁷² Krajolik je shvaćen kao dinamički sustav, sastavljen od prirodnih i kulturnih elemenata, podložan međudjelovanju u određenom vremenu i prostoru te ima okružujući i dugotrajni utjecaj na dobrobit zajednice i ukupno kulturno naslijeđe. Osim što je određen povijesnom dimenzijom i stalnim promjenama, krajolik ima i dodatno značenje za stanovnike, kao njihova lokalna baština. Zbog toga zahtijeva sveobuhvatnu politiku planiranja i upravljanja, koja će obuhvatiti zaštitu kulturnih, estetskih, ekoloških, gospodarskih i društvenih vrijednosti dotičnog područja.

Krajolik kao kulturni izraz međudjelovanja čovjeka i prirode kroz povijest te promjene u krajoliku središnje su teme *Deklaracije o krajolicima naslijeđa (Natchitoches Declaration on Heritage Landscapes)* prihvaćene na

zasjedanju ICOMOS-a 2004. godine.⁷³ Naime, najveći broj kulturnih krajolika na *Listi Svjetskog naslijeđa* su kontinuirano razvijeni povijesni krajolici u kojima čovjek i priroda djeluju zajedno: oni su živi krajolici, mijenjaju se zajedno s kulturama koje ih stvaraju, pri čemu se često mijenjaju i klimatski uvjeti te prirodni okoliš. Obilježja i karakter tih krajolika odražavaju vrijednosti ljudi koji su ih oblikovali i koji u njima žive. Njihova kultura je snaga oblikovanja, a krajolik predstavlja kulturni izraz i odraz, koji se ne događa slučajno, neovisno je li oblikovan spontanom razvitkom ili je oblikovan s jasnom namjerom na temelju plana ili projekta.

Pojam povijesnog urbanog krajolika

Kronološki pregled slijeda definicija kulturnog krajolika prihvaćenih od stručnjaka u okviru međunarodnih konvencija, od prve zamisli i njegova formalnog uspostavljanja 1992. godine, ilustrira razvoj koncepta krajolika i nijanse u promjenama gledišta. Prema osnovnom određenju kulturni krajolik *ilustrira razvoj ljudskog društva i naselja kroz povijest,*⁷⁴ naglašavajući naselja kao bitan čimbenik krajolika. U navođenju vrsta, odnosno kategorija krajolika, uz već ranije prepoznate – namjerno oblikovane (dizajnirane), organski razvijene i asocijativne – javljaju se i urbani krajolici. Urbani krajolik se može prepoznati unutar kategorija oblikovanog ili organski razvijenog krajolika, kao gradovi spontano razvijeni tijekom duge povijesti, ili kao djelo poznatog autora, planera.⁷⁵ Korištenje pojma kulturnog krajolika u dotadašnjem djelovanju UNESCO-a uglavnom se odnosilo na ruralne krajolike, a pojedini su gradovi razmatrani kao urbani krajolici, ali kao dio kulturnog krajolika velikog mjerila.⁷⁶ Iako je kao tip kulturnih krajolika prema *Među-*

69 *** 1999.b, čl. 18 [48].

70 Ibidem, čl. 37. ...*The term "cultural landscape" embraces a diversity of manifestations of the interaction between humankind and its natural environment.* U sljedećem *Operational Guidelines* iz 2001. godine predloženo je ukidanje posebnih kriterija prirodnih i kulturnih mjesta, što znači da neće biti konceptualne razlike između mješovitih mjesta i kulturnih krajolika, budući da je u objema kategorijama težište na kombinaciji sastavnih elemenata. [48]

71 Council of Europe, 1995., *Recommendation on the Integrated Conservation of Cultural Landscape Areas as Part of Landscape Policies* [72].

72 Ibidem, čl. 1. ...*formal expression of the numerous relationships existing in a given period between the individual or a society and a topographically defined territory, the appearance of which is the result of the action, over time, of natural and human factors and of a combination of both.* [72]

73 ICOMOS, 2004., *Natchitoches Declaration on Heritage Landscapes* [89].

74 *** 2005.d: čl. 47 [58].

75 Ibidem, čl. 50. Uključeni su organski razvijani gradovi tijekom duge povijesti ili planirani gradovi poznatog autora (planera). Primjerice u Hrvatskoj to mogu biti Motovun kao organski razvijani i Dubrovnik kao namjerno oblikovani, planirani urbani krajolik.

76 Nekoliko kulturnih krajolika upisanih na listu *Svjetskog naslijeđa* sadrži cijeli ili značajan dio urbanih naselja. Primjerice, krajolik doline rijeke Loire uključuje nekoliko značajnih urbanih središta kao što su Orléans i Tours Chinon smješten na njezinu pritoku.

narodnoj preporuci očuvanja i suvremenoj ulozi povijesnih područja (*International Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas*) iz 1976. godine bio uveden i povijesni urbani krajolik, sada se naglašava da urbani krajolik ne postoji samo kao element unutar kulturnog krajolika većeg mjerila, već može biti i zasebni kulturni krajolik.

Pojam kulturnog krajolika, koji sadrži raznolikost pojavnosti međudjelovanja između ljudi i njihova prirodnog okoliša, posebno naglašava kulturne tvorevine uključene u postojeći prirodni okoliš.⁷⁷ Urbani krajolici se također sastoje od prirodnog okoliša koji uključuje zemljopisna obilježja njegova smještaja, fizičke i prirodne posebnosti ili ograničenja, koja su djelomično ili potpuno promijenjena tijekom procesa urbanizacije u novu stratigrafiju uzoraka, u kojoj se jasno odražavaju i izražavaju odnosi između izgrađenog i neizgrađenog prostora. Istraživači urbane morfologije definiraju urbani krajolik kao zbirno, *ukupno stanje snimke uzastopnih procvata i kriza te inovacija prilagođenih lokalnim posebnostima* te na taj način stječe vlastiti *genius loci*.⁷⁸ Povijesni urbani krajolik na taj način sadrži svoje karakteristične sastavnice: izgrađene strukture, otvorene prostore, funkcije i slično. Osim toga, urbano područje ima funkcionalni i vizualni odnos sa svojom okolinom, koja pridonosi njegovu značenju i vrijednostima. Pojam urbanog krajolika u sebi uključuje i pripadajući teritorijalni kontekst, prostorno okruženje (*setting*). Područje okoline urbanih područja opisano je kao *neposredni i okružujući okoliš koji je dio, ili pridonosi njegovom značaju i naročitom karakteru putem njegovih značajnih odnosa s fizičkim, vizualnim, duhovnim i ostalim kulturnim kontekstima i okruženjima*.⁷⁹

Sve je naglašenije zanimanje za povijesne urbane krajolike i njihov odnos prema suvremenim pojavama

gradogradnje, širenja urbanih područja i novu gradnju u njihovoj blizini, ne samo stručnjaka konzervatora, već i urbanista i arhitekata. Utjecaji suvremenog razvoja i sve učestalija pojava gradnje visokih zgrada u okolini povijesnih urbanih područja zahtijevaju novu politiku urbanog planiranja i upravljanja koja polazi od očuvanja i održavanja prepoznatih vrijednosti kao ishodišnih pristupa. Temeljni je stav da u procesima suvremenog razvoja grada autentičnost i integritet povijesnog dijela grada, koji određuje brojnost različitih elemenata, od prostornog ustroja, kompozicije, matrice, izgrađenih struktura i sl., ne smiju biti ugroženi.

Povelja nazvana *Bečki memorandum (Vienna Memorandum)*, usvojena 2005. godine,⁸⁰ postaje novi, dodatni alat za rasprave o ocjeni suvremenih arhitektonskih ostvarenja, uključujući visoke zgrade i nebodere u povijesnim gradovima i njihovoj okolini. Na temelju zaključaka *Bečkog memoranduma*, iste je godine usvojena *Deklaracija o očuvanju povijesnih urbanih krajolika (Declaration on the Conservation of Historic Urban Landscapes)*.⁸¹

Mjesta i područja kulturnog naslijeđa

Tema kulturnih krajolika povezana s pitanjima koja uključuju područja okoline (*setting*) svih vrsta mjesta i područja kulturnog naslijeđa, tj. onih koji imaju kulturni značaj,⁸² bila je glavno zanimanje konferencije ICOMOS-a održane 2005. godine u Kini.⁸³ Okolina (*setting*) označava područje oko mjesta kulturnog naslijeđa koje se može vizualno obuhvatiti. Na konferenciji je prihvaćena

80 Dokument *Vienna Memorandum* je rezultat međunarodne konferencije pod nazivom *World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscapes*, održane u Beču od 12. do 14. 5. 2005. godine pod pokroviteljstvom UNESCO-a, na kojoj je sudjelovalo više od 600 stručnjaka iz 55 zemalja. [100]

81 UNESCO, 2005.b, *Declaration on the Conservation of Historic Urban Landscapes* [101].

82 Mjesta kulturnog značaja definirana su u: ICOMOS Australia, 1999.a, *Charter for Places of Cultural Significance, The Burra Charter* [85].

83 ICOMOS, 2005.a, *The Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas*. Konferencija je potaknuta velikim širenjem urbanog područja u prostore svoje okoline. Problem je postao hitan zbog brzine ekonomskog razvitka, a odnosi se na metropolska područja i velike gradove (Šangaj, ali i ostale) [90].

77 *** 2011.b: čl. 37. *The term "Cultural Landscape" embraces a diversity of manifestations of the interaction between humankind and its natural environment.* [66]

78 Whitehand, 1993: 6.

79 *** 2011.b: čl. 38. ... *The immediate and extended environment that is part of, or contributes to, its significance and distinctive character from their meaningful relationships with their physical, visual, spiritual and other cultural context and settings.* [66]

Deklaracija o očuvanju okoline baštinskih struktura, mjesta i područja (The Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas), gdje je okolina (*setting*) područja kulturnog naslijeđa (*heritage area*) definirana kao neposredni i okružujući okoliš koji je dio, ili pridonosi njegovom značaju i naročitom karakteru od njegovih značajnih odnosa s fizičkim, vizualnim, duhovnim i ostalim kulturnim kontekstima i okolinama.⁸⁴ Deklaracija naglašava da povijesna područja izvode svoj značaj i različiti karakter iz svojih mnogoznačajnih odnosa sa svojim fizičkim, vizualnim, duhovnim i ostalim kulturnim kontekstima i okolinom.⁸⁵ Zbog toga se javlja potreba za rješavanjem problema izazvanih sve bržom transformacijom gradova i krajolika koje su rezultat promjena načina života, gospodarskog razvitka, poljoprivrede, turizma i slično. Cilj je prepoznati, zaštititi i održavati kulturno naslijeđe građevina, mjesta i područja, umanjiti opasnosti koje donose promjene – često u suprotnosti sa značenjem, vrijednostima cjelovitosti i autentičnosti naslijeđa. Osim fizičkih i vizualnih utjecaja, sagledava se međudjelovanje na prirodni okoliš te na tradicionalna znanja, vještine, običaje i na druge oblike nematerijalnog kulturnog naslijeđa kojima je krajolik oblikovan. Povijesne strukture, građevine i područja različitih mjerila, povijesni gradovi ili krajolici izvode svoje značenje i prepoznatljiva obilježja iz društvenih, povijesnih, estetskih, prirodnih, znanstvenih i drugih kulturnih vrijednosti društva, ali i iz odnosa sa svojom fizičkom i vizualnom okolinom. Zbog toga je potrebno razvijati odgovarajuće planerske alate i strategije za zaštitu i upravljanje područjima koja oblikuju okolinu povijesnih struktura i područja kulturnog naslijeđa. Pojam brige o okolini područja kulturnog naslijeđa, u koje se ubraja i kulturni krajolik, UNESCO-ov pristup zaštite krajolika u velikoj mjeri približava zamislima Europske konvencije o krajoliku (*European Landscape Convention*). Proširujući zanimanje ne samo na strukture zaštićenih područja, već i na njihovu okolinu, usmjerava

84 ICOMOS, 2005. Čl. 3. ...*Setting – the immediate and extended environment that is part of, or contributes to, its significance and distinctive character from their meaningful relationships with their physical, visual, spiritual and other cultural context and settings*". [90]

85 Ibidem, čl. 4. *Also derive their significance and distinctive character from their meaningful relationships with their physical, visual, spiritual and other cultural context and settings*. [90]

se i na ostala, okružujuća područja koja su s njima u fizičkim, vizualnim i funkcionalnim vezama (sl. 68).

Krajolik u Europskoj konvenciji o krajoliku

Inovativni pristup i značaj *Europske konvencije o krajoliku* koja je odredila krajolike kao područja percipirana od ljudi čiji karakter je rezultat djelovanja i međudjelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika,⁸⁶ razlikuje se od UNESCO-ova stajališta, te od analiza i bavljenja krajolikom uskih krugova stručnjaka iz područja zaštite naslijeđa. Jedna od pretpostavki *Konvencije* je prepoznavanje potreba za dijalogom i aktivnije uključivanje društvene zajednice i pojedinaca. Naglašavanje značaja percepcije pojedinaca, stanovnika i korisnika daje temi krajolika širi kulturni, socijalni, okolišni i gospodarski značaj. Građanima se osigurava pristup procesima odlučivanja o vrijednostima i važnosti krajolika, čime oni utječu i na procese odlučivanja o zaštiti i upravljanju, kao i njegovim promjenama. Na taj način sve aktivnosti u krajoliku izravno odražavaju vrijednosne sustave lokalne zajednice, a *Konvencija* kao demokratski instrument nedvosmisleno potvrđuje da je krajolik zajedničko naslijeđe. Demokratski pristup konvencije odnosi se na sve krajolike – osobito vrijedne i zaštićene, obične i svakodnevne, ali i krajolike koji su prepoznati kao oštećeni i ugroženi. Pojedini sadašnji elementi krajolika mogu biti ružni i uređeni protivno prirodnim uvjetima, ali i oni predstavljaju dijelove bogate povijesti krajolika. Bez obzira na vrijednosna obilježja, duljinu trajanja ili starost, činitelji su raznolikosti određenog teritorija, žarište identiteta i kao takvi podloga za kreiranje raznolikosti europskog krajolika 21. stoljeća.

Glavna poruka *Europske konvencije o krajoliku* naglašava da je krajolik neponovljiv i da je svaki njegov dio nekome značajan, da su kulturne i prirodne sastavnice važne za njegov karakter i da zajedno objašnjavaju njegovu sadašnju pojavnost. Vijeće Europe smatra UNESCO-ov pristup elitističkim, jer su za izbor kulturnih krajolika za *Listu Svjetskog naslijeđa* presudne njihove iznimne vrijednosti.⁸⁷ U tom je procesu pridjev *kulturni*

86 COE, 2000., *European Landscape Convention* [73].

87 Prieur, 2002: 156.

68. Bakarski zaljev - degradacija krajolika suvremenom infrastrukturom

jasno određen s pozitivnim obilježjima i vrijednostima krajolika. Koncept krajolika koji zagovara *Europska konvencija o krajoliku* ne prihvaća takav pristup, jer je njegova glavna zamisao da krajolici moraju biti prepoznati, analizirani i zaštićeni neovisno od njihove vrijednosti. To će stvoriti određene poteškoće, jer su metode zaštite u izravnoj povezanosti i uvijek ovise o stupnju atribucije vrijednosti koja se nastoji zaštititi.

Europska konvencija o krajoliku, za razliku od kulturnih krajolika prepoznatih u *Konvenciji o svjetskom naslijeđu*, zanimanje i skrb proširuje na cjelokupni teritorij te na sve krajolike, bez obzira na vrstu ili stupanj njihove vrijednosti. Nova definicija krajolika značajna je zbog svoje jednostavnosti i uključivosti: *krajolik znači područje percipiramo, opaženo od ljudi, čiji je karakter rezultat djelovanja i međudjelovanja prirodnih i/ili ljudskih faktora*. Naglašava se uloga ljudi i njihova percepcija krajolika danas i u prošlosti te se u stvaranju i oblikovanju krajolika podcrtava značenje međudjelovanja prirode i kulture. Krajolik u svojoj raznolikosti kao osnovna sastavnica kulturnog naslijeđa, dio kolektivnog i osobnog identiteta,

doprinosi stvaranju lokalnih kultura.⁸⁸ Snažan naglasak osobnog uključivanja u krajolik, koji se provlači *Konvencijom*, podržava pogled demokratskog uključivanja – suštinskog mjesta u pitanjima upravljanja krajolikom. Svi oblici percepcije: senzorne⁸⁹ i emocionalne koju imaju stanovnici o svom okolišu, prepoznavanje raznolikosti i posebnosti povijesnih i kulturnih obilježja temelj su za stvaranje i očuvanje identiteta prostora, a time i njegovih stanovnika. Takav stav ujedno uključuje prava i odgovornosti stanovnika te njihove aktivne uloge u procesima donošenja odluka i upravljanju vrijednostima mjesta u kojemu žive. Koncept održivog razvitka označava cjelovito povezivanje kulturnih, društvenih i gospodarskih dimenzija, a primjenjuje se na čitav teritorij. Uz uključivanje javnosti u odluke on neće biti samo formalni čin, već integralni dio postupaka upravljanja, zaštite i planiranja krajolika.⁹⁰

88 Fairclough; Møller, 2008.

89 Oblici senzorne percepcije su: vizualni, auditivni, olfaktorni, taktilni, okusni i dr.

90 *** 2008.d [63].

ODREĐENJE KRAJOLIKA KAO VRSTE KULTURNOG NASLIJEĐA

Kulturni krajolik u poveljama UNESCO-a i ICOMOS-a

Iako konceptualno podrijetlo pojma *krajolik* i *kulturni krajolik* seže u sredinu 19. stoljeća, pojam *kulturni krajolik* je ušao u široku, općeprihvaćenu uporabu u konzervatorskim krugovima nakon 1990-ih godina.⁹¹ Odbor svjetske baštine (*The World Heritage Committee*) u posljednjem je desetljeću začetnik u traženju praktičnog načina primjene intelektualnog koncepta krajolika unutar vlastitih predložaka djelovanja. Koncept kulturnog krajolika preuzet od akademskih krugova kulturne geografije novi je entitet, okvir za prepoznavanje mnogih mjesta koja u različitom stupnju ilustriraju ne samo kombinacije i obilježja, već i međudjelovanje između kulturnih i prirodnih utjecaja.⁹² Prema određenju UNESCO-a, kulturni krajolici predstavljaju složena djela prirode i čovjeka, prikazuju razvoj ljudskog društva i naselja kroz vrijeme, pod utjecajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti svojeg prirodnog okoliša te vanjskih i unutarnjih društvenih, ekonomskih i kulturnih snaga. Također, oni obuhvaćaju raznolike pojavnosti međudjelovanja čovjeka i njegova prirodnog okoliša.⁹³ Sljedeće važno obilježje jest da su kulturni krajolici izrazita, jasno određena geografska područja, tj. *iznimna i jedinstvena dobra koja reprezentiraju složeno djelo čovjeka i prirode te da imaju sposobnost ilustrirati bitne i različite kulturne elemente takvih regija*.⁹⁴

91 Donošenjem *Konvencije o svjetskom naslijeđu* (*World Heritage Convention*), UNESCO, 1992. godine kulturni krajolik službeno postaje vrsta naslijeđa.

92 Pojedini krajolici su na temelju iznimnih rezultata takvog međudjelovanja prepoznati kao krajolici *iznimne, opće (univerzalne) vrijednosti* (*outstanding universal value*). Od 1992. godine kriteriji kulturnih krajolika su značajno revidirani, a uključili su izmjene i dopune *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* iz 1999. godine, članke 35-42.

93 UNESCO, 1992. *World Heritage Convention*, čl. 36 i 37 [97].

94 *Ibidem*, čl. 35. *...their representativity in terms of a clearly defined geographical region, and also for their capacity to illustrate the essential and distinct cultural elements of such regions.* [97]

Navedeni stavovi utemeljeni su na Sauerovoj klasičnoj definiciji – *kulturni krajolik su kulturne grupe oblikovale iz prirodnog krajolika. Kultura je sredstvo, prirodni prostor – medij, kulturni krajolik jest rezultat*.⁹⁵ Navedeno vrlo jasno određenje bilo je podlogom UNESCO-ova koncepta kulturnog krajolika kao *Svjetskog naslijeđa*, pri čemu je kulturni krajolik stvarni i karakterističan *proizvod međudjelovanja određene ljudske zajednice, koji utjelovljuju određene kulturne sklonosti i potencijale određenih grupa i prirodnih okolnosti. To je naslijeđe mnogih razdoblja prirodne evolucije i mnogih generacija ljudskog napora*.⁹⁶ U pojedinim dijelovima svijeta, kao primjerice u većem dijelu Amerike, kulturni krajolik je opisan kao *opipljiva pojavnost ljudskog djelovanja i vjerovanja, skup protiv i zajedno s prirodnim krajolikom*.⁹⁷

Osim u konzervatorskim i krugovima *Svjetskog naslijeđa*, tijekom sljedećih desetljeća kulturni se krajolik počeo afirmirati kao akademski vrlo značajna tema.⁹⁸ Istodobno Odbor svjetske baštine (*World Heritage Committee*) je u kasnim 1980-im godinama, potaknut neuspjehom imenovanja područja Lake District u Velikoj Britaniji na *Listu svjetskog naslijeđa*, uvidio potrebu uključivanja na listu osim prirodnog, i krajolika oblikovanog i stvorenog čovjekovim djelovanjem. I prije donošenja *Konvencije o kulturnim krajolicima* temom zaštićenih područja bavila se organizacija *Međunarodna zajednica za zaštitu prirode i prirodnih resursa* (*International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources*, IUCN).⁹⁹ Prema nji-

95 Sauer, 1926: 25.

96 Aickinson, 1995: 273. *Cultural Landscape a concrete and characteristic product of the interplay between a given human community, embodying certain cultural preferences and potentials, and a particular set of natural circumstances. It is a heritage of many eras of natural evolution and of many generations of human effort.*

97 Melnick, 1984: 12. *The cultural landscape is a tangible manifestation of human actions and beliefs set against and within the natural landscape.*

98 Birks 1988: 24.

99 *International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources*, ranije *The World Conservation Union* (IUCN).

hovim kriterijima, zaštićena područja (*protected areas*) uključuju kulturne i krajolike mora (*cultural landscape/seascape*), koji posjeduju posebne estetske vrsnoće, a rezultat su međudjelovanja čovjeka i prirode. Ta se kategorija u osnovi odnosila na prirodna područja koja se koriste čovjekovim aktivnostima za turističke i rekreacijske sadržaje. Imajući u vidu da definicija kulturnog krajolika treba biti primjenjiva za sve kulture svijeta i krajolike različitih obilježja, delegati konferencije UNESCO-a održane 1992. godine jednoglasno su se složili da kulturni krajolici ilustriraju razvoj ljudskog društva i naselja tijekom povijesti, pod utjecajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti. Na *listu Svjetskog naslijeđa* trebali bi biti izabrani na temelju svoje iznimne, opće vrijednosti jasno određenog zemljopisnog područja i njihove sposobnosti da ilustriraju bitne i različite kulturne elemente takvih područja.¹⁰⁰

U određenju je istaknuto povijesno i ekološko razumijevanje i prepoznavanje svojstva kulturnih krajolika. Nestajanje podjela koje dijele kulturno od prirodnog naslijeđa i uža pozornost usmjerena na vrijednosti nematerijalnih sastavnica ugroženih utjecajima globalizacije otkrivaju dugi konceptualni razvoj pojma krajolika. Zajedničko i nedjeljivo naslijeđe sadržano u kulturnom krajoliku u kojemu je u cijelosti prihvaćeno međudjelovanje između čovjeka i prirode donekle nadomjesti današnju rascjepkanost (fragmentiranost) naslijeđa.¹⁰¹ *Deklaracija o očuvanju okoline mjesta i struktura kulturnog naslijeđa*¹⁰² i *Vienna Memorandum*¹⁰³ iz 2005. godine pored navedenoga naglašavaju da povijesna područja, u koja se ubrajaju i kulturni krajolici, izvode svoje značajke i različiti karakter iz višeznačnih međudnosa sa svojim fizičkim, vizualnim, duhovnim i ostalim kulturnim kontekstima i okolinama. Zbog toga je potrebno razvijati odgovarajuće planske alate i strategije za zaštitu i upravljanje područjima koja oblikuju

okolinu kulturnog naslijeđa. Drugi ključni pojam prepoznavanja i određenja kulturnog krajolika jest njegova cjelovitost (integritet), koji mora biti povezan s obilježjima koja su vrijednovana i u njegovim pojedinačnim sastavnicama.

Pojam kulturnog krajolika obuhvaća različitosti međudjelovanja čovjeka i njegove prirodne okoline, ali i zemljopisno određeno područje, pripadajuću geokulturnu regiju. Zaključci *Konferencije o autentičnosti*, održane u Nari 1994. godine, među svojstvima iznimne, opće vrijednosti uvode i kontekstualnost, na takav način da mjesto/krajolik treba biti prepoznat u svom širem društvenom, povijesnom i fizičkom pogledu. Na taj način je kulturni krajolik u odražavanju međudjelovanja ljudi i njihove okoline određen neodvojivom povezanosti svojih kulturnih i prirodnih sastavnica. Kulturni krajolici se opisuju kao: *složena djela prirode i ljudi, koja izražavaju dugi i bliski međuodnos između ljudi i njihova prirodnog okoliša*. Na taj način *određena mjesta odražavaju posebne tehnike korištenja zemlje, koje jamče i održavaju biološku raznolikost. Povezanost sa zajednicom, snagom vjerovanja, umjetničkim i tradicionalnim vještinama i običajima ujedinjuje jedan izuzetan, duhovni odnos ljudi i prirode*,¹⁰⁴ što je uvjetovalo veliku raznolikost krajolika raznih regija svijeta. Oni predstavljaju najraznolikiju vrstu *Svjetskog naslijeđa*, jer na svijetu ne postoje dva identična krajolika. Kulturni krajolici svjedoče o kreativnom duhu, društvenom razvitku i duhovnoj vitalnosti određenog društva, te postaju dijelom kolektivnog identiteta. Pojedini teoretičari zastupaju gledište da je određenje kulturnog krajolika suprotno od elitističkog, jer je priznavanjem kulturnih krajolika kao kulturnih dobara mnogim mjestima/krajolicima dana mogućnost za ispunjavanje kriterija iznimne vrijednosti. Na taj je način pojedinim mjestima omogućeno izdvojiti se od svoje bezlične okoline te postati spomenicima spontanog i zajedničkog rada zajednice određenog razdoblja.

100 UNESCO, 1992., *World Heritage Convention* [97].

101 Pressouyre, 2007: 18.

102 ICOMOS, 2005., *Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas*, Xi'an [90].

103 UNESCO, 2005.b, *Vienna Memorandum on World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape*, Vienna [100].

104 Od prvog uvođenja pojma kulturnog krajolika u službene dokumente UNESCO-a 1992. godine, u nekoliko se navrata definicija krajolika dopunjavala sukladno tadašnjim shvaćanjima i aktualnim temama. Navedena je iz *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, 1999.b, čl. 35 – 42 [48].

Kulturni krajolik kao spomen na nepoznatog radnika¹⁰⁵ pritom utjelovljuje zajednički rad brojnih nepoznatih graditelja.

Određenje pojma kulturni krajolik u europskim poveljama

U *Preporuci o zajedničkom očuvanju područja kulturnih krajolika kao dijelu krajoličnih politika (Recommendation on the Integrated Conservation of Cultural Landscape Areas as Part of Landscape Policies)* koju je donijelo Vijeće Europe iz 1995. godine krajolik je bio opisan kao *formalni izraz brojnih odnosa koji postoje u određenom razdoblju između pojedinaca ili društva i mjestopisno određenog teritorija, čija je pojavnost rezultat djelovanja prirodnih i ljudskih činitelja ili njihove kombinacije tijekom vremena*.¹⁰⁶ Tu se kao bitno određenje kulturnog krajolika navodi mjestopisno određeno područje, stvoreno od različitih kombinacija kulturnih i prirodnih elemenata, kojima se ilustrira razvitak društva, njegovih naselja i arhitekture te karaktera u vremenu i prostoru.

Prema određenju *Preporuke o Europskom kulturnom naslijeđu* koju je 2000. godine donijelo Vijeće Europe područja kulturnog krajolika su: *posebna, zemljopisno određena područja, oblikovana različitim utjecajima ljudskih (antropogenih) i prirodnih činitelja, koja ilustriraju razvitak ljudskog društva kroz povijest, koja su stekla društvene i kulturne vrijednosti na različitim teritorijalnim razinama, čiji karakter i određenje u vremenu i prostoru predstavlja odraz načina korištenja zemlje (teritorija) i aktivnosti, vještine ili različite tradicije, ili se očrta u literaturi i umjetničkim djelima, ili su mjesta na kojima su održani povijesni događaji*.¹⁰⁷ Prema vrlo širokoj, općeprihvaćenoj definiciji krajolika u *Europskoj konvenciji o krajoliku*, krajolik je *područje, opaženo od čovjeka, čiji je karakter rezultat međusobnog djelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika*.¹⁰⁸ Takvim određenjem krajolik je prepoznat kao okoliš sastavljen

od dinamičkih sustava, stvoren djelovanjem prirodnih i kulturnih elemenata u određenom prostoru i vremenu. On je živući te ima dugotrajan učinak na život društvene zajednice, kao i na naslijeđe. Obuhvaćeni su svi krajolici, izuzev potpuno prirodnih, bez obzira na posebnosti tipa ili vrste ili na njihove vrijednosne kategorije. Uključuje područje kopna, voda i mora, visoko vrijedne, svakodnevne (obične) i oštećene krajolike. Posebno je istaknuto da krajolik ima javni interes i važnu ulogu u kulturnom, ekološkom, društvenom i gospodarskom području.

Izvineuropski pristup određenju kulturnog krajolika

Posebnosti i različitosti regija na pojedinim kontinentima uvjetovale su različita određenja i oblikovale različite vrste krajolika. Dugogodišnja tradicija bavljenja zaštitom krajolika na sjevernoameričkom kontinetu iznjedrila je posebnosti u definicijama kulturnih krajolika. Prema istraživanja stručnjaka *Parks Canada*¹⁰⁹ kulturni krajolik je mjesto vrjednovano od aboridžinskih grupa i njihova dugotrajnog i složenog odnosa sa zemljom. Krajolik pri tome izražava njihovo jedinstvo s prirodnim i duhovnim okolišem, kao oličenje tradicijskih znanja o duhu mjesta (*spirits of places, genius loci*), korištenju zemlje i ekologiji.¹¹⁰

U SAD-u je pojam povijesnog krajolika (*historic landscape*) dio kulturnog krajolika, a sadrži povijesne vrijednosti koje proizlaze iz širokog opsega ljudske povijesti, etnoloških i tradicijskih kulturnih vrijednosti. Povijesni krajolik obuhvaća arheološka mjesta, geografska područja, povijesna i prirodna obilježja povezana s događajima, osobama, aktivnostima i stilom oblikovanja karakterističnim za američku povijest. Povijesni kulturni krajolik definiran je kao *zemljopisno područje koje uključuje zajedno prirodne i kulturne resurse, divlji svijet i domaće*

105 Fowler 2001: 77.

106 COE, 1995., *Recommendation on the Integrated Conservation of Cultural Landscape Areas as Part of Landscape Policies* [72].

107 COE, 2000.a, *Recommendation on European Cultural Heritage* [72].

108 COE, 2000.b, *European Landscape Convention*, čl.1 [73]

109 ***2000.a [50].

110 Ibidem. ...*An Aboriginal cultural landscape is a place valued by an Aboriginal group (or groups) because of their long and complex relationship with that land. It expresses their unity with the natural and spiritual environment. It embodies their traditional knowledge of spirits places, land uses, and ecology.* [50]

životinje. Povezano je povijesnim događajima, aktivnostima i osobama, ili predstavlja ostale kulturne i estetske vrijednosti.¹¹¹ Prepoznata su četiri osnovna tipa kulturnog krajolika: povijesna mjesta/područja, oblikovani krajolik, vernakularni krajolik i etnografski krajolik.¹¹² Povijesna mjesta/područja značajna su po svojim povezanostima s povijesnim događajima, djelovanjima ili osobama iz povijesti, međutim, i sama lokacija ima povijesnu, kulturnu i arheološku vrijednost. To mogu biti krajolici male površine, mogu biti namjerno oblikovani ili vernakularni, posebno prepoznata i izdvojena područja kulturnih krajolika unutar većeg krajolika. Povijesni, namjerno oblikovani krajolici predstavljaju svjesnu kreaciju; ustrojeni su i oblikovani od majstora vrtlara, pejzažnog arhitekta ili arhitekta, koristeći prepoznatljiv stil ili tradiciju. U ocjeni takvih krajolika važnu ulogu imaju estetske i stilske vrijednosti te cjelovitost u odnosu na izvorno stanje oblikovanja. Povijesni, tradicijski (vernakularni) krajolici su oni čije fizičke, biološke i kulturne značajke odražavaju svakodnevni život i običaje, kao odraz tradicija, kulturnih vrijednosti, društvenih ponašanja zajednice koja ih je stvorila. Razvijaju se tijekom vremena i nisu rezultat planiranja i planskih odluka. Etnografski krajolik sadrži različite prirodne i kulturne resurse koji imaju značenje za način života. Značaj krajolika je povezan s načinom života, vjerskim ili drugim tradicijskim aktivnostima, a može uključivati naselja, sveta, religijska mjesta, geološke forme i slično.

Glavna svojstva kulturnog krajolika

Različita svojstva kulturnog krajolika izdvajaju ga od ostalih vrsta kulturnog naslijeđa i njihove okoline, tj. područja koja ga okružuju. Za razliku od graditeljskog

naslijeđa, kulturni krajolik istovremeno postoji kao artefakt (zasebni entitet) i kao sustav u okviru kojega se nalaze ostale vrste naslijeđa.¹¹³ Kulturni krajolik sadrži prirodne elemente, značenje koje se kontinuirano razvija i mijenja, a uključuje mnoštvo slojeva i oblika iz raznih povijesnih razdoblja, uzorke, povijesne teme i slično. Stoga je u pristupu zaštiti važno razumijevanje dinamike i složenih vrijednosti sadržanih u kulturnom krajoliku, kao integralnom, prirodnom i kulturnom sustavu, koji se sagledava kao cjelina širokog raspona različitih sastavnica, njihova ukupnog zbroja i međuodnosa.

Pojam kulturnih krajolika dopunjavao se i razvijao od prve zamisli o *mjestu*, iznesenoj u *Konvenciji o zaštiti Svjetskog kulturnog i prirodnog naslijeđa (Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage)*, UNESCO, 1972. godine, kad su prvi put bila prepoznata *mjesta (site)* kao dobra iznimnog, općeg značaja (*properties outstanding universal significance*). Suvremenom interpretacijom kulturni se krajolik shvaća kao izraz i rezultat prostornog i vremenskog međudjelovanja ljudi i njihova okoliša – kao poseban oblik topografije, vegetacijskog pokrova, načina korištenja zemlje, uzoraka naselja, koji su uvjetovani djelovanjem prirode, različitih socijalnih, gospodarskih, vlasničkih, povijesnih, kulturnih i drugih procesa i aktivnosti.

Analizom definicija kulturnog krajolika vidljivo je da su suvremeni pristupi usmjereni prema procesima i teritorijalnoj određenosti, dinamici i međudjelovanju, a manje prema slici i uzorku, što ih razlikuje od ranijeg, pojednostavljenog poimanja krajolika usmjerenog na vizualne dojmove te kao dijela pejzažnoga prizora. Diskurs se u posljednjim desetljećima s naglašenog estetskog iskustva usmjerava na procese i međudjelovanja, pri čemu su kulturni krajolici *reprezentativni dijelovi živoga svijeta društvenih grupa koje obilježavaju promjena i procesi u odnosima između čovjeka, njegove kulture i prirode*.¹¹⁴ Na taj je način klasična definicija C. Sauera da su kulturni krajolici dijelovi prirode koje su

111 Birnbaum, 1995: 12. *...a geographic area, including both cultural and natural resources and the wildlife or domestic animals therein, associated with a historic event, activity, or person or exhibiting other cultural or aesthetic values.*

112 Birnbaum, 2004.; Alanen; Melnick, 2000.; Cowley, 2005: 4. *Ethnographic landscape: containing a variety of natural and cultural resources that associated people define as heritage resources and that has significance to their way of life. Significance may be associated with subsistence, religious, ceremonial, or other traditional activities and may have value resulting from historical use, contemporary use or both. Historic site. A landscape significant for its associations with important events, activities and persons.*

113 Alanen; Melnick 2000: 16.

114 Head, 2000: 13.

69. Povijesni krajolik Stona sa solanom

oblikovale kulturne grupe, gdje je *kultura djelovatelj (agens), priroda medij, a kulturni krajolik je rezultat* – potvrđena i proširena suvremenim teorijama i međunarodnim poveljama zaštite kulturnog naslijeđa. Na nju se nadovezuje tvrdnja kojom se naglašava da kulturni krajolici imaju višestruke dimenzije, uključujući materijalne, nematerijalne, kulturne i prirodne. U širini i obuhvatnosti određenja kulturnog krajolika može ga se shvatiti kao *međusklop prirode i kulture, materijalne i nematerijalne baštine, biološke i kulturne raznolikosti, koji reprezentira čvrsto tkane mreže međuodnosa čovječanstva i njegova prirodnog okoliša*.¹¹⁵ Kulturni krajolik obuhvaća raznolikost pojavnosti međudjelovanja čovjeka i njegova prirodnog okoliša. U pojedinim slučajevima kulturni krajolici su odraz posebnih tehnika korištenja i obrade zemlje, kao odgovor na obilježja i ograničenja

prirodnog okoliša u kojem su ustrojeni, kao i na posebnosti odnosa prema prirodi (sl. 69).

Bitno obilježje kulturnog krajolika u pristupu UNESCO-a jest to da se temelji na odabiru krajolika iznimnih i općih vrijednosti. Pridjev *kulturni* u kulturnim krajolicima jasno izražava određenu pozitivnu vrijednost, kojom se on po svojim iznimnim obilježjima izdvaja iz ostalog područja/krajolika. Koncept krajolika koji zastupa *Europska konvencija o krajoliku* temeljen je na stavu da se svakom krajoliku, neovisno od stupnja njegove vrijednosti, mora omogućiti prepoznavanje i određeni oblik zaštite. *Konvencija* se odnosi na cijeli teritorij i na sve vrste krajolika: ruralne, urbane, poluurbane, itd. Pri tom je krajolik važan dio vrsnoće života ljudi, doprinosi stvaranju lokalnih kultura; stoga su njegova zaštita, planiranje i upravljanje pravo i odgovornost svakoga. Kao temeljna sastavnica europskog kulturnog i prirodnog naslijeđa doprinosi stvaranju zajedničkog europskog identiteta.

115 Rössler, 1999: 12.

KATEGORIJE I VRSTE KULTURNIH KRAJOLIKA

Uvođenjem kulturnog krajolika kao nove vrste naslijeđa u *Konvenciji o Svjetskom naslijeđu (World Heritage Convention)* 1992. godine, prepoznate su i usuglašene tri glavne kategorije:¹¹⁶

- I) Vidljivo oblikovani krajolik koji je oblikovan sa svjesnom namjerom. Uključuje krajolike stvorene iz estetskih, društvenih, religijskih i rekreacijskih razloga, koji su često, ali ne uvijek, povezani s religijskim i ostalim monumentalnim zgradama i sklopovima.
- II) Organski razvijeni krajolik koji je rezultat početnih društvenih, ekonomskih, administrativnih i/ili religijskih zahtjeva, a svoj je današnji oblik stvorio i razvio kroz povezanost i odgovornost prema pripadajućem prirodnom okolišu. Krajolici ove kategorije odražavaju karakteristike povijesnog razvoja u svojim oblicima i obilježjima sastavnica. Dije se u dvije podkategorije; prva je reliktni krajolik čiji je razvojni proces došao do kraja u nekom povijesnom razdoblju ili je naglo prekinut, a njegova značajna i razlikovna obilježja još su uvijek vidljiva u materijalnom obliku. Druga je kontinuirani krajolik, koji još uvijek ima aktivnu ulogu i namjenu u suvremenom društvu, usko povezanu s tradicijskim načinom života.
- III) Asocijativni krajolik je krajolik povezanosti, čija su određujuća svojstva u religijskim, umjetničkim i kulturnim povezanostima s prirodnim elementima, u većoj mjeri nego s materijalnim kulturnim elementima, koji mogu biti neznatni ili potpuno izostati.

Navedenom podjelom kulturni krajolici poredani su od: (I) krajolika kojih je oblikovao čovjek s određenom namjerom, (II) potpuno uređenog krajolika tijekom

zajedničkog utjecaja čovjeka i prirode, do onih (III) koji su najmanje vidljivo oblikovani, ali su visoko vrjednovani.¹¹⁷

Vidljivo oblikovani kulturni krajolik

Kategorija kulturnih krajolika koju je najjednostavnije prepoznati jest vidljivo, planski uređeni krajolik, oblikovan s namjerom čovjeka. Najočitiji su primjeri perivoji, parkovi i vrtovi, oblikovani iz estetskih razloga, koji su najčešće, ali ne uvijek povezani s religijskim ili drugim vrstama monumentalnih zgrada i prostornih graditeljskih sklopova, kao što su primjerice: Lednice-Valtice, Versailles i ostali, upisani na *Listu svjetskog naslijeđa*, UNESCO-a (sl. 70 i 71).¹¹⁸ Kategorija krajolika stvorenog i nastalog sa svjesnom namjerom čovjeka, tj. vidljivo oblikovani kulturni krajolik podijeljena je u podkategorije odnosno tipove:¹¹⁹

- botanički vrtovi i krajolici oblikovani iz znanstvenih ili utilitarnih razloga, kao što su: arboretumi, vrtovi, izložbeni vrtovi, proizvodni vrtovi, kućni vrtovi, voćnjaci i sl.
- trgovi, parkovi, javni perivoji, krajolici sjećanja, groblja, avenije, memorijalna stabla i sl.
- vrtovi uz monumentalne zgrade i/ili sklopove: reprezentativni perivoji uz dvorce, institucionalni, komercijalni i industrijski parkovi, lječilišni perivoji, samostanski vrtovi i sl.

Prema pojašnjenju *Povelje o povijesnim vrtovima i perivojima* iz Firenze, povijesni vrtovi često izražavaju kozmički

¹¹⁷ Von Droste; Plachter; Rössler, 1995.

¹¹⁸ [54] [97].

¹¹⁹ Sukladno prepoznavanju kulturnih krajolika prema *Konvenciji o Svjetskom naslijeđu*, ICOMOS je uspostavio *Međunarodni znanstveni komitet za kulturne krajolike (International Scientific Committee on Cultural Landscape, IFLA)* sa zadaćom pojašnjenja kategorija kulturnih krajolika te za izradu osnovnih smjernica za dokumentiranje (*inventory*). Izrađen je dokument, *Worldwide Basic Inventory/Register Card for Cultural Landscape*. Prema tom dokumentu podjela na kategorije kulturnih krajolika usklađena je s UNESCO-ovim *Operational Guidelines*.

¹¹⁶ 1999.b: čl. 39-42. (i) a clearly defined landscape - designed and created intentionally by man, (ii) an organically evolved landscape: a relict (or fossil) landscape, a continuing landscape, (iii) an associative cultural landscape. [48]

70. Vidljivo oblikovani krajoblik na Listi svjetske baštine, Lednice

značaj i idealizirane slike svijeta.¹²⁰ U čestim slučajevima oblikuju i povijesno mjesto kao memorijalni krajoblik, koji je povezan s velikim povijesnim događajima, poznatim mitovima i pričama, to mogu biti mjesta bitke ili kao subjekti slavnih slika.

Organski razvijeni krajoblici

Organski razvijeni krajoblici pripadaju kategoriji onih čiji je današnji izgled stvoren i oblikovan spontano u međudodnosima, povezanostima i odgovornosti ljudi prema svom prirodnom okolišu. Takvi krajoblici odražavaju proces razvitka zajednice koja ih je stvorila u svojoj ukupnoj pojavnosti i obilježjima sastavnica.¹²¹ Dijele se u dvije podkategorije:

- reliktni ili fosilni krajoblik čiji je razvojni proces dovršen ili naglo prekinut, a uključuje povijesna i prapovijesna mjesta (mogu biti arheološka), napuštene zajednice i sl.
- kontinuirani krajoblik koji je svoju djelatnu ulogu zadržao i u suvremenom društvu, usko povezanu s tradicijskim načinom života, a čiji je razvojni proces još

120 ICOMOS-IFLA, Međunarodni komitet za povijesne perivoje donio je 21. svibnja 1982. Povelju za zaštitu povijesnih vrtova i perivoja: *Charter on the Protection of Historic Parks and Gardens*, Firenca [80].

121 *** 2005.d: čl. 10 [58].

71. Vidljivo oblikovani krajoblik na Listi svjetske baštine, Versailles

u tijeku. Istodobno predstavlja značajne materijalne dokaze svojega razvitka tijekom vremena.

Glavno obilježje organski razvijenog kulturnog krajoblika čini jasno uspostavljen međudodnos između ljudskih aktivnosti i prirodnog okruženja. Taj je međudodnos određen brojnim čimbenicima koji uključuju topografiju, klimatske uvjete i ostale fizičke elemente okoliša te čovjekovo djelovanje. Tehnološki, društveni, ekonomski i politički čimbenici bitno su odredili način i doveli su do formiranja današnjeg izgleda organski razvijenih kulturnih krajoblika.¹²² Živuci, organski razvijeni kulturni krajoblici su dinamični, mogu reprezentirati vrlo dugotrajni, kontinuirani razvoj, često i nekoliko tisućljeća dug ili se mogu razvijati razmjerno brzo. Sastavljeni su od materijalnih i nematerijalnih sastavnica, a sistematiziraju se i vrjednuju prema funkcionalnim obilježjima i očuvanim svojstvima povijesnog razvoja. Određujući, glavni elementi ove kategorije krajoblika jesu vrijeme i kontinuitet trajanja, koji su imali važnu ulogu u njihovom razvoju u prošlosti kroz međudjelovanje čovjeka i prirode. Mnogi europski ruralni krajoblici pripadaju kategoriji živih, organski razvijenih kulturnih krajoblika. U

122 Primjeri ljudskih tehnoloških intervencija vrlo su ilustrativni u europskim okvirima. Primjerice, u Nizozemskoj je čovjekovim utjecajem od nekoliko stoljeća, nizom hidrotehničkih mjera i radova oblikovan prepoznatljiv krajoblik, ili kao što je Fenlands u istočnoj Engleskoj gdje je do danas očuvan tradicijski krajoblik vjetrenjača.

72. Povijesni industrijski krajolik na Listi svjetske baštine, Zollverein, Ruhr

metodama njihova prepoznavanja zahtijeva se multidisciplinarni pristup, koji ovisi o tematskom određenju krajolika i posebnostima regije. Organski razvijeni, kontinuirani kulturni krajolik uključuje pojedine vrste, kao što su: povijesni gradovi i sela, tradicijski agrikulturni krajolici, povijesni krajolici tradicijskih vještina (etnološki krajolici), industrijski krajolici i sl. (sl. 72 i 73).¹²³ Svojim su razvojem tijekom povijesti krajolici ove kategorije povećavali, dodavali i mijenjali uzorke i način korištenja ilustrirajući:

- razvoj ruralne zajednice i uzorke korištenja zemlje u vidu poljodjelskih tipova krajolika, koji mogu biti nizinski krajolici velikih pravilnih parcela, terasasti i sl.
- podjelu zemlje korištenjem i obradom tijekom povijesti, koja je prisutna kao podjela posjeda, parcelacija, ogradni zidovi, elementi zaštite od bujica, vjetrova i sl.
- linearne krajolike, kao što su sustavi navodnjavanja ili regulacije, kanali te prometni putovi, željeznica, ceste, planinarski putovi, rudarski putovi i sl.
- može uključiti i oblikovane elemente krajolika.

123 Fosilni ili reliktni kulturni krajolici na listi *Svjetskog naslijeđa* jesu: u Velikoj Britaniji: Stonehenge, Avebury and Associated Site; Paphos na Cipru i Delos u Grčkoj. Industrijski kulturni krajolici jesu: rudnici Rammelsberg i povijesni grad Goslar u Njemačkoj te Ironbridge George u V. Britaniji.

73. Povijesni vinogradarski krajolik na Listi svjetske baštine, Lavaux

Asocijativni krajolici

Kategorija asocijativnih krajolika jedna je od glavnih kategorija na *Listi Svjetskog naslijeđa*, a opravdava se njihovom sposobnosti i moći izražavanja snažnih religijskih umjetničkih i kulturnih veza – u većoj mjeri s prirodnim elementima nego s prisutnošću materijalnih, kulturnih obilježja, koja mogu biti beznačajna ili čak izostati.¹²⁴ Asocijativni kulturni krajolici povezani su s religijskim, kulturnim i prirodnim elementima drugim povezanostima kao mjesta povijesnih događaja, nadahnuća za umjetnička djela, glazbu i literaturu; kao i mjesta religijskog i duhovnog značenja; mjesta ljudskih stradanja, protesta i demonstracija, bitki, ratnih razaranja i grobna mjesta.

To su krajolici gdje je međudjelovanje između ljudi i krajolika snažnije povezano s idejama i vjеровanjima. Ovi krajolici izričito prepoznaju društvene i kulturne odnose između čovjeka i njegova okruženja. Kulturna obilježja, ideje ili znanstvena otkrića ugrađene su u pojedinim svojstvima krajolika ili se protežu preko širokog područja zemlje i mora. Materijalni elementi kulturne prisutnosti u krajoliku mogu biti neznatni ili mogu potpuno izostati, a povezanosti se primarno odnose na

124 *** 2005.d. čl. 39 [58].

74. Asocijativni krajolik na Listi svjetske baštine, Uluru-Kata Tjuta

prirodne elemente.¹²⁵ Asocijativni krajolik primarno je temeljen na snažnim religijskim, umjetničkim i kulturnim povezanostima s mjestom i može biti u vezi s prirodnim elementima, a i nematerijalnim. Može biti prirodni, nepromijenjeni krajolik s povezanim kulturnim vrijednostima. (sl. 74).¹²⁶

Razvitak zaštite asocijativnog krajolika, gdje raznolikost tradicijskih kultura ovisi o krajoliku i uvjetovana je njime,

125 Opseg prirodnih obilježja oblika povezan s kozmičkim, simboličkim, svetim i kulturnim značajkama krajolika može biti vrlo širok i obuhvaćati zemlju i more: brda, otočje, oceana, klifove, rijeke, jezera, plaže, obronke brda, šume. Ako nemaju religijsku, umjetničku i kulturnu povezanost mnogi asocijativni krajolici su kao razvijeni kulturni krajolici.

126 To mogu biti mjesta: a) povezana s povijesnim događajima, sjećanja u prirodi povezana s važnim povijesnim događajima; b) povijesne vrijednosti (paleontološki, geološki krajolici). Vrijednosti habitata su obuhvaćene naglašeno s prirodnim, a manje s kulturnim; c) scenske lokacije i vizualno upečatljivi elementi, monoliti, stijene i sl.; d) povezana sa značajnim ljudima i kulturnim aktivnostima; e) pretežito prirodna mjesta koja su tijekom vremena postala povezana s rekreacijskim korištenjem i ostalim društvenim aktivnostima (kampiranja); f) povezanost s mitološkim sadržajima, mitovima, folklorom, povijesnim događajima i tradicijama; g) s duhovnom i/ili religijskom povezanosti koja može biti spojena s upečatljivom topografijom; h) izraz estetskih ideja/ideala/vještina oblikovanja; i) povezanosti s umjetničkim aktivnostima, literaturom, slikarstvom, glazbom – što povećava razumijevanje i doživljaj krajolika; j) povezanosti s pojedinačnom ili grupnom memorijom i sjećanjima.

doveo je do određenih korekcija i dopuna u pristupu *Svjetskog naslijeđa*. Kategorija asocijativnih krajolika u novije se vrijeme dopunjuje pojmom *umjetnički*, koji uključuje i literarni izričaj, a pojam *kulturni* uključuje povezanost s povijesnim događajima i tradicijama. Također se naglašava uloga i značaj nadahnuća i umjetničkih povezanosti s kulturnim krajolikom. Pritom asocijativni kulturni krajolik može uključiti i putove i ostale linearne krajolike, koji mogu biti fizički entiteti ili mentalne slike ugrađene u čovjekovim duhovnim, kulturnim tradicijama i praktičnom djelovanju. Atributi asocijativnog kulturnog krajolika mogu uključiti nematerijalne, neopipljive, akustičke, kinetičke, olfaktorne, kao što su vizualni (uzorci svjetla, boje i sjene u krajoliku). Akustička dimenzija prisutna je u mnogim pacifičkim kulturama,¹²⁷ gdje je vitalno prepoznavanje zemljopisnih oblika, koji mogu imati kulturni značaj bez vidljivih arheoloških ili materijalnih ostataka. U odsutnosti kulturnih proizvoda dokaz može postojati kroz riječi (literatura, pjesme, narodna predaja), fotografije ili slike – kao *krajolik sjećanja* (memorijalni) ili inspirativni krajolik.¹²⁸

127 Primjerice zvuk vodopada, pjesme ptica u Papui, Nova Gvineja. 128 *** 2005.d: čl. 39 [58].

Vrste kulturnih krajolika

Postojeća podjela na tri kategorije kulturnih krajolika dosad se, tijekom dvadeset godina primjene u međunarodnoj zajednici, pokazala nedostatnom. U stručnim se raspravama otvaraju pitanja mogu li se agrikulturni, industrijski i urbani krajolici naći unutar kategorije oblikovanog, organski razvijenog ili asocijativnog krajolika. Praktični primjeri pojedinih kulturnih krajolika pokazuju da mnogi od njih imaju značajke više od jedne kategorije propisane *Smjernicama* UNESCO-a, te da svaki ponosob nije moguće bez poteškoća opisati u okviru glavne kategorije.¹²⁹ Osim toga, predloženo je da se kategorija kulturnih krajolika, promatrana zbog povezanosti između čovjeka i njegova prirodnog okoliša, određuje i prema kriteriju *IV Smjernica*,¹³⁰ kao *iznimna vrijednost tipa građevine, arhitektonskih i tehnoloških sklopova i krajolika koji ilustriraju značajno stanje u povijesti čovječanstva*.¹³¹ Time se otvara mogućnost prepoznavanja i ostalih vrsta kulturnih krajolika.

Ruralni krajolici su dosad najzastupljenija vrsta na *Listi Svjetskog naslijeđa* zahvaljujući njihovom dugotrajnom prepoznavanju. Prepoznavanju ruralnog krajolika u SAD-u pridonio je *National Park Service* koji je 1984. godine prvi put službeno uveo pojam povijesnog ruralnog krajolika. Bio je definiran *kao zemljopisno određeno područje koje posjeduje značajnu koncentraciju, povezanost i kontinuitet elemenata krajolika ujedinjenih čovjekovim korištenjem i prošlim događajima te estetikom planskog ili fizičkog razvoja. Razlikuje se od okružujuće okoline po vizualnim promjenama, prostornoj organizaciji, gustoći, mjerilu i starosti: po povijesnoj dokumentaciji, različitim povezanostima i uzorcima razvoja*.¹³² Povijesni ruralni

krajolik povijesno je bio korišten, oblikovan, uređivan i prilagođavan ljudskim aktivnostima, korištenju zemljišta i ostalim zahvatima, kao odraz svakodnevnih tradicijskih djelatnosti, kao što su razni tipovi poljodjelstva, rударenje, ribolov i sl., pri čemu su vidljive česte promjene u odgovornosti prema prirodi i praktičnim potrebama života. Za razliku od namjerno oblikovanih, ruralni krajolici uglavnom nisu djela nastala na temelju projekata i planova, teorije ili stavova pejzažne arhitekture. Sadrže materijalna obilježja koja su rezultat povijesnog načina korištenja i većinom spontanog razvoja.

Prostorna organizacija, koncentracija povijesnih obilježja i vidljiva pojava povijesnih razvojnih razdoblja odvaja povijesni ruralni krajolik od njegova okruženja. U većini je slučajeva prirodni okoliš utjecao na karakter i organizaciju ruralnog područja, jednako kao i način na koji su ljudi zauzimali i koristili zemlju. Ljudi su kroz tradiciju, tehnologije i aktivnosti, svjesno ili nesvjesno, mijenjali i prilagođavali pripadajući prirodni okoliš. Političke okolnosti, društveni i gospodarski uvjeti, vlasništvo i prirodni resursi odredili su organizaciju ruralne zajednice u određenom povijesnom razdoblju. Pojava ljudskog korištenja i njegove djelatnosti prisutni su kroz obilježja krajolika što se očituju u: korištenju zemlje i aktivnostima; uzorcima prostorne organizacije; odgovornosti prema prirodnom okolišu; kulturnim tradicijama; mreži putova; granicama razgraničenja; vegetaciji u odnosu na korištenje zemlje; zgradama, strukturama i građevinama; *klasterima*; arheološkim mjestima te elementima malog mjerila.¹³³ Ruralni krajolik, kao širi pojam, obuhvaća izgrađena i neizgrađena područja koja mogu biti seoska naselja i ostali oblici gradnje za stanovanje, rad, proizvodnju te neizgrađene poljodjelske površine. Poljodjelski krajolik kao užji pojam ruralnog ne uključuje naselja.

Pojam urbanog krajolika u okviru zaštite kulturnog naslijeđa javlja se od sredine 1970-ih godina i može se smatrati jednim od pokretača zamisli kulturnog krajolika,

129 Fowler, 2003: 28.

130 *** 2011.b [66]

131 Sirisrisak; Akagawa, 2007: 16.

132 Melnick, 1984: 8. *A historic rural landscape district is a geographically definable area, possessing a significant concentration, linkage, or continuity of landscape components which are united by human use and past events or aesthetically by plan or physical development. Usually, a rural historic district will be distinguishable from its immediate surroundings by visual changes, such as landscape spatial organization, density, scale, or age; and by historical documentation of different associations or patterns of development.*

133 Melnick 1984: 9 *...land uses and circulation networks activities, patterns of spatial organization, response to the natural environment cultural traditions boundary demarcations vegetation related to land use buildings, structures and objects, clusters, archeological sites, small-scale elements.*

75. Povijesni urbani krajolik Dubrovnika

iako se u praktičnom djelovanju UNESCO-a, nakon donošenja *Konvencije o Svjetskom naslijeđu* 1992. godine, pojam kulturnog krajolika uglavnom odnosio na ruralne krajolike. Suvremene rasprave o problemima razvoja pojedinih povijesnih gradova potaknule su njihovo sagledavanje u okviru koncepta urbanog krajolika.¹³⁴ Urbani krajolici također se sastoje od prirodnog okoliša, topografije, fizičkih i prirodnih obilježja, koja su tijekom procesa urbanizacije djelomično ili potpuno promijenjena stratigrafijom uzoraka izgrađenih i otvorenih prostora, zgrada i infrastrukturnih građevina. Sa stanovišta urbane morfologije urbani se krajolik definira kao *ukupno stanje razvitka i inovativnih rješenja prilagođenih lokalnim uvjetima i mjestopisnim obilježjima svog prostornog smještaja*, koji u harmonijskom međudjelovanju između čovjeka i okoliša zajednički stvaraju njegov *genius loci*. Urbani krajolik se interpretira i kao vizualna percepcija posebnih kvaliteta pojedinih područja, uključujući estetske i morfološke, kao što su pogledi, vizure i pristupi, izgrađene i otvorene graditeljske i urbane karakteristike te geomorfologija teritorija. Urbana područja su u funkcionalnoj vezi i vizualnom odnosu sa svojom okolinom (*setting*) koja doprinosi njihovom značenju, značaju i vrijednostima.

134 Storelli, 2003: 8 ... Kulturni krajolik svoj sofisticirani oblik sadrži u povijesnim gradovima (*cityscapes*) kao što su npr. povijesna središta Rima, Pariza, Praga ili Downtown New Yorka.

76. Povijesni industrijski krajolik Zagreba

Urbani krajolik jest živi teritorij, koji obilježavaju povijest i razvoj, tragovi prošlih naraštaja, kao odgovor izazovima i pogodnostima prirodnog okoliša. On je izraz i odraz vremena i ljudi koji su ga oblikovali, njihovih tehničkih dostignuća, intelektualnih i pragmatičnih stavova. U skladu s tim, povijesni urbani krajolik može se promatrati kroz prepoznavanje posebnih vrsnoća u povijesnom urbanom prostoru (gradu). Povijesni urbani krajolik ima svoju jasnu strukturu i prepoznatljive sastavnice, kao što su izgrađene strukture, otvoreni prostori, funkcije i dr., promatrane na način kojim određuju njegov karakter.¹³⁵ To znači da se sagledava način na koji su se izgrađeni i otvoreni prostori razvijali tijekom povijesti, što su bile dinamike razvoja i rezultat urbanih uzoraka i ostalih obilježja ostavljenih u prostoru. Koncipiran je od elemenata koji određuju njegova obilježja i karakter, a uključuju namjenu prostora, prostornu organizaciju, urbane uzorke, vizualne odnose, mjestopisna obilježja, vegetaciju, zgrade i sve elemente tehničke infrastrukture, uključujući građevine malog mjerila, detalje konstrukcija i slično (sl. 75).¹³⁶

Povijesni urbani krajolik moguće je promatrati kao prepoznavanje posebnosti i vrsnoća u povijesnom urbanom prostoru, odnosno gradu. Zbijenost, cjelovitost i

135 Usporediti s poglavljem Metoda tipološkog razvrstaja urbanog krajolika.

136 UNESCO, 2005.b, *Vienna Memorandum* [100].

protezanje urbanih oblika i uzoraka prikaz je odnosa između grada i njegova većinom ruralnog okruženja, nastalog utjecajem čovjekovih aktivnosti na prirodni okoliš u neposrednoj okolini grada. Današnji problemi urbanog širenja (*urban sprawl*) više nisu samo problem ostalih kontinenata (primjerice, američkog) i pripadajuće morfologije gradova, nasuprot nekad zbijenih formi europskih gradova. Nekoliko suvremenih međunarodnih dokumenata, koji se odnose na temu prostornog razvitka i prepoznavanja uloge grada u razvitku njegova okoliša, naglašava njegov presudni utjecaj na okolni prostor.¹³⁷ Raznolikost urbanog razvitka rezultirala je s nekoliko različitih tipova urbanih formi europskih gradova. Jedan od tipova jest i povijesni urbani krajoblik, koji u svojoj formi objedinjuje prošle i sadašnje prostorne i društvene izričaje i razvitak temeljen na konceptu mjesta. Nasuprot tome, današnji gradovi gube svoju cjelovitost i zbijenost šireći izgrađena područja u svoj prirodni, doprirodni ili poljodjelski okoliš.¹³⁸ Cilj jest upravljanje urbanim protezanjem i organiziranjem razvitka oko različitih tipova urbanih formi povijesnog urbanog krajoblika. Upravljanje urbanim krajoblikom zahtijeva razumijevanje uzroka promjena i razvoja, s ciljem održavanja i očuvanja posebnosti, povijesne urbane morfologije i vrsnoće područja.

Industrijski krajoblici, kao jedan oblik industrijskog naslijeđa, opisani su kao *ostatci industrijske kulture koji imaju povijesnu, tehnološku, društvenu, arhitektonsku ili znanstvenu vrijednost*, a uključuju zgrade, tehnologiju i prostore koji odražavaju fizičke i društvene procese povezane s industrijom.¹³⁹ Povijesni industrijski krajoblik uključuje postrojenja, različite tvornice, rudnike i ostale zgrade povezane s pripadajućom okolinom (sl. 76). Prepoznaju se dvije vrste: ruralni i urbani industrijski krajoblik – određene na temelju lokacije industrijskih zgrada, u

poljodjelskom ili urbanom prostoru.¹⁴⁰ Prepoznavanje i razvrstavanje krajoblika kao industrijskog podrazumijeva povezanost teritorija i industrijske infrastrukture sa stanovišta funkcionalnih i kulturno-povijesnih gledišta. Jedna od definicija industrijskog krajoblika glasi: to je krajoblik koji je nastao kao rezultanta djelovanja čovjeka u prirodnom ili poljodjelskom krajobliku s ciljem razvijanja industrijskih aktivnosti u kojemu su prisutni materijalni ostatci industrije, kao što su: rudnici ugljena, čeličane, cementare, razne vrste tvornica, brodogradilišta, elektrane itd. Važno obilježje industrijskog krajoblika jest cjelovitost, koju osim glavnih tvorničkih zgrada čine i prateće, specijalističke zgrade za pojedine funkcije (uprava, skladišta, energetska postrojenja) te industrijska infrastruktura, čime se prezentiraju uzorci cjelovitog industrijskog procesa. Takav pristup omogućuje cjelovito sagledavanje industrijskog krajoblika kao prostornog entiteta, za razliku od jednostavnog prepoznavanja pojedinih zgrada ili grupa zgrada industrijskog mjesta. Koncept industrijskog krajoblika koristi se za vrjednovanje materijalnih ostataka industrijskog naslijeđa, pridajući mu pri tome novo značenje i uvjete prilagodbe novom načinu korištenja.¹⁴¹ Industrijski krajoblici, uglavnom u razvijenim zemljama, danas se suočavaju s promjenama koje izazivaju zanemarivanje i nestanak brojnih vrijednosti industrijske baštine. Ta je pojava povećana u posljednjih nekoliko desetljeća, izazvana urbanim rastom i širenjem gradova s jedne strane, te padom, napuštanjem i preseljenjem industrijske aktivnosti. Industrijski krajoblik se danas suočava s velikom dvojbom – kako vratiti i ponovo unaprijediti zapuštene prostore bez uništavanja arhitektonskog i urbanističkog naslijeđa?¹⁴²

137 Misli se na dokumente *Vijeća Europe (Council of Europe): Thematic Strategy on the Urban Environment (2006.)*, *Leipzig Charter on Sustainable European Cities (2007.)*, *European Urban Charter II (2008.)* [130] [128].

138 Sličan problem urbanog širenja prepoznat je i u Gradu Zagrebu u okviru *Krajobrazne osnove Grada Zagreba, 1. etapa Strateške smjerice za zaštitu karaktera općih krajobraznih područja*.

139 TICCIH/ICOMOS, 2003., *The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage* [87].

140 Belfor, 2002.

141 Od 1970-ih godina Velika Britanija je postigla vidne rezultate i glavni je inicijator u promicanju industrijskih krajoblika kao mjesta Svjetske baštine te je imala veliku ulogu u ustroju organizacije TICCIH (*The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage*) s ciljem stvaranja teorijske osnove i praktične metodologije za istraživanje i za intervencije u industrijskoj baštini. (Alfrey; Clark 1993).

142 Takva pitanja prisutna su i u Hrvatskoj, posebice u Zagrebu i Rijeci, gradovima bogatim industrijskom baštinom. Brojni znanstveno-stručni skupovi i bibliografske jedinice u posljednjem desetljeću posvećene su ovoj temi. Primjerice: Dumbović Bilušić, 2009.

Metode oporavka (rehabilitacije) i obnove (revitalizacije) zapuštenih industrijskih krajolika sve se više prepoznaju kao nove mogućnosti za urbanu prenamjenu. Uključivanjem i povezivanjem kulturnih vrijednosti s gospodarskim mogućnostima, nekadašnji industrijski prostori postali su pokretači preobrazbe mnogih europskih gradova. Na primjerima gradova, poput Londona, Dublina, Copenhagena, Beča, Milana i drugih, pokazalo se da se primjerenom prenamjenom povijesnih industrijskih zgrada i okolnih područja mogu stvoriti nove urbane vrijednosti. U nastojanjima očuvanja te protiv gubitka naslijeđa industrijskog krajolika potrebno je uzeti u obzir razloge koji stoje iza razvoja pojedinih industrijskih krajolika, odnos krajolika i njegove okoline te njegovo značenje za građane.¹⁴³

Pojam kulturnog krajolika u *Konvenciji o Svjetskom naslijeđu* iz 1992. godine u okviru pojma krajolik (*landscape*) uključio je i krajolik mora (*seascape*).¹⁴⁴ Uobičajeno značenje pojma krajolika mora jest *slika i pogled na more*. Međutim, u istraživačkim pristupima krajolika mora određeno je prošireno na *krajolik mora i susjedna granična područja otvorenih voda, uključujući i poglede s kopna na more i s mora prema kopnu, duž obalne linije, te opisivanje utjecaja na krajolik na dodiru mora i kopna*.¹⁴⁵ Prema važećoj definiciji zaštićenih krajolika/krajolika mora (*landscape/seascape*) to je područje zemlje, obale i mora, gdje je međudjelovanjem čovjeka i prirode tijekom vremena stvoreno područje različitog karaktera značajnih estetskih, ekoloških i/ili kulturnih vrijednosti, često visoke biološke raznolikosti. Očuvanje integriteta takvih tradicijskih međudjelovanja vitalno je za zaštitu, održavanje i razvoj takvih područja.¹⁴⁶ Značajna svojstva i vrijednosti obalnih, otočnih i krajolika mora jesu:

143 Newman, 2004: 25-34.

144 Phillips, 1998.

145 Hill; Briggs; Minto; Bagnall; Foley; Williams, 2001: 1. *...seascape is a 'picture or view of the sea'... the coastal landscape and adjoining areas of open water, including views from land to sea, from sea to land and along the coastline'... 'the effect on landscape at the confluence of sea and land'.*

146 Prema *World Heritage Convention* (1992.) kategorija V. *Protected Landscapes/Seascapes* glasi: *an area of land, with coast and sea as appropriate, where the interaction of people and nature over time has produced an area of distinct character with significant aesthetic, ecological and/or cultural value, and often with high biological diversity. Safeguarding the integrity of this traditional interaction is vital to the protection, maintenance and evolution of such an area.*

- uključuju područje kopna (otoka), obale i more
- odražavaju harmonično međudjelovanje između prirode i kulturnih, antropogenih činitelja
- reprezentiraju povijesno djelovanje, obilježja i uzorke
- imaju visoki stupanj biološke raznolikosti
- posjeduju jedinstvene, tradicijske uzorke krajolika i organizacije života povezane s naseljima i posebnim oblicima gradnje
- podržavaju tradicijski način života povezan s ribarstvom, brodogradnjom, tradicijskim poljodjelstvom, vjerovanjima i lokalnim tradicijama
- nude mogućnosti za rekreaciju, edukaciju, istraživanja te prikazuju dugotrajan sustav korištenja u suglasju s prirodom (sl. 77).

Obalni, otočni i krajolici mora u primorskim su zemljama ključni elementi u stvaranju nacionalnog identiteta i kulturne povezanosti, s važnom ulogom u povijesti i razvitku zemlje.¹⁴⁷ Važan su gospodarski resurs, privlačan za razvoj turističkih i rekreacijskih sadržaja, kao vrijednost koja pridonosi vrsnoći života lokalne zajednice. Vrjednovani su većinom zbog svoje važnosti za biljne i životinjske vrste te staništa, stoga su najčešće priznati kroz zakonske oblike zaštite prirode, ali i u okviru prostornog planiranja i korištenja prostora.¹⁴⁸

Krajolici mora posebnost su Pacifičkih otoka, prepoznati kroz povezivanje s iskustveno poznatim morskim putovima kojima su bile povezane tradicijske zajednice.¹⁴⁹ U toj regiji postoje i krajolici karakterizirani kao *prijenosni krajolici (transported landscapes)*, oblikovani za prenošenje osnovnih elemenata njihovih gospodarskih sustava prilikom koloniziranja prethodno nenastanjenih otoka. Osim toga, svi krajolici i mnogi krajolici mora na

147 Primjerice: Velika Britanija (Engleska, Wales), Irska, Italija i Francuska, kao zemlje koje su prepoznale značenje obalnih i morskih krajolika poduzele su mjere za očuvanje njihova karaktera, za razliku od Hrvatske koja je svjesna vrijednosti, međutim bez poduzimanja potrebitih mjera.

148 Hill; Briggs; Minto; Bagnall; Foley; Williams, 2001. Misli se na planiranje koje se odnosi na povijesni karakter i arheološka područja mora te na metodološki pristup prostornom planiranju koji obuhvaća podmorje.

149 Tira, 2006; Hicks, 1998.

77. Krajolik mora južnog Jadrana

Pacifičkim otocima ujedno su i krajolici legenda i priča (*storied landscapes*). Slično kao i u pojedinim krajolicima diljem svijeta, ljudi imenuju prirodna obilježja i pričaju priče o njihovom postanku, objašnjavajući time odnos između ljudi i elemenata krajolika.¹⁵⁰ Snažna, zajednička povezanost fizičkih oblika prirodnih i kulturnih čimbenika usmenom predajom, pričama i legendama, koje govore o putovanjima junaka i predaka, bogovima i legendarnim likovima, daje krajoliku mora dodane, asocijativne vrijednosti.

150 Primjerice, priče vezane uz Odisejeva putovanja ili u slučaju krajolika Tongariro National Park. *** 1993.a. [45]

METODE PREPOZNAVANJA KULTURNOG KRAJOLIKA

Kulturni krajolici *ne predstavljaju samo povezivanje prirodni i antropogenih čimbenika, već su složeni kolaž elemenata iz raznih povijesnih razdoblja*.¹⁵¹ U kulturnom krajoliku, kao dinamičnom sustavu u kojem se kontinuirano elementi razvijaju, mijenjaju i rastu, on svoja temeljna obilježja crpi i stvara tijekom povijesnih razdoblja. Imanentno obilježje kulturnih krajolika jest stalnost promjena – *obilježja krajolika i njegovih sastavnica mijenjaju se kroz povijest, čime nastoje povećati njegov značaj*.¹⁵² Stoga je glavni cilj brige o kulturnim krajolicima prepoznati i osnažiti njihova obilježja i prepoznate vrijednosti. Poznato je da kontinuitet života, vrste i način korištenja prostora, kao i ostale promjene u krajoliku odražavaju kulturne, političke, društvene i gospodarske odnose, vjerovanja, znanja i vještine, kao i dostupne tehnologije određenog razdoblja i zajednice. U razumijevanje mnogobrojnih i različitih kombinacija sastavnica, svojstava i uzoraka kojima je definiran kulturni krajolik svakako je potrebno uključiti i razumijevanje njihovih promjena. Kao što je navedeno u prethodnim poglavljima, sastavnice krajolika uključuju prirodne i kulturne strukture, dok uzorci krajolika kao kombinacije elemenata prostora i vremena obuhvaćaju njihov smještaj i prostornu raspodjelu.¹⁵³ Prostorna organizacija, procesi i promjene u krajoliku vezani su uz korištenje prostora i djelatnosti, naselja i ostale izgrađene strukture, mrežu kretanja i putove, organizaciju posjeda, vegetacijska obilježja i druge funkcionalne elemente; zajedno stvaraju oblike i karakterističnu pojavnost krajolika u određenom povijesnom razdoblju. Smještaj i organizacija povijesnih naselja i građevina predstavlja važan kulturni uzorak kojim se ilustrira način na koji je krajo-

lik u određenom povijesnom razdoblju bio oblikovan i korišten.¹⁵⁴ Dokumentiranje i analiza i ostalih obilježja omogućuje usporedbe i ocjene o promjenama krajolika u odnosu na njegovo referentno stanje, tj. ono koje još uvijek sadrži svoje povijesno karakteristične strukture, odnosno cjelovitost.

Krajolici kao složeni sustavi odražavaju ljudske aktivnosti i prožetost kulturnim vrijednostima određene zajednice u određenim povijesnim razdobljima. Razvojem tijekom povijesti i promjenama načina čovjekova djelovanja krajolici su se mijenjali, a time i stjecali nekoliko razina i značenja, koja se danas analiziraju kroz povijesna, arheološka, geografska i istraživanja ostalih disciplina. Iz tog se razloga *Deklaracija o kulturnim krajolicima* iz 2004. godine¹⁵⁵ usmjerila na pitanja međudjelovanja ljudi i prirode tijekom vremena, posebice zbog podatka da velik broj kulturnih krajolika pripada kategoriji organski razvijenih, kontinuiranih krajolika u kojima ljudi i dalje žive, a karakter krajolika odražava vrijednosne sustave i kulturu upravo tih ljudi. Teza da je *kultura oblikovatelj prirode, a kulturni su krajolici njezin izraz*,¹⁵⁶ glavni je razlog da se kulturne i prirodne sastavnice sagledavaju i analiziraju zajedno.¹⁵⁷ Osim toga, pozivajući se na antropološki pristup određenju kulturnog naslijeđa i čovjekove vezanosti s okolinom, ukazano je na potrebu uključivanja i šireg prepoznavanja povijesnog kontinuiteta te povezanosti između kulture i prirode.

U kulturnim krajolicima se kulturni čimbenici odražavaju prije svega u fizičkoj pojavnosti pojedinih vrsta naslijeđa, međutim oni su vrsta naslijeđa u kojoj najviše dolazi

151 Melnick, 1985: 7. ... *Cultural landscape not only represents the integration of natural and human forces, but also a complex collage of landscape elements from a number of historic periods, ... a landscape features and component has changed over time tends only to increase its significance.* [29]

152 Ibidem.

153 Podrobnije o uzorcima krajolika u potpoglavlju 3.2.3.

154 To je posebno izraženo u organski razvijenim krajolicima velikog mjerila. Krajolici malog mjerila ne uključuju sve navedene prostorne strukture, već samo neke od njih.

155 ICOMOS, 2004., *Natchitoches Declaration on Heritage Landscapes* [89].

156 Leader-Elliott; Maltby; Burke 2004. [10]

157 Jackson, 1984:156.

do izražaja povezanost materijalnih i nematerijalnih, opipljivih i neopipljivih, fizičkih i duhovnih elemenata. Kulturni krajolik jest fizički izraz, rezultat prostorno-vremenskog međudjelovanja čovjeka i prirode, ustrojen od niza različitih elemenata: mjestopisnih obilježja, vegetacijskog pokrova, načina korištenja zemljišta, naselja, građevina i ostalih antropogenih struktura kojima su prikazane usklađenosti prirodnih i kulturnih procesa. Stoga se i suvremeni pristupi zaštiti krajolika zalažu za razumijevanje procesa u većoj mjeri u odnosu na fizičke uzorke i elemente.

Prepoznavanje sastavnica i svojstava – karaktera kulturnog krajolika suštinski je dio svake analize, zaštite i planiranja. Obilježja i karakter krajolika u istraživanjima američkih teoretičara određuju: procesi, fizičke sastavnice, strukture krajolika i percepcijska obilježja.¹⁵⁸ U procese se ubrajaju:

- prostorna organizacija i uzorci
- oblici korištenja i djelatnosti u prostoru
- odgovornost prema okolišu

Prostorna organizacija i uzorci krajolika, kao što su mjerilo, prostorni odnosi, raspored i razmještaj elemenata koji oblikuju krajolik, vertikalni i horizontalni planovi kojima je definiran i oblikovan krajolik (kao što su odnos lokacije i naselja, odnosi polja i topografskih obilježja i sl.). Organizacija se odražava u sustavu putova, uzorcima polja, udaljenosti između gospodarstava i zaselaka, a obuhvaća i vizualne odnose unutar krajolika. Prostornu organizaciju oblikuju različiti elementi, a funkcionalna i vizualna povezanost pojedinih prostornih dijelova ima važnu ulogu za cjelovitost povijesnog karaktera područja.¹⁵⁹

¹⁵⁸ SAD su među prvim zemljama ustrojile sustav zaštite krajolika, potkrijepljen teoretskim, akademskim istraživanjima i praktičnom primjenom zaštite *National Park Service*. Karakteristike krajolika određene su prema: Melnick, 1984: 19-28.

¹⁵⁹ Prostorna organizacija i uzorci krajolika. Na formiranje i razvoj prostorne organizacije i uzoraka utjecali su vizualni ili funkcionalni razlozi, a ovisi o odnosima između glavnih fizičkih komponenti i prirodnih obilježja. Politike, ekonomije i tehnologije kao i prirodni okoliš utjecali su na organizaciju zajednice u određivanju uzoraka naselja i dostupnosti prometnih sustava.

Oblici korištenja i djelatnosti u prostoru uključuju lokaciju i ustroj povijesnih naselja, koji najčešće ovise o dostupnim prirodnim resursima, primjerice o blizini vode za prijevoz ili za korištenje njezine mehaničke snage; mineralnim zalihama i kakvoći tla, koje također određuju usmjerenost regije prema pojedinim aktivnostima. Dostupni građevni materijali, kao što su kamen i drvo, imaju velik utjecaj na tipologiju gradnje kuća, mostova, cesta i ostalih građevina i na taj način odražavaju kulturne tradicije određene zajednice i pokazuju način na koji se prostor tijekom povijesti koristio i oblikovao,¹⁶⁰ odgovornost prema prirodnom okolišu,¹⁶¹ kulturne tradicije, prakse i vještine.¹⁶²

Fizičke sastavnice – strukture krajolika uključuju prirodne sustave i kulturne značajke krajolika. U prirodne sustave ubrajaju se:

- geomorfološka obilježja
- vode i hidrološka obilježja
- flora i fauna
- vegetacija i biljni pokrov.

Geomorfološka obilježja kao funkcionalna podloga imaju velik utjecaj na stvaranje, organizaciju i oblikovanje krajolika, ali mogu biti i vrijednost po sebi, kao estetska i vizualna vrsnoća. Reljef i vrste tla, kao stabilni elementi

¹⁶⁰ Oblici korištenja i djelatnosti u prostoru uključuju organizaciju i oblike krajolika različitog načina i vrsta korištenja zemlje, zajedno s naseljima, farmama, građevinama, agrikulturnom proizvodnjom i sl. Osnovna prirodna obilježja prostora kao što su brda, nizine, rijeke, jezera, šume i travnjaci utječu na izbor lokacije i način organizacije ruralne zajednice. Klimatska obilježja utječu na lokaciju zgrada, orijentaciju, materijale i tehnike gradnje. Tradicijski načini korištenja zemlje, metode gradnje i društveni uvjeti razvijaju se zajednički kroz odgovornost ljudi prema fiziografiji i ekološkim sustavima područja koje naseljavaju. Religijska vjerovanja, društveni odnosi, identitet pojedinih etničkih skupina, trgovina i vještine mogu i danas biti razvidne u fizičkim obilježjima krajolika.

¹⁶¹ Odgovornost prema prirodnim obilježjima, koja najčešće utječu na razvoj i konačni izgled krajolika, odražava se kroz odnos prema topografskim obilježjima, prirodnoj vegetaciji, životinjskom svijetu domaćih i divljih svojti, vodenim sustavima kao što su slapovi i rijeke, kanjoni, izvori i močvare.

¹⁶² Kulturne tradicije, prakse i vještine, koje su utjecale na korištenje prostora, raspored uzoraka i građevne oblike, pokazuju da različita povijesna razdoblja i društvene grupe imaju jasno određen međudodnos s prirodnim okruženjem, korištenjem i promjenom, što ponekad dovodi do modificiranja njihovih tradicija u odgovornosti prema okolišu.

krajolika u kojima se promjene odvijaju u rasponu od nekoliko milijuna godina, imaju važnu ulogu za organizaciju života ljudi i rasprostranjenost naselja.¹⁶³

Vode i hidrološka obilježja također mogu biti estetska i funkcionalna sastavnica krajolika.¹⁶⁴

Flora i fauna – životinje jednoga područja u izravnom su odnosu s biljnim pokrivačem, tlom i vodom, a klimatski se uvjeti, kao što su temperatura, zračenje i vlaga uglavnom odražavaju na život biljaka.¹⁶⁵

Vegetacija i biljni pokrov u odnosu na korištenje prostora uključuje šume i biljke za poljodjelstvo i oblikovne svrhe. Analiza vegetacije mora uključiti podatke o izvornim i unesenim vrstama. Vegetacija kao važna sastavnica krajolika može stvoriti posebna obilježja povezana s povijesnim razdobljima, hortikulturnim, funkcionalnim i estetskim kvalitetama.¹⁶⁶

Kulturne značajke krajolika obuhvaćaju: mrežu kretanja,¹⁶⁷ granice,¹⁶⁸ izgrađene strukture: naselja i

građevine,¹⁶⁹ *klaster*e, tj. svojstvene grupe,¹⁷⁰ elemente malog mjerila¹⁷¹ i arheološke lokalitete.¹⁷² Percepcijske vrijednosti krajolika uključuju poglede i vizure (tablica 14). Postupci prepoznavanja (identifikacije) krajolika mogu imati različite ciljeve i zadatke i mogu se provoditi za: potrebe utvrđivanja svojstva kulturnog dobra, odnosno prepoznavanja krajolika visokih vrijednosti za donošenje rješenja o zaštiti; za potrebe prepoznavanja karaktera krajolika čiji se rezultati primjenjuju za izradu strategija i planova upravljanja prostorom; za izradu prostorno-planske i urbanističke dokumentacije svih razina i vrsta; za izradu studija utjecaja na okoliš; za ostale vrste projekata i programa uređenja prostora. Procesom prepoznavanja nastoje se osigurati potrebni opći i posebni podatci, važni za razumijevanje karaktera krajolika, ili za budući razvitak u procesu prostornog planiranja i za druge vrste dokumentacije.¹⁷³

163 Geomorfološka obilježja koja definiraju karakter, bilo da su prirodna ili stvorena umjetno jesu: reljefni oblici, vrste tla, sastav stijena, visina i nagibi.

164 To mogu biti mehanički sustavi kao što su: vodoopskrbni sustavi, kanali, plovni putovi, fontane, vodokoci, sustavi odvodnje i sl., čija su obilježja: oblik, vrsta, sastav obale, dno, dubina, razina, pokretljivost, kvaliteta odraza, ali i biljni i životinjski svijet.

165 Na životinjski svijet (bicenoza) koji je pokretljiv, s većom prilagodbom na uvjete okoliša, čovjekov je utjecaj manji, za razliku od biljaka (biotopi). U dodiru s civilizacijom životinje su zadržale neovisnost, pojedine životinjske vrste doživjele su promjene (vuk, medvjed, ris), druge su se oduprle (lisica, divlji zec), dok su se neke još više razmnožile (štakor). Biljne vrste i domaće životinje, koje su povezane s ljudskim djelatnostima, i same su postale značajnim dijelovima poljodjelstva i stočarstva.

166 Ona je dinamička komponenta krajolika i subjekt kontinuiranih procesa: biljne klijavosti, nicanja, rasta, sezonskih promjena, starenja, truljenja i smrti.

167 Mreža kretanja, tj. prometnih putova, koja obuhvaća sustave za promet ljudi, dobara i materijala. To mogu biti željeznice, ceste, kanali, poljski i seoski putovi koji koriste lokalnoj zajednici, za razliku od autocesta i magistralnih putova kojima se povezuje krajolik sa svojim okruženjem, odnosno regijom.

168 Granice mogu biti političke, administrativne ili fizičke (vizualne), a omeđuju područja vlasništva ili načina korištenja zemlje, kao što su ograde i suhozidi. Njima se odvajaju mala područja koja imaju posebne funkcije: ograđena polja ili zatvoreni posjedi. Ograde, zidovi, drvoredi, kanali za odvodnju ili navodnjavanje, ceste, kanjoni i rijeke mogu ujedno predstavljati i povijesne granice.

169 Izgrađene strukture: naselja i građevine, različiti tipovi zgrada, kuća, spremišta plodova, žitnica, građevina niskogradnje (mostovi, akvedukti) i ostalih struktura, koje služe čovjekovim potrebama i odražavaju njegov odnos prema korištenju zemlje. Njihove funkcije, materijali, razdoblja i tehnike gradnje, kao i smještaj u prostoru odražavaju povijesne aktivnosti, znanja i vještine ljudi koji su ih gradili i koristili.

170 *Klasteri* su karakteristične grupe vegetacije i/ili struktura i zgrada. Mogu biti u obliku prostorne organizacije u krajolicima malog mjerila, a obuhvaćaju grupe zgrada, ograde i ostalih obilježja, kao što su farme, poljoprivredni posjedi, kao rezultati funkcije, društvenih tradicija, klimatskih i ostalih kulturnih ili prirodnih utjecaja. Uređenje klastera može pružati podatke o povijesnim i sadašnjim aktivnostima kao što je utjecaj raznih tehnologija pojedinih naraštaja.

171 Elementi malog mjerila kao značajke krajolika obuhvaćaju detalje i raznolikosti povezane s funkcijom i estetskim nazorima (poklonci i raspela, oprema vanjskog prostora, izgrađena obilježja i elementi koji koriste vodu za estetske i utilitarne funkcije kao što su: fontane, akvariji i kanali, pješački mostovi, znakovi uz ceste, miljkazi, granični kamenovi, pojedina stabla, napušteni strojevi ili ograde koje označavaju lokacije povijesnih aktivnosti i sl.).

172 Arheološki lokaliteti, mjesta koja sadrže nadzemne i podzemne ostatke koji svjedoče o povijesnoj organizaciji i korištenju prostora. To mogu biti mjesta prapovijesnih i povijesih djelovanja čovjeka, mogu biti označena i prezentirana, mogu biti evidentna u obliku ruševina, promjena u vegetaciji ili kao ostatci ispod površine. Mogu sadržavati vrijedne podatke o korištenju prostora, uzorcima društvene povijesti i određene zajednice, razvoj djelatnosti kao što su rudarenje, mlinarenje i slično.

173 Na primjerima iz Velike Britanije zamjetno je da se rezultati postupaka identifikacije integriraju u planerske procese, a u nedostatku planskih dokumenata mogu se koristiti za usmjeravanje posebnog načina korištenja i upravljanja krajolikom, ali i za izradu različitih razvojnih projekata.

Tablica 14: Dokumentiranje obilježja i karaktera krajolika prema metodi National Park Service, SAD

KARAKTER /OBILJEŽJA KULTURNOG KRAJOLIKA		OPIS
PROCESI		Prostorna organizacija i uzorci krajolika
		Oblici korištenja i djelatnosti u prostoru
		Odgovornost prema prirodnom okolišu
		Kulturne tradicije, prakse i vještine
FIZIČKE SASTAVNICE - STRUKTURE KRAJOLIKA	PRIRODNA OBILJEŽJA	Geomorfološka obilježja
		Vode i hidrološka obilježja
		Flora i fauna
		Vegetacija i biljni pokrov
	KULTURNA OBILJEŽJA	Mreža kretanja
		Granice
		Izgrađene strukture: naselja i građevine
		Klasteri, svojstvene grupe
		Elementi malog mjerila
		Arheološki lokaliteti
PERCEPCIJSKE VRIJEDNOSTI KRAJOLIKA		Pogledi i vizure

Plan istraživanja kulturnih krajolika

Metode prepoznavanja kulturnog krajolika obuhvaćaju istraživanja koja se provode prema pripremljenom planu, s ciljem prepoznavanja njegovih kulturno-povijesnih svojstava, a sastoje se od nekoliko grupa postupaka: povijesnih i arhivskih istraživanja, kabinetskog rada te analize i istraživanja na terenu. Izbor navedenih istraživanja određen je razinom i svrhom izrade dokumentacije, provodi se za različite potrebe, stoga i oblikovanje plana istraživanja zahtijeva prilagodbe, ovisno o svrsi i ciljevima izrade.¹⁷⁴ Metoda istraživanja za prepoznavanje krajolika kao kulturnog dobra ovisi o njegovim obilježjima, vrsti i kategoriji (ruralni, urbani, namjerno oblikovani, spontano razvijani, asocijativni i sl.). Za oblikovanje plana istraživanja treba prije svega odrediti:

- ciljeve i zadatke istraživanja, s definiranjem glavnog cilja istraživanja i očekivanog raspona korištenja rezultata
- temeljna svojstva i vrstu kulturnog krajolika koji se istražuje, na temelju čega se određuju opseg i metode

¹⁷⁴ Za svaku vrstu i razinu prostorno-planskog dokumenta posebno se prilagođava i sadržajno strukturira istraživanje, odnosno studija zaštite karaktera krajolika. Slijedom preuzetih obveza iz *Europske konvencije o krajolicima – Krajolična studija* trebala bi biti podloga za izradu prostornih i urbanističkih planova.

istraživanja kao i relevantne discipline: povijesna, arhitektonska, arheološka, etnološka i ostale¹⁷⁵

- područje obuhvata istraživanja osim ciljanog područja uključuje i kontaktna područja, koja na njega utječu, imaju vizualne ili funkcionalne veze, ili su potrebna radi sagledavanja cjelovitosti krajolika¹⁷⁶
- analizirati dosadašnja istraživanja i postojeće podatke o području u odnosu na predloženu metodologiju istraživanja
- vrstu, količinu i opseg podataka potrebnih za izradu povijesnih analiza
- metode koje će biti korištene za dobivanje podataka (kabinetski, terenski rad) moraju omogućiti korištenje podataka za buduća istraživanja; ciljevi istraživanja i

¹⁷⁵ S obzirom na vrstu krajolika i postojeća obilježja njegovih sastavnica treba odrediti opseg disciplina koje sudjeluju u istraživanju, primjerice za ruralne krajolike s očuvanom etnološkom baštinom težište će biti na terenskim istraživanjima, anketama i podacima dobivenim od lokalnog stanovništva, za razliku od namjerno dizajniranog/oblikovanog krajolika u kojemu se istraživanja temelje na arhivskim dokumentima.

¹⁷⁶ Zona obuhvata istraživanog područja zaštićenog kulturnog krajolika Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje obuhvaća širi prostor. Vidjeti kartu zona obuhvata i granice zaštićenog krajolika na str 128.

izrade dokumentacije često ne mogu zahtijevati iscrpna istraživanja svih izvora¹⁷⁷

- izvore podataka za istraživanje; različiti grafički i pisani materijali, ali i osobe mogu biti izvori podataka, uključujući primarne izvore kao što su povijesni dokumenti, karte, fotografije te snimanja na terenu, razgovore s pojedincima koji imaju znanja ili sjećanja o krajoliku i njegovim sastavnicama.

Prepoznavanje svojstava krajolika kao kulturnog dobra

Za potrebe utvrđivanja svojstva kulturnog dobra ili druge svrhe vrjednovanja i ocjene vrijednosti krajolika provode se prethodna istraživanja šireg područja, kojima se dokazuje posjeduje li kulturni krajolik svojstva dostatna za upis na listu kulturnih dobara. Svrha prethodnih istraživanja jest otkrivanje potencijala i vrijednosti određenog područja, čije je dokaze moguće utvrditi u literaturi, dokumentaciji i terenskim pregledima.¹⁷⁸ U slučaju postojanja potencijala krajolika, slijedi izrada studije, tj. daljnjih istraživanja u mjeri u kojoj je moguće doći do valjanih zaključaka. Pojavnost potencijala kulturnog krajolika, osim vizualnim, terenskim pregledom može biti ustanovljena i na temelju ostalih vrsta izvora podataka, kao što su povijesni izvori.¹⁷⁹ Usporedbom

177 Tako se za potrebe istraživanja krajolika ne mogu tražiti podatci o građevnim dozvolama svih građevina na području obuhvata istraživanja. Istraživanja trebaju biti ekonomično i racionalno dimenzionirana, s pažljivim odlukama o tome kad se koriste pojedini izvori koji su limitirani tehnikama i vremenskim trajanjima s pravilno donesenim odlukama kada su prijeko potrebna.

178 Ukoliko vizualni, terenski pregled fizičke pojavnosti i istraživanje dokumentacije ne daju rezultate o postojanju potencijala kulturnog krajolika, daljnji tijek istraživanja nije potreban.

179 Pisani izvori: objavljeni radovi i publicirani izvori, periodičke publikacije i sl. mogu dati pregled načina korištenja, razvoj povijesnog konteksta i povijesne povezanosti. Grafički izvori: topografske i katastarske karte, atlasi, slike, grafike, vedute, fotografije, nacrti gradnje i ostale grafičke snimke mogu svjedočiti o povijesnom načinu korištenja prostora. Suvremeni izvori s bazama podataka o namjeni i korištenju tla, vlasništvu i ostalim relevantnim podatcima također mogu pomoći pri pregledu korištenja i promjenama. Podatci ustanova kao što su: knjižnice, muzeji, arhivi, fakulteti, škole i ostale stručne ustanove mogu sadržavati važan izvor građe o krajoliku, osobito lokalne podatke, etnografske zapise i snimke, znanstvenu istraživačku dokumentaciju, periodiku, zbirke rukopisa i grafika i ostalu nepubliciranu dokumentaciju. Snimanja iz zraka iz različitih razdoblja: zračne fotografije, vojne karte i ostala snimanja iz zraka daju pregled načina korištenja koji nije saglediv iz razine terena.

rezultata istraživanja i snimkama postojećeg stanja korištenja i organizacije prostora mogu se potvrditi tradicija i povijesni kontinuitet obilježja i djelatnosti krajolika. U istraživanjima ruralnog krajolika nezaobilazna je usmena predaja, koja može biti glavni izvor prepoznavanja njegovih obilježja. Terenskim pregledom i prethodnim istraživanjima potrebno je prepoznati svaku sastavnicu na području istraživanja te odrediti stupanj njezina doprinosa ukupnoj vrijednosti krajolika.¹⁸⁰ Ako se prethodnim istraživanjem ustanovi da postoji potencijal za prepoznavanje krajolika kao kulturnog dobra, slijedi izrada studije zaštite krajolika koja treba sadržavati dovoljno podataka za određivanje dostatnosti svojstava i potvrdu zaključaka.

Povijesna istraživanja kulturnog krajolika

Istraživanjem povijesne dokumentacije osiguravaju se podatci važni za nastajanje, praćenje razvoja i promjene u oblikovanju krajolika, a ovisno o vrsti krajolika provode ih i interpretiraju različite discipline.¹⁸¹ Povijesno istraživanje i dokumentiranje podataka može se kao postupak primijeniti za nekoliko svrha – primjerice za prethodnu ocjenu krajolika kao kulturnog dobra, ali može biti povezano s ostalim aktivnostima kao što su formiranje baze podataka za programe i planove razvoja, za programe i projekte oporavka ili zaštite krajolika. Povijesno istraživanje služi prije svega za prikupljanje podataka potrebnih za prepoznavanje krajolika i donošenje ocjene, ali i za potrebe izrade ostale dokumentacije radi provođenja zaštite u slučajevima iznimnih, ugroženih ili uništenih krajolika. Istraživanje povijesne dokumentacije mora imati definirane ciljeve da bi se dobili valjani rezultati za potrebe procesa planiranja ili neke druge svrhe. Rezultati povijesnih istra-

180 Nepostojanje potencijala za utvrđivanje svojstava kulturnog krajolika kao kulturnog dobra može proizaći iz podataka da ne postoji dovoljno očuvanih elemenata, bilo da su fragmentarno zastupljeni ili su promijenjeni, a recentni oblici ne pokazuju usklađenost i značaj.

181 Ovisno o vrsti krajolika i zastupljenosti dominantne teme (dizajnirani, planirani ili organski razvijani ruralni krajolik) povijesna istraživanja mogu provoditi: povijesničari, konzervatori, urbanisti, arhitekti, krajobrazni arhitekti, arheolozi, etnolozi i ostali.

živanja moraju biti povezani s bazom ostalih podataka o krajoliku.¹⁸²

Izvori istraživanja povijesnog razvoja krajolika mogu biti različiti, a odabir izvora za opće podatke o krajoliku ili one koji se odnose na pojedine sastavnice ovisi o karakteristikama područja i povijesnom kontekstu. Ključni izvori za povijesne analize jesu povijesne karte, planovi i fotografije, povijesne i aktualne zračne snimke, pisani izvori i arhivska dokumentacija, literatura, a u nedostatku ostalih izvora vrlo važnu ulogu ima usmena predaja, priče i legende. Grafički povijesni izvori su osnova za analizu formiranja i praćenja promjena u razvoju kulturnog krajolika, a uključuju:

- povijesne karte i planove koji su ključni izvor podataka za istraživanje formiranja i geneze krajolika.¹⁸³ Za istraživanje krajolika velikog mjerila, nastalih i oblikovanih višestoljetnim povijesnim razvojem, važan izvor podataka je starija kartografija koja prikazuje područje današnje Hrvatske.¹⁸⁴ Značajan i precizniji izvor prostornih podataka su vojne karte s kraja 18. stoljeća, tzv. *Jozefinske karte*, izrađivane u razdoblju između 1763. i 1785. godine za područje Habsburške Monarhije.¹⁸⁵

182 Povijesna istraživanja koriste se raznim istraživačkim tehnikama, a osim cjelokupnog krajolika uključuju istraživanja i dokumentiranje njegovih sastavnica: naselja, arhitektonskih i inženjerskih građevina, arheoloških lokaliteta i ostalih struktura u krajoliku. Pokazatelji povijesnog stanja mogu biti i rezultati arheoloških istraživanja, koji će s ostalim podacima o njegovim povijesnim, arhitektonskim i arheološkim svojstvima omogućiti interpretaciju, vrjednovanje, a potom i zaštitu. Istraživanje uključuje i povijesne povezanosti između pojedinih sastavnica, povezanost s povijesnim događajima i osobama ili kroz djela poznatih arhitekata i graditelja.

183 U slučaju vidljivo oblikovanih i planiranih krajolika često su očuvani izvorni nacrti i planovi autora, arhitekta ili pejzažnog arhitekta. Ustroj gradskih perivoja ili perivoja uz reprezentativne građevine uglavnom je planiran prema nacrtima autora.

184 Slukan, 2000. Radi se o vrlo shematiziranim prikazima topografije prostora i lokaliteta gradova, utvrda i sakralnih objekata.

185 Navedene karte nalaze se u Ratnom arhivu (Kriegsarchiv) u Beču, a za pojedina područje Hrvatske su publicirane. Kartirane su u listovima u mjerilu 1:28800 s detaljnim kartografskim ključem oznaka za topografske oblike, vegetaciju, ceste i putove, tipove zgrada. Primarni zadatak ove izmjere bilo je bilježenje (kartiranje) prostornih podataka važnih za potrebe vojske. U tekstualnom opisu podataka govori se o kvalitetama cesta, mostova, prohodnosti putova kroz šume, močvarnim područjima i sl. Navedene karte izrađivane za područje današnje Republike Češke nedavno su digitalizirane radi lakšeg korištenja i operativnosti podataka za potrebe tipološke klasifikacije (karakterizacije) krajolika. Izvor: Prinž; Wrba; Reiter, 2010, 123.

Karte *prve katastarske izmjere* za područje Hrvatske potječu iz prve polovine i sredine 19. stoljeća i uglavnom su dostupne u elektronskom obliku.¹⁸⁶ Osim navedenih karata za područje Hrvatske izrađen je niz tematskih karata za potrebe različitih regulacija – cestovne mreže, šumskog erara, regulacije rijeka, planove isušivanja i melioracije, regulatorne osnove gradova i niz ostalih.

- povijesne fotografije, litografije, slike, vedute i ostali grafički izvori pokazuju stanje organizacije, oblikovanja, načina korištenja krajolika, izgled naselja ili pojedinih građevina, vegetacije i ostalih obilježja. Fotografije, litografije, crteži, snimke iz zraka izvori su podataka o povijesnom izgledu, uzorcima i izgrađenosti, vegetaciji, podjelama zemlje (sl. 78). Stare snimke pojedinih područja iz zraka važan su izvor podataka za promjene u prostornoj organizaciji koje mogu biti opažene usporedbom s aktualnim stanjem.

Pisani povijesni izvori za analizu formiranja i promjena u krajoliku prije svega uključuju:

- arhivsku građu sustavno organiziranu po fondovima u ustanovama državnih i gradskih arhiva, bibliotekama, muzejima, znanstvenim ustanovama¹⁸⁷
- povijesnu periodiku, novine i razne časopise specijaliziranih vrsta¹⁸⁸ koji sadrže vrijedne podatke o krajoliku, stupnju tehnološkog razvoja, izgradnji, načinu obrade zemlje, poljodjelskim kulturama, stupnju i načinu gradnje zgrada i ostalih građevina i sl.

186 Karte *prve katastarske izmjere* koje potječu iz sredine 19. stoljeća za područje današnje Hrvatske pohranjene u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) egzaktni su i vrlo precizan izvor prostornih podataka za stanje u krajoliku toga doba, jer osim parcelacije i povijesnog vlasništva zemlje, poljodjelske obrade, šumskih i vodenih površina i toka, prikazuju i prometnice, mrežu glavnih cesta i putova, mostova, prijelaza, izgrađenost prostora, tipologiju gradnje po vrsti građevnog materijala (zidano, drveno), funkciji (crkve, kapele) i sadržajima (gostionice, mitnice te ostale građevine manjeg mjerila).

187 To su: vojna izvješća, zapisnici skupština, ostavinske rasprave, izvješća o pregledu tla, vegetacije i sl., gospodarska dokumentacija, oporuke, ugovori, dnevnici, darovnice i drugo.

188 Tu se ubrajaju: *Šumarski list*, *Gospodarski list* uspostavljen 1866. godine, koji je koristan izvor podataka za istraživače poljodjelstva, agrikulturne i starih metoda za gradnju kuća. Periodika rudarstva i gospodarstva sadrži podatke o tadašnjim znanstvenim i tehnološkim napredcima. Tu su i ostali specijalizirani časopisi, kao što je *Vjesnik inžinirah*, i slično.

78. Industrijski krajolik Rijeke, sredinom 19. stoljeća

- zakone, pravila i redove građenja za pojedina područja te ostale povijesne izvore, kao što su: dokumenti i vizitacije crkvenih ustanova, spomenice župa i škola, reklamni podatci, obiteljski albumi i podatci te ostalo – mogu biti važan izvor podataka o oblikovanju, stanju i korištenju krajolika
- popise stanovništva i statističke podatke za poljoprivredu i gospodarstvo iz pojedinih razdoblja – daju demografske i podatke o veličini pojedinih naselja, zemljišnog posjeda, korištenju zemlje i dr.
- popise poljoprivrede i industrije iz različitih razdoblja jer daju podatke i statistike o povijesnom korištenju zemlje, vlasništvu i produktivnosti područja.

Osim grafičke i pisane dokumentacije važan izvor podataka o povijesnom ruralnom krajoliku uglavnom je usmena predaja – kazivanja starijih stanovnika, lokalne priče i legende, toponimski oblici, folklorna tradicija

i slično.¹⁸⁹ Analiza povijesnog razvoja, odnosno stanja povijesnog konteksta, uključuje podatke kojima se on dokumentira i potvrđuje. Za potrebe istraživanja ustroja i geneze kulturnog krajolika povijesni podatci se strukturiraju prema povijesnim razdobljima koja se određuju na temelju zajedničkih i prepoznatljivih obilježja. Svrha određivanja povijesnog razdoblja, odnosno povijesnog konteksta ili više njih, jest prepoznavanje uzoraka i pravaca povijesnog razvoja istraživanog područja.¹⁹⁰ To je osobito izraženo u glavnim

¹⁸⁹ Lokalni stanovnici, starosjeditelji, učitelji i župnici često mogu biti korisni izvori podataka o načinu života, korištenju prostora, poljodjelstvu, tehnikama gradnje u pojedinim područjima za koje često nema drugih izvora. Razgovorima i anketama s lokalnim stanovnicima pribavljaju se podatci o gospodarstvima i upravljanju tijekom povijesti, te promjenama u nedavnoj prošlosti (prošlim desetljećima).

¹⁹⁰ U mnogim su urbanim i ruralnim područjima dugog povijesnog trajanja često prisutni različiti oblici organizacije i korištenja prostora, stoga oni odražavaju više od jednog povijesnog konteksta.

pokazateljima razvoja, kao što su naselja, građevine i prometnice, što u pravilu jasno ocrta odnose prema povijesnom razdoblju svog nastajanja i obilježjima topografije, koja su utjecala na njihovo oblikovanje.¹⁹¹ Povijesni razvoj, koji je na različite načine utjecao na karakter krajolika, očituje se kroz nekoliko procesa – korištenje prostora i funkcije, prostornu organizaciju, uzorke, naselja i građevnu strukturu. Procesi u krajoliku ilustriraju način na koji su nekadašnje zajednice bile organizirane, temeljene na vlasništvu, korištenju zemlje, političkim, društvenim i ekonomskim potrebama. Podatci o uzorcima krajolika i naselja u pripadajućoj regiji, prirodnoj topografiji, kulturnim utjecajima i povijesnom korištenju zemlje sadrže podatke o načinu prostorne organizacije i ustroja krajolika te o načinu kako se razvijao tijekom povijesti. Prikaz povijesnog razvoja uključuje kronološki opis razvoja krajolika, izvorna topografska i vegetacijska obilježja dokumentirana kroz nekadašnje korištenje, oblikovanje i fizičke promjene.¹⁹²

Razdoblje značaja jest raspon (interval) vremena u kojemu je kulturni krajolik bio povezan s važnim događajima i osobama, djelatnostima i korištenjem prostora i kada je dosegno visoke i značajne vidljive, tj. fizičke karakteristike. To razdoblje može biti kratko,¹⁹³ međutim, često je to dugi niz godina, pa i stoljeća unutar kojih su se odvijali važni događaji, trajao kontinuitet djelatnosti i razvoja kulturnih sastavnica krajolika. Krajolik može imati više od jednog razdoblja značaja. Razdoblje značaja kulturnog krajolika započinje s vremenom njegova ustroja, odnosno najranijeg podatka

o korištenju prostora i karakterističnih djelatnosti koje su imale važnu ulogu u njegovu ustroju i do danas su prisutne u njegovim fizičkim obilježjima. Završetak razdoblja značaja usko je povezan s vremenom događaja, gradnje ili ostalih djelatnosti. Pojedine kulturne sastavnice krajolika koje su bile stvarane i razvijane tijekom dužih i različitih povijesnih razdoblja čije je trajanje i više stotina godina mogu dobiti nekoliko razdoblja značaja.¹⁹⁴ U određivanju razdoblja značaja treba uzeti u obzir sve karakteristike, odnosno sastavnice krajolika – od naselja, zgrada, koje mogu imati jedno razdoblje do cesta, uzoraka polja i arheoloških mjesta koja mogu biti datirana i ranije. Prikupljenim i tematski organiziranim podacima kao i analizom formiranja, odnosno povijesnog razvoja krajolika određuje se razdoblje značaja, kao razdoblje u kojemu je krajolik dosegno kvalitete koje ga čine kvalificiranim, tj. prihvatljivim za upis u *Registar kulturnih dobara*. Kontinuirano korištenje krajolika tijekom povijesti određuje povijesni karakter kulturnog krajolika koji može biti obilježen slojevitošću, odnosno može biti određen u nekoliko povijesnih razdoblja.¹⁹⁵ Povijesnim istraživanjima, analitičkim i usporedbenim metodama povijesnog konteksta krajolika i njegovih kulturnih sastavnica izdvaja se razdoblje kojemu u najvećem dijelu pripadaju ključna obilježja (prostorna organizacija, kompozicija, matrica, uzorci i graditeljske strukture). Pri tome treba prepoznati i važne događaje ili osobe koji su utjecali na formiranje i povijesni razvitak, kao i na glavne promjene krajolika. Određivanje povezanosti između krajolika i povijesnog razvoja odlučujući je čimbenik za određivanje njegova razdoblja značaja.¹⁹⁶

191 Analiziraju se i istražuju povijesna obilježja krajolika i njegovih sastavnica, kulturnih i prirodnih, a osim podataka o povijesnim događajima, osobama, fizičkom razvoju i oblikovanju područja zbog cjelovitosti podataka o krajoliku razmatraju se i povijesni podatci o klimatskim, hidrološkim obilježjima, tlima, prirodnoj vegetaciji, koji su u velikoj mjeri određivali način korištenja prostora, gradnju, mrežu komunikacija i prostornu organizaciju.

192 Na kartografskim prilogima kojima se ilustrira povijesni razvoj treba odrediti točnu ili približnu lokaciju svih poznatih povijesnih obilježja za pojedino povijesno razdoblje. Vidjeti Prilog 9.5.10.

193 U slučaju namjerno oblikovanih krajolika to je razdoblje njegova nastajanja, koje pripada određenom stilskom razdoblju, dok je u slučaju kontinuiranih, živih organski razvijenih krajolika to razdoblje znatno duže i može obuhvatiti nekoliko stoljeća, kao što je primjerice kulturni krajolik Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje.

194 Ako se radi o sakralnim građevinama, crkvama koje su građene od srednjeg vijeka do baroka, kao što je crkva sv. Nikole na Žumberku, njezina razdoblja značaja su gotičko i barokno razdoblje te kraj 19. stoljeća kada je dobila svoj današnji izgled.

195 Povijesni kontinuitet krajolika, tj. njegovo trajanje može biti različito od razdoblja značaja, međutim u takvim je slučajevima potrebno dokumentirati sva povijesna razdoblja.

196 Svaki krajolik koji je povijesni ne mora imati značaj kulturnog, dok onaj koji je značajan, odnosno ima svojstva kulturnog dobra, mora biti određen i povezan s povijesnim temama koje reprezentira, što vrijedi i za pripadajuće sastavnice krajolika.

DOKUMENTIRANJE KULTURNOG KRAJOLIKA

Teorijska polazišta slažu se da je dokumentiranje polazna točka u očuvanju svih vrsta kulturnog naslijeđa u koje su uključeni i kulturni krajolici.¹⁹⁷ Evidentiranje, tj. snimanje i bilježenje podataka jedna je od *glavnih metoda koja omogućava značenje, razumijevanje, definicije i prepoznavanje vrijednosti kulturnog naslijeđa*.¹⁹⁸ Evidentiranje je suštinski dio konzervatorskih procesa, a obuhvaća prikupljanje podataka kojima se *opisuje fizička struktura, stanje i korištenje spomenika, grupa zgrada i mjesta s oznakom razdoblja (godina) nastajanja*.¹⁹⁹ Uključuje materijalne i nematerijalne dokaze, pojave i sastavni je dio dokumentacije koja će pridonijeti razumijevanju baštine i njezinih vrijednosti. Snimanjem kulturnih krajolika prema temeljnim načelima *Međunarodne udruge pejzažnih arhitekata (International Federation of Landscape Architects, IFLA)*²⁰⁰ postiže se:

- podizanje spoznaje (znanja) koja omogućuje razumijevanje krajolika, njegova razvoja i vrijednosti
- osigurava se da održavanje i zaštita (konzervacija) budu obzirni prema fizičkoj formi, njezinim materijalima, tehnikama gradnje te povijesnom i kulturnom značaju
- promiče se interes i uključivanje stanovnika (dionika) u očuvanje baštine kroz razmjenu i korištenje prikupljenih podataka
- omogućava se održivo upravljanje i kontrola svih promjena u krajoliku.

Evidentiranje krajolika i njegovih sastavnica treba odgovarati zadatku i zahtijevanoj razini detaljnosti da bi se osigurali podatci za: metode i postupke prepoznavanja, vrjednovanja, interpretacije i prezentacije krajolika;

197 ICOMOS, 1996., *Principles for the Recording of Monuments, Groups of Buildings and Sites* [84].

198 Ibidem. *Recording is one of the principal ways available to give meaning, understanding, definition and recognition of the values of the cultural heritage*. [84]

199 Ibidem [84].

200 Ibidem [84].

stalno bilježenje promjena; podatke za planere na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini, kao i podatke koji omogućavaju održivo korištenje i održavanje, zaštitu te za izradu planova upravljanja. Osim navedenog, evidentiranje tj. snimanje krajolika treba biti primarno, prije svega za stvaranje nacionalnog, regionalnog i lokalnog popisnika (registra) te preglednika (inventara) krajolika te kao integralni dio istraživanja i stalnih konzervatorskih aktivnosti.

Međunarodni standardi dokumentiranja kulturnog krajolika

Svojstva krajolika predstavljena su materijalnim dokazima, fizičkom pojavnosti, djelatnostima korištenja i boravljenja (stanovanja) ljudi koji su ga zauzeli, razvijali, koristili i oblikovali u namjeri da služi njihovim potrebama. Na taj način oblikovani krajolici odražavaju znanja, vještine, vjerovanja, tradiciju i vrijednosti tih zajednica, a svojstva kulturnog krajolika razlikuju se s obzirom na vrste.²⁰¹ Dugogodišnja nastojanja međunarodnih institucija kao npr. ICOMOS-a u suradnji s *Međunarodnom udrugom pejzažnih arhitekata (IFLA)* za uvođenjem jedinstvene popisne (inventarske) kartice za kulturne krajolike još uvijek nisu zaživjela.²⁰² Razlozi složenosti metode popisivanja i dokumentiranja (inventarizacije) uvjetovani su već samim pojmom kulturnog krajolika, kao i suvremenih napora usmjerenih na pitanja upravljanja kulturnim naslijeđem. *Povelja o povijesnim vrtovima i perivojima*²⁰³ objavljena 1982. godine u Firenci otvorila je mogućnosti za upisivanje (registraciju) i zaštitu povijesnih vrtova i perivoja. Iste je godine predložena jedinstvena popisna (inventarska) kartica koja je stvorila pretpostavke za popisivanje, prikupljanje i strukturiranje

201 Delort; Kuster, 2004.; Cosgrove, 1984.

202 U Hrvatskoj se za istraživanja povijesnih perivoja i vrtova koristi pregledna (inventarska) kartica objavljena u: Obad Ščitaroci, 1992.

203 ICOMOS-IFLA, 1982., *Charter of Florence for the restoration of historical gardens* [80].

podataka o povijesnim vrtovima i perivojima. Ocijenjeno je da bi se s određenim prilagodbama ona mogla primijeniti i na ostale vrste krajolika. Prije desetak godina na temelju metode popisivanja i dokumentiranja (inventarizacije) koju je predložio ICOMOS – IFLA započelo je dokumentiranje najjednostavnije i najočiglednije vrste – vidljivo oblikovanih kulturnih krajolika, sa zamisli da se primijeni i na ostale kategorije. Napredak je postignut na prepoznavanju povijesnih vrtova i perivoja te stvaranju *Popisnika* (registra) i *Preglednika* (inventara) osobito u Europi i SAD-u, a *Odbor za kulturne krajolike* (*Committee on Cultural Landscapes*) ICOMOS-a je u suradnji s pojedinim zemljama pripremio nacionalne kataloge i upisnike (inventare).²⁰⁴ Danas taj program ima široku primjenu, pogotovo zbog suvremenih stavova u teoriji očuvanja kulturnog naslijeđa da *spomenik* nije moguće promatrati kao izolirani znak (*landmark*) u prostoru, već kao dio prostornog konteksta.²⁰⁵

Prvi korak u podizanju svijesti o vrijednostima krajolika kao kulturno-povijesnog naslijeđa jest stvaranje upisnika (registra) i popisnika (inventara). To prije svega uključuje listu lokaliteta, odnosno izradu popisa prepoznatih kulturnih krajolika – temelja za budući popisnik (inventar).²⁰⁶ Nakon početnog popisnog (inventarskog) lista za kulturne krajolike,²⁰⁷ koji sadrži osnovne

podatke o lokaciji, imenu, povijesti krajolika, postojećem stanju, vlasništvu, vrjednovanju (ocjeni) i zakonskoj zaštiti, slijedi podrobno dokumentiranje. Razvijanjem metode popisivanja i dokumentiranja (inventarizacije) nastoji se dokumentirati cjeloviti opseg svih sastavnica kulturnog krajolika. Kao razmjerno nov pristup u zaštiti kulturnih dobara, kulturni krajolik se kao vrsta javlja od 1992. godine, a definicije se sustavno nadopunjuju u zadnjim desetljećima. Za razliku od ranijih u definiciju pojma uvedena su i naselja, nestale su podjele između kulturnog i prirodnog naslijeđa, a pozornost je usmjerena prema nematerijalnim vrijednostima, povećavajući time složenost metode inventarizacije. Složenost kulturnog krajolika, naglašena aktualnim problemima procesa globalizacije, upućuje na teškoće pri definiranju metoda popisivanja, dokumentiranja (inventarizacije) i strukturiranja podataka.

Popisni obrazac za dokumentiranje kulturnog krajolika

Kulturni krajolici, kao vrsta kulturnog naslijeđa, opisani su kao entiteti u kojima su čovjekov rad i rad prirode usklađeni. Iz navedenog određenja proizlaze problemi daljnjeg postupanja jer otvaraju pitanja metodskog pristupa – kako prikazati i dokumentirati (inventarizirati) međudjelovanje čovjeka i njegove okoline, a s druge strane nameće se pitanje kako s istom popisnom (inventarskom) karticom prikazati različite vrste krajolika. Popisivanjem i dokumentiranjem (inventarizacijom) trebaju biti obuhvaćene sve kategorije i vrste krajolika i treba im biti prilagođena – od namjerno oblikovanog, organski razvijenog do asocijativnog krajolika. Međunarodno prihvaćene pregledne (inventarske) kartice koje je predložio ICOMOS u suradnji s *Međunarodnom udrugom pejzažnih arhitekata*, IFLA sadržavaju grafičke i pisane (opisne) podatke koji obuhvaćaju nekoliko tematskih cjelina (tablica 15). Osnovna inventarska kartica za registar kulturnih krajolika sadrži: opće podatke o kulturnom krajoliku (ime, smještaj u prostoru, karta, granice područja); zakonske okvire: vlasnik, korisnik, stupanj zaštite; kategoriju kulturnog krajolika prema UNESCO-vo tipologiji s opisom; povijesne podatke: izvorno,

204 U programu sudjeluju: Australija, Austrija, Kanada, Španjolska, Francuska, Italija, Japan, Portugal, Velika Britanija, Švicarska, SAD, itd. U Velikoj Britaniji rad na inventarizaciji započeo je prije dvadesetak godina od strane NGO's i do sada je uključeno preko tisuću vrtova. U Španjolskoj detaljne studije i inventare provodi Ministarstvo kulture, a rezultat je katalog od preko 1600 zaštićenih vrtova. Austrijski katalog sadrži oko 1500 povijesnih vrtova. U SAD je tzv. HALS Program (*Historic American Landscapes Survey*) popisao i dokumentirao oko tisuću krajolika. U Kanadi se provodi takva inventarizacija.

205 Inventarizacijska kartica je prezentirana na sastanku ICOMOS-IFLA u Verbaniji (Italija), listopad 2006. Nakon potrebnih potvrđivanja i korekcija ratificirana je na sastanku u Norveškoj, u rujnu 2007. godine.

206 U pojedinim zemljama takve liste su započele popisom perivoja i vrtova, a potom su proširene na urbane predjele, agrikulturna područja, da bi s vremenom rasle i uključile područja s više tipova krajolika, veće složenosti. Slično je i u Hrvatskoj, gdje je lista, popis perivoja i parkova prepoznata kao kulturni krajolik, zaštićen na temelju Zakona o zaštiti i očuvanja kulturnih dobara, a jedan dio njih i na temelju Zakona o zaštiti prirode. Kriteriji i standardi pri tom nisu dogovarani, ni međusobno usklađeni.

207 Popisni (inventarski) obrazac za organski razvijene kulturne krajolike (krajolične jedinice) predložen za primjenu u Hrvatskoj vidjeti u potpoglavlju 3.4.

Tablica 15: Usporedba dokumentiranja obilježja i sastavnica kulturnog krajolika prema metodama ICOMOS-a i NPS-a

POPISNA (INVENTARIZACIJSKA) KARTICA		
PODATCI	ICOMOS	NPS
OPĆI PODATCI GEOGRAFSKI PODATCI GRANICE	Naziv Karta smještaja 1:50 000 Koordinate geografskog smještaja Okolišni uvjeti: klima, temperatura, vlaga, vjetrovi	Naziv, povijesno ime Smještaj, adresa Površina i opisna granica krajolika Koordinate geografskog smještaja
EKOGEOGRAFSKA OBILJEŽJA	Vegetacijska obilježja Staništa i ekosustavi Topografska i geološka obilježja	Opis obilježja lokacije Vegetacija i korištenje zemlje
OKOLINA KRAJOLIKA SITUACIJA	Prirodni (more, rijeka) Urbani (ceste, zgrade, funkcije)	Opis okoline
TIP I SVOJSTVA KULTURNOG KRAJOLIKA	Tip (namjerno oblikovani; organski razvijeni; asocijativni), opis obilježja	Tip (namjerno oblikovani; organski razvijeni; asocijativni), opis obilježja
PODATCI O STATUSU KULTURNOG DOBRA		Vlasništvo dobra i kategorija dobra: broj pridružujućih i nepridružujućih elemenata (zgrade, područja, mjesta, strukture, građevine)
FUNKCIJA I KORIŠTENJE		Povijesne i sadašnje funkcije i djelatnosti
OPIS		Povijesni kontekst
KULTURNO-POVIJESNI ZNAČAJ	Glavno povijesno i sadašnje stanje Prirodno-povijesni značaj (geološke forme i strukture)	Primijenjeni kriteriji Nacionalnog registra Stupanj značaja Razdoblje značaja, važni datumi
VRJEDNOVANJE I ZAŠTITA	Postojeći elementi naslijeđa (kulturni i prirodni) Ocjena stanja zaštite Izvornost / autentičnost Cjelovitost / integritet Zakonska zaštita Ocjena (visoka, srednja, niska) Planiranje (prostorni i razvojni planovi) Sadašnja namjena Stanovnici i etničke grupe Glavne gospodarske aktivnosti Dostupnost usluga, edukacije, energetske infrastrukture	Uzorci i prostorna organizacija Mreža komunikacija Naselja i klasteri Zgrade, arhitektonska i stilska obilježja Materijali Arheološka mjesta Značajne osobe Arhitekti / graditelji Podatci o razvoju povijesnog konteksta Cjelovitost / integritet Stanje značaja Karakterno određujući elementi
TIP PROSTORA U KOJI JE KRAJOLIK UKLJUČEN	Industrija, gospodarstvo, proizvodnja Rekreacijski, trgovački sadržaji, poljodjelski	
FOTOGRAFIJE		
OSTALA DOKUMENTACIJA		Karte, skice, povijesne karte
LITERATURA	Bibliografski izvori za ispunjavanje obrasca, ostala bibliografija o dobru	Knjige, članci i ostalo Povijesni izvori

naknadno i sadašnje korištenje, datum gradnje, autor(i); opći opis: okolina, prirodna obilježja, pejzažna/prostorna kompozicija, arhitektonski elementi, skulpture, oprema, korištenje zemlje, tradicijska proizvodnja, energetski sustavi, građevine, postojeće stanje; karakteristike: materijalne i nematerijalne, vjerovanja, stanovnici, društveno ekonomske djelatnosti, autentičnost, integritet, univerzalnost, izolirani ili grupna vrijednost; kriteriji izbora i vrjednovanja; povijesni grafički podatci (crteži, slike, grafike, fotografije) i literatura; podatci o obrađivaču: ime i adresa, odgovornost i njegov položaj, institucija.²⁰⁸

Popisna (inventarska) kartica koju je 1997. godine oblikovao *National Park Service*²⁰⁹ za potrebe *Nacionalnog upisnika (registra) povijesnih mjesta* u SAD-u, koja uključuje i povijesni krajolik, također sadrži pisane i grafičke podatke. Podatci su podijeljeni u tematske grupe, a započinju općim podacima kao što su ime dobra, lokacija (adresa), vlasništvo i klasifikacija pridruženih kulturnih dobara.²¹⁰ Sljedeća grupa podataka odnosi se na povijesne i sadašnje funkcije krajolika te način korištenja. Općeniti opis krajolika uključuje: arhitektonske klasifikacije građevina (materijal, temelji, zidovi, krovovi, stilovi), povijesno i sadašnje fizičko stanje pojedinih dobara pridružujućih i nepridružujućih elemenata. Opis općih obilježja odnosi se na opise fizičkih čimbenika krajolika.²¹¹

Izjava o značaju uključuje podatke o zadovoljavanju kriterija nacionalnog registra, području i razdoblju značaja, važnim datumima te graditeljima i arhitektima. U općem tekstu opisuje se razina značaja i za to primijenjeni kriteriji. Zasebna su točka izvori i bibliografija (članci i ostali izvori podataka za pripremu obrasca). Na kraju se upisuju zemljopisni podatci koji uključuju površinu krajolika, koordinate, tekstualni opis granica te pravni

režim zaštite. Dodatak su grafički podatci: karte, planovi, skice, nacrti i fotografije. Sukladno antropološkom stavu o zajedničkom sagledavanju svih čimbenika krajolika – opipljivih i neopipljivih, materijalnih i nematerijalnih obilježja, *National Park Service* istražuje i dokumentira obje grupe.²¹² Analiza (tablice 15) *Usporedba modela dokumentiranja (inventarizacije) obilježja i sastavnica kulturnog krajolika* pokazuje da, iako je struktura podataka ICOMOS-ove popisne kartice i popisne kartice *National Park Service* (NPS) različito sistematizirana, podatci koji su nužni za opisivanje obilježja kulturnog krajolika u glavnim se obilježjima podudaraju.

GIS i dokumentiranje kulturnog krajolika

Međunarodne stručne organizacije zalažu se za uspostavljanje i razvoj standarda i jedinstvenih metoda za popisivanje, snimanje, opisivanje, klasifikaciju, ocjenjivanje, praćenje stanja i upravljanje kulturnim krajolicima.²¹³ U zadnjih desetak godina središnji interes UNESCO-a usmjeren je prema učinkovitim metodama upravljanja naslijeđem, posebice kulturnih krajolika.²¹⁴ U podršci takvim nastojanjima zalaže se za korištenje suvremenih elektroničkih i računalnih informacijskih tehnologija.²¹⁵ Geografsko-informacijski sustav (GIS) *jest vrstan način za upravljanje podacima o kulturnim krajolicima i objektima kulturne baštine u krajolicima*.²¹⁶ To je posebice važno u slučajevima organski razvijenih, kontinuiranih krajolika, s velikim brojem vlasnika i korisnika radi potrebe usklađivanja njihovih aktivnosti, praćenja stanja, izrade pla-

208 [92]

209 U.S. Department of the Interior, National Park Service [29].

210 Posebnost američkog pristupa jest prepoznavanje pridružujućih i nepridružujućih elemenata krajolika, kao što su zgrade, mjesta, strukture i građevine, a u inventarskom se listu izražavaju u brojkama.

211 Fizički čimbenici kulturnog krajolika su: korištenje (*land use*), uzorci (*patterns*), klasteri (*clusters*); prirodni sustavi; prostorna organizacija; vizualni odnosi; obliče terena (topografija), nadzemna odvodnja, vegetacija, sustavi kretanja, obilježja voda, prirodna i izgrađena obilježja, nenaseljene strukture krajolika i građevine, oprema krajolika, građevine malog mjerila.

212 Materijalne aspekte istražuje kroz arhivsku dokumentaciju, povijesna razdoblja, terenskim istraživanjima postojećeg stanja i sl. Dokumentiranje nematerijalnih, neopipljivih vrijednosti svodi se na: lokacije festivala, mjesta tradicijske glazbe, plesa, hodočasnčkih putova, memorijalnih mjesta i prošlih događaja, mjesta tradicijskih vještina, mjesta sakupljanja / berbe domaćih biljaka, mjesta obrtničkih uradaka te tradicijska mjesta doživljaja posebnog vremena godine.

213 UNESCO, ICOMOS, NPS.

214 Podrobnije o metodama zaštite i upravljanja kulturnim krajolicima u poglavlju Sustav i metode zaštite kulturnih krajolika.

215 ***1999.d [66].

216 Geografski informacijski sustav (GIS) je skup računalnih alata koji se koriste za prikupljanje, arhiviranje, upravljanje, preuzimanje, analiranje i izlaz geografskih i drugih vrsta atributa podataka. Boehler; Heinz; Scherer; Siebold, 1999.

79. Povijesni krajolik Boko-kotorskog zaljeva

nova upravljanja i modeliranja budućeg razvoja (sl. 79). Njime se omogućuje organizirano prikupljanje i obrada podataka putem računalnog programa oblikovanog za stvaranje, rukovanje, analiziranje i prikazivanje svih vrsta geografskih (prostornih) podataka s pripadajućim atributima. Obilježje GIS-a jest zajedničko organiziranje prostornih i neprostornih podataka u računalnom okruženju, čime je omogućeno povezivanje podataka iz različitih izvora s odgovarajućim analizama.²¹⁷ Svi podatci dobiveni iz različitih izvora georeferenciraju se u istom koordinatnom sustavu.

Kao tehnička podrška za upravljanje, povezivanje i analizu prostornih podataka u usporedbi s tradicijskim planovima, crtežima i modelima GIS pruža veće mogućnosti uključivanja i povezivanja nekoliko slojeva ulaznih podataka te mnogostruke mogućnosti vizualizacije. Osim toga, alatima GIS-a moguće je analizirati i modelirati budući razvoj kulturnih krajolika. Potrebna fleksibilnost koja proizlazi iz dinamike i složenosti kulturnih krajolika osnovni je uvjet višenamjenskog korištenja podataka za klasifikaciju, ocjenjivanje, planiranje razvoja i praćenja

217 Može biti korišten za formiranje i vođenje baze podataka, s podacima iz različitih izvora. Za formiranje podataka o zaštićenim i evidentiranim kulturnim dobrima na području istraživanog krajolika Žumberka korišteni su podaci Registra kulturnih dobara, registriranih i preventivno zaštićenih kulturnih dobara Ministarstva kulture Konzervatorskog odjela u Zagrebu i Karlovcu; Prostornih planova uređenja gradova Samobor, Jastrebarsko i Ozalj; Prostornih planova uređenja općina Klinča Sela, Krašić i Žumberak. Usporediti s potpoglavljem 3.4.

promjena u krajoliku.²¹⁸ Baza podataka je zbirka podataka organiziranih prema zadanoj strukturi prema kojoj se opisuju svojstva (atributi) sastavnica i njihovi međusobni odnosi.²¹⁹ GIS baza kao zbirka podataka uključuje podatke o lokaciji i obilježjima pojedine sastavnice ili krajolika. Geometrijska obilježja i lokacija pojedine sastavnice krajolika u stvarnom se prostoru bilježe u slojevima digitalne (računalne) karte, koja je na taj način usporediva s topografskom kartom određenog zemljopisnog područja.²²⁰ Podatci kojima se opisuju pojedine sastavnice krajolika i njihove značajke (atributi) pohranjeni u bazama podataka i povezani u pojedine slojeve karata dostupni su kroz vizualni prikaz ili u tablicama.²²¹ Omogućene su prostorne analize preklapanjem topografskih, katastarskih i ortofoto snimaka.²²²

218 Postupcima klasifikacije krajolika u usporedbi sa starijim kartama, s unaprijed definiranim legendama i tipovima, danas se mogu brže prilagoditi cilju i promijeniti u kasnijim fazama rada korištenjem fleksibilnosti digitalnih baza podataka.

219 ***2009.a [38].

220 Svaka odabrana sastavnica sadrži različite vrste podataka, na primjer: topografske podatke, korištenje prostora, nadmorsku visinu, status zaštite, povijesno razdoblje i ostale pridružene attribute unesene u bazu podataka.

221 Primjerice, računalno obrađene karte mogu prikazivati lokaciju pojedine sastavnice krajolika povezanu s bazom podataka koja uključuje pripadajuće attribute kao što su: arheološki lokaliteti, razdoblje formiranja naselja i njihova prostorna raspodjela, tipologija naselja i sl.

222 Promjene krajolika izazvane prirodnim ili čovjekovim utjecajem također se prikazuju u obliku grafičkih prikaza, kao degradacija krajolika, negativna obilježja (kamenolomi, infrastrukturni zahvati i sl.).

PRIJEDLOG VRSTA KULTURNIH KRAJOLIKA U HRVATSKOJ

Na teritoriju Hrvatske, zahvaljujući geografskim, prirodnim, reljefnim i kulturno povijesnim specifičnostima, razvili su se i oblikovali krajolici različitih vrsta koji su povezani s panonskim i mediteranskim kulturnim krugom. Regionalne i lokalne raznolikosti stvaralačkog izraza u dijalogu s prirodnim okolišem tijekom povijesti oblikovale su krajolike naseljavanja i boravljenja. Intervencije čovjeka u međudjelovanju sa zadanostima prostora bile su namjerne te su oblikovale krajolike utilitarnog i posebnog značenja. Utilitarni krajolici koriste topografske pogodnosti za smještaj naselja i građevina važnih za zajednicu, dok se krajolici posebnog značenja očituju kroz graditeljske strukture vezane uz vjerovanja i duhovna značenja određenog mjesta. Na taj način zajednički prenose i komuniciraju važne poruke. Takve su se prostorne strukture, sakralne, fortifikacijske i naseobinske uglavnom prenosile iz jednog povijesnog razdoblja u drugo, pa i od različitih etničkih skupina.

Na temelju istraživanja metoda prepoznavanja i dokumentiranja kulturnih krajolika kroz bibliografske izvore i međunarodne primjere, ovim se istraživanjem utvrđuje model prepoznavanja i razvrstavanja kulturnih krajolika prema vrstama u Hrvatskoj. Međunarodne povelje i preporuke pružaju stručni okvir za razvrstavanje kulturnih krajolika i osiguravaju potrebnu usporedivost i sukladnost nacionalnog pristupa s međunarodnim. Određivanje i prepoznavanje vrsta krajolika ovisi o njihovoj zastupljenosti na određenom teritoriju. Slijedom određenja da kulturni krajolik predstavlja složeno djelo prirode i čovjeka, bilo koji dio teritorija koji ispunjava zadane kriterije može biti prepoznat kao kulturni krajolik. Određenje pojma kulturnog krajolika u međunarodnim krugovima kulturnog naslijeđa, od uspostave pojma do danas, dopunjavalo se i uključivalo nove parametre i obilježja. Kulturni krajolici koji reprezentiraju zajednički rad prirode i čovjeka posjeduju:

- prostorno i vremensko međudjelovanje čovjeka i prirode, procese i dinamiku
- prostornu, teritorijalnu određenost kao topografski određena područja
- kontekstualnu određenost u širem društvenom i fizičkom kontekstu
- kreativne, stvaralačke vrijednosti: kulturne, estetske, povijesne, društvene, gospodarske...
- urbanističke, arhitektonske ili tehnološke cjeline koje ilustriraju povijesna razdoblja
- tradicijska naselja, korištenje i namjenu prostora te izražen odnos prema okolišu
- materijalno i nematerijalno naslijeđe; tradicije, običaje, znanja, vještine...
- povezanost s povijesnim događajima i osobama, umjetničkim i književnim djelima
- biološku raznolikost i značajne ekosustave
- prirodne fenomene ili područja iznimnih prirodnih ljepota i estetske važnosti, simboličkog značenja ili značajne geološke i reljefne oblike i značajke
- cjelovitost (integritet) kulturnih i prirodnih vrijednosti.

Prepoznavanje kulturnih krajolika kao vrste kulturnih dobara u Hrvatskoj još uvijek je na početcima. Osim što su krajolici prepoznati zakonom kao vrsta kulturnog dobra,²²³ nije uslijedila detaljnija razrada kriterija i standarda njihova prepoznavanja i razvrstavanja za potrebe upisa na *liste kulturnih dobara* Hrvatske. Prema *Pravilniku o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske*²²⁴ krajolici se dijele na dvije grupe: kulturne i povijesne, a perivoji, vrtovi i parkovi nisu prepoznati kao namjerno oblikovani

223 Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, čl. 2, ... *krajolici i njihovi dijelovi koji svjedoče o čovjekovoj prisutnosti u prostoru, a imaju umjetničku, povijesnu i antropološku vrijednost.*

224 *Pravilnik o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske.*

80. Vidljivo oblikovani krajolik parka Maksimir, Zagreb

81. Vidljivo oblikovani krajolik Zelene potkove, Zagreb

krajolici, već kao kulturno-povijesne cjeline.²²⁵ Poznato je da Hrvatska posjeduje brojne i različite vrste kulturnih krajolika, koji, bez obzira jesu li prepoznati i zaštićeni zakonskim putem, postoje zabilježeni u literaturi i brojnim stručnim istraživanjima.²²⁶ Analizom i usporedbom s međunarodnim teorijskim podjelama predlaže se model razvrstavanja kulturnih krajolika u Hrvatskoj prema glavnim kategorijama UNESCO-a: namjerno, očito oblikovani; organski razvijeni i krajolici posebnih povezanosti (asocijativni). Kategorija namjerno, vidljivo oblikovanih krajolika uključuje: perivoje, parkove i vrtove; pojedine tipove urbanog i industrijskog krajolika. U kategoriju organski razvijeni krajolika pripadaju: ruralni i poljodjelski krajolici; urbani krajolici nastali spontanom razvojem; pojedini industrijski i obrambeni krajolici; krajolici posvećenih mjesta, krajolici prometnica (putova, cesta i željeznica). U asocijativne krajolike ubrajaju se krajolici posebne povezanosti s mitskim ili vjerskim sadržajem, krajolici nadahnuća, krajolici sjećanja (memorijalni) i povijesni krajolici. Osim navedenih kategorija posebnost su krajolici arheoloških mjesta koji posjeduju visoki stupanj zastupljenosti ili su velike

225 Usporediti s poglavljem Vrste krajolika. Poznato je da su povijesni krajolici dio šireg pojma kulturnog krajolika.

226 Podrobnije o istraživanjima povijesnih perivoja vidjeti u: Obad Šćitaroci, 1992.; Obad Šćitaroci 1993.; Obad Šćitaroci, 1999.; Obad Šćitaroci; Bojanić Obad Šćitaroci, 2003.

površine arheoloških nalaza, koji ilustriraju način organizacije ili života određenog povijesnog razdoblja. Osim krajolika kopna u Hrvatskoj su zastupljeni i krajolici mora, rijeka i jezera.

Vidljivo oblikovani krajolici: perivoji, parkovi, vrtovi, arboretumi i sl.

Najočiglednija vrsta dosad prepoznatih i zakonom zaštićenih kulturnih krajolika u Hrvatskoj jesu vidljivo (namjerno) oblikovani krajolici stvoreni svjesnom namjerom. Kategorija namjerno oblikovanih krajolika uključuje sljedeće vrste: perivoje i parkove (perivoji uz dvorce, vile, stambene i ostale vrste javnih zgrada, lječilišni perivoji, samostanski vrtovi, promenade, aleje i sl.); botaničke vrtove i krajolike oblikovane iz znanstvenih razloga (arboretumi, vrtovi); javne perivojno oblikovane prostore (perivojni trgovi, parkovi, perivoji, drvoredi, izložbeni vrtovi...); povijesne proizvodne krajolike (vrtove, voćnjake, rasadnike, vinograde.); krajolike sjećanja²²⁷ (groblja, aleje, memorijalna stabla...); planirane urbane krajolike (planski oblikovana i uređena urbana područja iz raznih povijesnih razdoblja); industrijske krajolike vezani uz proizvodnju ili korištenje mineralnih sirovina

227 Krajolici groblja mogu biti i krajolici posebnih povezanosti (asocijativni) u slučaju kad je manje očita njihova oblikovna i estetska komponenta, a zastupljenija su povijesna, nadgrobna obilježja ili povezanost sa znamenitim osobama.

82. Planirani agrarni krajolik doline ušća Neretve

(solane, rudnike,..); fortifikacijske krajolike te turističke i rekreacijske krajolike sa svim građevinama, uređenim otvorenim prostorima, pratećim elementima i sadržajima (kupalištima, sunčalištima, skijalištima, igralištima i sl.). (sl. 80 i 81). Među ostalima, tu se ubrajaju: park Maksimir u Zagrebu, gradski perivoji gradova (Opatije, Splita, Osijeka, Karlovca...), perivoji dvoraca, vila i ljetnikovaca, arboretumi (Trsteno, Vinica) i brojni drugi. To su krajolici oblikovani na temelju unaprijed osmišljenog plana ili projekta, kao djelo urbanista, arhitekta, pejzažnog arhitekta ili vrtlara. Pojedini namjerno oblikovani krajolici, kao što su perivoji zaštićeni su temeljem dvaju zakona – *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* i *Zakona o zaštiti prirode* kao spomenici parkovne arhitekture.

Povijesni ruralni i poljodjelski krajolici

Povijesni ruralni krajolici zastupljeni na području Hrvatske organizirani su i uređivani tradicijskim spontanom razvojem i djelatnostima vezanim uz korištenje zemlje. U starijoj konzervatorskoj praksi nazivaju se krajolici tradicijskih vještina, odnosno etnološki krajolici.²²⁸ Pojava ruralnog krajolika određuju naselja, prometnice, obradive, šumske i ostale prirodne površine, vodotoci

²²⁸ Začetnik prepoznavanja ruralnih krajolika, odnosno etnoloških područja bila je konzervatorica etnologinja Beata Gotthardi-Pavlovsky, koja je na području Istre, Kvarnera i otoka prepoznala i zaštitila nekoliko takvih područja.

83. Povijesni agrarni, terasirani krajolik Korčule

te ostale vodene površine. Tipovi i izgled seoskih naselja i poljodjelskih površina odražavaju tradiciju, tehnologije, znanja i vještine ljudi koji su mijenjali i prilagođavali okoliš svojim potrebama. Osim navedenog organizaciju i izgled ruralnog krajolika bitno su odredila i topografska obilježja prostora u kojemu su nastali. S obzirom usku povezanost s topografskim obilježjima područja, ruralni krajolici Hrvatske razlikuju se s obzirom na zemljopisne značajke u panonskom, dinarskom i jadranskom području. S obzirom na geomorfološka obilježja pojedinih regija razlikujemo nizinske, riječne, planinske, brježuljkaste, krajolike krških polja, terasirane krajolike i druge. Osim prirodnih zadanosti na oblikovanje i organizaciju ruralnog krajolika utjecale su društvene i političke okolnosti, gospodarski uvjeti, vlasnički odnosi i ostali uvjeti pojedinih povijesnih razdoblja. Agrarni (poljodjelski) krajolici, kao dio ruralnog prostora razlikuju se po načinu korištenja zemlje i poljoprivrednim aktivnostima te mogu biti: vinogradarski, oranički, pašnjački, maslinarski, itd. U njima su osim geomorfoloških zadanosti, vlasnički odnosi u najvećoj mjeri odredili prostornu organizaciju, sustave komunikacija, prostorne uzorke, geometriju parcela, omeđivanje posjeda i slično. S obzirom na stupanj očuvanosti kulturno-povijesnih obilježja dosad su upisani u Registar kulturnih dobara: povijesni agrarni krajolik Starogradskog polja na otoku Hvaru (Lista Svjetske baštine), ruralni krajolik

84. Povijesni urbani krajolik Korčule

Žumberak – Samoborsko gorje – Plešivičko prigorje, krajolik Velikog Tabora, agrarni krajolik dvorca Bela te agrarni krajolik Vodnjanštine. U okviru prostorno-plan-ske dokumentacije prepoznati su: ruralni krajolik Lonjskog polja, ruralni krajolik Zrinske gore, ruralni krajolik doline rijeke Gacke, urbano-ruralni krajolik doline rijeke Mirne, agrarni krajolik delte rijeke Neretve, suhozidni krajolici otoka i priobalja (Korčule, Hvara, Krka, Cresa, Pelješca) i nekoliko ostalih. (sl. 82 i 83). Radi se o ruralnim područjima čije površine premašuju više stotina km² te obuhvaćaju administrativna područja nekoliko gradova i općina. Očuvanje njihova karaktera i vrijednosti je složen proces koji zahtijeva osim konzervatora, uključivanje i ostalih stručnjaka, lokalne samouprave, stanovnika, vlasnika i ostalih korisnika prostora.

Povijesni urbani krajolici

Povijesni urbani krajolici obuhvaćaju osim izgrađenih, urbanih struktura i prirodni okoliš, njegova topografska, fizička i prirodna obilježja, koja su tijekom urbanog razvoja u većoj ili manjoj mjeri ostala prepoznatljiva. U slučaju neatraktivnih obilježja lokacije urbanim krajolikom smatra se i vizualna percepcija posebnih estetskih i vizualnih vrsnoća koju stvara prepoznatljiva stratigrafija stvorenih urbanih uzoraka i oblika u tkivu grada. Sklad i protezanje urbanih oblika te odnosi između grada i njegova okruženja s kojim je u funkcionalnom i vizualnom

85. Povijesni industrijski krajolik luke Rijeka

odnosu doprinose njegovu značenju i vrijednostima. Topografija prirodnog okoliša je tijekom urbaniziranja prostora djelomično ili potpuno promijenjena slojevima uzoraka izgrađenih i otvorenih prostora, zgrada, trgova, ulica i infrastrukturnih građevina. Na taj način formiran urbani krajolik složen je od prepoznatljivih elemenata kojima su oblikovani uzorci, prostorna organizacija, vizualni odnosi, urbane zelene površine, elementi povijesne tehničke infrastrukture i urbana oprema koji se zajednički prepoznaju kao vrijednost kulturnog naslijeđa. Povijesni urbani krajolik smatra se živim teritorijem koji je određen povijesnim razvojem s tragovima prošlih naraštaja kao odgovorom na ograničenja i mogućnosti pripadajućeg prirodnog okoliša. Na taj način oblikovan, on predstavlja izraz i odraz vremena i zajednica koje su ga formirale, njihovih civilizacijskih stavova, tehničkih dostignuća i gospodarskih mogućnosti. Sukladno tome povijesni urbani krajolik može se promatrati kroz prepoznavanje posebnih vrijednosti u povijesnom urbanom prostoru - gradu. Određuju ga jasna morfologija i prepoznatljive sastavnice, kao što su izgrađene strukture, otvoreni prostori, uzorci, funkcije i dr., promatrane na holistički način kojim se prepoznaje njegov karakter. Urbani krajolik se interpretira i kao vizualna percepcija posebnih kvaliteta pojedinih područja, uključujući estetske i morfološke, kao što su pogledi, vizure i pristupi, izgrađene i otvorene graditeljske

86. Povijesni industrijski krajolik solane Ston

i urbane karakteristike te geomorfologija teritorija. Urbana područja su u prostornom, funkcionalnom i vizualnom odnosu sa svojom okolinom koja doprinosi njihovom značenju, kulturnom značaju i vrijednostima. Osim morfoloških obilježja sagledava se i način na koji su se izgrađeni i otvoreni prostori razvijali tijekom povijesti, što su bile dinamike razvoja čiji su rezultat urbani uzorci i ostala očuvana obilježja urbanih prostora. U prepoznatljive tipove mogu se ubrojiti povijesni urbani krajolici različitih povijesnih razdoblja: srednjovjekovni mali gradovi nastali na kontinuitetu gradinskih naselja Istre i Kvarnera; planirani renesansni urbani krajolik: Dubrovnik, Stona, Korčule, Karlovca; barokni urbani krajolik Varaždina; planirani krajolici kraja 19. i polovice 20. stoljeća Zagreba i ostalih gradova kontinentalne i primorske Hrvatske (sl. 84).

Povijesni industrijski krajolici

Povijesni industrijski krajolici su ostatci industrijske proizvodnje, a uključuju zgrade, tehnologiju i prostore čime odražavaju fizičke i društvene procese povezane s proizvodnjom, koji imaju povijesnu, tehnološku, društvenu, arhitektonsku ili znanstvenu vrijednost. Odlikuje ih funkcionalna i prostorna povezanost industrijskih procesa, građevina i strojeva u izgrađenom (urbanom), poljodjelskom ili prirodnom okolišu. Važno obilježje industrijskog krajolika je integritet, koji osim glavnih tvorničkih zgrada

87. Povijesni fortifikacijski urbani krajolik Dubrovnik

čine i prateće zgrade za pojedine funkcije (uprava, skladišta, energetska postrojenja) te industrijska infrastruktura, čime se prezentiraju uzorci i način cjelovitog industrijskog procesa. Takav pristup omogućuje sagledavanje industrijskog krajolika kao zasebnog prostornog entiteta, za razliku od jednostavnog prepoznavanja pojedinih industrijskih zgrada ili grupa zgrada. Koncept industrijskog krajolika koristi se za vrjednovanje materijalnih ostataka industrijskog naslijeđa, pridajući mu pri tome novo značenje i uvjete prilagodbe novom načinu korištenja. Prestankom proizvodnje mnoge su tvornice ostale bez namjene, a u gradskim područjima postaju *brownfield* područja, često smještena u današnjim gradskim središtima, zbog čega su prikladna za nove urbane sadržaje. Prenamjena napuštenih industrijskih krajolika u nove urbane sadržaje, zasad je vrlo rijetka.²²⁹ Među najreprezentativnije primjere povijesnih industrijskih krajolika, koji imaju velike prostorne potencijale ubrajaju se lučka skladišta i tvornički pogoni u Rijeci, tvornički pogoni vezani uz željezničku prugu u Zagrebu, nekadašnja *Pamučna industrija* u Dugoj Resi, rudnici ugljena Raša, Labin i Podlabin, ciglana u Bedekovčini, solana u Stonu, Pagu i Ninu, napušteni kamenolomi i drugi pogoni. (sl. 85 i 86).

²²⁹ Nekadašnji tvornički sklop ZIVT u Zaboku prenamijenjen je u sjedište gradske uprave s trgovačkim i poslovnim sadržajima. Za nekadašnji tvornički sklop Rikard Benčić u Rijeci izrađeni su projekti prenamjene za kulturni kvart.

88. Povijesni krajolik utvrde Medvedgrad

89. Povijesni krajolik utvrda Višokog zaljeva

Krajolici utvrda

Krajolici utvrda, odnosno fortifikacijski krajolici uključuju fortifikacijske građevine smještene na strateški važnim i povoljnim lokacijama, posebnih geomorfoloških obilježja, čije su pogodnosti korištene za gradnju sustava utvrda, starih gradova, kaštela, vojarni, skladišta i ostalih građevina vezanih uz funkciju obrane. Fortifikacijske građevine mogu pripadati jednom ili različitim povijesnim razdobljima te ilustrirati stupanj razvitka vojne tehnike određenog razdoblja. Građene su za zaštitu naselja, sela, gradova – od mlađega kamenoga doba do 19. stoljeća. Utvrde se razlikuju po tehničkim mogućnostima i stilskim oznakama razdoblja u kojem nastaju te po sustavu obrane i vrsti oružja. U prapovijesti su se koristili zemljani jarci, nasipi, drvene kamene ograde. Rimsko razdoblje donosi novi tip vojnog logora (castrum) i obrambenih zidina s kulama te poljskih utvrda s palisadama i jarcima kojima je formiran Rimski limes. Srednji vijek poznaje dva tipa fortifikacijskog graditeljstva – burg, utvrđeno sjedište feudalnog gospodara te grad, utvrđeno naselje slobodnih građana. S pojavom vatrenog oružja tijekom 14. i 15. stoljeća počinju se graditi jake i visoke kule s ravnim dijelovima na zidinama za smještaj topova, kopaju se široki jarci osigurani visokim zemljanim nasipom te se podižu okrugle kule revelini za artiljerijska djelovanja (Revelin u Dubrovniku). Obrambeni fortifikacijski sustavi koje su usavršili S. Vauban i M. Coehoorn prisutni su u

kontinentalnom i primorskom dijelu Hrvatske. Prema podjeli po povijesnim razdobljima zastupljeni su krajolici neolitskih utvrda, antičkih fortifikacija, ranosrednjovjekovni i srednjovjekovni sustav gradina i utvrda, sustav protuturskih utvrđenja, venecijanskih renesansnih utvrda, novovjekih austrijskih, engleskih... utvrda te vojne građevine iz sredine 20. stoljeća. Brojne povijesne utvrde i vojne građevine postale su beskorisne i napuštene, a one koje nisu srušene danas su bez sadržaja. Među najznačajnije fortifikacijske krajolike ubrajaju se: krajolici sustava utvrda otoka Brijuna, Visa i Lastova, fortifikacijski sklopovi u Puli, Šibeniku i Dubrovniku, krajolici starih feudalnih gradova na gorama i planinama kontinentalnog i primorskog dijela Hrvatske, Rimski limes te niz drugih (sl. 87, 88 i 89).

Krajolici svetih mjesta – sakralni krajolici

Krajolici svetih mjesta (*duhovni - kontemplativni* krajolici) obuhvaćaju elemente religijskih sadržaja i građevina određenog prostora, koji pri organizaciji i oblikovanju koriste obilježja i pogodnosti zemljopisnog smještaja. Osim ljudskim djelovanjem stvorenih *svetih* krajolika, poznata su mjesta koja sadrže *svetost* u svojoj prirodi, oblikujući duhovnu dimenziju prirodnih oblika krajolika. Pri tome mogu sudjelovati i zvukovni i svjetlosni elementi koji pridonose doživljaju. Strukture s religiozno-mitološko-duhovnom funkcijom vezane uz običaje starih etničkih

90. Povijesni sakralni krajolik Marije Bistrice

skupina koje su bile vrlo povezane s prirodom, kao što su ranoslavenski sveti prostori, često s tročlanom strukturom. Nepokršteni Slaveni posvećivali su svojim glavnim bogovima posebno odabrana mjesta tvoreći tako prostorne strukture.²³⁰ Poznat je utjecaj religijskog sadržaja na lokaciju sakralnih građevina kroz prapovijest i povijest, kao što su primjeri svetih mjesta neolitskog razdoblja, antičkih kulturnih mjesta na koja se nastavljaju lokacije kasnijih starohrvatskih. Kontinuitet takvih lokacija prati i kršćanstvo, koje za smještaj sakralnih građevina, crkvi i kapela u pravilu bira istaknute položaje, vrhove brda i gora, sagledive iz šireg prostora. Hodočašće u Hrvata ima dugu tradiciju o čemu svjedoče priobalna prošteništa – Trsat, Krasno, Sinj i drugi. Sustav romarskih putova osobito je prisutan u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Romarske crkve iz razdoblja baroka, istaknute su točke u krajoliku, vidljive iz daljine. Poznat je naziv *svete gore* kojim se označavaju krajolici vjerskog sadržaja, na istaknutim vrhovima gora, kao što su primjerice proštenjarske, hodočasničke crkve u Loboru, Belcu, Trškom vrhu, Vinagori ili sakralni krajolik *Nacionalnog svetišta Majke Božje* u Mariji Bistrici do kojega vodi mreža tradicijskih, romarskih putova. Krajolici u kojima je gusto zastupljena grupa sakralnih građevina,

230 Prema istraživanjima akademika R. Katičića, koji u ovoj trokutnoj strukturi mitske priče vidi odraz drame koja se odvija među bogovima: Veles krade Perunu ženu i odvodi je u svoj svijet, a Perun je silom preotima. Odnosi između točaka, predstavljaju odnose koji vladaju među božanstvima.

91. Asocijativni krajolik Biokova

samostana, crkvi, kapela, poklonaca i raspela na odabranim prirodnim lokacijama, stvaraju posebno duhovno okruženje. Ilustrativni primjer je kontemplativni krajolik koji obuhvaća niz samostana u području Pustinja Blaca na otoku Braču. Ovi krajolici imaju važnu ulogu u hodočasničkom sadržaju, ali i kao putovi vjerskog turizma. Prepoznati su posvećeni (sakralni) krajolici vezani uz sakralne zgrade (katedrale, crkve, samostane...), ili građevine kao što su križni putovi. Pripadaju različitim povijesnim i stilskim razdobljima, od prapovijesnih, starokršćanskih, baroknih do suvremenih (sl. 90).

Krajolici posebnih povezanosti – asocijativni krajolici

Kulturni krajolici posebnih povezanosti ili asocijativni krajolici, povezani su mitološkim, religijskim, memorijalnim, kulturnim i doživljajnim sadržajima s prirodnim elementima. U tim je krajolicima međudjelovanje ljudi i prirode snažno povezano s idejama i vjerovanjima povezanim s prirodnim elementima i izgledom krajolika. Asocijativni krajolik može biti prirodno područje koje nije promijenjeno utjecajem čovjeka, ali je povezano snažnim doživljajnim iskustvima. Bez obzira na odsutnost izgrađenih oblika, same prirodne forme krajolika mogu biti povezane s legendama ili mitološkim sadržajem, kao što je primjer staroslavenskih božanstava povezan s planinskim vrhom Perun na

92. Krajolik povijesnih komunikacija Velebita

Učki, Kameni svatovi i sl. (sl. 91). U kategoriju asocijativnih krajolika mogu se ubrojiti krajolici *sjećanja* povezani sa mjestima velikih stradanja ljudi, znamenitim bitkama ili drugim događajima važnim za nacionalnu povijest, koji označavaju mjesta povijesnih događaja, poznatih bitki i stradanja, kao što su primjerice: Kravsko polje, Petrova gora, logor Jasenovac i dr. Također je poznata umjetnička povezanost s krajolicima nadahnuća u koje su uključene nematerijalne sastavnice, akustičke, kinetičke, vizualne (uzorci svjetla, boje, zvukovi, kretanje vode u krajoliku i sl.). Krajolici nadahnuća, poput Zelenjaka u Hrvatskom zagorju utjecali su na stvaranje teksta hrvatske himne, dok su mjesta povijesnih vrijednosti (paleontoloških, geoloških...) s naglašenim prirodnim, a manje s kulturnim obilježjima zastupljena na području nalazišta u Hušnjakovu. Krajolici scenskih vrijednosti (lijepa panorame, prizori ushita...) pridonose simboličkim i identitetskim vrijednostima.

Krajolici povijesnih prometnica (cesta, putova i željeznice)

Krajolici povijesnih prometnica: cesta, putova i željeznica pripadaju tzv. linearnim krajolicima, koji osim infrastrukturnih građevina – cesta, putova i željezničkih pruga – uključuju i građevine kao što su mostovi, nadvožnjaci, tuneli te pripadajuću opremu, miljokaze–povijesnu prometnu signalizacija, parternu obradu i sl., a kod

93. Krajolik riječnih putova Osijeka

željezničkih pruga posebnu tehničku opremu signalizacije i postrojenja. Ovim krajolicima pripadaju i prateće povijesne građevine, kao što su željezničke postaje, stražarnice, mosne vage i dr., ali i ostali sadržaji vezani uz putovanja: gostionice, oštarije, nekadašnja svratišta i odmorista. Osim zgrada, građevina niskogradnje i tehničke opreme u krajolicima putova posebno je važna vizualna i doživljajna komponenta jer se njima ostvaruju lijepi panoramski prizori na okolicu. Među najreprezentativnije krajolike vezane uz povijesne prometnice ubrajaju se trase rimskih, srednjovjekovnih i novovjekovnih cesta (Luzijana, Karolina i Jozefina), osobito na području Gorskog kotara i Like, planinarski putovi (Premužičeva staza na Velebitu, staze na Biokovu i niz ostalih) te željeznička pruga Zagreb – Rijeka, posebice na području Gorskog kotara, željeznička pruga Parenzana, (sl. 92 i 93). Osim krajolika povijesnih putova u širem smislu značenja sagledavaju se baštinski putovi, vezani uz različite tematske sadržaje umreženih lokaliteta baštine.

Povijesni krajolici mora

Uobičajeno značenje sintagme krajolik mora jest slika i pogled na more, ali je određenje prošireno na krajolik mora i susjedna granična područja otvorenih voda, uključujući i poglede s kopna na more i s mora prema kopnu, duž obalne linije, te dodirnog područja mora i kopna. Povijesni krajolici mora obuhvaćaju područja

94. Krajolik mora i morskih putova Palagruže

obale, otoka i mora u kojem je tijekom povijesnog razvoja stvoreno područje prepoznatljivih svojstava i značajnih kulturnih, povijesnih, estetskih i ekoloških vrijednosti. Značajna obilježja i vrijednosti morskih, obalnih i otočnih krajolika čine uzorci stvoreni specifičnim načinom života vezanim uz ribarstvo, moreplovstvo, brodogradnju i poljodjelstvo. Cjelovitosti takvih krajolika, osim očuvanih kulturnih tradicija i obilježja, naselja, građevina, arheoloških nalazišta (kopnenih i podmorskih), doprinose bioraznolikost i očuvanost ekosustava, kopnenih i morskih. Primjeri dobro očuvanog, prepoznatljivog krajolika mora jesu dalmatinski pučinski otoci povezani tradicijskim pomorskim putovima i ribarskim aktivnostima, kao što su povezani krajolici otoka Visa, Biševa, Svetca i Palagruže; krajolici malih otočića na kojima su smješteni svjetionici; krajolici rekreacije i turizma otočja Brijuni; doprirodni, pašnjački krajolici Kornata, itd. (sl. 94). Snažna povezanost i uvjetovanost prirodnih formi i antropogenih struktura zajedno s usmenom predajom, pričama i legendama, koje govore o putovanjima daje krajoliku mora dodane, asocijativne vrijednosti.

Krajolici arheoloških područja

Arheološki krajolici posjeduju visoki stupanj zastupljenosti ili velike površine arheoloških nalaza, koji ilustriraju način organizacije i života određenog povijesnog razdoblja. Arheološki krajolici djelomice se preklapaju

95. Krajolik arheološkog područja Brijuni

sa značenjem pojma arheološko područje. Za razliku od arheološkog područja, koje može biti i neistraženo područje za koje se zna ili pretpostavlja da postoji koncentracija arheoloških nalaza – nakon istraživanja može postati arheološki krajolik s istraženim i prezentiranim nalazima, kao što je slučaj s antičkom Salonom, Bribirskom glavicom, nekropolom na Budinjaku, potencijalno, antičkom Andautonijom i nizom ostalih na kontinentalnom i primorskom dijelu Hrvatske (sl. 95). Starogradsko polje na otoku Hvaru bilo je zaštićeno kao arheološko područje, međutim upisano je na *Listu Svjetskog naslijeđa* kao kulturni krajolik.

Sve navedene vrste krajolika na teritoriju Hrvatske, nakon provedenog postupka vrjednovanja, odnosno dokazivanja postojanja svojstva kulturnog dobra, potvrđuju hipotezu o njihovoj raznolikosti i brojnosti te o potrebi učinkovitije zaštite i uključivanja u odgovarajuće planove razvoja i korištenja. Prihvatanjem modela prepoznavanja, dokumentiranja i razvrstavanja kulturnih krajolika iznesenog u ovom radu, u izradi potrebnih podzakonskih dokumenata, pravilnika, uputa i smjernica omogućio bi se ujednačeni pristup na cijelom području Hrvatske te bi se ujedno osigurala stručna usklađenost i usporedivost s europskim krajolicima.

Kontemplativni krajolik Pustinje Blaca

VRJEDNOVANJE KULTURNOG KRAJOLIKA

U Hrvatskoj do sada nisu uspostavljene jedinstvene metode za vrjednovanje kulturnih krajolika. Moguće je utvrditi jedinstveni metodski okvir za vrjednovanje kulturnih krajolika koji bi bio usporediv i sukladan s međunarodnim. U međunarodnim krugovima ne postoji jedinstvena, opća metoda za ocjenu vrijednosti kulturnih krajolika, već se zbog različitih tipova i vrsta, kao i posebnosti pojedine zemlje ili regije potiču individualni, nacionalni pristupi utemeljeni na zajedničkim polazištima i kriterijima. U metodama vrjednovanja, zbog složenosti oblika i struktura kulturnih krajolika, teži se povezivanju objektivnih (znanstvenih) i subjektivnih (percepcijskih) pristupa. U znanstvenom se pristupu nastoji osigurati što veći stupanj objektivnosti, korištenjem kvalitativnih i kvantitativnih metoda vrjednovanja. Metode zaštite usko su povezane s stupnjem kulturnog značaja krajolika i ocjenom vrijednosti, koja može biti: međunarodna, nacionalna, regionalna ili lokalna. Metoda vrjednovanja, odnosno ocjenjivanja tj. dodavanja

(pripisivanja) vrijednosti smatra se suštinskim dijelom konzervatorskog procesa očuvanja kulturnog naslijeđa. Vrjednovanje (*evaluation*) znači *sustavno utvrđivanje sposobnosti, vrijednosti i značaja nečeg, sustavnom, strogo i preciznom primjenom znanstvenih metoda prema jasno utvrđenim kriterijima i na temelju podataka koji su prikupljeni i analizirani posebno za tu svrhu.*¹ Proces vrjednovanja sastoji se od dvaju različitih, ali međusobno prožetih postupaka:

- ocjene postojećih vrijednosti (*valuation, assessment*)²
- valorizacije, odnosno dodavanja vrijednosti (*valorization*).

Ocjena vrijednosti jest proces prikupljanja i analiziranja posebno pripremljenih podataka, kao dio metode vrjednovanja. Vrijednosti krajolika ocjenjuju se iz

¹ Rossi; Lipsey; Freeman, 2004:7.

² Ibidem, 8. *Assessment is the process of gathering and analyzing specific information as part of an evaluation.*

različitih razloga i za različite svrhe te su usko povezane s metodama njegove zaštite. Kulturni krajolici se mogu vrjednovati kvalitativnim i kvantitavnim metodama, objektivnim i subjektivnim pristupom, ovisno o svrsi i zadacima vrjednovanja. Metodama subjektivnog vrjednovanja, koje se oslanjaju na percepciju i *osjećaj mjesta*, ocjenjuju se estetske i doživljajne vrijednosti, dok se objektivni pristup usmjerava na obilježja sastavnica i kulturnog krajolika u cjelini. Odlukom o tome što i kako očuvati ono što je prepoznato kao kulturno dobro ulazi u područje nekoliko disciplina, a ne samo konzervatorskog djelovanja.³ Jedna od zadaća vrjednovanja kulturnog krajolika jest zaštita njegovih svojstava – njegova karaktera, iz čega proizlazi i izbor kriterija vrjednovanja.

Za razliku od *Europske konvencije o krajoliku*, čiji su predmet interesa svi krajolici, bez obzira na vrstu, stanje i vrsnoću, standardi međunarodnih organizacija, kao što su UNESCO, ICOMOS i IUCN odnose se na krajolike iznimnih vrijednosti, koji zadovoljavaju kriterije kulturnog i/ili prirodnog naslijeđa. Razlika između metoda vrjednovanja (*valorization*) i ocjene karaktera krajolika (*landscape character assessment*) sastoji se u tome da se prva odnosi na krajolike visokih vrijednosti, dok se potonja obavlja sukladno načelima *Europske konvencije o krajoliku* i uključuje sve krajolike, bez obzira na stupanj očuvanosti kulturno-povijesnih struktura. Osim ocjene karaktera krajolika provode se postupci ocjenjivanja krajolične i vizualne osjetljivosti, a rezultati su izravno povezani s kapacitetom, tj. nosivosti i sposobnosti krajolika za budući razvoj i promjene. Ocjenjivanje karaktera krajolika provodi se kao podloga za izradu krajoličnog/pejzažnog plana (*landscape plan*), plana zaštite (*conservation plan*) i plana upravljanja (*management plan*). Vrjednovanje krajolika za potrebe utvrđivanja svojstva kulturnog dobra, tj. zadovoljenja kriterija za upis na *listu kulturnih dobara*, znači prepoznavanje, dokumentiranje i dokazivanje postojanja dogovorno uspostavljenih

grupa – tipova vrijednosti, kao što su: kulturne, estetske, povijesne, znanstvene, društvene i ostale.⁴

Današnja stanovišta o vrijednostima kulturnog naslijeđa razlikuju se od nekadašnjih. Objekti zaštite (građevine, kulturno-povijesne cjeline, odnosno *mjesta*) ranije su bili vrjednovani uglavnom zbog svoje povijesne vrijednosti, a danas se promatraju i kao mogućnosti razvoja, zbog funkcija i namjena kojima se ujedno opravdava njihov opstanak i održivost. Poznato je da zaštita i očuvanje kulturnog naslijeđa iziskuju velike materijalne troškove te je jasno da nije moguće sve očuvati, stoga se nastoji što više naslijeđa uključiti u razvojne projekte. To je posebice važno kod kategorija povijesnih cjelina, urbanih ili ruralnih te kulturnih krajolika. U njima se i nadalje nastoji zadržati život kontinuitetom korištenja i funkcija kojima se neće degradirati dosad uspostavljene vrijednosti. Ocijeniti vrijednost krajolika kao naslijeđa, tj. kao kulturnog dobra znači dokazati kulturni značaj potvrđivanjem uspostavljenih kriterija te odrediti granice njegova rasprostiranja. Značaj kulturnog krajolika, kao i ostalih vrsta kulturnih dobara, utvrđuje se i dokazuje postojanjem svojstava i obilježja na temelju jasno uspostavljenih kriterija.

3 Kulturno naslijeđe se vrjednuje na brojne i različite načine s ekonomskih, estetskih, religijskih, političkih, kulturnih i ostalih polazišta.

4 ICOMOS /Australia, 1999, *Charter for Places of Cultural Significance* [85].

POJAM VRIJEDNOSTI KULTURNOG KRAJOLIKA

Pojam vrijednosti koristi se za svojstva pripisana kulturnom naslijeđu zakonskom zaštitom, stručnim, znanstvenim i/ili javnim vrjednovanjem. Razumijevanje onoga što se podrazumijeva pod vrijednosti kulturnog naslijeđa utemeljeno je u stavu da je *vrijednost uvijek bila temeljni razlog zaštite kulturnog naslijeđa*. Osim toga, očevidno je da bez društva koje čini napore za očuvanje, nema zaštite vrijednosti.⁵ Kulturni značaj (*cultural significance*) naslijeđa (krajolika i ostalih vrsta vrsta kulturnih dobara), bez obzira na stupanj ocjenjuje se u odnosu na tri grupe vrijednosti:

- vrijednost izvedena iz pojedinačne percepcije⁶
- vrijednost izvedena iz društvenog međudjelovanja, gdje se nastoji utvrditi u kojoj mjeri kulturno naslijeđe poboljšava *društveni kapital*⁷ i dobrobit zajednice
- intrinzična vrijednost sadržana je u krajoliku – kao vrijednost naslijeđa je apsolutna i postoji neovisno od ocjena javnosti i bez međudjelovanja javnosti u smislu društvenog kapitala.

Kulturno naslijeđe vrjednuje se na različite, ponekad i proturječne načine.⁸ Različite vrijednosti pripisuju se pojedinim vrstama kulturnog naslijeđa: estetske, kulturne, povijesne, obrazovne, simboličke, ekonomske i ostale, u skladu s interesima različitih dionika koji sudjeluju u procesu njegova očuvanja. Usklađivanje navedenih vrijednosti jedan je od najtežih zadataka u procesu donošenja odluke o zaštiti krajolika kao kulturnog naslijeđa, koja će zadovoljiti zahtjeve svih dionika. Drugo važno određenje jest da je kulturno naslijeđe u svojoj suštini kolektivni i javni pojam, koji po određenju glavnog razloga svoga postojanja znači održati u području javnog interesa i javnog dobra.⁹ Taj se pristup kao zajednička nit

provlači kroz sve vrste vrijednosti naslijeđa i ključ je za razumijevanje odluka o zaštiti kulturnog krajolika, bilo pod kulturnim ili ekonomskim uvjetima.

Sve do suvremenog doba područje zaštite kulturnog naslijeđa bilo je prilično izolirano te je uključivalo stručnjake svega nekoliko disciplina: povijesti umjetnosti, arhitekture, etnologije, arheologije i sličnih, koji su odlučivali o vrijednostima i metodama očuvanja. U posljednjih nekoliko desetljeća razvoja koncepta zaštite kulturnog naslijeđa prepoznavanje i zaštita naslijeđa, osim stručnjaka, proširena je i na nove interesne skupine i dionike. Građani i stručnjaci drugih područja, te ostali dionici (vlasnici i korisnici) ulaze u područje naslijeđa sa svojim kriterijima i mišljenjima o vrijednostima, često različitim od stavova stručnjaka – konzervatora.¹⁰ Takva demokratizacija, koja označava novi pristup, svjedoči o novoj ulozi kulturnog naslijeđa u današnjem društvu te otvara složenija razmatranja i rasprave o pitanjima zaštite. Danas su mišljenja stručnjaka samo jedna od mnogih, jer je prepoznavanje kulturnog naslijeđa postalo mnogoznačno, prije svega zbog spoznaje da vrijednosti naslijeđa nisu nepromjenjive. U postupcima donošenja odluka o budućnosti, postavljanju prioriteta i usklađivanja često sukobljenih interesa sve veći značaj dobiva prepoznavanje vrijednosti kulturnih krajolika. Stručnjaci iz područja zaštite kulturnog naslijeđa, konzervatori koriste se poznatim, tradicionalnim metodama ocjene. Međutim, prepoznavanjem tipa *društvene* vrijednosti ulazi se u nova područja i dionike društvenih vrijednosti – javnosti, koja ranije nije sudjelovala u radu stručnjaka ili se nje-no mišljenje nije uzimalo u obzir. Zbog toga se danas, prepoznavanjem važnosti uključivanja svih dionika u proces očuvanja kulturnog naslijeđa, koriste metode prilagođene novim zahtjevima.¹¹

5 De la Torre, 2002: 3. *Value has always been the reason underlying heritage conservation. It is self-evident that no society makes an effort to conserve what it does not value.*

6 Frey, 1997: 131.

7 Winter, 2000.

8 Randall, 2000.

9 *** 2005.a [56].

10 COE, 2005., *Convention on the Value of Cultural Heritage for Society Faro.* [74]

11 De la Torre, 2002.

Pojam vrijednosti¹² temeljni je razlog zaštite kulturnog naslijeđa koji svoju praktičnu primjenu ostvaruje u metodama zaštite, planiranja i upravljanja. U okviru značenja pojma vrijednosti u ovom se istraživanju koristi njegovo drugo značenje, u odnosu na vrsnoću, pozitivna, stvarna i potencijalna svojstva, koje se nastoji sagledati u širokom rasponu vrijednosti dodanih, odnosno pripisanih krajoliku kao kulturnom naslijeđu. Pripisivanjem različitih vrijednosti krajoliku kao kulturnom dobru od stručnjaka i ostalih dionika one postaju mnogoznačne,¹³ zbog čega ih nije moguće jednostavno utvrditi, niti su one nepromjenjive. Prema teorijama tradicionalne konzervacije postoji pojam unutarnje vrijednosti kulturnog naslijeđa (*intrinsic heritage values*), za razliku od vrijednosti koje ne proizlaze iz njega samog, već su stvorene iz međudjelovanja objekata/artefakata i njihovog konteksta, kao izvanjske, instrumentalne vrijednosti (*extrinsic, instrumental value*). Takve je vrijednosti moguće razumjeti jedino u odnosu prema društvenom, povijesnom i prostornom kontekstu. Prema tradicionalnim metodama, vrijednosti kulturnog naslijeđa odredili su stručnjaci metodama analize objekta kulturnog naslijeđa kao umjetničkog djela, ili kao objekta prošlosti. Na taj način, za razliku od normativnog, umjetničko-povijesni diskurs zaštite kulturnog naslijeđa prednost daje umjetničkim i povijesnim vrijednostima. U suvremenom se razdoblju u područje vrjednovanja i zaštite uvode i ostali čimbenici, kao što su ekonomija, kulturne promjene, javne politike, društvena pitanja i drugo.

Svojstvene i pridružene vrijednosti kulturnog krajolika

Poznato je da kulturno naslijeđe, u koje se ubraja i kulturni krajolik, sadrži svojstvenu, unutarnju, intrinzičnu

12 Pojam *vrijednost* upućuje na korist i prednosti/dobobiti. Pojam vrijednosti sadržan u osnovi zamisli o kulturnom naslijeđu najčešće se koristi u jednom od dva značenja: u prvom, kao moral, načela ili druge ideje koje služe kao smjernice za djelovanje (individualne i kolektivne), a potomji, u odnosu na kvalitete i svojstva viđena u stvarima/objektima, s naglaskom na pozitivne, stvarne i potencijalne.

13 Primjerice, povijesna crkva koja ima duhovnu vrijednost kao mjesto bogoslužja, također ima povijesnu vrijednost zbog svoje starosti građe ili događaja koji su se ondje zbili, ima estetsku vrijednost jer je lijepi primjer arhitekture stila ili autora, ima gospodarsku vrijednost kao nekretnina, ima političku vrijednost kao simbolička reprezentacija određenog društvenog poretka, itd.

vrijednost (*intrinsic value*), nepromjenjivu i opću, te pridruženu, instrumentalnu (*instrumental, extrinsic*) koju stvaraju i određuju različiti društveni činitelji. Prema teoriji vrijednosti, svojstvena, intrinzična vrijednost jest etičko i filozofsko svojstvo objekta,¹⁴ etička i filozofska vrijednost koju objekt ima *po sebi* kao unutanju vrsnoću i snagu.¹⁵ S druge strane, zavisno gledište ukazuje na stvaranje vrijednosti izvan samog objekta kulturnog naslijeđa, a pri određivanju vrijednosti naglašava društvenu ulogu. Priznavanjem temeljne vrijednosti kulturnog naslijeđa *po sebi*, nije isključena mogućnost stvaranja i drugog tipa vrijednosti, koja proizlazi od vlasnika, imatelja ili društva. Svojstvena vrijednost kulturnog naslijeđa zastupa gledište da je ta vrijednost apsolutna, tj. intrinzična, da postoji neovisno od bilo koje ocjene javnosti te da je potencijalno neovisna od svakog međudjelovanja i utjecaja javnog i društvenog vrjednovanja. Te su vrijednosti *formirane samo od instinktivnih i/ili svjesnih zamisli i aktivnosti čovjekove dobrobiti*.¹⁶ Pojedine vrijednosti kulturnog naslijeđa su svojstvene, unutarnje, u velikoj su mjeri nepromjenjive ili apsolutne, kao što je slučaj s povijesnim vrijednostima ili svojstvom izvornosti i vjerodostojnosti – autentičnosti kulturnog naslijeđa.¹⁷ Dokazom vjerodostojnosti i izvornosti u pogledu materijala, oblikovanja, funkcije i sl. neporecivo je uspostavljena povijesna vrijednost kulturnog naslijeđa.

Nasuprot tome jest pridružena, *ekstrinzična* vrijednost, kao vanjska, koja ovisi o tome u koliko je mjeri generira

14 Intrinzična vrijednost je izraz u aksiologiji, filozofskoj disciplini koja ispituje vrijednosti, osobito moralne, vrijednosnu sferu drži središnjom u bavljenju filozofijom.

15 Vrijednost naslijeđa formirana je kao spona između ideja i objekata. S jedne će strane sve proglašeno naslijeđem po definiciji sadržavati određene vrste baštinske vrijednosti – povijesne, umjetničke i sl., odnosno sve što je definirano kao naslijeđe po sebi posjeduje neki tip vrijednosti.

16 Throsby 2003: 278.

17 Povijesna vrijednost kulturnog naslijeđa analogna je suštinskom argumentu u očuvanju okoliša, kojim se pretpostavlja da su prirodna obilježja intrinzično vrijedna. Ova ideja usporedna je pojmu autentičnosti u području baštine, što pretpostavlja da je neka vrsta povijesne vrijednosti zastupljena po sebi dokazom starosti i autentičnim materijalom (autentičnim u tome što svjedoče o povijesti i prenose svjedočanstvo povijesti).

unutarnja, svojstvena vrijednost.¹⁸ Instrumentalna vrijednost kao vanjska, pridružena vrijednost jest vrijednost fizičkog objekta i ne završava kao vrijednost *po sebi*, već kao sredstvo za postizanje nečeg drugog. Često može biti u suprotnosti s unutarnjom, svojstvenom vrijednosti. Vrste, odnosno tipovi svojstvenih, *intrinzičnih* vrijednosti jesu: estetska, evidentna, povijesna, etička (vrijednost integriteta i autentičnosti kulturnog naslijeđa), memorijalna, simbolička, doživljajna i sl., a vrste, odnosno tipovi instrumentalne vrijednosti jesu: ekonomska, edukacijska, znanstvena, okolišna, rekreacijska i slično.

Tipovi vrijednosti kulturnog naslijeđa u europskim zemljama

Uspostavljanje sustava vrijednosti kulturnog naslijeđa razvijalo se i mijenjalo tijekom povijesti teorije i primjene zaštite. U Hrvatskoj su, slično kao i u drugim srednjoeuropskim zemljama, polazišta za određivanje spomeničke vrijednosti određena početkom 20. stoljeća na postavkama bečkog povjesničara umjetnosti Aloisa Riegla.¹⁹ Dokazivanje postojanja svojstava spomenika (današnjeg naziva kulturno dobro) uključilo je sljedeće grupe vrijednosti: povijesnu, umjetničku, starosnu, uporabnu te vrijednosti novog.²⁰ Neslaganja ostalih teoretičara, među njima i Maxa Dvořáka,²¹ odnosila su se na

vrijednosti korištenja te osobito na vrijednost novog, što se može povezati s njegovim konzervatorskim načelima. Naime, Max Dvořák, kao zagovaratelj teze: *konzervacija, a ne restauracija*, za razliku od Aloisa Riegla naglašavao je da su spomenici prije svega djela umjetnosti, zbog čega je veliku pozornost usmjeravao vrijednostima koje je nazvao: *efekt u krajoliku* te odnos prema *slici mjesta (Ortsbild)*. Nastavak primjene Rieglova sustava baštinske vrijednosti u suvremenoj Njemačkoj²² utemeljen je na starosnoj vrijednosti te na ostalim čimbenicima, imenovanim kao povijesna, umjetnička i vrijednost korištenja, odnosno uporabna vrijednost. Dodana je i kategorija vrijednosti *slike mjesta (Gestaltwert, Ortsbild)* koja označava vrijednost kulturne baštine za širi prostor, odnosno *sliku mjesta*. Danas se u Njemačkoj u zaštiti kulturnog naslijeđa primjenjuje, uz navedenih šest kriterija vrijednosti, i uloga psihološke percepcije identiteta spomenika, pri čemu on dobiva odlučujuće mjesto u ocjeni uspješnosti provedenih aktivnosti i metoda očuvanja.²³ Suvremeni češki autori²⁴ posebno naglašavaju tri vrijednosti: dokumentarnu, vrijednost kulturnog rada (spomenici su kreativno djelo umjetnosti, znanosti...) te starosnu vrijednost. Dokumentarna i kulturna vrijednost su glavne, dok je starosna kategorizirana kao objektivno prisutna, ali nije odlučujuća. Spomeničke vrijednosti obuhvaćaju i široki raspon ostalih vrijednosti, a prema pojedinim slučajevima uključuju:

- povijesno-dokumentarnu vrijednost – kao dokument prošlih ljudskih aktivnosti
- starosnu vrijednost – jedno od najjačih iskustava vrijednosti spomenika, koja je izravno povezana s povijesnim razdobljima koja su utjecala na djelo
- funkcionalnu vrijednost – kao izravno uporabnu vrijednost, ali i neizravnu vrijednost kroz ideju funkcije

18 Primjerice, za eudaemonista, sreća ima intrinzičnu vrijednost, dok obitelj jer stvara sreću ne može imati intrinzičnu vrijednost, već ima instrumentalnu.

19 Riegl, 1903. Kategorije spomeničke vrijednosti odnosile su se na graditeljsko naslijeđe kao najilustrativnije primjere i vrste kulturnog naslijeđa.

20 A. Riegl je navedene stavove sumirao na temelju analiza i teorijskih radova povjesničara umjetnosti koji su se prije njega bavili analizama vrijednosti spomenika kulture, kao što je primjerice John Ruskin. U to je vrijeme naglasak bio na starosnoj vrijednosti, međutim nije bila isključena ni briga o korisnoj vrijednosti spomenika, ključnom elementu za kriterije rekonstrukcije. Samo u slučaju ako spomenik izgubi korisnu vrijednost, kao što je slučaj s ruševinama starih gradova, starosna vrijednost će biti dominantna. Razlikuje se od vrjednovanja zgrada koje se koriste i imaju namjenu, te moraju biti popravljane, ali ako izgube senzibilno korištenje prijeto im narušavanje i gubitak spomeničkih vrijednosti. Tada se smatralo da nije moguće ostvariti odgovarajuće korištenje zgrada koje su vrjednovane na temelju kriterija starosti, jer ih nije moguće zadržati u izvornom stanju. U tom je razdoblju težište vrjednovanja bilo i na kriteriju obnovljenog, međutim taj je kriterij bio precijenjen, pogotovo od šire javnosti, budući da je vrijednost obnovljenog gotovo uvijek u sukobu s kriterijem starosti.

21 Dvořák, 1916.

22 Kiesow, 1988: 113-118.

23 Vrijednost korištenja različito se tretira od strane različitih interesnih grupa: konzervatora, investitora i korisnika. Konzervatori zahtijevaju da uporabna vrijednost proizlazi iz očuvane baštine u njezinoj izvornoj supstanci. Ako se izvodi isključivo iz suvremenih potreba, uporabna vrijednost postaje suprotstavljena starosnoj vrijednosti, kao vrijednost novog i jednostrano interpretirani *Gestaltwert*.

24 Kroupa, 2007.

- posebnosti spomenika – posebni karakter spomenika koji proizlazi iz odnosa između funkcije, forme i konstrukcije
- simboličku vrijednost – prepoznata slika spomenika može biti reprezentativni simbol za unutarnje strukture spomeničke vrijednosti građevine, kao što su: kulturna, politička, sakralna, duhovna, itd.
- tipičnu vrijednost – koja znači zaštitu najvećeg mogućeg opsega tipične produkcije kao uvjet očuvanja identiteta povijesne cjeline
- vrijednost međuodnosa spomenika i pripadajuće okoline – koju mogu promicati pojedine zgrade manje vrijednosti
- memorijalnu vrijednost – kao memoriju mjesta važnog za njegovu percepciju i za lokalnu identifikaciju
- kreativnu vrijednost – djelo kreativnog ljudskog duha – umjetničkog ili tehničkog
- estetsku vrijednost koja se očituje kao vizualna privlačnost
- autentičnu vrijednost koja se očituje kroz identitet i vjerodostojnost djela
- cjelovitost, odnosno integritet spomenika
- jedinstvenost i rijetkost.

Današnji sustav vrjednovanja kulturnog naslijeđa, uključujući i kulturni krajolik, koji je razvio *English Heritage* obuhvaća nekoliko grupa vrijednosti – evidentnih, povijesnih, estetskih i društvenih, koje se kreću od potpuno objektivne, evidentne, tj. očite fizičke vrijednosti, koja ovisi o građi krajolika, do subjektivne i društvene vrijednosti koja proizlazi iz čovjekove i društvene identifikacije s njim. Stupanj kulturnog značaja krajolika rezultat je zbroja njegovih grupa vrijednosti:²⁵

- očite, fizičke – koja uključuje građu i starost materijalnih elemenata krajolika
- povijesne – ilustrativna, asocijativna, povezanost s osobama ili događajima
- estetske – oblikovne, umjetničke, neumjetničke ljepote i dr.

25 Navedeni sustav vrjednovanja prikazan je u: *** 2008.a [61].

- društvene – koja uključuje kulturnu, memorijalnu, simboličku, duhovnu i druge vrijednosti.

Tipovi vrijednosti kulturnog krajolika

Glavni razlog i cilj uspostavljanja tipova vrijednosti kulturnog naslijeđa u funkciji je određivanja učinkovitih metoda zaštite. Kulturni krajolik, kao jedna od vrsta kulturnog naslijeđa, zbog složenosti svojih struktura sadrži nekoliko tipova vrijednosti – kulturne, estetske, povijesne, društvene, ekonomske, okolišne, edukacijske, znanstvene i ostale, čije se postojanje dokazuje korištenjem kriterija vrjednovanja. Uporabom tipova vrijednosti kulturni značaj krajolika²⁶ raščlanjuje se u sastavne elemente njegove ukupne vrijednosti ili vrijednosti pojedinih sastavnica. Široki raspon vrijednosti kulturnog krajolika sustavnom raščlambom omogućava usustavljanje podataka potrebnih za izradu i donošenje strategija, politika, planskih odluka i sl. Koncept vrijednosti raščlanjen u tipove, definirane prema svrsi vrjednovanja, polazna je osnova za planiranje zaštite kulturnog krajolika. Raščlamba i artikulacija pojedinih vrijednosti kulturnog naslijeđa (očite – fizičke, povijesne, estetske, društvene itd.) na različitim su razinama zapravo različiti izrazi istih kakvoća, viđeni na različite načine od različitih dionika.²⁷

Drugo obilježje tipologizacije vrijednosti kulturnog naslijeđa jest da se vrijednosti uvijek mijenjaju u nekom odnosu, kao bitan dio društvenog karaktera kulturnog naslijeđa. Iz navedenih se razloga vrijednosti kulturnog naslijeđa ne mogu u cijelosti objektivno mjeriti i raščlanjivati – srodno kemijskim elementima i spojevima. Stvaranje tipova vrijednosti predstavlja u prvom redu alat za istraživanje i organiziranje podataka o krajoliku kao naslijeđu, čime se omogućava usporedivost rezultata vrjednovanja. Ona je analitički alat u procesu planiranja u kojemu pojedine kategorije vrijednosti upućuju na sudjelovanje različitih dionika i njihovih interesa

26 Podrobnije o kulturnom značaju u potpoglavlju Stupanj značaja kulturnog krajolika.

27 Jedinice i mjerila koja koriste povjesničari umjetnosti, sociolozi i ekonomisti nisu lako usporediva. Osim te razlike u epistemologiji i načinu izražavanja, postoje stvarne razlike u tome kako se pojedine vrste vrijednosti ocjenjuju od strane različitih dionika, na primjer, ekonomske vrijednosti ocijenjene od korporacija i vlasnika mjesta baštine, nasuprot tipičnog stanovnika u selu.

uključenih u projekte i programe očuvanja kulturnih krajolika. Sustavom tipova vrijednosti smanjuje se mogućnost nadmoći pojedinog tipa vrijednosti na račun drugog, ili sukob između određenih vrijednosti.²⁸ Tipovi vrijednosti koje je razvio *English Heritage* orijentirani su praktičnim pitanjima očuvanja i zaštite krajolika jer se predloženim kategorijama vrijednosti usredotočuje među ostalima i na vrijednost korištenja, kao dio ekonomske vrijednosti, kao i na participativni model vrjednovanja koji, osim znanstvenika i stručnjaka, uključuje i ostale dionike.²⁹ Različiti tipovi vrijednosti kulturnog naslijeđa (tablica 12) često opisuju iste dijelove, ali razvrstane na različite načine.

Prema Aloisu Rieglu prepoznate su: starosna, povijesna, umjetnička, vrijednost korištenja i vrijednost obnovljenog. Na navedenu tradiciju vrjednovanja naslanja i se suvremena teorija zaštite kulturnog naslijeđa u Njemačkoj (G. Kiesow) prema kojoj su odlučujuće: starosna, povijesna, umjetnička, tzv. *Gestaltwert* (slika mjesta), vrijednost identiteta te uporabna, odnosno vrijednost korištenja. Prema *Povelji iz Burre* kulturni značaj čine: povijesna, estetska, društvena, kulturna i znanstvena vrijednost. U Velikoj Britaniji prema postavkama organizacije *English Heritage* uvažavaju se: starosna, povijesna, estetska, očita, društvena i ekonomska vrijednost.

Očite, fizičke vrijednosti se odnose na materijalne sastavnice kulturnog krajolika i dokaze djelovanja čovjeka (zajednice) u prošlosti, kojima je oblikovana njegova pojavnost. Materijalni elementi kulturnog krajolika osnovni su izvor dokaza i svjedočanstvo o prošlosti ljudi i kulturā koji su ga oblikovali. U nedostatku arhivske i povijesne građe materijalni dokazi zajedno s arheološkim nalazima često osiguravaju podatke o povijesti i

genezi kulturnog krajolika. Građa (supstanca) krajolika glavni je dokaz razvitka, pri čemu starost nije mjerodavna, ali je snažan pokazatelj vrijednosti s mogućnostima za znanstvena istraživanja mnogih disciplina. Geološka građa, reljef, vrste tla, staništa, naselja, građevine i ostale građevine u kulturnom krajoliku imaju vrijednost izvora podataka o razvitku u prošlosti.

Povijesna vrijednost odnosi se na način prema kojem je sadašnjost kulturnog krajolika moguće povezati s prošlosti. Može biti ilustrativna, asocijativna, povezana sa znamenitim osobama, događajima ili pokretima. Zamisao *ilustracije* povijesti, tj. gledišta kojim se omogućava povezivanje prošlosti i sadašnjosti razlikuje se od pojma starosti kao evidentne vrijednosti. Kroz aspekt ilustrativne vrijednosti ostvaruje se interpretacija prošlosti, međutim ona može biti interpretativna u smislu strukturnog sustava, primjerice kao tehnološka vrijednost. Ilustrativna vrijednost je veća ako je ujedno dio izgleda i stanja kulturnog krajolika. Mjesta s ilustrativnom vrijednosti sadrže i fizičku vrijednost, koja može biti u različitom redoslijedu značenja.³⁰

Asocijativna vrijednost pridružuje se kulturnim krajolicima povezanim s radom ljudi vezanih uz važna otkrića prirodnih sastavnica kulturnih krajolika, ili s njegovim prirodnim obilježjima koja imaju mitsko, religijsko ili simboličko značenje. Mnogi su kulturni krajolici povezani s razvojem ostalih aspekata kulturnog naslijeđa, kao što su slikarstvo, literatura, glazba, film i slično. Povijesna vrijednost ovisi o identifikaciji i izravnom iskustvu preživjele građe kulturnog krajolika očuvane do danas, koja nije značajno smanjena uslijed promjena povijesnog razvoja i djelomičnih zamjena. Povezanost s osobama, događajima ili pokretima također osigurava povijesnu vrijednost.³¹ Osnova pojma svake vrste kulturnog dobra su, osim kulturnih, i

28 U *Povelji iz Burre* ekonomske vrijednosti su minimizirane jer su izvedene iz kulturnih i povijesnih vrijednosti i imaju sekundarno značenje. Razvidno je da postoji nekoliko različitih, često i potpuno odvojenih kategorija: ekonomskih, povijesnih, duhovnih, političkih, obrazovnih, estetskih, umjetničkih. Međutim, ima i mnogo preklapanja i između različitih okvira. Tipološka podjela prema *English Heritage* sveobuhvatna je i uravnotežena.

29 Mnoge druge tipološke podjele usmjerene su vrijednostima koje utvrđuju pojedine znanstvene i stručne discipline koje polaze s pojma intrinzičnih vrijednosti baštine, a uključivanje lokalne zajednice, vlasnika i korisnika jamči njihovo sudjelovanje i u pitanjima očuvanja.

30 Primjerice, povijesna zgrada koja je jedna od mnogih sličnih primjera istog tipa može imati niski stupanj jedinstvenosti i dokaza o prošlosti, međutim svaka jednako dobro ilustrira namjere svojih graditelja. Njihova raspodjela u prostoru može biti odlučujuća za ocjenu fizičke, očite vrijednosti krajolika.

31 Važan povijesni događaj može pojačati njegovo razumijevanje povezivanjem s materijalnim ostatcima nekog izgleda tog doba. Način na koji je građena pojedina zgrada, pokućstvo kuće ili izrada vrta, često omogućava uvid u osobnost ili pokazuje njegovu kulturnu i političku pripadnost.

Tablica 16: Tipovi vrijednosti kulturnog naslijeđa prema različitim izvorima

TIPOVI VRIJEDNOSTI KULTURNOG NASLIJEĐA				
IZVOR	Alois Riegl (1902.)	Kiesow /Njemačka (1988.)	Povelja iz Burre (1999.)	English Heritage (2009.)
TIP VRIJEDNOSTI	starosna	starosna		starosna
	povijesna	povijesna	povijesna	povijesna
	umjetnička	umjetnička	estetka	estetska
	vrijednost korištenja	uporabna/vrijednost korištenja		ekonomska
				očita / fizička
	vrijednost obnovljenog			
		Gestaltwert (slika mjesta)		
		identitet	društvena, kulturna	društvena
		znanstvena		

povijesne vrijednosti. Mogu proizlaziti iz starosti materijala, iz povezanosti s ljudima ili događajima, iz rijetkosti i/ili jedinstvenosti, iz tehnoloških vrsnoća, iz arhivskih ili dokumentarnih potencijala. Povijesne vrijednosti dijele se na dva podtipa – tip obrazovne, odnosno akademske vrijednosti i tip umjetničke vrijednosti.³²

Estetska se vrijednost uglavnom odnosi na vizualne i fizičke aspekte kulturnog krajolika i najčešće je povezana s percepcijom, odnosno osjetilnim iskustvom. Mnoge interpretacije ljepote i vrsnoće oblikovnih odnosa između sastavnih elemenata krajolika ubrajaju se među najvažnije kriterije za njegovo prepoznavanje kao vrijednosti baštine. Estetska vrijednost može biti rezultat svjesnog, umjetničkog oblikovanja krajolika ili njegova spontanog razvoja tijekom povijesti. Vrijednost oblikovanja primarno estetskih vrsnoća, koje proizlaze iz svjesnog oblikovanja zgrada, struktura ili kulturnog krajolika, u cjelini obuhvaća kompoziciju (oblike, proporcije, siluete, mase, poglede i vizure, itd.), materijale i/ili biljne vrste, detalje i vrsnoću izrade.³³ Estetske vrijednosti,

nastale razvitkom tijekom vremena, najčešće uključuju i organski razvijene kulturne krajolike (ruralne, agrikulturne), povezane s tradicijskom arhitekturom, koja koristi materijale za gradnju iz svog okruženja, skladnih, izražajnih i često dramatičnih vrijednosti u usporedbi s prirodnim strukturama. Estetska vrijednost kulturnog krajolika pripada kategoriji osobnih, individualnih vrijednosti, a proizlazi iz međuodnosa prirodnih obilježja i čovjekovih aktivnosti.

Društvena vrijednost rezultat je značenja kulturnog krajolika za ljude – kroz izravni odnos ili kao zajedničko iskustvo i sjećanje. Koncept društvene vrijednosti usko slijedi pojam *društvenog kapitala*, društvene vrijednosti krajolika kojom se ostvaruju društvene povezanosti, mreže i druge odnose u širem smislu i ne proizlaze samo iz povijesne građe krajolika.³⁴ Usko je povezana s povijesnim, asocijativnim i estetskim vrijednostima te ima dodavajući karakter.³⁵ Posebne vrste tipa društvenih vrijednosti jesu memorijalne i simboličke, koje odražavaju značenje kulturnog krajolika za one koji po-

32 Obrazovna, akademska vrijednost baštine leži u mogućnosti stjecanja znanja o prošlosti, primjerice kroz arheološka istraživanja; ili umjetnička vrijednost koja se temelji na jedinstvenosti objekta naslijeđa, kao dobar primjer stila ili djelo pojedinca.

33 Može biti povezana sa simboličkim značenjem (npr. sveta mjesta), djelo poznatog autora, arhitekta, dizajnera, vrtlara, te može imati asocijativnu vrijednost. Može biti zreli proizvod tradicijske gradnje ili upravljanja zemljom.

34 Društvene vrijednosti kulturnog naslijeđa mogu uključivati uporabu mjesta za društvena okupljanja, čime izravno ne obogaćuju povijesne vrijednosti mjesta, već umjesto toga dijele kakvoću javnog, zajedničkog prostora.

35 Društvena vrijednost je *place attachment*, koja se odnosi na socijalne kohezije, identitet zajednice ili druge osjećaje pripadnosti društvenih skupina na lokalnoj ili nacionalnoj razini, što proizlaze iz specifičnosti baštine i obilježja okoliša kao teritorija doma.

moću njega stvaraju identitet ili su s njim u emotivnoj povezanosti. Duhovna, odnosno religijska vrijednost proizlazi iz vjerovanja i religije koja odražava prošlost u sadašnjim percepcijama *duha mjesta*, a povezana je ili prožeta vjerskim ili drugim *svetim* značenjem. Društvena vrijednost povezana s kulturnim krajolikom, koji se doživljava kao izvor identiteta, različitosti, društvene povezanosti i međudjelovanja, nije uvijek lako prepoznatljiva. Može obuhvatiti i nematerijalna obilježja i ne mora sadržavati povijesna fizička obilježja, a u odnosu na ostale tipove društvena vrijednost znatno manje ovisi o fizičkoj građi iz povijesti.

Kulturna, simbolička i povijesna vrijednost dio su pojma kulturnog naslijeđa, bez kojih ono ne postoji. Kulturne vrijednosti koriste se za stvaranje kulturne pripadnosti u sadašnjosti, a mogu biti povijesne, političke, etničke ili neki drugi oblici zajedničkog života. Kulturne i simboličke odnose se i na one vrijednosti koje dijele značenja povezana s kulturnim naslijeđem, a nisu usko gledano povijesna. Posebni tip kulturne vrijednosti naslijeđa su i političke, koje su važne za stvaranje ili održavanje državnih odnosa, ideološkog uzorka i slično. Te vrijednosti proizlaze iz povezanosti između društvenog života i fizičkog okoliša te od kapaciteta kulturnog naslijeđa kojim se potiču oblici pozitivnog razmišljanja i političkog ponašanja te stvaranja civilnog društva.³⁶ Političke i civilne vrijednosti mogu se očitovati simbolički ili mogu proizaći iz istraživanja i razumijevanja načina na koji su krajolici oblikovani, stvarani i razvijani od raznih društvenih grupa tijekom povijesti. Kao i sve ostale vrijednosti naslijeđa, i političke vrijednosti mogu biti tumačene kroz pozitivna motrišta, kao ključni čimbenik civilnog društva, ili se mogu tumačiti kao politički alat koji se koristi za provedbu zamisli vezanih uz promicanje nacionalne kulture i slično.

Ekonomske vrijednosti i gospodarsko vrjednovanje predstavljaju jedan od najsnažnijih kriterija prema kojima društvo prepoznaje, ocjenjuje i odlučuje o relativnoj vrijednosti pojedine stvari/objekta. Ekonomske vrijednosti kulturnog krajolika preklapaju se u velikoj mjeri s društvenim vrijednostima, a glavno im je obilježje da su

mjerene ekonomskim analizama.³⁷ Utjecaj ekonomskih i poslovnih razmišljanja ima sve veću ulogu u području kulture i umjetnosti, te predstavlja značajan izazov i na području kulturnog naslijeđa. Zaštita kulturnog naslijeđa, posebice kulturnih krajolika, suočena je s nizom ekonomskih teškoća i prepreka, ali i novim prilikama. Kad je riječ o donošenju odluka što očuvati, danas često ekonomske odluke dobivaju prednost u odnosu na ostale tipove vrijednosti, a ekonomija postaje jednim od prevladavajućih načina vrjednovanja i zaštite kulturne baštine. Taj trend prisutan u svijetu odnosi se na sve vrste naslijeđa, tako da su odluke što i kako očuvati pod snažnim utjecajem ekonomskih razmišljanja.³⁸

Sagledavanje razlike između ocjene vrijednosti (*valuation, assessment*) i pridruživanja vrijednosti (*valorization*) postojećem krajoliku pomažu objasniti ekonomsku vrijednost. Kao rezultat ocjene (*valuation, assessment*), ekonomska vrijednost odvojena je od kulturnih vrijednosti nastalih kao rezultat procesa vrjednovanja (*valorization*). Ekonomski aspekt očuvanja naslijeđa ne može se sagledavati i vrjednovati pojednostavljeno, u pogledu cijena, već u konceptu *kapitalne imovine (capital assets)* koja je naslijeđena iz prošlosti i prenosi se u budućnost.³⁹ Pojam *kulturnog kapitala (cultural capital)* u širem se shvaćanju podrazumijeva kao nešto što je naslijeđeno, što može stvoriti nova ulaganja i može biti samoodrživo. Koncept usko povezan s kulturnim kapitalom jest (samo)održivost (*sustainability*), zamišljena na način na koji se primjenjuje u pitanjima okoliša.⁴⁰

36 Pojmom simboličkih vrijednosti u stvaranju nacionalnog identiteta. Podrobnije u: Kučan, 1998.

37 Za razliku od kulturnih vrijednosti ekonomske su uspostavljene na kriterijima koji nisu međusobno usporedivi. Prema neoklasičnoj ekonomskoj teoriji, ekonomske su vrijednosti sagledavane prvenstveno kroz prizmu individualnih potrošača i koristi, te se najčešće izražavaju u smislu tržišta i cijena.

38 Frey, 1997: 31–49, *...economic value: market value, monetary, non use value, prestige, educational, existence, option, bequest*.

39 Bluestone; Klamer; Throsby; Mason, 2008: 11.

40 Pojam održivosti kulturnog naslijeđa ne može se shvaćati na isti način kojim se odnosi na gospodarstvo. Ponašanje koje tretira iskorištavanje kulturnog naslijeđa na isti način kao i ostalih gospodarskih resursa ne može biti dugoročno održivo.

METODE VRJEDNOVANJA KULTURNOG KRAJOLIKA

U cilju vrjednovanja krajolika kao kulturnog naslijeđa potrebno je kvalitativne (prije svega humanističke) metode vrjednovanja, koje se tradicionalno koriste u području kulturnog naslijeđa, povezati s ostalima koje također moraju biti uključene u proces očuvanja vrijednosti. Skupni pojam kulturnog značaja (*Cultural Significance*) postaje mjerodavnim mjestom u donošenju odluka o statusu naslijeđa (kulturnog dobra) te odluka vezanih za buduće planiranje ili primjenu odgovarajućih mjera zaštite. Artikulacija vrijednosti krajolika kao kulturnog naslijeđa koja je uključena u skupni pojam kulturnog značaja znači ocjenu prema odabranim kriterijima. Izražavanje i donošenje ocjene vrijednosti, tj. vrjednovanje predstavlja ključnu aktivnost u svakom procesu zaštite jer izravno utječe na odluke o stupnjevima zaštite i ostalim mogućim zahvatima u kulturnom krajoliku. Ocjena vrijednosti može se provoditi zasebno, za potrebe donošenja rješenja o proglašenju kulturnog dobra, ili može biti posebni aspekt u procesu planiranja i upravljanja zaštitom kulturnog krajolika.

Problemi metode ocjene vrijednosti krajolika kao kulturnog naslijeđa povezani su s nekoliko čimbenika, kao što su različitost vrsta (kategorija) krajolika te prisutnost nekoliko tipova vrijednosti, kao što su: kulturne, ekonomske, političke, estetske i sl., koje se međusobno preklapaju ili su ponekad suprotstavljene. Tipovi vrijednosti kulturnog naslijeđa podložni su promjenama tijekom vremena, odnosno razvojnih faza kroz povijesna razdoblja, pri čemu su snažno određeni društvenim odnosima, gospodarskim mogućnostima i kulturnim usmjerenjima društva. Vrijednosti kulturnog naslijeđa mogu biti suprotstavljene zbog primjene različitih metoda i alata ocjenjivanja. Stručnjaci pojedinih disciplina često određuju značaj krajolika kao kulturnog naslijeđa na temelju ograničenog broja kriterija, što predstavlja jedan od razloga zašto se kao alternativa predlaže objektivn, sustavan i očevidan proces analize i ocjene svih grupa (tipova) vrijednosti (dijagram 9).

Vrjednovanje kulturnog krajolika uključuje skup različitih kvantitativnih i kvalitativnih metoda te prilagodbu posebnostima kategorija (vrsta) i tipova krajolika te svrsi istraživanja i vrjednovanja. Kvalitativne i kvantitativne metode vrjednovanja proizlaze iz različitih pristupa. Međutim, obje polaze iz stvaranja posrednika (*metapodataka*), zamjene za složenost entiteta kulturnog krajolika, koju nije moguće sagledati ni opisati u cjelini. Područje zaštite i očuvanja kulturnog naslijeđa tradicionalno se oslanja na stručne ocjene različitih znanstvenih/stručnih područja – povjesničara umjetnosti, arhitekata, arheologa, etnologa i ostalih, koji donose odluke što se zaštićuje, a potom i smjernice kojim se metodama zaštićuje. S druge strane, analize fizičkih uvjeta kulturnog naslijeđa i određivanja metoda njegove zaštite oslanjale su se na znanstvene i dokumentarne metode. Stručne ocjene različitih disciplina ostaju važno polazište za ocjenu vrijednosti, ali se kombiniraju i povezuju s drugim vrstama ocjene vrijednosti ostalih dionika.

Povijesno-umjetnički kanoni, utemeljeni u djelima Riegla, Ruskina i ostalih, ostaju osnovno polazište i temelji su sadašnjih metoda vrjednovanja naslijeđa.⁴¹ U radovima suvremenih teoretičara konzervacije (C. Brandi, P. Philippot, B. Giovannoni...) istaknuta je potreba da stručnjaci iz područja zaštite – konzervatori objekte zaštite sagledavaju unutar šireg konteksta, što je pomoglo unaprjeđenju pojma zaštite kulturnog naslijeđa kao interdisciplinarnog područja, koje uključuje tehničke i humanističke znanosti i izvan svojih uskih stručnih okvira.⁴² Metoda kartiranja smatra se osnovnim alatom u metodama zaštite kulturnog naslijeđa, kao sastavni dio istraživanja i ocjene njezina fizičkog stanja. Grafički prikazi podataka na karti ili planu jasan su i prepoznatljiv način njihova organiziranja i rukovanja. Stručnjaci, kao što su konzervatori, arhitekti, pejzažni arhitekti i planeri – svakodnevno koriste kartiranje i

41 Usporediti s potpoglavljem Tipovi vrijednosti kulturnog krajolika.

42 U metode zaštite uključen je razvoj uobičajenih pristupa dokumentiranja te analiza iz područja povijesti umjetnosti i arhitekture.

Dijagram 9: Proces ocjene vrijednosti kulturnog krajolika

kartirane podatke, prije svega postojećeg stanja, kao osnovnu metodu svakog projekta. Analitički potencijal tehnika kartiranja napredovao je uvođenjem i širokom uporabom geografskih informacijskih sustava (GIS-a) i povezane digitalne baze podataka.

Vrjednovanje kulturnih krajolika za upis na listu kulturnih dobara podrazumijeva objektivni postupak na temelju pripremljene baze podataka, detaljne evidencije i dokumentiranja svih njegovih sastavnica. Popisivanje (evidenciju) i dokumentiranje obavlja multidisciplinarni stručni tim prema stručno prihvaćenoj metodi, na posebno pripremljenim obrascima koji sadrže grafičke i pisane podatke.⁴³ Navedene metode i postupci ovise o posebnim obilježjima područja, ovisno o stupnju očuvanosti i zastupljenosti značajnih vrijednosti pojedinih sastavnica kulturnog krajolika (naselja, povijesnih građevina, vrtova i perivoja i sl.), ali i ostalim obilježjima nastalim različitim međudnosima prirodnih i kulturnih elemenata.⁴⁴ Vrjednovanje je proces utvrđivanja svojstava kulturnog dobra kojim se ustanovljuje zadovoljavaju li krajolici predhodnom ocjenom prepoznati kao kulturno-povijesne vrijednosti uspostavljene kriterije, odnosno posjeduju li stupanj kulturnog značaja za upis na *Listu kulturnih dobara*. Odabir kriterija ovisi o dostupnim podacima iz pripremljene baze podataka

te iz svrhe vrjednovanja – vrjednuje li se za potrebe donošenja rješenja o zaštiti, za planiranje i upravljanje krajolikom. Polazišta za ocjenu vrijednosti značaja kulturnih krajolika proizlaze iz uspostavljenih grupa kriterija za njegove pojedine sastavnice. Vrijednosti krajolika mogu biti kulturne i okolišne, a uključuju djelatnosti i funkcije koje proizlaze iz različitih svojstava krajolika. Ta će svojstva (atributi) krajolika biti sastavnice ocjene njegova karaktera, koje se najčešće pripisuju kao vrijednosti krajolika. To su: estetska – najčešće vizualna vrijednost kao što su pogledi, scenska područja, iznimni krajolici, područja posebnog značaja; ekološka – uključuje staništa, biotope, područja prirodne baštine i posebno zaštićena područja; povijesna – uključuje arheološku baštinu, artefakte, uzorke krajolika; kulturna – uključuje zgrade, naselja, spomenike; povijesna i društvena; religiozna - uključuje svetišta, grobna mjesta, mjesta hodočašća; mitološka - krajolici povezani s pričama i legendama.

43 Usporediti s potpoglavljima: prostorne analize krajolika korištenjem GIS-a i Dokumentiranje kulturnog krajolika.

44 Vidjeti potpoglavlje Dokumentiranje kulturnog krajolika.

USPOSTAVA KRITERIJA VRJEDNOVANJA

Proces vrjednovanja kulturnih krajolika uključuje odnos prema grupama kriterija za određivanje vrijednosti, tj. kulturnog značaja pojedinih sastavnica i krajolika kao posebnog entiteta. Kriteriji se uspostavljaju u odnosu prema ciljevima i svrsi vrjednovanja. Kriteriji koji se koriste za vrjednovanje krajolika za upis na *listu kulturnih dobara* moraju biti sukladni kriterijima uspostavljenim za ostala kulturna dobra. Temeljeni su na povijesnim, kulturnim, arhitektonskim, ambijentalnim, arheološkim, inženjerskim, etnološkim i estetskim vrijednostima pojedine sastavnice i krajolika u cjelini. U širokom rasponu svojih sastavnica krajolik se sagledava kao cjelina, ali i kroz djelovanje pojedinih sastavnica u skladu s definicijom da kulturni krajolik predstavlja više od zbroja njegovih sastavnih dijelova.⁴⁵ Kulturni značaj krajolika čini zbroj njegovih vrijednosti kao naslijeđa, a obuhvaća niz različitih kulturnih i prirodnih vrijednosti koje ga kao njegov imanentni dio očituju.

Kriteriji vrjednovanja kulturnih krajolika međunarodnih organizacija

Temeljni okvir za vrjednovanje kulturnih dobara, pa tako i kulturnog krajolika na nacionalnoj razini proizlazi iz međunarodno dogovorenog i uspostavljenog modela vrjednovanja. Kriteriji UNESCO-a za ocjenu *Svjetskog naslijeđa* u koje su uključeni i kulturni krajolici, predočeni su tablično (tablica 17). Razdvojeni su u dvije grupe: kriteriji (I) do (VI) odnose se na kulturno naslijeđe, a (VII) do (XI) na prirodno.⁴⁶ Poznato je da se karakter kulturnog krajolika, koji reprezentira složeno djelo prirode i čovjeka, temelji na načelima da on ne predstavlja samo zbroj pripadajućih sastavnica, već predstavlja

međudjelovanje društvenih, gospodarskih i kulturnih snaga te ilustrira razvoj ljudskog društva i naselja tijekom povijesti. Kulturni krajolik stoga mora zadovoljiti i pojedine kriterije prirodnih vrijednosti te obuhvaća listu kriterija od (I) do (VII).

Opća načela koja se primjenjuju za ocjenu krajolika iznimne, opće (univerzalne) vrijednosti (*outstanding universal Value*) polazište su za stvaranje nacionalnih okvira vrjednovanja. Prije svega se misli na načelo reprezentativnosti krajolika kojim on predstavlja suštinske i razlikovne kulturne elemente jasno određene geokulturne regije.⁴⁷ Pri tome pojam kulturnog krajolika obuhvaća raznolikost načina pojavnosti međudjelovanja čovjeka i njegova prirodnog okoliša.⁴⁸ Pitanje ocjene međudjelovanja i funkcionalnih kriterija za određivanje vrijednosti kulturnog krajolika zahtijeva znatno složenije metode ocjene vrijednosti nego što je to slučaj s materijalnim sastavnicama. Suvremeni pristup zaštiti u većoj se mjeri temelji na funkciji kulturnog krajolika, nego na materijalnim aspektima, a u pojedinim slučajevima funkcionalni kriteriji mogu biti presudni za određivanje njegove vrijednosti kao naslijeđa.⁴⁹ U takvim je krajolicima dugoročni cilj očuvanje i obnova funkcionalnih obilježja kulturnog krajolika, koji u tome neizbježno zahtijeva povezanost lokalnih vlasti i stanovnika.

Proces vrjednovanja kulturnog krajolika posljedično je povezan s metodama njegove zaštite. Suvremeni koncept očuvanja kulturnog naslijeđa u posljednjim je desetljećima 20. stoljeća s koncepta materijalnih usmjeren prema njezinim nematerijalnim čimbenicima, a umjesto povijesnog i umjetničkog – na širi kulturni koncept.⁵⁰

45 Prema *World Heritage Convention* krajolik predstavlja kombinirano djelo prirode i čovjeka (čl.1.); ilustrira razvoj ljudskog društva i naselja tijekom povijesti pod utjecajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti, predstavljenog njegovim prirodnim okruženjem i uzastopnim i postupnim zajedničkim djelovanjem društvenih, gospodarskih i kulturnih snaga vanjskih i unutrašnjih (čl. 36); obuhvaća raznolikost pojava međudjelovanja između čovjeka i njegova prirodnog okruženja (čl. 37).

46 UNESCO, 2011.b, čl. 35 [66].

47 Ibidem, čl. 36.

48 Ibidem, čl. 37.

49 Primjerice, u reliktnom kulturnom krajoliku očuvane su materijalne strukture, ali su u većoj ili manjoj mjeri nestala njegova funkcionalna obilježja zajedno s nestankom života tradicijskih zajednica. U takvim je slučajevima najčešća opcija zadržati i konzervirati stanje s upravljanjem izvana.

50 Phillips, 2002: 27.

Tablica 17: Kriteriji za ocjenu iznimne, opće vrijednosti kulturnog naslijeđa i krajolika (UNESCO)

KRITERIJI ZA OCJENU IZNIMNE, OPĆE VRIJEDNOSTI KULTURNOG NASLIJEĐA I KRAJOLIKA (UNESCO)	
I	predstavlja remek-djelo ljudskog kreativnog duha
II	pokazuje važnu razmjenu ljudskih vrijednosti tijekom vremena ili unutar svjetskog kulturnog područja – u razvoju arhitekture i tehnologije, spomeničkih djela, urbanističkog ili krajoličnog oblikovanja
III	jedinstveno ili barem iznimno svjedočanstvo kulturne tradicije i civilizacije – žive ili nestale
IV	poseban primjer vrste zgrade, arhitektonskog ili tehnološkog sklopa, ili je krajolik koji ilustrira značajni stupanj razvoja u ljudskoj povijesti
V	poseban primjer tradicijskog ljudskog naselja, korištenja zemlje ili mora, koji je reprezentativan za kulturu te čovjekova međudjelovanja s okolišem, posebice kad je postao ranjiv ili je pod utjecajem nepovratnih promjena
VI	mora biti izravno ili opipljivo povezan s događajima ili živim tradicijama, s idejama ili vjerovanjima, s umjetničkim i književnim djelima izuzetnog univerzalnog značaja – taj se kriterij koristi u povezanosti s ostalima
VII	sadrži posebne fenomene i područja izuzetnih prirodnih ljepota i estetskog značenja

Tablica 18: Kriteriji za ocjenjivanje prirodnih vrsnoća u kulturnim krajolicima

GLAVNI KRITERIJI ZA OCJENJIVANJE PRIRODNIH VRSNOĆA U KULTURNIM KRAJOLICIMA SVJETSKOG NASLIJEĐA	
(a)	zaštita bioraznolikosti u divljoj prirodi i u pojedinim kulturnim krajolicima gdje je iznimni primjer uzoraka tradicijskog korištenja, može doprinijeti zaštiti prirodnih ekosustava, biti podrška divljim vrstama flore i faune, pomoći zaštiti opće raznolikosti i divljih vrsta, te oblikovati poluprirodna staništa velikog značaja za bioraznolikost
(b)	zaštita bioraznolikosti na farmama gdje može očuvati široke vrste domaće stoke, razviti i očuvati široke vrste kultiviranih plodova, žitarica, voća, domaće vrste povrća
(c)	održivo korištenje zemlje gdje je to iznimna vrijednost, poštovati mogućnosti zemlje, očuvati kakvoću i količinu tla, upravljati kišnicom, očuvati vrsnoću vode, smanjiti razvoj, održavati biljni pokrov
(d)	poboljšati scensku ljepotu na mjestima gdje je kulturni krajolik iznimnih scenskih vrijednosti, proizašlih iz kontasta i međudjelovanja rada prirode i čovjeka
(e)	prikazati na licu mjesta zbirke bilja, herbarije, botaničke vrtove i faune (ptica močvarica i dr.)
(f)	dokazati iznimni primjer čovjekova međudjelovanja s prirodom, npr. prošlih civilizacija
(g)	mjesta povijesnih otkrića u prirodnim znanostima, primjerice gdje asocijativne vrijednosti proizlaze iz takvih otkrića

Teorijske rasprave preusmjerene s estetsko-povijesnih prema antropološko-kulturnim pristupima dovele su do novih prijedloga za konzervatorsko djelovanje.⁵¹ Znanstveni modeli i postupci očuvanja kulturnog naslijeđa uspostavljeni u polju humanističkih znanosti prošireni su na antropologiju i koncepte značaja, raznolikosti, kolektivne memorije i identiteta, a u slučaju kulturnih krajolika i na ekološke kriterije i bioraznolikost (tablica 18).

51 Meurs, 2007: 4. Misli se na glavne međunarodne povelje: *Venice Charter on Conservation and Restoration* (1964.), *Nara Document on Authenticity* (1994.), *Burra Charter for Places of Cultural Significance* (1979., 1999.).

Kriterij autentičnosti kulturnog krajolika

Pojam autentičnosti – vjerodostojnosti i izvornosti prvi put je spomenut, iako nije jasno određen, u *Venecijanskoj povelji* (1964.) u značenju riječi *izvorni* ili *istinit*. Primjena kriterija vjerodostojnosti prema navedenoj *Konvenciji* odnosila se na građu, materijale i fizičku pojavnost. Koncept vjerodostojnosti bio je u središtu pozornosti konferencije UNESCO-a u Nari 1994. godine, a određen je u *Dokumentu o vjerodostojnosti* (*Nara*

Document on Authenticity).⁵² Temelji se na stavu da je autentičnost suštinski element u metodama određivanja, ocjenjivanja, očuvanja i praćenja stanja kulturnog naslijeđa. Autentičnost je određena kao pripisivanje vrijednosti svim vrstama kulturnog naslijeđa i svim povijesnim razdobljima. Zaključci sabrani u *Smjernicama za primjenu Konvencije o svjetskom naslijeđu (Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention)*⁵³ naglašavaju da sposobnost razumijevanja vrijednosti naslijeđa ovisi o stupnju njegove vjerodostojnosti i istinosti izvora podataka o njima. Spoznaja i razumijevanje izvornih i naknadnih obilježja kulturnog naslijeđa, njihovo značenje i izvori podataka preduvjeti su za ocjenu svih čimbenika vjerodostojnosti. Autentičnost određuje sposobnost kulturnog krajolika da svoje značenje prenosi kroz povijesna razdoblja, kao skup povijesno određenih obilježja, koja su rezultat različitih promjena, od izvornog do sadašnjeg stanja.⁵⁴ Kriterij i uvjeti autentičnosti krajolika izražavaju se kroz različite pokazatelje,⁵⁵ a uključuju: oblikovanje; materijale i građu; korištenje, namjenu i funkciju; tradicije, tehnike i sustav upravljanja; smještaj/položaj i okolinu; jezik i ostale oblike nematerijalne oblike naslijeđa; duh i osjećaje; ostale vanjske i unutarnje faktore.

Ocjena autentičnosti povezana je s materijalnim obilježjima i građom krajolika, kao očuvanost/preživjelost povijesne građe, koja doprinosi ocjeni njegovih vrijednosti. To znači zaštitu izvornog izgleda i uzoraka koji su ocijenjeni kao važni ili zaštitu naknadnih slojeva iz razdoblja značaja, ako se krajolik razvijao tijekom dužih razdoblja. Izvornost organizacije krajolika i njegovo oblikovanje obuhvaća ocjenu uzoraka prostorne

organizacije, kao što su matrica krajolika i prostorna kompozicija/organizacija oblikovana sustavima kretanja, prometnica, parcelacije i slično. Ako je glavna vrijednost krajolika sadržana u kontinuitetu korištenja i funkcijama, treba biti moguće odčitati slojevitost razvoja i preobrazbu izgrađenih oblika i prostornih uzoraka svih preživjelih/očuvanih slojeva krajolika. Tradicijski uzorci korištenja koji obilježavaju krajolik često su povezani s tradicijskim znanjima, vještinama i tehnikama. Obilježja i vrijednosti lokacije i okoline, odnosno prostornog konteksta, koje odgovaraju izvornom i ostalim razdobljima značaja krajolika, također mogu doprinijeti povećanju ili smanjenju njegova značaja. Korištenje navedenih izvora za ocjenu autentičnosti zahtijeva prije svega dokumentiranje i sa stanovišta umjetničkih, povijesnih, društvenih i ostalih disciplina. Razmatranje vjerodostojnosti ne može biti ograničeno samo na provjeru i zaštitu povijesnih istina u materijalnim sastavnicama, već je u slučaju krajolika s kontinuitetom tradicijskih funkcija od temeljne važnosti prepoznavanje i čuvanje društveno-kulturne autentičnosti, koja treba biti integrirana u sustave planiranja i upravljanja.⁵⁶

Kriterij integriteta kulturnog krajolika

Kriterij integriteta izražava mjeru cjelovitosti i izvornosti (intaktnosti) prirodnog i kulturnog naslijeđa i njegovih atributa.⁵⁷ U *Venecijanskoj povelji* pojam integriteta korišten je u smislu značenja riječi: cjelovitost (*wholeness*), potpunost (*completeness*), čvrstoća (*soundness*), a izražen je kao označavanje materijalnih svojstava kulturnog naslijeđa. Načelo integriteta ishodište je današnjeg UNESCO-ova pristupa zaštiti krajolika, koji uključuje povezivanje kulturnih i prirodnih sastavnica i struktura, materijalnih i nematerijalnih obilježja, stručnih i javnih gledišta. Odnosi se na prepoznavanje funkcionalnih i povijesnih obilježja mjesta.⁵⁸

52 ICOMOS, 1994., *Nara Document on Authenticity* [83].

53 *** 1994.a ...1. Očuvanje kulturne baštine u svim njezinim oblicima i povijesnim razdobljima. Sposobnost razumijevanja vrijednosti ovisi o stupnju u kojemu su izvori podataka o vrijednostima razumljivi ili istiniti. 2. Znanje i razumijevanje izvora podataka, izvornih i naknadnih obilježja osnova je za ocjenjivanje svih čimbenika autentičnosti. 3. Svaka ocjena vrijednosti kao vjerodostojnost pripadajućih izvora podataka može biti različita, stoga se sagledava zajedno s kulturnim kontekstom. 4. Od najveće je važnosti i žurnosti prepoznavanje i dokumentiranje baštinske vrijednosti te vjerodostojnost i istinitost pripadajućih izvora podataka. [46]

54 2000., Charter of Krakow [98].

55 *** 2011.b, čl. 21 [66].

56 Stovel, 2007.

57 *** 2011.b, čl. 88 [66].

58 Jokilehto, 2006: 135. *The identification of the functional and historical condition of the site or the ability of a property to secure or sustain its significance over time.*

Dokazivanje uvjeta integriteta u okviru iznimne, univerzalne vrijednosti zahtijeva ocjenu⁵⁹ u kojoj je mjeri kulturno dobro:

- uključilo sve elemente potrebne za izražavanje svoje iznimne univerzalne vrijednosti
- odgovarajuće veličine kojom se osigurava potpuna zastupljenost značajki i procesa koji će prenijeti značaj kulturnog dobra
- ugroženo od štetnog djelovanja razvoja i/ili zanemarivanja.

Najjasnija ocjena integriteta zasnovana je na prisutnosti prepoznatljivih sastavnica izvornog, a u slučajevima kontinuiranog krajolika, oblikovanja i funkcija kroz sva povijesna razdoblja njegova razvoja. Integritet se najčešće sagledava kao društveni, funkcionalni, strukturni i vizualni. Društveni i funkcionalni integritet mjesta odnosno krajolika odnosi se na prepoznavanje funkcija i procesa na kojima je bio temeljen njegov razvoj tijekom povijesti, povezan s međudjelovanjem društva, njegovim stavovima i shvaćanjima, korištenjem prirodnih izvora, demografskim kretanjima i slično.⁶⁰ Prostornom identifikacijom elemenata koji dokumentiraju navedene funkcije i procese u krajoliku određuje se njegova strukturna cjelovitost s naglaskom na preživjele, odnosno očuvane elemente povijesnog razvitka. Oni prenose svjedočanstvo kreativnosti zajednice ili pojedinaca te neprekidnosti funkcija i sadržaja u očuvanim prostornim cjelinama, naseljima, građevinama i strukturama, stvarajući osjećaj cjelovitosti područja.

Vizualni integritet je, kao rezultat povijesnog razvoja, usko povezan s određenjem estetskih aspekata krajolika. Ispravno vrjednovanje stanja krajolika i planiranja budućih promjena pretpostavlja provođenje analize funkcionalne i strukturne cjelovitosti, analizom i interpretacijom razvoja sustava upravljanja tijekom

povijesti. Na taj se način jamči da povezane vrijednosti krajolika neće biti narušene ni budućim razvojem. Pojam integriteta može se koristiti kao instrument za određenje opsega povijesnog urbanog krajolika, uzimajući u obzir funkcije koje određuju društveni i kulturni integritet, kao i prostorne cjeline koje reprezentiraju strukturnu cjelovitost područja. Pozornost treba posvetiti odnosu urbanog krajolika ili drugog izgrađenog okoliša i njima pripadajuće ruralne ili prirodne okoline. U mnogim slučajevima nije dovoljno zadržati se samo na granicama krajolika visokih vrijednosti, već treba uzeti u obzir širi teritorijalni kontekst, njegovu okolinu.

Pojam cjelovitosti (*wholeness*) jedan je od ključnih elemenata u teoriji restauracije Cezara Brandija, važan zbog određivanja granica između metode restauracije i reintegracije. Glavna svrha metode konzervacije jest očuvanje – iz čega se može iščitati estetska i povijesna vrijednost spomenika.⁶¹ Međutim, vrijednosti autentičnosti (vjerodostojnosti, izvornosti) i integriteta (cjelovitosti) ne trebaju biti premoćne nad ostalim vrijednostima, od kojih su pojedine relativne i promjenjive.⁶² Prethodnim je razmatranjima prikazana razlika između pojmova autentičnosti (vjerodostojnosti) i integriteta (cjelovitosti) kulturnog naslijeđa i krajolika. Autentičnost (vjerodostojnost) jest kvalificirajući element krajolika, dok se integritet odnosi na stupanj očuvanosti, tj. cjelovitost krajolika i njegovih elemenata, te s njima povezanih funkcionalnih i povijesnih obilježja. Krajolici i njihova obilježja moraju biti u dobrom fizičkom stanju i dobro očuvanim funkcijama, s kontroliranim utjecajima narušavanja vrijednosti. Da bi zadovoljio kriterij integriteta krajolik treba sadržavati značajan omjer elemenata, obilježja i uzoraka potrebnih za prenošenje vrijednosti cjelovitosti. Također

59 *** 2011.b, čl. 88 [66].

60 Funkcionalni integritet posebno je očigledan u slučaju industrijskih krajolika, kao što su tvornice, postrojenja, oprema i vanjski prostori te osigurava uvid u cjelovitost procesa. Slično je i s urbanim krajolicima, razolikih struktura i funkcija. On je referenca za razumijevanje značenja različitih elemenata ugrađenih u okoliš.

61 Brandi, 1963.

62 Suvremeni tautološki argumenti protiv istinitosti naslijeđa podržavaju vjerovanje u postojanje prirodne istinitosti vođeno stavom da postoji stanje obmane. Sukladno takvim argumentima, jedino moguće stanje objekta konzervacije je sadašnje, zatečeno stanje. Ostala stanja, kao što je izvorno i autentično samo su konstrukcije bazirane na istraživanjima, izboru ili ukusu konzervatora. Uloga autentičnosti i integriteta je prema tome fiktivna ili ideološka, prema autentičnom stanju, preferiranom ili očekivanom.

treba biti održavan kontinuitet funkcije krajolika, koji suštinski određuje njegov karakter.⁶³

Kontinuitet i obilježja okoline krajolika osiguravaju se pomoću određivanja tzv. dodirnih, kontaktnih područja (*buffer zone*) mjerama kontrole razvoja. Dodirna područja također trebaju zaštititi svoj karakter na način usklađen s mjerama zaštite kulturnog krajolika. Integritet i autentičnost postoje kao dva nadopunjavajuća i komplementarna pojma, pri čemu se jedan ne može zamijeniti drugim.⁶⁴

Ostali kriteriji vrjednovanja kulturnog krajolika

Osim glavnih kriterija autentičnosti i integriteta, na kojima se temelji zaštita krajolika *Svjetskog naslijeđa* u europskim i izvan europskim zemljama, ustrojeni su i dodatni kriteriji za vrjednovanje kulturnih krajolika. Kriteriji za ocjenu kulturnih krajolika i zadovoljavanja njihovih svojstava za upis u *Registar kulturnih dobara* trebaju biti usklađeni s ostalim važećim kriterijima za kulturna dobra, koji se primjenjuju u Hrvatskoj.⁶⁵ Međutim, svi kriteriji primjenjivi na ostale vrste kulturnih dobara nisu općeniti, niti izravno mjerodavni za sva obilježja i sve sastavnice kulturnog krajolika. Primjerice, u Velikoj Britaniji je grupa kriterija koja se primjenjuje za povijesne spomenike (*Scheduling Ancient Monuments*) bila polazište za izradu kriterija vrjednovanja povijesnog krajolika, a primijenjena je u praktičnim primjerima istraživanja kulturnih krajolika u Engleskoj i Walesu (tablica 19).⁶⁶

Kriteriji primijenjeni za određivanje iznimnih kulturnih krajolika u Sloveniji jesu: očuvanost prirode,

raznolikost, prostorni red, harmoničnost i simbolički značaj prirodnih i kulturnih elemenata.⁶⁷ Osim navedenih, za određivanje područja osobitih vrijednosti korišteni su i ostali kriteriji (tablica 19).⁶⁸ Usporedbom kriterija za ocjenu krajolika primijenjenih u Engleskoj i Walesu te u Sloveniji, zaključuje se da se većim dijelom podudaraju. Za razliku od modela primijenjenog u Velikoj Britaniji, slovenski model ocjene u vrlo se malo mjeri oslanja na antropogene, kulturne sastavnice; u ocjenu se ne uzimaju kriteriji povijesne dubine, dokumentacije, grupne vrijednosti i cjelovitosti. Simboličke, kulturne i asocijativne vrijednosti ocjenjuju se kroz naseobinske uzorke i izražajne prirodne i arhitektonske elemente. Navedene vrijednosti uključene su u kriterij prostornog reda.

Analiziran je i sustav vrjednovanja kulturnih krajolika koji se primjenjuje u Australiji koja ima dugogodišnju tradiciju skrbi o krajolicima te se pokušalo povezati kriterije s pojedinim grupama vrijednosti na način prikazan tablično (tablica 20). Svrha provedenih analiza jest usporedba kriterija i grupa vrijednosti primijenjenih u sustavima s dobrom organizacijom zaštite kulturnih krajolika, kao polazištem za utvrđivanje prijedloga modela ocjene vrijednosti kulturnih krajolika u Hrvatskoj.

67 *** 2005.c; ***2002. d [68].

68 Ogrin, 1996., ***2005.c: 1. *krajina nakazuje strukturno vrednost, ki je opredmetena v dovršenem ali svojevrstne krajinskem vzorcu*, 2. *krajina razodeva visoko stopnjo ujemanja med rabo prostora in naravnimi značilnostmi*, 3. *krajinski vzorec se ujema s poselivitvenim*, 4. *v zgradbo krajine so vgrajeni gospodarski, ekološki in kulturni vidiki*, 5. *krajina ima avtentično zgradbo in veliko pričevalno vrednost*, 6. *v krajini so navzoče zgodovinske, arheološke in druge kvalitete*, 7. *krajina je izjemna v določeni posebni značilnosti naravne ali kulturnega značaja*, 8. *vrednost naselbinskega vzorca ali posamične oz. skupinske arhitekture*, 9. *močno izražena sestavljenost krajinske zgradbe*, 10. *kompleksnost, ki jo ustvarja pestrost znotraj iste strukturne enote*, 11. *jasno čitljiv zapis določenega družbenega reda ali razmer*, 12. *krajina je nosilec določene simbolike*, 13. *krajina je reprezentativna za posamezno regijo*, 14. *krajina je zaradi svoje reprezentativnosti pomembna za pouk, izobraževanje javnosti*, 15. *krajina ima perspektive za preživetje (ohranitev)*.

63 Krajolici vrjednovani zbog svojih oblikovnih i asocijativnih vrijednosti i obilježja osjetljivi su na promjene funkcija, dočim će krajolici vrjednovani kao razvijajući (agrikulturni) biti najbolje upravljani ako se funkcije koje određuju njihov karakter i nadalje održavaju.

64 Jokilehto, 2006: 1.

65 Nije donesen posebni pravilnik kao podzakonski akt, već se primjenjuje *Uputa o vrjednovanju kulturnih dobara predloženih za upis u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske* (Ministarstvo kulture RH, klasa 612-08/04-01-06/03, ur. broj: 532-10-1/8-5, Zagreb, 21. svibnja 2004.).

66 *** 1996.a.

Tablica 19: Usporedba kriterija za ocjenu vrijednosti krajolika primjenjenog u Velikoj Britaniji (Engleska i Wales) i Sloveniji

KRITERIJI ZA OCJENU VRIJEDNOSTI KRAJOLIKA			
KRITERIJ		ENGLESKA I WALES	SLOVENIJA
1	starost /razdoblje <i>period</i>	Povijesna dubina (<i>time-depth</i>).	
2	rijetkost <i>rarity</i>	Stupanj rijetkih preživjelih elemenata povijesnog tipa u današnjem krajoliku.	
3	dokumentacija <i>documentation</i>	Povećava razumijevanje krajolika, povećava njegov značaj, teško ju je kvantificirati zbog različite prirode i akademske vrijednosti dokumentacijskog materijala.	
4	grupna vrijednost <i>group value</i>	Odnosi se na raznolikost ili sličnost elemenata, njihovu strukturnu i funkcionalnu usklađenost i povezanost.	
5	preživjelost/stanje <i>survival/condition</i>	Odnosi se na stupanj preživjelih i očuvanih izvornih elemenata u krajoliku.	Izvornost građe, vrijednost svjedočanstva; povijesna građa, tradicijski oblici stanovanja i aktivnosti.
6	raznolikost <i>diversity</i>	Pojedini krajolici sadrže kombinacije visoke vrsnoće i obilježja ili pojedinih važnih atributa.	Složenost koju stvara raznolikost unutar iste krajolične jedinice.
7	ranjivost <i>vulnerability</i>	Vrijednost može biti smanjena zbog zanemarivanja, nemara ili štetnog tretmana.	
8	potencijal <i>potential</i>	Odnosi se na potencijal krajolika za buduća istraživanja.	Ima budućnost za opstanak i očuvanje. Znanstvena i edukacijska vrijednost.
9	reprezentativnost <i>representativeness</i>	Krajolik ili pojedina sastavnica iznimna po tipološkom određenju na tom području s obzirom na kakvoću, vrijednost i usporedive sastavnice. Zbog jedinstvenosti i neponovljivosti nositelji su identiteta i pomažu stvaranju prepoznatljivosti.	Jedinstvenost i reprezentativnost za pripadajuću regiju; simbolički značaj prirodnih i kulturnih elemenata.
10	cjelovitost <i>integrity</i>	Značaj krajolika može biti povećan njegovom cjelovitošću što se odnosi na preživjeli izvorni karakter i oblik. Rezultat vidljivosti i čitljivosti elemenata krajolika povećat će njegovu vrijednost ugođe. Povećana vidljivost i čitljivost povećat će lakše razumijevanje javnosti.	
11	usklađenost <i>coherence</i>	Povijesni procesi i uzorci koji su oblikovani zajedno s pojedinim elementima. Povijesni procesi i uzorci dobro su održavani i neprekinuti, a krajolik sadrži većinu izvornih funkcija koje povećavaju njegovu usklađenost. Jasno razlučive i prevladavajuće teme mogu povećati usklađenost i važnost krajolika. Kriterij usklađenosti pojedinih sastavnica ključna je odlika identiteta krajolika.	Harmoničnost, prostorni red. Usklađenost između korištenja prostora i prirodnih obilježja. Dosljedna strukturna vrijednost krajolika/uzorka.
12	povezanost <i>association</i>	Povezanost s osobama, pokretima ili događajima iz povijesti, povezanost s literaturom i umjetnosti.	Imaju simbolične, kulturne i asocijativne vrijednosti; nositelji su nacionalnog identiteta.
13	moгуćnost <i>Amenity</i>	Potencijalne vrijednosti za razvoj javnih, edukacijskih i rekreacijskih sadržaja.	
14	karakterističnost, tipičnost / <i>tipicality</i>	Elementi koji se često ili pravilno javljaju u krajoliku, bez kojih ga nije moguće opisati.	Izrazitost naseobinskih uzoraka, izražajni arhitektonski elementi.
15	prirodna vrsnoća <i>nature quality</i>		Posebne prirodne vrijednosti; očuvanost prirode.
16	scenska vrsnoća <i>scenic quality</i>		Visoke doživljajne vrijednosti.

Tablica 20: Odnos kriterija i tipova vrijednosti kulturnog krajolika prema metodi ICOMOS-a, Australija

KRITERIJI I TIPOVI VRIJEDNOSTI KULTURNIH KRAJOLIKA	
KRITERIJ	OČITE / FIZIČKE VRIJEDNOSTI
ARHEOLOŠKI PODATCI	Mogu li mogućnosti mjesta doprinijeti podatcima o povijesti regije kroz sadašnja arheološka istraživanja, kao i ostala koja koriste arheološke metode
ARHITEKTONSKA OBILJEŽJA	Je li područje značajno zbog svog oblikovanja, mjerila, dekoracije, stila, razdoblja, vještina gradnje i ostalih arhitektonskih elemenata
TEHNOLOŠKA OBILJEŽJA	Prikazuje li inovativne metode gradnje i oblikovanja, rijetke materijale gradnje ili je rani primjer korištenja pojedinih graditeljskih tehnika, ima li potencijal za doprinos podatcima o povijesti tehnologija
ZNANSTVENI DOPRINOS	Ima li krajolik potencijal za osiguranje znanstvenih podataka o povijesti regije
RIJETKOST	Jesu li krajolik ili njegova obilježja jedinstveni, nesvakidašnji, nezajednički ili rijetki u prostoru, na regionalnoj i nacionalnoj razini s obzirom na povijesne teme
REPREZENTATIVNOST	Je li krajolik dobar primjer svoje vrste u pogledu oblikovanja, tipa, obilježja, korištenja, tehnologije i povijesnog razdoblja
CJELOVITOST	Posjeduje li krajolik cjelovitost, značajna obilježja iz doba njegovog ustroja ili kasnijih razdoblja kad su se dogodile važne promjene i dodavanja
RANJIVOST	Je li krajolik ranjiv na pogoršanje i destrukcije, kao i za prijetnje od aktivnosti namjene i korištenja
GRUPNA VRIJEDNOST	Je li krajolik dio grupe baštinskih mjesta kad se sagledava kao cjelina koja povećava baštinske vrijednosti mjesta i grupe/krajolika ili povećava njegovo značenje
POVIJESNE VRIJEDNOSTI	
LJUDI	Je li krajolik povezan sa životom i radom ljudi, kao dobro poznata i važna pojedinačna ili grupna organizacija
DOGAĐAJI	Je li krajolik povezan s važnim događajima u lokalnoj, regionalnoj ili nacionalnoj povijesti
UZORCI	Je li krajolik povezan s važnim procesima, temama i uzorcima lokalne, regionalne ili nacionalne povijesti
KULTURNE VRIJEDNOSTI	
IDENTITET	Je li krajolik središte identiteta zajednice, regionalnog ili nacionalnog identiteta i <i>sense of place</i> , te omogućava li očitost kulturnog i povijesnog kontinuiteta
JAVNO POŠTOVANJE	Nosi li krajolik visoko javno poštovanje za baštinu i estetske vrijednosti ili je središte duhovnog, političkog, nacionalnog i ostalog kulturnog čuvstva
VRIJEDNOST SJEĆANJA	Posjeduje li krajolik simbolički i memorijalni značaj za ljude koji ga koriste, ili su ga koristili, ili su potomci, kao rezultat posebnih interesa ljudi, karaktera ili vizualne privlačnosti
EDUKACIJSKA VRIJEDNOST	Sadrži li krajolik potencijal za javnu edukaciju, osvješćivanje ljudi, razumijevanje i divljenje povijesti i kulturi
ZAKONSKO PREPOZNAVANJE	Je li krajolik prepoznat u zakonu kao kulturno dobro, kao zaštićeni dio prirode, arheološko mjesto i sl.

Stupanj značaja kulturnog krajolika

Pojam kulturnog značaja⁶⁹ (*cultural significance*) označava ukupnu vrijednost krajolika koja mu se pripisuje

69 Prema Oxford English Dictionary: *sign*, "a mark or device having some special meaning or import attached to it" kao znak (obilježje) i smisao koji nečemu daje posebno značenje i važnost koja mu je dodana. U filozofiji je *sign* povezan sa semiotikom i istraživanjima odnosa između znaka i njegova značenja. Može biti definiran i kao svaki podatak koji nosi entitet. Pojam značaj (*significance*) ima nekoliko različitih značenja, a prije svega se odnosi na prepoznavanje značaja mjesta/krajolika u odnosu na objekt označavanja, čiji znak predstavlja i čije podatke prenosi.

nakon ispunjavanja postavljenih kriterija te odražava stupanj njegove važnosti. Određivanje kulturnog značaja krajolika odvija se u složenom sustavu ocjene različitih kulturnih i prirodnih vrijednosti prema jasno postavljenim kriterijima, ali i kroz percepciju ljudi koji su s njim povezani. Kulturni značaj kao temeljno mjesto u ocjeni naslijeđa bio je u središtu zanimanja *Povelje za mjesta kulturnog značaja* (*Charter for Places of Cultural Significance*) koju je uspostavio ICOMOS Australija, u kojoj je kulturni značaj opisan kao *estetska, povijesna, znanstvena, društvena i duhovna vrijednost za prošle, sadašnje*

*i buduće naraštaje.*⁷⁰ Kulturni značaj je sadržan u samom krajoliku, njegovoj građi, okolini, namjeni, povezanosti-ma, značenjima te u pripadajućim građevinama. Ukratko, kulturni značaj se koristi u *određivanju vrijednosti koje pomažu razumjeti prošlost, obogatiti sadašnjost i koje će biti vrijednost za buduće naraštaje.*⁷¹

Ocjena kulturnog značaja izravno je povezana s načinom budućeg djelovanja u kulturnom krajoliku, stoga ima presudni utjecaj na postupke i programe razvitka, poglavito u suvremeno doba u području naglo rastućeg kulturnog turizma.⁷² Kulturni značaj je postao središnjim mjestom zaštite naslijeđa; prema suvremenim pristupima zaštititi kulturnog naslijeđa ono nije očuvano zbog vrijednosti, funkcije i značenja koje je imalo u prošlosti, već zbog poruka i simbola kojima komunicira u sadašnjem vremenu i prenosi ih budućim naraštajima. Glavni cilj zaštite ne sastoji se samo u konzerviranju i zaštiti materijala, tj. fizičke supstancije krajolika zbog ekonomske koristi i funkcionalnih razloga, već u očuvanju njegova značenja koje ima za pojedince ili društvene grupe danas i u budućnosti.

Na temelju analize domaće i međunarodne literature te teorijskog okvira iznesenog u poveljama o zaštiti kulturnih dobara, napose onima koje se odnose na krajolike, istražuju se kriteriji za određivanje stupnja kulturnog značaja. Kulturni značaj nacionalnog, regionalnog ili lokalnog stupnja određuje se prema vrijednosnoj skali, odnosno stupnju važnosti. Konceptija *Nacionalnog registra kulturnih dobara* u mnogim zemljama, a time i krajolika, zasniva se na zadovoljavanju kriterija za određivanje stupnja značaja. Za analizu metode i prepoznavanje nacionalnog značaja odabrani su primjeri: američkog *National Park Service* (NPS)⁷³ i primjeri Engleske⁷⁴ tzv. *Izjava o značaju* (*Statement of Significance, SOS*), zatim

70 ICOMOS, Australia, *Charter for Places of Cultural Significance*, Burra, prihvaćena 1979. god., a revidirana i prihvaćena 1981., 1988. i 1999. godine [85].

71 Ibidem, čl. 2 [85].

72 ICOMOS, 1999.b, *International Cultural Tourism Charter (Managing Tourism at Places of Heritage Significance)*, Mexico [86].

73 *** 1999.c [49].

74 *** 2008.a [61].

metode ICOMOS-a te kriteriji UNESCO-a za nominaciju na listu *Svjetskog naslijeđa*.

Ocjena značaja kulturnog krajolika provodi se metodama istraživanja povijesnog i usporedbenog konteksta. Međutim, ona ne znači i ne uključuje samo akademske postupke, već se u novijim primjerima europske prakse, osobito u Engleskoj, u njega sve više uključuju svi dionici – osim znanstvenika i stručnjaka vezanih uz problematiku krajolika, tu su i ekonomisti, članovi lokalne zajednice, stanovnici i ostali koji sudjeluju u pitanjima zaštite naslijeđa.⁷⁵ Poznato je da je kulturni značaj naslijeđa podložan stalnim promjenama, a krajolici se nastoje tumačiti i kao sredstvo za stvaranje vrijednosti društvenih grupa i pojedinaca. Kulturni značaj omogućava iznošenje ocjene vrijednosti krajolika pri čemu povezuje različite tipove vrijednosti. Pri utvrđivanju kulturnog značaja krajolika u procesu ocjenjivanja uključuju se sve sastavnice i obilježja presudni za njegovo razumijevanje. Takvi podatci prema engleskom modelu *LANDMAP*⁷⁶ uključuju:

75 *** 2010.b, *The basic criterion for listing a building is that it must hold special historic or architectural interest. For a monument to be scheduled it must be nationally important by reason of its historic, architectural, artistic, traditional or archaeological interest. Parks and gardens and battlefields may be registered if they are of special historic interest. Conservation areas will be designated if they are of special historic or architectural interest, the character and appearance of which it is desirable to preserve or enhance. All of these criteria have two components: the nature of the interest or significance that defines the designation and the relative importance of that significance.* [65]

76 Uvođenje novog pristupa ocjene krajolika *LANDMAP* (*Landscape Assessment and Decision Making Process*) u Walesu osigurava široki raspon podataka koji mogu pomoći politici planiranja razvoja prostora te određivanje područja krajolika koje imaju posebne vrijednosti. Model *LANDMAP* je službeno priznati način ocjene krajolika u Walesu. Određivanje i prepoznavanje područja koje posjeduju vrijednosti za zaštitu kao kulturni krajolici uvedeno je u Ujedinjenom kraljevstvu (UK) 1947. godine zakonom – *Town & Country Planning Act* i nastavlja se do danas. Krajolici se ne zaštićuju zakonom o kulturnim dobrima, već mjerama prostornog planiranja. Takav je pristup dopuna prepoznavanju kulturnih krajolika osim zakonom priznatih nacionalnih parkova i područja iznimnih prirodnih ljepota (*Areas of Outstanding Natural Beauty, AONB*). Na taj se način osigurava važan planski alat za očuvanje i obogaćenje vrsnoća i raznolikosti krajolika u UK. Velika mu je primjena na lokalnoj razini gdje ima veliku ulogu u razvoju razumijevanja i jačanja javne svijesti o krajoličnim obilježjima i karakteru, vrsnoćama koje čine područja različitim i daju zajednicama njihov osjećaj pripadnosti – *sense of place*. [53]

- razvojni slijed kulturnog krajolika i preživjelu/očuvanu građu
- rijetkost i/ili tehničke vrsnoće kulturnog krajolika ili njegova dijela
- funkciju krajolika, njegovih zasebnih dijelova i/ili sastavnica
- odnos krajolika i njegovih sastavnica s okolinom
- kulturne, povijesne, gospodarske i ostale utjecaje koji su bili presudni za oblikovanje, organizaciju i građu kulturnog krajolika
- značenje kulturnog krajolika za ljude koji ga koriste ili su ga koristili, ili su njihovi potomci
- povijesne sadržaje
- znanstvene ili istraživačke potencijale kulturnog krajolika
- odnos kulturnog krajolika prema ostalim područjima u pogledu prostorne organizacije, oblikovanja, tehnologije, načina korištenja ili podrijetla
- ostale čimbenike važne za razumijevanje kulturnog krajolika.

Kulturni krajolik, zajedno sa svojim sastavnicama (kao i ostale vrste kulturnog naslijeđa) posjeduje različite stupnjeve i razine značaja. Stupnjevi značaja ocjenjuju se kao vrlo visoki, visoki, umjereni, niski, bez vrijednosti, koji su povezani s razinom kulturnog značaja koja se kreće od međunarodne (opće, univerzalne), nacionalne, regionalne i lokalne. Njihov odnos prikazan je tablično (tablica 23).

Kriteriji određivanja kulturnih krajolika nacionalnog značaja

Niz europskih i izvanoeuropskih zemalja ima jasno određene kriterije prema kojima se određuju kulturna dobra koja se upisuju u *Registar nacionalnih dobara*. Određivanje krajolika i mjesta nacionalnog značaja odvija se prema jasno opisanoj grupi kriterija koje je u SAD postavio *National Park Service (NPS)*.⁷⁷ Prema kriterijima

77 Birnbaum, 1994.; Melnick, 2000.; ***1999.c [49].

za upis u *Nacionalni registar Australije*⁷⁸ krajolik mora sadržavati vrsnoću značaja za nacionalnu povijest, arhitekturu, arheologiju, inženjerstvo i kulturu, zadovoljiti nekoliko kriterija integriteta u pogledu: oblikovanja, materijala, okoline, vrsnoće izrade, doživljaja i povezanosti s nacionalnom povijesti, događajima ili osobama.

Prema usporedbenoj analizi prikazanoj tablično (tablica 21) ocjena stupnja značaja kulturnih krajolika nacionalnog registra povezana je s:

- razinom važnosti događaja i osoba povezanih s nacionalnim područjem
- opsegom i stupnjem kreativnih i tehničkih ostvarenja, visoke umjetničke vrijednosti, kao djelo pojedinca ili zajednice
- potencijalom za prenošenje podataka važnih za razumijevanje povijesti
- karakterističnim, rijetkim, posebnim ili ugroženim činiteljima kulturne povijesti.

Kriteriji za određivanje kulturnog naslijeđa (u koje su uključeni i kulturni krajolici) nacionalnog značaja u Velikoj Britaniji⁷⁹ razlikuju se od prethodno analiziranih američkih i australskih modela. Odluke o nacionalnom značaju svih vrsta kulturnog naslijeđa donose se na temelju kriterija koji uključuju provedbu metode karakterizacije, a potom ocjenu značaja. Cilj je prepoznati krajolike čiji se nacionalni značaj odražava kroz nacionalnu povijest ili je reprezentativni domet pripadajućeg tipa i razdoblja. Kriteriji su povezani s propisanim metodama ocjene karaktera krajolika (*landscape character assessment*) i odnose se na dva stupnja, prvi je provođenje karakterizacije kulturnog krajolika, a potonji je donošenje ocjene značaja (tablica 22). Kulturni krajolici nacionalne razine značaja određuju se na temelju stupnja značaja.

78 *** 2005.a [56].

79 Na temelju zakona *Ancient Monuments and Archaeological Areas Act* (1979. godina) postoje dvije grupe kulturnih dobara: *Scheduled Monuments* i *Listed Buildings*. *English Heritage, Department for Communities and Local Government, Department for Culture* donosi kriterije za upis na listu kulturnih dobara nacionalnog značaja. Određivanje kulturnih dobara nacionalnog značaja usko je povezano je s nacionalnim programom zaštite.

Tablica 21: Kriteriji za određivanje kulturnih krajolika nacionalnog značaja

KRITERIJI NACIONALNOG REGISTRA		
KRITERIJ/ TIP VRIJEDNOSTI	SAD	AUSTRALIJA
Povezanost, društvena, povijesna vrijednost	Povezan s događajima koji imaju značajni doprinos za šire uzorke američke povijesti.	Mjesto je značajno sa stanovišta kulturne baštine ako je važno u pokazivanju razvoja ili uzoraka povijesti određenog područja.
Povezanost, društvena vrijednost	Povezan sa životom i osobama značajnim za američku prošlost.	Ima posebnu povezanost sa životom ili radom pojedine osobe, grupe ili organizacije od značaja za povijest.
Reprezentativnost, estetska, evidentna vrijednost	Odražava različita karakteristična obilježja tipa, razdoblja, metode gradnje i reprezentira djelo majstora ili sadrži visoku umjetničku vrijednost.	Važno je za pokazivanje visokog stupnja kreativnih i tehničkih ostvarenja, postignuća pojedinog razdoblja.
Potencijal, dokumentarna, društvena vrijednost	Doprinosili su ili mogu doprinijeti podacima važnim za povijest ili prapovijest, dobra koja mogu prenositi podatke značajne za povijest i prapovijest.	Ima mogućnosti za prenošenje podataka koji će biti potrebni za razumijevanje povijesti.
Dokumentarna, povijesna vrijednost	Daje podatke značajne za povijest ili prapovijest.	Važno je u pokazivanju glavnih karakteristika pojedinih vrsta kulturnog mjesta.
Estetska vrijednost	Mnogi oblikovani krajolici.	Važno je za pokazivanje pojedinih estetskih obilježja vrjednovanih od zajednice ili pojedinih kulturnih grupa.
Povijesna vrijednost		Mjesto je značajno ako pokazuje rijetke, posebne ili ugrožene aspekte kulturne povijesti.
Društvena, duhovna vrijednost		Ima jaku ili posebnu pridruženost s pojedinom zajednicom ili kulturnim grupama iz društvenih, kulturnih ili duhovnih razloga.

Tablica 22: Kriteriji za ocjenu kulturnog krajolika nacionalnog značaja u Velikoj Britaniji

KRITERIJ	ODREĐENJE	
KARAKTERIZACIJA KRAJOLIKA	Razdoblje / <i>Period</i>	Spomenici svih razdoblja mogu biti očuvani.
	Rijetkost / <i>Rarity</i>	Rijetkost pojedinih vrsta naslijeđa u odnosu na tipičnost.
	Raznolikost / <i>Diversity</i>	Raznolikost nekih vrsta spomenika predstavljaju različiti tipovi.
OCJENA ZNAČAJA KRAJOLIKA	Opseg očuvanosti <i>Extent of survival</i>	Opstanak ili dugovječnost kulturne prakse ocijenjeni u odnosu na sadašnji oblik, stanje i namjenu područja i značajki s kojim je povezana.
	Sadašnje stanje <i>Current condition</i>	Ocjena tehničkog stanja krajolika i sastavnica.
	Rijetkost <i>Rarity</i>	Rijetke vrste, rijetke ili neuobičajene djelatnosti; odabir u odnosu na tipično i uobičajeno.
	Reprezentativnost <i>Representivity</i>	Kroz njegov stupanj obilježja ili zbog značaja kao primjera.
	Važnost razdoblja <i>Importance of the period</i>	Važnost razdoblja kojemu kulturno naslijeđe/krajolik pripada.
	Osjetljivost / <i>Fragility</i>	Osjetljivost na promjene i pritiske razvoja.
	Grupna vrijednost <i>Group of value</i>	Povezanost s ostalim naslijeđem, s utjecajima različitih razdoblja/tradicija, povezivanje susjednih područja ili značajki.
Mogućnost <i>Potential</i>	Mogućnost za doprinos podacima, razumijevanju i uvažavanju naslijeđa.	
	Dokumentacija <i>Extent of documentation</i>	Opseg dokumentacije povećava značaj naslijeđa – kroz arhivski materijal ili kao rezultat istraživanja.

Tablica 23: Odnos stupnja i razine kulturnog značaja prema modelu LANDMAP (Engleska)

STUPANJ KULTURNOG ZNAČAJA	ODREĐIVANJE RAZINE KULTURNOG ZNAČAJA
IZNIMAN, VRLO VISOKI	Međunarodna i nacionalna razina, mjesta svjetske baštine – dobro očuvani povijesni krajolici izuzetne usklađenosti, povijesne dubine
VISOKI	Regionalna ili županijska razina – visoko i dobro očuvani krajolici značajne usklađenosti, međusobne povezanosti
UMJERENI, SREDNJI	Lokalna razina – prosječno očuvani krajolici prihvatljive usklađenosti i povijesne dubine (<i>time-depth</i>)
NISKI	Vrijednosti su ograničene niskom očuvanosti i povezanosti, mali lokalni interes ili bez lokalnog interesa
BEZ VRIJEDNOSTI / NEOCIJENJEN	Zanemarive vrijednosti, nepostojanje vrijednosti

U tabličnom prikazu (tablica 23) prikazani su kriteriji za ocjenu kulturnog naslijeđa i krajolika nacionalnog značaja u Velikoj Britaniji, a obuhvaćaju kriterije na temelju kojih se provode karakterizacija i ocjena značaja krajolika. Za provođenje metode karakterizacije koriste se kriteriji: razdoblje, rijetkost i raznolikost; a kriteriji za donošenje ocjene značaja krajolika obuhvaćaju: opseg očuvanosti, sadašnje stanje, reprezentativnost, važnost razdoblja, osjetljivost, grupnu vrijednost, potencijale za razvoj i dokumentiranost.

Kriteriji vrjednovanja usvojeni u dokumentima UNESCO-a bili su polazište prema kojemu je u Republici Hrvatskoj 2004. godine na vrlo općenitoj razini uspostavljen sustav vrjednovanja kulturnih dobara.⁸⁰ Kulturni krajolik, kao relativno nova vrsta kulturnog dobra, nema zasebno razrađene kriterije vrjednovanja, već se na njega primjenjuju kriteriji za ostala kulturna dobra. Važeći kriteriji vrjednovanja kulturnih dobara Hrvatske razvrstani su u četiri osnovne grupe: svojstvo, značaj i funkcija, vrijeme nastanka te posebni kriteriji (tablica 24). Unutar kriterija koji se naziva svojstvo kulturnog dobra podrazumijevaju se posebni kriteriji, kao što su: izvornost, rijetkost, reprezentativnost, raznolikost, cjelovitost, ambijentalna

i estetsko-umjetnička vrijednost. Osim načina na koji su opisani u tabličnom prikazu (tablica 24) kriteriji nisu detaljnije razrađeni za pojedine vrste nepokretnih kulturnih dobara, niti za kulturni krajolik.

U Hrvatskoj ne postoje zasebni kriteriji za pojedine vrste nepokretnih kulturnih dobara, već jedinstvena grupa općih kriterija za *Listu kulturnih dobara nacionalnog značaja*.⁸¹ Analizirani kriteriji UNESCO-a (IV, V, VI) primjenjivi su za kulturne krajolike, koji ilustriraju primjer tradicijskoga graditeljstva te za krajolike povezane sa životom i djelovanjem znamenite osobe ili kao mjesta povijesnih događaja. Time se izbor krajolika svodi ili na ruralna područja koja su u odumiranju, ili na memorijalna područja, bez obzira na njihove scenske, estetske, kompozicijske ili ambijentalne vrijednosti. Usporedbom kriterija za određivanje kulturnih krajolika nacionalnog značaja prema američkom i australskom modelu s općim kriterijima za kulturna dobra nacionalnog značaja u Hrvatskoj, uočen je nedostatak odgovarajućih kriterija primjenjivih za tipove i vrste kulturnih krajolika. Kulturni krajolici mogu zadovoljiti kriterij nacionalnog registra samo ako predstavljaju važno svjedočanstvo određene civilizacije ili kulturne tradicije koja je nestala ili mogu biti povezani s važnim povijesnim događajima i/ili osobama značajnim zbog povijesnog, kulturnog ili znanstvenog razvoja naroda ili pripadajuće sredine. Da bi se i ostalim vrstama kulturnih krajolika osigurala mogućnost upisa na *Listu*

80 U sadašnjoj zakonskoj regulativi ne postoji dokument koji bi regulirao kriterije ocjenjivanja kulturnih krajolika. Donesena *Uputa o vrjednovanju kulturnih dobara predloženih za upis u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske* (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, klasa 612-08/04-01-06/03, ur.broj: 532-10-1/8-5, Zagreb, 21. svibnja 2004.) odnosi se na sve vrste kulturnih dobara, neovisno o njihovim posebnostima.

81 *Uputa o vrjednovanju kulturnih dobara predloženih za upis u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske*, 2004.

Tablica 24: Kriteriji vrjednovanja kulturnih dobara u Hrvatskoj

KRITERIJI VRJEDNOVANJA KULTURNIH DOBARA U HRVATSKOJ	
KRITERIJ	OPIS
SVOJSTVO Izvornost Rijetkost Reprezentativnost Raznolikost Cjelovitost Ambijentalna vrijednost Estetsko-umjetnička vrijednost	Izvornost podrazumijeva postojanje izvornih elemenata građevine i okoliša. Rijetkost predstavlja unikatne i malobrojne primjerce ili elemente građevina i njena okruženja. Reprezentativnost je određena jedinstvenošću u svojoj vrsti, ograničenošću za određeno područje ili vrijeme te specifičnošću oblika. Raznolikost je izražena bogatstvom struktura, oblika, procesa i sadržaja. Cjelovitost je izražena u sačuvanim funkcijama i oblicima kulturnog dobra. Ambijentalna ili pejzažna vrijednost izražena je stupnjem atraktivnosti i općeg utjecaja određenog kulturnog dobra na čovjekovu okolinu. Estetsko-umjetnička vrijednost izražena je prisutnošću općeprihvaćenih umjetničkih, odnosno estetskih vrijednosti.
ZNAČAJ I FUNKCIJA	Značaj i funkcija kulturnog dobra ocjenjuje se u odnosu na njegovo znanstveno, kulturno ili odgojno-obrazovno značenje, a iskazuje se mogućnošću izučavanja, korištenja i njegovanja vrijednosti kulturnog dobra u kolikoj to mjeri može ostvariti, a da se ne promijeni njegovo svojstvo.
RAZDOBLJE Starost Očuvanost	Vrijeme nastanka ocjenjuje se s obzirom na starost, vrijeme nastanka i trajanja i na očuvanost izraženu stupnjem sačuvanosti s obzirom na izvorno stanje.
A) POSEBNI KRITERIJI Namjena Oblikovanje Materijali Okolina Konstrukcija Vrsnoća izvedbe Kulturološki značaj Vještine/umijeća	Posebni kriteriji za vrjednovanje graditeljskog naslijeđa temelje se na osnovnim kriterijima (svojstvo, značaj i funkcija, vrijeme nastanka). Vrjednovanje se odnosi na funkciju, oblikovanje, materijale, okolinu, konstrukciju, vrsnoću izvedbe i obrade detalja. Funkcija i namjena kulturnog dobra ocjenjuju se kao izvorna i nedirnuti, djelomično izvorna, te pretežito ili potpuno nova. Materijali se ocjenjuju kao izvorni, djelomično novi ili potpuno izmijenjeni. Oblikovanje se ocjenjuje kao izvorno, djelomično novo te pretežito novo. Konstrukcija građevine se ocjenjuje kao izvorna, djelomično izmijenjena ili potpuno izmijenjena. Okruženje (neposredni okoliš, ambijent) graditeljskog naslijeđa ocjenjuje se kao očuvano, djelomično izmijenjeno, potpuno izmijenjeno i devastirano. Kulturološki značaj ocjenjuje se kao značajan, manjeg značaja i beznačajan. Vještine/umijeća kojima je djelo nastalo ocjenjuju se kao održane (žive), u nestajanju, izgubljene.

Tablica 25: Kriteriji za ocjenu vrijednosti za upis na Listu kulturnih dobara nacionalnog značaja Republike Hrvatske

KRITERIJI ZA ODREĐIVANJE NACIONALNOG ZNAČAJA NEPOKRETNIH KULTURNIH DOBARA RH	
KRITERIJ	VRIJEDNOST
Reprezentativnost Estetska obilježja	Izuzetno umjetničko, arhitektonsko, graditeljsko ili tehničko dostignuće koje pripada značajnim razdobljima nacionalne ili opće povijesti – očite, fizičke vrijednosti.
Vrijednost svjedočanstva	Predstavlja važno svjedočanstvo određene civilizacije ili kulturne tradicije koja je nestala.
Reprezentativnost Starost	Iznimni primjer tipa gradnje ili graditeljskog sklopa koji pripada značajnim razdobljima nacionalne ili opće povijesti.
Reprezentativnost Osjetljivost/ranjivost	Iznimni primjer tradicijskoga graditeljstva koji reprezentira određenu kulturu, posebno u nestajanju.
Povezanost	Posredno ili neposredno povezano s događajima ili živućim tradicijama, umjetničkim djelima. Građevine ili mjesta povezana s važnim povijesnim događajima ili osobama, značajnim zbog povijesnog, kulturnog ili znanstvenog razvoja naroda ili pripadajuće sredine.

nacionalnih kulturnih dobara potrebno je revidirati i nadopuniti postojeću *Uputu o vrijedovanju*, pri čemu bi trebalo uzeti u obzir i model koji se primjenjuje u Velikoj Britaniji (Engleskoj i Walesu).

Određivanje granice zaštite kulturnog krajolika

Granicama zaštite krajolika prepoznatog kao kulturno naslijeđe određuje se područje njegova rasprostiranja. Na taj se način područje kulturnog krajolika odvaja od ostalog područja koje ne ispunjava utvrđene kriterije kulturnog dobra. Granice se određuju s ciljem određivanja mjera zaštite i upravljanja kulturnim krajolikom. Za razliku od ostalih vrsta nepokretnih kulturnih dobara, prijeporno je gdje počinje i završava kulturni krajolik, posebice u planiranju i metodama upravljanja u kojima je teško određivati granice. Teorijski je prepoznato pet tipova granica⁸² prema kojima se kulturni krajolik izdvaja unutar područja nižeg stupnja vrijednosti, a to su:

- dosljedne granice – jasno su i lako raspoznatljive u krajoliku prema značajkama zemljišnih čestica, vlasništvu ili prema granicama načina korištenja zemljišta i sl.⁸³
- prirodne, biofizičke granice – određene su fizičkim elementima/strukturama krajolika koje mogu postati odgovarajuće granice, kao što su rijeke, rubovi dolina, suhozidi, ceste i sl.
- ekološke granice – odnose se na biofizička ograničenja i važne ekološke procese
- scenske, odnosno vizualne granice – prikazuju velike scenske vrijednosti; granicu određuju vizualna razmeđa područja koja sadrže određene scenske vrsnoće. Pri tome fizičke granice mogu biti vrlo složene i difuzne, a mogu se proširiti i izvan vizualnog razmeđa jer je vjerojatna mogućnost utjecaja na okoliš iz šireg prostora koji može promijeniti unutarnje scenske i ostale vrijednosti.
- nekontinuirane granice krajolika u kojima su vrijednosti kulturnog naslijeđa diskontinuirano raspoređene

82 Coleman, 2003:11.

83 Taj tip granica ilustriraju namjerno oblikovani krajolici – perivoji, parkovi, urbani krajolici.

u prostoru. U takvim slučajevima važne vrijednosti se mogu pridodati kontinuitetu prirodnih, vizualnih ili povijesnih vrijednosti koje se protežu između takvih izoliranih mjesta kulturnog naslijeđa.

Za pojedina kulturna dobra i povijesna područja granice zaštite određuju se koristeći povijesne, vizualne ili fizičke podatke. Povijesni podatci uključuju razumijevanje razvoja kulturno-povijesnog krajolika te ostale povezanosti s njim i njegovim razvojem tijekom povijesti. U obzir se uzimaju funkcionalne veze između pojedinih sastavnica krajolika (naselja, poljodjelskog krajolika, građevina). U određivanju granica kulturnog krajolika važna je povijesna percepcija i povezanost, kao primjerice fizička ograničenja i međe povijesnih zajednica.⁸⁴ Osim povijesnih, važni su fizički podatci koji uključuju analize povijesnih struktura zajedno s okolinom njihovih mjesta. Određivanje granica kulturnih krajolika i ostalih povijesnih dobara povezano je s raznolikim čimbenicima: prirodnim granicama – kao što su uvale, zaljevi, rubovi šume, nagibi, uzvisine i sl., elementi koje je stvorio čovjek – ceste, željeznice, općinske granice, granice vlasništva itd. U većini slučajeva najdjelotvornije su granice vlasništva i posjeda koje se najčešće lako opažaju na terenu.

Metode određivanja granica kulturnih krajolika temelje se na rezultatima kabinetskih i terenskih istraživanja. Osim kriterija postojanja unutrašnje, svojstvene vrijednosti potrebno je uključiti i kriterije i odnose prema uspostavljanju važnih vizura i pogleda na područja i iz njih. Pri tome se u određivanju granica rukovodi sljedećim načelima:

- po mogućnosti treba uključiti čitavu krajoličnu jedinicu, jer se karakter područja odražava na cijelom njezinom području
- granice treba temeljiti na prostorno određujućim strukturama i elementima, kao što su ceste, željeznice, rijeke i posebna topografska obilježja; u obalnom području u granice treba uključiti morski okoliš u

84 Primjerice: granica Vojne krajine na području Žumberka, granice nekadašnjih feudalnih posjeda, vlastelinstava i sl.

96. Krajolik urbanog područja Samobora

onoj mjeri na kojoj se odražava odnos između zemlje i mora, gdje promjene morskog okoliša mogu utjecati na cjelovitost područja

- u granicu zaštite poželjno je uključiti naselja koja doprinose cjelokupnoj vrsnoći područja
- sagledati i uzeti u obzir i prijedloge budućeg razvoja i širenje naselja te ih povezati sa smjernicama i uvjetima za buduće planiranje i uređenje krajolika (sl. 96).

Ovisno o veličini i mjerilu grafičkog prikazivanja (kartiranja), granice zaštite kulturnog krajolika poželjno je odrediti do razine zemljišne čestice. Kulturni krajolici malog mjerila, do veličine od nekoliko hektara kartiraju se, osim na topografskim i na katastarskim kartama s ucrtanim granicama zemljišnih čestica, dok se krajolici

velikog mjerila (više od 100 km²) prikazuju na topografskim kartama u mj. 1:25 000 ilil 1:100 000.⁸⁵

⁸⁵ Osim na topografskim kartama kojima se pregledno prikazuje područje obuhvata zaštićenog kulturnog krajolika, na digitalnim katastarskim kartama ucrtavaju se točne granice zaštite prema zemljišnim česticama.

PRIJEDLOG MODELA VRJEDNOVANJA KULTURNOG KRAJOLIKA – primjer Žumberka

Za vrjednovanje kulturnih krajolika oblikovan je model koji je utvrđen kao rezultat istraživanja teorijskih polazišta izraženih u međunarodnim poveljama zaštite kulturnog naslijeđa te odabranih međunarodnih praktičnih primjera. Provjerava se na primjeru kulturnog krajolika *Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje*, koji je 2011. godine zaštićen *Rješenjem o preventivnoj zaštiti*. Radi se o pretežito gorskom, šumskom i ruralnom, organski razvijanom kulturnom krajoliku velikog mjerila, smještenom na zapadnom dijelu Hrvatske, na graničnom području s Republikom Slovenijom. Posebnosti su proizašle iz geološke građe pretežito krških obilježja te iz povijesnog razvoja, u kojemu je to područje nekoliko stoljeća bilo izdvojeno kao dio obrambenog sustava Vojne krajine. Za proces vrjednovanja pripremljena je baza podataka izvedena iz analiza i dokumentiranja kulturnih i prirodnih sastavnica.⁸⁶ Izbor kriterija vrjednovanja ovisio je o posebnim obilježjima istraživanog područja, u odnosu na stupanj očuvanosti i zastupljenost pojedinih (kulturnih) antropogenih sastavnica, kao što su: povijesna naselja i građevine, parcelacija, prostorni uzorci, posebni krajolici malog mjerila (doline potoka, vinogradi i sl.).

U Hrvatskoj dosad nisu uspostavljeni kriteriji i standardi vrjednovanja kulturnih krajolika, niti su obavljana sustavna istraživanja na cjelokupnom teritoriju,⁸⁷ stoga se

⁸⁶ Korišteni su podatci dobiveni dokumentiranjem kulturnih i prirodnih sastavnica koji su se obavljali na posebno pripremljenim obrascima koji sadrže grafički i tekstualni dio, a ispunjavali su ih članovi multidisciplinarnog stručnog tima (povjesničari, etnolozi, arhitekti, arheolozi) za potrebe izrade konzervatorskih podloga za prostorne planove uređenja gradova: Jastrebarsko, Ozalj i Samobor te Općine Krašić. Podatci za naselja na području općina Žumberak i Klinča sela u konzervatorskim podlogama bili su opisnog karaktera. Navedene konzervatorske podloge izrađivane su u Konzervatorskom odjelu u Zagrebu, osim Konzervatorske podloge Grada Ozlja.

⁸⁷ Krajolici se zbog svoje složenosti i sveobuhvatnosti mogu vrjednovati s različitih stajališta – s prirodnog, ekološkog, gospodarskog, turističkog, edukacijskog ili nekog drugog stajališta. U okviru izrade konzervatorskih podloga za prostorne planove Zagrebačke, Sisačko-moslavačke i Kopriivničko-križevačke županije obavljena je valorizacija prostora sa stanovišta kulturnih krajolika.

predlaže model vrjednovanja koji je utvrđen prema odabranim kriterijima,⁸⁸ a odnosi se na pridruživanje relativne (brojčane) vrijednosti suštinskim sastavnicama krajolika kao čimbenicima vrjednovanja. Na taj se način želi postići što veća objektivnost postupka te omogućiti usporedivost rezultata. Ovaj model ujedno omogućava stupnjevanje vrijednosti kulturnih krajolika u kategorije međunarodnog, nacionalnog, regionalnog i lokalnog značaja, te je polazište za upis u *Registar kulturnih dobara*.

Ocjenjivanje vrijednosti uslijedilo je nakon provedenih kulturno-povijesnih istraživanja i karakterizacije krajolika, razvrstavanja prema zajedničkim obilježjima – krajoličnim tipovima/područjima, a uključuje analize i dokazivanje kriterija i odabranih grupa – tipova vrijednosti. U proces prepoznavanja vrijednosti uključene su grupe kulturnih i prirodnih vrijednosti te dodanih društveno-ekonomskih, koje proizlaze iz kulturnih i prirodnih sastavnica. Prepoznavanje vrijednosti kulturnog krajolika polazi sa stanovišta stvaranja što cjelovitije slike o njemu, jer se kulturni krajolik u smislu održivosti smatra cjelovitim ekološkim i kulturnim sustavom. Metoda vrjednovanja uključuje fizičke sastavnice kulturnog krajolika – prirodne i kulturne, ali i društvene i ekonomske (dobrobiti, usluge i funkcije) koje iz njih proizlaze. Dobrobiti (koristi) i funkcije su vrijednosti koje proizlaze iz materijalnih zaliha kulturnih krajolika kao nositelja tih vrijednosti, koje su prepoznate u čimbeniku mogućnosti, potencijali kulturnog krajolika. Osim vrjednovanja krajolika kao kulturnog naslijeđa, za svako planiranje i upravljanje kulturnim krajolikom važno je provesti ocjenu njegove osjetljivosti. Osjetljivost kulturnog krajolika za razvoj, a time i promjene bit će različita u skladu s njegovim karakterom i prema važnosti koja je dodana svakoj pojedinoj vrijednosti, kao i kombinaciji vrijednosti koje su pripisane krajoliku. Osjetljivost (*landscape*

⁸⁸ Kriteriji su temeljeni na polazištima iznesenim u potpoglavlju Uspostava kriterija vrjednovanja.

sensitivity) krajolika mjera je njegove sposobnosti za prilagođavanje promjenama i novim zahvatima bez posljedica i neprihvatljivih učinaka na njegov karakter i vrijednosti. Osim opće, krajolične osjetljivosti, analizira se i posebna, vizualna osjetljivost krajolika. Uz ocjenu osjetljivosti izravno se nadovezuje pojam kapaciteta krajolika za buduće promjene. Kapacitet krajolika (*landscape capacity*) je sposobnost krajolika za prihvaćanje promjena i unošenje novih elemenata, sadržaja i funkcija, a da se time ne promijene ili ne ugroze njegova svojstva. Što je stupanj osjetljivosti veći, mogućnosti krajolika za nove promjene su manje.

Odabrani tipovi vrijednosti ocjene kulturnog krajolika

Predloženi tipovi vrijednosti (tablica 26), oblikovani su kao polazište za model vrjednovanja istraživanog krajolika Žumberka, a uključuju vrste, odnosno grupe vrijednosti usko povezane s krajolikom kao kulturnim naslijeđem i metodama njegove zaštite.⁸⁹ Predložene su tri glavne kategorije – tipovi vrijednosti: kulturno-povijesno-oblikovna, prirodno-okolišna i društveno-ekonomska. Kulturno-povijesne i prirodno-okolišne pripadaju grupi svojstvenih, intrinzičnih vrijednosti, dok pojedini čimbenici okolišne i društveno-ekonomske po svojim svojstvima pripadaju pridruženim, instrumentalnim vrijednostima. Za ocjenjivanje vrijednosti kulturnog krajolika, koja se u istraživanom primjeru obavlja prema krajoličnim jedinicama, uključeni su sljedeći tipovi grupa vrijednosti:

- kulturno-povijesno-oblikovne
- prirodno-okolišne
- društveno-ekonomske vrijednosti.

Odabrana kategorija kulturno-povijesno-oblikovnih vrijednosti uključuje: očite (fizičke), povijesne, starostne, oblikovne, vizualne, kulturne, simboličke i identitetske vrijednosti te zastupljenost pojedinih vrsta kulturnih dobara u krajoliku. Očite, fizičke vrijednosti dokazuju se kroz

kriterij očuvanosti/preživjelosti izvorne ili građe (supstancije) iz razdoblja značaja kulturnog krajolika i njegovih sastavnica. To mogu biti dijelovi kulturnog krajolika, naselja, zgrade, infrastrukturne građevine, elementi malog mjerila, oprema prostora i slično. Evidentne, očite vrijednosti kroz očuvanost građe i materijala dokazuju starost, povijesni razvitak i slojevitost kulturnog krajolika. Povijesne vrijednosti se odnose na povijesno (stilsko) razdoblje kojem kulturni krajolik ili pojedine sastavnice pripadaju. Osim starosti (povijesne dubine) uzoraka i elemenata kulturnog krajolika iskazuju se kroz povezanosti s povijesnim događajima (primjerice poljodjelski uzorci povezani s parcelacijom, uzorcima naselja i tradicijskih građevina, kontinuitetom korištenja, funkcijama, sadržajima i sl.). Također može biti ilustrativna za stilsko razdoblje – smjer ili uzorak, može biti djelo istaknutog autora, izravno povezano s važnim osobama i događajima koji ilustriraju važno razdoblje društvenog ili fizičkog razvitka kulturnog krajolika. Estetske, umjetničke i oblikovne vrijednosti dokazuju se kroz prostornu organizaciju ili kompoziciju kulturnog krajolika, oblikovne elemente, vizualne odnose i ostale vizualne značajke krajolika kao što su: oblici i slika krajolika, lijepi pogledi, odnosi kontrasta (otvoreni/zatvoreni), panorame, panoramske točke, vizurni pojasevi i drugo. Kulturne i simboličke vrijednosti uključuju perceptivna svojstva, kao što su: doživljaj mjesta, jedinstvenost i sklad dijelova, stopljenost izgrađenih uzoraka i struktura s prirodnim značajkama krajolika, nematerijalne vrijednosti, doživljaji i povezanosti, legende, mitovi i povijesni događaji vezani uz kulturni krajolik, tradicije, vještine, obrti i ostali oblici nematerijalne tradicije prisutni u krajoliku. Značajan čimbenik kulturno-povijesne vrijednosti jest postojanje pojedinačnih kulturnih dobara, njihova gustoća i kulturno-povijesna vrijednost koja može biti povezana s društveno-ekonomskim vrijednostima, odnosno s potencijalima kulturnog krajolika za gospodarsko korištenje, primjerice kulturni turizam te za znanstvene, edukacijske svrhe i sl.

Odabrana kategorija prirodno-okolišnih vrijednosti uključuje: geološka i geomorfološka obilježja, oblike pojavnosti vode, odnosno hidrološke strukture, bioraznolikost i ekosustave te postojanje područja visokog stupnja prirodnosti. Geološki i reljefni oblici i strukture, osim što su

⁸⁹ Pretpostavlja se da svaki krajolik ovisno o vrsti (kategoriji) ne sa drži sve razmatrane tipove (grupe) vrijednosti. Predložen razvrstaj vrijednosti ne treba biti isti za sve vrste krajolika, već treba poslužiti samo kao polazište, dok tipovi vrijednosti trebaju biti prilagođeni karakteru svakog istraživanog područja.

Tablica 26: Tipovi vrijednosti za ocjenu kulturnog krajolika Žumberka

TIPOVI VRIJEDNOSTI KULTURNOG KRAJOLIKA		
KULTURNO-POVIJESNO OBLIKOVNE VRIJEDNOSTI	PRIRODNO-OKOLIŠNE VRIJEDNOSTI	DRUŠTVENO-EKONOMSKE VRIJEDNOSTI
Očite / fizičke	Geomorfološki oblici i strukture	Vrijednost za gospodarstvo
Povijesne/starostne	Oblici pojavnosti voda	Društveni identitet
Oblikovne/vizualne/estetske	Bioraznolikost/staništa	Povezanosti s osobama
Kulturne/simboličke	Ekosustavi	Rekreacijska
Elementi kulturnog naslijeđa	Područja prirodnosti	Edukacijska/znanstvena

karakterizirajući element kulturnog krajolika, iskazuju se kroz kriterije rijetkosti i reprezentativnosti, a odnose se na društvenu, gospodarsku, znanstvenu i edukacijsku vrijednost. Vrjednovanje geomorfoloških struktura i obilježja uključuje georaznolikost i složenost oblika uzimajući u obzir navedene kriterije fizičke, kulturne i estetske (vizualne) vrijednosti. Oblici pojavnosti voda odnosno hidrološke strukture mogu biti prirodne i umjetne, nadzemne i podzemne. To mogu biti: potoci, slapovi, ribnjaci, lokve kao prirodni oblici, ili u slučajevima namjerno oblikovanih kulturnih krajolika vode u artifičijalnim oblicima, koji su ujedno elementi prostorne organizacije i/ili kompozicije krajolika. Valorizacija hidroloških elemenata i obilježja u slučaju prirodnih voda uzima u obzir kriterije ekološke očuvanosti, prirodnosti, iznimnosti ili rijetkosti, a u slučaju umjetno stvorenih struktura njihove oblikovne ili tehničke vrijednosti. Bioraznolikost, staništa i ekosustavi usko su povezani s obilježjima površinskog pokrova, koji je posljedica (bio)fizičkih obilježja zemljine površine određenog područja. Vrjednovanje biljnog pokrova i njegovih obilježja uzima u obzir pokazatelje ekološke očuvanosti, bioraznolikosti, zastupljenosti vrsta, njihove uobičajenosti ili rijetkosti, a u slučaju umjetno stvorenih struktura oblikovne i/ili tehničke vrijednosti. Vrjednuju se prema kriterijima reprezentativnosti, rijetkosti, očuvanosti i cjelovitosti. Područja visokog stupnja prirodnosti i ostale kategorije zaštićenih objekata prirode i ekoloških staništa prepoznaju se kao očuvani prirodni rezervati, ili druge prirodne posebnosti u kulturnom krajoliku.

Društveno-gospodarske vrijednosti kulturnog krajolika predstavljaju vrijednost za lokalno gospodarstvo, u funkciji su stvaranja društvenog identiteta, a

prepoznaju se kao edukacijska i znanstvena vrijednost te kao povezanost kulturnog krajolika sa znamenitim osobama i/ili događajima. Vrijednosti kulturnog krajolika za lokalno gospodarstvo izražavaju se kroz razvojne mogućnosti za kulturni i ekoturizam, ekološko poljodjelstvo, kroz ekonomsku održivost, zaposlenost, prihode i ostale doprinose boljitku zajednice. Uloga je kulturnog krajolika u smislu stvaranja društvenog identiteta kao vrijednosti koja proizlazi iz poistovjećivanja ljudi s mjestom, stvaranjem *osjećaja mjesta*, zavičajnosti i pripadnosti za zajednicu i pojedince. Edukacijska i znanstvena vrijednost kulturnog krajolika sadržana u njegovim značajkama – koje nosi zbog svoje očuvanosti i izvornosti građe, uzoraka, prirodnih habitata ili pripadanja određenom povijesnom/stilskom razdoblju i slično – ima potencijale za istraživanje znanstvenog ili obrazovnog karaktera. Povezanost kulturnog krajolika sa znamenitim osobama vezanim uz otkrića iz područja prirodnih fenomena krajolika, znanstvenika ili umjetnika čija su djela nadahnuta scenskim prizorima i ljepotama krajolika, također čini dio društvene vrijednosti. Vrijednostima krajolika značajno doprinose njegovi potencijali za javno korištenje, primjerice za rekreaciju, kao što su: javni parkovi, panoramski putovi, planinarske staze, područja za športske i rekreacijske sadržaje i slično.

Odabrani kriteriji vrjednovanja kulturnog krajolika

Odabrani kriteriji vrjednovanja moraju dokazati postojanje pojedinih tipova vrijednosti prema tabličnom prikazu (tablica 27).

Tablica 27: Dokaz tipa vrijednosti prema odabranim kriterijima

KRITERIJ VRJEDNOVANJA	EVIDENTNA	ESTETSKA	POVIJESNA	KULTURNA SIMBOLIČKA	PRIRODNO – OKOLIŠNA	DRUŠTVENO – EKONOMSKA
1. Cjelovitost	+	+	+	+	+	+
2. Izvornost	+		+	+	+	+
3. Reprezentativnost	+	+	+	+	+	+
4. Rijetkost	+	+	+		+	+
5. Raznolikost	+				+	+
6. Usklađenost	+	+		+		+
7. Estetske značajke	+	+		+		+
8. Povezanost	+	+	+	+	+	+
9. Stanje	+	+			+	+
10. Potencijali	+			+	+	+

Kriteriji ocjene vrijednosti i pridruživanje atributa vrijednosti kulturnog krajolika strukturirane su prema sličnim kriterijima koji uključuju:

- cjelovitost ili nedirnutost krajolika i/ili pojedine sastavnice, fizičke i vizualne
- izvornost, odnosno preživjelost povijesnih elemenata, građe, oblika i funkcija iz razdoblja nastajanja ili iz razdoblja značaja krajolika, a u slučaju prirodnih sastavnica očuvanost u smislu prirodnosti i ekoloških uvjeta
- reprezentativnost i prepoznatljivost
- rijetkost i jedinstvenost
- raznolikost i složenost
- skladnost, harmoniju, sklad dijelova, sastavnica i cjelina
- oblikovne, vizualne značajke, estetski i percepcijski doživljaj
- stanje: fizičko i/ili ekološko stanje građe kulturnih i prirodnih sastavnica
- potencijali i dostupnost/raspoloživost krajolika za javno korištenje.

Kriterij cjelovitosti (integriteta) odnosi se na cjelinu ili izvornost pojedine sastavnice – fizičke i/ili vizualne svake vrste i razdoblja (tablica 28). Cjelovitost je izražena u prepoznatljivosti i čitljivosti očuvanih, izvornih ili povijesnih funkcija i oblika krajolika iz vrjednovanih razdoblja značaja. Cjelovitošću se ocjenjuju: lokacija, oblikovanje,

prostorna organizacija, kompozicija, materijali, vrsnoća izrade/izvedbe i obrade, doživljaji i povezanosti. Cjelovitost funkcija i namjena ocjenjuju se u rasponu od visoko razumljive i čitljive, izvorne do potpuno nove. Materijali i građa krajolika, odnosno njegovih kulturnih i prirodnih sastavnica ocjenjuju se u rasponu od izvornih, očuvanih do djelomično novih ili potpuno izmijenjenih. Prostorna organizacija, kompozicija i oblikovanje ocjenjuju se u rasponu od izvornog do promijenjenog i novog. Vještine/umijeća i ostale nematerijalne tradicije ocjenjuju se kao održane (žive), u nestajanju, ili izgubljene. Cjelokupni integritet krajolika povezan je sa stupnjem preživjele, očuvane, izvorne (ili iz razdoblja značaja) građe, karaktera i oblika. Ocjenjuje se stupnjem i brojčanom ocjenom.

Kriterij izvornosti i vjerodostojnosti (autentičnosti) iskazuje se kroz stupanj preživjelih, izvornih (povijesnih) i/ili očuvanih kulturnih i prirodnih elemenata u krajoliku, koji svjedoče o povijesnom nastajanju i razvoju (tablica 29). Ovisno o vrsti kulturnog krajolika, izvornost se očituje u oblikovanju, strukturi, građi, oblicima korištenja, stanovanja i ostalih sadržaja i aktivnosti. Ocjenjivanje izvornosti uključuje stupanj preživjelih funkcija, oblikovnih struktura, materijala, okoline, vrsnoću izvedbe i obrade. Funkcija i namjena kulturnog krajolika ocjenjuju se u rasponu od izvorne i nedirnete, do pretežito ili potpuno nove. Materijali i građa krajolika ocjenjuju se u rasponu od izvornih do novih ili potpuno izmijenjenih.

Tablica 28: Ocjena kulturnog krajolika prema kriteriju cjelovitosti

OCJENA KULTURNOG KRAJOLIKA PREMA KRITERIJU CJELOVITOSTI		
STUPANJ	OPIS	REZULTAT
Vrlo visoki	Vrlo visoki stupanj očuvanih elemenata koji izražavaju njegov cjeloviti izvorni karakter, prostornu organizaciju/kompoziciju, lokaciju/okolinu, funkcije, oblikovanje, materijale (građu) i povezanosti te omogućavaju visoku prepoznatljivost i lagano razumijevanje.	5
Visoki	Visoki stupanj očuvanih elemenata koji izražavaju mnogo od njegova izvornog karaktera, prostorne organizacije/kompozicije, lokacije/okoline, funkcija, oblikovanja, materijala (građe) i povezanosti te omogućavaju prilično visoku prepoznatljivost i prilično lagano razumijevanje.	4
Umjereni	Umjereni stupanj očuvanih elemenata koji izražavaju znatan dio njegova izvornog karaktera, prostorne organizacije/kompozicije, lokacije/okoline, funkcija, oblikovanja, materijala (građe) i povezanosti te omogućavaju vidljivu prepoznatljivost, ali ne i lagano razumijevanje.	3
Niski	Niski stupanj očuvanih elemenata koji izražavaju mali dio njegova izvornog karaktera, prostorne organizacije/kompozicije, lokacije/okoline, funkcija, oblikovanja, materijala (građe) i povezanosti koji su djelomično prepoznatljivi i teško su razumljivi.	2
Vrlo niski	Vrlo niski stupanj očuvanih elemenata koji neznatno izražavaju njegov izvorni karakter, prostornu organizaciju/kompoziciju, lokaciju/okolinu, funkcije, oblikovanje, materijale (građu) i povezanosti; teško su vidljivi i prepoznatljivi, te su teško razumljivi.	1

Tablica 29: Ocjena kulturnog krajolika prema kriteriju izvornosti i očuvanosti

1. OCJENA KULTURNOG KRAJOLIKA PREMA KRITERIJU IZVORNOSTI / OČUVANOSTI		
STUPANJ	OPIS	REZULTAT
Vrlo visoki	Vrlo visoki stupanj očuvanosti izvornih elemenata organizacije, oblikovanja, struktura i građe krajolika, funkcija, sadržaja, vještina i tradicija; više od 80% preživjelih izvornih elemenata.	5
Visoki	Visoki stupanj očuvanosti izvornih elemenata organizacije, oblikovanja struktura i građe krajolika, funkcija i sadržaja, vještina i tradicija; između 60 i 79% preživjelih izvornih elemenata.	4
Umjereni	Zamjetni stupanj očuvanosti izvornih elemenata organizacije, oblikovanja, struktura i građe krajolika, funkcija i sadržaja, vještina i tradicija; između 40 i 69% preživjelih izvornih elemenata.	3
Niski	Niski stupanj očuvanosti izvornih elemenata organizacije, oblikovanja struktura i građe krajolika, funkcija i sadržaja, vještina i tradicija; između 20 i 39% preživjelih izvornih elemenata.	2
Vrlo niski	Neznatni stupanj očuvanosti izvornih elemenata organizacije, oblikovanja, struktura i građe krajolika, funkcija i sadržaja, vještina i tradicija; manje od 20% preživjelih izvornih elemenata.	1

Prostorna organizacija i kompozicija krajolika ocjenjuje se u rasponu od potpuno očuvane, izvorne, do promijenjene ili nove. Neposredna okolina ocjenjuje se kroz stupanj očuvanosti, od vrlo visokog do potpuno izmijenjenog i devastiranog. Nematerijalna obilježja, kao što su vještine/umijeća i ostale nematerijalne tradicije ocjenjuju se kao održane i žive, u nestajanju ili izgubljene.

Reprezentativnost je kao atribut vrijednosti kulturnog krajolika, odnosno kulturnih i prirodnih sastavnica određena stupnjem prepoznatljivosti (karakterističnosti) pripadajuće vrste i ograničenosti na određeno područje

ili povijesno razdoblje te drugim posebnostima (tablica 30). Kulturni krajolik ili pojedine sastavnice – prirodne i kulturne, materijalne i nematerijalne, ocjenjuje se po stupnju prepoznatljivosti u odnosu na vrsnoću i ostale vrijednosti pripadajućeg tipa. Kriterij reprezentativnosti uključuje i atribut prepoznatljivosti, odnosno uobičajenosti (tipičnosti) elemenata i uzoraka, koji se učestalo ili pravilno javljaju u krajoliku i time oblikuju njegov karakter. Oni su bitni i određujući elementi, bez kojih krajolik nije moguće opisati. To mogu biti izraziti krajolični ili naseobinski uzorci, izražajni oblici reljefa, prirodni ili arhitektonski elementi i slično. Mogu biti ocijenjeni kao

Tablica 30: Ocjena kulturnog krajolika prema kriteriju reprezentativnosti

OCJENA KULTURNOG KRAJOLIKA PREMA KRITERIJU REPREZENTATIVNOSTI		
STUPANJ	OPIS	REZULTAT
Vrlo visoki	Sadrži sve elemente i krajolične uzorke koji karakteriziraju krajolik, vrlo visoki stupanj karakterističnosti i prepoznatljivosti krajolika ili pojedinih sastavnica.	5
Visoki	Sadrži veliki broj elemenata i uzoraka karakterističnih za krajolik; visoki stupanj karakterističnosti i prepoznatljivosti krajolika ili pojedinih sastavnica.	4
Umjereni	Sadrži oko polovice broja elemenata i uzoraka koji karakteriziraju krajolik, znatan stupanj karakterističnosti i prepoznatljivosti krajolika ili pojedinih sastavnica.	3
Niski	Sadrži samo neke od elemenata i uzoraka koji karakteriziraju krajolik, niski stupanj karakterističnosti i prepoznatljivosti krajolika ili pojedinih sastavnica.	2
Vrlo niski	Prisutni su pojedini primjeri elemenata i uzoraka karakterističnih za krajolik, krajolik nema svojstva karakterističnosti ni reprezentativnosti.	1

Tablica 31: Ocjena kulturnog krajolika prema kriteriju rijetkosti/jedinstvenosti

OCJENA KULTURNOG KRAJOLIKA PREMA KRITERIJU RIJETKOSTI/JEDINSTVENOSTI		
STUPANJ	OPIS	REZULTAT
Vrlo visoki	Jedini preživjeli/očuvani tip krajolika, odnosno jedini preživjeli povijesni element u krajoliku, npr. sadržaj, funkcija, oblik, struktura ili uzorak, prirodni ili kulturni, rijetkih i jedinstvenih svojstava.	5
Visoki	Samo dva ili tri slična preživjela/očuvana primjera tipa krajolika, odnosno preživjela povijesna elementa u krajoliku, npr. sadržaj, funkcija, oblik, struktura ili uzorak, prirodni ili kulturni, rijetkih i jedinstvenih svojstava.	4
Umjereni	Manje od pet sličnih preživjelih/očuvanih primjera tipa krajolika, odnosno preživjela povijesna elementa u krajoliku, npr. sadržaj, funkcija, oblik, struktura ili uzorak, prirodni ili kulturni, rijetkih i jedinstvenih svojstava.	3
Niski	Više od pet sličnih preživjelih/očuvanih tipova krajolika, odnosno preživjelih povijesnih elemenata u krajoliku, npr. sadržaj, funkcija, oblik, struktura ili uzorak, prirodni ili kulturni, rijetkih i jedinstvenih svojstava.	2
Vrlo niski	Krajolik nije rijedak, već uobičajeni, nema rijetkih povijesnih ni prirodnih elemenata, već su uobičajeni, svakidašnji u krajoliku.	1

karakteristični i reprezentativni za pripadajuću širu regiju ili za lokalni prostor. Pojedini kulturni krajolici zbog svoje karakterističnosti i reprezentativnosti doprinose stvaranju prepoznatljivosti određenog teritorija te postaju nositelji identiteta. Ocjena se određuje stupnjem i bročanom oznakom.

Atribut rijetkosti i jedinstvenosti uključuje ne samo rijetkost određene sastavnice ili obilježja krajolika, već i njezinu posebnost, kao što to mogu biti: rijetke vrste povezivanja/utjecaja ili rijetke i neuobičajene djelatnosti (tablica 31). Rijetkost predstavljaju unikatni i

malobrojni primjerci ili elementi, a ocjena mora biti što jasnija u odnosu na one uobičajene (tipične). Kriterij rijetkosti i jedinstvenosti primjenjuje se na kulturni krajolik u cjelini i na njegove kulturne i prirodne sastavnice te nematerijalna obilježja. Analizira se i ocjenjuje u okviru pripadajuće zemljopisne regije ili povijesnog razdoblja, odnosno vremena nastanka. Postupak ocjenjivanja provodi se u odnosu na njegovo današnje stanje, odnosno stupanj očuvanih izvornih ili elemenata iz razdoblja značaja. Ocjenjuje se stupanj rijetkih, preživjelih elemenata povijesnog tipa u današnjem krajoliku te jesu li njegova obilježja jedinstvena, nesvakidašnja

Tablica 32: Ocjena kulturnog krajolika prema kriteriju raznolikosti

OCJENA KULTURNOG KRAJOLIKA PREMA KRITERIJU RAZNOLIKOSTI		
STUPANJ	OPIS	REZULTAT
Vrlo visoki	Sadrži vrlo visoki stupanj složenosti organizacije/kompozicije, vrlo visoki broj različitih prirodnih i antropogenih oblika, krajoličnih uzoraka, uzoraka naselja, elemenata, sadržaja, tradicija, vještina i ostalih povezanosti koje imaju vrlo visoku vrijednost.	5
Visoki	Sadrži visoki stupanj složenosti organizacije/kompozicije, visoki broj različitih prirodnih i antropogenih oblika, krajoličnih uzoraka, uzoraka naselja, elemenata, sadržaja, tradicija, vještina i ostalih povezanosti koje imaju visoku vrijednost.	4
Umjereni	Sadrži znatan stupanj složenosti organizacije/kompozicije, znatan broj različitih prirodnih i antropogenih oblika, krajoličnih uzoraka, uzoraka naselja, elemenata, sadržaja, tradicija, vještina i ostalih povezanosti koje imaju znatnu vrijednost.	3
Niski	Sadrži niski stupanj složenosti organizacije/kompozicije, mali broj različitih prirodnih i antropogenih oblika, krajoličnih uzoraka, uzoraka naselja, elemenata, sadržaja, tradicija, vještina i ostalih povezanosti koje imaju nisku vrijednost.	2
Vrlo niski	Sadrži vrlo niski stupanj složenosti organizacije/kompozicije, neznatni broj različitih prirodnih i antropogenih oblika, krajoličnih uzoraka, uzoraka naselja, elemenata, sadržaja, tradicija, vještina i ostalih povezanosti koje imaju vrlo nisku vrijednost.	1

Tablica 33: Ocjena kulturnog krajolika prema kriteriju usklađenosti/skladnosti

OCJENA KULTURNOG KRAJOLIKA PREMA KRITERIJU USKLAĐENOSTI/SKLADNOSTI		
STUPANJ	OPIS	REZULTAT
Vrlo visoki	Vrlo visoki stupanj harmonije između korištenja, prostorne organizacije, izgrađenih struktura prema prirodnim obilježjima krajolika; vrlo visoki stupanj usklađenosti pojedinih sastavnica u pogledu mjerila, uzoraka, volumena, boja; vrlo visoki stupanj ustrojstva/prostornog reda.	5
Visoki	Visoki stupanj harmonije između korištenja, prostorne organizacije, izgrađenih struktura prema prirodnim obilježjima krajolika; visoki stupanj usklađenosti pojedinih sastavnica u pogledu mjerila, uzoraka, volumena, boja; visoki stupanj ustrojstva/prostornog reda.	4
Umjereni	Znatan stupanj harmonije između korištenja, prostorne organizacije, izgrađenih struktura prema prirodnim obilježjima krajolika; znatan stupanj usklađenosti pojedinih sastavnica u pogledu mjerila, uzoraka, volumena, boja; znatan stupanj prostornog reda, umjereno ustrojstvo.	3
Niski	Niski stupanj harmonije između korištenja, prostorne organizacije, izgrađenih struktura prema prirodnim obilježjima krajolika; niski stupanj usklađenosti pojedinih sastavnica u pogledu mjerila, uzoraka, volumena, boja; niski stupanj prostornog reda, nisko ustrojstvo.	2
Vrlo niski	Vrlo niski stupanj harmonije između korištenja, prostorne organizacije, izgrađenih struktura prema prirodnim obilježjima krajolika; vrlo niski stupanj usklađenosti pojedinih sastavnica u pogledu mjerila, uzoraka, volumena, boja; vrlo niski stupanj prostornog reda, degradirano ustrojstvo.	1

ili rijetka u prostoru, na regionalnoj i nacionalnoj razini u odnosu na pripadajući tip ili povijesno razdoblje. Pojedini kulturni krajolici zbog svoje jedinstvenosti i neponovljivosti sudjeluju u stvaranju prepoznatljivosti određenog teritorija te postaju nositelji identiteta, često simboličkog značaja. Ocjenuju se i posebnosti geoloških i geomorfoloških obilježja važnih za geološku

povijest i slično. Ocjena se određuje stupnjem i brojanom oznakom.

Kriterij raznolikosti izražava se bogatstvom složenosti i različitosti struktura, oblika, procesa i sadržaja u kulturnom krajoliku (tablica 32). Pojedini kulturni krajolici razlikuju se po stupnju složenosti, kombinacijama različitih karakteristika i struktura organizacije/kompozicije

Tablica 34: Ocjena kulturnog krajolika prema kriteriju estetskih i vizualnih značajki

OCJENA KULTURNOG KRAJOLIKA PREMA KRITERIJU ESTESKIH I VIZUALNIH ZNAČAJKI		
STUPANJ	OPIS	REZULTAT
Vrlo visoki	Scenski prizori krajolika ili pojedinih područja jedinstvene/iznimne ljepote, visoko prepoznatljive panoramske slike, harmonične kompozicije s naglašenim vertikalnim akcentima, vrlo visoka vizualna izloženost prostora, velik broj razglednih točaka i panoramskih koridora.	5
Visoki	Scenski prizori krajolika ili pojedinih područja velike ljepote, dobro prepoznatljive panoramske slike, harmonične kompozicije s naglašenim vertikalnim akcentima, visoka vizualna izloženost prostora, velik broj razglednih točaka i panoramskih koridora.	4
Umjereni	Scenski prizori krajolika ili pojedinih područja prosječne ljepote, prosječne panoramske slike, harmonične kompozicije sa slabo naglašenim vertikalnim akcentima, prosječna vizualna izloženost prostora, prosječni broj razglednih točaka i panoramskih koridora.	3
Niski	Scenski prizori krajolika ili pojedinih područja ispodprosječne ljepote, ispodprosječne panoramske slike, neharmonične kompozicije bez vertikalnih akcenata, mala vizualna izloženost prostora, bez razglednih točaka i panoramskih koridora.	2
Vrlo niski	Scenski prizori krajolika ili pojedinih područja bez ljepote, nelijepe panoramske slike, disharmonične kompozicije, prostor neznatnog stupnja vizualne izloženosti, nepostojanje razglednih točaka i panoramskih koridora.	1

prostora, različitih oblika, prirodnih i antropogenih krajo-
ličnih uzoraka, uzoraka naselja, elemenata, sadržaja, tra-
dicija, vještina i ostalih povezanosti. Visoki stupanj raz-
nolikosti stvara složenost unutar kulturnog krajolika,
odnosno promatrane krajolične jedinice. Ocjenjuje se
stupnjem i brojčanom ocjenom.

Kriterij skladnosti, odnosno harmoničnosti, sagleda-
va prostorne odnose između korištenja prostora, pro-
storne organizacije/kompozicije i izgrađenih struktura
prema geomorfološkim i ostalim prirodnim obilježjima
smještaja (tablica 33). Određuju ga prirodne moguć-
nosti i ograničenja prostora te povijesni procesi kojima
je zajedničkim djelovanjem oblikovan kulturni krajo-
lik. Očituje se kroz prostorne odnose između pojedinih
sastavnica, mjerilo, uzorke, materijale, boje i ostale
elemente fizičke pojavnosti krajolika, a ocjenjuje se kao
stupanj dosljednosti, strukturne vrijednosti krajolika i
pripadajućih uzoraka. Osim usklađenosti fizičkih i ma-
terijalnih obilježja, ocjenjuju se povijesni procesi i načini
korištenja kulturnog krajolika, koji mogu biti u rasponu
od dobro održavanih i neprekinutih do promijenjenih i
degradiranih. Ako kulturni krajolik sadrži većinu izvornih
funkcija, one će povećavati stupanj njegove usklađe-
nosti, kao i jasno razlučive i prevladavajuće teme. Kri-
terij usklađenosti između pojedinih sastavnica i ustroja

kulturnog krajolika u cjelini jedna je od ključnih osobina
koja doprinosi stvaranju prostornog identiteta. Ocjenju-
je se stupnjem i brojčanom ocjenom.

Kriterij ocjene estetskih i vizualnih značajki, scenskih
prizora, panoramskih pogleda i sl. odražava vizualnu,
oblikovnu i estetsku vrijednost kulturnog krajolika, koja
uključuje slikovitost, ali i odražava druge kriterije koji
mogu utjecati na ukupni estetski doživljaj (tablica 34).
Prisutnost zgrada i ostalih vertikalnih elemenata, koji
kao prostorni akcenti dobivaju i simbolička obilježja,
stvara prepoznatljive krajolike snažno izraženog identi-
teta. Ocjena vizualnih i morfoloških obilježja zasniva se
na estetskim i percepcijskim kriterijima,⁹⁰ koji se odnose
na sve vidljive elemente krajolika, kao što su topografska
i geomorfološka obilježja, dominantna reljefna svojstva,
uzorci, biljni pokrov, izgrađene strukture, odnos izme-
đu pojedinih područja, kompozicija, mjerilo, prisutnost
vertikalnih elemenata, razglednih točaka, panoramskih
koridora, dominantnih prostornih granica i slično. Estet-
sko-umjetnička vrijednost kulturnog krajolika izražena je
prisutnošću umjetničkih, odnosno estetskih vrijednosti

90 Percepcijske vrijednosti pripadaju grupi najsubjektivnijih i isku-
stvenih, a provode se metodom anketiranja. Ocjenjivači nastoje sin-
tetizirati raspon potencijalnih čimbenika kao što su divljina, spokoj,
ugoda, zaštićenost i slično.

Tablica 35: Ocjena kulturnog krajolika prema kriteriju povezanosti

OCJENA KULTURNOG KRAJOLIKA PREMA KRITERIJU POVEZANOSTI		
STUPANJ	OPIS	REZULTAT
Vrlo visoki	Više od pet poznatih povezanosti s događajima, osobama i pokretima – kroz umjetnost, literaturu, priče, legende i usmenu predaju, tehnička znanja i vještine i ostale nematerijalne aspekte; autentična i dobro poznata povezanost nacionalne razine.	5
Visoki	Znatna, više od tri poznate povezanosti s događajima, osobama i pokretima – kroz umjetnost, literaturu, priče, legende i usmenu predaju, tehnička znanja i vještine i ostale nematerijalne aspekte; povezanost regionalne razine.	4
Umjereni	Više od jedne poznate povezanosti s događajima, osobama i pokretima – kroz umjetnost, literaturu, priče, legende i usmenu predaju, tehnička znanja i vještine i ostale nematerijalne aspekte; lokalna povezanost.	3
Niski	Jedna poznata povezanost s događajima, osobama i pokretima; kroz umjetnost, literaturu, priče, legende i usmenu predaju, tehnička znanja i vještine i ostale nematerijalne aspekte; malo poznata povezanost.	2
Vrlo niski	Nema poznate povezanosti s događajima, osobama i pokretima; kroz umjetnost, literaturu, priče, legende i usmenu predaju, tehnička znanja i vještine i ostale nematerijalne aspekte.	1

Tablica 36: Ocjena kulturnog krajolika prema kriteriju stanja

OCJENA KULTURNOG KRAJOLIKA PREMA KRITERIJU STANJA		
STUPANJ	OPIS	REZULTAT
Vrlo visoki	Sve sastavnice, prirodne i kulturne, kao i svi pridružujući elementi krajolika u vrlo dobrom su tehničkom/ekološkom stanju za svoju klasu.	5
Visoki	Sve sastavnice, prirodne i kulturne, kao i svi pridružujući elementi krajolika u dobrom su ili iznadprosječnom tehničkom/ekološkom stanju za svoju klasu.	4
Umjereni	Sve sastavnice, prirodne i kulturne, kao i svi pridružujući elementi krajolika u prosječnom su tehničkom/ekološkom stanju za svoju klasu.	3
Niski	Sve sastavnice, prirodne i kulturne, kao i svi pridružujući elementi krajolika u ispodprosječnom su tehničkom/ekološkom stanju za svoju klasu.	2
Vrlo niski	Krajolik, odnosno sve prirodne i kulturne sastavnice, kao i svi pridružujući elementi krajolika u lošem su tehničkom/ekološkom stanju za svoju klasu.	1

kroz vizualni i doživljajni aspekt, a ocjenjuje se objektivnim načinom, određivanjem stupnja vrijednosti i pripadajućom brojčanom ocjenom.

Kriterij povezanosti uključuje povijesnu ili kulturnu povezanost kulturnog krajolika ili njegovih sastavnica s događajima, osobama, pokretima iz povijesti i ostalim nematerijalnim aspektima života (tablica 35). Očituje se kroz umjetnost (glazbu, slikarstvo i sl.), literaturu, usmenu predaju, legende itd., čija se inspiracija temelji na karakteru kulturnog krajolika. Povezanosti mogu pridonijeti simboličkim, kulturnim i asocijativnim vrijednostima kulturnog krajolika te mogu biti nositelji nacionalnog identiteta. Ocjena prema kriteriju povezanosti odnosi

se na cjelokupno područje krajolika. Ocjenjuje se stupnjem i rezultatom (brojčanom oznakom).

Kriterij stanja odnosi se na tehničko stanje građe kulturnog krajolika i njegovih antropogenih sastavnica te na ekološko stanje pripadajućih prirodnih sastavnica (vode, tla, staništa). Ocjenjuje se kulturni krajolik u cjelini te njegove sastavnice u odnosu na svoju vrstu (tablica 35). Ocjenjuje se stupnjem i rezultatom (brojčanom oznakom). Ovim kriterijem se ne ocjenjuju nematerijalni, vizualni i estetski aspekti te potencijali krajolika, dok se nematerijalni kao što su funkcije i povijesna slojevitost ocjenjuju kriterijem očuvanosti i preživjelosti, odnosno izvornosti kulturnog krajolika.

Tablica 37: Ocjena kulturnog krajolika prema kriteriju mogućnosti/potencijala

OCJENA KULTURNOG KRAJOLIKA PREMA KRITERIJU MOGUĆNOSTI/POTENCIJALA		
STUPANJ	OPIS	REZULTAT
Vrlo visoki	Vrlo široki raspon budućih mogućnosti istraživanja krajolika i njegovih sastavnica te vrlo široki raspon elemenata, potencijala za znanstvene, edukacijske, javne, gospodarske i rekreacijske sadržaje.	5
Visoki	Značajan opseg budućih mogućnosti istraživanja krajolika i njegovih sastavnica te značajan raspon elemenata, potencijala za znanstvene, edukacijske, javne, gospodarske i rekreacijske sadržaje.	4
Umjereni	Znatan opseg budućih mogućnosti istraživanja krajolika i njegovih sastavnica te znatan raspon elemenata, potencijala za znanstvene, edukacijske, javne, gospodarske i rekreacijske sadržaje.	3
Niski	Mali opseg budućih istraživanja krajolika i njegovih sastavnica, te mali raspon elemenata za znanstvene, edukacijske, javne, gospodarske i rekreacijske sadržaje.	2
Vrlo niski	Vrlo mali opseg budućih istraživanja krajolika i njegovih sastavnica te vrlo malo elemenata, potencijala za znanstvene, edukacijske, javne, gospodarske i rekreacijske sadržaje.	1

Tablica 38: Ocjena kulturnog krajolika prema kriteriju elemenata kulturnog/prirodnog naslijeđa

OCJENA KULTURNOG KRAJOLIKA PREMA KRITERIJU ELEMENATA KULTURNOG/PRIRODNOG NASLIJEĐA		
STUPANJ	OPIS	REZULTAT
Vrlo visoki	Sadrži dvadeset i više pojedinačnih kulturnih dobara i/ili zaštićenih (evidentiranih) prirodnih vrijednosti, bilo koje vrste i značaja.	5
Visoki	Sadrži deset do dvadeset pojedinačnih kulturnih dobara i/ili prirodnih vrijednosti bilo koje vrste i značaja.	4
Umjereni	Sadrži tri ili četiri pojedinačna kulturna dobra i/ili prirodne vrijednosti bilo koje vrste i značaja.	3
Niski	Sadrži dva ili tri kulturna dobra i/ili prirodne vrijednosti bilo koje vrste i značaja.	2
Vrlo niski	Sadrži jedno ili nijedno kulturno dobro i/ili prirodne vrijednosti bilo koje vrste i značaja.	1

Kriterij mogućnosti (potencijala) odražava raspoloživost kulturnog krajolika i njegovih kulturnih i prirodnih sastavnica za javno korištenje, razvoj javnih, edukacijskih, rekreacijskih ili sličnih sadržaja, ali i za razne oblike gospodarskog korištenja (izvorne ili sukladne namjene), kulturni i ekoturizam, kao i za znanstvena istraživanja različitih disciplina kao što su ekologija, povijest, arheologija, etnologija, urbanizam, povijest umjetnosti, šumarstvo, agronomija i ostale (tablica 37). Ocjena se kao brojčani rezultat i kao opisni stupanj vrijednosti izražava za cjelokupno područje ocjenjivane krajolične jedinice.

Zastupljenost, odnosno prisutnost elemenata kulturnog i/ili prirodnog naslijeđa u krajoliku odnosi se na: područja prirodnih vrijednosti, ekološki značajna područja ili na pojedine vrste kulturnih dobara koja obuhvaćaju povijesne artefakte u obliku povijesnih naselja, građevina, objekata

malog mjerila i opreme prostora, povijesnih građevina niskogradnje, arheoloških ostataka, bez obzira jesu li istraženi i prezentirani ili se predmnijevaju. Tu je također uključeno pokretno i nematerijalno naslijeđe. Može biti u statusu evidentiranog ili zakonom zaštićenog kulturnog/prirodnog dobra, bez obzira na stupanj značaja. Pridruživanje vrijednosti brojnosti, tj. zastupljenosti kulturnih i prirodnih dobara odnosi se na cjelokupno područje krajolične jedinice.

Pritisci, negativna obilježja, prostorni konflikti i ostali degradirajući elementi krajolika bilježe se i iskazuju u obrascima za prikupljanje podataka te kroz prostorne analize u obliku kartografskih/kartogramskih prikaza. Sudjeluju u procesu ocjenjivanja na takav način da se kroz svaki od navedenih kriterija vrijednosti s obzirom na njihovu prisutnost umanjuje relativna ocjena krajolične jedinice.

Tablica 39: Matrica ocjene značaja kulturnog krajolika

KRITERIJI OCJENE		ZANEMARIVA VRLO NISKA	NISKA	UMJERENA	VISOKA	VRLO VISOKA IZNIMNA
01	CJELOVITOST	1	2	3	4	5
02	IZVORNOST/OČUVANOST	1	2	3	4	5
03	REPREZENTATIVNOST	1	2	3	4	5
04	RIJETKOST	1	2	3	4	5
05	RAZNLIKOST	1	2	3	4	5
06	USKLAĐENOST	1	2	3	4	5
07	ESTETSKE ZNAČAJKE	1	2	3	4	5
08	POVEZANOST	1	2	3	4	5
09	STANJE	1	2	3	4	5
10	MOGUĆNOSTI	1	2	3	4	5
11	ELEMENTI NASLIJEĐA	1	2	3	4	5
UKUPNA OCJENA		11	22	33	44	55

Tablica 40: Odnos rezultata ocjene relativne vrijednosti, stupnja i razine značaja kulturnog krajolika

STUPANJ ZNAČAJA	RAZINA ZNAČAJA KULTURNOG KRAJOLIKA				
	MEĐUNARODNA	NACIONALNA	REGIONALNA	LOKALNA	BEZNAČAJNA
Vrlo visoki	54-55/4.9-5				
Visoki		44-53/4-4.8			
Umjereni			33-43/3-3.9		
Niski				22-32/2.1-2.9	
Vrlo niski					11-21/1-2

Ocjena značaja kulturnog krajolika

Stupanj kulturnog značaja predstavlja ukupni zbroj relativnih ocjena vrijednosti: evidentne, povijesne, estetske, kulturne, prirodno-okolišne i društveno-ekonomske, dobivenih na temelju odabranih kriterija u rasponu od vrlo visoke, visoke, umjerene, niske i vrlo niske vrijednosti (tablica 39). Utvrđeni model vrjednovanja kulturnog krajolika temeljen je na sustavnom određivanju vrijednosti krajolika prema jasno uspostavljenim kriterijima i na temelju podataka posebno prikupljenih i analiziranih za tu svrhu. U modelu ocjene vrijednosti istraživanog krajolika Žumberka uključeni su pokazatelji kulturnih i prirodnih sastavnica, materijalnih i nematerijalnih obilježja krajolika: geomorfološka, hidrološka i vegetacijska obilježja, staništa, namjena i korištenje, vremenska odrednica, prostorna organizacija, kompozicija, uzorci neizgrađenog krajolika, uzorci izgrađenog krajolika, prepoznatljiva

tradicijska građevna struktura, oprema prostora/strukture niskogradnje, vertikalne dominante, vizualna obilježja i nematerijalno naslijeđe. Odabrani kriteriji ocjene bili su: cjelovitost/integritet, izvornost/očuvanost, reprezentativnost, rijetkost, raznolikost, usklađenost/skladnost, estetske i vizualne značajke, povezanost, stanje, mogućnosti krajolika i elementi nasljeđa. Dodavanjem brojčane ocjene svakom pokazatelju u odnosu na svaki odabrani kriterij dobivene su ukupne i prosječne brojčane (relativne) ocjene vrijednosti krajoličnih jedinica (tablica 39). Navedeni način ocjenjivanja omogućio je određivanje razina značaja kulturnog krajolika: međunarodne, nacionalne, regionalne i lokalne. Određuje se u odnosu na pridruženi stupanj značaja i relativnu brojčanu vrijednost prikazanu tablično (tablica 40).

Vrjednovanje istraživanog područja Žumberka provedeno je nakon tipološkog razvrstaja – karakterizacije

97. Povijesni vinogradarski krajolik Plešivice

krajolika kojom su prepoznata četiri (4) opća i dvadeset tri (23) krajolična tipa/područja. Metoda vrjednovanja provedena je na razini ocjene krajoličnih tipova, odnosno područja prema odabranim parametrima i kriterijima (tablice 41-1.1. – 41-4.5.). Parametri vrjednovanja bili su: geomorfološka i hidrološka obilježja, vegetacija i staništa, povijesna odrednica, prostorna organizacija, korištenje i namjena prostora, uzorci neizgrađenog krajolika, uzorci izgrađenog krajolika, arhitektonska obilježja uobičajene i prepoznatljive građevne strukture, vertikalne dominante, vizualna obilježja i zastupljenost nematerijalnog naslijeđa (sl. 97). S obzirom na posebnosti područja odabrani su sljedeći kriteriji vrjednovanja: cjelovitost (integritet), izvornost (autentičnost) i očuvanost, reprezentativnost/uobičajenost, rijetkost/jedinstvenost, raznolikost i usklađenost, estetske i vizualne značajke, povezanosti,

postojeće stanje, mogućnosti (potencijali) krajoličnog područja te zastupljenost, brojnost kulturnih dobara u krajoličnom području.

Tablica 41: prikaz ocjene vrijednosti krajoličnih tipova (KT)

41-1.1.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP KT 1.1.	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	4	4	4	4	3	4	4	4	4		
VEGETACIJA I STANIŠTA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
POVIJESNI RAZVOJ	3	3	4	3	3	3		4	3		
PROSTORNA ORGANIZACIJA	4	3	3	3	3	3	4	4	3		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	3	3	4	3	4	3		4			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	4	4	4	3	3	3	3	4	3		
UZORCI IZGRAĐENOG	3	3	3	3	3	3	3	4	3		
GRAĐEVNA STRUKTURA	3	3	3	3	3	3	3	3	4		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	3	3	3	3	3	3	2	3	3		
VERTIKALNE DOMINANTE	3	3	3	3	3	3	4	3	3		
VIZUALNA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	3	3	3	3	3	3		3			
UKUPNO	42	41	43	40	40	40	32	45	35		
PROSJEČNA OCJENA	3,2	3,2	3,3	3,1	3,1	3,1	3,2	3,5	3,2	3,0	4,0

41-1.2.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP KT 1.2.	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
VEGETACIJA I STANIŠTA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
POVIJESNI RAZVOJ	3	3	4	3	3	3		4	3		
PROSTORNA ORGANIZACIJA	4	4	4	3	3	4	3	4	3		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	4	4	4	3	4	4		4			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	4	4	4	3	3	4	3	4	3		
UZORCI IZGRAĐENOG											
GRAĐEVNA STRUKTURA											
STRUKTURE NISKOGRADNJE	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
VERTIKALNE DOMINANTE											
VIZUALNA OBILJEŽJA	5	5	5	3	3	4	4	4	3		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	3	3	3	3	3	3		3			
UKUPNO	35	35	36	30	31	34	22	35	24		
PROSJEČNA OCJENA	3,5	3,5	3,6	3,0	3,1	3,4	3,1	3,5	3,0	3,0	2,0

ODABRANI KRITERIJI VRJEDNOVANJA:

CJE cjelovitost, integritet
IZV izvornost (autentičnost)/očuvanost
REP reprezentativnost
RIJ rijetkost/jedinstvenost
RAZ raznolikost
USK usklađenost/skladnost

EST estetske i vizualne značajke
POV povezanost
STA stanje
MOG mogućnosti (ocjenjuje se čitavo područje)
KUD zastupljenost kulturnih dobara (ocjenjuje se čitavo područje)

41-1.3.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 1.3.	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	3	4	3	3	3	3	2	3	3		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
VEGETACIJA I STANIŠTA	3	3	3	2	3	3	3	4	4		
POVIJESNI RAZVOJ	3	3	3	2	3	3		3			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	3	2	3	3	3	3	3	3	3		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	3	3	3	3	3	3		3			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	3	3	3	3	3	3	4	3	3		
UZORCI IZGRAĐENOG	2	2	2	2	3	2	2	2	3		
GRAĐEVNA STRUKTURA	2	2	2	2	2	2	2	2	3		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	2	2	2	2	2	2	2	2	3		
VERTIKALNE DOMINANTE	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
VIZUALNA OBILJEŽJA	3	2	3	2	3	3	3	4	4		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	3	3	3	3	3	3		3			
UKUPNO	36	35	36	33	37	36	27	38	32		
PROSJEČNA OCJENA	2,8	2,7	2,8	2,5	2,8	2,8	2,7	2,9	3,2	3,0	3,0

41-1.4.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 1.4.	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
VEGETACIJA I STANIŠTA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
POVIJESNI RAZVOJ	2	2	2	2	2	2		2			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	2	2	2	2	2	2	2	2	3		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	3	2	2	2	2	2		2			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	2	2	3	3	3	3	3	2	3		
UZORCI IZGRAĐENOG	2	2	2	2	2	2	2	2	3		
GRAĐEVNA STRUKTURA	2	2	2	2	2	2	2	2	3		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	2	2	2	2	2	2	2	2	3		
VERTIKALNE DOMINANTE	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
VIZUALNA OBILJEŽJA	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	2	2	3	3	2	3		3			
UKUPNO	30	29	31	31	30	31	24	30	28		
PROSJEČNA OCJENA	2,3	2,2	2,4	2,4	2,3	2,4	2,4	2,3	2,8	2,0	2,0

ODABRANI KRITERIJI VRJEDNOVANJA:

CJE cjelovitost, integritet**IZV** izvornost (autentičnost)/očuvanost**REP** reprezentativnost**RIJ** rijetkost/jedinstvenost**RAZ** raznolikost**USK** usklađenost/skladnost**EST** estetske i vizualne značajke**POV** povezanost**STA** stanje**MOG** mogućnosti (ocjenjuje se čitavo područje)**KUD** zastupljenost kulturnih dobara (ocjenjuje se čitavo područje)

41-1.5.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 1.5	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	3	2	2	3	3	3	3		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	3	2	2	3	3	3	2		
VEGETACIJA I STANIŠTA	3	3	3	2	2	2	2	3	2		
POVIJESNI RAZVOJ	3	3	3	3	3	3		4	3		
PROSTORNA ORGANIZACIJA	3	3	3	3	3	3	4	4	3		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	3	3	4	4	4	3		4			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	3	3	3	3	3	3	3	4	3		
UZORCI IZGRAĐENOG	3	4	4	4	3	3	3	4	3		
GRAĐEVNA STRUKTURA	3	3	3	3	4	3	3	4	4		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	3	3	3	3	3	3	2	3	3		
VERTIKALNE DOMINANTE	3	4	4	4	4	4	4	4	4		
VIZUALNA OBILJEŽJA	3	3	4	3	4	4	3	4	4		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	3	3	3	3	3	3		3			
UKUPNO	39	41	43	39	40	40	30	47	34		
PROSJEČNA OCJENA	3,0	3,2	3,3	3,0	3,1	3,1	3,0	3,6	3,1	4,0	4,0

41-2.1.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 2.1.	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	3	4	4	3	3	4	4	4	4		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	1	1	1	1	1	1	1	1	1		
VEGETACIJA I STANIŠTA	4	4	4	3	4	4	4	4	4		
POVIJESNI RAZVOJ	3	3	3	3	3	3		3			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	4	3	4	3	3	3		3			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
UZORCI IZGRAĐENOG	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
GRAĐEVNA STRUKTURA	3	3	4	3	4	3	3	4	3		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	3	3	3	2	2	3	3	3	3		
VERTIKALNE DOMINANTE	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
VIZUALNA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	4	4	3		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	3	3	3	3	3	3		3			
UKUPNO	39	39	41	36	38	39	31	41	30		
PROSJEČNA OCJENA	3,0	3,0	3,2	2,8	2,9	3,0	3,1	3,2	3,0	3,0	3,0

ODABRANI KRITERIJI VRJEDNOVANJA:

CJE cjelovitost, integritet
IZV izvornost (autentičnost)/očuvanost
REP reprezentativnost
RIJ rijetkost/jedinstvenost
RAZ raznolikost
USK usklađenost/skladnost

EST estetske i vizualne značajke
POV povezanost
STA stanje
MOG mogućnosti (ocjenjuje se čitavo područje)
KUD zastupljenost kulturnih dobara (ocjenjuje se čitavo područje)

41-2.2.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 2.2.	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	4	3	3	4	4	4	4		
VEGETACIJA I STANIŠTA	4	4	4	3	4	4	4	4	4		
POVIJESNI RAZVOJ	3	3	3	3	4	3		3			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	4	3	4	3	4	3		3			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
UZORCI IZGRAĐENOG	3	2	3	3	3	3	3	3	3		
GRAĐEVNA STRUKTURA	3	2	4	3	4	3	3	4	3		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
VERTIKALNE DOMINANTE	4	3	3	3	3	3	4	4	3		
VIZUALNA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	4	4	3		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	3	3	3	3	3	3		3			
UKUPNO	43	39	44	40	44	42	35	45	33		
PROSJEČNA OCJENA	3,3	3,0	3,4	3,1	3,4	3,2	3,5	3,5	3,3	3,0	5,0

41-2.3.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 2.3.	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	4	3	4	4	4	4	3		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
VEGETACIJA I STANIŠTA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
POVIJESNI RAZVOJ	3	3	3	2	3	3		3			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	3	3	3	3	3	3		3			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
UZORCI IZGRAĐENOG	2	2	2	2	2	2	2	2	3		
GRAĐEVNA STRUKTURA	2	2	2	2	2	2	2	2	3		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	2	2	2	2	2	2	2	2	3		
VERTIKALNE DOMINANTE	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
VIZUALNA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	3	3	3	2	3	3		2			
UKUPNO	36	36	37	34	37	37	28	36	30		
PROSJEČNA OCJENA	2,8	2,8	2,8	2,6	2,8	2,8	2,8	2,8	3,0	3,0	3,0

ODABRANI KRITERIJI VRJEDNOVANJA:

CJE	cjelovitost, integritet	EST	estetske i vizualne značajke
IZV	izvornost (autentičnost) / očuvanost	POV	povezanost
REP	reprezentativnost	STA	stanje
RIJ	rijetkost /jedinstvenost	MOG	moгуćnosti (ocjenjuje se čitavo područje)
RAZ	raznolikost	KUD	zastupljenost kulturnih dobara (ocjenjuje se čitavo područje)
USK	usklađenost/skladnost		

41-2.4.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 2.4.	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	5	4	5	3	4	5	5	5	4		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	4	4	4	4	4	4	4	5	4		
VEGETACIJA I STANIŠTA	4	4	4	3	4	4	3	4	4		
POVIJESNI RAZVOJ	4	4	4	4	4	3		4			
PROST. ORGANIZACIJA	4	4	4	4	4	4	3	4	4		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	4	4	4	3	4	4		5			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	4	4	4	4	4	4	4	5	4		
UZORCI IZGRAĐENOG	3	3	4	3	4	3	3	3	3		
GRAĐEVNA STRUKTURA	3	3	3	3	4	3	4	4	4		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
VERTIKALNE DOMINANTE	4	4	4	3	4	4	4	4	4		
VIZUALNA OBILJEŽJA	4	4	4	4	4	4	4	4	3		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	3	3	3	3	3	3		4			
UKUPNO	49	48	50	44	50	48	37	54	37		
PROSJEČNA OCJENA	3,8	3,7	3,8	3,4	3,8	3,7	3,7	4,2	3,7	3,0	5,0

41.2.5.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 2.5.	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	3	4	4	3	4	4	4	4	3		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
VEGETACIJA I STANIŠTA	3	3	4	3	3	3	4	4	4		
POVIJESNI RAZVOJ	3	3	3	2	3	3		3			
PROST. ORGANIZACIJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	3	4	4	4	3	3		4			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	3	3	3	3	3	3	4	3	3		
UZORCI IZGRAĐENOG	2	2	2	3	3	2	2	2	3		
GRAĐEVNA STRUKTURA	2	2	2	3	2	2	2	2	3		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	2	2	2	2	2	2	2	2	3		
VERTIKALNE DOMINANTE	3	3	3	4	3	3	3	3	3		
VIZUALNA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	3	4	4		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	4	4	4	4	3	4		4			
UKUPNO	37	39	40	40	38	38	30	41	32		
PROSJEČNA OCJENA	2,8	3,0	3,1	3,1	2,9	2,9	3,0	3,2	3,2	3,0	3,0

ODABRANI KRITERIJI VRJEDNOVANJA:

CJE cjelovitost, integritet
IZV izvornost (autentičnost)/očuvanost
REP reprezentativnost
RIJ rijetkost/jedinstvenost
RAZ raznolikost
USK usklađenost/skladnost

EST estetske i vizualne značajke
POV povezanost
STA stanje
MOG mogućnosti (ocjenjuje se čitavo područje)
KUD zastupljenost kulturnih dobara (ocjenjuje se čitavo područje)

41-2.6.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 2.6.	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	3	4	4	3	4	4	4	4	3		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
VEGETACIJA I STANIŠTA	3	3	3	2	3	3	3	4	4		
POVIJESNI RAZVOJ	3	3	3	2	3	3		3			
PROST. ORGANIZACIJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	3	3	3	3	3	3		3			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	3	3	3	3	3	3	4	3	3		
UZORCI IZGRAĐENOG	2	2	2	2	3	2	2	2	3		
GRAĐEVNA STRUKTURA	2	2	2	2	2	2	2	2	3		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	2	2	2	2	2	2	2	2	3		
VERTIKALNE DOMINANTE	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
VIZUALNA OBILJEŽJA	3	2	3	2	3	3	3	4	4		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	3	3	3	3	3	3		3			
UKUPNO	36	36	37	33	38	37	29	39	32		
PROSJEČNA OCJENA	2,8	2,8	2,8	2,5	2,9	2,8	2,9	3,0	3,2	2,0	3,0

41-2.7.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 2.7	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	3	4	3	3	4	3	4	4	3		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	4	3	3	3	3	3	4		
VEGETACIJA I STANIŠTA	4	4	4	3	4	3	3	3	4		
POVIJESNI RAZVOJ	3	3	3	2	3	3		4			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	3	3	3	3	3	3		3			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	3	3	3	3	3	3	4	3	3		
UZORCI IZGRAĐENOG	2	2	3	2	3	3	3	3	3		
GRAĐEVNA STRUKTURA	3	2	3	2	3	3	3	3	4		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	2	2	2	2	2	2	3	2	3		
VERTIKALNE DOMINANTE	3	3	3	3	3	3	3	3	4		
VIZUALNA OBILJEŽJA	3	2	3	2	3	3	3	4	4		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	3	3	3	3	3	3		3			
UKUPNO	38	37	40	34	40	38	32	41	35		
PROSJEČNA OCJENA	2,9	2,8	3,1	2,6	3,1	2,9	3,2	3,2	3,5	3,0	3,0

ODABRANI KRITERIJI VRJEDNOVANJA:

CJE cjelovitost, integritet
IZV izvornost (autentičnost)/očuvanost
REP reprezentativnost
RIJ rijetkost/jedinstvenost
RAZ raznolikost
USK usklađenost/skladnost

EST estetske i vizualne značajke
POV povezanost
STA stanje
MOG mogućnosti (ocjenjuje se čitavo područje)
KUD zastupljenost kulturnih dobara (ocjenjuje se čitavo područje)

41-3.1.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 3.1	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	4	3	4	4	4	4	4	4	3		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	4	3	4	3	3	4	4	4	3		
VEGETACIJA I STANIŠTA	4	3	4	3	4	4	4	4	3		
POVIJESNI RAZVOJ	4	4	4	3	3	3		4			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	3	3	3	3	3	3	4	4	3		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	3	3	4	3	4	3		4			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	4	3	4	3	3	3	3	4	3		
UZORCI IZGRAĐENOG	3	3	3	3	3	3	3	4	3		
GRAĐEVNA STRUKTURA	3	3	3	3	3	3	3	3	4		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	3	3	3	3	3	3	2	3	3		
VERTIKALNE DOMINANTE	3	3	3	3	3	3	4	3	3		
VIZUALNA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	3	3	3	3	3	3		3			
UKUPNO	44	40	45	40	42	42	34	47	31		
PROSJEČNA OCJENA	3,4	3,1	3,5	3,1	3,2	3,2	3,4	3,6	3,1	3,0	5,0

41-3.2.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 3.2	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	5	5	5	4	4	5	5	5	4		
VEGETACIJA I STANIŠTA	4	4	4	4	5	4	4	4	4		
POVIJESNI RAZVOJ	5	5	5	4	5	4		5			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	5	4	4	4	4	4	4	4	4		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	4	4	4	4	4	4		4			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	5	4	5	4	4	4	4	4	4		
UZORCI IZGRAĐENOG	4	4	4	5	4	5	4	5	4		
GRAĐEVNA STRUKTURA	4	4	4	5	4	5	4	5	4		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	4	4	4	4	4	4	4	4	3		
VERTIKALNE DOMINANTE	5	5	5	5	4	5	5	5	4		
VIZUALNA OBILJEŽJA	5	5	5	4	4	4	5	5	4		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	4	4	4	3	3	3		4			
UKUPNO	58	56	57	54	53	55	43	58	39		
PROSJEČNA OCJENA	4,5	4,3	4,4	4,2	4,1	4,2	4,3	4,5	3,9	5,0	4,0

ODABRANI KRITERIJI VRJEDNOVANJA:

CJE cjelovitost, integritet
IZV izvornost (autentičnost)/očuvanost
REP reprezentativnost
RIJ rijetkost/jedinstvenost
RAZ raznolikost
USK usklađenost/skladnost

EST estetske i vizualne značajke
POV povezanost
STA stanje
MOG mogućnosti (ocjenjuje se čitavo područje)
KUD zastupljenost kulturnih dobara (ocjenjuje se čitavo područje)

41-3.3.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 3.3	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	4	5	5	4	4	5	4	5	4		
VEGETACIJA I STANIŠTA	4	4	4	4	5	4	4	4	4		
POVIJESNI RAZVOJ	5	5	5	4	4	4		5			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	5	4	4	4	4	4	4	4	4		
FUNKCIJA I KORIŠTENJE	4	4	4	4	4	4		4			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	5	4	5	4	4	4	4	4	4		
UZORCI IZGRAĐENOG	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
GRAĐEVNA STRUKTURA	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
VERTIKALNE DOMINANTE	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
VIZUALNA OBILJEŽJA	4	4	5	4	4	4	4	5	4		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	4	4	4	3	3	3		4			
UKUPNO	55	54	56	51	52	52	40	55	40		
PROSJEČNA OCJENA	4,2	4,2	4,3	3,9	4,0	4,0	4,0	4,2	4,0	3,0	2,0

41-3.4.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 3.4	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	5	5	5	5	4	5	5	5	5		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	4	4	5	4	4	5	4	5	4		
VEGETACIJA	4	4	4	4	5	5	5	4	5		
POVIJESNI RAZVOJ	5	4	5	4	4	5		5			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	4	5	4	4	4	5	5	5	5		
FUNKCIJA	5	4	4	4	4	5		4			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	4	5	5	4	4	5	5	4	4		
UZORCI IZGRAĐENOG	5	4	5	4	4	5	5	5	5		
GRAĐEVNA STRUKTURA	4	4	5	4	4	5	4	4	4		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
VERTIKALNE DOMINANTE	5	4	4	4	4	4	5	4	4		
VIZUALNA OBILJEŽJA	5	5	5	4	4	5	5	5	4		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	4	4	4	3	3	3		4			
UKUPNO	58	56	59	52	52	61	47	58	44		
PROSJEČNA OCJENA	4,5	4,3	4,5	4,0	4,0	4,7	4,7	4,5	4,4	3,0	2,0

ODABRANI KRITERIJI VRJEDNOVANJA:

CJE cjelovitost, integritet
IZV izvornost (autentičnost)/očuvanost
REP reprezentativnost
RIJ rijetkost/jedinstvenost
RAZ raznolikost
USK usklađenost/skladnost

EST estetske i vizualne značajke
POV povezanost
STA stanje
MOG mogućnosti (ocjenjuje se čitavo područje)
KUD zastupljenost kulturnih dobara (ocjenjuje se čitavo područje)

41-3.5.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 3.5	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	4	3	5	4	5	4	4	5	3		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	4	4	4	4	4	5	4	5	4		
VEGETACIJA	4	4	4	4	5	5	5	4	5		
POVIJESNI RAZVOJ	4	3	4	3	4	3		3			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	4	3	4	4	4	3	3	4	3		
FUNKCIJA	4	3	4	3	4	3		4			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	4	3	4	4	4	4	4	4	4		
UZORCI IZGRAĐENOG	4	3	4	4	4	3	3	3	3		
GRAĐEVNA STRUKTURA	3	3	4	3	4	3	3	4	4		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	4	3	4	3	4	3	4	4	4		
VERTIKALNE DOMINANTE	4	4	4	3	4	4	4	4	4		
VIZUALNA OBILJEŽJA	3	3	4	3	4	3	4	3	3		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	3	3	4	3	3	3		3			
UKUPNO	49	42	53	45	53	46	38	50	37		
PROSJEČNA OCJENA	3,8	3,2	4,1	3,5	4,1	3,5	3,8	3,8	3,7	3,0	2,0

41-3.6.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 3.6	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	5	4	5	4	4	5	5	5	5		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	4	4	4	4	4	5	4	4	4		
VEGETACIJA	5	4	4	4	5	5	5	4	4		
POVIJESNI RAZVOJ	5	4	5	4	4	5		5			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	4	4	4	4	4	5	4	5	4		
FUNKCIJA	4	4	4	4	4	5		4			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	4	5	5	4	4	5	5	4	4		
UZORCI IZGRAĐENOG	5	4	4	4	4	4	4	5	4		
GRAĐEVNA STRUKTURA	4	4	3	4	4	4	4	4	4		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
VERTIKALNE DOMINANTE	5	4	4	4	4	4	5	4	4		
VIZUALNA OBILJEŽJA	5	4	4	4	4	5	5	5	4		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	4	4	4	3	3	3		4			
UKUPNO	58	53	54	51	52	59	45	57	41		
PROSJEČNA OCJENA	4,5	4,1	4,2	3,9	4,0	4,5	4,5	4,4	4,1	3,0	2,0

ODABRANI KRITERIJI VRJEDNOVANJA:

CJE cjelovitost, integritet
IZV izvornost (autentičnost)/očuvanost
REP reprezentativnost
RIJ rijetkost/jedinstvenost
RAZ raznolikost
USK usklađenost/skladnost

EST estetske i vizualne značajke
POV povezanost
STA stanje
MOG mogućnosti (ocjenjuje se čitavo područje)
KUD zastupljenost kulturnih dobara (ocjenjuje se čitavo područje)

41-4.1.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 4.1	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	5	5	5	4	5	5	5	5	5		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	1	1	1	1	1	1	1	1	1		
VEGETACIJA	5	4	5	4	4	4	4	4	4		
POVIJESNI RAZVOJ	5	5	4	4	4	4	0	4	0		
PROSTORNA ORGANIZACIJA	5	5	4	3	3	4	4	4	4		
FUNKCIJA	5	5	5	4	4	4	0	4	0		
UZORCI NEIZGRAĐENOG	5	5	5	3	3	5	4	4	4		
UZORCI IZGRAĐENOG											
GRAĐEVNA STRUKTURA											
STRUKTURE NISKOGRADNJE	4	4	4	4	3	4	4	5	4		
VERTIKALNE DOMINANTE	5	5	5	5	3	5	4	5	5		
VIZUALNA OBILJEŽJA	5	5	5	5	3	5	4	4	4		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE											
UKUPNO	45	44	43	37	33	41	30	40	31		
PROSJEČNA OCJENA	4,5	4,4	4,3	3,7	3,3	4,1	3,0	4,0	3,1	3,0	1,0

41-4.2.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 4.2.	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	5	5	5	3	4	4	4	4	4		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	3	4	3	3	3	4	3	3	3		
VEGETACIJA	5	4	5	4	4	5	4	4	4		
POVIJESNI RAZVOJ	5	5	5	4	4	5		5			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	4	4	4	3	3	4	4	4	4		
FUNKCIJA	4	4	4	4	4	4		4			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
UZORCI IZGRAĐENOG	4	4	4	4	3	3	4	4	4		
GRAĐEVNA STRUKTURA	4	4	4	3	4	3	4	4	4		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	4	3	4	3	3	3	4	3	4		
VERTIKALNE DOMINANTE	4	4	4	4	3	4	4	4	4		
VIZUALNA OBILJEŽJA	4	4	4	3	4	4	4	4	4		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	4	3	3	3	3	3		3			
UKUPNO	54	52	53	45	46	50	39	50	39		
PROSJEČNA OCJENA	4,2	4,0	4,1	3,5	3,5	3,8	3,9	3,8	3,9	3,0	4,0

ODABRANI KRITERIJI VRJEDNOVANJA:

CJE cjelovitost, integritet**IZV** izvornost (autentičnost)/očuvanost**REP** reprezentativnost**RIJ** rijetkost/jedinstvenost**RAZ** raznolikost**USK** usklađenost/skladnost**EST** estetske i vizualne značajke**POV** povezanost**STA** stanje**MOG** mogućnosti (ocjenjuje se čitavo područje)**KUD** zastupljenost kulturnih dobara (ocjenjuje se čitavo područje)

41-4.3.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 4.3.	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	5	5	5	5	3	5	5	5	4		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
VEGETACIJA	5	4	5	3	3	4	4	4	4		
POVIJESNI RAZVOJ	5	4	5	5	4	5		5			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	5	4	4	4	4	4	4	4	4		
FUNKCIJA	5	4	5	3	3	4		5			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	5	4	5	4	4	5	4	4	5		
UZORCI IZGRAĐENOG	4	4	4	4	3	4	4	4	4		
GRAĐEVNA STRUKTURA	4	3	4	4	3	4	4	5	5		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	4	4	4	3	3	4	4	4	4		
VERTIKALNE DOMINANTE	5	4	4	4	3	4	4	4	4		
VIZUALNA OBILJEŽJA	5	4	4	4	4	5	4	5	5		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	4	4	4	3	3	4		4			
UKUPNO	59	51	56	49	43	55	40	56	42		
PROSJEČNA OCJENA	4,5	3,9	4,3	3,8	3,3	4,2	4,0	4,3	4,2	4,0	1,0

41-4.4.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 4.4	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	5	5	5	4	5	5	5	5	5		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	5	4	5	4	4	5	5	5	5		
VEGETACIJA	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
POVIJESNI RAZVOJ	5	5	5	5	4	5		4			
PROSTORNA ORGANIZACIJA	5	4	5	4	4	5	5	5	4		
FUNKCIJA	5	4	5	4	4	5		5			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	5	4	4	4	4	4	4	4	4		
UZORCI IZGRAĐENOG	4	4	4	3	4	4	4	4	4		
GRAĐEVNA STRUKTURA	4	4	4	3	4	4	4	4	4		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
VERTIKALNE DOMINANTE	4	4	4	5	4	4	4	4	4		
VIZUALNA OBILJEŽJA	5	5	5	4	5	4	4	4	4		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	4	4	4	3	4	4		4			
UKUPNO	59	55	58	51	54	57	43	56	42		
PROSJEČNA OCJENA	4,5	4,2	4,5	3,9	4,2	4,4	4,3	4,3	4,2	4,0	4,0

ODABRANI KRITERIJI VRJEDNOVANJA:

CJE cjelovitost, integritet
IZV izvornost (autentičnost)/očuvanost
REP reprezentativnost
RIJ rijetkost/jedinstvenost
RAZ raznolikost
USK usklađenost/skladnost

EST estetske i vizualne značajke
POV povezanost
STA stanje
MOG mogućnosti (ocjenjuje se čitavo područje)
KUD zastupljenost kulturnih dobara (ocjenjuje se čitavo područje)

41-4.5.	OCJENA VRIJEDNOSTI KRAJOLIČNOG TIPA (KT)										
KRAJOLIČNI TIP 4.5.	CJE	IZV	REP	RIJ	RAZ	USK	EST	POV	STA	MOG	KUD
GEOMORFOLOŠKA OBILJEŽJA	5	5	5	4	4	5	5	5	4		
HIDROLOŠKA OBILJEŽJA	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
VEGETACIJA	5	4	5	4	4	4	4	4	4		
POVIJESNI RAZVOJ	5	5	5	5	4	4		5			
PROST. ORGANIZACIJA	5	4	5	4	4	5	5	5	5		
FUNKCIJA	5	4	5	3	4	4		5			
UZORCI NEIZGRAĐENOG	5	4	4	5	4	5	5	4	5		
UZORCI IZGRAĐENOG	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
GRAĐEVNA STRUKTURA	4	4	4	4	4	4	4	5	5		
STRUKTURE NISKOGRADNJE	4	4	4	3	3	4	4	4	4		
VERTIKALNE DOMINANTE	5	4	4	4	4	4	4	4	4		
VIZUALNA OBILJEŽJA	4	4	4	4	5	5	4	5	5		
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE	4	4	4	4	4	4		4			
UKUPNO	57	52	55	50	50	54	41	56	42		
PROSJEČNA OCJENA	4,4	4,0	4,2	3,8	3,8	4,2	4,1	4,3	4,2	5,0	4,0

ODABRANI KRITERIJI VRJEDNOVANJA:

CJE cjelovitost, integritet**IZV** izvornost (autentičnost)/očuvanost**REP** reprezentativnost**RIJ** rijetkost/jedinstvenost**RAZ** raznolikost**USK** usklađenost/skladnost**EST** estetske i vizualne značajke**POV** povezanost**STA** stanje**MOG** mogućnosti (ocjenjuje se čitavo područje)**KUD** zastupljenost kulturnih dobara (ocjenjuje se čitavo područje)

Poseban, dodani kriterij vrjednovanja odnosi se na postojanje pojedinih vrsta kulturnih dobara, njihovu gustoću i zastupljenost u pojedinom krajoličnom tipu/području (tablica 42).⁹¹ U kulturna dobra ubrajaju se: povijesna naselja (urbana i ruralna), graditeljski sklop, stari gradovi, crkve i kapele, zgrade javne namjene, stambene,

gospodarske zgrade, memorijalno područje i obilježje, arheološki lokaliteti, kulturni krajolici, pokretno i nematerijalno naslijeđe. Pojedinačna zastupljenost kulturnih dobara svih vrsta u krajoličnim područjima je sljedeća:

- brježuljkasto-nizinsko, ruralno, opće krajolično područje Jastrebarskog Pokuplja i Samoborskog polja (OKT 1) obuhvaća 69 evidentiranih i/ili zaštićenih elemenata kulturnog naslijeđa
- brježuljkasto-brdsko, mješovito, opće krajolično područje Samoborsko-plešivičko-vivodinskog prigorja (OKT 2) obuhvaća 162 evidentirana i/ili zaštićena elementa kulturnog naslijeđa
- brdsko-gorsko, prirodno opće krajolično područje Žumberačko-samoborskoga gorja (OKT 3) obuhvaća 91 evidentirani i/ili zaštićeni element kulturnog naslijeđa
- gorsko, prirodno, opće krajolično područje Žumberačkog gorja (OKT 4) obuhvaća 112 evidentiranih i/ili zaštićenih elemenata kulturnog naslijeđa.

91 Tablični prikaz izrađen je na temelju podataka i popisa kulturnih dobara koja su zaštićena upisom u Registar kulturnih dobara, Rješenjem o preventivnoj zaštiti ili su evidentirane kulturno-povijesne vrijednosti u prostorno-planskoj dokumentaciji – prostorni planovi uređenja gradova Jastrebarsko, Samobor i Ozalj te općina Klinča Sela, Krašić i Žumberak. Kulturna dobra sistematizirana su prema sljedećoj podjeli:

1.0. povijesno naselje: 1.1. povijesno urbano naselje, 1.2. povijesno ruralno naselje

2.0. povijesne građevine i sklopovi: 2.1. graditeljski sklop/samostan, 2.2. stari grad, 2.3. župna crkva, 2.4. kapela, poklonac, 2.5. zgrada javne namjene, 2.6. stambena zgrada, 2.7. gospodarska zgrada

3.0. memorijalna područja i obilježja: 3.1. memorijalno područje, 3.2. memorijalno obilježje

4.0. arheološki lokaliteti i područja

5.0. kulturni krajolik

6.0. pokretno naslijeđe

7.0. nematerijalno naslijeđe

Tablica 42: zastupljenost vrsta kulturnog naslijeđa u općim krajoličnim tipovima/područjima

42-1	OPĆI KRAJOLIČNI TIP (OKT) 1					
VRSTA KULTURNOG DOBRA	KT 1.1.	KT 1.2.	KT 1.3.	KT 1.4.	KT 1.5.	
1.1. POVIJESNO URBANO NASELJE	0	1	0	0	1	
1.2. POVIJESNO RURALNO NASELJE	11	0	0	3	0	
2.1. GRADITELJSKI SKLOP /SAMOSTAN	0	0	0	0	0	
2.2. STARI GRAD	0	0	0	0	0	
2.3. ŽUPNA CRKVA	3	0	0	1	0	
2.4. KAPELA, POKLONAC	8	1	0	0	0	
2.5. ZGRADA JAVNE NAMJENE	0	0	0	1	0	
2.6. STAMBENA ZGRADA	3	0	0	0	0	
2.7. GOSPODARSKA ZGRADA	12	0	1	0	1	
3.1. MEMORIJALNO PODRUČJE	0	1	1	1	0	
3.2. MEMORIJALNO OBILJEŽJE	1	0	0	0	0	
4.0. ARHEOLOŠKI LOKALITET	2	0	0	4	2	
5.0. KULTURNI KRAJOLIK	3	2	1	0	0	
6.0. POKRETNOST NASLIJEDE	3	0	0	0	0	
7.0. NEMATERIJALNO NASLIJEDE	0	0	0	0	0	
UKUPAN BROJ	69	46	5	3	10	4

42-2	OPĆI KRAJOLIČNI TIP (OKT) 2						
VRSTA KULTURNOG DOBRA	KT 2.1.	KT 2.2.	KT 2.3.	KT 2.4.	KT 2.5.	KT 2.6.	KT 2.7.
1.1. POVIJESNO URBANO NASELJE	0	0	0	0	0	0	0
1.2. POVIJESNO RURALNO NASELJE	6	24	5	26	2	0	0
2.1. GRADITELJSKI SKLOP /SAMOSTAN	0	0	0	0	1	0	0
2.2. STARI GRAD	0	0	0	2	0	0	1
2.3. ŽUPNA CRKVA	1	1	1	4	2	0	0
2.4. KAPELA, POKLONAC	4	13	1	21	0	0	2
2.5. ZGRADA JAVNE NAMJENE	1	1	0	4	0	0	0
2.6. STAMBENA ZGRADA	1	2	2	10	1	1	1
2.7. GOSPODARSKA ZGRADA	3	4	0	32	1	0	0
3.1. MEMORIJALNO PODRUČJE	0	3	0	5	2	0	1
3.2. MEMORIJALNO OBILJEŽJE	0	0	0	2	0	0	0
4.0. ARHEOLOŠKI LOKALITET	1	4	4	12	6	0	7
5.0. KULTURNI KRAJOLIK	0	0	1	15	0	0	0
6.0. POKRETNOST NASLIJEDE	0	1	1	12	3	0	2
7.0. NEMATERIJALNO NASLIJEDE	0	0	0	0	1	0	0
UKUPAN BROJ	163	17	53	15	145	18	14

42-3	OPĆI KRAJOLIČNI TIP (OKT) 3						
VRSTA KULTURNOG DOBRA	KT 3.1.	KT 3.2.	KT 3.3.	KT 3.4.	KT 3.5.	KT 3.6.	
1.1. POVIJESNO URBANO NASELJE	0	0	0	0	0	0	
1.2. POVIJESNO RURALNO NASELJE	17	9	6	4	0	2	
2.1. GRADITELJSKI SKLO/SAMOSTAN	0	0	0	0	0	0	
2.2. STARI GRAD	0	1	1	1	0	0	
2.3. ŽUPNA CRKVA	3	1	0	1	0	1	
2.4. KAPELA, POKLONAC	2	1	1	1	0	0	
2.5. ZGRADA JAVNE NAMJENE	1	0	0	0	0	0	
2.6. STAMBENA ZGRADA	3	1	0	2	0	1	
2.7. GOSPODARSKA ZGRADA	10	0	2	0	0	0	
3.1. MEMORIJALNO PODRUČJE	3	2	0	2	0	1	
3.2. MEMORIJALNO OBILJEŽJE	2	0	0	0	0	0	
4.0. ARHEOLOŠKI LOKALITET	3	5	3	3	0	0	
5.0. KULTURNI KRAJOLIK	3	0	0	0	0	0	
6.0. POKRETNOST NASLIJEDE	0	0	0	0	0	1	
7.0. NEMATERIJALNO NASLIJEDE	0	0	0	0	0	0	
UKUPAN BROJ	91	47	20	14	14	0	6

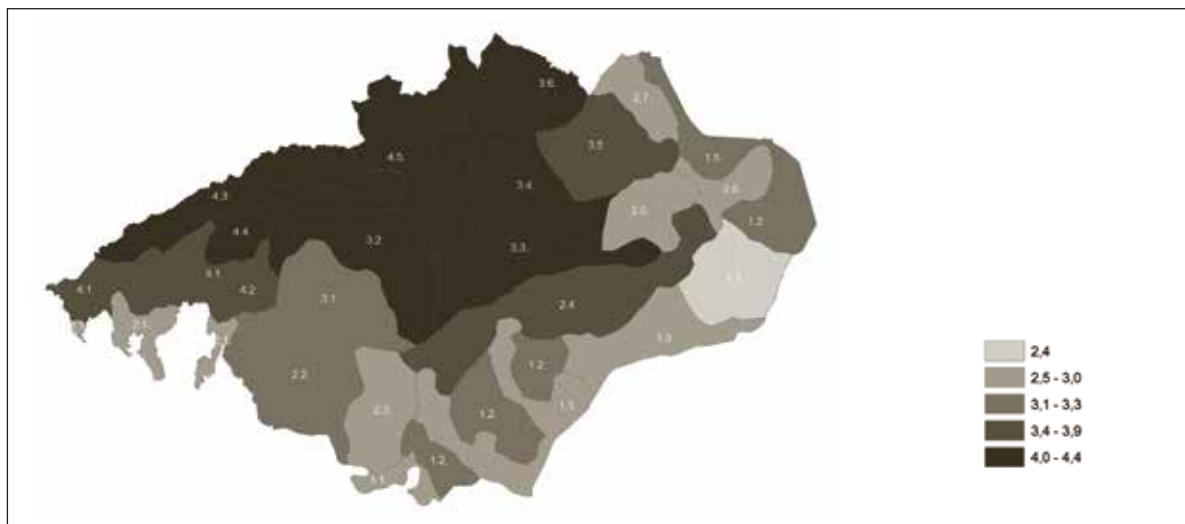
42-4	OPĆI KRAJOLIČNI TIP (OKT) 4					
VRSTA KULTURNOG DOBRA	KT 4.1.	KT 4.2.	KT 4.3.	KT 4.4.	KT 4.5.	
1.1. POVIJESNO URBANO NASELJE	0	0	0	0	0	
1.2. POVIJESNO RURALNO NASELJE	1	12	0	11	13	
2.1. GRADITELJSKISKLOP/SAMOSTAN	0	0	0	1	0	
2.2. STARI GRAD	0	0	0	0	0	
2.3. ŽUPNA CRKVA	0	1	0	2	0	
2.4. KAPELA, POKLONAC	0	7	0	4	2	
2.5. ZGRADA JAVNE NAMJENE	0	2	0	2	1	
2.6. STAMBENA ZGRADA	0	0	0	1	5	
2.7. GOSPODARSKA ZGRADA	0	4	0	7	1	
3.1. MEMORIJALNO PODRUČJE	0	3	0	7	1	
3.2. MEMORIJALNO OBILJEŽJE	0	0	0	1	0	
4.0. ARHEOLOŠKI LOKALITET	1	2	1	8	8	
5.0. KULTURNI KRAJOLIK	0	0	0	2	0	
6.0. POKRETNOST NASLIJEDE	0	0	0	0	1	
7.0. NEMATERIJALNO NASLIJEDE	0	0	0	0	0	
UKUPAN BROJ	112	2	31	1	46	32

Tablica 43: Zbirni pregled ocjene vrijednosti općih krajoličnih tipova (OKT) i krajoličnih tipova (KT)

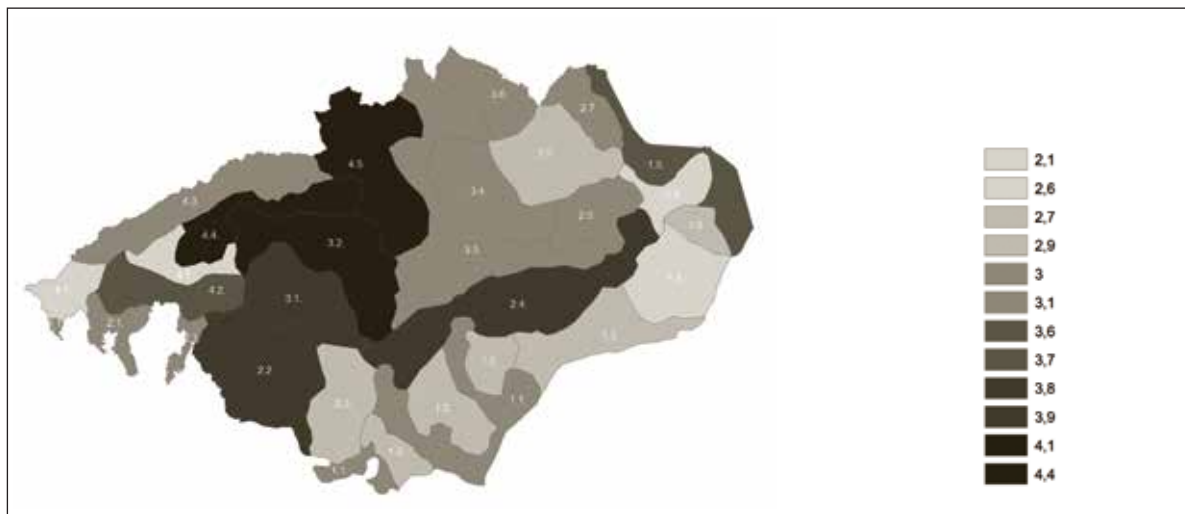
ZBIRNI PREGLED OCJENE VRIJEDNOSTI OPĆIH KRAJOLIČNIH TIPOVA (OKT) I KRAJOLIČNIH TIPOVA (KT)		
OPĆI KRAJOLIČNI TIP / KRAJOLIČNI TIP	prosječna ocjena (A)	prosječna ocjena (B)
KT 1.1. ruralni, ratarski širokih dolina potoka	3,0	3,0
KT 1.2. brježuljkasti, šumski	3,1	2,7
KT 1.3. nizinsko-brježuljkasti, mješoviti ruralno-urbani	2,7	2,9
KT 1.4. brježuljkasti, ruralni, mješoviti	2,4	2,3
KT 1.5. nizinski, urbani, polururalni	3,1	3,6
OKT 1. BRJEŽULJKASTO-NIZINSKI RURALNI OPĆI KRAJOLIČNI TIP	2,8	2,9
KT 2.1. brdski, krški, ruralni, mješoviti	3,0	3,0
KT 2.2. brježuljkasto-brdski, ruralni, ratarsko-vinogradarski	3,3	3,4
KT 2.3. brježuljkasti ruralni ratarski	2,8	2,8
KT 2.4. brježuljkasti ruralni vinogradarsko-ratarski	3,7	3,8
KT 2.5. brdski ruralni mješoviti	3,0	3,0
KT 2.6. brježuljkasti ruralni ratarsko-vinogradarski	2,8	2,8
KT 2.7. brježuljkasti ruralni doprirodni mješoviti	3,0	3,0
OKT 2. BRJEŽULJKASTO-BRDSKI MJEŠOVITI OPĆI KRAJOLIČNI TIP	3,1	3,1
KT 3.1. brježuljkasto-brdski ruralni mješoviti	3,3	3,4
KT 3.2. brdski doprirodni ruralni	4,3	4,3
KT 3.3. brdsko-gorski šumski	4,0	3,8
KT 3.4. brdsko-gorski doprirodni ruralni	4,3	4,1
KT 3.5. brdsko-gorski ruralni	3,7	3,5
KT 3.6. brdski doprirodni polururalni	4,1	3,9
OKT 3. BRDSKO-GORSKI PRIRODNI OPĆI KRAJOLIČNI TIP	3,9	3,8
KT 4.1. gorski šumski	3,7	3,5
KT 4.2. gorski ruralni mješoviti	3,8	3,8
KT 4.3. visokogorski šumski	4,1	3,8
KT 4.4. gorski krški ruralni	4,3	4,2
KT 4.5. gorski krški doprirodni ruralni	4,2	4,2
OKT 4. GORSKI PRIRODNI OPĆI KRAJOLIČNI TIP (OKT4)	4,0	3,9

Povezivanjem matrice vrjednovanja i određivanja stupnja značaja (tablica 40) s dobivenim rezultatima unesenih podataka prosječne brojčane vrijednosti (tablica 43) proizašli su podatci o vrijednostima pojedinih krajoličnih područja istraživanog prostora Žumberka. Nijedno od krajoličnih područja nije postiglo najvišu prosječnu ocjenu vrijednosti (5) koja označava krajolik vrlo visokog stupnja vrijednosti – međunarodnog značaja. Brojčana ocjena između 4.1 i 4.9 označava krajolik visokog stupnja vrijednosti – nacionalnog značaja. U ovu skupinu krajoličnih područja ulaze: gorski, šumski (KT 4.3.), gorski, krški ruralni (KT4.4.), gorski, krški doprirodni ruralni (KT 4.5.), brdski, doprirodni, polururalni (KT

3.4.), brdsko-gorski, doprirodni, ruralni (KT 3.6.). Ocjena 3.1 do 4.0 označava umjereni stupanj vrijednosti – regionalnog značaja, a u njega se ubrajaju: nizinski, urbani, polururalni (KT 1.5.), brježuljkasto-brdski, ruralni, ratarsko-vinogradarski (KT 2.2.), brježuljkasti, ruralni, vinogradarsko-ratarski (KT 2.4.), brježuljkasto-brdski, ruralni, mješoviti (KT 3.1.), brdsko-gorski, ruralni (KT 3.5.), gorski, šumski (KT 4.1.) i gorski, ruralni mješoviti (KT 4.2.) krajolični tip. Ocjena 2.1 do 3.0 označava niski stupanj vrijednosti – krajolike lokalnog značaja: nizinsko-brježuljkasti, mješoviti ruralno-urbani (KT 1.3.), brježuljkasti, ruralni, mješoviti (KT 1.4.), brježuljkasti, ruralni, ratarski (KT 2.3.) i brježuljkasti, ruralni, ratarsko-vinogradarski (KT 2.6.).

98. Ocjena vrijednosti krajoličnih tipova Žumberka prema kriterijima grupe A

99. Ocjena vrijednosti krajoličnih tipova Žumberka prema kriterijima grupe B

Nijedno krajolično područje nije ocijenjeno ocjenom manjom od (2) koja označava vrlo niski stupanj vrijednosti i ne posjeduje značaj.

Predloženim modelom vrjednovanja, na temelju brojčanih rezultata dobivenih zbrojem relativne vrijednosti ili prosječnom ocjenom odabranih parametara,⁹² sva-

⁹² Ovisno o svojstvima krajolične jedinice, odnosno njezinoj strukturi i zastupljenosti svih vrsta ili samo pojedinih sastavnica ostavlja se mogućnost iznošenje prosječne ocjene, dobivene kao rezultat ocjenjivanja sastavnica koje su prisutne u ocjenjivanju krajoličnoj jedinici.

ko krajolično područje izravno je povezano s razinom kulturnog značaja, koja može biti: lokalna, regionalna, nacionalna ili međunarodna. Provjerom navedene matrice vrjednovanja na području Žumberka i zaštićenog kulturnog krajolika Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje zaključeno je da se temeljem dobivenih rezultata predlaže korekcija uspostavljene granice zaštite, donesene *Rješenjem o preventivnoj zaštiti krajolika* kao kulturnog dobra (sl. 98 i 99).

Ruralni krajolik istočnog dijela Hrvatskog zagorja

SUSTAV I METODE ZAŠTITE KULTURNOG KRAJOLIKA

U Hrvatskoj se neprimjereni stupanj prepoznavanja karaktera i vrijednosti krajolika odražava i na stupanj njegove zaštite. Malobrojni zakonom zaštićeni kulturni krajolici, osim općih mjera propisanih rješenjem o zaštiti, nemaju uspostavljen odgovarajući sustav planiranja i upravljanja zaštitom. Osim toga, postojeći sustav zakonom propisane zaštite kulturnih krajolika nije u cijelosti usklađen s međunarodno prihvaćenim metodama. U ovom se poglavlju istražuju teorijski pristup, metoda, postupci i smjernice kao polazišta za moguće oblikovanje sustava zaštite kulturnih krajolika u Hrvatskoj. U poglavlju *Zakonodavni okvir zaštite krajolika*, na temelju analize postojeće međunarodne i domaće zakonske zaštite krajolika, zaključeno je da su alati prostornog uređenja ključni za provođenje njihove zaštite. Kulturni krajolici zaštićeni na temelju *Zakona o zaštiti i očuvanju*

kulturnih dobara, osim mjera zaštite propisanih Rješenjem o zaštiti, nemaju uspostavljen strukturu postupanja kao što su izrada i donošenje Planova zaštite i upravljanja te njihovo provođenje. U svrhu doprinosa istraživanju metoda i utvrđivanja prijedloga sustava zaštite kulturnih krajolika u Hrvatskoj analiziraju se metode zaštite kroz:

- usvojene međunarodne povelje i dokumente
- djelovanje međunarodnih organizacija koje su zadužene za pitanja (kulturnih) krajolika
- metode zaštite primijenjene u europskim i izvan europskim zemljama s dugovremenskom tradicijom u zaštiti kulturnih krajolika.

Analiziraju se međunarodne politike i metode zaštite kulturnih krajolika čiji je cilj održavati, obnavljati i

100. Povijesni urbani krajolik Zagreba

poboljšati ili unaprijediti njihove kulturne i prirodne vrijednosti. Promjene u krajolicima su neizbježne; mogu biti neutralne, doprinijeti poboljšanju vrijednosti, ali i neprimjerene i štetne ako se njima mijenjaju svojstva i smanjuje značaj kulturnog krajolika. Cilj je predložiti odgovarajuće postupke i metode zaštite kulturnih krajolika provedive u okviru sadašnjeg sustava zaštite kulturnih dobara i zaštite prirode te dokumenata prostornog uređenja Hrvatske. Povezivanjem i usklađivanjem djelovanja navedenih sektora trebala bi se ostvariti odgovarajuća skrb o kulturnom krajoliku, njegovim kulturnim i prirodnim sastavnicama te omogućiti održivo korištenje i razvoj. Glavni cilj provođenja metoda zaštite jest unaprjeđenje kvalitete života u njemu (sl. 100).

POLAZIŠTA ZAŠTITE KULTURNOG KRAJOLIKA

Javni interes krajolika kao kulturnog naslijeđa izražava se zakonskom zaštitom i ograničenjima, a kroz politiku i planove zaštite i različitim mjerama poticanja, poreznim olakšicama ili drugim oblicima pomoći vlasnicima.¹ Osim toga, potencijali kulturnih krajolika mogu se koristiti za sadržaje vezane uz dostupnost i atrakcije, koje pri tom mogu pospješiti gospodarsku vrijednost područja za zajednicu i za vlasnike. Održavanje kulturnog krajolika u njegovoj izvornoj, povijesnoj ili sadašnjoj namjeni zahtijeva kontinuirane prilagodbe koje, ako uvažavaju njegove vrijednosti i obilježja, mogu ostvariti javnu dobrobit kulturnog naslijeđa, a uz to ostvariti i ostale gospodarske i privatne interese. Podjela privatnog i javnog interesa u održavanju kulturnog krajolika i njegovoj namjeni zahtijeva suradnju i uvažavanje između svih dionika: vlasnika, korisnika, upravljača i administrativnih tijela. Najbolja namjena za očuvanje kulturnog krajolika jest održiva namjena, koja ga je sposobna održavati te izbjeći ili ukloniti štete koje umanjuju njegovu vrijednost kulturnog naslijeđa.²

Kulturni značaj krajolika određujući je čimbenik za oblikovanje politike zaštite i pristup njegovu upravljanju.³ Bez ocjene kulturnog značaja, odnosno prepoznavanja suštinskih elemenata i svojstava, neodgovarajućim se postupcima vrijednosti kulturnog krajolika mogu umanjiti ili nepovratno izgubiti. Opće je prihvaćeno stajalište da zaštita kulturnih krajolika zahtijeva pravni okvir i da ima tri temeljna preduvjeta:

- dokumentiranje i prepoznavanje obilježja te provođenje tipološkog razvrstaja – karakterizacije krajolika
- vrjednovanje, tj. određivanje stupnja njegovog kulturnog značaja, prostornih granica te donošenje rješenja o zaštiti
- upravljanje, planiranje, praćenje i kontrolu promjena.⁴

U primjeni načela zaštite svi zahvati u kulturnom krajoliku trebaju uvažavati i uključivati očuvane povijesne sadržaje

i značajke, a unošenje novih elemenata i struktura mora biti primjereno njegovim svojstvima i kulturnom značaju. Modeli upravljanja kulturnim krajolicima trebaju uzeti u obzir ne samo kulturne i prirodne vrijednosti, već i njihova međudjelovanja, kao i interpretaciju te predstavljanje tog procesa javnosti. Svi pravni okviri postavljaju osim zaštitnih i ograničavajućih također i mehanizme upravljanja i održavanja.⁵ Međutim, metode zaštite i upravljanja nije moguće promatrati odvojeno. One uključuju prethodne postupke, kao što su dokumentiranje, prepoznavanje obilježja kroz tipološki razvrstaj – karakterizaciju krajolika, ocjenu vrijednosti i kulturnog značaja te praćenje i kontrolu stanja.

Osnovu svake zaštite čine dokumentiranje i prepoznavanje svojstava kulturnog krajolika prema posebno utvrđenoj metodologiji i prema standardima obrazaca za prikupljanje podataka u multidisciplinarnom stručnom okruženju.⁶ Učinkovite mjere zaštite kulturnih krajolika moguće je provoditi putem zaštitnih instrumenata *Zakona o zaštiti prirode* (parkovi prirode, regionalni park i zaštićeni krajolici), *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* i *Zakona o prihvaćanju Konvencije o europskim krajolicima*. U slučajevima *Zakona o zaštiti prirode* i *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* radi se i o ograničavanju prava vlasništva, uz obrazloženje koje se mora temeljiti na čvrstim, stručnim i pravnim dokazima. Zaštita pri tome može imati oblik javnog dobra, a provodi se kontrolom svih aktivnosti koje mogu imati utjecaj na izgled i stanje kulturnog krajolika. Slijedom *Zakona o prihvaćanju Konvencije o europskim krajolicima* uključivanje kulturnog krajolika u razvojne i programe prostornog i urbanističkog uređenja u svijetu se pokazalo najučinkovitijim oblikom, kao i integriranje krajolika u različite sektorske politike i programe.

1 Jones, 2007.

2 Agnoletti, 2006.

3 O kulturnom značaju detaljnije u 5.3.5.

4 Birnbaum, 1993.

5 Uvjeti zaštite oslanjaju se na pravne alate, dok se upravljanje i održavanje provode spontanom načinom, ali mogu zahtijevati poticanje i podršku. U pojedinim slučajevima, kad se radi o ruralnim krajolicima, prihvatljivi su oblici tradicijskog upravljanja resursima, često uz potporu običajnog prava i načina korištenja. Kao i svi ostali, i kulturni su krajolici ugroženi prijetnjama ili degradacijama izazvanim čovjekovim djelovanjem, ali i prirodnim uvjetima.

6 Usporediti s poglavljima: Tipološki razvrstaj - karakterizacija krajolika i Vrjednovanje kulturnog krajolika.

MEĐUNARODNI SUSTAV ZAŠTITE KULTURNIH KRAJOLIKA

Odnos međunarodne politike zaštite kulturnih krajolika može se razmatrati kroz dva glavna gledišta: prvi, koji se bavi pitanjima određenja krajolika kao kulturnog naslijeđa, a potonji je usmjeren na postupke zaštite, planiranja i upravljanja. Radi boljeg razumijevanja teorije zaštite kulturnog naslijeđa, čiji je sastavni dio i kulturni krajolik, analiziraju se smjernice, postupci i djelovanja međunarodnih organizacija izraženi u usvojenim dokumentima i poveljama, a usmjereni su na pitanja *mjesta*,⁷ odnosno kulturnog krajolika (tablica 44). Analiza međunarodnih dokumenata usmjerena je na prepoznavanje uporišta, koja se mogu primijeniti kao potencijalna potpora alatima, metodama, politikama i regulativi zaštite kulturnih krajolika u Hrvatskoj.

Međunarodne organizacije za zaštitu kulturnih krajolika

Djelovanje koje se na međunarodnom planu odnosi na očuvanje krajolika kao kulturnog naslijeđa usmjeravano je od različitih institucija i odjela međunarodnih organizacija koje se bave pitanjima naslijeđa, pruža međunarodnoj zajednici različite funkcije (savjetodavne, stručne, financijske i sl.). U svjetskim je okvirima među najpoznatijima organizacija UNESCO (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation*),⁸ koja s nacionalnim i posebnim odborima (*Committees*) čini temelj međunarodne suradnje u temama naslijeđa. Poseban naglasak i briga UNESCO-a usmjerena je na mjesta iznimne, univerzalne vrijednosti prepoznate kao *Svjetsko kulturno i prirodno naslijeđe*.

7 Kulturni krajolici se prema međunarodnim dokumentima shvaćaju kao dio naslijeđa mjesta (*heritage site, place, place of cultural significance, protected areas*), odnosno kao dio kategorije kulturno-povijesnih cjelina u okviru *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*.

8 UNESCO je međunarodna organizacija od oko dvije stotine zemalja koja održava Svjetsku listu mjesta koja posjeduju iznimnu, opću vrijednost (*World Heritage List of Sites of Outstanding Universal Value*).

ICOMOS (*International Council of Monuments and Sites*)⁹ međunarodna je nevladina organizacija stručnjaka posvećena zaštiti kulturnog naslijeđa (povijesnih spomenika i mjesta) na svjetskoj razini. Otvorena je kao forum za stručni dijalog i kao svojevrсни prenositelj podataka i znanja vezanih za dokumentiranje (inventarizaciju), vrjednovanje i razmjenu podataka o načelima, tehnikama i politikama zaštite. Osim što okuplja stručnjake iz cijeloga svijeta, ICOMOS je uključen u pitanja zaštite mjesta koja su vrjednovana i klasificirana kao *Svjetsko naslijeđe* UNESCO-a. ICOMOS/IFLA Odbor za kulturne krajolike (*Cultural Landscape Committee*) osnovan je kao zajednička grupa pejzažnih arhitekata i stručnjaka iz područja zaštite, kao multidisciplinarni forum.

ICCROM (*International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property*) je međunarodna međuvladina organizacija sa sjedištem u Rimu, koju je 1956. godine ustrojio UNESCO. Njegova je uloga briga o istraživanjima, tehničkoj pomoći, stručnom usavršavanju i javnim programima potpore očuvanja nepokretnog i pokretnog kulturnog naslijeđa. Posebna uloga ICCROM-a u odnosu na *Konvenciju o Svjetskom naslijeđu* uključuje: vođenje programa stručne edukacije o kulturnom naslijeđu, praćenje stanja zaštite *Svjetskog kulturnog naslijeđa*, pregled zahtjeva za međunarodnu pomoć koje podnose države članice te pružanje podrške za provođenje aktivnosti.

Organizacija IUCN (*World Conservation Union*) koja povezuje znanstvenike te vladine i nevladine organizacije djeluje kao mreža i jedinstveno svjetsko partnerstvo.¹⁰ Njezina je zadaća jačanje stručnih snaga svojih članova, mreža i partnera na unaprjeđenju njihovih kapaciteta za očuvanje prirodnih vrijednosti, na lokalnoj, regionalnoj

9 [84].

10 Organizacija *World Conservation Union*, IUCN, osnovana je 1948. godine, a danas povezuje 78 zemalja, 112 vladinih organizacija, 735 nevladinih udruga, oko 10.000 znanstvenika i stručnjaka iz 181 zemlje. (Izvor: <http://www.iucn.org>)

Tablica 44: Međunarodni pristupi zaštiti kulturnih krajolika

INICIJATIVA/ ORGANIZACIJA	PODRUČJE PRIMJENE	KRAJOLICI NA KOJE SE ODNOSI	PODRUČJA NA KOJE SE ODNOSI	GLAVNI CILJEVI	METODE ZAŠTITE
Konvencija o Svjetskom naslijeđu, UNESCO	Globalno	Iznimna, opća vrijednost	Svako odgovarajuće područje	Zaštita vrijednosti baštine	Plan zaštite i upravljanja
Europska konvencija o krajolicima, COE	Europa	Svi krajolici	Cjelokupno područje, urbano i ruralno	Zaštita, upravljanje i planiranje krajolika	Prostorni/ urbanistički/ krajolični plan
Zaštićeni krajolici/ morski krajolici kategorija V. IUCN	Nacionalno i podnacionalno područje	Krajolici/krajolici mora koji zadovoljavaju kriterije za zaštitu	Samo ruralna i obalna područja	Integrirane aktivnosti i unaprjeđenje prirodnih i kulturnih vrijednosti	Plan zaštite i upravljanja
Povelja o povijesnim vrtovima/perivojima ICOMOS	Nacionalno i podnacionalno područje	Namjerno oblikovani krajolici, vrtovi, parkovi, perivoji	Svako odgovarajuće područje	Zaštita vrijednosti kulturnog i prirodnog naslijeđa	Plan zaštite i upravljanja. Krajolični plan/ projekt

i globalnoj razini. Glavni cilj jest poticanje i pomoć društvima diljem svijeta za zaštitu integriteta i raznolikosti prirode, kao i briga da svako korištenje biofizičkih resursa bude pravedno i ekološki održivo. IUCN pomaže mnogim zemljama pripremiti njihove *Nacionalne strategije zaštite*, a putem stručne suradnje i ostvarenje njihovih ciljeva. Posebna uloga IUCN, u odnosu na *Konvenciju o svjetskom naslijeđu*, jest ocjena dobara predloženih za upis na *Listu svjetskog naslijeđa* te praćenje stanja zaštite prirodnih dobara.

Zemlje članice, potpisnice UNESCO-ove *Konvencije o zaštiti svjetskog kulturnog i prirodnog naslijeđa* (*Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, 1972. godine) stekle su pravo predlagati vlastito kulturno i prirodno naslijeđe za *Listu svjetskog naslijeđa*. Iako se UNESCO od 1984. godine intenzivno bavi pitanjima krajolika, dva su stava dulje vremena onemogućavala postizanje dogovora o prepoznavanju vrijednosti kulturnih krajolika – kulturne krajolike izjednačavalo se s ruralnim, a drugi je bio zahtjev da se u kulturnim krajolicima uspostavi sklad i ravnoteža između prirodnih obilježja i čovjekovih aktivnosti. Epilog navedenih rasprava su 1992. godine prihvaćene Smjernice usmjerene na prepoznavanje i zaštitu mjesta koja uključuju kulturne i prirodne sastavnice, odnosno kulturnih krajolika. U prosincu 1992. godine *Odbor*

svjetskog naslijeđa (*The World Heritage Committee*) prepoznao je kulturne krajolike kao kategoriju *mjesta* u sklopu donošenja *Konvencije* i pratećih smjernica *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*.

Kulturni krajolici (*Cultural Landscapes*) prema UNESCO-ovu prepoznavanju dijele mnogo zajedničkog sa zaštićenim krajolicima (*Protected Landscapes*), kategorije V. prema IUCN (*The World Conservation Union*).¹¹ Objekti kategorije su usmjerene na krajolike u kojima su čovjekovi odnosi s prirodnim okolišem tijekom povijesti odredili i oblikovali njihov suštinski karakter. U slučaju kulturnih krajolika prema zamisli UNESCO-a naglasak je na čovjekovoj povijesti, kontinuitetu tradicijskih funkcija, društvenih vrijednosti i težnji, dok je u zaštićenim krajolicima IUCN-a primarni naglasak postavljen na prirodni okoliš, zaštitu bioraznolikosti i cjelovitost ekosustava.¹² UNESCO

11 Zaštićeni krajolici (*Protected Landscape*) na temelju kategorije V. IUCN-a jesu: područja zemlje s obalom i morem gdje je međudjelovanje čovjeka i prirode tijekom vremena stvorilo područja različitog karaktera sa značajnim estetskim, ekološkim i/ili kulturnim vrijednostima i često s visokom biološkom raznolikošću.

12 Ta su mjesta vrlo različita, a odražavaju različite razloge zbog kojih su uključena, među ostalima to su i posebne tehnike korištenja zemlje, kao što je slučaj na terasama riže na padinama Cordilleras u Filipinima ili duhovna vjerovanja ljudi koji žive u Uluru-Kat Tjuta National Parku u Australiji. [102]

je pripremio smjernice za upravljanje kulturnim krajolicima *Svjetskog naslijeđa*, te je do 2011. godine na *Listu svjetskog naslijeđa* upisano 66 kulturnih krajolika.¹³

Vijeće Europe (*Council of Europe, COE*) jest međunarodna, međuvladina organizacija utemeljena 1949. godine sa sjedištem u Strasbourgu i trenutno broji četrdeset sedam zemalja članica. Glavni ciljevi *Vijeća* su promicanje demokracije, ljudskih prava i vladavine prava te pronalaženje zajedničkih rješenja za niz aktualnih problema s kojima se susreće suvremeno europsko društvo. *Vijeće* je aktivno u zaštiti okoliša te u promicanju održivog razvoja prema *Vodećim načelima održivog prostornog razvoja europskog kontinenta*, dokumenta koji je *Europska konferencija ministara nadležnih za regionalno planiranje* (CEMAT) donijela 2000. godine u Hannoveru.¹⁴ Tim se načelima nastoji zaštititi vrsnoća života i ostvariti dobrobit stanovnika Europe, vodeći računa o krajo-ličnim, kulturnim i prirodnim vrijednostima. Slijedom toga u listopadu 2000. godine u Firenci je otvorena za potpisivanje *Europska konvencija o krajoliku* (*European Landscape Convention*), čija je glavna zadaća promicanje zaštite, upravljanja i planiranja europskih krajolika te organiziranje i poticanje međunarodne suradnje o pitanjima njihove zaštite.

Zaštita kulturnih krajolika u međunarodnim poveljama

U politikama i metodama zaštite kulturnih krajolika koje provode nacionalne vlade i/ili regije, te postojeće međunarodne organizacije za zaštitu kulturnog i prirodnog naslijeđa, veliko značenje imaju međunarodne povelje, deklaracije i dokumenti o zaštiti te izjave o njihovu potpisivanju i prihvaćanju od zemalja potpisnica, temeljem kojih slijedi i preuzimanje potpisanih obaveza. Metode zaštite kulturnog naslijeđa prvi put su razmatrane u *Atenskoj povelji o restauraciji povijesnih spomenika* iz 1931. godine (*The Athenas Charter for the Restauration*

of Historic Monuments).¹⁵ Usvojenih sedam glavnih zaključaka, nazvanih *Carta del Restauro*, koja je u prvi plan postavila metodu zaštite – restauraciju, bili su osnovom za daljnje djelovanje i postupke zaštite, a odnosili su se između ostalog i na metode zaštite *povijesnih mjesta* (*Historic Sites*), kao što su:¹⁶

- projekt restauracije treba biti utemeljen na stručnom kriticismu (*knowledgeable criticism*) radi sprječavanja pogriješaka koje izazivaju gubitak karaktera i vrijednosti povijesnih struktura
- problemi očuvanja *povijesnih mjesta* trebaju biti rješavani na nacionalnoj razini, u skladu sa zakonima pojedinih zemalja
- u radovima restauracije i obnove mogu biti korištene suvremene tehnike i materijali
- pozornost treba usmjeriti i na zaštitu okružujućih područja *povijesnih mjesta*.

Venecijanska povelja o konzervaciji i restauraciji spomenika i mjesta (*The Venice Charter of the Conservation and Restauration of Monuments and Sites*) donesena je na skupu ICOMOS-a u Veneciji 1964. godine, kao grupa međunarodnih smjerica za konzervaciju i restauraciju spomenika i mjesta.¹⁷ Tu se osim pojedinačnog spomenika izravno navode i *mjesta*, a osim metode restauracije naglašava se uloga metode konzervacije. Također se izražava stav da smjernice za očuvanje i zaštitu povijesnih spomenika kao odraz tradicija pojedinih zemalja moraju biti primijenjene u zakonima, sukladno pripadajućoj kulturi i tradiciji. Osim općih postavki i metoda djelovanja, naglašava se potreba njihove prilagodbe posebnostima svake zemlje. *Prožeti porukama prošlosti, povijesni spomenici generacija ljudi očuvani su do današnjih dana, kao živi svjedoci njihovih starih tradicija. Ljudi postaju sve više svjesni jedinstvenosti humanih vrijednosti i cijene davne spomenike kao zajedničko naslijeđe. Osobito je važno da načela i smjernice za očuvanje i restauraciju*

13 [97].

14 *Agenda 2000*, usvojena 8. 9. 2000. u Hannoveru na Europskoj konferenciji ministara za regionalno planiranje CEMAT.

15 *Athens Charter for the Restauration of historic Monuments*, usvojena na Prvom međunarodnom kongresu arhitekata i tehničara povijesnih spomenika u Ateni. [69]

16 [69].

17 [78].

povijesnih zgrada trebaju biti utvrđene i temeljene na međunarodnoj osnovi te da ih svaka zemlja prihvati kao obvezu za primjenu u okviru vlastite kulture i tradicije.¹⁸

Povelja iz Burre za mjesta kulturnog značaja (The Burra Charter: Charter for Places of Cultural Significance) usvojena 1981., nadopunjena 1999. godine,¹⁹ ponovno propituje načela donesena u *Venecijanskoj povelji*. Osim načela kulturnog značaja, povelja uvodi i metode konzervatorske politike, tj. politike zaštite (*conservation policy*). Njezina važnost leži u uvođenju i promicanju donošenja detaljnog i sveobuhvatnog plana zaštite – konzervatorskog plana (*conservation plan*) kao osnovnog dokumenta svakog programa zaštite mjesta kulturnog značaja, što uključuje i područja kulturnog krajolika. U okviru politike zaštite (*conservation policy*) naglašava se uloga financiranja i upravljanja procesima očuvanja kulturnog naslijeđa. *Smjernice* koje prozlaže iz *Povelje*, a odnose se na politiku konzervacije (*The Guidelines to the Burra Charter Conservation Policy*)²⁰ uspostavljene su za pojašnjenje načina stručnog rada preporučenog *Poveljom*. Preporučuju se metodološki postupci za razvoj konzervatorske politike povijesnih mjesta, izrada strategije i primjena konzervatorske politike. *Smjernice* se primjenjuju za svako mjesto koje posjeduje kulturni značaj, neovisno o tipu ili veličini, a utemeljene su na sustavnom pristupu, iako ne definiraju kriterije za ocjenu vrijednosti (*evaluation*) ni kriterije za metode dokumentiranja i kartiranja. Tada uspostavljeni pojam kulturnog značaja postao je temeljnim predujetom za uspostavu odgovarajuće konzervatorske politike.

Povelja o zaštiti i poboljšanju izgrađenog okoliša (The Appleton Charter for the Protection and Enhancement

18 *Imbued with a message from the past, the historic monuments of generations of people remain to the present day as living witnesses of their age-old traditions. People are becoming more and more conscious of the unity of human values and regard ancient monuments as a common heritage, it is essential that the principles guiding the preservation and restoration of ancient buildings should be agreed and be laid down on an international basis, with each country being responsible for applying the plan within the framework of its own culture and traditions.* [78]

19 ICOMOS Australia, 1981., *The Charter for Places of Cultural Significance*, Burra [85].

20 [114].

of the Built Environment)²¹ nastavlja postavke *Venecijanske i Povelje iz Burre* te prepoznaje upravljanje (*management*) izgrađenog okoliša kao važnu djelatnost, navodeći da je očuvanje/konzervacija (*Conservation*) glavna komponenta procesa upravljanja kulturnim naslijeđem. Također naglašava ulogu društvene odgovornosti. Odgovarajući stupanj intervencija izravno ovisi o ocjeni kulturnog značaja, stanju i integritetu građe, kontekstualnoj vrijednosti, pripadajućim fizičkim, društvenim i ekonomskim resursima kulturnog naslijeđa. Osim navedenog, naglašena je važnost sudjelovanja i uloge javnosti, odnosno lokalne zajednice. Predviđene razine djelovanja jesu:

- očuvanje (*preservation*) – zadržavanje postojećeg oblika, materijala i integriteta mjesta
- razdoblje restauracije (*period of restoration*) – obnova ranijeg oblika, materijala i integriteta mjesta
- oporavak (*rehabilitation*) – izmjene i prilagodbe suvremenim funkcijama i zahtjevima, te prilagodba za novo korištenje
- razdoblje rekonstrukcije/obnove (*period of reconstruction*) – re-kreacija tj. ponovno oblikovanje nestalih ili nepovratno uništenih struktura i oblika
- ponovni razvoj (*redevelopment*) – umetanje suvremenih struktura ili dodavanja prihvatljivih za okolinu.

Vrste djelovanja i zahvata na kulturnom naslijeđu su sljedeća:

- održavanje (*maintenance*) – obuhvaća trajne aktivnosti da bi se osigurala dugovječnost struktura i oblika bez nepovratnih ili štetnih zahvata
- učvršćenje (*stabilization*) – povremene aktivnosti za zaustavljanje propadanja i postavljanje postojećeg oblika i materijala mjesta u stanje ravnoteže s minimalnim promjenama
- premještanje (*removal*) – povremene aktivnosti kao što su izmjene/preinake koje se odnose na površine, slojeve, količine i/ili elemente

21 ICOMOS Canada, 1983., *The Charter for the Protection and Enhancement of the Built Environment*, Appleton [81].

Tablica 45: Odnos između razina i vrsta djelovanja (prema Appleton Charter, 1983.)

RAZINA DJELOVANJA	ODRŽAVANJE MAINTENANCE	UČVRŠĆENJE STABILIZATION	PREMJEŠTANJE REMOVAL	DODAVANJE ADDITION
Očuvanje (<i>Preservation</i>)	x	x		
Razdoblje restauracije (<i>Period of Restoration</i>)	x	x	x	x
Oporavak (<i>Rehabilitation</i>)	x	x	x	x
Razdoblje rekonstrukcije (<i>Period of Reconstruction</i>)				x
Ponovni razvoj (<i>Redevelopment</i>)				x

Tablica 45: Predviđene razine djelovanja na pojedinim tipovima kulturnog naslijeđa (prema Appleton Charter, 1983.)

RAZINA DJELOVANJA	Elementi zgrada	Zgrade	Grupe zgrada	Zgrade i okolina	Mjesta (Krajolici)
Razdoblje očuvanja (<i>Preservation Period</i>)	x	x	x	x	x
Restauracija (<i>Restoration</i>)	x	x	x	x	x
Oporavak (<i>Rehabilitation</i>)	x	x	x	x	x
Razdoblje obnove (<i>Reconstruction Period</i>)	x	x	x	x	x
Ponovni razvoj (<i>Redevelopment</i>)	x	x	x	x	x

- dodavanja (*addition*) – povremene aktivnosti u obliku izmjena koje uključuju uvođenje novih materijala ili elemenata.

Navedene razine i vrste djelovanja na pojedinim vrstama kulturnoga naslijeđa zasnivaju se na osnovnom načelu da je uvažavanje postojeće građe osnova svih aktivnosti zaštite i poboljšanja. Procesi zaštite i poboljšanja moraju prepoznati široke interese, kao i sva stručna područja koja mogu doprinijeti istraživanju i očuvanju svih vrsta naslijeđa, uključujući i krajolike. U metodama djelovanja, njihovu opsegu, razini i opisanim aktivnostima, u cilju zaštite i poboljšanja izgrađenog okoliša predviđeno je pridržavati se sljedećih načela, koja i nadalje ne gube na svojoj aktualnosti:

- očuvanje (*preservation*) može uključivati metodu učvršćenja, ali mora uključivati kontinuirani program održavanja
- mjesta/krajolike najvišeg kulturnog značaja treba sagledavati kao artefakte, s metodama zaštite složenih povijesnih spomenika²²

²² Navedeni je stav u suvremenoj teoriji promijenjen jer krajolike, kao složene i dinamičke sustave, nije moguće sagledavati isključivo kao artefakte, već kao procese. Podrobnije u Poglavlju 1.

- bilo koji element izgrađenog okoliša neodvojiv je od povijesti i okoline, stoga svi zahvati moraju uzeti u obzir odnos prema cjelini, kao i prema dijelovima

- premještanje, preseljenja i demontaže postojećih elemenata posljednji su izbor, ako zaštitu nije moguće postići drugim načinima

- za poboljšanje stanja baštine karakteristične aktivnosti su uklanjanje ili dodavanja

- baštinu bi trebalo koristiti za prvobitno predviđenu namjenu, a ukoliko to nije izvedivo prihvatljiva je kompatibilna uporaba koja zahtijeva minimalne promjene uzoraka i izgleda

- novi volumeni, materijali i obrada trebaju zadovoljiti nove namjene ili zahtjeve te biti odjek suvremenih ideja, ali i unaprijediti poštivanje duha izvornika.

Deklaracija o izvornosti u očuvanju i upravljanju kulturnim naslijeđem (Declaration for Authenticity in the Conservation and Management of Cultural Heritage) usvojena je 1996. godine na konferenciji u San Antoniu u organizaciji američkog ICOMOS-a.²³ Oslanjajući se na postavke *Deklaracije o autentičnosti* iz Nare iz 1994. godine

²³ ICOMOS /America, 1996., *The Declaration for Authenticity in the Conservation and Management of Cultural Heritage*, San Antonio [93].

razmatrala su se pitanja definicija, dokazivanja i upravljanja aspektima izvornosti i vjerodostojnosti (autentičnosti) u odnosu na arhitektonsko, urbano i arheološko naslijeđe, kao i naslijeđe kulturnih krajolika u Americi. Neke od općih postavki su opće primjenjive i na europski kulturni krajolik.²⁴ Tada donesene, najvažnije preporuke djelovanja u kulturnim krajolicima i danas su aktualne i opće prihvatljive. One su:

- uspostaviti procese dogovaranja između različitih interesnih grupa i vrijednosti pojedinih grupa koje nastanjuju ili posjeduju krajolik
- u donošenju odluka o budućnosti kulturnih krajolika treba uzeti u obzir potrebe i vrijednosti lokalne zajednice
- u složenim i dinamičnim, tj. živim kulturnim krajolicima proces zaštite izvornosti mora biti dovoljno prilagodljiv njegovim dinamičnim obilježjima
- koncept održivog razvoja i njegov odnos prema upravljanju kulturnim krajolicima treba uključiti ekonomske, društvene i kulturne interese
- zaštita kulturnih krajolika traži ravnotežu između pripadajućih biofizičkih i kulturnih resursa
- buduće aktivnosti trebaju se provoditi prema zakonima i planskim metodama za zaštitu vrijednosti kulturnih krajolika

24 Ibidem. Glavna polazišta: izvornost kulturnih resursa leži u prepoznavanju, ocjenjivanju i interpretaciji njihove vrijednosti; sveobuhvatne kulturne vrijednosti naslijeđa mogu se razumjeti samo objektivnim istraživanjem povijesti, materijalnih elemenata sadržanih u materijalnoj baštini uz duboko razumijevanje nematerijalnih tradicija povezanih s materijalnim naslijeđem; razumijevanje izvornosti krajolika kao naslijeđa ovisi o opsežnoj ocjeni njegova kulturnog značaja od onih koji su s njim povezani, ili koji su dio njegove povijesti; prisutnost davnih i izvornih elemenata dio je temeljne prirode mjesta kulturnog naslijeđa (heritage site), a materijalni elementi nositelji su podataka o njegovoj prošlosti i identitetu; osim fizičke pojavnosti mnogi krajolici mogu sadržavati duhovno značenje, koje održava život zajednice, a izražava se kroz običaje i tradicije. Nematerijalne sastavnice kulturnog krajolika njegov su sadržajni dio pa moraju biti pažljivo prepoznate, ocijenjene, zaštićene i interpretirane; u kulturnim je krajolicima, uključujući i urbana područja, proces prepoznavanja i zaštite društvenih vrijednosti vrlo složena, prvenstveno zbog uključivanja mnogih interesnih grupa; dinamični kulturni krajolici, u koje su uključeni i povijesni gradovi, mogu biti razmatrani kao rezultat dugotrajnog razvoja čiji se proces oblikovanja nastavlja i danas. Stalne promjene i prilagodbe čovjekovim potrebama doprinose održavanju kontinuiteta. [93]

- u kulturnim krajolicima obvezatno je multidisciplinarno ocjenjivanje izvornosti, uključujući sociološko, kojima se mogu artikulirati vrijednosti lokalne zajednice²⁵
- izvornost kulturnih krajolika treba biti zaštićena od promjena u korištenju, osobito u slučajevima gradnje velikih projekata. U okviru *Studija utjecaja na okoliš* treba predvidjeti smanjenje negativnih utjecaja na krajolik i na njegove tradicijske vrijednosti.

Povelja o očuvanju povijesnih gradova i urbanih područja (Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas), koju je 1987. godine donio ICOMOS, rezultat je dugogodišnjeg rada međunarodnih stručnjaka na istraživanju problema zaštite gradova i urbanih područja.²⁶ Pojmovi i teme obuhvaćene poveljom vrlo su široke te imaju široko primjenjiv, međunarodni karakter. Predložen je niz metoda planiranja i zaštite povijesnih urbanih područja, niz načina na koje urbani razvoj može utjecati na uzorke postindustrijskih društava i njihovu raznolikost. Kvalitete (vrsnoće) koje trebaju biti očuvane uključuju: povijesni karakter urbanog područja, materijalne i duhovne elemente kojima je izražen njegov karakter, jednako kao i odnos grada (urbanog područja) prema okružujućoj okolini, prirodnoj ili artificijelnoj. Najvažniji, novi instrument zaštite jest prijedlog za izradu Konzervatorskog plana (*Conservation Plan*), koji osim multidisciplinarnog pristupa i mjera za zaštitu povijesne građe urbanog prostora mora osigurati mjere za razvoj usklađenih odnosa između povijesnih urbanih područja i grada u cjelini.²⁷ Naglašena je uloga održavanja, glavne mjere za učinkovitu zaštitu gradova i urbanih područja, kao i činjenica da zaštita urbanih područja mora biti sastavni dio sustavne politike gospodarskog i društvenog razvoja, kao i regionalnog i urbanog planiranja svih razina.

Rastuća svijest o potrebi očuvanja kulturne i ekološke raznolikosti sagledava se kao novi pristup za

25 U slučaju hrvatskih krajolika potrebno je osim sociologa uključiti i etnologue.

26 U rujnu 1987. godine na sastanku Generalne skupštine ICOMOS-a u Washingtonu usvojen je dokument *Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas – Washington Charter* [82].

27 ICOMOS, 1987., *Washington Charter, Methods and Instruments: The conservation plan should aim at ensuring a harmonious relationship between the historic urban areas and the town as a whole.* [82]

prepoznavanje i zaštitu krajolika u okviru konferencije UNESCO-a održane 2002. godine.²⁸ Tematski okvir su bili kulturni krajolici, izazovi njihova očuvanja i upravljanja te održivi odnosi između kulturnih i prirodnih sastavnica. Prihvaćeno je da dobro poznati pristup ekoloških sustava može biti primijenjen i na kulturnu raznolikost (*Cultural Diversity*) i podržavanje doprinosa krajolika kulturi (na nacionalnoj razini i na regionalnom i lokalnom mjerilu). Planske i upravljačke odluke trebale bi uzeti u obzir i dinamičnu prirodu kulturnih krajolika, a novi razvoj trebao bi biti usmjeren ka podršci i povećanju prepoznatih vrijednosti.²⁹

Karakter i značaj urbanih krajolika – područja koja uključuju slojevitost, prošli i sadašnji razvoj te međuodnose između prirodnog i izgrađenog okoliša – uglavnom su u planiranju rješavani metodama zoniranja. Suvremeni problemi razvoja povijesnih gradova, kao što su uloga suvremene arhitekture i nova ekonomska uloga gradova s težištem na turizmu i novom urbanom razvoju zahtijevaju nove alate djelovanja. Pitanja o potrebi povezivanja suvremene arhitekture s povijesnim urbanim prostorima bila su tema konferencije u Beču 2005. godine i tada usvojenog tzv. *Vienna Memoranduma*, koji je potaknuo brigu o povijesnom urbanom krajoliku (*historic urban landscape*) i njegovoj okolini.³⁰ Oko šest stotina stručnjaka iz pedeset pet zemalja zaključilo je da je potreban dodatni alat za rasprave o ocjeni suvremenih arhitektonskih zahvata, uključujući visoke zgrade i nebodere u povijesnim gradovima i njihovu širem okruženju. Uvažavajući činjenicu da je urbani krajolik živi entitet, koji odgovara potrebama i zahtjevima stanovnika i tržišta, te da povijesno urbano područje ima funkcionalni i vizualni odnos s pripadajućim prirodnim, poljodjelskim ili izgrađenim okruženjem, koje pridonosi njegovu značenju, značaju i vrijednosti, promjene koje se u njemu događaju ne smiju narušiti cjelovitost povijesnog urbanog krajolika. Prepoznato je također da očuvanje i zaštita mogu postati ishodištem i pristupom

suvremenog života i upravljanja prostorima. Primjer povijesnog urbanog krajolika i zaštita kulturnog naslijeđa (materijalnog i nematerijalnog) kao novi izazovi mogu voditi stvaranju novih stavova i reviziji postojećih zakonskih i administrativnih okvira, a zahtijevaju nove alate i metode – upravljanje zaštitom (*conservation management*) te upravljanje promjenama urbanog razvoja.³¹

Za stvaranje metodskog okvira i odgovarajućih standarda koji će se primjenjivati za zaštitu i upravljanje kulturnim krajolicima u Hrvatskoj osnovna su polazišta za uspostavu plana zaštite i upravljanja kulturnim krajolicima iznesena u smjernicama UNESCO-a, a odnose se na sva dobra upisana na *Listu Svjetskog naslijeđa*.³² Zaštita i upravljanje svim kulturnim dobrima,³³ uključujući i kulturne krajolike, treba obuhvatiti sljedeće:

- osigurati njihovu vrijednost, uvjete cjelovitosti i/ili izvornosti te ih održavati ili poboljšati u budućnosti
- imati odgovarajuću dugotrajnu zakonsku, institucionalnu i/ili tradicijsku zaštitu na nacionalnoj i lokalnoj razini
- imati upravljanje koje jamči njihovu sigurnu zaštitu od razvoja i promjena koje mogu negativno utjecati na prepoznate vrijednosti
- zaštita uključuje i određivanje granica na takav način da se u potpunosti izraze vrijednosti cjelovitosti i izvornosti krajolika
- prema potrebi određuje se i dodirno područje (*buffer zone*) koje obično nije dio zaštićenog dobra, a uključuje okolinu, važne poglede, vizure, panorame i ostala područja, ili atribute koji su funkcionalno važni u zaštiti³⁴

31 UNESCO, 2005.b, *Declaration on the Conservation of Historic Urban Landscapes* [100].

32 UNESCO, 2008.c [62].

33 Ibidem, čl. 96, 97, 98, 99. [62]

34 Ibidem, čl. 104: *For the purposes of effective protection of the nominated property, a buffer zone is an area surrounding the nominated property which has complementary legal and/or customary restrictions placed on its use and development to give an added layer of protection to the property. This should include the immediate setting of the nominated property, important views and other areas or attributes that are functionally important as a support to the property and its protection. The area constituting the buffer zone should be determined in each case through appropriate mechanisms.* [62]

28 2003.a [54].

29 Stephenson, 2008.

30 Na temelju *Bečkog Memoranduma* usvojenog na konferenciji 12. – 14. svibnja 2005. godine, UNESCO je u listopadu iste godine usvojio *Declaration on the Conservation of Historic Urban Landscapes* (HUL) [100].

Tablica 46: Pregled razvoja metoda zaštite kulturnog krajolika u međunarodnim poveljama

DOKUMENT	ORGANIZACIJA GODINA	METODE ZAŠTITE
Atenska povelja <i>Athens Charter</i>	ICIC 1931.	- problemi očuvanja povijesnih mjesta trebaju biti rješavani na nacionalnoj razini, u skladu sa zakonima pojedinih zemalja - metoda restauracije i obnove u prvom je planu.
Povelja o konzervaciji i restauraciji spomenika i mjesta / <i>Charter of the Conservation and Restoration of Monuments and Sites</i>	ICOMOS 1964.	- u prvi plan se stavlja metoda konzervacije - smjernice za očuvanje i zaštitu povijesnog naslijeđa moraju biti primijenjene u zakonima, sukladno pripadajućoj kulturi i tradiciji - prilagodba posebnostima svake zemlje
Preporuka o zaštiti i suvremenoj ulozi povijesnih područja / <i>Recommendation on Protection and Contemporary Role Historic Areas, Nairobi</i>	UNESCO 1976.	- zalaže se za uspostavljanje nacionalne, regionalne i lokalne politike zaštite - prilagođavanje zakonske regulative, posebno urbanističkog i regionalnog planiranja u cilju zaštite povijesnih područja
Povelja o mjestima kulturnog značaja / <i>Charter for Places of Cultural Significance, Burra</i>	ICOMOS 1981./1989.	- uvodi pojam politike zaštite (<i>conservation policy</i>) - naglašava potrebu donošenja plana zaštite (<i>conservation plan</i>) kao osnovnog dokumenta svakog programa zaštite
Povelja o povijesnim vrtovima/perivojima <i>Charter on Historic parks/gardens</i>	ICOMOS/IFLA 1981.	- inventarizacija i dokumentiranja povijesnih vrtova i perivoja prema jedinstvenim standardima
Povelja za zaštitu povijesnih gradova i urbanih područja / <i>Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas</i>	ICOMOS 1987.	- izrada konzervatorskog plana (<i>conservation plan</i>) kroz multidisciplinarni pristup za zaštitu povijesne građe urbanog prostora i usklađenih odnosa između povijesnih urbanih područja i grada u cjelini - važna je uloga održavanja povijesne građe
Dokument o izvornosti / <i>Document on Authenticity, Nara</i>	ICOMOS 1994.	- zaštita izvorne materijalne građe - nematerijalne komponente krajolika kao njegov sadržajni dio moraju biti pažljivo prepoznate, ocijenjene, zaštićene i interpretirane
Bečki memorandum o svjetskoj i suvremenoj arhitekturi – Upravljanje povijesnim urbanim krajolikom / <i>Vienna Memorandum on World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape</i>	UNESCO 2005.	- povezivanje, usklađivanje suvremene arhitekture s povijesnim urbanim kontekstom - upravljanje zaštitom (<i>conservation management</i>) i upravljanje promjenama urbanog razvoja - održivi razvoj i upravljanje urbanim krajolicima
Deklaracija o zaštiti okoline struktura, područja i mjesta baštine / <i>Xi'an Declaration on Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas</i>	ICOMOS 2005.	- povijesno urbano područje ima funkcionalni i vizualni odnos s pripadajućim prirodnim, poljodjelskim ili izgrađenim okruženjem - promjene koje se u njemu događaju ne smiju narušiti integritet urbanog krajolika
Operativne smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom naslijeđu / <i>Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention</i>	UNESCO 2008.	- zaštita cjelovitosti i izvornosti, održavanje ili poboljšanje stanja - zakonska, regulatorna, institucionalna i/ili tradicijska zaštita na nacionalnoj i lokalnoj razini - upravljanje koje osigurava zaštitu od razvoja i promjena koje mogu negativno utjecati na prepoznate vrijednosti - određivanje granica zaštite, a prema potrebi određuje se i <i>buffer</i> zona koja obično nije dio zaštićenog krajolika, a uključuje okolinu, važne poglede, vizure te ostala područja, koji su funkcionalno važni u zaštiti - plan upravljanja ili drugi sustav upravljanja koji pokazuje način na koji su vrijednosti krajolika zaštićene, a može biti povezan i objedinjen s postojećim urbanističkim i regionalnim planskim instrumentima
Europska konvencija o krajolicima / <i>European Landscape Convention</i>	COE 2000.	- razumijevanje i prepoznavanje vrijednosti krajolika uz sudjelovanje lokalne zajednice - vrijednosti krajolika treba povezati s društvenim promjenama, upravljanjem i planiranjem, npr. u sve razine prostornog planiranja - izrada i donošenje krajoličnog plana ili krajolične studije - izrada plana zaštite krajolika

- treba imati odgovarajući plan upravljanja ili drugi dokumentirani sustav upravljanja koji pokazuje kako će vrijednosti biti zaštićene. Zaštitom i upravljanjem trebaju se osigurati uvjeti da kulturna vrijednost, njena cjelovitost i/ili izvornost budu i u budućnosti održavani i/ili poboljšani. Sustav upravljanja može se razlikovati s obzirom na različite kulturne osobitosti pojedine zemlje, dostupne resurse i druge čimbenike, a može biti povezan i objedinjen s tradicijskim postupcima, postojećim urbanističkim i regionalnim planskim dokumentima i ostalim službenim ili neslužbenim planskim mehanizmima kontrole.³⁵

Cilj i svrha sustava upravljanja kulturnim krajolicima jest osigurati primjerenu zaštitu za sadašnje i buduće naraštaje kroz učinkovito upravljanje i očuvanje njihove vrijednosti, posebice cjelovitosti i autentičnosti. Plan upravljanja, u obliku dokumentiranog sustava upravljanja, jest alat za održavanje vrijednosti kulturnog krajolika, koji opisuje, organizira i omogućava metode razvoja, te odgovarajući sustav dokumentiranja koji je osnovni okvir za provođenje i kontrolu zaštite. Učinkovito upravljanje uključuje dugotrajnu i dnevne aktivnosti zaštite, očuvanja i prezentacije krajolika. Osim plana upravljanja propisan je i proces praćenja (*reactive monitoring*) te izrada povremenih izvješća (*periodic reporting*).³⁶

Europska konvencija o krajoliku (European Landscape Convention) propisuje opće mjere zaštite krajolika na nacionalnim razinama, čiju su obvezu zemlje potpisnice preuzele. Naglasak je postavljen na koncept upravljanja krajolikom (*landscape management*) i na izradu *Plana upravljanja (Management Plan)* za očuvanje, zaštitu i/ili poboljšanje stanja krajolika te unaprjeđenje kvalitete života. Osim upravljanja krajolikom važnu ulogu ima planiranje krajolika (*landscape planning*) te plan zaštite krajolika (*landscape protection/conservation plan*) koji obuhvaća procese i aktivnosti usmjerene na zaštitu i održavanje značajnih ili karakterističnih obilježja krajolika, ocijenjene kao vrijednosti kulturnog naslijeđa.

35 Ibidem, čl. 110,111. [62]

36 Ibidem, čl. 112, 113. [62]

Iz provedenog pregleda i analize međunarodnih dokumenata (tablica 46) može se zaključiti da planiranje i upravljanje zaštitom kulturnog krajolika zahtijeva sustavni pristup te da je međunarodna zajednica predviđela niz metoda i postupaka zaštite, kao što su:

- zakonska zaštita kulturnih krajolika ocijenjenih na temelju jasno utvrđenih kriterija
- određivanje granica zaštićenog kulturnog krajolika
- izrada i donošenje politike i strategije zaštite kulturnog krajolika
- izrada i donošenje plana zaštite i upravljanja kulturnim krajolikom

sustav upravljanja kulturnim krajolikom može biti povezan i objedinjen s postojećim urbanističkim i regionalnim planskim instrumentima.

Međunarodni primjeri zaštite kulturnih krajolika

Analiziraju se i uspoređuju primijenjene metode zaštite kulturnih krajolika u pojedinim zemljama,³⁷ a odabir primjera uključenih u pregled temeljen je na: zemljopisnom smještaju i sličnostima s tipovima hrvatskih krajolika (Slovenija, Italija); složenosti i cjelovitosti politike europskih zemalja s dugom povijesti u razvoju kulturne politike i zaštite krajolika (Velika Britanija – Engleska, Wales) i ostalih zemalja sa sveobuhvatnom politikom prema krajolicima (SAD, Australija). Metode planiranja i zaštite krajolika u Italiji³⁸ imaju uporište u zakonu kojim se reguliraju pitanja zaštite krajolika. Radi se o integralnom *Zakonu o kulturnim dobrima i krajoliku* iz 2004. godine,³⁹ prema kojemu su zaštićeni:

- krajolici posebnih scenskih vrijednosti čija vrsnoća proizlazi iz prirodnih obilježja i djelovanja čovjeka tijekom povijesti, a vlasnici ne mogu poduzimati promjene bez odobrenja nadležnog tijela

37 Pregled europske politike zaštite krajolika vidjeti u poglavlju Pravna zaštita krajolika u Hrvatskoj i usporedba s europskim zemljama.

38 Ventura, 2008.

39 *Codice dei Beni Culturali e del Paesaggio* [124].

- nacionalni parkovi (zaštićena su 22 parka koja pokrivaju oko 5% državnog teritorija).

Zakonom je propisano da se u sustavu regionalnog planiranja izrađuje *Regionalni pejzažni plan (Piano Paesaggistico Regionale)* koji obuhvaća područja obale i mora, važne rijeke, planine iznad 600 m visine, sva šumska područja, nacionalne parkove, vlažna područja, vulkane i arheološka mjesta, koji su ujedno izravno zaštićeni zakonom. *Regionalni pejzažni (krajolični) plan* sadrži, pored istraživanja prirodnog i kulturnog naslijeđa, analize i planske odredbe. Međutim, planovi pojedinih regija međusobno se razlikuju, ovisno o okolnostima, kao što su stanje krajolika, pritisci, gospodarski razvoj, osobine zemljišta te posebni lokalni politički okvir. Planovi zaštite krajolika imaju neizravan utjecaj na promjene u prostoru jer se usklađuju s planovima regija i urbanističkim planovima. Iako ovise o posebnostima pojedine regije, imaju opće ciljeve kao što su očuvanje identiteta krajolika, poboljšanje krajolika i njegovih arhitektonskih preobrazbi te širenje svijesti o vrijednostima krajolika i kulturnog naslijeđa među građanima. Krajolici su razvrstani prema stupnju osjetljivosti ili ljepote, a rezultat plana su smjernice i ograničenja kojih se treba pridržavati; primjerice, može se zahtijevati daljnja izrada projekata, ublažavanje utjecaja i slično.

Zaštita krajolika u urbanističkom planiranju odvija se na regionalnoj i lokalnoj razini. Planerske odluke vezane uz zaštitu krajolika na lokalnoj razini imaju značajan utjecaj, osobito za krajolike za koje uobičajeni sustav prostornog planiranja ne daje odgovarajuće rezultate. Na taj način krajolik postaje potencijal za nove oblike razvoja ili za novo korištenje napuštenih područja. Time je ustanovljena nova vrsta plana krajolika na lokalnoj razini – *Piano Paesaggistico*, kao alat za planiranje i očuvanje krajolika. *Urbani pejzažni plan (Piano Urbanistico Paesaggistico, Urban Landscape Plan)* postaje vrsta sveobuhvatnog alata, koji razvrstava područje općine prema različitim stupnjevima svoje osjetljivosti ili ranjivosti pogodne za različite stupnjeve urbane transformacije.

Planiranje i upravljanje kulturnim krajolicima u SAD-u ima dugu tradiciju. Zamisao o zaštiti kulturnih krajolika

na sjevernoameričkom kontinentu javlja se u razdoblju kada u svjetskim okvirima započinju istraživanja kulturnog krajolika i proširenje objekata zaštite, od pojedinačne zgrade do čitavih područja i ruralnih krajolika. Velik doprinos u razvoju metodologije zaštite kulturnih krajolika u SAD-u ima organizacija *National Park Service (NPS)*, najaktivnija u pokretu očuvanja kulturnih krajolika. Razvoj procesa zaštite započeo je 1960-ih, da bi krajem 1990-ih *National Park Service* odredio sadržaj dokumenta tzv. *Cultural Landscape Inventories* i *Cultural Landscape Report*.⁴⁰ Tim su dokumentom prepoznate četiri kategorije kulturnih krajolika: povijesna mjesta (*historic sites*), povijesni oblikovani krajolici (*historic designed landscapes*), povijesni vernakularni krajolici (*historic vernacular landscapes*) i etnografski krajolici (*ethnographic landscapes*).⁴¹ Standardni postupci pripreme *Cultural Landscape Report (CLR)*, najopsežnijeg dokumenta za provođenje zaštite navedenih vrsta kulturnih krajolika uključuju sljedeće stupnjeve:

- analize povijesti mjesta, postojećeg stanja, analize i ocjene razdoblja značaja
- postupke planiranja i upravljanja
- praćenje provedbe postupaka.

Analičke komponente prvog dijela dokumenta *Cultural Landscape Report*, kroz povijesne opise krajolika za svako povijesno razdoblje do danas, određuju jedno ili nekoliko razdoblja značaja (*period of significance*), kao vremenski okvir u kojem je kulturni krajolik stekao svoj značaj. Nakon uspostavljanja razdoblja značaja proces analize i ocjene uspoređuje rezultate o povijesti krajolika s postojećim stanjem u cilju prepoznavanja bitnih svojstava – karaktera kulturnog krajolika, koja njegov kulturni značaj mogu prenijeti budućim naraštajima. Proces analize i ocjenjivanja prepoznaje svojstva krajolika koja imaju dostatni stupanj integriteta za prenošenje kulturnog značaja, čime se zadovoljavaju kriteriji za upis u *National Register of Historic Places*. Kriterij integriteta

40 Priya; Clancy, 2000:16-29. Cultural Landscape Inventory (CLI) uključuje opis smještaja, povijesni razvoj, opis obilježja krajolika te upravljanje krajolikom. Cultural Landscape Report (CLR) propisuje zahvate, korištenje i upravljanje za sastavnice krajolika.

41 Birnbaum, 1994.

101. Urbani krajolik Omiša na ušću rijeke Cetine

opisan je kao sposobnost krajolika ili njegove sastavnice da prenese značaj sadržan u netaknutosti lokacije, oblikovanja, okoline, materijala, vještina, osjećaja i povezanosti. Temeljen na navedenim rezultatima ocjenjivanja, drugi dio *Cultural Landscape Reporta* izražava i oblikuje odgovarajuće strategije za dugotrajno upravljanje kulturnim krajolikom. Treći dio se odnosi na pregled tehničkih podataka za sve planove djelovanja i formuliranja odluka u obliku smjernica za zaštitu svojstava kulturnog krajolika. Provođenje povijesnih istraživanja, dokumentiranje postojećeg stanja, određivanje razdoblja značaja i potom ocjenjivanje cjelovitosti i karaktera kulturnog krajolika predstavlja konceptualnu okosnicu procesa upravljanja i zaštite. Za područja velikog mjerila, žive kulturne krajolike u kojima stanovnici i zajednica imaju

viziju vlastitog razvitka, primjenjuje se strategija koja potiče suradnju u izradi plana zaštite kulturnog krajolika, u okviru zajedničkog, održivog i usklađenoga gospodarskog razvoja.

ZAŠTITA, PLANIRANJE I UPRAVLJANJE KULTURNIM KRAJOLIKOM

Načela i ciljevi zaštite i upravljanja kulturnim krajolikom

Osnovni cilj upravljanja kulturnim krajolicima usmjeren je na prepoznavanje i zaštitu njihove kulturne (povijesne, graditeljske, estetske, arheološke, etnološke) i prirodne vrijednosti te dinamičnog međudjelovanja sadržana u prirodnim procesima i korištenju prostora. Opći ciljevi ovise o ocjeni vrijednosti kulturnog krajolika, a uključuju održavanje ili poboljšanje stanja te očuvanje i/ili povećanje vrsnoće života u njima. Ostvaruju se uz pomoć razvojnih programa, metoda djelovanja i aktivnosti usvojenih u planu upravljanja krajolikom. Upravljanje podrazumijeva proces po kojem se politike i ciljevi zaštićenog kulturnog krajolika provode, primjenjuju, prate, pregledavaju i kontroliraju. Glavni cilj sustava upravljanja kulturnim krajolicima jest održavanje i zaštita njihove vrijednosti kao naslijeđa, pri čemu je važno da ciljevi zaštite budu usklađeni s ostalim oblicima razvoja prostora. Zbog osiguranja cjelokupne održivosti razvoja kulturnog krajolika važno je uključiti i potrebe lokalne zajednice.⁴² Učinkovito upravljanje uključuje dugotrajne i dnevne aktivnosti za zaštitu i očuvanje kulturnog krajolika i njegovih sastavnica. Upravljanjem treba uspostaviti i sustav odgovornosti i koordiniranog djelovanja u odnosu na različite zahtjeve i pritiske razvoja (sl. 101). Kulturni krajolici mogu biti upravljani i na tradicijski način temeljen na uključivanju tradicijskih znanja i vještina, a plan upravljanja je pri tome dogovoran dokument između različitih dionika.⁴³

U međunarodnim okvirima opće je prihvaćeni stav da se plan upravljanja mora donijeti za svaki kulturni krajolik upisan na *Listu kulturnih dobara*, bez obzira na razinu kulturnog značaja (međunarodna, nacionalna,

42 U slučaju kad se radi o krajolicima velikog mjerila, kao što su primjerice Starogradsko polje, Lonjsko polje, Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje.

43 Ovisno o regiji *Management plan* se može zvati *Master Plan*, *Protection Plan*, *Cultural Resource Management*, *Archaeological Heritage Management* i sl. Feilden; Jokilehto 1992.; Feilden; Jokilehto 1993. (1998).

regionalna, lokalna) te da mora sadržavati ranije spomenute analize i vrjednovanje. Ključ dobrog upravljanja leži u analizama i dokumentiranju kulturnog krajolika, kao podlozi za donošenje odluka, koje potom moraju biti ugrađene u regionalno i lokalno planiranje.⁴⁴ Opća načela i pravila upravljanja kulturnim krajolicima trebaju se temeljiti na načelima zaštite vrijednosti krajolika. Trebaju se:

- uključiti u različite sektorske politike
- ugraditi u odgovarajuće razvojne programe i planove
- provesti kroz odgovarajuće institucionalne, financijske i druge okvire.⁴⁵

Glavni ciljevi upravljanja povijesnim područjima, odnosno kulturnim krajolicima izneseni su u *Preporuci o zaštiti povijesnih područja i njihovoj suvremenoj ulozi*, Nairobi (1976.), koji promiču očuvanje kulturnih krajolika i njihov usklađeni razvitak na temelju donesenog *Plana zaštite (Conservation Plan)* i danas su ostali aktualni.⁴⁶

IUCN je za kategoriju V. zaštićenih područja, u koju se ubrajaju kulturni krajolici, izradio *Opće smjernice za upravljanje*⁴⁷ koje su opće primjenjive. U osnovi uprav-

44 Lokalne vlasti suočavaju se s velikim financijskim opterećenjem očuvanja bilo koje vrste kulturnog naslijeđa. Financijski su uglavnom preslabe za odgovarajuće programe održavanja i poboljšanja stanja krajolika.

45 Phillips, 2002.

46 UNESCO, 1976., *Recommendation on concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas*, Nairobi, *Opća načela: promicanje harmoničnog razvoja uz očuvanje kulturnog krajolika i oblikovanje novih vrsnoća; poticanje lokalnog razvoja na temelju vrijednosti i mogućnosti kulturnog krajolika; unaprjeđenje kvalitete života pojedinaca racionalnim oblicima društveno-gospodarskog razvoja uvažavajući obilježja kulturnog krajolika; određivanje kriterija, metoda i alata u provođenju vrsnoće kulturnog krajolika; povećanje krajolične vrijednosti područja, a kulturni krajolik shvatiti kao predvodnicu gospodarskih, prirodnih i kulturnih resursa; uspostavljanje nacionalne, regionalne i lokalne politike u cilju zaštite kulturnih krajolika; prilagođavanje i promjena zakonske regulative u cilju osiguranja zaštite kulturnih krajolika, posebno urbanističkog i regionalnog planiranja; izradu planova i dokumentacije za zaštitu kulturnih krajolika.*

47 Philips, 2002: 37.

Tablica 47: Ciljevi upravljanja zaštićenim područjima – kategorija V. zaštićena područja (IUCN, 1994.)

CILJEVI UPRAVLJANJA ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA – KATEGORIJA V. ZAŠTIĆENA PODRUČJA (IUCN, 1994.)	
1	Održavati sklad međudjelovanja prirode i kulture kroz zaštitu krajolika i / ili morskog krajolika te nastaviti tradicijsko korištenje zemljišta, praksu gradnje, društvenih i kulturnih manifestacija.
2	Podržavati način života i gospodarske djelatnosti koje su u skladu s prirodom i očuvanjem socijalne i kulturne građe zajednica.
3	Održavati raznolikosti krajolika i staništa, te povezane vrste i ekosustava.
4	Ukloniti gdje je to potrebno, a nakon toga spriječiti korištenja zemljišta i aktivnosti koje su neprimjerene u mjerilu i / ili karakteru.
5	Osigurati mogućnosti za javno uživanje kroz rekreaciju i turizam primjerene vrste i razmjera u odnosu na bitne značajke područja.
6	Poticati znanstvene i obrazovne aktivnosti koje će doprinijeti dugoročnoj dobrobiti stanovnicima i razvoj javnih potpora za zaštitu okoliša tih područja.
7	Donijeti koristi, te doprinijeti dobrobiti lokalne zajednice.

ljanja jest održavanje usklađenog međudjelovanja prirodnih i kulturnih čimbenika, uz održavanje tradicijskog korištenja zemljišta, načina gradnje i stila života. Upravljanjem treba omogućiti očuvanje prirode, krajolične i bioraznolikosti te poticati znanstvene i obrazovne aktivnosti koje će ujedno omogućiti dugoročnu dobrobit stanovnicima. Važno je spriječiti takvo korištenje prostora i one aktivnosti koje su neprimjerene mjerilu i ostalim obilježjima krajolika (tablica 47).

Europska konvencija o krajoliku iz 2000. godine priznaje vrijednost naslijeđa svim krajolicima, bez obzira na stupanj i razinu vrijednosti, te potrebu njihove zaštite u dugoročnom planiranju, upravljanju i razvoju. Ciljevi upravljanja održivog razvoja krajolika, koji uključuju niz aktivnosti, mogu biti primjenjivi i za kulturne krajolike, posebice da vrijednosti krajolika trebaju biti povezane s društvenim promjenama, upravljanjem i planiranjem.⁴⁸ Uspješno uključivanje kulturnog krajolika u procese odlučivanja zahtijeva pouzdane argumente o kulturnim

vrijednostima, kao i posebne oblike komunikacije s vlasnicima, korisnicima i ostalim dionicima, zbog razumijevanja i uvažavanja prepoznatih vrijednosti.⁴⁹ Proces upravljanja, kao vitalni dio zaštite kulturnog krajolika, zahtijeva nove oblike suradnje s drugim disciplinama kao i novo, interdisciplinarno usavršavanje i prilagođavanje metoda svakom području.⁵⁰

Pristup mnogih europskih zemalja u upravljanju i zaštiti kulturnih krajolika temelji se na naglašenoj ulozi lokalnih zajednica i vlasti koje trebaju uključiti politike očuvanja karaktera krajolika u lokalne razvojne dokumente te uključiti lokalnu zajednicu u procese ocjenjivanja i određivanja granica zaštićenog područja te u odluke o budućem razvoju. Upravljanje kulturnog krajolika treba temeljiti na razumijevanju i zaštiti njegove vrijednosti te prepoznavanju ranjivosti, prijetnji i rizika koji se mogu smanjiti kroz ocjenjivanje kao polazišta za izradu smjernica i planiranje upravljanja. Također je važno poticati obzirnu obnovu zgrada i mjesta da bi se spriječila degradacija krajoličnih svojstava te pripremiti odgovarajuće preporuke i smjernice za novu gradnju, oblikovanje i projektiranje u krajoliku. Osim navedenih ciljeva, u upravljanje kulturnim krajolicima važno je uključiti sve dionike, a posebno stanovnike.⁵¹ Zaštićena područja

48 ***2008.c ...Ciljevi upravljanja krajolikom trebaju dati: podršku načinu života i gospodarskim aktivnostima koje u upravljanje uključuju lokalne zajednice, a pojedinca čine odgovornim za promjene u socijalnim i ekološkim uvjetima; pristup usmjeren na prostor u čijem planiranju treba uzeti u obzir sve promjene procesa i struktura u krajoliku; prepoznavanje aktivnosti koje mogu izazvati strukturne promjene u okolišu i nezaštićenim krajolicima, kao što su poljodjelske politike, infrastrukturne i ostale velike građevine, nove ekonomske strategije i dr.; holističko sagledavanje odnosa između obilježja krajolika i procesa, koji će i nadalje očuvati njegov karakter; razumijevanje i prepoznavanje vrijednosti krajolika u dijalogu s lokalnom zajednicom; vrijednosti krajolika nisu statične, već se prepoznaju i konsolidiraju tijekom svakog procesa promjena. [62]

49 U složenosti procesa i mnoštvu dionika u upravljanju krajolicima, osnovno je dobivanje podrške i uvažavanja. (Buckingham, 2009.)

50 Lisitzin, Stovel; 2002:36.

51 Selman, 2004.

kulturnih krajolika mogu postati važno mjesto za održivi ruralni razvoj, uz veće prepoznavanje nematerijalnih vrijednosti povezanih s tradicijskim načinom života, primjerice za razvoj ekoturizma i kulturnog turizma.

Politika i strategija zaštite kulturnih krajolika

Sintagma *Politika zaštite kulturnih krajolika* podrazumijeva i uključuje zakonske okvire i administrativne sustave, kao i modalitete djelovanja čimbenika u sustavu zaštite krajolika s ciljem poboljšanja vrsnoća u krajoliku, ali i njegova sveukupnog stanja. Posebna pozornost posvećuje se prostorima visoko vrjednovanih kulturnih krajolika i planiranju javnih sadržaja u njima.⁵² Ciljevi su očuvanje prostora, poboljšanje i razvoj te unaprjeđenje kulture građenja i oblikovanja. Politika zaštite kao dio plana upravljanja kulturnim krajolikom mora jasno izraziti način kojim će se najbolje ostvariti zaštita njegove ukupne vrijednosti i pripadajućih sastavnica. Prema ključcima *Povelje iz Burre* potrebno je odrediti strukture upravljanja putem kojih će biti primijenjena, koje su odgovorne za dugoročne odluke zaštite i upravljanja, kao i za svakodnevno upravljanje. Osnovni dokument jest *Izjava o politici zaštite kulturnog krajolika* koja uključuje glavne smjernice budućeg korištenja i metode potrebne za ostvarenje ciljeva zaštite.⁵³

Zaključci politike zaštite kulturnog krajolika sadrže odluke o postupcima i metodama koje će se u njemu primjenjivati, a potrebno ih je ugraditi u ostale sektorske dokumente izravnog ili neizravnog utjecaja, čime se omogućava učinkovitost njihove primjene. Načela konzervatorske politike uspostavljaju se kroz *Plan zaštite*

kulturnog krajolika, kojim se prepoznaju osnovne smjernice za uspostavljanje njegove zaštite. Polazište za izradu i donošenje konzervatorske politike jesu:

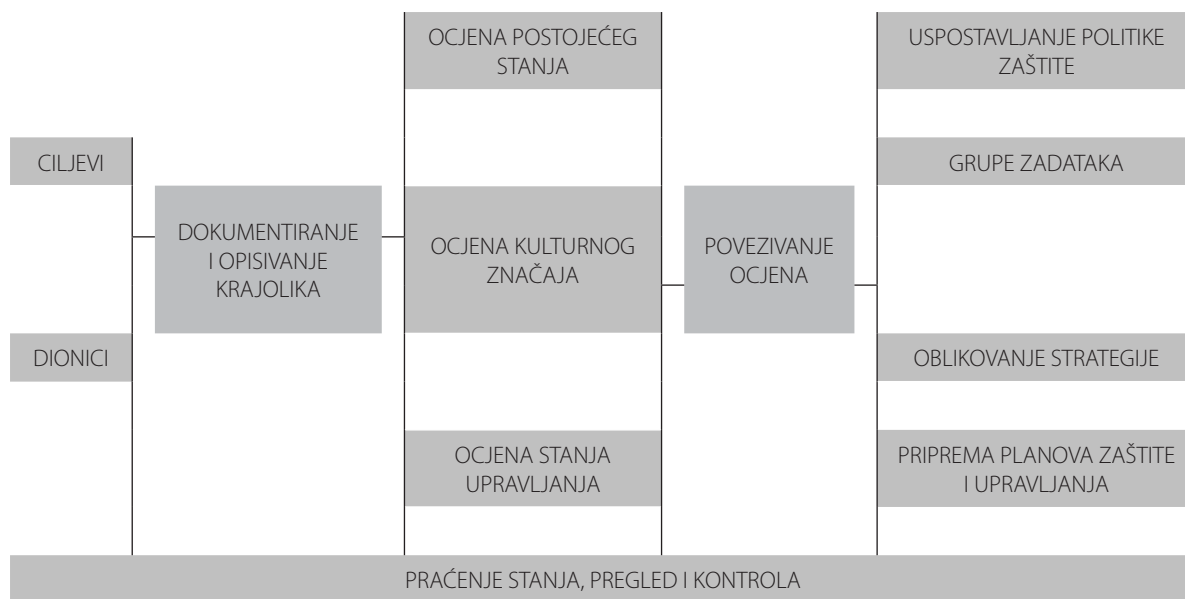
- dokumentiranje, analize i ocjena vrijednosti kulturnog krajolika i pripadajućih sastavnica iz kojih proizlaze uvjeti za očuvanje kulturnog značaja
- ocjena fizičkog stanja, te ograničenja, potencijali i mogućnosti za razvoj.

Politika zaštite kulturnog krajolika ima daljnju primjenu u izradi *Strategije zaštite kulturnih krajolika*, *Planu upravljanja* (koji uključuje upravljanje na razini cijelog kulturnog krajolika i pojedinih sastavnica), praćenju promjena u kulturnom krajoliku te kontroli primijenjenih mjera. Nakon uspostavljanja *Politike zaštite kulturnog krajolika*, suštinski dio svakog planiranja zaštite jest donošenje *Strategije* za njezinu primjenu. Svaka administrativna razina (nacionalna, regionalna, lokalna) treba izraditi posebne i sektorske *Strategije zaštite kulturnih krajolika* u okviru svojih nadležnosti, vezanih uz zadaću očuvanja njegovih vrijednosti. *Strategija zaštite* treba biti ugrađena u sektorske strategije i programe razvoja, koji izravno ili neizravno utječu na vrsnoću i promjene kulturnog krajolika. To su: prostorno uređenje, ruralni, regionalni, turistički i gospodarski razvoj, vodno gospodarstvo, promet, energetika, šumarstvo i drugo. Važno mjesto predstavlja ugrađivanje pitanja i uvjeta zaštite, upravljanja i planiranja kulturnim krajolicima u politike prostornog uređenja. *Strategija zaštite kulturnog krajolika* utemeljena je na općim načelima kojima i treba osigurati okvir za stvaranje partnerstva koje uključuje pojedince, društvene organizacije, javna i privatna poduzeća sa zadaćom zaštite i poboljšanja kulturnih i prirodnih sastavnica. Osim toga treba:

- primjenjivati odgovarajuće metode upravljanja, zaštite i oporavka kulturnog krajolika
- osigurati da se sastavnice krajolika koriste u skladu s njihovim mogućnostima i kapacitetima
- smanjiti rizike koji vode prema nepopravljivoj šteti kulturnog krajolika ili pojedinih sastavnica te održavati kulturnu i bioraznolikost kulturnog krajolika.

⁵² Longstreth, 2008.

⁵³ Dokument *Izjava o politici zaštite krajolika* obuhvaća: potrebne radnje fizičke zaštite i brige za održavanje značaja kulturnog krajolika; budući način korištenja kojim se ostvaruje zaštita, te možebitna ograničenja u korištenju kulturnog krajolika ili pojedine sastavnice; pristup i način interpretacije kulturnog krajolika za javnost; upravljanje budućim razvojem i promjenama u kulturnom krajoliku; kontrolu provođenja mjera i ostalih zahvata (intervencija) u kulturnom krajoliku; mehanizme za donošenje i usvajanje novih politika zaštite kulturnog krajolika, te način na koji će se primjenjivati politika zaštite kulturnog krajolika (promjene koje uključuju njegovu okolinu; djeluju na njegov značaj, korisnike, vlasnike i ostale dionike).

Dijagram 10: Proces upravljanja zaštitom kulturnog krajolika

Pristupi u izradi *Strategija zaštite krajolika*, za koji se zalaže i *Europska konvencija o krajoliku*, istodobno uključuju i povezuju nekoliko različitih pristupa – kulturni, ekološki, povijesni i ekonomski. *Strategija zaštite kulturnog krajolika* ugrađuje društvene i ekonomske aspekte, uključivanjem podataka o financijskim izvorima, redosljedu aktivnosti, vremenu provođenja, upravljačkoj strukturi i primjeni politike zaštite kulturnog krajolika.

Plan upravljanja kulturnim krajolikom

Upravljanje krajolikom (*landscape management*) jest djelovanje sa stanovišta održivog razvoja kojim se osigurava pravilno održavanje kulturnog krajolika, kao i usmjerenje i usklađivanje promjena koje donose društveni, ekonomski i okolišni procesi i utjecaji. *Plan upravljanja kulturnim krajolikom* (*Cultural Landscape Management Plan*) jest alat kojim se sustavno primjenjuju svi stupnjevi u procesu upravljanja krajolikom, od vizije i ciljeva razvoja kulturnog krajolika, dijagnoze i ocjene stanja, određivanja metoda i postupaka djelovanja, do načina primjene, praćenja i kontrole provođenja. (Dijagram 10) Usmjeren je, osim na zadatke zaštite i očuvanja prepoznatih i vrjednovanih obilježja kulturnog krajolika, i na

poboljšanje i unaprjeđenje kvalitete života u njima.⁵⁴ Izrađuju se kratkoročni (2 do 5 godina) i dugoročni planovi (5 do 30 godina) i projekti koji sadrže i katalog mjera za provođenje. U provođenje *Plana upravljanja* važno je uključiti nadležne vlasti, odgovorna tijela i ustanove.

Plan upravljanja kulturnim krajolikom temelji se na grupi zajedničkih ciljeva i smjernica koje je usuglasila međunarodna zajednica, a koji mogu biti polazište i okvir za planiranje zaštite kulturnih krajolika u Hrvatskoj.⁵⁵ Osnovno načelo jest da upravljanjem treba očuvati sva značajna vrjednovana fizička obilježja kulturnog krajolika, sve vrjednovane biotičke sustave i prirodne vrijednosti te funkcije i način korištenja prostora koji doprinose značaju i karakteru kulturnog krajolika. Odluke za buduće postupanje trebaju biti utemeljene na povijesnim i tradicijskim obilježjima kulturnog krajolika, a metode i postupci koji se primjenjuju trebaju biti temeljeni na ispravnom provođenju zaštite, čime

54 Feilden; Jokhileto, 1992., *Plan upravljanja krajolikom* (*Landscape Management Plan*) sastoji se od nekoliko etapa: 1. početne hipoteze i vizija teritorija; 2. ocjena stanja i dijagnoze; 3. formuliranje prijedloga; 4. razvoj i primjena; 5. diseminacija i kontrola.

55 Kerr, 1996.;Taylor; Lennon, 2011.

se omogućava dugoročno očuvanje građe, obilježja i vrijednosti kulturnog krajolika. U pristupu upravljanju treba jasno naglasiti da buduće korištenje kulturnog krajolika (gospodarsko, rekreacijsko i sl.) treba omogućiti kulturnu i prirodnu održivost. *Plan upravljanja kulturnim krajolikom* pisani je dokument koji se sastoji od rezultata vrjednovanja i mjera koje treba poduzeti da bi se procesom upravljanja prepoznate vrijednosti očuvale. *Planom upravljanja* treba odrediti:

- područja i elemente kulturnog krajolika koji trebaju biti zaštićeni u ovisnosti o stupnju njihove vrijednosti
- posebne uvjete i ograničenja koji se na njih primjenjuju
- uvjete i standarde koji će biti primijenjeni u radovima održavanja, obnove i poboljšanja, kao i opće uvjete za novu gradnju i unošenje novih elemenata.

Plan zaštite kulturnog krajolika

Prema određenju *Europske konvencije o krajoliku* krajolično/pejsažno planiranje (*landscape planning*) označava *buduća djelovanja za unaprjeđenje (poboljšanje), obnovu i oblikovanje krajolika*. U tom smislu svaka razina i vrsta prostorno-planske dokumentacije treba uključiti dimenziju krajolika, ne samo u polazištima, već i u provedbenim etapama plana.⁵⁶ Također se naglašava potreba sustavnog krajoličnog planiranja, prilagođenog različitim administrativnim razinama – od nacionalnog do lokalnog u obliku: *Plana zaštite krajolika/Krajoličnog plana* ili *Studije zaštite krajolika*, tj. *pejsažne/krajolične studije*, kao sastavnog dijela prostornog ili urbanističkog plana. *Plan zaštite kulturnog krajolika (Cultural Landscape Conservation Plan)* zasebna je vrsta plana zaštite i razvoja sa svojim posebnim pristupom i alatima, koji može međusobno povezati različite administrativne jedinice. *Plan zaštite kulturnog krajolika* određuje aktivnosti zaštite i održavanja značajnih i prepoznatljivih obilježja krajolika ocijenjenih kao vrijednost kulturnog naslijeđa, koja proizlazi iz prirodnih obilježja i/ili čovjekovih aktivnosti. *Plan zaštite* jest

dokument koji sadrži ocjenu značaja kulturnog krajolika i planirane politike za njezino očuvanje. Kulturnim značajem krajolika obuhvaćene su i njegove sastavnice koje mogu pripadati različitim vrstama kulturnog naslijeđa pa se stoga planovi zaštite izrađuju u timskom, interdisciplinarnom okruženju. *Plan zaštite kulturnog krajolika* ima svrhu osigurati očuvanje i održavanje prepoznatih obilježja i vrijednosti krajolika.⁵⁷ U slučaju složenih krajolika područje je potrebno podijeliti u zasebna, manja područja – predjele upravljanja. Područja upravljanja proizlaze iz posebnosti karaktera, ocjene vrijednosti i osjetljivosti pojedinih dijelova krajolika, što utječe na donošenje odluka i postupanja s područjima, odnosno pojedinim sastavnicama. U tako određenim područjima primjenjuju se odgovarajuće metode djelovanja u cilju zaštite i poboljšanja vrijednosti krajolika.

Drugi oblik sustavnog uvođenja dimenzije krajolika u prostorno planiranje različitih razina i vrsta ostvaruje se kroz izradu *Studija zaštite krajolika/krajoličnih studija*. Svaki prostorni plan mora uključiti kulturni krajolik i to u pogledu: prepoznavanja svojstava, tj. karaktera krajolika, ocjene vrijednosti i smjernica za zaštitu i razvoj. Za ostvarenje navedenog, planom treba omogućiti suradnju između različitih disciplina te osigurati izravno sudjelovanje stanovnika i ostalih dionika.

Praćenje stanja kulturnog krajolika

Tijekom procesa planiranja zaštite važno je osigurati očuvanje postojećih obilježja krajolika, ocijenjenih kao vrijednost kulturnog naslijeđa. Održavanje i zaštita uključuju postupke promatranja, praćenja (*monitoring*) i kontrole promjena u kulturnom krajoliku, u svrhu očuvanja njegove kulturno-povijesne cjelovitosti. U procesu dugoročnog planiranja početne radnje održavanja mogu se usmjeriti na učvršćenje i zaštitu glavnih obilježja kulturnog krajolika da bi omogućile pravovremene mjere za sprječavanje

56 ***2008.c: 61-62. U svakom planu zaštite treba odrediti jedinice krajolika (*landscape unit*), ocijeniti njihove vrijednosti i predvidjeti mjere zaštite i oporavka degradiranih vrijednosti. Krajolični plan treba sadržavati i sporazume o financiranju za održavanje i zaštitu krajolika i njegovih sastavnica. [62]

57 Održavanje i zaštita krajolika uključuje postupke promatranja i kontrole promjena u krajoliku u svrhu osiguravanja njegove cjelovitosti i karaktera, u obliku istraživanja i dugoročnog procesa planiranja i praćenja promjena u krajoliku. Održavanje treba biti povezano s postojećim stanjem, a početne radnje održavanja mogu biti usmjerene na stabilizaciju i zaštitu svih obilježja krajolika i sprječavanje propadanja promašaja ili gubitka vrijednosti.

propadanja, promašaja ili gubitaka i bez nepoželjnih promjena postojećeg stanja. U praćenju programa održavanja treba biti uključen pregled načina korištenja zaštićenog kulturnog krajolika, analiza postojećeg korištenja i utjecaji na pripadajuće kulturne i prirodne sastavnice na tradicijski način korištenja. Osim toga, treba odrediti smjernice i posebne uvjete za dopustivo i održivo korištenje kulturnog krajolika te praćenje neprihvatljivih utjecaja koji rezultiraju preiskorištenjem ili degradacijom vrijednosti krajolika ili njegovih sastavnica.

Istraživanja za stvaranje baze podataka temeljem kojih se izrađuju preporuke i smjernice za zaštitu, održavanje i praćenje stanja pripadajućih kulturnih i prirodnih sastavnica trebaju provoditi stručnjaci odgovarajućih struka. Osim kulturnih, u postupanju i upravljanju kulturnih krajolika trebaju biti uključene i biofizičke sastavnice – biljne i životinjske zajednice koje pridonose značuju kulturnog krajolika. To znači da u *Planu upravljanja* trebaju biti predviđene metode i aktivnosti za upravljanje i postupke s prirodnim i kulturnim sastavnicama. Također treba biti sagledan stupanj do kojega prirodne promjene utječu na ekološke procese, doprinose ili umanjuju karakter kulturnog krajolika.

Provođenje zaštite kulturnog krajolika

Za sve stupnjeve vrijednosti kulturnih krajolika – od međunarodne (opće), nacionalne do lokalne – u provođenju zaštite naglašava se određujuća uloga stanovnika. Na taj način upravljanje procesima očuvanja i zaštite kulturnih krajolika ujedinjuje ljude u brizi za njihovo naslijeđe i identitet. Lokalne zajednice kao najučinkovitiji čuvari vlastitog naslijeđa trebaju biti uključene u svaki korak prepoznavanja, planiranja i upravljanja krajolicima, a kulturni krajolici *Svjetskog naslijeđa* primjeri su koji trebaju predvoditi u učinkovitom upravljanju i primjeni metoda konzervatorskog djelovanja.⁵⁸ Uloga stanovnika i lokalne zajednice u upravljanju krajolicima bila je središnja tema konferencije UNESCO-a, IUCN-a i ostalih međunarodnih organizacija koje sudjeluju u pitanjima krajolika, održane

58 Von Droste; Rössler, 2000.

u Ferrari 2002. godine.⁵⁹ Naglašena je važnost sudjelovanja vladinih i nevladinih organizacija, znanstvene zajednice i tvrtki, da bi se poboljšala suradnja i nastavio zajednički rad na očuvanju kulturne i biološke raznolikosti utjelovljene u kulturnim krajolicima te bolje razumijevanje međudjelovanja prirode i kulture kroz komparativna istraživanja.⁶⁰ Jedna od općih, obveznih mjera primjene *Europske konvencije o krajolicima* jest uspostava sudjelovanja javnosti, lokalnih i regionalnih vlasti i drugih strana koje su zainteresirane za donošenje i provedbu krajoličnih politika. Mnogi europski krajolici su živi, a nekoliko ih je upisano na listu *Svjetskog naslijeđa* u kategoriji organski razvijenog krajolika.⁶¹ Ruralni krajolici nisu određeni i povezani samo gospodarskim, već i društvenim razlozima, a najbolji oblik njihova održavanja ostvaruje se kroz aktivno korištenje (primjerice: poljodjelski, vinogradarski krajolici i sl.).⁶² Održavanje vrijednosti krajolika stoga zahtijeva aktivnu suradnju planera i lokalnih zajednica u planiranju, upravljanju i održivom razvoju.⁶³

59 UNESCO, International Workshop: *Cultural Landscapes – the Challenges of Conservation*, Ferrara, 2002. godine. Na konferenciji je istaknuta potreba promicanja uloge autohtonih stanovnika i lokalne zajednice, kao čuvara svetih prirodnih mjesta (*Sacred Natural Sites*) i kulturnog krajolika, kako bi se pridonijelo njihovoj dobrobiti i očuvanju kulturne i biološke raznolikosti tih mjesta i krajolika. [54]

60 U okviru Svjetske izložbe u Aichiju u Japanu održana je 5. – 6. lipnja 2005. u Tokiu međunarodna konferencija *Conserving Cultural and Biological Diversity. The Role of Sacred Natural Sites and Cultural Landscapes* u organizaciji UNESCO, World Conservation Union (IUCN), United Nations University (UNU), the United Nations Convention on Biological Diversity (CBD), the United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues (UNPFII) i United Nations Food and Agricultural Organization (FAO), Tokyo, 2005. Glavne preporuke konferencije jesu: *the promotion of the role of indigenous peoples and local communities, as custodians of sacred natural sites and cultural landscapes, through the rights-based approach, in order to contribute to their well-being and to the preservation of cultural and biological diversity of such sites and landscapes, the participation of intergovernmental and non-governmental organizations, the scientific community and the private sector, to enhance cooperation and to continue collaborative work for safeguarding the cultural and biological diversity embodied in sacred natural sites and cultural landscapes, and to better understand nature-culture interaction through comparative research.*

61 Primjerice Ferto – Neusiedler See.

62 Motivacija za održavanje treba biti društvena i ekonomska, a u prihvaćanju kontinuiranog održavanja i korištenja ruralnog krajolika potrebno je uvažiti i neke promjene. Potreban je stručan i pragmatičan pristup zaštiti krajolika kao živog agrikulturnog i ekonomski održivog krajolika. Nasuprot tome, poznati su slučajevi da kulturni krajolici stvarani dugotrajnim razvojem ostaju napušteni. Drugi oblik promjene izazvan je kao rezultat političkih odluka, zadovoljavanjem tržišnih uvjeta te intenzifikacijom poljodjelstva.

63 Selman, 2004.

METODE ZAŠTITE KULTURNOG KRAJOLIKA

Tijekom 19. i u većem dijelu 20. stoljeća konzervatorska se zaštita u teoriji i primjeni razvijala na pretpostavci da sve vrijednosti pripisane *mjestu* počivaju na njegovoj materijalnoj pojavnosti. U skladu s tom pretpostavkom i metode zaštite razvijale su se u nastojanjima da se obliku i prostoru onemogućuje promjene.⁶⁴ Godine 1903. Alois Riegl je u svom radu *Der Moderne Denkmalkultur* istraživao kako prihvaćanje različitih skupova vrijednosti neminovno dovodi do različitih ciljeva i rezultata u očuvanju.⁶⁵ Do danas su grupe vrijednosti pripisane kulturnom naslijeđu još proširenije, aktualizirajući pri tom Rieglove analize koje su postale ponovno relevantne. Prihvaćeno je da vrijednosti koje se pripisuju naslijeđu mjesta/krajolika nisu nepromjenjive i stalne, već se razvijaju u vremenu i prostoru.

Određene grupe dionika mogu pripisati različite vrijednosti istom *mjestu*, a jednako tako jedna generacija može pripisati *mjestu* vrijednosti različite od prethodnih. Osim navedene složenosti, činjenica jest da različite skupine dionika mogu pripisati posve različite tipove vrijednosti istom *mjestu*, a one mogu biti međusobno u izravnom sukobu. Pokret moderne zaštite kulturnog naslijeđa koji se razvijao pod pretpostavkom da vrijednosti uglavnom počivaju na materijalnom obliku, uspostavio je pristup zaštiti koji je utemeljen na zaštitnom zakonodavstvu, prepoznavanju i službenim postupcima donošenja rješenja o zaštiti (registracije). Uspostavljen je i metodološki okvir s propisanim stručnim postupcima za zahvate u krajoliku koji su usmjereni na zaštitu supstancije svih elemenata nositelja njegove vrijednosti kao naslijeđa. Međutim, novi pristupi naslijeđu krajolika, čije vrijednosti prelaze u područje nematerijalnih pojmova, dovode do potrebe traženja odgovora na niz novih, otvorenih pitanja. Kada vrijednost krajolika počiva na skupu nematerijalnih koncepata i materijalnih elemenata, koje vrijednosti imaju prednosti: nositelji zaštite materijalne ili nematerijalne vrijednosti? Ako vrijednosti krajolika leže u nematerijalnim elementima, a

ne na materijalnim dokazima, postoje li pravi alati kojima bi se zaštitili nematerijalni elementi koji prenose njegovo značenje?⁶⁶

U povijesti sintagme *zaštita znači upravljanje promjenama* pojam promjene iznesen u *Povelji iz Burre* (1981., 1992. i 1999. godine) nepoželjan je, jer se smanjuje stupanj kulturnog značaja. Također je uspostavljena sintagma *upravljanje promjenama* s pojašnjenjima u kojim se slučajevima promjena smatra prihvatljivom, pri čemu opseg mogućih promjena treba biti takav da u najmanjoj mjeri utječe na smanjenje kulturnog značaja. Reverzibilne promjene trebaju se uzeti u obzir u privremenosti njihova trajanja, dok nereverzibilne promjene treba koristiti samo kao posljednji izbor, koji ne bi trebao onemogućiti buduće djelovanje zaštite.⁶⁷ Pojedine povelje ICOMOS-a za posebna područja zaštite, kao što su povijesni vrtovi i perivoji, ističu promjene koje se zbog prirode zaštićenog mjesta neminovno očekuju.⁶⁸ U *Deklaraciji o zaštiti okoline baštinskih struktura, mjesta i područja*, Xian (2005.), zadatak je također nadzor i upravljanje promjenama koje utječu na stanje *okoline mjesta i područja baštine*, kao proces koji treba nadzirati i upravljati, čime bi se uspjelo zadržati njihov kulturni značaj i karakter.⁶⁹

66 Bio je to poziv upućen na više od 9.000 članova ICOMOS-a da se pridruže i sudjeluju u globalnim, multikulturnim i multidisciplinarnim vježbama za učinkovitu strukturu koja će definirati tolerancije za promjenu (*tolerance for change*) u novoj paradigmi baštine. Petzet, 2009.

67 ICOMOS/Australia, 1981., *Burra Charter*, čl. 1 – *When change is being considered, a range of options should be explored to seek the option which minimises the reduction of cultural significance: reversible changes should be considered temporary. Non-reversible change should only be used as a last resort and should not prevent future conservation action.* [85]

68 Primjerice, *Firentinska povelja o povijesnim vrtovima i perivojima* iz 1981. godine spominje rast i propadanje prirode i želju umjetnika i majstora da izgled vrta ostane trajno nepromijenjen (članak 2), te u članku 11 kaže: *Budući da je glavni materijal biljni, očuvanje vrta u nepromijenjenom stanju zahtijeva brzu zamjenu i dugoročni program povremenih obnova.* [80]

69 UNESCO, 2005., *Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas*, čl. 10 – *to monitor and manage change affecting settings. The rate of change and the individual and cumulative impacts of change and transformation on the settings of heritage structures, sites and areas is an ongoing process which must be monitored and managed (art. 9) and change to the setting of heritage structures, sites and areas should be managed to retain cultural significance and distinctive character.* [90]

64 Araoz, 2009.

65 Podrobnije o grupama vrijednosti u poglavlju Vrijednovanje kulturnog krajolika.

Pristup zaštiti kulturnog krajolika

Suvremene doktrine djelovanja na kulturnim dobrima i krajolicima utemeljene su na međunarodnim načelima u odnosu na teoriju restauracije te rezultatima proizašlim iz razmatranja dosadašnjih praktičnih primjera.⁷⁰ Načela i teorijski pristup metodama potrebnim u procesu donošenja odluka o očuvanju (konzervaciji) i obnovi (restauraciji) kulturnog naslijeđa sagledavaju se u komplementarnom odnosu. U samom činu primjene metoda očekivane su i odluke koje se mogu mijenjati i prilagođavati ovisno o posebnostima situacija i karakteru krajolika, uzimajući pritom u obzir njegov kulturni, socijalni, ekonomski i fizički kontekst. Raspon djelovanja može se kretati od održavanja povijesnog supstrata do premještanja te prepoznavanja funkcionalnih odnosa i dinamičkih procesa koji odražavaju percepcije i promjene namjena.

Raznolikost vrsta kulturnih krajolika zahtijeva prilagođene postupke djelovanja. Međutim, načela iznesena u pojedinim poveljama okvir su za predlaganje i primjenu postupaka zaštite. Postupci predloženi za zaštitu mjesta s kulturnim značajem u *Povelji iz Burre* u slučaju kulturnih krajolika trebaju uzeti u obzir da su sastavljeni od pojedinih značajki i sastavnica – odnos između sastavnica kao i odnos između elemenata i šireg krajolika. Sve navedene sastavnice kulturnog krajolika zahtijevaju upravljanje, bilo u širokim razmjerima ili u elementima manjeg mjerila, dok će različite sastavnice zahtijevati različite postupke. Primjerice, očuvanje povijesnih vrtova ovisi o njihovom prepoznavanju i statusu zaštite.⁷¹ Oni zahtijevaju postupke kao što su održavanje, očuvanje/konzervacija i restauracija, a u ponekim slučajevima i rekonstrukcija. U raspravi o osnovnim općeprihvaćenim načelima očuvanja (*Conservation / Preservation*), povijesno opterećenih i različito tumačenih općih uvjeta kao obnova-restauracija (*Restoration*), ili obnova-rekonstrukcija (*Reconstruction*) i sličnih izriča-

ja – *konzervirati, a ne obnoviti (conserve, do not restore)* – ponekad se previdi činjenica da postoje općenita, prihvaćena međunarodna načela. Metoda restauracije može se sagledati kao povijesno-kritički pristup postojećem teritoriju temeljen na prepoznavanju i valorizaciji njegovih vrsnoća, za razliku od metode konzervacije zasnovane na komunikaciji i razumijevanju procesa, čiji je cilj produženje života i pojašnjenje poruka koje krajolik kao kulturno naslijeđe prenosi. Promatrajući u širem svjetlu, prepoznato je da konzervacija – očuvanje postaje temeljnim dijelom suvremenog života i način upravljanja životnim prostorom.⁷²

Mjere zaštite i konzervatorski postupci proizlaze iz vrijednosne kategorije, tj. značaja krajolika, njegovih pojedinih dijelova ili sastavnica, a kreću se u rasponu od konzervacije i održavanja, do rekonstrukcije i novih zahvata s ciljem poboljšanja stanja. Prema stupnju očuvanosti i značaja kulturnog krajolika i njegovih sastavnica zahvati se mogu podijeliti u nekoliko različitih oblika:

- vrlo visoki stupanj očuvanja (konzervacije) kulturnih krajolika, koji obuhvaća visoko vrjednovana i očuvana područja s prioritetima za konzerviranje svojstava krajolika kontinuiranim, praktičnim aktivnostima održavanja i zaštite
- visoki stupanj održavanja u kojemu su postojeći gospodarski određeni način i korištenje zemljišta rezultirali visokom vrijednosti. Tu su potrebe za zaštitu elemenata kulturnog krajolika manje, a opasnosti su promjena načina korištenja te promjene uzoraka⁷³
- umjereno poboljšanje u krajolicima koji su doživjeli narušavanje i degradaciju karaktera i gubitak prepoznatljivih ili svojstvenih elemenata, kao primjerice promjene uzoraka: od pašnjaka do obradivih površina, zapuštanje terasaste obrade, zapuštanje pašnjaka i sl.; važno je potaknuti očuvanje i zaštitu malih elemenata,

⁷² Jokilehto, 2007: 2.

⁷³ Primjerice u poljodjelskim krajolicima suvremeno vinogradarstvo i primjena strojne obrade zahtijeva mijenjanje uzoraka (nekad okomiti redovi sadnje loze, danas horizontalni i većeg razmaka), kao i uvođenje novih tehnologija i novih mjera vezanih uz veličine posjeda u poljoprivredi i šumarstvu zahtijevaju mjere za ublažavanje utjecaja promjena na politiku korištenja zemlje.

⁷⁰ Misli se na metode koje se primjenjuju u okviru fizičke pojavnosti krajolika, njegovih pojedinih područja, kulturnih i prirodnih sastavnica te pridruženih značajki (obilježja).

⁷¹ ICOMOS, 1981., *Povelja o zaštiti povijesnih vrtova i perivoja*, Firenca, čl. 9 [80].

kao što su: ograde i suhozidna gradnja, košenje livada i sl., da bi se zaustavio pad vrijednosti krajolika

- niski stupanj restauracije (obnove) krajolika u kojem je stupanj djelovanja povezan s narušavanjem obilježja krajolika (primjerice korištenje mineralnih sirovina, kamenolomi i industrijske aktivnosti, urbano širenje, intenzifikacija poljodjelstva), što dovodi do gubitka krajoličnih elemenata, nositelja karaktera i vrijednosti; u takvim je područjima očuvan visok stupanj karaktera i vrsnoća što pomaže obnovu i zaustavljanje degradacija
- vrlo niska mogućnost oporavka, regeneracije kulturnog krajolika u područjima gdje je gubitak karaktera toliko napredovao da obnova (restauracija) nije moguća jer nema dovoljno očuvanih elemenata, već su potrebni novi programi obnove i oporavka.

Osnovne metode djelovanja u kulturnom krajoliku

Tijekom procesa planiranja zaštite važno je osigurati očuvanje vrijednosti svojstava kulturnog krajolika. Zaštita kulturnog krajolika stoga se temelji prije svega na odgovarajućem upravljanju i održavanju. Vrijednosti kulturnog krajolika bit će izgubljene ako nije osigurano dugoročno sustavno održavanje i upravljanje. Redovito upravljanje i održavanje treba pravodobno, u ranoj pojavi problema, prepoznati potrebe periodičkih popravaka i obnove. Preventivno treba djelovati prije nego se poveća problem, a privremene mjere trebaju biti učinkovite, pravovremene i reverzibilne. U osnovne metode postupanja u kulturnom krajoliku ubrajaju se: konzervacija/očuvanje (*conservation/preservation*), održavanje (*maintenance*), restauracija (*restoration*) i obnova/rekonstrukcija (*reconstruction*).⁷⁴ Osim navedenih metoda primjenjuju se još: oporavak/rehabilitacija (*rehabilitation*), obnova (*renew*), oživljavanje/revitalizacija (*revitalization*), učvršćenje/stabilizacija (*stabilization*) i sigurno čuvanje (*safeguarding*).

⁷⁴ Metode su analizirane prema dokumentaciji: National Park Service, 2000., Australia ICOMOS 1992., ICOMOS-IFLA The Florence Charter (1981.).

Metode konzervacije i održavanja krajolika

Metoda konzervacije (*preservation, conservation*) jest temeljno načelo zaštite kulturnog naslijeđa, koje se primjenjuje i u kulturnim krajolicima. Kao osnovna metoda zaštite kulturnog krajolika i/ili njegovih sastavnica podrazumijeva zaustavljanje daljnjeg propadanja zadržavanjem stupnja očuvanosti uz poštivanje svih vrijednih povijesnih slojeva. Konzervacija obuhvaća proces mjera potrebnih za zadržavanje oblika, cjelovitosti i materijala (supstancije) povijesnog značaja, a prije svega zahtijeva stalno održavanje. Postupci konzervacije provode se specijalističkim konzervatorskim metodama koje ovise o uvjetima i stanju struktura koje se želi zaštititi i očuvati. Na primjeru kulturnih krajolika to znači održavanje njegove cjelovitosti i karaktera, funkcije i načina korištenja te zaustavljanje i usporavanje propadanja izazvanog čovjekovim djelovanjem i/ili prirodnim silama. Kulturni krajolik treba biti očuvan u svom postojećem stanju (izvornom, ili stanju iz razdoblja značaja) ako ono osigurava zadovoljavajuću zaštitu, održavanje, korištenje i interpretaciju.

Metoda konzervacije može uključiti dokumentiranje, održavanje, zaštitu, popravak, stabilizaciju, a može se odnositi na fizičku pojavnost i/ili funkciju. Konzervacija podrazumijeva: održavanje građe (fizičkog materijala) krajolika u postojećem stanju (tj. stanju razdoblja značaja) poduzimanjem aktivnosti za usporavanje mogućeg propadanja. Zajedno sa stabilizacijom i zaštitnim konzervatorskim radovima, kojima se štiti građa i sprječava daljnje propadanje, ima potpunu prednost nad svim drugim postupcima. Međutim, uporabna vrijednost, tj. vrijednost korištenja kulturnih krajolika zahtijeva popravke ili oprezne sanacije koje nadilaze konzervatorske radove, a time uključuje i dodatne postupke zaštite koje uključuju restauraciju i obnovu. Ipak, metoda konzervacije/očuvanja uvijek ostaje početna točka u pitanjima i raspravama o metodama zaštite kulturnog krajolika.

Održavanje je osnovna metoda i jedan od preduvjeta konzervacije i očuvanja povijesnog krajolika, a temelji se na odgovarajućem redovnom održavanju i

upravljanju. Ukoliko nije uspostavljen i omogućen kontinuitet dugoročnog sustavnog održavanja i upravljanja, postoji opasnost da će vrijednosti kulturnog krajolika biti smanjene i izgubljene. Radi toga treba provoditi redovito promatranje (praćenje) stanja koje treba pratiti stalnost načina primjene planiranog upravljanja te prepoznati i upozoriti na potrebe povremenih popravaka i obnove u ranim etapama problema. Potrebno je preventivno djelovanje prije nego se poveća problem, u obliku privremenih mjera koje trebaju biti primijenjene pravodobno i zadovoljiti načelo reverzibilnosti. Primijenjeni režimi održavanja i manjih popravaka trebaju biti usuglašeni s povijesnim oblikovanjem, funkcijama i upravljanjem, a ovisi o tradicijskim procesima, tehnikama, vještinama i materijalima. Rad uključuje preventivne mjere za zaštitu i stabilizaciju krajolika i njegovih sastavnica, a općenito je usmjeren na tekuće održavanje, korištenje i popravak povijesnih materijala i ostalih obilježja kulturnog krajolika.⁷⁵

U cilju očuvanja povijesnih obilježja kulturnog krajolika nije prihvatljivo unošenje novih, dodatnih elemenata, već ograničeno i prihvatljivo poboljšanje tehničkih i ostalih zahtjeva kojima se omogućava kvalitetnije funkcioniranje. U agrikulturnim krajolicima redovito održavanje podrazumijeva kontinuirano odvijanje aktivnosti obrađivanja zemlje.⁷⁶ Cijeli kulturni krajolici često propadaju zbog nedostatka održavanja, a nedostatak najosnovnijeg održavanja dovodi do problema i potrebe skupih popravaka. Osim redovnog tekućeg održavanja u većim vremenskim razmacima potrebno je planirati i popravak građevina, koji je često potreban zbog neodgovarajućeg održavanja. Pojedini dijelovi građevine ili drugih izgrađenih struktura kulturnog

75 Redovni i povremeni radovi održavanja primjerice u dizajniranih, namjerno oblikovanih krajolika uključuju: sadnju biljaka, gnojidbu, radove u vrtu, brigu o travnjacima, uklanjanje snijega, održavanje putova, orezivanje grmova, održavanje rasvjete, brigu o odvodnji i navodnjavanju, te druge poslove zaštite i poboljšanja tla.

76 U okviru redovitog održavanja nije moguća zamjena poljodjelskih kultura drugim vrstama, izuzev istog tipa i sličnih sorti (npr. nije moguća promjena vinograda u voćnjak, ali je moguća zamjena sorti vina). U oblikovanim perivojima održavanje uključuje redovitu zamjenu sezonskoga bilja, održavanje visoke vegetacije, oblikovanje živica i sl., a da se ne mijenjaju izvorna oblikovna obilježja.

krajolika mogu se popraviti, dodati ili zamijeniti, a izvode se nakon provedene temeljite analize. Baš kao što se održavanjem krajolika, odnosno njegovih značajki i sastavnica, čuvaju izvorni materijali koji su se rabili u tradicijskim tehnikama, popravak također treba provoditi u odgovarajućim materijalima i tehnikama. Najbolja rješenja su izvedbe u analognim tehnikama, s istom, recikliranom građom, tradicijskim vještinama i obrtničkim tehnikama.

Povremena obnova elemenata kulturnih krajolika, koja uvažava karakter i obilježja u okviru izvornog (povijesnog) oblikovanja, poželjna je uz uvjet da ne izazove štete i smanjenje prepoznate vrijednosti, koja se ne može oporaviti tijekom vremena. Povremena se obnova za razliku od redovnog održavanja javlja u dužim vremenskim ciklusima (kao što su zamjene pokrova, vrsta biljnog materijala, starih i dotrajalih stabala, sanacija korita vodotoka i ostalih vodenih površina, popravak cesta, itd.) i najčešće ima veliki vizualni učinak. Zamjena se mora provesti identičnim materijalima (vrsta materijala, boja, tehnika gradnje). Povremenom obnovom može se javiti privremeni gubitak vrijednosti, kao što su estetska i vizualna (patine, boja i dr.), ali se ona može ponovno uspostaviti kroz sljedeći vremenski ciklus.

Metode obnove, prilagodbe i oporavka kulturnog krajolika

Metoda restauracije (*restoration*) podrazumijeva obnovu kulturnog krajolika ili njegovih pojedinih sastavnica u raniju pojavnost, ako su sve promjene poslije predloženog razdoblja značaja stručno ocijenjene i vrjednovane, odnosno ocijenjene kao degradacija temeljnih značajki. Restauracija je kao metoda obnove važna za jasno razumijevanje kulturnih obilježja, a provodi se u slučaju kad za nju postoji dovoljno podataka iz ranijih razdoblja, uz povratak postojeće građe krajolika i bez uvođenja novih materijala. Također su kao dio postupka prihvatljivi rekompozicija i recikliranje izvornih materijala na licu mjesta, kao i premještanje naknadno dodanih elemenata. Prema načelima *Venecijanske povelje* cilj je restauracije očuvati

i otkriti estetske i povijesne vrijednosti spomenika, a utemeljena je na poštivanju izvornih materijala i vjerodostojne dokumentacije.⁷⁷ Budući da je očuvanje postojeće građe krajolika i njegovih sastavnica samo pokušaj tehničkog stabiliziranja pojedinih područja te uklanjanje izvora opasnosti, koji izravno ugrožavaju građu, obnova se bavi ukupnim izgledom krajolika i njegovih sastavnica na temelju povijesnih i materijalnih dokaza. Proces restauracije visoko je specijaliziran, s ciljem vraćanja estetske i povijesne vrijednosti, temelji se na uvažavanju izvornih materijala i vjerodostojne dokumentacije, a zaustavlja se kad počinju pretpostavke. Metodom restauracije precizno se prikazuje (ili vraća) oblik, obilježje i karakter kulturnog krajolika, koji se javlja u pojedinom povijesnom razdoblju ili je oblikovan prema izvornom projektu, rekonstrukcijom nestalih povijesnih obilježja i/ili premještanja kasnijih obilježja. Kao metoda obnove s povratkom izvornog ili nekog drugog vrijednog povijesnog sloja (najkvalitetnije etape) s visokim stupnjem njegove očuvanosti, provodi se uz prethodna povijesna, arheološka, restauratorska i konzervatorska istraživanja. Uključuje mogućnost primjene određenog stupnja rekonstrukcije, pri čemu se dodaju dijelovi koji nedostaju, a bili su prisutni u određenoj fazi. Može biti djelomična ili potpuna, a provodi se nakon postupka valorizacije prema izvornom obliku, odnosno najkvalitetnijoj oblikovnoj razvojnoj etapi. Cilj je očuvanje autentičnih vrijednosti jednog ili više slojeva, a novi dijelovi moraju se razlikovati od izvornih.

Metodom obnove/rekonstrukcije (*reconstruction*) obnavljaju se oblik, obilježja i detalji nepreživjelih krajolika ili njegovih dijelova (sastavnica) iz određenog povijesnog razdoblja, ili izvornog oblikovanja. Dok se metoda restauracije usmjerava na pojedina oblikovna obilježja, metodom rekonstrukcije se obuhvaća cijeli krajolik, ili njegove sastavnice. Rekonstrukcija omogućava povratak krajolika i/ili njegovih sastavnica u što je više moguće ranije stanje uvođenjem novih materijala i građe.

⁷⁷ *Venecijanska povelja*, 1964., čl. 9. Restauracija, koja označava ponovno uspostavljanje, primjenjuje se nakon očuvanja spomenika, kao otkrivanje i naglašavanje estetskih i povijesnih vrijednosti, koje su skrivene (iz bilo kojeg razloga), promijenjene ili oslabljene. [84]

Tom se metodom oštećenom povijesnom krajoliku ili građevini vraća cjeloviti oblik na temelju postojećih izvornih struktura, nacрта, starih fotografija, pisanih izvora, kao i analogija komparativnih primjera, a može uključiti ponovnu gradnju uništenog elementa u izvornom obliku. Rekonstrukcijom se nadomještaju porušeni ili nestali dijelovi krajolika, pripadajućih građevina ili drugih elemenata.

Metodom obnove (*renew*) omogućava se krajolik ili njegovu sastavnicu učiniti ponovo novom, a osim metoda konzervacije i restauracije treća je po raširenosti metoda u zaštiti, iako se ne spominje izričito u *Venecijanskoj povelji*. Obnova ima za cilj postizanje estetskog jedinstva u smislu vanjskog izgleda, tj. vidljive pojavnosti krajolika ili njegove sastavnice, učiniti ga ponovno „vidljivim“ metodama konzervacije, „čišćenja“ od naknadnih dodavanja ili ponovne prezentacije u nekom povijesnom razdoblju, što pripada području restauracije. Međutim, urbana obnova (*urban renewal*), kako se provodi u posljednjim desetljećima, može dovesti do potpunog uklanjanja povijesnih zgrada i tako sa stajališta očuvanja zapravo postiže suprotni učinak. Umjesto rehabilitacije, uključeno je rušenje i restrukturiranje uz zadržavanje samo nekoliko povijesnih zgrada, što dovodi do dalekosežnog uništavanja resursa urbanog krajolika i povijesnih struktura.⁷⁸

Metoda adaptacije/prilagodbe (*adaptation*) znači promjenu krajolika za prilagodbu predloženom, prihvatljivom kompatibilnom korištenju. Adaptacija je prihvatljiva ako krajolik nije moguće poboljšati ostalim metodama i kad se njome ne smanjuje stupanj njegova kulturnog značaja. Kompatibilno korištenje odnosi se na uvođenje promjena koje ne mijenjaju kulturni značaj građe, korištenja koje je reverzibilno i ono koje uvodi promjene s minimalnim utjecajem. Adaptacija može označavati prilagodbu na nove funkcije ili obnovu stare prema suvremenim standardima, a uključuje preuređenje u svrhu

⁷⁸ Navedeni problemi bili su u središtu interdisciplinarnog istraživačkog projekta *Re Urban Mobil* (*Mobilising Reurbanisation on condition of demographic change*) the European Fifth Framework Program „Energy, Environment and Sustainable Development“ (2002.-2005.) na primjerima četiriju europskih gradova: Bologne, Leipziga, Leona i Ljubljane. (Fister, 2011.)

102. Krajolik gorskog područja Žumberka

kvalitetnijeg funkcioniranja i poboljšanja uvjeta stanovanja ili rada. Adaptacijom je u najvećoj mjeri potrebno očuvati izvornu prostornu organizaciju, kompoziciju, a nova namjena mora poštivati arhitektonska, umjetnička, ambijentalna i prostorna obilježja kao i tehnička ograničenja krajolika ili građevine za novu namjenu.

Metoda rehabilitacije/oporavka (*rehabilitation*) označava poboljšanje korisnosti i funkcija kroz popravak ili zamjenu pojedinih elemenata ili građe krajolika, odnosno učiniti mogućim učinkovito kompatibilno korištenje uz istodobno očuvanje uzoraka i obilježja važnih za definiranje značaja krajolika. Kulturni krajolici mogu biti prilagođeni suvremenoj namjeni – ako ne mogu na odgovarajući način služiti za prikladnu namjenu u postojećem stanju i ako će rehabilitacija zadržati suštinska obilježja i neće promijeniti njihovu cjelovitost i karakter niti biti u sukobu s usvojenim zadacima upravljanja. Metoda urbanog oporavka (*urban rehabilitation*) odnosi se na oporavak urbanog područja ili cijeloga

povijesnog grada. Urbanoj rehabilitaciji osim istraživanja povijesne urbane strukture moraju prethoditi i opsežna istraživanja gospodarske i socijalne strukture. U nekim okolnostima planovi rehabilitacije imaju uporište na općim zahtjevima, primjerice za preobrazbu nekadašnjih industrijskih u gradske poslovne četvrti i slično.⁷⁹

Metoda sigurnog čuvanja (*safeguarding*) znači poduzimanje mjera na nematerijalnim sastavnicama krajolika koje uključuju: prepoznavanje, dokumentiranje, istraživanje, očuvanje, zaštitu, promociju, kao i prenošenje kroz formalnu i neformalnu edukaciju vještina, znanja, tradicijskih običaja, folkloru, glazbe itd. Može se smatrati pandanom revitalizaciji u slučaju materijalnih čimbenika naslijeđa.

⁷⁹ Poznati su primjeri rehabilitacije napuštenih područja nekadašnjih industrijskih i skladišnih predjela urbanih krajolika Londona, Copenhagena, Dublina i sl. i njihove prenamjene u stambene ili poslovne četvrti. U slučaju poljodjelskih krajolika to se očituje u ponovnom korištenju napuštenih terasastih polja uvođenjem nekadašnjih ili novih kultura, najčešće maslina i vinograda.

PRIJEDLOG SUSTAVA ZAŠTITE KULTURNOG KRAJOLIKA U HRVATSKOJ

Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje

Model zaštite kulturnih krajolika, primjenjiv i na ostalim kulturnim krajolicima u Hrvatskoj, analizira se na istraživanom području Žumberka i zaštićenog kulturnog krajolika Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje. Pregledom međunarodnog teoretskog i praktičnog pristupa metodama zaštite kulturnih krajolika zaključeno je da zaštita ima tri temeljna preduvjeta: prepoznavanje i karakterizaciju, ocjenu kulturnog značaja (vrjednovanje) i metode upravljanja. U prethodnim su poglavljima analizirane i utvrđene metode prepoznavanja, dokumentiranja, karakterizacije i vrjednovanja kulturnog krajolika na primjeru istraživanog područja Žumberka, kao preduvjeta za izradu i donošenje plana zaštite i upravljanja (sl. 102). Istraživanje provedeno u ovom poglavlju bilo je usmjereno na analizu međunarodno priznatih metoda, politika i smjernica koje mogu pomoći uspostavi sustava zaštite kulturnih krajolika u Hrvatskoj. Međunarodni zakonski instrumenti i metode zaštite prepoznati su i analizirani po svojoj relevantnosti i primjerenosti za zaštitu nacionalnih kulturnih krajolika. Usporedba i analiza postojećega zakonskog sustava – koje uključuju pitanja zaštite, planiranja i upravljanja kulturnim krajolicima – s međunarodnim, analiziranim u poglavlju *Zakonodavni okvir zaštite krajolika* upućuje na manjkavosti i potrebu dopune.

Metode zaštite u upravljanju promjenama kulturnog krajolika imaju zadaću održavati, obnavljati i poboljšavati (unaprjeđivati) njegove kulturne i prirodne vrijednosti. Promjene u krajoliku su neizbježne. One mogu biti štetne ako se njima smanjuje kulturni značaj, mogu biti neutralne ili doprinijeti poboljšanju prepoznatih vrijednosti. Javni interes krajolika odražava se na vlasnike kroz ograničenja putem politika i zakonom propisane zaštite, međutim poznati su i načini kojima se može poticati zaštita različitim poticajnim i fiskalnim mjerama, te

izravnom pomoći. U Hrvatskoj te mjere još nisu zaživjele, ili se provode u vrlo ograničenom stupnju. Resurse kulturnih krajolika moguće je koristiti za sadržaje vezane uz privlačnosti i atrakcije krajolika, koje mogu stvoriti tržišne vrijednosti za zajednicu i vlasnike. To je jedan od načina motiviranja vlasnika za primjenu pozitivnih načina upravljanja. Održavanje kulturnog krajolika u izvornoj namjeni zahtijeva stalne prilagodbe i promjene, ali ako takvi zahvati uvažavaju vrijednosti i obilježja krajolika mogu ostvariti javnu dobrobit (korist) kulturnog naslijeđa, a osim toga i pojedinačne privatne interese. Podjela privatnog i javnog interesa u održavanju kulturnog krajolika u izvornoj namjeni zahtijeva suradnju i uvažavanje između vlasnika (korisnika) i onih koji reguliraju odnose (upravljača). Najbolja namjena za učinkovitu zaštitu kulturnog krajolika jest održiva namjena, ona koja ga je sposobna održavati te izbjeći ili smanjiti moguće štete koje nepovoljno utječu na njegovu vrijednost.

Pojmovi *planiranje* i *upravljanje kulturnim krajolikom* označavaju procese koji zahtijevaju zakonski okvir i povezivanje nekoliko razina:

- lokalna razina koju je potrebno sagledati prije donošenja rješenja o zaštiti, a odnosi se na zakonski status područja, grupe zadataka i strukture upravljanja, granice i slično
- regionalna razina u kojoj se zaštićeni kulturni krajolik razmatra kao sastavni dio regionalnog prostornog i razvojnog planiranja
- nacionalna razina, koja uključuje prostorno uređenje, zakonsku zaštitu, stvaranje baze podataka i uključivanje u nacionalne politike razvoja.

Načela planiranja i upravljanja kulturnim krajolikom obuhvaćaju sljedeće:

- planiranje na svim razinama treba biti temeljeno na zakonskoj osnovi i prepoznatim vrijednostima,

- prilagođeno zahtjevima i uvjetima županije i lokalne zajednice
- planiranje kulturnog krajolika treba biti povezano s ostalim zaštićenim i okružujućim područjima
 - važan dio planiranja jest određivanje granica zaštite kulturnog krajolika
 - sustav planiranja mora biti prilagodljiv te se treba prilagoditi postojećim oblicima vlasništva i institucijama koje mogu podržati ciljeve zaštite
 - planiranje mora uključiti sudjelovanje nacionalnog, regionalnog i lokalnog interesa te imati javnu i političku podršku u provođenju zaštite
 - korištenje krajolika u okviru njegove povijesne namjene i omogućavanja kompatibilnog korištenja koje zahtijeva minimalne promjene njegovih prirodnih i kulturnih sastavnica
 - zadržavanje prepoznatljivih vrijednosti i obilježja krajolika kroz očuvanje povijesne građe i prirodnih sastavnica
 - ruralni krajolik prepoznat je kao rezultat povijesnog razvoja, a promjene koje nemaju uporište u povijesnom karakteru nisu prihvatljive
 - sve prirodne i kulturne sastavnice koje su ključne za karakter krajolika zahtijevaju pažljivo postupanje
 - kulturne i prirodne sastavnice kao važna obilježja kulturnog krajolika trebaju biti u najvećoj mogućoj mjeri održavane i popravljane, a ne zamijenjene novima; ako je zamjena neophodna, nove trebaju biti prilagođene povijesnim u kompoziciji, mjerilu, oblikovanju, boji, teksturi i ostalim vizualnim obilježjima
 - promjene i dodavanja potrebna za prilagodbu novom korištenju prihvatljive su ako ne uništavaju i ne ugrožavaju značajke prirodnih i kulturnih sastavnica te ako je oblikovanje usklađeno s veličinom, mjerilom, bojama, materijalima i karakterom krajolika
 - promjene i unošenje novih elemenata ne smiju umanjiti i uništiti suštinska obilježja i integritet krajolika.

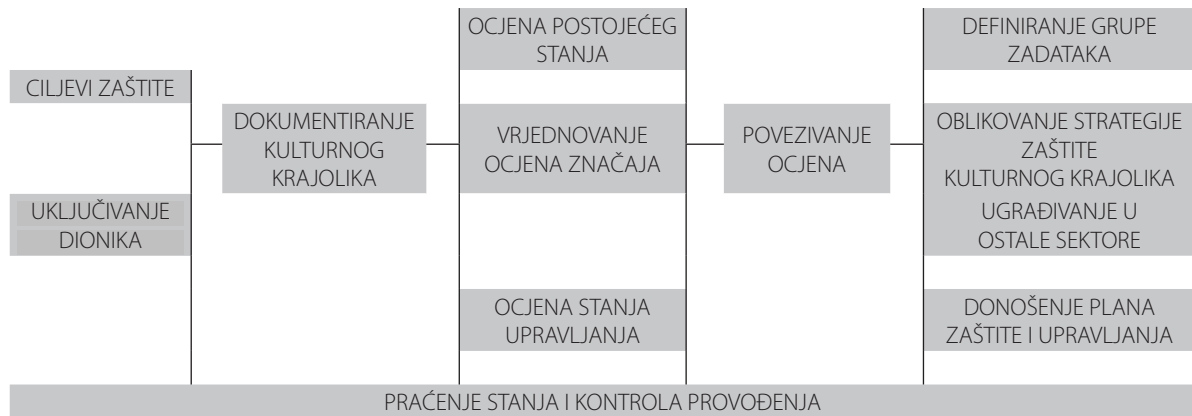
Zakonska zaštita kulturnog krajolika može biti ostvarena na dva načina: kulturni krajolik zaštićuje se posebnim zakonom (*Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*) ili

je zaštićen neizravno alatima i dokumentima prostornog uređenja. Zaštita kulturnog krajolika prema *Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* zahtijeva osim stručnog dokumentiranja, vrjednovanja i određivanja granice zaštićenog područja također i uključivanje javnosti i zajednice u donošenju odluka za budući razvoj te za potrebe planiranja i upravljanja. Određivanje granica zaštićenog područja treba imati detaljnost do razine katastarske (zemljišne) čestice, a s njim trebaju biti upoznati svi vlasnici. Osim određivanja granica zaštićenog krajolika potrebno je uspostaviti tijelo odgovorno za upravljanje. Zakonska zaštita kulturnog krajolika može se ostvariti kroz ostale grane, kao što su: prostorno uređenje, zaštita prirode i okoliša, poljoprivreda i šumarstvo, zaštita obalnog pojasa i sl. te može pomoći u upravljanju kulturnim krajolikom.

Granice zaštite kulturnog krajolika uključuju cjelovitost područja i obuhvaćaju različite sastavnice i područja koja zaslužuju zaštitu. Granicama koje uključuju kulturne i prirodne sastavnice, kao i tradicijska naselja, ona koja doprinose gospodarstvu područja, a isključuju naselja koja umanjuju značaj i vrijednosti krajolika, omogućava se učinkovitost planiranja i upravljanja. Osim užeg područja zaštite sagledavaju se i okružujuća područja, kao dodirno područje (*buffer zone*), koje jamči ostvarenje ciljeva zaštite kulturnog krajolika. Za određivanje granice zaštite kulturnog krajolika preporučljivo je koristiti postojeće fizičke granice, lako razpoznatljive na terenu, kao što su prirodne granice, rijeke, ceste i sl., a izbjegava se dijeljenje naselja. Pri tome se koriste i postojeće administrativne granice naselja, velikih posjeda i sl.

Proces planiranja i upravljanja zaštitom, odnosno promjenama kulturnog krajolika započinje određivanjem ciljeva zaštite, dokumentiranjem i vrjednovanjem krajolika i njegovih kulturnih i prirodnih sastavnica, ocjenom postojećeg stanja krajolika i stanja načina upravljanja. Zadaci sustava zaštite i upravljanja jesu:

- očuvati prepoznate kulturne i prirodne vrijednosti u krajoliku
- osigurati kontinuitet tradicijskog korištenja, tehnika i praksi gradnje, društvenih i kulturnih događanja

Dijagram 11: Proces planiranja i upravljanja zaštitom kulturnog krajolika

- podržati gospodarske aktivnosti koje su u skladu s kulturnim i prirodnim vrijednostima, a onemogućiti one koje nisu prihvatljive u pogledu mjerila i obilježja kulturnog krajolika
- učinkovitije korištenje tradicijske namjene poljodjelskog krajolika
- poticanje znanstvenih i edukacijskih aktivnosti koje će doprinijeti dugoročnom boljitku stanovnika i javnoj podršci zaštiti krajolika
- omogućiti javnu dostupnost za rekreacijske i turističke sadržaje odgovarajuće vrste i mjerila, u skladu sa suštinskim vrijednostima kulturnog krajolika
- donijeti korist i poboljšanje života stanovnicima kroz snabdijevanje prirodnim proizvodima (kao što su: poljodjelski, voćarski, šumski, riblji proizvodi, pitka voda itd.) i prihode od održivih oblika turizma.

Uspostava *Strategije zaštite kulturnog krajolika* ima zadatak sve prepoznate vrijednosti kulturnog krajolika, njegove pojedine sastavnice, smjestiti u okvir budućeg razvoja. Nakon provedenog dokumentiranja i kartiranja svih potencijala krajolika treba oblikovati ciljeve i imati jasnu viziju što se želi postići i tko će upravljati tim procesom. Uspješna strategija planiranja osim toga treba težiti za preispitivanjem postojećih, uvriježenih stavova o razvitku ovoga prostora samo s gospodarskoga gledišta. Trebala bi zauzeti holistični stav, povezati se s drugim planovima, te težiti stvaranju mostova između

različitih interesnih skupina, uz aktivno sudjelovanje lokalne uprave i stanovnika.

Zajednička ocjena vrijednosti i stanja kulturnog krajolika, kao i stanja upravljanja, polazište je za definiranje zadataka zaštite i uključivanja svih dionika, javnih ustanova – prije svega uprave *Parka prirode Žumberačko-samborsko gorje* i ostalih⁸⁰ jedinica lokalne samouprave, vlasnika i korisnika zemlje i ostalih nekretnina u krajoliku, vjerskih zajednica, nevladinih organizacija te drugih zainteresiranih. Način uključivanja može biti putem radionica s pojedinim skupinama dionika kojima je svrha definirati grupe zadatke i dinamiku njihova provođenja. Grupe zadataka odnose se na pojedine sastavnice krajolika, kao mogućnosti za razvoj područja. Zahtijevaju posebne ciljeve te izradu zasebnih programa zaštite, a odnose se na:

- sela visoke kulturno-povijesne vrijednosti s očuvanim tradicijskim (etnološkim) naslijeđem bez (ili s vrlo malim brojem) stanovnika
- stambene i gospodarske zgrade visoke etnološke vrijednosti koje su napuštene i u stanju propadanja
- zgrade starih pučkih škola bez namjene
- reprezentativne stambene zgrade bez namjene

⁸⁰ Nadležnih uprava državnih poduzeća; Hrvatske šume, Hrvatske vode.

- brojni mlinovi – vodenice, pilane i kovačnice na potocima izvan namjene, izloženi propadanju
- tradicijske klijeti u povijesnim vinogradima koje su u lošem ili ruševnom stanju, a umjesto njih grade se zamjenske, neprimjerena oblikovanja
- povijesne sakralne građevine (crkve i kapele) dviju konfesija
- veći broj starih gradova – srednjovjekovnih ili iz razdoblja Vojne krajine
- brojni arheološki lokaliteti, od kojih je najveći broj neistraženih
- povijesni putovi i staze
- napuštene poljodjelske, oranične površine u područjima krških polja
- livade, pašnjaci i travnjaci, koji se ne koriste i prijeti im zaraštavanje
- gospodarenje šumama, sječa velikih šumskih površina
- brojni gorski i brdski potoci, slapovi, lokve i ostala prirodna obilježja.

Složenost i raznolikost tema u kulturnom krajoliku Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje zahtijeva posebne pristupe s osnovnim ciljem povezivanja javnog interesa kulturnog i prirodnog naslijeđa te gospodarskih i društvenih zadataka, što uključuje:

- poboljšanje komunalne infrastrukture
- poticanje poljodjelske i stočarske djelatnosti raznim mjerama i financijskom pomoći
- obnovu tradicijskih stambenih i gospodarskih zgrada, te ostalih zgrada bez namjene za moguće nove sadržaje
- promicanje lokalnih proizvoda i tržišta.

Plan zaštite i upravljanja kulturnog krajolika sadrži ocjenu značaja i politike planirane za očuvanje. Kulturnim značajem krajolika obuhvaćen je krajolik u cjelini i njegove sastavnice, koje mogu pripadati različitim vrstama kulturnog naslijeđa⁸¹ pa se plan zaštite izrađuje u timskom,

81 Na primjeru istraživanog područja kulturnog krajolika Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje nalazi se 569 pojedinačnih, evidentiranih i zaštićenih vrsta kulturnih dobara. Usporediti s tablicom 9.5.4.

interdisciplinarnom okruženju. Plan zaštite krajolika ima svrhu osigurati očuvanje i održavanje prepoznatih obilježja i vrijednosti krajolika.⁸² U slučaju složenih krajolika velikog mjerila, kao što je na primjer kulturni krajolik Žumberačko-samoborsko gorje – Plešivičko prigorje, područje se raščlanjuje u manja područja – predjele/zone upravljanja (sl. 103). Područja upravljanja proizlaze iz posebnosti karaktera, ocjene vrijednosti i osjetljivosti pojedinih dijelova krajolika, koji s obzirom na svoje posebnosti zahtijevaju različite odluke i metode postupanja. U tako određenim područjima primjenjuju se odgovarajuće metode djelovanja u cilju zaštite ili poboljšanja vrijednosti krajolika.⁸³ Plan upravljanja opisuje, organizira i omogućava učinkovite metode razvoja, a temelji se na sustavu dokumentiranja, osnovnog okvira za provođenje i kontrolu. Upravljanje uključuje dugotrajne i svakodnevne aktivnosti na zaštiti i održavanju krajolika. U slučaju Žumberka potrebno je revidirati postojeću granicu zaštite određivanjem područja zaštite kulturnog krajolika i njegove dodirne, *kontaktne zone*. Posebni zadatci plana upravljanja i smjernice za zaštitu krajolika su:

- upotpuniti bazu podataka o svim kulturnim i prirodnim vrijednostima po vrstama te prepoznati koliko doprinose značaju kulturnog krajolika
- uspostaviti politike temeljene na predjelima/zonama zaštite i obnove izgrađenog naslijeđa
- agrarni krajolik potrebno je očuvati od nove gradnje, koju treba usmjeravati u postojeća naselja pod kontroliranim uvjetima

82 Održavanje i zaštita krajolika uključuje postupke promatranja i kontrole promjena u krajoliku u svrhu osiguravanja njegove cjelovitosti i karaktera, u vidu istraživanja i dugoročnog procesa planiranja i sustava za bilježenje promjena u krajoliku. Održavanje treba biti povezano s postojećim stanjem, a početne radnje održavanja mogu biti usmjerene na stabilizaciju i zaštitu svih obilježja krajolika i sprječavanje propadanja promašaja ili gubitka vrijednosti.

83 Područja ocijenjena najvećom ocjenom (brojčanom oznakom 4,0-4,4) zahtijevaju primjenu metoda konzervacije i održavanja prostorne organizacije, korištenja zemlje, obnovu povijesnih naselja i tradicijskih zgrada. Za područja ocijenjena brojčanim oznakama između 3,1 i 3,9 osim metoda održavanja i konzervacije pojedinih, manjih cjelina povijesnih naselja koja imaju očuvana obilježja, planiraju se i zahvati poboljšanja stanja i mogućnosti za novu gradnju, pod kontroliranim uvjetima u pogledu mjerila, kompozicije, oblikovanja i korištenja materijala završne obrade. Za veće zahvate, kao što je planiranje gospodarskih područja za vinogradarstvo, propisuje se izrada krajolične studije kao podloge za urbanističko-arhitektonska rješenja.

103. Krajolik naselja gorskog područja Žumberka

- smanjiti rizike i ugrožavanje područja od kamenoloma, divlje gradnje, prevelikog iskorištavanja i sječe šuma i ostalih pojava kojima se smanjuju vrijednosti kulturnog krajolika
- za pojedine dijelove kulturnog krajolika – osobito vrijedne, oštećene ili osjetljive – treba izraditi detaljnije planove
- oblikovati programe interpretacije baštine za posjetitelje, uspostaviti i urediti edukacijske putove i oznake koje obuhvaćaju kulturno naslijeđe (stari gradovi, arheološki lokaliteti, tradicijske kuće, mlinovi vodenice, klijeti i dr.) i prirodne vrijednosti, u koje se uključuje i lokalna zajednica
- promicati odgovarajuće obazrivo korištenje povijesnih zgrada, prilagoditi i ponovno koristiti povijesne zgrade umjesto preseljenja i zamjene novom gradnjom
- osigurati da su tradicijske vještine potrebne za popravak povijesnih struktura održive, odgovarajuće vrjednovane i nagrađene
- uspostaviti privatno poduzetništvo za iznajmljivanje kuća i organiziranje sadržaja za posjetitelje
- uspostaviti nagrade za postupanje s krajolikom
- podržati programe za edukaciju javnosti (stanovnika) o vrijednostima naslijeđa kulturnog krajolika i građevina
- uključiti lokalnu zajednicu u stvaranje programa očuvanja baštine, uključujući nevladine organizacije (NGO), škole i drugo.

Kroz proces pripreme Plana upravljanja potrebno je razvijati odnose partnerstva s ključnim partnerima, interesnim grupama, pojedincima i dionicima koji trebaju biti uključeni u oblikovanje politike i plana zaštite kulturnog krajolika. Planiranjem zaštite mora se osigurati očuvanje vrjednovanih obilježja krajolika, održavanjem i zaštitom koja se prati kroz postupak promatranja i kontrole promjena u krajoliku.

Detalj agrarnog krajolika Žumberka

IZAZOVI OČUVANJA I ODRŽIVOG RAZVOJA KRAJOLIKA

Krajolici Hrvatske odražavaju raznolikosti zajedničkog kulturnog i prirodnog naslijeđa i kao važna sastavnica prostornog identiteta ujedno doprinose kvaliteti i raznolikosti europskog prostora. Značajke i vrijednosti krajolika na koje je utjecao čovjek svojim korištenjem ili naseljavanjem u Hrvatskoj su, za razliku od mnogih zemalja, još uvijek nedovoljno prepoznate, vrjednovane i zaštićene. Krajolik još uvijek nije shvaćen u dovoljnoj mjeri važnim – ne samo zbog očuvanja prostornog i kulturnog identiteta, nego i kao značajna mogućnost gospodarskog razvoja. Pojam *krajolik* odnosi se na prostor, a ne samo prizor, sliku toga prostora. Budući da se krajolik proteže posvuda i obuhvaća različita područja kopna, obale i mora, javlja se u mnogim oblicima, dajući određenom mjestu posebnost. Krajolik je prostor svakodnevnog života ljudi koji ga koriste, oblikuju i

prilagođavaju svojim potrebama, podižu naselja, grade zgrade, obrađuju zemlju te su time s njim neraskidivo povezani. Na taj način stvoreni krajolik jest odraz i izraz njihova načina života te cjelokupnog civilizacijskog i kulturnog dosega. Ustavom Republike Hrvatske prostor je prepoznat kao nacionalno dobro i nacionalni interes, a pitanja razvitka i zaštite krajolika, iako ih se izravno ne spominje, integralno se moraju usuglašavati u sustavu prostornog uređenja. Prepoznavanje karaktera i vrijednosti krajolika te njegova zaštita i planiranje potrebni su da bi se radi uravnoteženog prostornog i gospodarskog razvoja odredili način upravljanja prostorom i mogućnosti unaprijeđenja stanja. Primjerenom zaštitom, upravljanjem i planiranjem krajolika mogući su doprinosi ne samo na očuvanju i stvaranju prostornog identiteta, već i u razvoju gospodarstva.

104. Asocijativni krajolik Čičarije i Učke

Cilj zaštite karaktera i vrijednosti krajolika jest održavati, obnavljati i poboljšati njegove kulturne i prirodne vrijednosti. Želi li se očuvati karakter krajolika i njegove vrijednosti svi zahvati u prostoru trebaju uvažavati i uključivati vrijedne naslijeđene sadržaje i značajke, a unošenje novih elemenata i struktura mora biti primjereno njegovom karakteru i kulturnom značaju. Zaštita naslijeđa krajolika ne ostvaruje se sprječavanjem i onemogućavanjem promjena ili fosiliziranjem zatečenog stanja, već sustavnim dokumentiranjem i praćenjem promjena u krajoliku, unošenjem novih elemenata i sadržaja, a bez žrtvovanja najvrjednijeg iz prošlosti. U procese upravljanja kulturnim krajolicima važno je uključiti stanovnike i lokalnu zajednicu, jer su to područja njihova svakodnevnog života te mogu postati resurs za održivi gospodarski razvoj. Integralni pristup treba biti uključen u sve politike koje na krajolik imaju izravan ili posredan utjecaj,

a neizostavan je u prostornom planiranju. Aktivno uključivanje svih dionika u planiranje razvoja krajolika putem integralnog planiranja i participativnih procesa ključni je čimbenik u namjeri da razvoj politike krajolika dobije potporu stanovnika i javnosti (sl. 104).

ODREĐENJE POJMA KRAJOLIK

Bogatstvo hrvatskog jezika očituje se u korištenju nekoliko riječi koje se odnose na isti pojam, a to su: krajolik, krajobraz i pejzaž.¹ Iako se prema etimološkom i lingvističkom tumačenju smatraju istoznačnicama, u stručnoj primjeni raznih znanstvenih/stručnih područja često poprimaju različita značenja, pri čemu se vrlo često pojam krajobraza izjednačava s prirodnim obilježjima nekog područja. Riječ krajolik odnosi se na širi prostor koji osim prirodnih bitno određuju i oblikuju kulturne (antropogene) sastavnice, odnosno djelovanje čovjeka na svoj okoliš tijekom povijesnog razvoja. Riječ pejzaž se kao tuđica u literaturi i korištenju uglavnom odnosi na prizore – slike krajolika. Glavnina europskih krajolika jest kulturna kategorija, nastala međudjelovanjem čovjeka i njegova prirodnog okoliša; stoga u istraživanju, planiranju i upravljanju zahtijeva integralni, interdisciplinarni, pa čak i transdisciplinarni pristup društvenih i prirodnih znanosti.

Mnogobrojni istraživački pristupi u svijetu slažu se da se pojam krajolika odnosi na široku zamisao prema kojoj su kulturne i povijesne značajke snažno povezane s fizičkim i prirodnim obilježjima određenog područja, određujući time njegov identitet. Uspostavom pojma krajolik i njegova dvostrukog značenja primijenjenog na prostor i prizor – sliku koja ga reprezentira nastao je pojam koji je u prvo vrijeme mjesto/krajolik shvaćao kao sliku. Višestoljetnim nastojanjem razumijevanja pojma krajolik danas je prihvaćen stav da je on humani element okoliša, materijalni i nematerijalni okvir svakodnevnog života čovjeka. Za razliku od okoliša, kao fizičke okoline čovjekova života, krajolik je povezan s idejom mjesta. Povezanost krajolika sa zajednicom koja ga kroz društveni proces stvaranja i korištenja mijenja i percipira, prepoznaje se ujedno i kao identitet mjesta. Shvaćen kao međusklop između ljudi i prirode, krajolik postaje nositelj kulturne raznolikosti, nacionalne, regionalne ili

lokalne razine. Složenost struktura krajolika uvjetuje cjeloviti, holistički pristup razumijevanju i istraživanjima u okviru složenog i interdisciplinarnog procesa, koji zahtijeva povezivanje više različitih disciplina te osiguranje odgovarajućih analitičkih alata na različitim mjerilima, posebice za prepoznavanje prostornih i funkcionalnih međuodnosa.

Krajolik se može definirati kao zemljopisno određeno područje jasnih obilježja i prepoznatljivog karaktera, koji je rezultat međudjelovanja čovjeka i njegove prirodne okoline tijekom razdoblja nastajanja i oblikovanja. Suštinsko mjesto u razumijevanju krajolika jest njegova kulturna dimenzija, stvorena čovjekovim utjecajem kao rezultat međudjelovanja s prirodnim osobinama, pogodnostima i ograničenjima okoline. Zbog navedenoga se pojam krajolika u istraživanjima humane geografije poistovjećuje s pojmom kulturnog krajolika. U takvom, širokom poimanju pojam kulturnih krajolika ne odnosi se samo na krajolike visokih vrijednosti, prepoznate kao kulturno dobro, već je naglasak na etimološkim korijenima i određenju pojma krajolik (*landscape, landscape*), čije sastavne riječi doslovno označuju radnje koje se odnose na *oblikovanje zemlje* (*land, scape*, odnosno *Land, schaffen*). Već i pojmovno određenje govori da je kulturni krajolik povezan s namjerno smišljenim aktivnostima i djelovanjem čovjeka na pripadajuće prirodno okruženje. Kultura je često opreka i antiteza prirodi, pri čemu značenje riječi kultura u višestrukome značenju obuhvaća ukupnost materijalnih i duhovnih dobara, etičkih i društvenih vrijednosti, znanja, vještina, etičkih i socijalnih osjećaja, što je stvorilo društvo jednog društva ili razdoblja. Prirodni krajolici mogu se naći samo u područjima koja nisu promijenjena čovjekovim utjecajem.

Koncept krajolika u znanstvenim se disciplinama geografije (humane, kulturne geografije, ekologije krajolika) razvijao više od dvije stotine godina, od definicija koje razlikuju prirodni i kulturni krajolik – od odjeljivanja uloge prirodnih snaga i čovjekova djelovanja u promjenama krajolika, sve do suvremenog razdoblja i povezivanja

¹ Za razliku od Hrvatske u kojoj se za isti pojam koriste čak tri riječi (krajolik, krajobraz, pejzaž) postoje jezici koji nemaju izričaj koji bi označavao pojam krajolika.

pojmovna krajolik i kulturni krajolik, u kojem su oba viđena kao izraz složenog međudjelovanja čovjekovih ideja, društvenih struktura i fizičkih značajki okoliša, pri čemu su prirodne snage i čovjekovo djelovanje nerazmršivo isprepleteni. Slijedom stava da je kulturni krajolik nastao kao rezultat čovjekova boravljenja i korištenja, te da uključuje prirodne i kulturne (antropogene) sastavnice koje su međusobno isprepletene i međuovisne – proizlazi da svaki krajolik po sebi jest kulturni.

Kulturnim se krajolicima u užem smislu značenja smatraju krajolici koji se izdvajaju od svoje okoline po posebnostima i vrijednostima izgleda (pojavnosti), oblikovanja, povijesnog razvoja ili po velikoj zastupljenosti pojedinačnih kulturno-povijesnih dobara. Kulturni krajolik pri tome sadrži i prikazuje sve sastavnice prirodnoga krajolika iz kojega se razvio, iako su one u većoj ili manjoj mjeri promijenjene u odnosu na jačinu čovjekova djelovanja. On povezuje brojne različite načine korištenja prostora, naselja, zgrade i ostale izgrađene oblike, stoga se za razliku od ostalih vrsta kulturnih dobara kulturni krajolik ujedno interpretira i kao cjeloviti kontekst, organizirani sustav unutar kojega se nalaze ostale vrste kulturnih dobara. Slijedom takvog promišljanja – krajolik predstavlja okvir za kulturne vrijednosti, analogno ekosustavu za prirodne. Korištenje koncepta krajolika omogućava na taj način cjeloviti pristup sadržaju i povijesti *mjesta*, istražujući način na koji su ljudi formirali i oblikovali naselja i koristili prostor u odnosu na topografske oblike i prirodna obilježja. Krajolik se u tom kontekstu razmatra kao kulturno naslijeđe, s kulturnim, povijesnim, umjetničkim, ekološkim i simboličkim značajem, kao kategorija zaštićenog krajolika. On postaje kulturnim dobrom nakon provedenog vrjednovanja njegovih obilježja, prirodnih i antropogenih sastavnica koje u međusklopu odražavaju umjetničke, kulturne, povijesne i ostale povezanosti s prirodnim okolišem.

Određenje pojma krajolik podložno je različitom razumijevanju, tumačenju i često nesuglasju, što je u hrvatskom jeziku dodatno naglašeno korištenjem nekoliko riječi koje se odnose na isti pojam, a to su: *krajolik*, *kraj-obraz* i *pejzaž*. Osnovno značenje riječi krajolik, krajobraz, pejzaž (*landscape*, *Landschaft*, *paysage*) jest: *ono*

što se pruža oku pri pogledu na prirodu nekog kraja. Obje su riječi: krajolik i krajobraz dvočlane složenice i to od riječi *kraj* i *lik*, odnosno *kraj* i *obraz*. Prvi dio složenice *kraj* označava dio područja zemlje, naselja i sl., dok drugi *obraz* ima više značenja. Značenja riječi *obraz* jesu ono što je obrezano, izrezano, tj. slika, lik, oblik, obličje, izgled. Značenje riječi *lik* također je višestruko, a označava pojavu i obličje, ukupnost osobina nečega. To znači da riječ (*ob*)*lik* označava šira svojstva, skup osobina, što se u riječi krajolik može interpretirati kao ukupnost svojstava i struktura krajolika, njegov karakter – za razliku od riječi *krajobraz* koja se odnosi samo na njegov izgled. Po podrijetlu, tvorbi i značenju, krajobraz je istoznačnica riječi krajolik, samo što se iz riječi krajobraz običnije i lakše izvodi pridjev krajobrazan/ni, za razliku od pridjeva krajoličan/ni koji nije uobičajen u hrvatskom jeziku. Pojam *krajobraz* koristi se u prirodnim disciplinama i krajobraznoj arhitekturi i bavi se uglavnom pitanjima vizualnog tumačenja i oblikovanja prirodnih sastavnica krajolika, a ne ulazi u kulturne i povijesne. Za razliku od navedenog, uskog poimanja, u humanističkim i tehničkim disciplinama (geografiji, etnologiji, povijesti, sociologiji, arhitekturi, u prostornom planiranju, urbanizmu) koristi se pojam *krajolik* s naglaskom na njegove prostorne, kulturne, društvene i oblikovne čimbenike.

Danas se u svijetu i u području očuvanja prirodnih vrijednosti i ekosustava počinje pridavati važnost čovjeku i zajednici, njihovu poznavanju lokalnih ekoloških uvjeta te kulturnim tradicijama važnim u razvoju strategija zaštite krajolika. Taj stav koji preispituje i postavlja na istu razinu zaštitu kulturnih i prirodnih sastavnica krajolika otvara nove mogućnosti za suradnju između različitih disciplina, zaštite prirodnog i kulturnog naslijeđa. Navedeni smjerovi u očuvanju i zaštiti razvijaju novi pristup upravljanju krajolikom koji prepoznaje njegove višeslojne vrijednosti. To je ponovno povezivanje rasloženog poimanja prostora što se temelji na prepoznavanju cjelovitih, integralnih vrijednosti i doživljaju mjesta. Rezultat je postupna, ali temeljna promjena cilja očuvanja krajolika te poticanje nastojanja koja poštuju prirodne procese, kulturne, estetske, tradicijske i povijesne vrijednosti važne za očuvanje njegova identiteta.

POBOLJŠANJE PRAVNE ZAŠTITE KRAJOLIKA U HRVATSKOJ

Stanje današnje pravne zaštite krajolika nije zadovoljavajuće jer ne osigurava u dovoljnoj mjeri zaštitu krajolika kao važnog elementa prepoznatljivosti i prostornog identiteta Hrvatske. Analiza zakonskih i institucionalnih okvira zaštite krajolika u Hrvatskoj te usporedba s europskim zemljama pokazala je u pojedinim aspektima sličnosti, ali i niz većih razlika i nedostataka. Problematika krajolika u Hrvatskoj još uvijek nije shvaćena sveobuhvatno, prema zamisli i načelima *Europske konvencije o krajoliku*. Postojeća zakonska zaštita krajolika u okviru nekoliko zakona u Hrvatskoj nije u dovoljnoj mjeri međusobno usklađena, što se najviše odražava na stanju uređenja prostora i izgledu krajolika. Osim *Zakona o potvrđivanju Europske konvencije o krajobrazima* ne postoji jedinstven zakon koji bi regulirao pitanja krajolika. Ostali zakoni koji se odnose i kojima se uređuju pitanja krajolika jesu: *Zakon o prostornom uređenju*, *Zakon o zaštiti prirode*, *Zakon o zaštiti okoliša* i *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*. U nekoliko ostalih zakona čijim se djelovanjem i provođenjem znatno utječe na stanje i izgled krajolika, kao što su: *Zakon o šumama*, *Zakon o vodama*, *Zakon o regionalnom razvoju*, *Zakon o poljoprivredi*, *Zakon o energiji*, *Zakon o cestama*, nije vidljiv odnos prema krajoliku, niti ga se posebno prepoznaje.

Analiza međunarodnih primjera pokazala je da se pitanja krajolika različito rješavaju u pojedinim zakonima i da osim Italije, Njemačke, Francuske i Švicarske, koje imaju zakone koji se odnose na krajolik, ostale europske zemlje pitanja krajolika rješavaju drugim zakonima, koji su u nadležnosti različitih ministarstava – Ministarstva za kulturna dobra, Ministarstva za okoliš, Ministarstva za poljoprivredu, ribarstvo i prirodu i slično. Međutim, najveći broj zemalja prepoznaje krajolik u svojim *Ustavima*. U *Ustavima* europskih zemalja jasno je izražen odnos prema okolišu kao novoj odgovornosti države ili kao nova ljudska prava, a krajolik je uključen kao integralni dio koncepta okoliša. Primjerice na razini regija, saveznih država Njemačke o krajoliku se govori u

okviru povezanosti sa zaštitom umjetničkih, povijesnih, kulturnih i prirodnih spomenika, vanjskog izgleda gradova, sela i krajolika, područja prirodnih i panoramskih ljepota. Slično je i u statutima talijanskih i španjolskih regija, odnosno pokrajina, u kojima je također izravno obuhvaćen pojam krajolika. U slučajevima gdje javna politika krajolika nije jasno određena i nema zasebne odgovorne uprave, različiti odjeli iz pojedinih ministarstava zajednički dogovaraju pitanja vezana uz krajolik, a najčešće su uključena tri spomenuta ministarstva. Oni se povezuju u okviru koordinacije unutar koje se uspostavljaju pristupi i načela djelovanja. Osnivanje posebne ustanove omogućuje učinkovitu skrb o krajolicima, kao što je primjerice *The British Countryside Commission*. Slično primjeru Velike Britanije, i u mnogim europskim zemljama odgovornost i briga o krajolicima povjereni su lokalnoj i regionalnoj upravi, kao što je slučaj s Irskom, Francuskom i skandinavskim zemljama. Posredna zaštita krajolika ostvaruje se kroz ostale zakone i propise, a odnos prema krajoliku ostvaruje se u sustavu prostornog planiranja, te kroz izradu posebnih, krajoličnih/pejzažnih planova i studija.

Institucije koje se u Hrvatskoj bave pojedinim pitanjima krajolika jesu: Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja, Uprava za prostorno uređenje i Državni zavod za prostorni razvoj; Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine; Ministarstvo zaštite okoliša i prirode i Državni zavod za zaštitu prirode. Akademski pristup krajoliku nazočan je na nekoliko fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Zadru, i to na: Arhitektonskom, Agronomskom, Prirodoslovno-matematičkom (odsjek Geografije) i Filozofskom fakultetu (Sociologija i Etnologija). Između pojedinih disciplina koje obuhvaćaju pitanja krajolika i pripadajućih pristupa postoje razlike, a nisu usuglašeni ni pojmovi, što dovodi do neusklađenosti u razumijevanju, definicijama i interpretaciji pitanja vezanih uz krajolik.

Osim zakonskih, u Hrvatskoj su usvojeni i strateški dokumenti kojima se izražavaju politike i ciljevi budućeg razvoja prostora i krajolika. Treba naglasiti da ne postoji jasno oblikovana i artikulirana politika o krajoliku – krajolična politika, niti zamisao o potrebi njegove zaštite na način kako to propisuje *Europska konvencija o krajoliku*. To se može povezati s činjenicom da krajolik kao entitet nije prepoznat u *Ustavu RH*, kao opće dobro i javni interes, niti je razvidno koja je institucija nadležna za koordiniranje pitanja krajolika. Iz navedenih razloga dosad nije izrađena *Strategija zaštite krajolika*. Pitanja krajolika (krajobraza) navode se u naslovu i sporadično su dotaknuta u *Strategiji i akcijskom planu zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti*, zadržavajući se na općim načelima *Europske konvencije o krajoliku* i *Strategije prostornog uređenja* navodeći potrebu prepoznavanja tipova krajolika i izradu *Krajobrazne osnove RH*. Iako su *Strategija i Program prostornog uređenja Republike Hrvatske* još 1999. godine propisali izradu *Krajobrazne osnove*, ona još nije napravljena, a krajolik se još uvijek promatra sektorski, uglavnom sa stanovišta prirodnih vrijednosti. U *Strategiji i akcijskom planu zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti* krajoliku se posvećuje premalo pozornosti, promatra ga se sekundarno i sektorski (isključivo kroz prirodne sastavnice), bez prijeko potrebnog interdisciplinarnog pristupa. U tijeku je izrada *Strategije prostornog razvoja Republike Hrvatske*, koja također naglašava potrebu izrade *Krajobrazne osnove Hrvatske*.

Ostali strateški dokumenti (*Strategija održivog razvitka*, *Strategija zaštite okoliša*, *Strategija regionalnog razvoja*, *Strategija energetskog razvoja*, *Strategija prometnog razvitka*, *Strategija upravljanja vodama*, *Strategija energetskog razvitka*), izuzev *Strategije održivog razvitka*, koja se zalaže za izradu *Krajobrazne osnove*, ne izražavaju gotovo nikakav odnos prema pitanjima krajolika. *Strategija očuvanja, zaštite i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine* posebno naglašava kulturni krajolik, potrebu njegova prepoznavanja, dokumentiranja i zaštite te uključivanja u gospodarske i turističke programe. Iako je *Strategija prostornog uređenja* izrađena prije donošenja *Europske konvencije o krajolicima*, u duhu tadašnjih spoznaja o potrebi vrjednovanja i obzirnog korištenja

cjelokupnog prostora države, a ne samo izdvojenih područja visoke vrijednosti, planirala je izradu *Krajobrazne osnove Hrvatske*, kao prostorno-planske podloge za integralnu zaštitu prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti prostora, te identiteta krajolika. Već je tada bilo naglašeno da *Krajobraznu osnovu* treba *uspostaviti i održavati na državnoj, županijskoj i gradskoj/općinskoj razini, pri nadležnim službama prostornog uređenja, uz multidisciplinarnu suradnju službi zaštite prirodne i graditeljske baštine, zaštite okoliša te nositelja relevantnih znanstvenih i stručnih projekata*.² Naglašeno je da se krajolična osnova izrađuje metodom interdisciplinarnog rada, objedinjava podatke o integralnim vrijednostima prostora, a osobito prirodnim, ekološkim, kulturnim, povijesnim, estetskim, rekreacijskim i gospodarskim, te omogućava određivanje područja zajedničkih obilježja tipoloških razvrstaja – karakterizaciju i njihovo sintezno vrjednovanje. Očekivalo se da će rezultati krajolične osnove dati uvid u pogodnosti, osjetljivost ili ugroženost određenih krajolika s obzirom na moguće namjene i zahvate u prostoru, ali i za oblikovanje preporuka, smjernica i mjera za njegovu zaštitu. Također je bilo zacrtano da će se krajolične podloge koristiti pri izradi dokumenata prostornog uređenja na svim razinama – od države, županija do gradova i općina. Navedeno još uvijek nije uspostavljeno, niti su utvrđeni jedinstvena metodologija i standardi potrebni za njezinu izradu.

Zaštitom su za sada obuhvaćeni jedino krajolici uključeni u područja nacionalnih parkova, parkova prirode i regionalnih parkova, ali se zaštita provodi prema *Zakonu o zaštiti prirode*, što ukazuje na nadležnosti i bavljenje prirodnim sastavnicama. Kulturni krajolici za čiju zaštitu postoje pretpostavke prema *Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* dosad su zaštićeni u vrlo malom broju.³

2 Strategija prostornog uređenja RH, 1997: 165.

3 U prethodnim poglavljima utvrđeno je da su krajolici izuzetno složeni i raznoliki prostorni sustavi te da svaka zemlja, ovisno o vlastitim primjerima, treba razviti prikladne metodologije. U Hrvatskoj je donoseno prvo *Rješenje o preventivnoj zaštiti kulturnog krajolika za područje Žumberačko-samoborskog gorja – Plešivičkog prigorja* (NN 70/09). Rješenja o zaštiti kulturnog dobra područja Starogradskog polja na otoku Hvaru i kulturnog krajolika Velikog Tabora, iako po svojim obilježjima pripadaju kulturnim krajolicima, upisana su u *Registar kulturnih dobara* kao arheološko područje, odnosno kao kulturno-povijesna cjelina.

Jedan od razloga jest nedostatak teorijskih istraživanja koja bi bila polazište i omogućila uspostavljanje jedinstvenog metodskog pristupa za izradu stručnih standarda i kriterija za dokumentiranje, vrjednovanje i zaštitu kulturnih krajolika, a s druge strane je pitanje provođenja mjera zaštite i osnivanja tijela koje će se baviti upravljanjem i zaštitom kulturnog krajolika. Istraživanja i analize u ovom radu ukazuju na to da pozornost treba usmjeriti i običnim, živim krajolicima koji su stoljećima bili naseljeni i kultivirani, kao ruralni, poljodjelski, a danas su bez stanovnika, dok su obradive površine zapuštene i obrasle samoniklom vegetacijom (šumom, grmljem, makijom i sl.). Zbog zahtjeva za novom gradnjom spadaju u ugrožena područja. Prostorni planovi županija, gradova i općina pretežito sagledavaju krajolik/kulturni krajolik s gledišta prirodnih vrijednosti i biološke raznolikosti (staništa, ugrožene vrste, zaštićena područja prirode i dr.), ali pritom ne sagledavaju problematiku zaštite i očuvanja krajolika. Samo rijetke županije (Zagrebačka, Sisačko-moslavačka, Koprivničko-križevačka, Istarska) naznačile su značaj krajolika i provele su predhodno vrjednovanje cjelokupnog teritorija županija. Slijedom provedenog vrjednovanja dane su smjernice i preporuke za zaštitu krajolika u planovima nižeg reda, utvrđeni su kriteriji za nova građevna područja te očuvanje identiteta postojećih naselja. Spomenuta metoda vrjednovanja krajolika i krajoličnih vrijednosti nije provedena za jadransko priobalje i otoke, koji su u velikoj mjeri izloženi pritiscima razvitka te otvaranjem turističkih predjela, često u najvrjednijim krajolicima. Upravo se neselektivnim širenjem građevnih i turističkih područja nastavlja *betonizacija* obale; nestaju krajolici stvarani tisućljećima, a time se gubi zavičajni pa i nacionalni identitet.

Usporedbom i analizom postojećeg institucionalnog sustava i hrvatskih zakona koji uključuju pitanja zaštite, planiranja i upravljanja krajolika s međunarodnim zaključeno je da je pravna zaštita nezadovoljavajuća, da je potrebna revizija i dopuna zakona te osnivanje agencije ili druge ustanove za pitanja krajolika. Problematika krajolika u Hrvatskoj još uvijek nije shvaćena sveobuhvatno, prema zamisli i načelima *Europske konvencije o*

krajoliku. Postojeća zakonska zaštita krajolika u okviru nekoliko zakona u Hrvatskoj nije u dovoljnoj mjeri međusobno usklađena, što se najviše odražava na stanju uređenja prostora i izgledu krajolika. Krajolik stoga treba ugraditi u pravilnike i podzakonske akte u nadležnosti resornih ministarstava, osobito prostornog uređenja, posebice u *Pravilnik o načinu izrade prostorno-planske dokumentacije*. Krajolik treba ugraditi u ostale sektore koji na njega imaju neizravan utjecaj, kao što su: poljoprivreda, šumarstvo, promet, vodno gospodarstvo, regionalni razvoj i drugo. U cilju primjerne skrbi o krajoliku potrebno je osnovati stručno tijelo, *Agenciju* te osigurati međuresornu suradnju tijela državne i regionalne uprave, planerskih organizacija, nevladinih organizacija i ostalih. Krajolik treba ugraditi u *Ustav*, kao konstitutivnu i suštinsku komponentu čovjekove okoline, koja odražava raznolikosti kulturnog i prirodnog naslijeđa i važan je element prostornog identiteta.

PROVOĐENJE TIPOLOŠKOG RAZVRSTAJA – KARAKTERIZACIJE KRAJOLIKA

Dokumentiranje i prepoznavanje tipoloških obilježja osnovne su pretpostavke zaštite karaktera i vrijednosti krajolika. Provode se na različitim razinama i mjerilima te zahtijevaju jedinstven pristup da bi dobiveni rezultati bili usporedivi i sukladni s međunarodno prihvaćenim metodama. Osim prirodnih, kulturno-povijesne sastavnice važan su čimbenik prepoznavanja i utvrđivanja uzoraka, krajoličnih tipova i područja. U dosadašnjim pristupima tipološkog razvrstaja prevladavajući su čimbenici prirodnih sastavnica, korištenje prostora i čovjekova percepcija krajolika. Za kartiranje krajoličnih tipova i područja koristi se tehnička podrška GIS-a te metode kabinetskih i terenskih istraživanja. Na temelju provedenih analiza teorijskog pristupa i međunarodno uspostavljenih metoda i modela tipološkog razvrstaja – karakterizacije krajolika predložen je model sukladan međunarodnom, prilagođen svojstvima krajolika u Hrvatskoj te proširen parametrima kulturnih sastavnica. Utvrđen model tipološkog razvrstaja provjeren je na istraživanom području Žumberka.

Prepoznavanje obilježja – karaktera krajolika prema odredbama *Europske konvencije o krajoliku* provodi se za sve krajolike, a ne samo za posebno vrijedne i zaštićene. Metode istraživanja i tipološkog razvrstaja krajolika mogu biti objektivne i subjektivne te uključuju nestatističke i statističke modele. Statističko, tj. objektivno razvrstavanje krajolika uglavnom se koristi u geografiji, ekologiji, prostornom planiranju i upravljanju krajolikom, metodama stvaranja kartografskih prikaza, snimanja iz zraka te matematičkog modeliranja. Za razliku od objektivnog pristupa, koji polazi od pretpostavke da je vrsnoća krajolika sadržana u njemu samome, subjektivni smatra da se njegova vrsnoća može ocijeniti samo „očima promatrača“. Metode istraživanja krajolika uglavnom se prilagođavaju ciljevima istraživanja, pri čemu se niz istraživanja bavi estetskom dimenzijom i percepcijom krajolika, usko povezanom s pitanjima njegova identiteta i značenja za stanovnike. Zadaća karakterizacije jest

prepoznavanje područja homogenih svojstava krajolika metodama razvrstavanja, što predstavlja složen zadatak. Razlozi tome su teško odredive granice između prirodnih obilježja, procesa i namjene te zbog načina prepoznavanja i dokumentiranja međudjelovanja između pojedinih sastavnica krajolika. Suvremeni pristupi istraživanjima krajolika naglašavaju potrebu stvaranja i povezivanja različitih znanstvenih disciplina, zbog toga što u krajoliku postoji niz različitih obilježja i vrijednosti – biofizičkih, ekološko-okolišnih, kulturno-povijesnih, socioloških, psiholoških i ostalih. Suvremena međunarodna iskustva pokazala su da je dokumentiranje krajolika i njegovih kulturnih sastavnica dosad bilo zanemareno i da je provedeno u maloj mjeri. Razvojem suvremenih izmjera prostora i tehnika vizualizacije dokumentiranje krajolika je postalo pristupačnije, posebice u kombinaciji s uporabom geografsko-informacijskih sustava, koji postaju glavnim alatom za dokumentiranje krajolika i upravljanje njegovim razvojem i zaštitom. Na temelju dosadašnjih međunarodnih iskustava pokazalo se da se zbog velike složenosti kulturnih sastavnica krajolika otežava njihovo razvrstavanje i kategorizacija na cjelovit i jedinstven način. Međunarodna rasprava o tome kako tumačiti, interpretirati i raspodjeliti podatke kulturnih sastavnica krajolika, za razliku od abiotičkih ili biotičkih skupova podataka, dosad nije postigla zadovoljavajući dogovor. Dosadašnji pristupi tipološkog razvrstaja krajolika temeljili su se uglavnom na pokazateljima prirodnih obilježja i sastavnica krajolika, kao što su klimatska, reljefna, geološka građa i tla. Podatci *korištenja prostora* (dobiveni iz karata *Corine Land Cover*) interpretirani su kao prirodna i kulturna komponenta krajolika, ali je ustvrđeno da ne daju uvijek zadovoljavajuće rezultate, posebice u krajolicima naselja.

Dosadašnji stupanj uključivanja kulturnih sastavnica u metode europske tipološke podjele krajolika mnogi su autori (Antrop, Wascher, de la Tore) proglasili nedostatnim, sa zahtjevom da se na nižim razinama

105. Urbani krajolik nizinskog dijela Zagreba

karakterizacije – nacionalnim, regionalnim i lokalnim – uključe i kulturne sastavnice. U ovom je istraživanju u tipološkom razvrstavanju krajolika, osim prihvaćenih metoda uključivanja prirodnih sastavnica, težište bilo na uvođenju antropogenih, kulturno-povijesnih sastavnica. Usklađivanjem tipološke podjele krajolika hrvatskog teritorija s europskom kartom krajoličnih tipova LANMAP2 omogućit će se usporedivost te uključivanje u projekte međunarodne suradnje. Stoga je u Hrvatskoj potrebno provesti tipološku podjelu – karakterizaciju krajolika na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini izradom tzv.

Krajoličnih osnova u kojima će se odrediti mjere zaštite i razvoja krajolika. Za potrebe izrade *krajoličnih osnova* potrebno je uspostaviti kriterije i standarde dokumentiranja, primjenu GIS-a, te multidisciplinarnost timova koji ih izrađuju. *Krajolične osnove* trebale bi biti podloga za izradu strateških i planskih dokumenata, kao i prostorno-planske dokumentacije (sl. 105).

PREPOZNAVANJE, DOKUMENTIRANJE I VRJEDNOVANJE KULTURNIH KRAJOLIKA

Do sada nisu u dovoljnoj mjeri prepoznati ni dokumentirani krajolici kulturnog naslijeđa Hrvatske, iako neprijeporno postoje. Prepoznavanje kulturnih krajolika kao vrste kulturnih dobara u Hrvatskoj još je uvijek na početcima, zbog nepostojanja sustavnog pristupa zaštiti te jasno definiranih kriterija za ocjenu njihove vrijednosti. Međunarodne povelje i preporuke predstavljaju stručni teorijski okvir i usmjerenje unutar kojeg je moguće provesti sustavno razvrstavanje kulturnih krajolika u Hrvatskoj te osigurati potrebnu međunarodnu usporedivost i sukladnost. U međunarodnim okvirima zaštite krajolika također postoje različita gledišta o definiciji, određenju i obuhvatu pojmova *krajolik* i *kulturni krajolik*. Podrobnom analizom uspostave pojma kulturnog krajolika analizirane su sličnosti i razlike u određenju pojma i postupnom uključivanju pojedinih sastavnica kroz razvoj zamisli. Prema *Europskoj konvenciji o krajoliku* kao najširem i najobuhvatnijem dokumentu o zaštiti, krajolik je određen kao *područje opaženo od ljudi, čija je narav rezultat međusobnog djelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika*, a obuhvaća sve krajolike kopna, obale i mora. Osim toga, krajolik je zbroj svih promjena u okolišu, mjesto gdje se susreću prošlost i sadašnjost. Bez obzira na ranije suprotstavljena stajališta, navedena je definicija bliska opisu kulturnih krajolika prema UNESCO-ovim aktualnim smjernicama za zaštitu *Svjetske baštine*, prema kojoj kulturni krajolici predstavljaju složeno djelo prirode i čovjeka, gdje se bilo koji dio zemlje može prepoznati kao kulturni krajolik.

Pregled definicija i sadržajnih određenja pojma kulturnog krajolika prihvaćenih na sastancima stručnjaka u sklopu međunarodnih konvencija, od prve zamisli i njegove formalne uspostave 1992. godine, ilustrira razvoj koncepta krajolika i nijanse u promjenama gledišta. Pitanje određenja kulturnog krajolika nije bilo u središtu rasprava niti jedne od dosad održanih međunarodnih konferencija, već se uglavnom raspravljalo o metodama prepoznavanja, zaštiti i upravljanju. Nije se

raspravljalo što sve uključuje pojam kulturnog krajolika i što se vrjednuje, već kako zaštititi te vrijednosti i upravljati njima. Težište je bilo na promicanju i pojašnjenju značaja kulturnih krajolika u području očuvanja naslijeđa, te u politikama i strategijama održivog razvitka. Iz analize razvoja koncepta kulturnog krajolika uočeno je da se od najranijih etapa zamisao pojma krajolika kao prostornog naslijeđa (1960-ih godina) mijenjalo i dopunjavalo u pogledu:

- naziva pojma – od *grupe zgrada, povijesnog, arhitektonskog područja, mjesta do kulturnog krajolika (group of building, historic area, heritage site, cultural landscape)*
- obuhvata – od grupe zgrada i njihove okoline, naselja i okoline sve do cjelokupnog područja percipiranog od čovjeka
- koncepta i pristupa – od krajolika kao slike i lijepog prizora do prostora složenog međudjelovanja čovjeka i prirode
- vrijednosti – koja proizlazi iz značajnih kombinacija kulturnih i prirodnih obilježja
- metoda zaštite – od statičnih (popravaka i vraćanja izvornog izgleda) do dinamičkih – upravljanja promjenama.

Određenje pojma kulturnog krajolika od uspostave pojma do danas kroz međunarodne se povelje dopunjavalo novim elementima. Prema osnovnom određenju, kulturne krajolike su oblikovali ljudi, stoga oni reprezentiraju zajednički rad prirode i čovjeka te uključuju:

- prostorno i vremensko međudjelovanje čovjeka i prirode, procese i dinamiku
- mjestopisno (topografski) određena područja, kao prostorno, teritorijalnu određenost
- kontekstualnu određenost – šire društveno, povijesno i fizičko okruženje

- vrijednosti stvaralačkog duha (kulturne, povijesne, društvene, gospodarske i ostale)
- razvoj i stilove graditeljskog, tehničko-tehnološkog, urbanističkog i pejzažnog oblikovanja krajolika koji ilustrira značajno razdoblje povijesti
- tradicijska naselja, korištenje i namjenu zemlje ili mora (*land-use, sea-use*) i odnos prema prirodnom okolišu
- materijalno i nematerijalno naslijeđe, kulturne tradicije, vjerovanja, znanja i vještine
- povezanost s događajima ili tradicijom, likovnim, glazbenim i književnim djelima;
- biološku i kulturnu raznolikost – prirodna staništa, očuvanje biološke raznolikosti i ugroženih vrsta
- prirodne zanimljivosti ili područja iznimnih prirodnih ljepota i estetske vrijednosti, značajne geološke i reljefne oblike i obilježja
- odražavaju vizionarski i aktivni pristup s ciljem poboljšanja vrijednosti, uključuju lokalnu zajednicu i tradiciju kao temelj za uspješan pristup razvoju te partnerstvo i suradnju.

U široko postavljenom određenju pojmova krajolik i kulturni krajolik još uvijek postoje nejasnoće oko sadržaja, koji se u svjetlu definicije *Europske konvencije o krajoliku* odnosi na sve krajolike bez obzira na vrijednosti, dok koncept kulturnih krajolika UNESCO-a još uvijek obuhvaća samo područja krajolika visokih i iznimnih vrijednosti. Najava donošenja *Svjetske konvencije o krajoliku* kao pandana *Europskoj konvenciji o krajoliku* potvrđuje navedenu kontradikciju, ali i otvara put za njezino rješavanje.

Provedenom analizom literature, međunarodnih povelja i preporuka o zaštiti kulturnog naslijeđa zaključeno je da su uspostavljanju koncepta kulturnog krajolika, osim kulturne geografije, doprinijeli i međunarodni krugovi zaštite kulturnog naslijeđa. Razvoj koncepta kulturnog krajolika u međunarodnim poveljama započeo je od prepoznavanja *mjesta*, okoline arhitektonskog spomenika, preko povijesnog, arhitektonskog i urbanog područja, povijesnih vrtova do široko obuhvatnog pojma kulturnog krajolika koji uključuje: namjerno, vidljivo

oblikovane krajolike, ruralne i urbane organski razvijene te asocijativne, kulturne krajolike. Pristup se razvijao od najranijeg poimanja kulturnog krajolika kao statičnog prizora i slike do krajolika kao procesa i dinamičkog sustava. Pregledom literature i međunarodnih povelja istraženi su različiti pristupi i metode za prepoznavanje sastavnica i svojstava kulturnog krajolika, te njegovo razvrstavanje, podjelu prema vrstama. Utvrđeno je da je prvi korak u podizanju svijesti o vrijednostima krajolika, kao kulturno-povijesnog naslijeđa, stvaranje Registra i dokumentacije – početni i temeljni dio analiza, planiranja i zaštite. Dokumentiranje u obliku baze podataka, središnje zbirke podataka, obuhvaća cjelovit opseg svih sastavnica kulturnog krajolika organiziranih prema određenoj strukturi kojom se opisuju njihova obilježja i odnosi u krajoliku. Usporedbom načina dokumentiranja kulturnog krajolika prema naputcima ICOMOS-a i dokumentiranja koje u SAD-u provodi *National Park Service* zaključuje se da se oba temelje na dokumentiranju kulturnih i prirodnih sastavnica, materijalnih i nematerijalnih obilježja krajolika, te da osim opisnih uključuju fotografske i kartografske prikaze. Suvremeni alati i tehnike geografsko-informacijskog sustava (GIS-a) imaju u posljednjim desetljećima važnu ulogu u istraživanjima i dokumentiranju krajolika, u prikupljanju, arhiviranju, upravljanju, analiziranju i izlaznim rezultatima geografskih i drugih vrsta podataka te je njihovo korištenje preporučio UNESCO.

U Hrvatskoj postoje različite vrste kulturnih krajolika koji dosad nisu prepoznati ni zaštićeni Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. Zaštita krajolika kao kulturnog naslijeđa zahtijeva sustavna istraživanja, razvrstavanja, podjelu prema vrstama, dokumentiranje formiranjem baze podataka i izradu *Registra (Upisnika) kulturnih krajolika*. Prvi korak u podizanju svijesti o vrijednostima kulturnih krajolika, kao početni i temeljni dio planiranja i zaštite, jest stvaranje temeljite dokumentacije i *Registra kulturnih krajolika Hrvatske*.

SUSTAV VRJEDNOVANJA KULTURNIH KRAJOLIKA

Na temelju provedenih analiza međunarodnog teorijskog pristupa, primjera u europskim zemljama te usporedbom s postojećim sustavom vrjednovanja kulturnog naslijeđa u Hrvatskoj u ovom je istraživanju predložen model vrjednovanja kulturnih krajolika koji uključuje glavne grupe vrijednosti: kulturno-povijesne, estetsko-oblikovne, prirodno-okolišne i društveno-gospodarske. Usklađivanje navedenih vrijednosti jedan je od najtežih zadataka u procesu donošenja odluke o metodama i uvjetima zaštite krajolika kao kulturnog naslijeđa, kojima se trebaju zadovoljiti zahtjevi svih dionika. Drugo važno određenje jest da je kulturno naslijeđe u svojoj suštini kolektivni i javni pojam, koji po definiciji osnovnog razloga postajanja treba održati u području javnog interesa i javnog dobra. Taj se pristup kao zajednička nit provlači kroz sve vrste vrijednosti naslijeđa i važan je za razumijevanje odluka o zaštiti kulturnog krajolika.

Konačni cilj vrjednovanja jest određivanje značaja kulturnog krajolika sadržanog u njemu, njegovoj građi, korištenju i okolini. Kulturni krajolik i pripadajuće sastavnice, poput ostalih vrsta kulturnog naslijeđa, imaju različite stupnjeve značaja: od međunarodnog (globalnog), nacionalnog, regionalnog do lokalnog. Kulturni značaj opisan je kao zbir svih vrijednosti: estetske, kulturne, povijesne, edukacijske, znanstvene, društvene – za prošle, sadašnje i buduće naraštaje. Ocijeniti vrijednost krajolika kao kulturnog dobra znači dokazati kulturni značaj zadovoljavanjem uspostavljenih kriterija te odrediti granice njegova rasprostiranja. Razlika između metode vrjednovanja (*evaluation, valorization*) i ocjene karaktera krajolika (*landscape character assessment*) sastoji se u tome da se prvom prepoznaju i dokazuju svojstva krajolika kao kulturnog naslijeđa, dok se potonja obavlja sukladno načelima *Europske konvencije o krajoliku* i uključuje sve krajolike. Vrjednovanje za potrebe utvrđivanja svojstva kulturnog dobra, zadovoljavanjem kriterija za upis na listu kulturnih dobara, znači prepoznavanje, dokumentiranje i dokazivanje postojanja dogovorno

uspostavljenih grupa vrijednosti, kao što su kulturne i estetske, povijesne, znanstvene i društvene. Današnja stanovišta o vrijednostima i značenju kulturnog naslijeđa razlikuju se od nekadašnjih, kad su predmetom zaštite bile građevine i kulturno-povijesne cjeline, koje su bile vrjednovane prije svega zbog njihove povijesne vrijednosti, dok se danas promatraju i kao potencijali razvoja i to zbog njihovih namjena i korištenja kojima se omogućava njihov opstanak i održivost.

Svrha vrjednovanja kulturnog krajolika jest dokazivanje postojanja svojstava kulturnog dobra i njegova zaštita. Zaključeno je da su metode zaštite usko povezane s ocjenom vrijednosti i stupnjem kulturnog značaja krajolika. Kulturni krajolici mogu se vrjednovati kvalitativnim i kvantitativnim metodama, objektivnim i subjektivnim pristupom, ovisno o svrsi i zadacima vrjednovanja. Ocjena kulturnog krajolika može biti provedena i subjektivnom metodom, s naglaskom na estetska svojstva i percepciju. Metodama subjektivnog vrjednovanja, koje se oslanjaju na percepciju i osjećaj mjesta, ocjenjuju se estetske i doživljajne vrijednosti, dok se objektivni pristup usmjerava na obilježja sastavnica i kulturnog krajolika u cjelini. Jedna od zadaća vrjednovanja kulturnog krajolika jest zaštita njegovih svojstava, karaktera, iz čega proizlazi i izbor pokazatelja i kriterija vrjednovanja. Stupanj kulturnog značaja predstavlja ukupan zbroj relativnih vrijednosti: evidentne, povijesne, estetske, kulturne, prirodno-okolišne i društveno-ekonomske, ocijenjenih na temelju odabranih kriterija u rasponu od vrlo visokog, visokog, umjerenog do niskog i bez vrijednosti. Brojčani rezultat dobiven zbrojem pojedinih grupa vrijednosti izravno se povezuje s razinom značaja koja može biti lokalna, regionalna, nacionalna ili međunarodna.

Metoda vrjednovanja krajolika odvija se kao drugi stupanj metode ocjene karaktera krajolika. Metoda se primjenjuje u Engleskoj/Velikoj Britaniji uglavnom za potrebe izrade krajoličnog/pejzažnog plana (*landscape*

106. Krajolik mora Brijunskog otočja

plan), te planova zaštite i upravljanja krajolikom. Metoda ocjene karaktera krajolika obuhvaća sljedeće korake:

- prepoznavanje karaktera koje se temelji na određivanju krajoličnih tipova i područja za cjelokupno područje istraživanja
- ocjenu vrijednosti krajolika koja može biti povezana s okolišnom i kulturnom dobrobiti, a proizlazi iz različitih izvora (fizičke i vizualne sastavnice, te elementi prepoznatljivosti i identiteta krajolika)
- ocjenu osjetljivosti krajolika koja označava opseg do kojega se krajolik može prilagoditi promjenama bez neprihvatljivog gubitka postojećeg karaktera i vrijednosti. Osim ocjene svojstava, karaktera krajolika, provode se postupci ocjenjivanja krajolične i vizualne osjetljivosti, a rezultati su izravno povezani s kapacitetom, tj. nosivošću i sposobnošću krajolika za budući razvoj i promjene.

Pregled teorijskog pristupa, međunarodnih dokumenata i modela primjenjenih u pojedinim zemljama pruža široki uvid i podlogu za utvrđivanje metoda i pristupa vrjednovanja kulturnih krajolika i pripadajućih sastavnica. Istraženi primjeri pokazali su da je međunarodno usvojene metode vrjednovanja uz odgovarajuće prilagodbe i dopune moguće primijeniti i za različite vrste kulturnih krajolika u Hrvatskoj te je predložen model. Model uključuje pripremu dokumentacije, podatke o krajoliku, njegovim prirodnim i kulturnim (antropogenim) sastavnicama, kao podlogom za obradu i ocjenu njihove relativne vrijednosti (brojčano iskazivanje vrijednosti). Uključene su glavne grupe vrijednosti: kulturno-povijesne-oblikovne, prirodno-okolišne i društveno-gospodarske. Predloženi model vrjednovanja kulturnog krajolika temelji se na objektivnom pristupu, sustavnom utvrđivanju vrijednosti i značaja krajolika primjenom znanstvenih metoda, prema jasno utvrđenim kriterijima i na temelju podataka posebno prikupljenih i analiziranih za tu svrhu (sl. 106).

ZAŠTITA I ODRŽIVI RAZVOJ KULTURNIH KRAJOLIKA

Do danas u Hrvatskoj nije uspostavljen odgovarajući stupanj zaštite krajolika, a posebice onih koji posjeduju svojstva kulturnog dobra, te se ne primjenjuju međunarodno prihvaćeni modeli zaštite. Malobrojnim zakonom zaštićeni kulturni krajolici, osim općih mjera propisanih rješenjem o zaštiti, nemaju uspostavljen odgovarajući sustav učinkovitog provođenja zaštite kroz izradu plana krajolika i plana upravljanja. Postojeći međunarodni pristupi zaštite krajolika, uključujući institucionalni sustav, metode djelovanja, donošenje planova zaštite i upravljanja krajolikom uglavnom nisu prepoznati i ne primjenjuju se u hrvatskoj praksi. Pregled i analiza povelja i preporuka zaštite kulturnog naslijeđa i krajolika, bibliografskih jedinica koje se odnose na međunarodne zakonske alate, definicije postupaka i metoda zaštite kulturnih krajolika pokazuje jasno usmjerenje na potrebu usustavljenja metoda, postupaka i procedura zaštite, planiranja i upravljanja krajolicima. Dostupni pravni instrumenti zaštite obraćaju se tradicijama, povijesnim vrijednostima, fizičkim tragovima – očiglednosti i prisutnosti prijašnjih kultura kao bitnom dijelu naslijeđa krajolika. Naglašava se materijalno i nematerijalno, pokretno i nepokretno, biofizičko i kulturno naslijeđe, ali i međusobne povezanosti. Međutim, promatraju li se kao naslijeđe krajolika, svi su navedeni elementi nedjeljivi i međusobno ovisni.

Međunarodne organizacije i povelje podrška su zemljama, istraživačkim organizacijama, pojedincima i ostalima u upravljanju kulturnim krajolicima. Glavno zajedničko usmjerenje organizacija i povelja jest prema strateškim programima kojima se podupiru održivi ekonomski, društveni i kulturni razvoj te uključivanje u zaštitu kulturnih, povijesnih, znanstvenih i biofizičkih elemenata naslijeđa u krajoliku. Rezultati analiza prikazani su kao pregled zakonskih instrumenata, smjernica i postupaka te pokazuju da su metode zaštite zajedničke mnogim zemljama slične, ali su prema načinu provedbe jedinstvene za pojedinu zemlju. Drugi dio pregleda

međunarodnih smjernica, postupaka i metoda analiziran je prema primjerima pojedinih zemalja (SAD, UK). Prikazane su samo opće smjernice jer su detaljne metode i postupci prilagođeni posebnostima u tim zemljama i ne mogu biti izravno primijenjeni u našim uvjetima. Cilj je bio prepoznati opće metode koje mogu biti univerzalno prihvaćene, a to su: stručna istraživanja koja se moraju sastojati od prikupljanja, analiza i interpretacije dostupnih podataka te od postupaka i metoda djelovanja koje će očuvati fizičke sastavnice, biotički sustav, namjenu i korištenje kulturnog krajolika.

Međunarodno prihvaćeni i provjereni sustavi izrade *Plana zaštite krajolika* te metoda koje se primjenjuju smatraju se polazištima i u uspostavi sustava zaštite krajolika u Hrvatskoj. Cilj zaštite kulturnog krajolika jest održavati, obnavljati i poboljšati ili unaprijediti njegove kulturne i prirodne vrijednosti. Svi zahvati u kulturnom krajoliku trebaju uvažavati i uključivati očuvane povijesne sadržaje i značajke, a unošenje novih elemenata i struktura mora biti primjereno njegovim svojstvima i kulturnom značaju. Analiza međunarodnih dokumenata pokazala je da planiranje i upravljanje razvojem krajolika zahtijeva sustavan pristup, niz metoda i postupaka zaštite, kao što su:

- zakonska zaštita kulturnih krajolika ocijenjenih na temelju utvrđenih kriterija
- određivanje granica zaštićenog kulturnog krajolika
- izrada i donošenje *Politike, Strategije, Plana zaštite i Plana upravljanja kulturnim krajolikom*
- sustav upravljanja kulturnim krajolikom treba biti povezan i objedinjen s urbanističkim i regionalnim planskim dokumentima.

U cilju učinkovitije zaštite potrebno je uspostaviti krajoličnu politiku s ciljem podizanja svijesti o vrijednostima i potrebi očuvanja karaktera i vrijednosti krajolika te korištenju njegovih potencijala za održivi razvitak. Krajolična

107. Zaštićeni krajolik Pustinje Blaca

politika u obliku zasebnog strateškog dokumenta treba odrediti značaj i iskazati javni interes prema karakteru i vrijednostima krajolika te dati smjernice za ostvarivanje ciljeva, inicijativa i metoda njihove provedbe. Oblikovanje i donošenje *Politike zaštite krajolika* smatra se općim polazištem koje uključuje zakonski i administrativni okvir, modalitete djelovanja u sustavu zaštite krajolika s ciljem očuvanja stanja te unaprjeđenje kulture građenja i oblikovanja. Politika zaštite kao dio plana upravljanja mora jasno izraziti način kojim će se najbolje ostvariti zaštita ukupne vrijednosti i sastavnica kulturnog krajolika te propisati postupke i metode koje je potrebno ugraditi u ostale dokumente izravnog ili neizravnog utjecaja na krajolik. Temeljna načela politike zaštite izražavaju se i oblikuju kroz izradu *Plana zaštite krajolika* i *Plana upravljanja krajolika*. Planom se određuju aktivnosti zaštite i održavanja svih obilježja i sastavnica kulturnog krajolika.

Mjere zaštite i metode djelovanja proizlaze iz vrijednosne kategorije krajolika, pojedinih dijelova ili sastavnica, a kreću se od konzervacije i održavanja do rekonstrukcije i novih zahvata s ciljem poboljšanja stanja. Metoda konzervacije, kao osnovna metoda zaštite kulturnog krajolika i/ili njegovih sastavnica podrazumijeva zaustavljanje daljnjeg propadanja, zadržavanjem stupnja očuvanosti uz poštivanje svih vrijednih povijesnih slojeva, održavanjem oblika, integriteta i materijala (supstrata) povijesnog značaja (sl. 107).

Na temelju analiziranog teorijskog pristupa i usvojenih stavova međunarodne zajednice o metodama zaštite iznesenih u poveljama i preporukama zaštite kulturnog naslijeđa predlaže se usustavljenje mjera zaštite kulturnih krajolika u Hrvatskoj, koje uključuje institucionalni i stručni okvir. Zakonska zaštita kulturnog krajolika može biti ostvarena na dva načina: kulturni krajolik je zaštićen

108. Fortifikacijski krajolik Kalnika

posebnim zakonom (*Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*) ili je zaštićen ostalim sektorima, kao što je prostorno uređenje. Zaštita kulturnog krajolika prema *Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* zahtijeva osim stručnog dokumentiranja, vrjednovanja i određivanja granice zaštite također uključivanje javnosti u donošenje odluka za potrebe budućeg razvoja te planiranja i upravljanja (sl. 108).

Učinkovite mjere zaštite kulturnih krajolika u Hrvatskoj moguće je provoditi putem *Zakona o zaštiti prirode* (nacionalni park, park prirode, regionalni park i zaštićeni krajolici), *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* (kulturni krajolik) i *Zakona o prihvaćanju Europske konvencije o krajoliku* (svi krajolici). Zaštita pri tome može imati oblik javnog dobra, a može se provoditi kroz

koordinirano djelovanje i kontrolu svih aktivnosti koje mogu imati utjecaj na izgled i stanje krajolika. Uključivanje (kulturnog) krajolika u razvojne i programe prostornog i urbanističkog planiranja u svijetu se pokazalo najučinkovitijim oblikom, kao i integriranje krajolika u različite sektorske politike i programe, što se predlaže i u Hrvatskoj. Budući da zaštita i očuvanje kulturnog naslijeđa zahtijeva velike materijalne troškove, nastoji se što više je uključiti u razvojne projekte i programe; posebice se to odnosi na kulturne krajolike u kojima se i dalje nastoji zadržati život nastavkom korištenja i namjena kojima se neće narušiti ili uništiti njihove vrijednosti.

Dosadašnji stupanj zaštite krajolika u okviru dokumenta prostornog uređenja nije dovoljan jer im ne osigurava potrebnu razinu zaštite. Istraživanjem je dokazano da

su upravljanje zaštitom te izrada *Plana zaštite kulturnog krajolika* glavni alati za zaštitu njihove vrijednosti kao naslijeđa. U okviru sadašnje nomenklature prostorno-plan- skih dokumenata to je vrsta prostornog plana područja posebnih obilježja. Plan treba omogućiti suradnju između različitih disciplina te osigurati izravno sudjelovanje svih dionika. Pri tome ciljevi zaštite krajolika trebaju biti usklađeni s ostalim oblicima razvoja prostora. Zaštita naslijeđa krajolika ne ostvaruje se sprječavanjem i onemogućavanjem promjena ili fosiliziranjem zatečenog stanja, već sustavnim dokumentiranjem i praćenjem promjena krajolika, a bez žrtvovanja najvrijednijeg iz prošlosti. U upravljanje kulturnim krajolicima važno je uključiti stanovnike i lokalnu zajednicu, jer područja kulturnih krajolika mogu postati važna za održivi gospo- darski razvoj.

Osim izrade *Plana zaštite krajolika*, zbog postizanja odr- živosti tijekom razvitka kulturnog krajolika putem *Plana upravljanja* treba uspostaviti i sustav odgovornosti i ko- ordiniranog djelovanja. U upravljanje kulturnim krajoli- cima važno je uključiti sve dionike, a posebice njihove stanovnike i lokalnu zajednicu. Zaštićena područja kulturnih krajolika mogu postati važna za održivi ruralni razvoj uz veće prepoznavanje nematerijalnih vrijednosti povezanih s tradicijskim načinom života, primjerice za razvoj ekoturizma i kulturnog turizma.

Drugi oblik sustavne zaštite karaktera krajolika koji nisu prepoznati kao kulturno dobro jest njegovo ugrađiva- nje u prostorno-planske dokumente svih razina i vrsta. To je moguće ostvariti kroz izradu *Studija zaštite karaktera krajolika (Krajolična/Krajobrazna podloga)*. Pro- storni plan svake vrste i razine treba uključiti dimenziju krajolika kroz: prepoznavanje karaktera krajolika, ocjene vrijednosti te smjernice za zaštitu i razvoj.

Usporedba i analiza postojećeg normativnog sustava koje uključuju pitanja zaštite, planiranja i upravljanja krajolicima s međunarodnim, upućuju na manjkavosti i potrebu revizija i dopune. Radi učinkovitije zaštite karak- tera i vrijednosti krajolika, a time i očuvanja prostornog identiteta teritorija Hrvatske potrebno je:

- dopuniti zakonsku i podzakonsku regulativu za zaštitu kulturnih krajolika
- dopuniti zakonsku regulativu prostornog uređenja vezanu uz planiranje krajolika uvođenjem nove vrste - *Plana zaštite krajolika/Krajoličnog plana* te propisiva- njem izrade *Krajoličnih/Krajobraznih podloga* - kao pod- loge za sve vrste prostorno-planske dokumentacije
- donijeti *Strategiju zaštite krajolika Hrvatske* te uspostavi- ti odgovarajuće politike te ih ugraditi i u ostale sektore koji izravno i neizravno utječu na krajolik
- osnovati ustanovu nadležnu za pitanja zaštite krajolika
- uvesti mjere i poticaje za primjere dobre prakse u za- štiti i očuvanju kulturnih krajolika.

Preporučuje se nastavak istraživanja vezanih uz istraži- vanja kulturnih krajolika te njihovu pripremu za upis u Registar kulturnih krajolika Hrvatske, među kojima se mogu izdvojiti oni koji mogu zadovoljiti kriterije za upis na *Listu Svjetskog naslijeđa*.

Krajolik mora Kornatskog otočja

SUMMARY

This book is based on the doctoral dissertation: *Landscape as a Cultural Heritage – Methodologies for the Identification, Valorization and Cultural Landscapes Conservation in Croatia*, which was defended at the Faculty of Architecture of the University of Zagreb in 2012. The research deals with analyzing, comparing and establishing of theoretical and methodological frameworks, approaches and models of recognition, documentation, systematization, evaluation and protection of landscapes as cultural heritage in Croatia. The landscapes are one of the main features of a country's spatial identity, regardless of being pure natural ones or man-made and developed throughout history. The landscapes that exhibit a high level of relationships between nature and human actions (of historic, artistic, environmental and symbolic meanings) are recognized as cultural landscapes – a special type of cultural heritage. A cultural landscape is the one that includes cultural and natural features, tangible and intangible elements, which all have to be protected by the law. In Croatia, unlike most other nations, landscapes that were affected by human interventions or by settlements are still not recognized,

nor adequately protected. One of the reasons for that might be the lack of standards or criteria for their identification, systematization and value assessment. The second one might be a different perception of the term 'landscape'. As a result of that, they are still considered not to be that important (either through preservation of public space and cultural identity, or as an important resource and factor of economic development).

Therefore, this research was focused upon analyses of the current situation regarding preservation of cultural landscapes in Croatia through theoretical methods and examples of practical use by comparing domestic and international preservation issues. The research methods have been modified for the purpose of achieving goals on several levels: theoretical contribution to understanding terms 'landscape' and 'cultural landscape' in regards to the identification, inventarization and evaluation; at the level of applying the preservation of cultural and natural heritage, the application of gained information and their usage in regional and urban planning. The research was based as a part of the process of landscape as cultural heritage recognition, but it also

covers other areas, such as the landscape characterization depending upon different landscapes, regardless of their value. The main hypothesis of this research is that Croatia does have various, versatile and valuable cultural landscapes that deserve preservation. That would be possible only by establishing acceptable method of recognition, systematization and evaluation of landscapes, that would be able to be compared and adapted to internationally recognized standards, and take part in international programs and projects as well.

The work is divided into chapters according to the methods associated with identification, documenting, landscape characterization, evaluation and protection of cultural landscapes. The chapter *Defining the Concepts of Landscape and Cultural Landscape* focuses on determining the landscape, that is subjected to a different understanding, interpretation and often inconsistencies in the Croatian language, further enhanced by the use of more words that relate to the term landscape: *krajolik*, *krajobraz*, *pejsaž*. It was concluded that the cultural landscape category was created by interaction of man and his natural environment, so the research, documentation, planning and management requires an integrated and interdisciplinary approach to social and natural sciences. The chapter *Legal Protection of the Landscape in Croatia and Comparison with European Countries* analyzes the international and national normative standards of landscape protection. The current state of legal protection of the landscape in Croatia is not satisfactory, because it does not provide the necessary level of protection of the landscape, the essential elements of recognition and identity of space.

Various methods of the landscape protection that are applied in many European countries are evaluated in the chapter *Landscape Characterization*. The comparison of the landscape features in Croatia was the model of the landscapes characterization examined in the study area. It is the second and third (regional and local level) landscape characterization. Using geographic information system (GIS), apart from the natural elements for determining landscape, types/areas are largely anthropogenic, and include cultural and historical elements.

This chapter provides cartographic views illustrating the methods employed in the study area of Žumberak. The section *Landscape as a Cultural Heritage Type* deals with theoretical analysis, the international approach to the methods of recognition and documenting the cultural landscape is analyzed, together with its applicability to the landscapes in Croatia. It was found that there are many and various cultural landscapes that deserve protection and belong to the distinct types: urban, rural, agricultural, industrial, sacral, landscapes of the sea, forts, etc.

The chapter *Cultural Landscape Valorization* analyzes the theoretical approach and international evaluation models for cultural landscape compared with Croatian evaluation models for cultural heritage. It is based on selected groups of values: cultural, historical and aesthetic; natural, environmental and socio-economic, as well as clearly defined criteria: integrity, authenticity, coherence, representativeness, rarity, diversity, aesthetic and visual features, condition, association and potential. The proposed model is demonstrated in the study area of Žumberak. The chapter *Methodological Framework of Cultural Landscape Protection* explores the theoretical approaches and internationally adopted methods of landscape protection. It also determines methodology and landscape protection system in Croatia. The chapter *Challenges of Landscape Conservation and Sustainable Development* discusses the objectives and draws conclusions for the improvement of the normative protection and for the sustainable development of cultural landscapes in Croatia. The *Glossary* explains all the terms related to recognition, evaluation, planning, classification and cultural landscape protection, and the last chapter contains examined bibliography and sources of images.

The contribution of this research is evident through current methods of landscape characterization, where the proposed one is applied to the observed Žumberak area through:

- connecting separate methods of characterization and the method of historic landscape characterization

109. Detalj agranog krajolika doline rijeke Mirne

- applying the method of landscape characterization, which to a greater extent includes cultural settlement patterns, as well as cultural heritage.

Within the Croatian framework, the contribution of this research will be reflected through:

- shaping a methodical frame for the assessment and inventarization of cultural landscapes by using proposed inventory cards and GIS tools
- using a proposed model of evaluating cultural landscapes by including types of value and determining the level of cultural significance.

The results of this research can be used as a starting point for:

- researching individual landscape themes in Croatia
- preparing a *Registry of Cultural Landscapes of Croatia* along with needed regulations for its creation; setting up the standards and criteria -these regulations should help in recognition, evaluation and preservation of landscapes as cultural heritage
- preparing the set of standards for methods of landscape characterization.

All that could be used as a basis for creating a *Landscape Map of Croatia*, the basis of landscape classification (at national, county, city levels) and the *Atlas of Cultural Landscapes of Croatia*.

Atrij Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Copenhagenu

PRILOZI

TUMAČ POJMOVA

Objašnjeni su pojmovi koji se koriste u knjizi u posebnom značenju u odnosu na pojam, tipološki razvrstaj, ocjenu vrijednosti i metode zaštite krajolika. Pojedini pojmovi preuzeti su iz područja urbanizma, prostornog i pejzažnog planiranja, ekologije krajolika te zaštite kulturnog naslijeđa, a preklapaju se sa značenjima u kontekstu istraživane teme krajolika.

Adaptacija (*adaptation*) - promjena i prilagodba krajolika novoj namjeni unošenjem novih elemenata kojima se ne mijenjaju obilježja i karakter krajolika.

Akcenti, orijentiri (*landmarks*) – znakovi u krajoliku koji mogu biti zgrade ili druge građevine (zvonici, tornjevi, piramide isl.), prirodni oblici, stabla i sl., koji se zbog svoje visine, položaja, različitog oblikovanja ili namjene izdvajaju iz uobičajene okoline.

Atribut (*atribut*) - svojstvo, karakteristična i pobliža oznaka, glavna značajka krajolika.

Autentičnost (*authenticity*) - vjerodostojnost, svojstvo krajolika koje najistinitije odražava i sjedinjuje vrijednosti krajolika kao kulturnog naslijeđa. Spoznaja i razumijevanje izvornih i naknadnih obilježja kulturnog naslijeđa, njihovo značenje i izvori podataka preduvjeti su za ocjenu svih čimbenika vjerodostojnosti.

CORINE (*Coordination of Information on the Environment*) – program *Europske zajednice* za koordinaciju podataka o okolišu i prirodnim izvorima. Zadaća programa je dokumentiranje pokrova tla prema nomenklaturi kodiranja te stvaranje baze podataka za upravljanje prirodnim vrijednostima. Koristi se za kartiranje staništa u programu *Natura 2000*.

Duh mjesta (*genius loci, spirit of place*) – ukupnost suštinskih svojstava i značenja određenog mjesta spoznatih percepcijom.

Ekologija krajolika (*landscape ecology*) – znanstvena disciplina koja je usmjerena na istraživanja relacijskih sustava na površini Zemlje, koji se mogu raspoznati prema oblicima i strukturama.

Evidentiranje - snimanje i bilježenje podataka. Jedna je od glavnih metoda koja omogućava značenje, razumijevanje i prepoznavanje vrijednosti kulturnog naslijeđa, a obuhvaća prikupljanje podataka kojima se opisuje fizička struktura, stanje i korištenje krajolika ili njegovih sastavnica, zgrada i mjesta s oznakom razdoblja nastajanja.

Geomorfološka obilježja (*landform*) – pripadaju grupi prirodnih sastavnica krajolika, a obuhvaćaju građu, strukture i oblike površine Zemlje određenog područja.

GIS (*Geographic Information System*) - računalni program oblikovan za pripremu, rukovanje, analiziranje i prikazivanje svih tipova geografskih i prostornih podataka krajolika i njegovih sastavnica.

Hidrološka obilježja (*hidrology*) – pripadaju grupi prirodnih sastavnica, a obuhvaćaju vrste i oblike vodenih površina i tokova, nadzemnih i podzemnih, prirodnih ili umjetno stvorenih.

Identitet krajolika (*landscape identity*) - prepoznatljiva i jasna pojavnost, posebnost slike krajolika kao nositelja bitnih svojstava nekog zemljopisnog područja (od nacionalnog do regionalnog i lokalnog značaja).

Integritet/cjelovitost (*integrity*) - mjera cjelovitosti i izvornosti (intaktnosti) krajolika, njegovih sastavnica te funkcionalnih i povijesnih obilježja, koja se najčešće sagledava kao - društvena, funkcionalna, strukturna i vizualna.

Inventarizacija (*inventarization*) - način dokumentiranja koji obuhvaća popisivanje podataka o obilježjima i sastavnicama krajolika u svrhu stvaranja inventara (preglednika, popisnika) kulturnog krajolika. Izrađuje se za potrebe karakterizacije, planiranja, zaštite i upravljanja kulturnim krajolikom.

Jedinstvenost (*uniqueness*) - neponovljivost krajolika ili pojedine sastavnice, iznimne po tipološkom određenju s obzirom na kakvoću, vrijednost i usporedive sastavnice. Zbog jedinstvenosti i neponovljivosti nositelji su identiteta i pomažu stvaranju prepoznatljivosti krajolika.

Kapacitet krajolika (*landscape capacity*) - sposobnost krajolika za prihvaćanje promjena i unošenje novih elemenata, sadržaja i funkcija, a da se time ne promijene ili ne ugroze njegova svojstva.

Karakter, obilježja krajolika (*landscape character*) - suštinska svojstva krajolika kojima se na sveobuhvatni način sagledavaju njegove brojne sastavnice s ciljem što potpunijeg razumijevanja. Određuju ga različiti i prepoznatljiviji uzorci elemenata koji se dosljedno pojavljuju u pojedinom tipu krajolika. Nastali su kao rezultat različitih kombinacija geomorfoloških i reljefnih obilježja, tla,

vegetacije, načina korištenja, uzoraka neizgrađenoga krajolika i naselja, odnosno prirodnih, povijesnih, kulturnih i oblikovnih elemenata.

Karakterizacija (*characterization*) - metoda dokumentiranja i istraživanja krajolika; proces prepoznavanja, klasificiranja, opisivanja i kartiranja; podjele područja na jedinice; područja različita, dosljedna i prepoznatljiva karaktera.

Kompozicija krajolika - prostorna organizacija struktura vidljivo oblikovanog krajolika, nastala svjesnom namjerom pojedinca ili zajednice.

Konzervacija, očuvanje (*conservation*) - postupak primjene posebnih mjera potrebnih za zadržavanje povijesnog oblika, građe, karaktera i cjelovitosti krajolika i njegovih sastavnica kojima će se prikazati i učvrstiti prepoznate vrijednosti za sadašnje i buduće naraštaje.

Krajobraz (*landscape*) - istoznačnica riječi krajolik i pejsaž; označava područje percipirano ljudskim okom čiji je karakter rezultat međudjelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika. U primjeni u Hrvatskoj krajobraz se smatra neizgrađenim područjem s pretežito prirodnim obilježjima.

Krajolik (*landscape*) - područje percipirano od čovjeka čiji je karakter rezultat djelovanja i međudjelovanja prirodnih i /ili ljudskih činitelja. Uključuje cjelokupni teritorij: naselja, izgrađena područja, ruralna i šumska područja, područja obale i mora, obične i degradirane krajolike, kao i osobito vrijedna i zaštićena područja. Sadrži fizičke (strukturne) i nematerijalne sastavnice i ne postoji bez čovjekove percepcije.

Krajolik mora (*seascape*) - područje kopna, obale i mora, gdje je međudjelovanjem čovjeka i prirode tijekom vremena stvoreno područje prepoznatljivog karaktera. Obuhvaća more i susjedna granična područja, uključujući i poglede s kopna na more i s mora prema kopnu, duž obalne linije .

Krajolična jedinica (*landscape unit*) - područje različitih, dosljednih i prepoznatljivih svojstava – zajedničkog

karaktera. To su područja različita karaktera, prepoznatljivih i razlikovnih obilježja, koja se na različitim mjerilima (ovisno o mjerilu istraživanja) prepoznaju i određuju metodama kartiranja i opisivanja. Ovisno o mjerilu to mogu biti krajolične regije, područja, tipovi, podtipovi te uzorci.

Krajolični tip (*landscape character type*) - opći pojam koji predstavlja/obilježava pojedine kombinacije sastavnica krajolika prirodne (klimatska obilježja, geomorfološka obilježja, vrste i pokrov tla, hidrografska obilježja, biljne i životinjske vrste) i antropogene sastavnice (naselja, način korištenja tla).

Krajolično područje (*landscape character area*) - obuhvaća mala, zemljopisno određena područja koja imaju slična svojstva i osobni identitet. Imenuju se po posebnostima položaja i smještaja.

Krajolični/pejsažni plan (*landscape plan*) – zasebna vrsta plana koji svojim posebnim pristupom i alatima planira buduće radnje za zaštitu, poboljšanje, obnovu i preoblikovanje krajolika. Može međusobno povezati različite jedinice teritorijalnog ustroja.

Kultivirani krajolik (*Cultivated Landscape*) – označava krajolike nastale čovjekovim djelovanjem, kao suprotnost prirodnom stanju krajolika. Najčešće se povezuje poljodjelskim krajolicima, kultiviranim određenom biljnom kulturom.

Kulturni krajolik (*cultural landscape*) - zemljopisno područje povezano s povijesnim djelovanjem, događajima i osobama, koje uključuje kulturne i prirodne sastavnice, odražava kulturne i estetske vrijednosti te sadrži svojstva kulturnog naslijeđa.

Kulturne sastavnice krajolika (*cultural components*) – elementi krajolika nastali čovjekovim djelovanjem na prirodnu okolinu za potrebe stanovanja, rada ili drugog načina korištenja. Obuhvaćaju fizičke sastavnice i procese; fizičke sastavnice su naselja, zgrade, prometnice i ostale infrastrukturne građevine, objekti malog mjerila (oprema prostora, javna plastika i sl.).

Mjesto (*site*) - područje jasno određenih i prepoznatljivih svojstava, sastavljeno od fizičkih, strukturnih i nematerijalnih komponenti. Posjeduje fizikalnost, a zemljopisni položaj upućuje na to da je ono konačno, logično smješteno, elastičnih granica (određene, iako otvorene). Percepcijom je povezano s konceptom *identiteta mjesta*. Kao zajednički pojam koristi se za različita područja prostornog naslijeđa: grupe zgrada, urbanih i ruralnih naselja, ostalih vrsta izgrađenih područja te krajolika.

Ocjena (procjena) krajolika (*landscape assessment*) - proces koji povezuje prikupljanje, dokumentiranje, tipološki razvrstaj, analize, ocjenjivanje tj. dodavanje (pripisivanje) vrijednosti posebno pripremljenih podataka, kao dio metode vrjednovanja. Za razliku od metode vrjednovanja krajolika kao naslijeđa, ocjenom vrijednosti su obuhvaćeni svi krajolici.

Održavanje (*maintenance*) - osnovna metoda i jedan od preduvjeta zaštite krajolika, a temelji se na redovnom održavanju i upravljanju, zaustavljanjem i usporavanjem propadanja i pogoršanja izazvanih prirodnim silama ili načinom korištenja.

Održivi razvoj (*sustainable development*) - razvoj koji zadovoljava potrebe današnjice, a pritom ne ugrožava potrebe budućih naraštaja. Njime se ostvaruje ravnoteža između zahtjeva za unaprjeđenjem kakvoće života, ostvarivanja socijalne dobrobiti te zahtjeva za očuvanjem sastavnica krajolika kao kulturnog i prirodnog naslijeđa o kojima ovise i sadašnji i budući naraštaji.

Okolina (*setting*) - područje oko mjesta kulturnog naslijeđa koje se može vizualno obuhvatiti ili je s njim povezan fizičkim, vizualnim i funkcionalnim vezama.

Okoliš (*enviroment*) - ukupnost materijalnog i živog svijeta. Skup elemenata, koji svojim složenim vezama tvore okvir i životne uvjete čovjeka i društva. Označava anorgansku i funkcionalnu, okružujuću izvanjsku okolinu čovjeka.

Osjetljivost krajolika (*landscape sensitivity*) - opći pokazatelj opsega u kojem se krajolik može prilagoditi

promjenama, bez neprihvatljivih i štetnih posljedica za njegov karakter.

Objekt (struktura) malog mjerila (*small scale element*)

- razmjerno malena, ali važna stalna ili pokretna građevina ili struktura u krajoliku. Uključuje javnu plastiku, poklonce, raspela, urbanu i perivojnu opremu, strukture u agrarnom krajoliku, suhozidne ograde, opremu, strojeve i sl.

Percepcija (*perception*) krajolika - proces u kojem ljudi osjetilne dojmove prevode u jedinstven pogled na krajolik; psihologija viđenja i sposobnost pridavanja vrijednosti i značenja krajoliku.

Plan upravljanja (*management plan*) - uključuje proces formuliranja, izražavanja i razvoja strategija usmjerenih za očuvanje, zaštitu i/ili poboljšanje stanja krajolika te unaprjeđenje kvalitete čovjekova života.

Plan zaštite kulturnog krajolika (*cultural landscape protection/conservation plan*) – posebna vrsta plana koji određuje aktivnosti zaštite i održavanja prepoznatljivih obilježja krajolika ocijenjenih kao vrijednost kulturnog naslijeđa, a koja proizlazi iz prirodnih obilježja i/ili čovjekovih djelatnosti. Plan zaštite je dokument koji sadrži ocjenu značaja kulturnog krajolika, mjere i postupke zaštite te politike za njegovo očuvanje.

Politika krajolika (*landscape policy*) - uključuje zakonske okvire i administrativne sustave te odnos nadležne javne uprave o pristupu, strategijama i smjernicama koje osiguravaju poduzimanje posebnih mjera zaštite, upravljanja i planiranja krajolikom.

Politika zaštite krajolika (*landscape conservatin policy*)

- podrazumijeva zakonske okvire i administrativne sustave, kao i modalitete djelovanja čimbenika u sustavu zaštite krajolika s ciljem poboljšanja vrsnoće krajolika, ali i njegova sveukupnog stanja.

Poljodjelski krajolik (*agricultural landscape*) - uži pojam unutar ruralnog krajolika koji uključuje poljodjelske površine.

Popisni obrazac (*inventory card*) – posebno pripremljen obrazac za unošenje podataka o sastavnicama, obilježjima i vrijednostima kulturnog krajolika.

Povezanost (*association*) - kriterij ocjene vrijednosti koji uključuje povijesnu ili kulturnu povezanost kulturnog krajolika ili njegovih sastavnica s događajima, osobama, pokretima iz povijesti i ostalim nematerijalnim aspektima života

Povijesni krajolik (*historic landscape*) - zemljopisno područje koje uključuje povijesna i prirodna obilježja povezana s događajima, osobama, djelatnostima, oblikovanjem ili stilskom pripadnosti. Povijesni krajolici pripadaju širem pojmu kulturnog krajolika.

Povijesni industrijski krajolik (*industrial landscape*)

- određuju ostatci industrijske kulture koji imaju povijesnu, tehnološku, društvenu, arhitektonsku ili znanstvenu vrijednost, a uključuju zgrade, tehnologiju i prostore koji odražavaju fizičke i društvene procese povezane s industrijom.

Povijesni karakter krajolika (*historic landscape character*)

- fizička pojavnost krajolika koji se razvijao tijekom povijesti, uključuje izvorne i naknadno unesene elemente i oblike. Obilježja i vrijednosti krajolika sadržani u građi, oblicima, prostornim odnosima i obradama - polazište su za određivanje povijenskog karaktera krajolika.

Praćenje stanja krajolika (*monitoring*)

- pregled načina korištenja krajolika, praćenje stanja i utjecaja koji dovode do pretjeranog iskorištavanja, odnosno degradacije vrijednosti krajolika ili njegovih sastavnica.

Prepoznavanje krajolika (*landscape identification*)

- ocjena je li sadržaj percepcije krajolika jednak sadržaju krajolika prije njegove percepcije. Prepoznatljivost krajolika jest skup svojstava struktura krajolika i njegovih simboličkih vrijednosti po kojima je pojedino područje krajolika moguće prepoznati.

Pridružena, instrumentalna vrijednost krajolika (*instrumental, extrinsic value*)

- vrijednosti izvan samog krajolika koju stvaraju i određuju različiti društveni okviri te

naglašena društvena uloga pri određivanju vrijednosti krajolika kao kulturnog naslijeđa.

Prirodni krajolik (*natural landscape*) - zauzima dijelove zemljine površine koji su izrazito prirodni, u kojemu se razvoj odvija po zakonima prirode, bez ili s vrlo malim utjecajem čovjeka. Oblikuje ga prirodnost prostora koja proizlazi iz prirodne očuvanosti, biološke raznolikosti i prirodnih vrijednosti. Mjerilo stupnja prirodnosti krajolika jest očuvanost ekosustava.

Prirodne sastavnice krajolika (*natural components*) - čine reljefni oblici, geološki sastav, tla, vode, vegetacija i ekosustavi određenog područja.

Raznolikost (*diversity*) – označava način pojavnosti međudjelovanja čovjeka i njegova prirodnog okoliša koja je izražena bogatstvom struktura, oblika, procesa i sadržaja. Izražava se bogatstvom složenosti i različitosti struktura, oblika, procesa i sadržaja u krajoliku.

Razvoj krajolika (*landscape development*) - prilagodba, obnavljanje ili čuvanje prostornih odnosa u krajoliku radi unošenja novih ili prilagodbe postojećih djelatnosti uz poštivanje i uvažavanje zatečenih prirodnih i kulturnih obilježja krajolika.

Registar, upisnik kulturnih krajolika – posebno oblikovani sustav podataka o krajolicima koji posjeduju svojstva kulturnog dobra. Sadrži osnovne podatke o: nazivu, vrsti, položaju i smještaju, vlasništvu te veličini krajolika; kulturnim i prirodnim obilježjima krajolika i sastavnicama, ocjenu vrijednosti te opće mjere zaštite.

Rehabilitacija/oporavak (*rehabilitation*) - označava poboljšanje korisnosti i funkcija kroz popravak ili zamjenu pojedinih elemenata ili građe krajolika, odnosno omogućava učinkovito kompatibilno korištenje uz istodobno očuvanje uzoraka i svojstava krajolika.

Rekonstrukcija/obnova (*reconstruction*) - metoda kojom se oštećenom kulturnom krajoliku, ili sastavnici vraća cjeloviti oblik na temelju postojećih, izvornih struktura, nacрта, starih fotografija, pisanih izvora, kao i analogija i usporedbenih primjera, a može

uključiti ponovnu gradnju uništenog elementa u izvornom obliku.

Restauracija (*restoration*) - obnova kulturnog krajolika ili pojedinih sastavnica u raniji izgled, ako su sve promjene poslije razdoblja značaja stručno ocijenjene i vrjednovane, tj. ocijenjene kao degradacija zatečenog stanja. Provodi se u slučaju kada za nju postoji dovoljno podataka iz ranijih razdoblja, uz povratak postojeće građe krajolika i bez uvođenja novih materijala.

Rijetkost (*rarity*) - predstavlja jedinstvene i malobrojne primjerke krajolika ili njegovih sastavnica. Uključuje ne samo rijetkost određene sastavnice ili obilježja krajolika, već i njezinu posebnost, kao što su: rijetke vrste povozivanja/utjecaja ili rijetke i neuobičajene djelatnosti.

Reprezentativnost (*representativity*) - svojstvo krajolika kojim predstavlja suštinske i razlikovne kulturne elemente jasno određene geo-kulturne regije/područja. Određena je stupnjem prepoznatljivosti (karakterističnosti) pripadajuće vrste i ograničenosti na određeno područje ili povijesno razdoblje te drugim posebnostima.

Ruralni krajolik (*rural landscape*) - obuhvaća izgrađena i neizgrađena područja koja mogu biti seoska naselja i ostali oblici gradnje za stanovanje, rad, proizvodnju te neizgrađene poljodjelske površine.

Sastavnice krajolika (*landscape components*) – elementi koji čine krajolik, a uključuju prirodne i antropogene (kulturne), materijalne i nematerijalne čimbenike.

Sigurno čuvanje (*safeguarding*) - poduzimanje mjera na nematerijalnim sastavnicama krajolika koje uključuju: prepoznavanje, dokumentiranje, istraživanje, očuvanje, zaštitu, promicanje, prenošenje vještina, znanje, tradicijske običaje, folklor, glazbu, itd.

Sistematizacija (usustavljanje) kulturnih krajolika - u ovom radu se odnosi na procese potrebne za prepoznavanje, dokumentiranje, razvrstavanje, planiranje, upravljanje i zaštitu kulturnih krajolika.

Skladnost, harmonija (*coherence*) – svojstvo krajolika kojim se odražava sklad dijelova, sastavnica i cjeline,

sagledavajući prostorne odnose između korištenja, prostorne organizacije/kompozicije i izgrađenih struktura u odnosu na mjestopisna obilježja smještaja.

Strukture krajolika (*landscape structure*) - fizičke sastavnice koje uključuju prirodne i kulturne elemente i sustave. U prirodne elemente ubrajaju se: geomorfološki, hidrološki i vegetacijski, a u kulturne: mreža kretanja i izgrađene strukture: naselja, zgrade, oprema prostora i sl.

Svojstvena (intrinzična) vrijednost krajolika (*intrinsic value*) - nepromjenjiva i opća vrijednost koju krajolik ima *po sebi*, kao unutrašnju vrsnoću i koja postoji neovisno od ocjene javnosti.

Tipološki razvrstaj, karakterizacija krajolika (*landscape classification/characterization*) - razvrstavanje krajolika na krajolične tipove i područja prema svojstvima i uzorcima koji se dosljedno pojavljuju na određenom području. Izrađuje se u različitim mjerilima, od europskog do lokalnog.

Upravljanje krajolikom (*landscape management*) - djelovanje sa stajališta održivog razvitka radi osiguranja redovite brige o krajoliku s ciljem vođenja i usklađenja promjena nastalih uslijed socijalnih, gospodarskih i okolišnih procesa.

Uobičajenost, tipičnost (*typicality*) - elementi koji se često ili pravilno javljaju u krajoliku, bez kojih ga nije moguće opisati.

Urbani krajolik (*urban landscape/townscape*) - čine izgrađene strukture, otvoreni prostori, funkcije i sadržaji, promatrani na način kojim zajednički određuju njegov karakter. Navedeno uključuje namjenu, prostornu organizaciju, urbane uzorke, vizualne odnose, mjestopisna obilježja, vegetaciju, zgrade, elemente tehničke infrastrukture, urbanu opremu, detalje, boje i sl.

Uzorak krajolika (*landscape pattern*) – prostorno određenje morfoloških obilježja krajolika koja su nastala kao rezultat kombinacija prirodnih, povijesnih, kulturnih i oblikovnih elemenata.

Vizualna izloženost (*visual exposition*) – označava vidljivost i izloženost krajolika ili pojedine sastavnice s glavnih smjerova kretanja ili vidikovaca.

Vizualna osjetljivost (*visual sensitivity*) - stupanj u kojemu je krajolik u mogućnosti prihvatiti promjene, a da se ne ugroze ili naruše njegove vizualne vrijednosti.

Vizualna vrsnoća (*visual quality*) - sinonim za ljepotu, čini dio vrsnoće krajolika. Nastoji prenijeti doživljaj objektivnog te uključuje ocjenu krajolika - najčešće brojčanom mjerom vizualnih vrsnoća.

Vrjednovanje (*evaluation, valorization*) - sustavno utvrđivanje vrijednosti i značaja kulturnog krajolika primjenom znanstvenih metoda prema jasno utvrđenim kriterijima i na temelju podataka koji su prikupljeni i analizirani posebno za tu svrhu.

Vrijednost (*value*); pozitivna, stvarna i potencijalna svojstva koja se nastoji sagledati u širokom rasponu vrijednosti dodanih, odnosno pripisanih krajoliku kao kulturnom naslijeđu. Navedena svojstva pripisuju se kulturnom krajoliku zakonskom zaštitom, stručnim, znanstvenim i/ili javnim vrjednovanjem.

Vrsnoća krajolika (*landscape quality*) – određuje su u odnosu prema širokom rasponu okolišno ekoloških, socio kulturnih i psiholoških čimbenika. Razlika između vrsnoće i vrijednosti krajolika (*landscape value*) je neznatna jer oba pojma uspoređuju stvarni krajolik prema idealiziranom krajoliku.

Zaštita krajolika (*landscape protection/conservation*) - obuhvaća procese i aktivnosti koji su usmjereni na zaštitu i održavanje značajnih ili karakterističnih obilježja krajolika, ocijenjenih na temelju njihove vrijednosti naslijeđa, a rezultat su prirodnih uvjeta i ljudskih djelatnosti. Podrazumijeva nastojanje da se krajolik očuva ili da se uspostavi određeno stanje krajolika.

Značaj (*significance*) – označava ukupnost vrijednosti prema kojima se ocjenjuje krajolik. To je sinteza kulturnih i prirodnih vrijednosti i njihova međuodnosa kojima je određen karakter krajolika.

LITERATURA

Literatura uz određenje pojma krajolik

- AITCHSON, J. (1995.), *Cultural landscape in Europe: a Geographical Perspective*, u: *Cultural Landscapes od Universal Value*, (ur. von Droste, B.; Plachter, H.; Rössler, M.): 272-288, Fischer Verlag, Jena, Stuttgart, New York
- ALANEN, R.; MELNICK, R. (2000.), *Introduction: Why Cultural Landscape Preservation*, u: *Preserving Cultural Landscape in America*, John Hopkins University Press, Baltimore
- ALFREY, J.; CLARK C. (1993.), *The Landscape of Industry: Patterns of Change in the Ironbridge Gorge*, Routledge, London
- ANIĆ, V.; GOLDSTEIN, I. (2004.), *Veliki rječnik hrvatskog jezika*, Novi liber, Zagreb
- ANTROP, M. (2000.), *Where are the Genii Loci? u: Landscape, Our Home: Essays on the Culture of the European Landscape as a Task*, (ur. Pedrol, B.): 29-34, Indigo, Zeist
- ANTROP, M. (2005.), *Why Landscapes of the Past are important for the Future*, "Landscape and Urban Planning", 70: 19-27
- ANTROP, M. (2006.a), *Sustainable Landscapes: Contradiction, Fiction or Utopia?*, "Landscape and Urban Planning", 75: 187-197
- ANTROP, M. (2006.b), *From holistic Landscape Syntesis to Transdisciplinary Landscape Management u: From Landscape Research to Landscape Planning, Aspects of Integration, Education and Application*, (ur. Tress, B.; Tress, G.; Fry, G.; Opdam, P.): 125-164., Spriger, Dordrecht
- APPLETON, J. (1996.), *The Experience of Landscape*, Chichester
- ASHWORTH, G.; HOWARD, P. (1999.), *European Heritage, Planning and Management*, Intellect Books, Exeter
- ASHWORTH, G. J.; LARKHAM, P. J. (1994.a), *A Heritage for Europe: the Need, the Task, the Contribution*, u: *Building a New Heritage*, (ur. Ashworth, G. J.; Larkham, P. J.): 20-43, Routledge, London
- ASHWORTH, G. J.; LARKHAM, P. J. (1994.b), *Building a New Heritage*, Routledge, London
- AZARYAHU, M.; FOOTE, K. E. (2001.), *Historical Space as Narrative Medium: On the Configuration of Spatial Narratives of Time at Historical Sites*, "GeoJournal", 35: 21-32 [1]
- BACHELARD, G. (2000.), *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb
- BELFOR, P. (2002.), *English Industrial Landscapes - Divergence, Convergence and Perceptions of Identity*, "Industrial Archaeology Review", 20 (2): 19-31 [2]
- BENDER, B. (1993.a), *Introduction: Landscape, Meaning and Action*, u: *Landscapes, Politics and Perspectives*, (ur. Bender, B.): 8-21, Oxford, Berg
- BENDER, B. (1993.b), *Landscape, Politics and Perspectives*, Berg, Oxford
- BIRKS, H. H. (1988.), *The Cultural Landscape - Past, Present and Future*, Cambridge University Press, Cambridge
- BIRNBAUM, C. (1994.), *Protecting Cultural Landscapes: Planning, Treatment and Management of Historic Landscapes, Preservation Briefs 36*, US Department of the Interior, National Park Service, Washington
- BIRNBAUM, C.; PETERS, C. (1996.), *The Secretary of the Interior's Standards for the Treatment of Historic Properties with Guidelines for the Treatment of Cultural Landscapes*, US Department of the Interior, National Park Service, Washington
- BLANC, A. (2003.), *Zapadna Hrvatska: Studija iz humane ekologije*, Prosvjeta, Zagreb
- BLOEMERS, T.; KARS, H.; van der VALK, A.; WIJNEN, M. (2010.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox*, Springer, Amsterdam
- BOHNET, I.; SMITH, D. M. (2006.), *Planning Future Landscapes in the Wet Tropics of Australia: A Social-ecological Framework*, "Landscape and Urban Planning", 80: 137-140 [3]
- BOUDON, P. (2006.), *O arhitektonskom prostoru*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
- BROWN, B.; MITCHELL, N. J.; BERESFORD, M. (2005.), *The Protected Landscape Approach: Linking Nature, Culture and Community*, IUCN Gland, Cambridge
- BRYAN, B. (2003.), *Physical Environmental Modeling, Visualization and Query for Supporting Landscape Planning Decisions*, "Landscape and Urban Planning", 65: 237-259
- CASEY, E. S. (1998.), *The Fate of Place: A Philosophical History*, University of California Press, Berkeley
- CASEY, E. S. (2001.), *Between Geography and Philosophy: What does it mean to be in the Place-World?*, "Annals of the Association of American Geographers", 91[41]: 135-141 [4]
- CLAVAL, P. (2004.), *The Languages of Rural Landscapes*, u: *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*, (ur. Palang, H.): 11-41, Springer, Dordrecht
- CIFRIĆ, I.; TRAKO, T. (2008.), *Tradicionalni i modernizirani krajolik u Hrvatskoj. Percepcija različitih tipova ruralnog krajolika*,

- izlaganje na skupu "Landscapes, Identities And Development" Lisboa/Obidos, Portugal, 1.-5.09.2008. [5]
- CHENG, A. S.; KRUGER, L. E.; DANIELS, S. E. (2003.), "Place" as an Integrating Concept in Natural Resource Politics: Propositions for a Social Science Research Agenda, "Society and Natural Resources", 16(2): 85-92 [6]
- CHOAY, F. (1978.), *Urbanizam – utopija i stvarnost*, Građevinska knjiga, Beograd
- CLEERE, H. (1996.), *The Evaluation of Cultural Landscapes: the Role of ICOMOS*, u: *Cultural Landscapes of Universal Value* (ur. von Droste, B.; Plachter, H.; Rössler, M.): 76-84, UNESCO, Gustav Fischer Verlag, Jena, Stuttgart, New York
- COHEN, N. (1999.), *Urban Conservation*, MIT Press, Cambridge
- COSGROVE, D. (1984.), *Social Formation and Symbolic Landscape*, Croom Helm, London
- COSGROVE, D.; DANIELS, S. (1988.), *The Iconography of Landscape, Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments*, Cambridge University Press, Cambridge
- COSGROVE, D. (1997.), *Cultural Landscapes*, u: *Europe: a Modern Geography*, (ur. Unwin, T.): 65-81, Addison Wesley Longman, London
- COWLEY, J. (2005.), *Cultural Landscape*, National Park Service, Washington
- CROWE, S.; MITCHELL, M. (1988.), *The Pattern of Landscape*, Packer Publishing, London
- CULLEN, G., (1961.), *Townscape*, Architectural Press, London
- DELORT, R.; WALTER, F. (2002.), *Povijest europskog okoliša*, Barbat, Zagreb
- DELORT, R.; KUSTER, H. (2004.), *Geschichte der Landschaft in Mitteleuropa. Von Eiszeit bis zur Gegenwart*, u: *Cultural Landscape and Land Use, The Nature Conservation - Society Interface*, (ur. Dietrich, M.; van der Straaten, J.): 5-16, Dordrecht, Netherlands
- DOWER, M. (1993.), *Cultural Landscapes - What are They and What are Important*, u: *Cultural Landscape - Historic Landscape*, Budapest-Keszthely, 7-11.06.1993: 37-45
- DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B. (2002.), *Kulturni krajolik - jedinstvo prirodne i kulturne baštine*, "Građevinar", 54(1): 57-61
- DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B. (2006.), *Krajolik željeznice 19. stoljeća u Zagrebu*, u: *Grad za 21. stoljeće*, (ur. Goršić, M): 87-95, Društvo arhitekata, Karlovac
- DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B.; OBAD ŠĆITAROCI, M. (2007.), *Kulturni krajolici u Hrvatskoj - identifikacija i stanje zaštite*, "Prostor", 15(2007) 2(34): 260-271
- DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B. (2009.), *Određenje pojma kulturno-povijesne cjeline u kontekstu recentne konzervatorske teorije i prakse*, "Kvartal", VI (3/4): 88-93
- DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B. (2010.), *Zaštita krajolika u funkciji održivog razvitka, Međunarodna radionica Krajolik Hrvatskog zagorja: prošlost, stanje, perspektive Tuheljske Toplice, 21-22. listopada 2010.*, "Prostor", 18(2010) 2(40): 471-474
- DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B. (2011.), *Napredak u primjeni Europske konvencije o krajolicima i planiranje aktivnosti u razdoblju 2011.-2013. godine*, "Prostor", 19(2011) 1(41): 267-269
- DUNCAN, J.; DUNCAN, N. (1988.), *(Re)reading the Landscape*, "Environment and Planning, Society and Space" 6(2): 18-24
- ERMISCHER, G. (2003.), *Kulturlandschaft - mehr als ein Modewort*, "Berichte zur Denkmalpflege in Niedersachsen", 4/2003: 174-179
- ERMISCHER, G. (2004.), *Mental Landscape. Landscape as Idea and Concept*, "Landscape Research", 29 (4): 171-183
- FAIRCLOUGH, G. (1999.), *Yesterday's World, Tomorrow's Landscape*, English Heritage, London
- FAIRCLOUGH, G. (2008.), *New Heritage - People, Landscape and Change*, u: *The Heritage Reader* (ur. Fairclough, G.; Harrison, R.; Jameson, J. H.; Schofield, J.): 3-18, London, New York
- FISTER, P. (1992.), *Prostorska dediščina, nova spomeniška vrednota*, "Varstvo spomenikov", 34: 27-47
- FOWLER, P. (2002.), *The Past in Contemporary Society: Then, Now*, Routledge, London
- GABRIJELČIČ, P. (1985.), *Varstvo in urejanje kulturne krajine*, Ljubljana
- GIERYN, T. F. (2000.), *A Space For Place In Sociology*, "Annu Revial Sociology", 26: 463-496 [7]
- GOSDEN, C.; HEAD, L., (1994.), *Landscape - A Usefully Ambiguous Concept*, "Archaeology in Oceania", 29: 113-116
- GUSTAFSON, P. (2001.), *Meanings of Place: Everyday Experience and Theoretical Conceptualizations*, "Journal of Environmental Psychology", 21: 16-26 [8]
- HAYDEN, D. (1997.), *The Power of Place: Urban Landscapes as Public History*, The MIT Press, Massachusetts
- HABER, W. (1995.), *Concept, Origin and Meaning of Landscape*, u: *Cultural Landscapes of Universal Value*, (ur. von Droste, B.; Plachter, H.; Rössler, M): 38-42, UNESCO, Gustav Fischer Verlag, Jena, Stuttgart, New York
- HEAD, L. (2000.), *Cultural Landscapes and Environmental Change*, Oxford University Press, New York

- HOWARD, P. (2003.), *Heritage Management, Interpretation, Identity*, Ashgate Publishing, Hampshire
- HUMBOLDT, A. (2010.), *Predavanja o kozmosu*, Scarabeus naklada, Zagreb
- JACKSON, J. (1986.), *Discovering the Vernacular Landscape*, Yale University Press, New Haven, London
- JELICOE, G.; JELICOE, S., (1987.), *The Landscape of Man*, Thames and Hudson, London
- JIVÉN, G.; LARKHAM, P.J. (2003.), *Sense of Place, Authenticity and Character: a Commentary*, „Journal of Urban Design“, 8 (1): 67-81
- JOHNSON, M. (2007.), *Ideas of Landscape*, University Press, Oxford
- JOKILEHTO, J. (2007.), *International Charters on Urban Conservation: Some Thoughts on the Principles expressed in Current International Doctrine*, „City & Time“, 3 (3): 12-18 [9]
- JONES, M., (2003.), *The Concept of Cultural Landscape: Discourse and Narratives*, u: *Landscape Interfaces, Cultural Heritage in Changing Landscapes*, (ur. Palang, H.; Fry, G.): 76-89, Springer, Dordrecht
- JURKOVIĆ, S. (1999.), *Perceptivne vrijednosti krajobraza Hrvatske - Studija za vizualno determiniranje krajobraza*, u: *Krajolik - sadržajna i metoda podloga krajobrazne osnove Hrvatske: 121-148*, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zavod za prostorno planiranje; Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za ukrasno bilje i krajobraznu arhitekturu, Zagreb
- KEISTERI, T. (1990.), *The Study of Changes in Cultural Landscapes*, u: *Geographical Society of Finland*, Helsinki
- KELLY, R. (2001.), *The Cultural Landscape, Planning for a Sustainable Partnership between People and Place*, u: *Edited Papers from a Conference on Cultural Landscapes*, Oxford, May 1999: 64-82, ICOMOS UK, London
- KLAIĆ, B. (1982.), *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb
- KUČAN, A. (1998.), *Krajina kot nacionalni simbol*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana
- LADAN, T. (2000.), *Riječi, značenje, uporaba, podrijetlo*, ABC naklada, Zagreb
- LARKHAM, P. J.; WHITEHAND, J. V. R. (1992.), *Urban Landscapes: International Perspectives*, Routledge, London
- LEFEBVRE, H. (1991.), *The Production of Space*, Blackwell, Oxford
- LEADER-ELLIOTT, L.; MALTBY, R.; BURKE, M. (2004.), *Understanding Cultural Landscapes-Definition* [10]
- LIPOVAC, N. (2000.), *Planning as a Function of Preserving the Identity of Place*, Ph.D. Dissertation, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, College of Environmental Design, University of California, Berkeley
- LIPOVAC, N.; DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B. (2008.), *Prepoznavanje znakova u kulturnom krajoliku - ikonički kôd kulturnog krajolika Žumberak-Samoborsko gorje*, u: *Znakovi pored puta – Znak u zaštićenom području*, zbornik radova: 23-41, Budva
- LIPOVAC, N.; DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B. (2011.), *Role of Historic and Contemporary Spatial Accents defining the City Identity: Zagreb Skyline*, 4th IC Hazards on Modern Heritage – Importance of Place, Sarajevo: 694-708
- LOTHIAN, A. (1999.), *Landscape and the Philosophy of Aesthetics: Is Landscape Quality inherent in the Landscape or in the Eye of the Beholder?*, „Landscape and Urban Planning“, 44: 177-198, [11]
- LOWENTHAL, D. (1997.), *European Landscape Transformations. The Rural Residue*, u: *Understanding Ordinary Landscapes*, (ur. Groth, P., Bressi T.W.): 180-188, Yale University Press, New Haven
- LYNCH, K. (1974.), *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd
- MAGGIA, F.; BASILICO, G. (1999.), *Cityscapes*, Thames & Hudson, London
- MAKHZOUMI, J.; PUNGETTI, G. (2008.), *Landscape Strategies*, u: *Mediterranean Island Landscapes: Natural and Cultural Approaches* (ur. Vogiatzakis, I. N.; Pungetti, G.; Mannion, A. M.): 325-345, Springer, Heidelberg
- MANZO, C.; PERKINS, D. (2006.), *Finding Common Ground: The Importance of Place Attachment to Community Participation and Planning*, „Journal of Planning Literature“, 20: 332-336 [12]
- MARIĆ, M.; GRGUREVIĆ, O. (2007.), *Krajobraz – suvremena europska kretanja, slovenski model i iskustva, stanje u Hrvatskoj*, „Prostor“, 15(2007) 2(34): 273-281
- MCDOWELL, S. (2008.), *Heritage, Memory and Identity*, u: *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, (ur. Brian, G.; Howard, P.): 37-54, Ashgate, Aldershot
- MELNICK, R. (1984.), *Cultural Landscapes: Rural Historic Districts in the National Park System*, National Park Service, US Department of the Interior, Washington
- MELNICK, R. (1985.), *Landscape Thinking, Cultural Resources Management*, Technical Bulletin, 8 (1) National Park Service, ASLA [13]
- MORRIS P.; THERIVEL, R. (1995.), *Methods of Environmental Impact Assessment*, UCL Press, London
- MÜCHER, C. A.; BUNCE, R. G. H.; JONGMAN, R. H. G.; KLIJN, J. A.; KOOMEN, A. J. M.; METZGER, M. J.; WASHER, D. M. (2003.), *Identification and Characterisation of Environments*

- and *Landscapes in Europe*, Alterra rapport 832, Alterra, Wageningen
- NAVEH, Z.; LIEBERMANN, A. (1999.), *Landscape Ecology: Theory and Application*, Springer, Berlin, Heidelberg, New York
- NAVEH, Z. (2001.), *Ten Major Premises for a Holistic Conception of Multifunctional Landscape*, "Landscape and Urban Planning", 57: 269-284
- NAVEH, Z. (2005.), *Epilogue: Toward a Transdisciplinary Science of Ecological and Cultural Landscape Restoration*, "Restoration Ecology", 13 (1): 228-234
- NEWMAN, R. (2004.), *Industrial Rural Settlements: Genesis, Character and Context*, u: *The Archaeology of Industrialization*, (ur: Barker, D.; Cranstone, D.): 36-45, Manley Publishing, Leeds
- NORBERG-SCHULZ, C. (1975.), *Egzistencija, prostor i arhitektura*, Građevinska knjiga, Beograd
- NORBERG-SCHULZ, C. (1982.), *Genius Loci - Landschaft, Lebensraum, Baukunst*, Klett-Cotta Verlag, Hamburg
- OBAD ŠĆITAROCI, M. (1992.), *Hrvatska parkovna baština, zaštita i obnova*, Školska knjiga, Zagreb
- OBAD ŠĆITAROCI, M.; DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B.; BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, B. (2009.) *Il Paesaggio culturale della costa orientale del Mare Adriatico – Identificazione dei paesaggi culturali lungo la Costa Croata*, u: *Pugla/Corfù – Comparazioni tipologiche e morfologiche per la conoscenza e la valorizzazione dei beni culturali e paesaggistici della regione mediterranea basso adriatica*, (ur: Neglia, G. A., Stella, M.): 57-71, Politecnico di Bari – Facoltà di Architettura, Bari
- OBAD ŠĆITAROCI, M.; DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B.; BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, B. (2011.), *Značaj i očuvanje krajolika u prostornom uređenju*, u: *Perspektive prostornog razvoja Republike Hrvatske*, (ur. Butijer, S., Magaš, B., Obad Šćitaroci, M.; Knifić Schaps, H.; TURNŠEK, M.): 65-75, Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva, Zagreb
- PALANG, H. (2004.), *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment* Springer, Kluwer Academic Publisher, Dordrecht
- PALANG, H.; FRY, G. (2003.), *Landscape Interfaces, Cultural Heritage in Changing Landscapes*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht
- PALANG, H. (2003.), *Landscape interfaces: Introduction*. u: *Landscape Interfaces: Cultural Heritage in Changing Landscapes*, (ur. Palang, H.; Fry, G.): 1-14, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht
- PANNELL, S. (2006.), *Reconciling Nature and Culture in a Global Context: Lessons from the World Heritage List*, James Cook University, Cairns
- PEDROLI, B. (2000.), *Landscape - Our Home, Lebensraum, Landschaft, Essays on the Culture of the European Landscape as a Task*, Indigo, Stuttgart
- PENDELBURY, J. (2009.), *Conservation in the Age of Concensus*, Routledge, Abingdon, Oxon
- PERALTA, E.; ANICO, M. (2009.), *Heritage and Identity*, Abingdon, Oxon
- PHILLIPS, A. (1995.), *Cultural Landscapes: an IUCN Perspective*, u: *Cultural Landscapes of Universal Value*, (ur. von Droste, B.; Plachter, H.; Rössler, M.): 380-92, Fischer Verlag, Jena, Stuttgart, New York
- PHILLIPS, A. (1998.), *The Nature of Cultural Landscapes - A Nature Conservation Perspective*, "Landscape Research", 23(1): 21-38
- PHILLIPS, A. (2002.), *Management Guidelines for IUCN Category V Protected Areas, Protected Landscapes/Seascapes*, IUCN Gland, Switzerland, Cambridge
- PLACHTER, H. (1995.), *Functional Criteria for the Assessment of Cultural Landscape*, u: *Cultural Landscapes of Universal Value*, (ur. von Droste, B.; Plachter, H.; Rössler, M.): 26-31, Fischer Verlag, Jena, Stuttgart, New York
- PORTEAUS, J. D. (1996.), *Environmental Aesthetics: Ideas, Politics, and Planning*, Routledge, New York
- POTSCHIN, M. (2002.), *Landscape Ecology in Different Parts of the World*, u: *Development and Perspectives in Landscape Ecology - Conceptions, Methods and Applications*, (ur. Bastian, O.; Steinhardt, U.): 38-47, Springer, Dordrecht
- PRESSOUYRE, L. (2007.), *Introduction* u: *ICOMOS International Day for Monuments and Sites-Cultural Landscapes*, Annual Report (ur. Zangheri, L.) ICOMOS, Roma [14]
- PRIEUR, M. (2002.), *Legal Provisions for Cultural Landscape Protection in Europe*, u: *Cultural Landscapes the Challenge for Conservation*: 150-156, World Heritage Papers 7, Ferrara
- PRINZ, A. M.; WRBKA, T.; REITER, K., (2010.), *Landscape Change in the Seewinkel: Comparisons among Centuries*, u: *Landscape Modelling, Geographical Space, Transformation and Future Scenarios*, (ur. Anel, J.): 123-132, Springer, Zurich
- PROSHANSKY, H. (1978.), *The City and Self-Identity*, "Environment and Behavior", 10(2): 147-169
- RATZEL, F. (1901/1902.), *Die Erde und das Leben*, Leipzig [15]
- RELPH, E. (1976.), *Place and Placelessness*, Pion Lt., London
- RÖSSLER, M. (1999.), *Linking Nature and Culture: World Heritage Cultural Landscapes*
u: *Cultural Landscapes: the Challenges of Conservation*: 10-15, UNESCO, Paris

- ROWNTREE, L. B. (1996.), *The Cultural Landscape Concept in American Human Geography*, u: *Concept in Human Geography* (ur. Earle, C.; Mathewson, K.; Kenzer, M. S.): 127-159, Rowman & Littlefield, Lanham
- SAMPSON, K. A.; GOODRICH, C. G. (2009.), *Making Place: Identity Construction and Community Formation through "Sense of Place" in Westland, New Zealand*, "Society and Natural Resources", 22: 901-904 [16]
- SAUER, C. O. (1925.), *The Morfology of Landscape*, "Publications in Geografy", 2(2): 19-53
- SCHAMA, S. (1995.), *Landscape and Memory*, Harper Collins, London
- SIRISRISAK, T.; AKAGAWA, N. (2007.), *Cultural Landscape in the World Heritage List: Understanding on the Gap and Categorisation*, "City and Time", 2(3): 12-17 [17]
- SLUKAN, M. (2000.), *Kartografski izvori za povijest Triplex Confiniuma*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb
- SPENCER, D. (2010.), *Roman Landscape: Culture and Identity*, Cambridge University Press, Cambridge
- STEINWENDER, A.; GUNDAKER C.; WITTMANN, K. J. (2008.), *Objective versus Subjective Assessments of Environmental Quality of Standing and Running Waters in a Large City*, "Landscape Environment Plan", 84: 116-26 [18]
- STORELLI, C. (2003.), *The City as Heritage*, "Naturopa", 100: 8 [19]
- SMITH, L. (2006.), *Uses of Heritage*, Routledge, London
- TRESS, B.; TRESS, G.; FRY, G.; OPDAM, P. (2006.), *From Landscape Research to Landscape Planning, Aspects of Integration, Education and Application*, Spriger, Dordrecht
- TILLEY, C. (1992.), *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*, Oxford, Berg
- TIRAA, A. (2006.), *Ra'ui in the Cook Islands - today's context in Ra-rotonga*, "Traditional Marine Resources Management and Knowledge Information Bulletin", 19: 11-15 [20]
- HICKS, N. (1998.), *Environmental Protection in the Age of Economics - The Niue Experience*, "Journal of South Pacific Law", 3 (2) [21]
- UNWIN, T. (1992), *Atlas of the European Cultural Landscape*, u: *International Colloquium on Agricultural Landscape of Europe*, Central Bord of National Antiquities, Stockholm
- UNWIN, T. (1994.), *Atlas of World Development*, Chichester, Wiley
- UNWIN, T.; NASH, B. (1992.), *Township Boundaries: Theoretical Considerations and Analytical Implications*, u: *The Transformation of the European Rural Landscape: Methodological Issues and Agrarian Change 1770-1914*, (ur. Verhoeve, A.; Vervloet, J.): 116-127, Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies
- URBANC, M. (2002.), *Kulturne pokrajine v Sloveniji*, Narodna založba, Ljubljana
- von DROSTE, B.; PLACHTER, H.; ROSSLER, M. (1995.), *Cultural Landscapes of Universal Value*, Fischer Verlag, Jena
- *** (1973.), *Westermann Lexikon der Geographie*, Georg Westermann Verleges von Dr. Wolf Tietze, Braunschweig
- *** (1999.a), *Krajolik – sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske*, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zavod za prostorno planiranje; Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za bilje i krajobraznu arhitekturu

Literatura uz tipološku podjelu krajolika

- ALEXANDER, C.; ISHIKAWA S.; SIVERSTEIN, M., (1977.), *A Pattern Language, Towns, Building, Construction*, Center for Environmental Structure, Berkeley
- ALDRED, O.; FAIRCLOUGH, G. (2003.), *Historic Landscape Characterisation: Taking Stock of the Method*, English Heritage / Somerset County Council, London
- ANTROP, M. (2000.a), *Background Concepts for Integrated Landscape Analysis*, "Agricultural Ecosystem Environment", 77(2000): 17–28
- ANTROP, M. (2000.b), *Changing Patterns in the Urbanized Countryside of Western Europe*, "Landscape Ecology", 15(3): 257–270
- ANTROP, M. (2005.), *Why Landscapes of the Past are important for the Future*, "Landscape and Urban Planning", 70(1/2): 21-34
- BELL, S. (1999.), *Landscape: Pattern, Perception and Process*, E & FN Spon, London
- BELL, S. (2004.), *Elements of Visual Design in the Landscape*, Routledge, London
- BINTLIFF, J. (1982.), *Settlement Patterns, Land Tenure and Social Structure a Diachronic Model* [22]
- BINTLIFF, J. (2003.), *Settlement Patterns and Landscapes*, u: *Ancient Europe 8000 B.C.-A.D.1000: Encyclopedia of the Barbarian World*, (ur. Bogucki, P.; Crabtree, P): 55-65, Cengage Learning, Gale [23]
- BÖHLER, W.; HEINZ, G.; SCHERER, Y.; SIEBOLD, M. (1999.), *Topographic Information in Cultural and Natural Heritage Visualization and Animation*, Institut for Spatial Information and Surveying Technology, Volume 1, Mainz [24]
- CARMAN, D. (2007.), *Isn't Time for an Approach to Landscape, Townscape and Coastal Seascape Assessment on which Everyone agrees?*, "LCN News", Issue 25: 8-11 [25]

- CLARK, J. (2003.), *Historic Landscape Characterisation: National Review of Applications and Uses*, English Heritage, London
- CLARK, J. (2005.), *Historic Landscape Characterisation, A National Programme*, „Conservation bulletin“ Issue 47: 20-21
- CLARK, J.; DARLINGTON, J.; FAIRCLOUGH, G. (2004.), *Using Historic Landscape Characterisation*, Lancashire County Council, English Heritage, London
- COHEN, H.; LEFEBVRE, C. (2005.), *Bridging the Category Divide*, u *Handbook of Categorization in Cognitive Science*, (ur. Cohen, H.; Lefebvre, C.): 2-15, Elsevier, Oxford, London
- CHUMAN, T.; ROMPORTL, D. (2010.), *Multivariate Classification Analysis of Cultural Landscapes: An Example from the Czech Republic*, „Landscape and Urban Planning“, 98, 3-4: 200-209.
- DELORT, R.; KÜSTER H. (2004.), *Geschichte der Landschaft in Mitteleuropa - Von Eiszeit bis zur Gegegenwart*, u: *Cultural Landscape and Land Use*, (van der Straaten, J.): 8-13, The Nature Conservation - Society Interface, Dordrecht
- DORNER, B.; LERTZMAN, K.; FALL, J. (2002.), *Landscape Pattern in Topographically Complex Landscapes: Issues and Techniques for Analysis*, „Landscape Ecology“, 17/8: 729-742 [26]
- DVOŘÁK, M. (1916.), *Katechismus der Denkmalpflege*, Wien
- DYSON-BRUCE, L. (2003.), *Historic Landscape Assessment - The East of England Experience, Paper Product to GIS Delivery*, „Journal of GIS in Archeology“, Volume 1: 63-72
- EDE, J.; DARLINTON, J. (2002.), *Lancashire, Historic Landscape Characterisation Programme*, English Heritage, Lancashire County Council
- EDE, J.; DARLINGTON, J. (2003.), *Historic Landscape Characterisation, Taking Stock of the Method*, English Heritage, London
- EDE, J.; FAIRCLOUGH, G. (2004.), *Using Historic Landscape Characterisation*, English Heritage, London
- FAIRCLOUGH, G. (1999.a), *Historic Landscape Characterisation: u Historic Landscape Characterisation: The State of the Art*, (ur. Fairclough, G.): 6-23, English Heritage, London
- FAIRCLOUGH, G. (1999.b), *Historic Landscape Characterisation: The State of Art*, English Heritage, London
- FAIRCLOUGH, G. (2001.), *Boundless Horizons: Historic Landscape Characterisation*, „Conservation Bulletin“, Issue 40: 23-26
- FORMAN, R. T. T.; GODRON, M. (1986.), *Landscape Ecology*, Wiley, New York
- GROOM, G. (2005.); *Methodological Review of Exiting Classifications*, u: *European Landscape Character Areas, Typologies, Cartography and Indicators for Assessment of Sustainable Landscapes*, (ur. Wascher, D. M.): 32-45, Alterra Report, Landscape Europe, Wageningen
- GIERYN, T. F. (2000.), *A Space for Place in Sociology*, „Annu Review Sociology“, 26: 463-496 [27]
- GRENVILLE J.; FAIRCLOUGH, G. (2005.), *Characterisation, Introduction*, „Conservation Bulletin“, Issue 47: 2-3
- GUSTAFSON, P. (2001.), *Meanings of Place: Everyday Experience and Theoretical Conceptualizations*, „Journal of Environmental Psychology“, 21: 15-19 [28]
- HERRING, P. (1997.), *Historic Landscape Character Mapping in Cornwall*, u: *Making English Landscapes*, (ur. Barker K.; Davill T.): 89-94, Oxbow-Monograph, Oxford
- HERRING, P. (1998.), *Cornwall's Historic Landscape: Presenting a Method of Historic Landscape Character Assessment*, Truro, Cornwall
- HILL, M.; BRIGGS, J.; MINTO, P.; BAGNALL, D.; FOLEY, K.; WILLIAMS, A. (2001.), *Guide to Best Practice in Seascape Assessment*, Countryside Council for Wales, Brady Shipman Martin, University College Dublin, The Marine Institute, Dublin
- JESCHKE, P. (1995.), *Austrian Cultural Landscape, Methodological Aspects for an Inventory* , u: *Cultural Landscape of Universal Value*, (ur. von Droste, B.; Plachter, H.; Rössler, M): 324-332, UNESCO, Fischer Verlag, Jena
- KINDLER, A. (2005.), *Geo-spatial Cross-analysis of LANMAP2 and National Aproaches*, u: *European Landscape Character Areas Typologies, Cartography and Indicators for the Assessment of Sustainable Landscapes*, (ur. Wascher, D. M.): 48-57, Alterra, Wageningen
- KIESOW, G. (1988.), *Identität – Authentizität – Originalität*, „Deutsche Kunst und Denkmalpflege“, 46: 113-118
- LANG, S.; BLASCHKE, T. (2010.), *Analiza krajolika pomoću GIS-a*, ITD Gaudeamus, Požega
- MARUŠIČ, J.; JANČIČ, M. (1998.), *Regional Distribution of Landscape Types in Slovenia: Methodological Bases*, Ministrstvo za okolje in prostorno planiranje, državni ured za prostorno planiranje, Ljubljana
- MARUŠIČ, J. (1998.), *Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji - Metodološke osnove*, Inštitut za krajinsko arhitekturo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
- MEEUS, J. H. A. (1995.), *Landscapes*, u: *Europe's Environment*, (ur. Stanners, D.; Bourdeau, P):172-189, The Dobris Assessment EEA, Copenhagen
- MELNICK, R. (1985.), *Landscape Thinking, Cultural Resources Management*, „Technical Bulletin“, Volume 8 (1), National Park Service, ASLA [29]

- MEEUS, J. H. A. (1995.), *Pan-European landscapes*, "Landscape and Urban Planning", 31:57-79.
- MEEUS, J. (1995.), *Landscapes*, u: *Europe's Environment* (ur. Stanners, D.; Bourdeau, P.): 172-189, The Dobbris Assessment EEA, Copenhagen
- MITCHELL, W. J. T. (2002.), *Landscape and Power: Space, Place and Landscape*, University of Chicago Press, Chicago
- MÜCHER, C. A.; BUNCE, R. G. H.; JONGMAN, R. H. G.; KLIJN, J. A.; KOOMEN, A. J. M.; METZGER, M. J.; WASCHER, D. M. (2003): *Identification and Characterisation of Environments and Landscapes in Europe*, Alterra-rapport 832, Wageningen
- MÜCHER, C. A.; WASCHER, D. M.; KLIJN, J. A.; KOOMEN, A. J. M.; JONGMAN, R. H. G. (2006.), *A new European Landscape Map as an Integrative Framework for Landscape Character Assessment*, u: *Landscape Ecology in the Mediterranean: Inside and Outside Approaches*, (ur. Bunce, R.G.H.; Jongman, R.H.G.): 233-243, IALE Publication Series 3, Faro
- MÜCHER, C. A.; GARCIA-FECED, C.; PEREZ-SOBA, M.; WASCHER, D. M. (2005.), *Landscapes of Europe*, u: *Landscape Character Areas - Places for Building Sustainable Europe*, (ur. Perez-Soba, M.; Wascher, D.): 68-79, Information Press, Oxford
- MÜCHER, S.; WASCHER D., (2007.), *European Landscape Characterisation u: Europe's Living Landscapes, Essays on Exploring our Identity in the Countryside*, (ur. Pedroli, B.; van Doorn, A.; de Blust, G.; Paracchini, M. L.; Wascher, D.; Bunce, F.):127-139, Landscape Europe/KNNV
- MÜCHER, C. A.; KLIJN, J.A.; WASCHER, D. M.; SCHAMINÉE, J. H. J. (2010.), *A new European Landscape Classification (LANMAP): A transparent, flexible and user-oriented Methodology to distinguish Landscapes*, "Ecological Indicators", 10: 87-103
- OGRIN, D. (1997.), *Slovenske krajine*, Državna založba Slovenije, Ljubljana
- PARSONS, B.; WHITE, P. (2009.), *Historic Landscape Character Assessment, Wessex Archaeology*, "Cultural Heritage and Archeology", Volume 3, South Devon
- PÉREZ-SOBA, M.; WASCHER, D. M. (2005.), *Landscape of Europe. Landscape Character Areas - Places for Building a Sustainable Europe*, Alterra Wageningen
- RICHLING, A. (1989.), *System of Landscape Classification in Poland*, u: *Landscape Classification*, (ur. Mazúr, E.): 102-11, Slovak Academy of Sciences, Bratislava
- RIEGL, A. (1903.), *Der moderne Denkmalkultus - Sein Wesen und seine Entstehung*, Wien, Leipzig
- ROGER, T. M. (2004/5.), *Urban Characterisation, Improving Methodologies*, "Conservation bulletin", 47:11
- ROGER, T. M. (1997.), *Conservation Areas Legislation, Conservation Area Appraisals: Defining the Special Architectural or Historic Interest of Conservation Areas*, English Heritage, London
- ROGGE, E.; NEVENS, F.; GULINCK, H. (2007.), *Perception of Rural Landscapes in Flanders: Looking beyond Aesthetics*, "Landscape and Urban Planning", 82:159-174
- SAMUELS, I.; CLARK, J. (2008.), *Character and Identity - Townscape and Heritage Appraisals in Housing Market Renewal Areas*, English Heritage and the Commission for Architecture and the Built Environment [30]
- SWANWICK, C. (2002.), *Landscape Character Assessment: Guidance for England and Scotland*, Department of Landscape, University of Sheffield, Land Use Consultants [31]
- SWANWICK, C. (2004.), *The Assessment of Countryside and Landscape Character in England*, u: *Countryside Planning - New Approaches to Management and Conservation*, (ur. Bishop, K.; Philips, A.): 109-124, Earthscan, London
- SZERENCITS, E. (1999.), *Cultural Landscape - Type Series and Groups of Austria*, "Land Use Policy", 21: 307-320 [32]
- TROLL, C. (1939.), *Luftbildplan and Ecological Soil Research*, "Magazine of the Society for Geography to Berlin" (7/8): 241-298
- THOMAS, R. M. (2005), *Urban Characterisation - Improving Methodologies*, "Conservation bulletin" 47: 12-14
- THROSBY, D. (2003.), *Determining the Value of Cultural Goods: How much (or how little) does Contingent Valuation tell us?*, "Journal of Cultural Economics", 27: 275-285
- van EETVELDE, V.; ANTROP, M. (2004.), *Analyzing Structural and Functional Changes of Traditional Landscape - Two Examples from Southern France*, "Landscape and Urban Planning", 67: 79-95 [33]
- van EETVELDE, V.; ANTROP, M. (2009.a), *Landscape Identification and Assessment, Examples of Belgium*, "Land Use Policy", 26 (4): 90-91 [34]
- van EETVELDE, V.; ANTROP, M. (2009.b), *Integrating Cultural Themes in Landscape Typologies*, u: *European Landscapes and Lifestyles: The Mediterranean and Beyond*, (ur. Roca, Z.; Spek, T.; Terkenli, T.; Plieninger, T.; Höchtl, F.): 12-19, Edições Universitárias Lusófonas, Lisbon [35]
- WASHER, D. M. (2005.), *European Landscape Character Areas Typologies, Cartography and Indicators for the Assessment of Sustainable Landscapes*, Alterra rapport No. 1254. Alterra, Wageningen
- WASCHER, D.; PÉREZ-SOBA, M. (2004.), *Learning from Transfrontier Landscapes*, Alterra-report 964, Wageningen [36]
- WILLIAMS, D. R.; STEWART, S. I. (1998), *Sense of Place an exclusive Concept that is finding a Home in Ecosystem Management*, "Journal of Forestry", 18: 12-15 [37]

- WRBKA, T. (1996). *Die österreichische Kulturlandschaftskartierung als Grundlage naturschutzfachlicher Erhebungen und Bewertungen*, Sauteria, 8: 293-304
- WRBKA, T.; ERB, K.-H.; SCHULZ, N.; PETERSEIL, J.; HAHN, C.; HABERL, H. (2004.), *Linking Pattern and Process in Cultural Landscapes. An empirical Study based on spatially explicit Indicators*, "Land Use Policy", 21: 28-306
- *** (2001.a), *Guide to Best Practice in Seascape Assessment*, Countryside Council for Wales, Bangor; Brady Shipman Martin, Dublin; University College Dublin [53]
- *** (2009.a), *GIS Data Layer Design and Creation Guidelines*, NPS, US Department for Interior, Washington [38]
- *** (2009.b), *Inventarizacija, vrednovanje i planiranje obalnih krajobraza Dalmacije, za područje otoka Vis i Biševo*, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Oikon, d.o.o. Zagreb
- *** (2011.a) *Krajobrazna osnova Grada Zagreba, 1. etapa Strateške smjernice za zaštitu karaktera općih krajobraznih područja Grada Zagreba*, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za ukrasno bilje i krajobraznu arhitekturu i Oikon, d.o.o., Zagreb
- COLEMAN, V. (2003.), *Cultural Landscapes Charette – Background Paper*, NSW Heritage Office
- de la TORRE, M.; MANSON, R. (2002.), *Assessing the Values of World Heritage*, Research report, The Getty Conservation Institute, Los Angeles
- FISTER, P. (2011.), *Basic Aims and New Tasks of Urban Renovation, u: Modeli upravljanja procesima obnove i razvoja povijesnih gradova, Primjer Ivanič-Grada: mogućnosti revitalizacije i obnove starog Ivaniča*, (ur. Božić, N; Dumbović Bilušić, B.): 17-23, Zbornik radova međunarodnog znanstveno stručnog skupa, Ivanič-Grad 11.11.2011.
- FEILDEN, B. M.; JOKHILETO, J. (1992.), *Management Plans for World Heritage Sites*, UNESCO, Paris, ICCROM, Rome
- FEILDEN, B. M.; JOKILEHTO, J. (1998.), *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites* ICCROM, Rome, UNESCO, Paris
- FREY, B. (1997.), *The Evaluation of Cultural Heritage: Some Critical Issues*, u: *Economic Perspectives on Cultural Heritage*, (ur. Hutter, M.; Rizzo, I.): 126-137, Macmillan, London
- HICKS, N. (1998.), *Environmental Protection in the Age of Economics - The Niue Experience*, "Journal of South Pacific Law", 3 (2):18-23.
- HUDOKLIN, J. (1998.), *Usmeritve za urejanje izjemnih krajin v Sloveniji*, Acer d.o.o., Novo mesto
- JOKILEHTO, J. (2006.), *International Charters on Urban Conservation: Some Thoughts on the Principles Expressed in Current International Doctrine*, "City & Time", 3(3): 2-5
- JOKILEHTO J. (2006.), *World Heritage: Defining the Outstanding Universal Value*, "City & Time" 2(2): 1-5 [40]
- JONES, M. R. H. (2007.), *Landscape, Law and Justice: Concepts and Issues - A Preliminary Overview u: European Landscapes and Lifestyles: The Mediterranean and Beyond*, (ur. Roca, Z.; Spek, T.; Terkenli, T.; Plieninger, T.; Höchtl, F.) Edições Universitárias Lusófonas, Lisbon [41]
- KERR, J.S. (2000.), *Conservation Plan: A Guide to the Preparation of Conservation Plans for Places of European Cultural Significance*, National Trust of Australia, Sydney
- KROUPA, P. (2007.), *The Idea of Heritage Values: Czech Experience u: Values and Criteria in Heritage Preservation*, Firenca, 01. - 05. 03. 2007. [42]
- LISITZIN, K.; STOVEL, H. (2002.), *Training Challenges in the Management of Heritage Territories and Landscapes*, u: *Cultural Landscapes: the Challenges of Conservation World Heritage*: 33-45, UNESCO, Ferrara
- MANSON, R. (2002.), *Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices*, u: *Assessing the Values*

- of *Cultural Heritage*, (ur. de la Torre, M.): 5-31, The Getty Conservation Institute, Los Angeles
- MELNICK, R. (2000.), *Preserving Cultural Landscapes in America*, JHU Press, Baltimore
- PETZET, M. (2009.), *International Principles of Preservation*, ICOMOS, Bäßler Verlag, Berlin
- SELMAN, P. (2004.), *Community Participation in the Planning and Management of Cultural Landscapes*, „Journal of Environmental Planning and Management“, 47 (3): 365-392
- RIEGL, A. (1982.), *The Modern Cult of Monuments: Its Character and its Origins*, u: *Oppositions* 25: 21–50
- STEPHENSON, J. (2008.), *The Cultural Values Model: An Integrated Approach to Values in Landscapes*, „Landscape and Urban Planning“, 84: 127-139
- STOVEL, H. (2007.), *Effective Use of Authenticity and Integrity as World Heritage Qualifying Conditions.*, „City & Time“, 2 (3): 21-36 [43]
- TAYLOR, K.; LENNON, J. (2011.), *Managing Cultural Landscapes (Key Issues in Cultural Heritage)* Routledge, London
- VENTURA, P. (2008.), *Assessment of the Landscape Quality Including the Historical Heritage in Italy* [44]
- WINTER, I. (2000.), *Social Capital and Public Policy in Australia*, Australian Institute of Family Studies, Melbourne
- *** (1987.), *Protected Landscapes- Experience Around the World*, International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources, IUCN, Gland, Cambridge
- *** (1993.a), *Evaluation of Tongariro National Park*, UNESCO [45]
- *** (1994.a), *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, UNESCO World Heritage Centre, Paris [46]
- *** (1994.b), *Guidelines for Protected Area Management Categories*, IUCN, Gland, Switzerland, Cambridge, U.K.
- *** (1995.a), *Architectural Heritage of the Council of Europe*, Recommendation No.R (95)3
- *** (1995.b), *Landscape Areas as Part of Landscape Policies* [47]
- *** (1996.a), *Guide to Good Practice on Using the Register of Landscapes of Historic Interest in Wales in the Planning and Development Process*, Welsh Office Circular 60/96
- *** (1999.b) *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, UNESCO Intergovernmental Committee for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage World Heritage Centre, Paris [48]
- *** (1999.c), *General Guidelines for Identifying and Evaluating Historic Landscapes*, Environmental Program, NPS, California Department of Transportation, Sacramento [49]
- *** (1999.d), *Guidelines for the Use GIS in Cultural Resource, GIS and Cultural Resources Management. A Manual for Heritage Managers* [66]
- *** (2000.a) *Guiding Principles and Operational Policies, Part II – Activity Policies: National Historic Sites*, Parks Canada [50]
- *** (2000.b), *Guidance on the Assessment of the Natural Qualities of Cultural Landscapes, Evaluation of Cultural Landscapes Nominated for Inclusion on the World Heritage List*, IUCN [51]
- *** (2000.c), *Agenda 2000*, CEMAT, European Commission [52]
- *** (2003.a), *Cultural Landscapes: the Challenges of Conservation World Heritage, Shared Legacy, Common Responsibility*, Associated Workshops, 11-12 November 2002, UNESCO, Ferrara [54]
- *** (2003.b), *Environmental Sustainable Urban Development*, Regional Environmental Centre for Central and Eastern Europe [55]
- *** (2003/4.), *European Rural Heritage, Observation Guide*, Council of Europe, Conference of Ministers responsible for Spatial/Regional Planning CEMAT, Council of Europe Publishing, Strasbourg
- *** (2005.a), *Valuing the Priceless: The Value of Heritage Protection in Australia*, Research Report 2, Heritage Chairs and Officials of Australia and New Zealand, Sydney [56]
- *** (2005.b), *Landscapes for urban, suburban and peri-urban areas*, Workshops for the implementation of the *European Landscape Convention*, COE, 16-17.06.2005, Cork [57]
- *** (2005.c), *Prostorsko načrtovanje, projektiranje in varstvo okolja*, ACER d.o.o., Novo Mesto
- *** (2005.d), *Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*, UNESCO, Intergovernmental Committee for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, World Heritage Centre, Paris [58]
- *** (2006.a), *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, UNESCO, World Heritage Committee, 30th Session, Vilnius, Lithuania, 8-16.06.2006, Paris [59]
- *** (2006.b), *Evaluation of World Heritage Nominations: Guidelines for Reviewers of Cultural Landscapes - The Assessment of Natural Values in Cultural Landscapes*, IUCN [60]
- *** (2008.a), *Conservation principles, Policies and Guidance for the sustainable Management of the historic Environment*, English Heritage [61]
- *** (2008.b), *Zavarovana območja v Sloveniji*, Ministarstvo za okolje in prostor, Ljubljana
- *** (2008.c), *Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*, UNESCO, Intergovernmental

- Committee for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, World Heritage Centre, Paris [62]
- *** (2008.d), *Guidelines for the Implementation of the European Landscape Convention*, COE, CEP-CDPATEP [63]
- *** (2008.e), *England's Historic Seascapes, Historic Seascape Characterisation (HSC), National HSC Method Statement*, English Heritage, Cornwall County Council [64]
- *** (2010.a), *Basic text 1970-2010, Territory and Landscape*, No 3, Council of Europe, Conference of Ministers responsible for Spatial/Regional Planning (CEMAT), Council of Europe Publishing, Strasbourg
- *** (2010.b), *Planning for the Historic Environment: Historic Environment, Planning Practice Guide*, English Heritage [65]
- *** (2011.b), *Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*, UNESCO, Intergovernmental Committee for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, World Heritage Centre, Paris [66]
- *** (2011.c) *Common Agricultural Policy*, CAP, European Commission [67]
- BUTURAC, J. (1984.), *Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501. godine*, u: "Starine" 59, JAZU, Zagreb
- BOGNAR, A. (1999.), *Geomorfološka regionalizacija Hrvatske*, Zagreb
- CUVAJ, A. (1910.), *Građa za povijest školstva u Hrvatskoj i Slavoniji, knjige I,II,III,IV*, Zagreb
- CVITANOVIĆ, Đ. (1984.), *Nacrti za gradnju crkva u Krajini*, u: *Vojna krajina: 87-98*, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- CVITANOVIĆ, Đ. (1985.), *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, Zagreb
- ČELAP, L. (1957.), *Kućna zaduga u Vojnoj granici*, "Zadružni arhiv", 5: 5-18
- ČUK, J. (1942.), *Zagrebačka županija oko 13.stoljeća*, Zagreb
- ČUČKOVIĆ, L. (1993.), *Prapovijesne gradine karlovačkog kraja*, "Izdanja HAD", 16: 163-164
- ČUČKOVIĆ, L.; TEŽAK GREGL, T. (1994.), *Ozalj*, katalog izložbe, Muzej Grada Ozlja, Ozalj
- DEMIAN, J. A. (1810.), *Statische Darstellung der Illirischen Provinzen*, Tübingen
- DESPOT, M. (1962.), *Pokušaji manufakture u građanskoj Hrvatskoj u XVIII. st.*, Zagreb
- DESPOT, M. (1956.), *Osredok njegov postanak i razvoj u sklopu ekonomskog i političkog razvoja Hrvatske u 19. st.*, Disertacija na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu
- DESPOT, M. (1970.), *Industrija građanske Hrvatske 1860-1870.*, Zagreb
- DUGAČKI, Z. (1949/1950.), *Žumberačka gora*, "Geografski glasnik", 11-12: 97-117
- FRAS, F. J. (1988.), *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine*, Gospić, [reprint izdanje: *Vollständige Topographie der Karstädter Militärgränze*, Agram, 1835.]
- GREGL, Z. (2006.), *Antika na Žumberku*, "Hrvatska revija" 3, VI/2006: 13-16
- GJETVAJ, N. (1965.), *Stara naselje i nastamba na Žumberku*, "Žumberački kalendar", 123-125
- GJETVAJ, N. (1985.), *Žumberak – život i kultura*, katalog izložbe, Etnografski muzej, Zagreb
- GJETVAJ, N. (1996.), *Stanovanje i kućni inventar*, u: *Žumberak, baština i izazovi budućnosti*, (ur. Magdalenić, I., Vranešić, M.; Župančić, M.): 62-67, Stari grad Žumberak
- GREGL, Z. (1996.), *Nova akvizicija samoborskog muzeja*, "Vijesti muzealaca i konzervatora", 3:12-17

Literatura uz istraživanje krajolika Žumberka

ABODIĆ, Š.; PREDOVIĆ, M. (1967.), *Križevački biskup Julije Drohobecki u Žumberku*, "Žumberački kalendar", Zagreb

ADAMČEK, J. (1975.), *Povijest trgovišta i vlastelinstva Jastrebarsko*, "Kaj", 8: 23-31

ADAMČEK, J. (1980.), *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine 15. do kraja 17. stoljeća*, Zagreb

ADAMČEK, J.; KAMPUŠ, I. (1976.), *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb

ANTONIĆ, O.; KUŠAN, V.; JELASKA, S. D.; BUKOVEC, D.; KRIŽAN, J.; BAKRAN-PETRICIOLI, T.; GOTTSTEIN-MATOČEC, S.; PERINAR, R.; HEĆIMOVIĆ, Ž.; JANEKOVIĆ, I.; GRGURIĆ, Z.; HATIĆ, H.; MAJOR, Z.; MRVOŠ, D.; PETERNEL, H.; PETRICIOLI, D.; TKALČEC, S. (2005.), *Kartiranje staništa Republike Hrvatske (2000-2004.)*, Zagreb

ANTOLJAK, S. (1939.), *Katoličke župe u francuskoj Hrvatskoj godine 1811.*, "Croatia Sacra, Arkiv za crkvenu povijest Hrvata", 4: 23-29

BARLE, J. (1903.a), *Popis pučkih škola u užoj Hrvatskoj god. 1774.*, "Prosvjeta", 11(8): 259-262

BARLE, J. (1903.b), *Zagrebački arhiđakoniat do godine 1642.*, "Katolički list", 2: 14-21

BIČANIĆ, R. (1951.), *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb

- GVOZDANOVIĆ SEKULIĆ, S. (1960.), *Okić*, „Buletin JAZU”, 8 (2/3): 81-88
- GVOZDANOVIĆ SEKULIĆ, S. (1973.), *Samobor, stari grad*, „Arhitektura”, 144: 9-11
- HEFELE, F. (1893.), *Žumberak i njegovi stanovnici*, „Narodne novine”, 63-64
- HIETZINGER, C.B. (1817.), *Statistik der Militärgränze der Österreichischen Kaiserthums*, I, Wien
- HIRC, D. (1903.), *Na razvalinama grada Okića*, „Prosvjeta”, 20: 624-630
- HORVAT, A. (1957.), *O Okić gradu*, „Otkrića”, 4: 252-253
- HORVAT, A. (1964.a), *Lipovac*, u: Enciklopedija likovnih umjetnosti sv. 3: 435, JLZ, Zagreb,
- HORVAT, A. (1964.b), *Presjek razvoja umjetnosti u karlovačkom Pokuplju*, „Zbornik gradskog muzeja Karlovac” I, Karlovac
- HORVAT, A. (1975.), *Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske oko 1500. i 1700. godine*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb
- HORVAT, A.; MATEJČIĆ, R.; PRIJATELJ, K. (1982.), *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb
- KAMPUŠ, I. (1965.), *Okić*, u: Enciklopedija Jugoslavije, sv. 6: 377-378, JLZ, Zagreb
- KARAMAN, I. (1991.), *Industrijalizacija građanske Hrvatske*, Zagreb
- KLAIČ, V. (1898.), *Indagines i Portae u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb
- KLEMENC, J. (1903.), *Der Pannonische Limes in Croatien*, Blatt Zagreb
- KLEMENČIĆ, M. (1989.), *Historijsko geografska osnovica regionalnog poimanja i demogeografskih promjena Žumberka*, Magistarski rad, PMF, Geografski odsjek, Sveučilište u Zagrebu
- KLEMENČIĆ, M. (1990.), *Povijesno geografska osnovica regionalnog poimanja Žumberka*, „Sociologija sela”, 28 (109): 277-293
- KORENČIĆ, M. (1975.), *Naselja i stanovništvo u Hrvatskoj*, Zagreb
- KOS, D. (1987.), *Bela Krajina v poznem srednjem veku*, Zveza zgodovinskih društev, Ljubljana
- KRMPOTIĆ, LJ. (1997.), *Izvjestaji o utvrđivanju granica Hrvatskog kraljevstva od 16.-18. stoljeća*, Čakovec
- KRUHEK, M. (1984.), *Stvaranje i utvrđivanje obrambene granice na Kupi u toku 16. i 17. stoljeća*, u: *Vojna krajina: 123-156*, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- KRUHEK, M. (1993.), *Graditeljska baština karlovačkog Pokuplja*, Karlovac
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, I. (1864.), *Okić grad* u: „Dragoljub” 3/1864: 68-78
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, I. (1891.), *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih zgradah u Hrvatskoj i Slavoniji*, JAZU, Zagreb
- KUŠAN, V. (2009): *Pokrov i namjena korištenja zemljišta u RH – stanje i trendovi*, Oikon d.o.o. Institut za primijenjenu ekologiju, Zagreb
- LANG, M. (1911.), *Samobor*, u: „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena”, Zagreb
- LAPAJNE, D. (1996.), *Spomenička baština Žumberka*, u: *Žumberak baština i izazovi budućnosti*, (ur. Magdalenic, I., Vranešić, M.; Župančić, M.): 23-55, Stari grad Žumberak
- LASZOWSKI, E. (1897.), *Okić grad*, „Prosvjeta”, V/1897(13): 396-400
- LASZOWSKI, E. (1889.), *Izvjestaji Ivana Pieronija o hrvatskoj i krajiškoj granici 1639.godine*, „Starine” JAZU, 1898/XXIX.
- LASZOWSKI, E. (1899.), *Stara hrvatska županija podgorska (Comitatus Podgorya)*, u: „Rad” JAZU, knjiga 138, Zagreb
- LASZOWSKI, E. (1902.), *Trg kod Ozlja*, „Vjesnik hrvatskog državnog arhiva”, 6: 215-223
- LASZOWSKI, E. (1903.), *Rudarstvo u Hrvatskoj*, Zagreb
- LASZOWSKI, E. (1914.), *Povijest Desinca - Prhoća*, Zagreb
- LASZOWSKI, E. (1926.), *Hrvatska plemenska općina Cvetkovići*, „Vjesnik Kraljevskog državnog arhiva u Zagrebu”, II/1926: 13-81; III/1928: 71-111; IV/1929: 1-98
- LASZOWSKI, E. (1929.), *Grad Ozalj i njegova okolina*, Zagreb
- LOPAŠIĆ, R. (1895.), *Oko Kupe i Korane*, Zagreb
- LOPAŠIĆ, R. (1885.), *Prilozi za povijest Hrvatske u 16. i 17. stoljeću*, „Starine” JAZU, 17
- MAGDALENIĆ, I., VRANEŠIĆ, M.; ŽUPANČIĆ, M (1996.), *Žumberak baština i izazovi budućnosti*, zbornik, Odbor za proslavu 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak, Stari grad Žumberak
- MALEZ, M. (1984.), *Paleolitik na području Zagreba*, Zagreb
- MARINOVIĆ UZELAC, A. (1984.), *Naselja, gradovi, prostori*, Tehnička knjiga, Zagreb
- MARINOVIĆ UZELAC, A. (2001.), *Prostorno planiranje*, Dom i svijet, Zagreb
- MARKOVIĆ, M. (2003.), *Hrvatske pokrajine, prirodno-geografska i povijesno-kulturna obilježja*, Jesenski i Turk, Zagreb
- MARTINOVIĆ, J. (2000.), *Tla u Hrvatskoj*, Državni zavod za zaštitu prirode, Zagreb,

- MILETIĆ, D. (1987.), *Plemićki grad Okić*, "Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske", 13: 18-26
- MLINARIČ, J. (1972.), *Topografija posesti Kostanjeviške opatije*, Maribor
- MOAČANIN, F. (1984.), *Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787. u: Vojna krajina*: 21-32, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- MURAJ, A. (1989.), *Živim znači stanujem*, Hrvatsko etnološko društvo, Zavod za istraživanje folklor, Zagreb
- MURAJ, A. (1988.), *Narodne nošnje u Žumberku*, "Kaj" 6-8: 71-80.
- NORŠIĆ, V. (1912.), *Samobor-grad, Povijesne crte o njemu i njegovim gospodarima*, Samobor
- NORŠIĆ, V. (2000.), *Kapela sv. Helene u Samoboru*, Samoborski muzej, Samobor
- NORŠIĆ, V. (1942.) [reprint 2004.], *Sloboštine Samobora od god. 1242.*, u: *Samobor u povodu 762 obljetnice grada Samobora*, Gradsko poglavarstvo grada Samobora, Samobor
- PAVLIČEVIĆ, D. (1989.), *Hrvatske kućne zadruge*, Liber, Zagreb
- PREDOVIĆ, M. (1965.), *Kratki pregled povijesti Žumberka*, "Žumberački kalendar": 51-82
- RADMILOVIĆ, D. (1942.) [reprint 2004.], *Samoborski obrt, veleobrt, trgovina i novčarstvo*, u: *Samobor u povodu 762 obljetnice grada Samobora*: 146-152, Gradsko poglavarstvo grada Samobora, Samobor
- ROŽIĆ, V. (1907.), *Prigorje, Narodni život i običaji*, "Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena", 12/1907. i 13/1908.
- SABLJAR, V. (1866.), *Miestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb
- SKALA, Ž. (1984.), *Razvitak agrarnog pejzaža Žumberačke gore*, magistarski rad, PMF Sveučilišta u Zagrebu
- SMIČIKLAS, T. (1879.), *Poviest hrvatska I i II*, Matica Hrvatska, Zagreb
- SUDNIK, I. (1989.), *150 godina staklarstva u Samoboru*, katalog izložbe, Samoborski muzej, Samobor
- SZABO, G. (1920.), *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb
- ŠKOBERNE, Ž. (1999.), *Budinjak - kneževski tumul*, Muzej grada Zagreba, Zagreb
- ŠKOBERNE, Ž. (2002.), *Pregled predpovijesnih arheoloških istraživanja u Žumberku*, katalog izložbe: Žumberak od predpovijesti do kasne antike, Zagreb
- ŠKOBERNE, Ž. (2006.), *Tragovima najstarije kulturne baštine Žumberka*, "Hrvatska revija" 3, VI/2006: 14-15.
- ŠTAMBUK, M. (1995.), *Žumberak - primjer propadanja ruralnog područja u okolici glavnog grada*, "Sociologija sela" 1-4/1995: 29-37
- TKALČIĆ, I. (1874.), *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, II; Zagreb
- TEŽAK GREGL, T. (1994.), *Prapovijesno nalazište Ozalj-Stari grad*, "Opuscula Archeologica" 17: 165-171
- TOPIĆ, J. (2006.), *Staništa, priručnik za inventarizaciju, kartiranje i praćenje stanja*, Državni zavod za zaštitu prirode, Zagreb
- VALENTIĆ, M. (1984.), *Borba hrvatskih političkih krugova za razvojačenje Vojne Krajine i njezino sjedinjenje s Hrvatskom u: Vojna krajina*: 125-134, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- VALENTIĆ, M. (1981.), *Hrvatsko slavonska Vojna krajina 1790-1881. u: Vojna krajina u Hrvatskoj*: 12-15, Povijesni muzej Hrvatske, katalog izložbe
- VALVASOR, J. W. (1689.) [reprint 1971.], *Die Ehre des Herzogthums Crein I-III*, Laybach-Nürnberg
- VINSKI GASPARINI, K. (1973.), *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar
- VINSKI GASPARINI, K. (1975.), *Osvrt na istraživanje kasnog brončanog i starijeg željeznog doba u sjevernoj Hrvatskoj*, u: *Zbornik znanstvenog skupa HAD Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Varaždin, Zagreb
- ŽEŽELJ, M. (1971.), *Samobor u prošlosti i sadašnjosti*, Stylos, Zagreb
- *** (1942.), *Samobor*, monografija, Samobor
- *** (1966.), *Selo Trg kod Ozlja*, Ozalj
- *** (1976.), *Po dragome kraju - Ozalj*, Kajkavsko spravišće, Zagreb
- *** (1989.), *Po Žumberku i Gorjancima*, zbornik, Novo Mesto
- *** (1993.b), *Pod Okićem*, monografija, Zagreb
- *** (1998.b), *Konzervatorska podloga za PPUO Žumberak*, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu
- *** (1999.e), *Konzervatorska podloga za PP Zagrebačke županije*, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu
- *** (2001.a), *Konzervatorska podloga za PPUO Krašić*, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu
- *** (2001.b), *Konzervatorska podloga za PPUG Samobora*, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu

- *** (2002.a), *Konzervatorska podloga za PPUG Jastrebarsko*, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu
- *** (2002.b), *Konzervatorska podloga za PPUO Klinča Sela*, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu
- *** (2002.c), *Konzervatorska podloga za PPUG Ozlja*, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Karlovcu
- Ostala korištena literatura
- ALANEN, A.; MELNICK, R. (2000.), *Preserving Cultural Landscapes in America*, John Hopkins University Press, Baltimore
- ALEXANDER, C. (1977.), *A Pattern Language*, Oxford University Press, New York
- ALTMAN, I.; LOW, S. M. (1992.), *Place Attachment*, Plenum Press, New York
- ANDLAR, G.; ANIČIĆ, B.; PEREKOVIĆ, P.; RECHNER DIKA, I.; HRDALO, I. (2011.), *Kulturni krajobraz i legislativa – stanje u Hrvatskoj*, "Društvena istraživanja", 20(2011), 3(113): 813-835
- ANTROP, M.; van ETVELDE, V. (2000.), *Holistic Aspects of Suburban Landscapes: Visual Image Interpretation and Landscape Metrics*, "Landscape and Urban Planning", 50 (1/3): 43-58
- ARNHEIM, R. (1954.), *Art and Visual Perception*, University of California Press, Berkeley
- ASHWORTH, G. J.; GRAHAM, B. (2005.), *Sense of Place, Sense of Time*, Ashgate, Aldershot
- ATKINSON, D.; JACKSON, P.; SIBLEY, D.; WASHBOURNE, N. (2008.), *Kulturna geografija, kritički rječnik ključnih pojmova*, Četvrti zid, Zagreb
- AVRAMI, E.; MANSON R; de la TORRE, M. (2000.), *Values and Heritage Conservation: Research Report*, The Getty Conservation Institute, Los Angeles
- BALEJ, M.; RAŠKA, P.; JIRI, A.; CHVATALOVA, A. (2010.), *Memory of a Landscape – a Constituent of Regional Identity and Planning?*, "Landscape Modelling, Geographical Space, Transformation and Future Scenarios, Urban and Landscape Perspectives" 8: 87-100
- BARTELS, C. (2008.), *Landmarks: Profiling Europe's Historic Landscapes*, Deutsches Bergbau-Museum, Bochum
- BIRNBAUM, C. (2004.), *Protecting Cultural Landscapes: Planning, Treatment and Management of Historic Landscapes*, National Park Service, Washington
- BOURASSA, S. C. (1991.), *The Aesthetics of Landscape*, London
- BRANTON, N. (2008.), *Landscape Approach in Historical Archaeology: The Archaeology of Places u: International Handbook of Historical Archaeology*, (ur. Majewski, T.; Gaimster, N.): 48-67, Springer, New York
- BRATINA JURKOVIČ, N. (2010.), *Outstanding Landscapes in the Mediterranean*, Thematic Study Priority Actions Programme Regional Activity Centre, Split
- BURGIN, V. (1996.), *In Different Spaces: Place and Memory in Visual Culture*, University of California Press, Berkeley
- CROCE, B. (2003.), *Brevijar estetike*, Naklada Ljevak, Zagreb
- CRONON, W. (1995.), *Uncommon Ground: Toward Reinventing Nature*, Norton, New York, London
- DOUKELIS P.; MENDONI, L. G. (2004.), *Perception and Evaluation of Cultural Landscapes*, Athens
- DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B.; VREKALO, N. (2006.), *Kulturni krajolik Velikog Tabora – prepoznavanje, vrjednovanje i zaštita*, u: zbornik radova međunarodnog znanstveno stručnog skupa „Dvorci i ljetnikovci, kulturna baština kao pokretač ekonomskog razvitka“, Varaždin 13.-14. listopada 2006. (ur. Obad Šćitaroci, M.): 191-209
- FAIRCLOUGH, G.; MØLLER, P. G. (2008.), *Landscape as Heritage: the Management and Protection of Landscape in Europe*, University of Berne, Institute of Geography, Bern
- FOWLER, P. J. (2000.), *Landscape Plotted and Pieced. Field Archaeology and Local History in Fyfield and Overton*, Society of Antiquaries, Research Report 64, Wiltshire, London
- FOWLER, P. J. (2001.), *Cultural Landscapes: Great Concept, Pity about the Phrase*, u: *The Cultural Landscape. Planning for a Sustainable Partnership Between People and Place*, (ur. Kelly, R.): 64–82., ICOMOS UK, Oxford, May 1999., London
- FOWLER, P.J. (2004.), *Landscapes for the World. Conserving a Global Heritage*, Windgather Press, Macclesfield
- GALLAGHER, W. (1993.), *The Power of Place*, Harper Collins Publishers, New York
- GRAHAM, B. (2002.), *Heritage as Knowledge: Capital or Culture?*, "Urban Studies" 39 (5-6): 1003-1017
- GRAHAM, B.; ASHWORTH, J.; TUNBRIDGE, J. E. (2000.), *A Geography of Heritage: Power, Culture and Economy*, Arnold Press, London
- GREEN, B.; VOS, W. (2001.), *Threatened Landscapes: Conserving Cultural Environments*, Spon Press, London, New York
- HEMS, A.; BLOCKLEY, M. (2004.), *Heritage Interpretation*, English Heritage, Routledge, Abingdon, Oxon
- JONGMAN, R. H.G. (2004.), *The New Dimensions of the European Landscape*, Springer, Dordrecht
- LARKHAM, P. J. (1994.), *Conservation Areas and Plan-led Planning: How far can We go?*, "Journal of Planning and Environment Law" 1/1994: 8-12

- LOWENTHAL, D. (1985.), *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press, Cambridge
- LOWENTHAL, D. (1998.), *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press, Cambridge
- MARKOVIĆ, M. (2003.), *Hrvatske pokrajine, prirodno - geografska i povijesno – kulturna obilježja*, Jesenski i Turk, Zagreb
- MATVEJEVIC, P. (1987.), *Mediterranski brevijar*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb
- MITCHELL, N.; BUGGEY, S. (2000.), *Protected Landscapes and Cultural Landscapes: Taking Advantage of Diverse Approaches*, "The George Wright Forum" 17(1): 35-46
- MOLEK, L. (2002.), *Strokovne podlage za varstvo kulturne dediščine z izhodišči za njeno celostno ohranjanje za prostorski plan Slovenije 2000-2020*, Ministarstvo za kulturu, Ljubljana
- NAVEH, Z. (2007.), *Trans disciplinary Challenges in Landscape Ecology and Restoration Ecology - An Anthology*, Springer, Dordrecht
- OBAD ŠČITAROCI, M., (1993.), *Dvorci i perivoji hrvatskog zagorja*, Školska knjiga, Zagreb
- OBAD ŠČITAROCI, M.; BOJANIĆ OBAD ŠČITAROCI, B., (2003.), *Vrbaničev perivoj u Karlovcu, studija zaštite i obnove*, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb
- OGRIN, D. (1996.), *Strategija varstva krajine v Sloveniji. II del Izjemne krajine*, Biotehniška fakulteta, Inštitut za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
- PREGILL, P.; VOLKMAN, N. (1999.), *Landscapes in History*, John Wiley and Sons, New York
- RICCI, G. (2007.), *Cultural Landscapes*, Transaction Publishers, USA
- ROBERTSON, I.; RICHARDS, P. (2003.), *Studying Cultural Landscapes*, Routledge, London
- ROCA, Z.; SPEK, T.; TERKENLI, T.; PLIENINGER, T.; HÖCHTL, F. (2007.), *European Landscapes and Lifestyles: The Mediterranean and Beyond*. Edições Universitárias Lusófonas, Lisboa
- ROGIĆ, J. (2006.), *Geografske regije Hrvatske*, Školska knjiga, Zagreb, Geografsko društvo, Split
- ROSSI, P. H.; LIPSEY, M. W.; FREEMAN, H. E. (2004.), *Evaluation: a Systematic Approach*, Thousand Oaks, Sage
- RUBENSTEIN, J. M. (2010.), *The Cultural Landscape: An Introduction to Human Geography*, Prentice Hall, Miami University, Ohio
- SIMMONS, I. (1989.), *Changing the Face of the Earth: Culture, Environment, History*, Blackwell Oxford
- SPIEGLER, A. (2009.), *Kulturlandschaft, das begehbare Buch Österreich*, Austria Nostra, Mayer & Comp, Wien
- STEINER, F. (1991.), *The Living Landscape: An Ecological Approach to Landscape Planning*, McGraw-Hill, New York
- STORELLI, C. (2003.), *The City as Heritage*, u: *Towns and Sustainable Development*, Council of Europe, Naturopa 100, Bietlot, Gilly
- TAINTER, J.; LUCAS, J. (1983.), *Epistemology of the Significance Concept*, "American Antiquity", 48(4): 707–719.
- UZZELL, D. L. (1989.), *Heritage Interpretation: The Natural and Built Environment*, Belhaven Press, New York
- UZZELL, D. L. (1996.), *Creating Place Identity Through Heritage Interpretation*, "International Journal of Heritage Studies", 1: 219-228
- VOGIATZAKIS, I. N.; PUNGETTI, G.; MANNION, A. M. (2008.), *Mediterranean Islands Landscapes: Natural and Cultural Approaches*, Springer, London
- WALLACH, B. (2005.), *Understanding the Cultural Landscape*, Guilford press, New York
- WALKER, A. J.; RYAN, R. L. (2008.), *Place Attachment and Landscape Preservation in Rural New England: A Main Case Study*, "Landscape and Urban Planning", 86: 141-152
- WILLARD-GRAY, S. (2010.), *Abstracting from the Cultural Landscape*, Lap Lambert Academic Publishing, New York
- Zakonska regulativa, strategije i prostorno planska dokumentacija
- Ustav Republike Hrvatske* (NN 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/0., 55/01, 76/10, pročišćeni tekst 85/10)
- Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* (NN 69/99, 151/03, 157/03, 87/09, 88/10, 61/11 i 25/12)
- Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima* (NN 12/02 i 11/04.)
- Zakon o zaštiti prirode*, (NN 70/05, 139/08 i 57/11)
- Zakon o prostornom uređenju i gradnji* (NN 76/07, 38/09, 55/11 i 90/11)
- Zakon o zaštiti okoliša* (NN 110/07)
- Zakon o vodama* (NN 153/09)
- Zakon o šumama* (NN 140/05)
- Zakon o regionalnom razvoju RH* (NN 153/09)
- Zakon o poljoprivredi* (NN 66/01)
- Zakon o energiji* (NN 68/01)
- Zakon o cestama* (NN 84/11)
- Bundesgesetz über den Natur- und Heimatschutz*, Švicarska, 1966. [123]
- Code de l'urbanisme*, Francuska 1977. [122]

- Benelux Convention on Nature Conservation and Landscape Protection*, 1982. [125]
- Code wallon de l'aménagement du territoire, de l'urbanisme, du patrimoine, et de l'énergie*, 1984. [126]
- Zákon o ochraně přírody a krajiny*, České národní rady 244/1992
- Code de l'environnement*, Francuska, 1993 [121]
- Das Gesetz über Naturschutz und Landschaftspflege (Bundesnaturschutzgesetz)*, 1998. [120]
- Zákon o ochrana přírody a krajiny*, 543/2002
- Codice dei Beni Culturali e del Paesaggio*, Italija, 2004. [124]
- Strategija prostornog uređenja RH*, 1997., Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zavod za prostorno planiranje
- Program prostornog uređenja RH*, 1999., Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zavod za prostorno planiranje
- Strategija prometnog razvitka RH* (NN 139/99.)
- Strategija zaštite okoliša* (NN 46/02.)
- Strategija razvoja kulturnog turizma RH* (2003.)
- Strategija upravljanja vodama RH* (NN 150/05.)
- Strategija ruralnog razvoja RH 2008-2013.* (NN 43/08.)
- Nacionalna strategija i akcijski plan zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti RH* (NN 143/08.)
- Strategija održivog razvitka RH* (NN 30/09.)
- Strategija energetskog razvitka RH* (NN 130/09.)
- Strategija regionalnog razvoja RH 2011.-2013.*
- Strategija očuvanja, zaštite i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine RH za razdoblje 2011.-2015.*, (NN 36/11.)
- Pravilnik o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova* (NN 106/98., 39/04., 45/04. i 163/04.)
- Pravilnik o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske* (NN 89/11.)
- Uputa o vrednovanju kulturnih dobara predloženih za upis u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske* (Ministarstvo kulture, klasa: 612-08/04-01-06/03, ur.broj: 532-10-1/8-5, 21.05.2004.)
- *** (1999.f) *Pregled stanja biološke i krajobrazne raznolikosti Hrvatske sa strategijom i akcijskim planovima zaštite*, Državna uprava za zaštitu prirode i okoliša, Zagreb
- *** (2002.d), *Krajina in prostorski razvoj Slovenije – Zasnova, Končno poročilo*, Ljubljana [68]
- ## Međunarodne povelje i preporuke
- International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, ICIC (1931.), *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*, Athens [69]
- Council of Europe, (1975.), *European Charter of Architectural Heritage*, Amsterdam [70]
- Council of Europe, (1985.), *The Convention on the Conservation of the Architectural Heritage of Europe*, Grenada [71]
- Council of Europe, (1995.), *Recommendation on the Integrated Conservation of Cultural Landscape Areas as Part of Landscape Policies* [72]
- Council of Europe, (2000.), *European Landscape Convention*, Firenze [73]
- Council of Europe, (2005.), *Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, Faro [74]
- Council of Europe, (2006.), *Thematic Strategy on the Urban Environment* [75]
- Council of Europe, (2007.), *Charter on Sustainable European Cities*, Leipzig [76]
- Council of Europe, (2008.), *European Urban Charter II* [77]
- ICOMOS (1964.), *Venice Charter* [84]
- ICOMOS (1967.), *Norms of Quito* [78]
- ICOMOS (1976.), *International Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas* [79]
- ICOMOS-IFLA, (1982.), *Charter on the Protection of Historic Parks and Gardens*, Firenze [80]
- ICOMOS/Canada, (1983.), *Charter for the Protection and Enhancement of the Built Environment*, Appleton [81]
- ICOMOS, (1987.), *Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas*, Washington [82]
- ICOMOS (1994.), *Document on Authenticity*, Nara [83]
- ICOMOS (1996.a), *Principles for the Recording of Monuments, Groups of Buildings and Sites* [84]
- ICOMOS/America (1996.b), *Declaration for Authenticity in the Conservation and Management of Cultural Heritage San Antonio* [93]
- ICOMOS/Australija, (1999.a) *Charter for Places of Cultural Significance*, Burra [85]
- ICOMOS (1999.b), *International Cultural Tourism Charter (Managing Tourism at Places of Heritage Significance)*, Mexico [86]
- ICOMOS/TICCIH, (2003.), *Charter for the Industrial Heritage*, Nizhny Tagil [87]
- ICOMOS (2003.), *Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage* [88]

- ICOMOS/US (2004.), *Declaration on Heritage Landscapes*, Nat-chitoches [89]
- ICOMOS (2005.a), *Declaration on the Conservation of the Setting, of Heritage Structures, Sites and Areas*, Xi'an [90]
- ICOMOS (2005.b), *World Heritage List: Filling the Gaps – an Action Plan for the Future* [91]
- ICOMOS (2006.), *Worldwide Basic Inventory/Register Card for Cultural Landscapes* [92]
- UNESCO (1954.), *Hague Convention*, Hague [93]
- UNESCO (1962.), *Recommendation Concerning the Safeguarding of the Beauty And Character of Landscapes and Sites*, Paris [94]
- UNESCO (1972.), *World Heritage Convention, Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, Paris [95]
- UNESCO (1976.), *International Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas*, Nairobi [96]
- UNESCO (1992.), *World Heritage Convention*, Paris [97]
- International Conference on Conservation, 2000., *Principles for Conservation and Restoration of Built Heritage, Charter of Krakow* [98]
- UNESCO (2005.a), *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions* [99]
- UNESCO (2005.b), *Vienna Memorandum on World Heritage and Contemporary Architecture - Manging the Historic Urban Landscape*, Vienna [100]
- UNESCO (2005.c), *Declaration on the Conservation of Historic Urban Landscapes*, Paris [101]
- UNESCO (2011.), *Proposals Concerning the Desirability of a Standard-Setting Instrument on Historic Urban Landscapes*, Paris [102]
- [7] courses.washington.edu/phequity/Gieryn.pdf [20.02.2010.]
- [8] www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0272494400901853 [20.12.2010.]
- [9] www.ct.ceci-br.org [21.02.2010.]
- [10] fhrc.flinders.edu.au/research_groups/cult_landscapes/definition.html [20.12.2010.]
- [11] www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0272494400901853 [20.12.2010.]
- [12] dpss.psy.unipd.it/link/files/3-Final_JPL_article.pdf [21.07.2009.]
- [13] crm.cr.nps.gov/archive/08-1/8-1-all.pdf [20.12.2010.]
- [14] www.international.icomos.org [20.12.2010.]
- [15] socgeo.ruhosting.nl/html/files/geoapp/Werkstukken/SpaceandNature.pdf [11.12.2009.]
- [16] www.cabdirect.org/abstracts/20093305707.html; [20.08.2011.]
- [17] www.ct.ceci-br.org [20.12.2010.]
- [18] www.worldwidescience.org/topicpages/w/waterfronts.html [20.05.2011.]
- [19] 128.121.10.98/coe/pdfopener?smd=1&md=1&did=594648 [20.12.2010.]
- [20] www2008.spc.int/DigitalLibrary/Doc/ [20.10.2010.]
- [21] www.vanuatu.usp.ac.fj/journal_splaw/articles/Hicks1.htm [20.10.2010.]
- [22] leidenuniv.academia.edu/JohnBintliff/Papers/ [20.05.2010.]
- [23] www.novelguide.com/a/discover/aneu_01/aneu_01_00022.html [08.10.2010.]
- [24] www.geospatialworld.net/index.php? [20.12.2010.]
- [25] www.landsacpecharacter.org.uk [10.11.2010.]
- [26] resources.metapress.com/pdf-preview.axd [04.06.2010.]
- [27] www.ajournals.annalreviews.org [20.06.2011.]
- [28] www.sciencedirect.com/science/article/pii/ [10.11.2009.]
- [29] crm.cr.nps.gov/archive/08-1/8-1-all.pdf [21.02.2008.]
- [30] plangate.no/mennesker/CABE/CABE%20-%20character-and-identity.pdf [20.02.2011.]
- [31] www.countryside.gov.uk/cci/guidance [20.02.2010.]
- [32] www.chinasds.org/kcxfbg/addinformanage/lwwk/data/kcx970.pdf [18.02.2009.]
- [33] www.mendeley.com/research/analyzing [10.11.2010.]

Internetski izvori

- [1] www.colorado.edu/geography/foote/contestedpasts/ [20.12.2010.]
- [2] www.scribd.com/doc/55844817/Industrial-Landscapes [20.12.2010.]
- [3] www.mendeley.com/research/planning-future-landscapes [14.06.2009.]
- [4] www.arch.mcgill.ca/prof/luka/urbandesignhousingf [14.02.2009.]
- [5] tercud.ulusofona.pt/PECSRL/ObjectivesThemes.htm [20.04.2009.]
- [6] www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08941920309199 [20.05.2011.]

- [34] www.sciencedirect.com/science/article/pii/ [22.08.2010.]
- [35] tercud.ulusofona.pt/publicacoes/Book/31.pdf [20.12.2010.]
- [36] www.landscape-europe.net/files/whole3web%20ll.pdf [20.02.2010.]
- [37] www.threats.forestencyclopedia.net/p/p852/c/ [20.03.2009.]
- [38] www1.nature.nps.gov/im/units/nccn/datamgmt_guide.cfm. [20.05.2011.]
- [39] www.fondazione-delbianco.org/seminari/progetti [12.04.2010.]
- [40] www.ct.ceci-br.org [21.12.2009.]
- [41] tercud.ulusofona.pt/publicacoes/Book/33.pdf [20.06.2011.]
- [42] www.fondazione-delbianco.org/seminari/progetti [20.12.2010.]
- [43] www.ceci-br.org/novo/revista/docs2007/CT-2007-71.pdf [20.12.2010.]
- [44] cost356.inrets.fr/pub/conferences/Ventura_Oslo%2008.pdf [07.11.2011.]
- [45] whc.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/421rev.pdf [10.02.2009.]
- [46] whc.unesco.org/archive/opguide94-en.pdf [20.09.2009.]
- [47] cm.coe.int/ta/rec/1995/95r9.htm [20.06.2009.]
- [48] whc.unesco.org/archive/opguide99-en.pdf [25.07.2008.]
- [49] www.dot.ca.gov/ser/downloads/cultural/languide.pdf [10.12.2009.]
- [50] www.pc.gc.ca/docs/pc/poli/princip/sec2/part2d3_E.asp [10.09.2009.]
- [51] cmsdata.iucn.org/downloads/guidelines_for_reviewers_of_cls.pdf [10.02.2008.]
- [52] aei.pitt.edu/3137/ [10.02.2008.]
- [53] www.ccw.gov.uk/pdf/Guide-to-best-practice-in-seascape-assessment.pdf [13.04.2010.]
- [54] unesdoc.unesco.org/images/0013/001329/132988e.pdf [20.12.2010.]
- [55] www.rec.org/REC/Programs/SustainableCities [20.12.2010.]
- [56] www.heritageinfo.gov.au/pubs/valuing-priceless.pdf [20.12.2010.]
- [57] www.coe.int/t/dg4/cultureheritage [06.07.2010.]
- [58] whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf [10.06.2009.]
- [59] whc.unesco.org/download.cfm?id_document=6525 [10.09.2009.]
- [60] cmsdata.iucn.org/downloads/guidelines_for_reviewers_of_cls.pdf [20.12.2010.]
- [61] www.english-heritage.org.uk/content/publications/ [10.09.2011.]
- [62] whc.unesco.org/archive/opguide08-en.pdf [10.12.2010.]
- [63] www.dgotdu.pt/cp/Recommendation_guidelines-ELC.pdf [10.12.2010.]
- [64] www.seazone.com/uploads/event-HSC_Method_Statement [10.12.2010.]
- [65] www.english-heritage.org.uk/publications/ [20.11.2011.]
- [66] whc.unesco.org/archive/opguide11-en.pdf [20.11.2011.]
- [67] ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/legal-proposals/ [10.01.2012.]
- [68] www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/podrocja/.../crp.pdf [10.06.2011.]
- [69] www.icomos.org/athens_charter.html [20.06.2009.]
- [70] cm.coe.int/ta/rec/1975/75r7.htm [20.06.2009.]
- [71] cm.coe.int/ta/rec/1985/85r8.htm [20.06.2009.]
- [72] www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/resources/textsheritage_EN.asp [20.06.2009.]
- [73] www.coe.int/EuropeanLandscapeConvention [20.12.2010.]
- [74] conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm [13.06.2009.]
- [75] ec.europa.eu/environment/urban/pdf/com_2005_0718_en.pdf [10.09.2009.]
- [76] wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1302971&Site [10.09.2009.]
- [77] www.coe.int/t/congress/Files/Topics/urban-charter/Urban-Charter_en.pdf [20.12.2010.]
- [78] www.icomos.org/docs/quito67.html. [10.09.2009.]
- [79] www.icomos.org/unesco/areas76.html. [20.12.2009.]
- [80] www.international.icomos.org/charters/florence.pdf [20.12.2009.]
- [81] www.international.icomos.org/charters/appleton.pdf [20.12.2009.]
- [82] www.international.icomos.org/charters/towns_e.htm. [14.06.2009.]
- [83] www.international.icomos.org/naradoc_eng.htm [14.06.2009.]
- [84] www.icomos.org/charters/archives-e.pdf [20.09.2009.]

- [85] www.icomos.org/australia/burra.html [20.02.2008.]
- [86] www.international.icomos.org/tourism_e.htm [10.09.2000.]
- [87] www.ticcih.org/ [10.09.2009.]
- [88] www.civil.uminho.pt/masonry/Publications/Recommendations [10.02.2009.]
- [89] www.nps.gov/mabi/csi/pdf/Natchitoches-Declaration [24.03.2009.]
- [90] www.international.icomos.org/charters/xiandeclaration.pdf [10.06.2009.]
- [91] www.international.icomos.org/world_heritage/whlgaps.htm [20.02.2010.]
- [92] www.icomos.org/landscapes/inventory_card.htm [11.12.2009.]
- [93] www.icomos.org/docs/san_antonio.html. [16.06.2009.]
- [94] portal.unesco.org/en/ev.php [14.06.2008.]
- [95] whc.unesco.org/en/conventiontext [21.12.2010.]
- [96] www.google.hr/#sclient [20.12.2010.]
- [97] whc.unesco.org/exhibits/cultland/histterm.htm [02.12.2011.]
- [98] lecce-workshop.unile.it/Downloads/The%20Charter [10.09.2009.]
- [99] portal.unesco.org/en/ev.php [15.12.2010.]
- [100] whc.unesco.org/uploads/activities/documents/ [15.12.2010.]
- [101] whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity [10.12.2010.]
- [102] unesdoc.unesco.org/ [10.12.2011.]
- [103] www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/default [22.12.2010.]
- [104] www.icls.harvard.edu/language/whatare [20.12.2010.]
- [105] www.icls.harvard.edu/current.html#lang [20.12.2010.]
- [106] whc.unesco.org/exhibits/cultland/landscape.html [20.12.2010.]
- [107] www.uwec.edu/Geography/lvogeler/w188/mapusa.htm [22.12.2010.]
- [108] www.pc.gc.ca/docs/pc/poli/princip/gloss [22.12.2010.]
- [109] www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/identities/default_en.asp [21.12.2010.]
- [110] www.english-heritage.org.uk/default.asp [21.12.2010.]
- [111] www.sdu.dk/Hum/ForandLand/English/Goals.html [20.12.2010.]
- [112] www1.nature.nps.gov/im/units/nccn/datamgmt [20.05.2011.]
- [113] www.sciencedirect.com/science/article/pii/ [20.02.2010.]
- [114] www.life.csu.edu.au/-dspennem/ [20.02.2010.]
- [115] www.ccw.gov.uk/landscape-wildlife/protecting-our-landscape/landmap.aspx [20.02.2010.]
- [116] www.tandf.co.uk/journals/rjhs [20.12.2010.]
- [117] www.esf.org [20.12.2010.]
- [118] www.cost.eu [20.12.2010.]
- [119] www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/Compendium [21.12.2010.]
- [120] www.gesetzesweb.de/BNatschG.html [21.12.2010.]
- [121] egifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do?idArticle [21.12.2010.]
- [122] droit-finances.commentcamarche.net/legifrance/10-code-de-l-urbanisme [21.12.2010.]
- [123] www.admin.ch/ch/d/sr/4/451.de.pdf [21.12.2010.]
- [124] www.beniculturali.it/mibac/multimedia/MIBAC/documents/1226394_Codice2004.pdf [21.12.2010.]
- [125] www.ecolex.org/server2.php/libcat/docs/TRE/Multilateral/En/TRE000757.txt [21.12.2010.]
- [126] www.droitbelge.be/codes.asp#walam [21.12.2010.]
- [127] www.gpp.pt/en/Portuguese Strategic Programme_Rural Development.pdf [21.12.2010.]
- [128] ec.europa.eu/environment/urban/pdf/rport-en.pdf [21.12.2010.]
- [129] www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/default_en.asp [21.12.2010.]
- [130] www.eea.europa.eu/publications/92-9167-054-5/page003.html [01.12.2010.]
- [131] www.developpement-durable.gouv.fr/ [20.12.2010.]
- [132] www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/default_en.asp [01.12.2010.]
- [133] www.developpement-durable.gouv.fr/-Construction-urbanisme-amenagement-.html [01.12.2010.]
- [134] www.cornwall.gov.uk/images/HLC_areas.gif [01.12.2011.]
- [135] www.cornwall.gov.uk/images/HLC_zones.gif [01.12.2011.]

-
- [136] www.northwarks.gov.uk/downloads/file/3762/grendon_and_baddesley_ensor [01.12.2011.]
- [137] www.ccw.gov.uk/pdf/Guide-to-best-practice-in-seascape-assessment.pdf [01.12.2011.]
- [138] www.countryside.gov.uk/LivingLandscapes/countryside_character/index.asp [21.12.2011.]
- [139] xxwww.china-sds.org/kcxzbg/addinfomanage/lwwk/data/kcx970.pdf [21.12.2011.]
- [140] webdocs.alterra.wur.nl/internet/geoinformatie/themes/e_/LANMAP2-Mucher-pres.pdf [01.12.2010.]
- [141] www.google.hr/imgres?imgurl=http://www.park-maksimir.hr/ [11.12.2011.]
- [142] www.google.hr/imgres?imgurl=http://www.metkovic.hr/dolina [21.12.2011.]
- [143] www.google.hr/imgres?imgurl=http://www.turizam-kutina.hr/ [21.12.2011.]
- [144] www.google.hr/imgres?imgurl=http://www.tzmotovun.hr [21.12.2011.]
- [145] www.skyscrapercity.com/showthread.php? [01.12.2011.]
- [146] www.google.hr/imgres?imgurl=http://s2.pticica.com/ [01.12.2011.]
- [147] www.google.hr/#hl=hr&gs_nf=1&cp=24&gs_id=2i&xhr [01.12.2011.]
- [148] www.google.hr/imgres?imgurl=http://www.kroatientips.de/kornati [01.12.2011.]
- [149] www.sustainableenergy.brunnermond.com/downloads/pdf [01.12.2010.]
- [150] map.cornwall.gov.uk/website/ccmap/?zoomlevel=1&x-coord=197153&ycoord= [10.12.2013.]

IZVORI SLIKOVNIH PRILOGA

Zoran Bogdanović: 95, 106

Nikša Božić: 14 i na stranici 20

Biserka Dumbović Bilušić: 1, 7, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 25, 29, 30, 42, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 75, 76, 77, 82, 85, 89, 90, 93, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 105 i 108 te na stranicama 10, 52, 88, 158, 266, 298, 320

Marijan Gredelj: 94 i na stranici 316

Gordana Jerabek: 8, 71, 86, 88, 91, 92, 100 i 101 te na stranici 14

Damir Krizmanić: 68

Nenad Lipovac: 84 i 107 te na stranici 213

Mladen Obad Šćitaroci: 18 i 83

Tomaž Petek: 31, 104, 109

Inventarizacija, vrjednovanje i planiranje obalnih krajobrazza Dalmacije, Vis i viški akvatorij, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Oikon, d.o.o. Zagreb: 19, 20, 80 i 81

Krajobrazna studija Grada Zagreba, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Oikon, d.o.o. Zagreb: 21, 22, 23 24, 35, 36, 37 i 38

Prepoznavanje i valorizacija prirodnog i kulturnog krajolika pilot područja Dubrovnika, Baština - pokretač razvoja: 26, 33, 69, 79 i 87

Internetski izvori: 27, 28, 32, 34, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 70, 71, 72, 73, 74 i 78

POPIS SKRAĆENICA

COE	Council of Europe
DGU	Državna geodetska uprava
ELC	European Landscape Convention
HDA	Hrvatski državni arhiv
ICIC	International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites
ICCROM	International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property
IFLA	International Federation of Landscape Architects
IUCN	World Conservation Union (ranije The International Union for Conservation of Nature and Natural Resources)
NGO	Non-governmental organization
NPS	National Park Service
TICCIH	The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation

Izdavač

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Uprava za zaštitu kulturne baštine

Za izdavača

Berislav Šipuš

Glavna i odgovorna urednica

Sanja Šaban

Tajnica i izvršna urednica

Gordana Jerabek

Recenzenti

akademik prof. dr. sc. Mladen Obad Šćitaroci
dr. sc. Vladimir Kušan

Lektura i korektura

Silvija Brkić Midžić

Grafičko oblikovanje

Ivo Mađor, Kofein d.o.o., Zagreb

Naklada

500

Tisak

Printera grupa d.o.o.

Tiskanje dovršeno

2015.

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000916002.

ISBN 978-953-312-032-4

Sva prava pridržana © Ministarstvo kulture RH

Knjiga je nastala kao rezultat istraživanja provedenih za doktorsku disertaciju u sklopu znanstvenog projekta *Urbanističko i pejzažno naslijeđe Hrvatske kao dio europske kulture (2007.-2013.)* te u okviru znanstvenog projekta *Heritage Urbanism - Urban and Spatial Planning Models for Revival and Enhancement of Cultural Heritage (2032)*, a provodi se na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pod vodstvom akademika prof. dr. sc. Mladena Obada Šćitarocija.